2008

2008

česko-slovenská historická ročenka

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 2008

ČESKO-SLOVENSKÁ HISTORICKÁ ROČENKA

2008

Brno 2008

Česko-slovenská historická ročenka 2008

Vydává Česko-slovenská/Slovensko-česká komise historiků
v nakladatelství ACADEMICUS–Coprint

Redakční rada:

Vojtech ČELKO
Vladimír GONĚC – předseda
Roman HOLEC
Ivan KAMENEC
Dušan KOVÁČ
Robert KVAČEK
Vilém PREČAN
Jindřich SCHULZ

Toto vydání bylo umožněno za podpory **Grantové agentury ČR**
(reg. č. 409/08/0729).

© Vladimír Goněc (editor), 2008

ISBN 978–80–87192–03–0
ISSN 1214–8334

OBSAH

CONTENTS — INHALT

MÁRII DOBRÍKOVEJ IN MEMORIAM

Odišla Marienka Dobríková (Ivan Kamenec) ---------- 11
Za Marienkou Dobríkovou (Vojtech Čelko) ---------- 13

PROTOKOLY

Materiály ze semináře **„Mýty naše československé…“**
(6.–7. listopadu 2007 v Praze)

Jan Randák: Historické mýty – vymezení symbolických útvarů ---------- 19
Historical Myths: The Limiting of Symbolic Meaning ---------- 26
Elena Mannová: Politický mýtus a jeho miesto v národnej pamäti ---------- 27
Political Myths and Their Place in the National Memory ---------- 39
Adam Hudek: Československé mýty o Veľkej Morave a husitoch z pohľadu slovenskej historiografie ---------- 41
Czechoslovak Myths about Great Moravia and the Hussites from the Perspective of Slovak Historiography ---------- 52
Daniela Kodajová: Slovenský ľud ako mýtus česko-slovenských vzťahov ---------- 53
The Slovak Folk as a Myth of Czech-Slovak Relations ---------- 67
Ivan Šedivý: T. G. Masaryk, „chudý chlapec, který se proslavil“. Ke struktuře jednoho historického mýtu ---------- 69
T. G. Masaryk, the "Poor Boy" Who Made It Big ---------- 73
Peter Macho: Milan Rastislav Štefánik: národný hrdina medzi nacionalizmom a konfesionalizmom ---------- 75
M. R. Štefánik: A National Hero between Nationalism and Confessionalism --- 85

Materiály zo seminára **„Šport ako fenomén v česko-slovenských vzťahoch“**
(9. apríla 2008 v Trenčíne)

Eva Laiferová: Fenomén športu v kontexte spoločenských zmien ---------- 89
The Phenomenon of Sport within the Framework of Social Change ---------- 103
František Kolář: Národní a státní v českém olympismu ---------- 105
The Nation and State in the Czech Olympic Movement ---------- 111

Ján Grexa: Česko-slovenské vzťahy v telovýchovných spolkoch na Slovensku (1918–1938) ---- 113
Czech-Slovak Relations in Physical Training Societies in Slovakia (1918–1939) ---- 128
Miroslav Bobrík: Nemci a Maďari v zrkadle telovýchovy a sportu na Slovensku a ich vzťah k Československej republike v rokoch 1918–1938 ---- 129
Germans and Hungarians As Reflected in Physical Training and Sport in Slovakia and Their Relationship to Czechoslovakia 1918–1939 ---- 172
Marek Waic: Postoje vedení sokolské organizace a česko-moravsko-slovenské vztahy ---- 173
The Position of Sokol's Leadership and Czech-Slovak Relations ---- 177
Matej Hanula: Keď politika hrala futbal (Slovensko – Čechy a Morava, 1946) ---- 179
When Politics Played Football (Slovakia versus Bohemia and Moravia, 1946) ---- 187

Materiály ze semináře **„Pražské jaro 1968: spory o něm a v něm/ /Pražská jar 1968: spory o nej a v nej"**
(21.–22. srpna 2008 v Liberci)

Robert Kvaček: Úvodem ---- 191
Miroslav Kusý: Demokracia a demokratizácia 1968 (Ako som vtedy vykladal *socializmus s ľudskou tvárou*) ---- 193
Democracy and Democratization, 1968 ---- 209
Vilém Prečan: Československé jaro – československá zima ---- 211
Czechoslovak Spring – Czechoslovak Winter ---- 227
Vladimír Goněc: K trendům v politickém systému a federalizaci ---- 229
Trends in the Political System and Federalization ---- 257
Juraj Marušiak: Pražská jar – spory o budúcnosť Československa ---- 259
The Prague Spring – The Fight for the Future of Czechoslovakia ---- 269
Michal Štefanský: Spory s Moskvou roku 1968 ---- 271
Conflicts with Moscow in 1968 ---- 279
Jitka Vondrová: Pražské jaro 1968 a městský výbor KSČ ---- 281
The Prague Spring and the Prague City Committee of the Communist Party of Czechoslovakia ---- 292
Daniel Povolný: Češi a Slováci v nejvyšších armádních funkcích v roce 1968 ---- 293
Czech and Slovaks in Top Military Functions in 1968 ---- 295
Jaroslav Pažout: Československí a západoevropští studenti v 60. letech 20. století --- 307
Czechoslovak and Western European Students in the 1960s ---- 319

VZPOMÍNÁME

Vzpomínka na Karla Pichlíka (Bohumír Klípa) ---- 323

BLAHOPŘEJEME

Vilém Prečan jubilující (Peter Švorc) ---- 329
Ivan Kamenec sedmdesátník (Vladimír Goněc) ---- 331

ZO ŽIVOTA KOMISIE

Česko-slovenská komisia historikov v roku 2008 (Roman Holec) ---- 335

RECENZIE

Kronikárska historiografia? (Ivan Kamenec) ---- 341
Blanka Soukupová: Velké a malé českožidovské příběhy z doby intentivní naděje. Bratislava, Zing print 2005 (Eduard Nižňanský) ---- 345
Slovenská otázka dnes (ed. L. Szigeti). Bratislava, Kalligram 2007 (Vojtech Čelko) -- 347
I. Kamenec – J. Hlavinka: Spory o biskupa Vojtaššáka. Politické a spoločenské aktivity Jána Vojtaššáka v rokoch 1938–1945. Bratislava, Dokumentačné stredisko holokaustu 2008 (Eduard Nižňanský) ---- 348
Eduard Goldstucker: Vzpomínky 1913–1945. Praha, G plus G, 2003. Eduard Goldstucker: Vzpomínky 1945–1968. Praha, G plus G, 2003 (Vojtech Čelko) ---- 352

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Osmnáctý liberecký seminář (Robert Kvaček) ---- 359

BIBLIOGRAFIE

Charta 77: knižní publikace a články vydané v letech 1977 až 2008 (Věra Břeňová) - 365
Jmenný rejstřík ---- 450

MÁRII DOBRÍKOVEJ

IN MEMORIAM

Odišla Marienka Dobríková

3. decembra 2008 svoj posledný zápas s dlhou zákernou chorobou prehrala naša kolegyňa a jedna zo zakladajúcich osobností Slovensko–českej komisie historikov, PhDr. Mária Dobríková. Správa o jej smrti bolestne zasiahla nielen členov našej komisie, ale aj jej spolupracovníkov v Múzeu Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici i širší okruh kolegov zo slovenskej a českej historickej obce.

Marienka Dobríková (dievčenským menom Kolesárová, pod ktorým publikovala aj svoje prvé práce) sa narodila 5. júna 1939 v Lastomíre pri Michalovciach. V roku 1962 úspešne ukončila štúdium histórie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Podľa vtedy platných regulí ako čerstvá absolventka vysokej školy dostala „umiestenku" do Múzea SNP v Banskej Bystrici, kde nastúpila ako odborná pracovníčka. Nešla tam však iba z vrchnostenského príkazu, ale aj z prirodzeného záujmu o historickú tematiku, ktorú táto inštitúcia spracúvala. Svedčí o tom vari aj skutočnosť, že v slovenskej historickej obci patrila k ojedinelým zjavom v tom zmysle, že celý svoj profesionálny život strávila na jednom pracovisku, kde zanechala za sebou zreteľnú stopu svojej osobnosti a najma svojej výskumnej, dokumentačnej, muzeálnej a organizačnej práce. Za tridsaťtri rokov s nim prežila všetky jeho vtedajšie peripetie, organizačné i spoločenské problémy, politické tlaky, vzostupy, nádeje, ilúzie, no aj pády a poníženia. Je symptomatické, že sa to nedotklo len samotného banskobystrického múzea, ale poznamenalo to (a nie vždy pozitívne) aj profesionálne a osobné osudy Marienky – tak ako ďalších desiatok či dokonca stoviek slovenských a hlavne českých historikov.

Po „učňovských" rokoch, kedy publikovala svoje prvé práce (najma o tragických udalostiach v smutne známej vápenke Nemecká), prišli vrchnostenské ideologické zákazy, ktoré takmer na dve desaťročia negatívne poznamenali profesionálny a napokon aj osobný život začínajúcej historičky. Dlho nesmela nič publikovať a bol jej čiastočne znemožňovaný aj samostatný vedecký výskum. Našťastie, nemusela odísť zo svojho pracoviska, ale bola preradená do jeho archívu. Bolo to síce obmedzenie, no Marienka Dobríková nepovažovala archív múzea za niečo menejcenného a prácu v ňom za dehonestujúcu. Zhromažďovala a spracúvala v ňom nielen bežné materiály z činnosti múzea, ale najma materiály memoárového a dokumentačného charakteru vzťahujúce sa jednak protifašistickej rezistencii, jednak k obdobiu slovenských dejín z rokov 1938–1945 vo všeobecnosti. Pri tejto svojej práci prichádzala do osobného alebo písomného styku s mnohými zaujímavými ľuďmi, resp. s ich príbuznými, bližšie sa zoznamovala s ich privátnymi, spravidla smutnými, dakedy až tragickými ľudskými osudmi. Tieto poznatky vedela efektívne využiť vo svojich odborných prácach po roku 1989, keď pre tlač pripravila napríklad historické profily povstaleckých generálov R. Viesta, J. Nosku a J. Goliana. Osobne sa poznala a stretávala s manželkou J. Goliana a podľa svojich možností jej pomáhala. Korešpondovala s M. Ferjenčíkom a s ďalšími zaujímavými ľuďmi, ktorí sa zapísali do moderných slovenských dejín. Svojím ľudským a neformálnym prístupom si získala ich dôveru, resp. dôveru ich príbuzných, ktorí neboli v obľube totalitného režimu, alebo boli ním dokonca perzekvovaní. Je vzácne, že neprerušila ani styky s tými kolegami-historikmi, ktorí

boli podobne postihnutí ako ona a pomáhala im, aby sa ich materiály, keď ich už nebolo možné publikovať, dostali aspoň do archívu múzea. Výsledky tejto stránky Dobríkovej práce v archíve Múzea SNP budú ešte dlho slúžiť bádateľom a treba ich preto náležite oceniť.

Po roku 1989 sa stala M. Dobríková opäť plnoprávnou odbornou pracovníčkou a dokonca niekoľko rokov zastávala funkciu zástupkyne riaditeľa Múzea SNP. Podieľala sa na nevyhnutnej modernizácii a obsahovej rekonštrukcii hlavnej expozície múzea, na jeho príležitostných a tematických výstavách, na jeho domácich a medzinárodných vedeckých podujatiach, na vydávaní odborného zborníka, atď. Sama publikovala niekoľko závažných štúdií syntetizujúceho charakteru, tematicky sa vzťahujúcich k problematike SNP. Za jej „funkcionárskej éry" sa Múzeum SNP stalo opäť plnohodnotným vedeckým pracoviskom celoslovenského charakteru s bohatými medzinárodnými stykmi. Prirodzene, nebolo to iba jej zásluhou, ale aj zásluhou ďalších kolegov a najma priaznivej spoločenskej situácie, ktorá znova vytvárala ilúzie o úplne politicky nezávislom a vedecky autonómnom historickom výskume moderných dejín Slovenska. M. Dobríková a Múzeum SNP sa však postupne dostávali do konfrontácie s novými „prehodnocovateľmi" slovenských dejín, ktorí sa tentokrát snažili v mene vojnovej satelitnej slovenskej štátnosti a idealizácie jej režimu zrelativizovať alebo úplne spochybniť význam slovenskej protifašistickej rezistencie. Ako to už u nás na Slovensku býva, pridali sa k tomu aj viac či menej rozdielne názory alebo osobné diferencie na vlastnom pracovisku. M. Dobríková azda aj preto v roku 1995 rezignovala na svoju riadiacu funkciu v múzeu. Možno, že to bolo ovplyvnené už faktom, že sa u nej začali postupne hlásiť aj prvé príznaky nastupujúcej ťažkej choroby...

Práve v našej ročenke však treba zvlášť spomenúť a vyzdvihnúť aj osemročné aktívne členstvo M. Dobríkovej v Slovensko-českej komisii historikov. Je vari aj trocha symbolické, že komisia sa neoficiálne kreovala na vedeckej konferencii k šesťdesiatemu výročiu SNP na Donovaloch v apríli roku 1994, ktorú organizovalo práve Múzeum SNP. M. Dobríková sa dôsledne a poctivo zúčastňovala na všetkých jej zasadnutiach (jedno sama v Banskej Bystrici v marci 1998 organizovala). Marienka vnášala do našich stretnutí akúsi neformálnu, ľudsky „odľahčujúcu" atmosféru, ktorá nám v niektorých stresových a časovo napatých situáciách veľmi pomáhala. Z dôvodov postupujúcej nemoci sa však aj členstva v komisie musela vzdať, no vždy sme ju pokladali za akúsi našu čestnú členku. Nikdy sme jej nezabudli poslať z našich rokovaní aspoň krátky pozdrav, čo ju vždy potešilo. Dávala nám to najavo v osobných alebo písomných stykoch, ktoré sme s ňou udržiavali až do smutného konca v decembri roku 2008.

Preto nám bude všetkým chýbať a nikdy na ňu nezabudneme...

Ivan Kamenec

Za Marienkou Dobríkovou

Veľmi som bol prekvapený, keď mi jedno ráno hneď na začiatku decembra zatelefonoval Ivan Kamenec z Bratislavy, že zomrela Marienka Dobríková, naša niekdajšia členka v komisii a požiadal ma, aby som túto smutnú správu dal vedieť ostatným členom českej časti česko-slovenskej komisie historikov a ďalším spoločným známym v Prahe. Chvíľu som sedel ako omráčený, lebo aj keď som vedel, že Marienka je vážne chorá, veril som, že svoj boj s chorobou zvládne, tak ako zvládala iné veci v živote. Stále som mal pred sebou tú elegantnú ženu, pri jesenných zasadaniach vždy s apartným klobúčikom, pod ktorým sa skrývala jej usmievavá, milá tvár a ako vo filme sa mi začali odvíjať jednotlivé udalosti, s ktorými som ju mal spojenú.

Prvýkrát som sa o nej dozvedel od svojho školiteľa a staršieho priateľa Dr. Viléma Prečana pri jednej z mojich návštev Prahy. Písal sa rok 1975 a ja som vtedy už vyše roka pracoval v pohraničí, v mestskom múzeu v Rumburku, štyridsať tri kilometrov vzdialenom od okresného mesta. Napriek tomu, že to bola „stratená varta", bol som tomuto miestu rád. Nikde inde v tom čase tvrdej normalizácie, aj keď všade bolo dosť voľných miest, sa mi nedarilo zamestnať sa v obore. A ja som chcel pracovať aspoň trochu v odbore, ktorý som vyštudoval. Do Prahy som občas zašiel, ale vždy len k Prečanovým, u ktorých som mal taký domicil, odkiaľ som si vždy zobral nejakú „podvratnú literatúru", alebo časopisy *Listy* či *Svědectví*. Bál som sa ísť inde, nevedel som totiž, kto z mojich známych zo študentských rokov udával, lebo som zistil pri výsluchoch, že na mňa toho eštébáci vedeli dosť.

Mohlo to byť niekedy v apríli, keď ma V. Prečan požiadal, aby som ho navštívil, lebo potrebuje so mnou prehovoriť. Najbližší pondelok či utorok, keď som mal múzeum zatvorené, som odcestoval do Prahy a hneď som išiel k Prečanovým. Vzal som so sebou aj požičanú „podvratnú literatúru", aby som ju vrátil a vzal si ďalšiu. Dozvedel som sa, že krátko predtým bola u Prečanových domová prehliadka a že im všeličo zabavili. Spomínam si, že mi Vilo hovoril, že ich vtedy pätnásťročný syn David robil pri prehliadke také prieky, že ho eštébáci poslali von na záhradu pred dom. Práve k nim išiel Dr. Miloslav Král, ktorý zhodou okolností niesol so sebou nejakú „závadnú literatúru", David vykopol loptu von a zašepkal mu, že sú u nich fízli a tak na Krála a jeho materiál nedošlo. Keď som vracal „podvratnú literatúru", V. Prečan to glosoval slovami, že opätovne môže pokračovať v jej rozširovaní, lebo pri prehliadke im všetko z tohto žánru zabavili, ale s tým, čo vraciam, to pojde ďalej.

Cieľom návštevy bola Prečanova otázka, či by som bol ochotný ako pracovník z rumburského múzea predať materiály, ktoré vlastní, ktoré sa týkajú odboja na Slovensku. Išlo o veľký súbor kópií dokumentov z nemeckých archívov, ktoré získal pri svojich studijných pobytoch. Niektoré z nich použil vo svojich dokumentáciách *Slovenské národné povstanie* a potom *Nemci a Slovensko*. Niektoré mal pripravené pre pokračovanie dokumentácií a syntézu, o ktorej uvažoval.

Predaj mal byť pre Múzeum Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici a táto transakcia bola dohovorená s jeho pracovníčkou, historičkou Dr. Máriou Dobríkovou, ktorá mala všetky príslušné veci vybaviť. Keď to bude medzi dvomi múzeami,

nebude to nápadné a meno Prečan sa pritom vôbec nemuselo spomenúť. Tak to medzi sebou dohovorili Dr. Prečan a Dr. Dobríková.

Ja som samozrejme súhlasil. Bol som si vedomý toho, že od Prečana by ťažko v tej dobe mohlo Múzeum SNP kupovať archiválie. Stále prebiehalo súdne vyšetrovanie proti nemu v súvislosti s tzv. Černou knihou, čo bola dokumentácia *Sedm pražských dní*, ktorú o týždni v Prahe od začiatku sovietskej intervencie až po návrat vládnej delegácie z moskovských rokovaní pripravili pracovníci Historického ústavu Československej akadémie vied. Je známe, že v jednej sovietskej nóte z jesene 1968 sa proti tejto dokumentácii protestovalo a Prečan bol jeden z vedúcich autorského kolektívu. Nakoniec vyšetrovanie bolo zastavené až po zmene režimu po novembri 1989. Sám som bol v tejto súvislosti, aj keď som nemal s Černou knihou nič dočinenia, viackrát vypočúvaný. V tej dobe Vilém Prečan pracoval vo výmenníku Motolskej nemocnice. Príjmy pre rodinu s tromi deťmi, pri dvoch „normalizačných" pracovných zaradeniach rodičov, nepostačovali.

Prevzal som materiály, ktoré už boli starostlivo Prečanom zabalené (bolo o mne známe, že keď som niekde posielal balík, zvyčajne končil na pošte v Trnave; to bolo miesto pre celú federáciu, kde sa poškodené balíky, či pošta s nedostatočnou adresou zhromažďovali, aby sa zistilo, komu ich vrátiť alebo dodať) a z Rumburku s pečiatkou mestského múzea ako odosielateľ som to poslal do Banskej Bystrice.

Za krátky čas som dostal peniaze, ktoré boli adresované na Mestské múzeum Rumburk. Hneď v niektorý z najbližších dní som cestoval do Prahy a peniaze odovzdal. Po tomto prvom úspechu bolo možné predať ešte ďalšiu časť materiálov. Podobne ako prvýkrát som odoslal balík Marienke do vlastných rúk do banskobystrického múzea. Bolo krátko pred Vianocami, keď prišla druhá čiastka. Na danú dobu to bola slušná suma. Pre tieto peniaze hneď najbližšiu sobotu pricestoval Prečanov syn David so svojim spolužiakom.

Spomínam si, že to bola krátka návšteva, od autobusu k autobusu, ale bol čas na obed a pozval som oboch mládencov do reštaurácie na rumburskej stanici. Chodieval som tam na obed len v sobotu a v nedeľu, ale mali tam najlepšie španielske vtáčky na trati Rumburk–Nymburk. Chlapci pritom zo staničnej reštaurácie obdivovali parnú lokomotívu, ktorá ešte jazdila v Šluknovskom výbežku. Vo vnútrozemí už dávno nič také nepremávalo.

Tieto dve transakcie sa odohrali bez toho, aby sme sa s Marienkou osobne stretli. Neviem, ako Marienka vysvetľovala nákupnej komisii v múzeu, ako prišla na múzejníka z českého pohraničia s takýmito materiálmi, múzejníka, ktorý nota bene ani nebol publikačne známy a podľa údajov na kúpnej zmluve mal dvadsať osem rokov.

Ako to vybavila, tak to vybavila, ale celú normalizáciu nikto na to neprišiel, že sa mi podarilo predať veľký súbor kópií dokumentov z majetku Viléma Prečana Múzeu SNP. Potom sa hovorí, že v tejto krajine sa nič neutajíl!!

Marienka Dobríková preukázala veľkú odvahu, lebo keby sa na to prišlo, mohla za ten čin, ktorým chcela pomôcť svojmu kolegovi, perzekvovanému historikovi, ktorý v tej dobe už skoro päť rokov nesmel pracovať v odbore, zaplatiť aj miestom. Vieme, aké nepríjemnosti mali ľudia, keď „pokrývali" pri prekladoch menom skutočných prekladateľov a tu predsa len išlo o niečo viac.

O Marienke Dobríkovej som opätovne počul, keď som pracoval v druhej polovici osemdesiatych rokov v Dome slovenskej kultúry. Medzi pravidelnými návštevníkmi jeho programov a tiež členmi Klubu slovenskej kultúry boli pani Jarmila Golianová, vdova po generálovi Jánovi Golianovi, Lidka Čárska, ktorá akcie Domu navštevovala aj s manželom Viktorom, ten patril k významným spolupracovníkom Vávra Šrobára v odboji alebo Anička Nosková, vdova po generálovi Júliusovi Noskovi, účastníkovi SNP. Všetky tri panie mali veľmi radi Marienku, lebo sa zaoberala občianskym odbojom aj v časoch normalizácie, a prichádzali s ňou do styku. Viem o tom, že keď prichádzala do Prahy, vždy sa medzi sebou dohadovali, u ktorej z nich bude Marienka tento krát bývať. Ja som prvýkrát osobne Marienku poznal až v máji 1990 pri návšteve Irenky Lettrichovej z Washingtonu, keď za ňou pricestovala z Banskej Bystrice do Prahy. Ich stretnutie sa napokon odohralo v mojej pracovni v Dome slovenskej kultúry.

Ešte k iným ľuďom z Prahy udržiavala Marienka priateľský, ale i pracovný kontakt. Stále je v povedomí verejnosti málo známa skutočnosť, aký význam pre šesťdesiate roky mali českí historici a ich úloha v rehabilitácii histórie Slovenského národného povstania. Nešlo len o účasť v tzv. barnabitskej komisii a následné rehabilitovanie buržoáznych nacionalistov, ale predovšetkým o rehabilitovanie Slovenského národného povstania ako takého. S tým súvisela úloha povstaleckej armády, občiansky odboj. Marienka sa vtedy zoznámila s niektorými českými historikmi, medzi ktorých patrili Karel Pichlík, Bohumír Klípa a ďalší, ktorí prichádzali do Múzea SNP do Banskej Bystrice na semináre, prednášky a na bádateľský výskum. Reciprocne bankobystrickí múzejní pracovníci prichádzali do Prahy. Po roku 1970, keď po politických previerkach väčšina z nich museli opustili svoje pracoviská a odišli do kotolní, k vodným stavbám a do iných robotníckych povolaní, popri tom sa aj naďalej venovali histórii. Oficiálne nebolo možné s nimi udržiavať styk, ale Marienka aspoň pri svojich občasných návštevách Prahy sa s niektorými z nich stretávala a prinášala najnovšie práce, ktoré vychádzali v Múzeu SNP, alebo sa týkali dejín odboja. Potom po zmene režimu ľahko bolo na predchádzajúce vzťahy nadviazať.

Po tom, keď sa v roku 1994 vytvorila česko-slovenská komisia historikov a Marienka sa stala členkou slovenskej časti komisie, som s ňou býval pravidelne pri jarnom a jesennom zasadaní. Naše ôsme zasadanie sa konalo na jar 1998 na pôde Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a Marienka Dobríková ho pomáhala po organizačnej stránke pripraviť. Aj po jej odchode do dôchodku sa stále zaujímala o prácu komisie a na jej jubilejné dvadsiate zasadnutie v Tatranskej Lesnej v roku 2004 sa ako hosť prišla pozrieť.

Pri každom zasadaní sme si na ňu spomínali a nikdy sme nezabudli poslať jej pohľadnicu. S vďakou to vždy kvitovala. Bohužiaľ, naša kondolencia adresovaná jej manželovi a synovi Romanovi z decembra 2008 bol náš ostatný pozdrav Marienke. Z našej pamäti sa však nestratí.

Vojtech Čelko

PROTOKOLY

Materiály ze semináře

MÝTY NAŠE ČESKOSLOVENSKÉ ...

Praha, 6.–7. listopadu 2007

Uspořádala: Filozofická fakulta Karlovy univerzity
a Národní muzeum v Praze
pod patronací Česko-slovenské komise historiků

ČESKO–SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 2008

HISTORICKÉ MÝTY – VYMEZENÍ SYMBOLICKÝCH ÚTVARŮ[1]

Jan Randák

Moderní historiografie není imunní vůči různým líbivým, někdy až „neonovým" heslům, byť ta mohou mít své opodstatnění. Stačí jen zalistovat současnou teoretickou produkcí našeho oboru a nalezneme mnohé jasně znějící teze: lingvistický obrat, dějiny psané zdola, návrat vyprávění, návrat člověka do dějin atd. Možná se mýlím, avšak dosud jsem nezaznamenal žádný hlas, který by jasně a zřetelně artikuloval návrat mýtu do dějin. Historici jakoby byli opatrní v zacházení s tímto roztodivným a nejednoznačným instrumentem podání minulosti, s nímž je náš vlastní obor mnohdy srovnáván. Snad i proto se snaží vůči nim vymezovat. Přiznávají jejich existenci a užívání v průběhu dějin, současně však jedním dechem dodávají, že mezi charakteristické rysy jejich disciplíny patří právě snaha odlišit historii od mýtu, respektive pravdu od fikce.

Ve vztahu k odborné historii představují mýty paralelní ztvárnění minulého světa, jež je historiky často vnímáno jako odchylka od odborného podání dějin. A právě to jim dodává povahu fikce. V této perspektivě představuje historický mýtus neaktuální stav věcí, v našem případě neaktuální, rozumějme nevědeckou podobu historie.[2] Zároveň však přiznejme, že i fikce je jedním z produktů našeho kulturního systému, s nímž nemůže být nespojena. Přes všechny korektně znějící proklamace o mnohosti a pluralitě dějin, s nimiž přichází moderní historiografie několika posledních let či desetiletí, jako bychom v našem historicko-vědeckém podání minulosti stále pracovali s představou jediné objektivně existující historie, jež plní roli referenčního kriteria. Avšak historické mýty jsou skutečně nedílnou součástí našich dějin i kultury, součástí mnohdy dokonce významnější a zřetelnější, než odborná historická praxe a její výsledky.

Přesto historici spatřují v mýtech cosi navýsost negativního, jakési nízké podání minulosti, jež se krčí, či alespoň se dlouho krčilo na periferii jejich vědeckého a intelektuálního zájmu. Věc však není tak jednoduchá, abychom mohli mýty odsoudit do pasivní role zatemňujících fantaskních vyprávění, jimiž se můžeme maximálně pobavit a rozptýlit. Bez symbolů, ceremonií a třeba i státních svátků nemůže žít žádná lidská societa[3], ať ta tradiční či moderní. A do jejího symbolického arzenálu patří samozřejmě vyprávění o sobě samé i jiných společnostech.

Především si uvědomme, že ať se jako odborníci budeme snažit sebevíc, společnost jako celek má sklon věřit historii mnohem více právě v podobě mýtů. S Dušanem

[1] Text je součástí řešení *Výzkumného záměru MSM 0021620827 České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes*, jehož nositelem je Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.

[2] RONENOVÁ, R.: Možné světy v teorii literatury. Brno 2006, s. 30.

[3] TRESTIK, D.: Češi a dějiny v postmoderním očistci, Praha 2005, s. 257.

Třeštíkem přiznejme, že „Člověk je zvíře mýtotvorné, bez vyprávění, která dávají životu smysl, nemůže jeho břímě snášet. Musí to být ale živé vyprávění, ne soubor holých pouček."[4] Mircea Eliade v této souvislosti velmi výstižně konstatoval, že „Historická událost sama o sobě, byť byla sebevýznamnější, se v lidové paměti neudrží, ani její památka nevznítí básnickou představivost, leda že by se tato událost těsně blížila mytickému modelu."[5] Společenská paměť, jež je jednou z alternativ naší odborné historie, totiž uchovává individuální události a autentické postavy dávné i nedávné minulosti jen s obtížemi. Pracuje s mnohem přístupnějšími strukturami: kategorie mýtických akcí místo událostí či archetypy místo historických postav, jež bývají připodobněny k mýtickým vzorům.[6] Jakou roli by měl sehrávat v konfrontaci s mýty historik pak naznačil ve svých pamětech ruský medievista Aron Gurevič: „Společnost asi potřebuje pouze mýtus o minulosti a problém historičnosti mýtu ji nezajímá. Historik jako člen dané společnosti tíhne k témuž mýtu, ale jako profesionál se musí snažit o prověření jeho <objektivnosti>, <pravdivosti>. Možná že tento mýtus nevyvrátí jako celek, ale vnese do něj určité korekce, upřesnění apod. Mezi vědeckým obrazem skutečnosti a jejím běžným vnímáním vždy existuje proluka a občas nemalá, ale jejich úplné oddělení je sotva myslitelné."[7] Z těchto uvedených myšlenek je tudíž skutečně zřetelné, že problematiku mýtu nelze v žádném případě odsunout z pomyslného pole pohledu našeho oboru. Ptejme se tedy s naprostou vážností, co jsou ony, pro tuto chvíli historické mýty? A jakou se vyznačují společenskou funkcí?

Historické mýty jsou symbolické vyprávěcí útvary, jejichž cílem je působení a usměrnění daného kolektivu. Lze je vnímat jako narativní koherentní systém tvořený pomyslnou množinou objektů, vymezitelných dějů a aktérů, jež jsou organizovány a propojeny v jeden smysluplný celek podléhající konkrétním politickým, třídním, národním či obecně společenským principům uspořádání. Na rozdíl od archaických mýtů nejsou ony historické zakořeněny v nezapsaném dávnověku, ale „pouze" na počátku konkrétního dějinného období. Působí tudíž v ohraničeném státním, národním či politickém prostředí. Francouzský medievista Jacques Le Goff trefně připomíná skutečnost, že na středověkém Západě „šlechtické rody, národy i městské obce ve snaze obstarat si vlastní historii začínají u mytického předka, který stojí na počátku rodové genealogie, nebo u legendárního hrdiny-zakladatele: Frankové tvrdí, že jsou potomky Trojanů, rod Lusignanů zase údajně pochází od víly Meluzíny (...)."[8] A nám dlouho kynul z vrcholu Řípu slovanský praotec Cech, po jehož detronizaci osvícenskou kritikou Gelasia Dobnera zůstal ve výsadním postavení zakladatelského symbolu reálný kníže a současně legendární světec Václav – tedy ne smrtelný vládce, ale především věčný panovník na nebesích.

Historické mýty tak skutečně patří do dějin a bádání o nich. Vypráví o vzniku a původu konkrétního kolektivu, přičemž vybraným dobám a událostem připisují několik požadovaných vlastností a podob. Ty dokonale překryjí pestrost a rozmanitost popisovaných minulých období, čímž se stávají nositeli představ a fantazií o líčených dějích. Nesou v sobě skrytý obsah rozehrávající se v úvahách a myšlenkách svých příjemců a mnohdy

[4] Tamtéž, s. 259.

[5] ELIADE, M.: Mýtus o věčném návratu: archetypy a opakování, Praha 1993, s. 34.

[6] Tamtéž, str. 35.

[7] GUREVIČ, A. J.: Historikova historie, Praha 2007, s. 191.

[8] LE GOFF, J.: Paměť a dějiny, Praha 2007, s. 144.

sedimentují do jejich paměti, ať už individuální či v širším měřítku společenské. Od absolutní lži a úplné fikce je však liší jejich pravděpodobnost, tedy možnost re-konstrukce na základě vhodných materiálů vědecky určených či zřetelně ideologicky vmanipulovaných do pozice adekvátních a právě zásadních historických pramenů.

Historické mýty jsou tudíž uspořádáním minulosti a událostí v ní, které podléhá různým společenským, třídním, politickým či národním strukturám, v nichž daný kolektiv a jeho představitelé a mluvčí žijí a jednají. Představují výsledek snahy vnutit minulosti požadovaný a v danou chvíli chtěný a vyhovující řád. Konvenují samozřejmě i se samotnou podstatou historie jako oboru, jež vytváří smysluplné příběhy a obrazy o minulosti. Vždyť kolik z nás dokáže žít s vědomím relativity a nahodilosti světa a jeho uspořádání dnes i v minulosti? V porovnání s naším odborným snažením se však historické mýty snaží v mnohem větší míře o vytvoření svébytného pojmového i interpretačního „protektorátu", jehož prostřednictvím jsou vybrané dějinné momenty i aktéři vykládáni a nabízeni jako ideologizovaná, ale současně i zdánlivě přirozená součást svébytného historického obrazu. Jejich výsledkem jsou tudíž reprezentace chtěné minulosti, respektive vybrané události či jejich smysluplné a zřetelně přirozené chronologické i kauzální posloupnosti. Jinak řečeno, historické mýty představují „kolonizaci" minulých dějů pro politické, národní, třídní či společenské účely. Vytvářejí konstruovaný svět představ o dějinách, jenž nabízí svému publiku více či méně explicitní poselství. Minulé jevy jsou v této perspektivě adoptovány danou ideologií či idejí a svým opakovaným využitím se posléze zpětně legitimizují. Sehrávají úlohu účelového nástroje porozumění našemu světu i nám samým, jak v minulých dobách, tak i dnes. Vždyť na jejich důvěryhodnosti jim dodávají analogie k odborné historické skutečnosti. I mýty jako svébytné fikce se obsluhují vlastní množinou faktů.[9] V prvé řadě jsou však celkem nadaným funkcí a politickým, národním či společenským posláním.

Jako vyjádření integrované do politických, národních či třídních doktrín[10] znamená historický mýtus pro kulturně či mentalitně orientované historiky specifický předmět zájmu, jenž obohacuje vnímání a reflexi zkoumané epochy a society. Stává se pramenem vypovídajícím o společenské atmosféře a politickém či národním úsilí konkrétních aktérů či daného kolektivu. Pro badatele mají tudíž svou neopomenutelnou výpovědní hodnotu. Představují jeden ze zásadních instrumentů sebeprezentace dané společnosti, která se jimi chce nebo má účelově obsluhovat. Jejich prostřednictvím o sobě vypovídá, zřetelně se profiluje pro své vlastní členy, ale i vůči kolektivům jiným, mnohdy konkurenčním. Historický mýtus jako srozumitelně znějící narace a symbolické vyjádření totiž tvoří pomyslné ideové či ideologické těžiště konkrétního kolektivu, jenž jejich prostřednictvím usiluje o vlastní identitu.

Potřebuje proto vyprávět své příběhy o minulosti v podobě jasně interpretovatelných útvarů neponechávajících nejmenší stín pochybností o své pravdivosti. Vybraným dějinným událostem tudíž přiděluje požadovaný význam a smysl využitelný pro aktuální politické, společenské či národní účely. V perspektivě dějin tak představuje mytizace určitých témat jejich přivlastnění. Vyjadřuje úsilí o ovládnutí jejich výkladu, a tím i nastolení měřítek dalšího jednání v přítomnosti a budoucnosti, která by se měla od adekvátně podané

[9] RONENOVÁ, R.: Možné světy..., s. 40.

[10] HAVELKA, M.: Zamyšlení nad legitimizačními funkcemi dějin. In: SD, 8, 2001, č. 1, s. 104.

minulosti odvíjet. V prostředí, jemuž jsou určeny, proto nepřipouští žádné alternativy v chápání a výkladu dávných či nedávných časů. Ve vztahu ke svému publiku, tedy ke kolektivu, jenž se jimi chce či má obsluhovat, představují v rovině praktického chování závazné a následování hodné vzory jednání. Lze je tak vnímat jako specifickou karikaturu Croceho známé teze o tom, že veškeré dějiny jsou dějinami současnými: „(…) protože ať už se fakta do nich spadající zdají být chronologicky jakkoli dávná a dávno minulá, jde ve skutečnosti o dějiny vždy vztažené k nynější potřebě a situaci (…).“[11] K historickým mýtům však musíme dodat, že ty spíše představují výsledek často vědomé manipulace, která podřizuje svou pravdu pragmatickým, chtěným cílům. Chápejme je tedy jako účelově deformované zacházení s minulostí, jako její politikum ve vlastně až metaforické podobě. Pod účelovým tlakem totiž dokáže minulost potvrdit prakticky vše, co od ní daný mýtotvůrce, potažmo širší kolektiv požadují, neboť uplynulé časy jsou bezedným archivem příběhů, jednajících aktérů i nabízejících se vzpomínek na ně. A historická fakta, jež v ní vytváříme, jsou skutečně oněmi Carrovými pytli[12] či Třeštíkovými prázdnými krabičkami.[13] Vždy jde o to, čím je jako jejich autoři naplníme.

Historické mýty nepředstavují v žádném případě pouze mechanický výčet dílčích faktů. Obsahují ověřitelné jádro skutečností, okolo nějž se však vytváří proměnlivé, více či méně aktuální „množiny situací“.[14] Ty se vyjevují z původně nejasné mlhoviny minulosti v procesu účelového označení ze strany mýtotvůrců, jejichž motivace je výsledkem předcházející třeba i politicky, třídně či národně inspirované rozvahy a úmyslu. Prostřednictvím konkrétního podání vybraných dějů a momentů chtěli svým recipientům umožnit společné porozumění a dorozumění v celé jejich geografické rozloze i sociální šíři. Obecně tak byly produktem intelektuální snahy jejich autorů a vypravěčů obrazy toho, co chtěli v minulosti vidět, spíše než toho, co se kdysi stalo.[15]

V souvislosti s takto chápanými mýty jako adekvátně upravenými a tradovanými příběhy a obrazy se nabízí jedna z jejich neodmyslitelných vlastností, a sice práce se stylizací konkrétních osob do těchto příběhů a obrazů zapojených.[16] Tyto pojednávané osoby jsou v rámci historické či politické mytologie vybaveny konkrétními vlastnostmi, které překryjí jejich původní autentický zjev a pro současnou situaci je představí v deformované podobě, jež zapadá do aktuálního politického kontextu. Je to osoba vybavena pozitivními vlastnostmi, vůdcovstvím, prozíravostí, často „prorockým“ chováním, popřípadě hrdinskými vlastnostmi, které na ni strhávají důležitost své reality. U vybraných aktérů se velmi často jedná o jejich svébytnou heroizaci.

Do takové osoby promítá vypravěč mýtu (skupina, která se jí chce obsluhovat) nejen své dosavadní znalosti o ní, ale především chtěné vlastnosti současné doby a konkrétního kontextu, v němž má být onen aktér využit. Taková osoba je však „vybavena“ některými předpoklady, jež ji předurčí k dráze mytického hrdiny. Ne každý se ovšem

[11] CROCE, B.: Historie jako myšlenka a jako čin, Brno 2006, s. 14.

[12] CARR, E. H.: Co je historie?, Praha 1967, s. 13.

[13] TŘEŠTÍK, D.: Češi a dějiny…, s. 246.

[14] RONENOVÁ, R.: Možné světy…, s. 17.

[15] CROCE, B.: Historie jako myšlenka…, s. 197.

[16] RANDÁK, J.: Kult osobnosti. Úvaha nad jeho vymezením a místem v politických vyprávěních a mýtech. In: Kult osobnosti, Praha 2007, s. 5–19.

hodí k mytické roli, především ne průměrný občan-měšťák, ale skutečně jen významná osobnost. Jejím poznávacím znamením je často neobyčejnost a tragika životního osudu. Proto je mytologizovaná podoba oddělena od nedostačující tváře autentické. Chtěnému povědomí odpovídá transformovaný zjev, s nímž se může širší kolektiv ztotožnit, podoba burcující a mobilizující. Na místo reálné osoby tedy přichází mytologizovaná osobnost se svou aurou a se svým charismatem budícím naděje a očekávání. Často se jedná v podání „mýtotvůrců“ o předchůdce nějaké aktuální myšlenky, ideového směru a proudu. Jde o průkopníka, který signalizuje přicházející a očekávané, čímž zpětně zakládá potřebnou tradici a legitimizuje nároky a požadavky v současnosti.

Se svými osobnostmi samozřejmě zacházela i česká moderní společnost. Podíváme-li se do vlastní minulosti, nabízí se v tomto ohledu snad bezkonkurenční doba komunismu. Jak byl mytický Přemysl Oráč povolán na Vyšehrad od pluhu, tak podobně byl Gottwald v podání komunistické mytologie „povolán“ od své původní truhlářské profese.[17] V této souvislosti poznamenal Vladimír Macura, že Gottwaldův příchod na Hrad, jako součást přirozeného evolučního vývoje české potažmo československé společnosti, není v dílech českých spisovatelů padesátých let líčen jako následek revolučního zvratu, ale právě jako naplnění smyslu českých dějin. Jeví se tak jako jejich logické a ve své době definitivní vyvrcholení. V momentě, kdy se Gottwald ocitá tak říkajíc na Hradě, tedy po únoru 1948, se i kolem tohoto vůdce vytváří svébytný kult, šířený mimo jiné i různými písněmi či básněmi. „Zatímco obyčejný svět obyčejných lidí se v noci ukládal ke spánku, okno ve tmě bylo znamením toho, že vůdce pracuje a bdí, střeží spánek smrtelníků (…), zvláště dětí (…) Byť i všichni usnou, Velký vůdce je jediný, který nezahmouří zrak.“[18] Samozřejmě je srozumitelné, že ono okno je na Hradě a že mimo jiné i takto líčený a představovaný vůdce Gottwald nebyl pouze a jen reflexí kultu J. V. Stalina, ale svou lokací na Hradě měl nahradit dřívější kult Tomáše Garrigua Masaryka. Ostatně zatímco Gottwald svým „povoláním“ naplňoval logiku dějin[19], Masaryk byl podle některých dobových představ poslán českému národu „Duchem dějin“ a stejně jako později u Gottwalda, i u něj okna na Hradě září, když pracuje a bdí nad republikou.[20]

Historické mýty představují výsledek konkrétního stylu chápání světa i jeho minulosti, jsou projekcí tohoto pohledu do proběhlých časů. V této podobě však kandidují na pozici mýtotvorných systémů i ve své době odborná podání, jež byla poplatná danému světonázoru a jemu odpovídajícímu paradigmatu. Položme si tedy otázku, kde je hranice mezi historickým mýtem a odbornou, třeba však do jisté míry ideologizovanou historiografií? Respektive o jak zřetelné rozhraní se vlastně jedná? Za příklad si vezměme myšlení o významu a roli podání dějin z pozic tuzemské marx-leninské historiografie především padesátých let minulého století.

Žádná moc se nemůže etablovat bez symbolických praktik a vskutku snad každá vláda využívá rituály, příběhy či znaky jež vyjadřují její legitimitu. Komunistický režim v poúnorovém Československu nebyl výjimkou. Ve své rétorice se nekompromisně rozešel s předcházející minulostí státu, zřetelně napadal a odsuzoval většinu dosavadních

[17] MACURA, V.: Masarykovy boty a jiné semi(o)fejetony, Praha 1993, s. 37.

[18] MACURA, V.: Šťastný věk. Symboly, emblémy a mýty 1948–1989, Praha 1992, s. 51.

[19] PYNSENT, R. B.: Pátrání po identitě, Praha 1996, s. 227.

[20] Tamtéž, s. 228.

tradic, zvyklostí a de facto i způsobů života. Jako etablující se politický řád se nutně musel vymezit vůči předcházejícím režimům, jejichž místo chtěl definitivně a jednou pro vždy zaujmout. Ve svých promluvách a hlasitých vyjádřeních proklamoval vznik nové společnosti složené z nových lidí. Jejich dosavadní každodennost podrobil mikroskopickému ideologickému zkoumání, zda se v ní stále neskrývá jakákoliv zkaženost předcházejícího režimu. Vše mělo být nové, čisté, optimistické. Vše mělo dokonale vyjadřovat nový upevňující se režim. Marx-leninská politizace chtěla prostoupit veřejný i privátní prostor tehdejší společnosti. Oficiální moc měla být praktikována mnoha strategiemi a pragmatickými taktikami.[21] Mezi ně pak samozřejmě patřilo i adekvátní chápání role tehdejší marx-leninské historiografie.

Historiografie je často chápána jako věda usilující o maximálně možnou objektivitu a nezaujatost. V souvislosti s názory straníků i čelných historiků padesátých let 20. století se však dějepisectví jeví mimo jiné jako ideologická práce ve prospěch dovršení socialistické revoluce minimálně v oblasti ideologie a kultury. Historie jako věda představovala důležitý výchovný faktor pro širší společnost, tedy nejen odbornou. Pro laiky měla být mimo jiné zdrojem národní hrdosti, socialistického vlastenectví i sebevědomí.[22] Jejím prostřednictvím měl zájemce poznat zákonitosti a logiku společenského vývoje. Dobové autority přitom nijak nezastíraly sepjetí svého vědního oboru se společenskou i politickou praxí, které jim však přišlo z podstaty marx-leninského světonázoru jako samozřejmé.

V poúnorovém Československu tak můžeme hovořit o stranickosti odborné práce, která odpovídala marx-leninskému paradigmatu a jako taková byla vlastně očekávána a v rámci svého myšlenkového směru i opodstatněná a bezproblémová. Jevila se jako vyšší stadium vědecké objektivity nabízející svému publiku poznané historické pravdy. Z pohledu naší poučené současnosti se však jednalo o vědu selektující, bojovnou a ideologicky zásadovou, nesenou jedinci, kteří měli být intenzivně spojeni se společenským životem československého lidu. Prorežimní historik měl přistupovat ke své látce s konkrétním politickým hlediskem, třídním uvědoměním a stanoviskem. Právě tak by mohl podle dobových oficiálních představ přispět k avizované výchově československého lidu: „Ukázat našemu lidu pravdivě, bohatě a v celé šíři jeho slavnou a velikou historii, ukázat jeho boj o lepší zítřek, hrdinství a velikost tohoto boje, naplnit sebe a naplnit jiné revolučním pathosem v zápase našeho lidu – to je úkol, který patří rozhodně mezi nejčestnější práce ve velkolepé dílně socialistické přeměny naší země."[23] Stejně jako mýty či jiná kvazihistorická vyprávění, tak i marx-leninská historiografie toužila dát především poučení, vysvětlit čtenářům účel a povahu soudobého dění. Podle Zdeňka Nejedlého se měla stát historiografií budoucnosti, nijak se utápějící pouze v minulosti. Tu čekala naopak aktualizace. Historiografie tak stála před úkolem vnášet do dějin pro současnost aktuální významy a konkrétní smysly, tedy vytvářet nové hodnoty, ne oživovat mrtvoly.[24]

V demokratických společnostech bez autoritativní snahy po jednom závazném výkladu dějin by mělo platit, že historie s pamětí jsou dvě odlišná pole a prostory fixace,

[21] Ve stejném duchu hovoří v souvislosti s francouzskou revolucí a její revoluční kulturou Lynn Huntová. HUNTOVÁ, L.: Francouzská revoluce. Politika, kultura, třída, Brno 2007, s. 75–77.

[22] HENDRYCH, J.: K úloze historie při budování socialistické společnosti. In: ČsČH, 8, 1960, s. 25.

[23] Tamtéž, s. 31.

[24] NEJEDLÝ, Z.: O poměru historie k dnešku. In: ČsČH, 8, 1960, s. 33.

respektive uložení obrazů o minulosti. A i když se někdy možná k sobě blíží, přesto nesplývají. V totalitních režimech, mezi které onen český komunistický patřil, platí, že naopak paměť s historií, především těch zásadních epoch a zlomů národní či státní minulosti, by měly v ideálním případě splývat. Komunisté tak v různých pamfletech, projevech, propagandě a pseudoodborných textech i v odborných pracích s adekvátně vyloženým historickým obsahem velebili prostřednictvím minulosti sami sebe.

Účelové připomínání vybraných historických dějů a aktérů vnímejme jako chtěné uvědomování si požadované tradice a její vstup do prostoru odborné historie. Ideologizace a propaganda spojené s historickými náměty představovaly uváženou a ovlivňovanou paměť prožívanou nijak spontánně, mnohdy spíše jako svého druhu úkol. Politickou transformací minulosti se vytvářel specifický prostor pro, když ne komunistickou, pak alespoň revoluční minulost, přítomnost a budoucnost národa. „Třebaže pohled historikův směřuje zpět, do minulosti, začleňuje zároveň současnost do nepřetržitého proudu společenského vývoje a obrací pozornost k budoucnosti."[25]

Takto aktivní současnost ovšem nepředstavovala nezávislého soudce národní minulosti, ale pouze etapu v objektivně se vyvíjejícím procesu od minulosti k očekávané budoucnosti. Byla současností umožňující údajně správné chápání zákonitostí společenského vývoje, jenž však ve skutečnosti uzpůsobila své verzi světa. Případné argumenty obviňující tuto praxi ze schematizace a zkreslování dějin, odbyla teze, že nejnovější společenská praxe nabízí hlubší pohled na dějiny, než ta předcházející, že každý vyšší historický stupeň, za nějž se komunistický režim bezesporu považoval, umožňuje přesnější vidění, a tedy i hodnocení minulosti.[26]

Oficiální moc tak toužila po politicky jednotícím rámci uchopování tehdejší skutečnosti, po závazném výkladu světa, jenž měl být jediným možným. „Pojmy, které slouží k jeho vytyčení, se zdají být poslední výpovědí o povaze bytí. Zakládají samozřejmost, s jakou se pak vyslovují ostatní pojmy a s jakou se pak mluví o vztazích mezi nimi."[27] Moc tudíž prosazovala vzorovou podobu a řád skutečnosti, jež následně určovala přípustné výpovědi o minulém i současném světě. Nárokovala si monopol na totalitu pravdy v jeho výkladu.[28] A pokud se českoslovenští komunisté rozhodli žít v třídním marx-leninském světě, museli mu nutně podřídit i jeho minulost, obecnou i národní. Pluralita světa a jeho výkladů byla zredukována do jednoho světa skutečného a „pravdivého" umožňujícího jednoznačné výpovědi.

Pod tímto dojmem se můžeme skutečně ptát, kde je hranice mezi historickým mýtem a odbornou historiografií ve službách nějaké ideologie? Možnou odpověď nabízí ve svém článku o české marxistické a marxisticko-leninské historiografii Bohumil Jiroušek. Správně připomíná skutečnost, že „přirozené" zákonitosti vývoje lidstva se v představách ideologů neověřovaly, ale pouze potvrzovaly: „To znamená, že výzkum měl hledat doklady pro to, že tomu tak bylo, nikoli hledat a shromažďovat materiál a teprve z něho konstruovat <minulost>. <Výzkum> měl jen pro předem daný konstrukt dějin najít doklady

[25] MAČEK, J.: Stav a úkoly čs. dějepisectví v období dovršení socialismu. In: ČsČH, 8, 1960, s. 2.

[26] HENDRYCH, J.: K úloze historie..., s. 25.

[27] KRATOCHVÍL, Z.: Filosofie živé přírody, Praha 1994, s. 156.

[28] Tamtéž, s. 160.

(...)."[29] Tato představa jistě svědčí o zmiňovaném sepětí dobové historické produkce s ideologií. Faktem však zůstává, že ve své době i takováto historická tvorba byla podle svých vlastních měřítek a výkladu světa opravdu stále vědou. Zrcadlo, v němž se odráží v podobě skutečně spíše mýtotvorného systému, ji nastavujeme teprve my, z našich intelektuálně i dobově podmíněných pozic.

Historické mýty ve své písemné i emblematické podobě koherentního, tudíž i snadno uchopitelného a kvalifikovatelného systému, jsou specifickým způsobem aktivního a tvůrčího jednání namířeného k uplynulým dobám. Směřují ke konkrétnímu cíli, za nímž stojí zřetelné hodnoty, které však současně vytváří. Ve vztahu k minulosti konstruují vlastní svět kvalit, respektive významů.[30] Ačkoli mají ambice stát se trvalými, jsou vždy dějinné, alespoň co se dobového praktického využití pojednávaných příběhů a obrazů týče. Zažívají své vrcholy i doby upozadění. Mohou však přežívat zasuté ve společenské paměti daného kolektivu. Jejich využitelnost je tudíž závislá na okolnostech a kontextu možného upotřebení. Vždy tak mohou být znovu aktualizovány a opakovaně oživeny.

I v dějinách českého národa bychom se setkali s mnoha verzemi jeho minulosti jako celku i konkrétních událostí, jež si rozličné režimy snažily uzpůsobit k obrazu svému. S mnoha z nich jsme již vypořádáni a chceme věřit, že se nikdy nevrátí. Mnohé další v nás naopak zakořenily, takže je bereme jako samozřejmé a vlastně neuvědomované. Můžeme se tudíž ptát i nyní, v jaké příběhové či obrazové verzi minulosti žijeme dnes a nakolik ji jako historici naší vlastní odbornou činností spoluvytváříme...

Historical Myths: The Limiting of Symbolic Meaning

Jan Randák

Historical myths are symbolic narrative forms, the aim of which is to impact its target audience, e.g. a state or national collective. In contrast with archaic myths, they are not rooted in prehistoric oral traditions but rather at the beginning of a specific historical period. They serve to mark the borders of state, national or political spaces. They are the result of attempts to control the past and the current state of affairs in the service of current or future ideological and/or political goals.

[29] JIROUŠEK, B.: Česká marxistická a marxisticko-leninská historiografie – možnosti a meze studia. In: CČH, 104, 2006, č. 4, s. 899.

[30] TŘEŠTÍK, D.: Češi a dějiny..., s. 31.

ČESKO–SLOVENSKÁ HISTORICKÁ ROČENKA, 2008

POLITICKÝ MÝTUS A JEHO MIESTO V NÁRODNEJ PAMÄTI

Elena Mannová

Inflácia mýtov v súčasnom každodennom živote je dôkazom, že ide o komunikačnú formu, ktorá má stále veľkú silu. Zámerom tohto príspevku je poukázať na možnosti analytického dejepisectva pri výskume historických mýtov využívaných ako nástroje v politickom priestore.

Na otázku, čo je to mýtus, odpovie veľká časť spoločenských vedcov jednoznačne kriticky, že je to výmysel, nepravda, falošné vedomie či sebaklam.[1] Kým z jedného pohľadu je to „haraburdie", ktorého by sme sa mali zbaviť,[2] z inej optiky možno v ňom vidieť „živnú pôdu pre kultúru" a východisko pre umelecké iniciatívy[3] či dokonca hru, ktorá umožňuje intenzívnejšie prežívanie sveta.[4] Krátky slovník slovenského jazyka registruje dva základné významy tohto termínu: 1) tradíciou prenášaná predstava ľudí o vzniku sveta, o prírodných javoch, bohoch, hrdinoch, báj; 2) výmysel podávaný ako pravda.[5] V iných lexikónoch sa objavujú aj doplňujúce diferencovanejšie výklady: mýtus ako iracionálna vízia (napr. mýtus revolúcie, mýtus 20. storočia) alebo ako predstava o niekom alebo niečom nekriticky prijímaná, uctievaná a zbožňovaná (mýtus peňazí, mýtus materstva).[6]

Historik umenia Aurel Hrabušický navrhuje ortograficky (úvodzovkami) odlišovať *„mýtus"* ako prejav falošného vedomia od pôvodného *mýtu* ako posvätného príbehu.[7] Či už vnímame tento elastický pojem v jeho hraničných polohách ako „nesprávnu históriu" alebo v bohatšom význame ako symbolický príbeh prerastajúci každodennú skutočnosť, v každom prípade ide o rozprávanie príp. jeho vizualizáciu či dramatizáciu, ktoré sa vyznačujú *mýtickými kvalitami*. V čom spočívajú? Musí to byť príbeh zakotvený vo vedomí mnohých ľudí, jeho posolstvo vnímame ho ako zdanlivo samozrejmé, prirodzené. Jeho emocionálne pôsobenie prevažuje nad racionálnym výkladom, najdôležitejšou

[1] RYCHLÍK, J.: České historické mýty versus mýty o českých sousedech. In: Česko-slovenská historická ročenka 2000, s. 95–102; CHMEL, R.: Malý národ – veľké mýty. In: Slovenský mýtus. Slovak Myth (ed. A. Hrabušický). Bratislava 2006, s. 127; SIMON, A. (ed.): Mýty a predsudky v dejinách. Šamorín–Dunajská Streda 2005, s. 7.

[2] OTČENÁŠ, I.: Indiáni – muži hrdého zjavu, mýty a my. Sme, 26. 7. 2007, s. 32.

[3] HRABUŠICKÝ, A.: Okrajová kultúrna križovatka ako pôda slovenského mýtu. In: Slovenský mýtus... (ed. A. Hrabušický), s. 30.

[4] ARMSTRONGOVÁ, K.: Krátká historie mýtu. Praha 2006.

[5] Krátky slovník slovenského jazyka. Bratislava 2003, s. 347.

[6] Slovník cudzích slov. Bratislava 1997, s. 623 (preložený z češtiny).

[7] HRABUŠICKÝ, A.: Okrajová kultúrna križovatka ako pôda slovenského mýtu. In: Slovenský mýtus... (ed. A. Hrabušický), s. 30.

vlastnosťou je sila presviedčať a afektívna účinnosť. Zjednodušene znázorňuje komplexné politické, sociálne či kultúrne obsahy, redukuje udalosti na mýtické archetypy.[8] Mýtus samotný teda netrpí viacznačnosťou, ale *pojem mýtus* je mnohoznačný a spôsobuje mnohé nedorozumenia – aj medzi historikmi.

Aká bola cesta od príbehu, ktorý pre archaické spoločnosti zrejme vyjadroval absolútnu pravdu,[9] po dnešné rozporuplné vnímanie? V súčasnosti môžeme v hovorovom jazyku slovom mýtus označiť napríklad jeden typ výkladu národného príbehu, ale aj najnovší model auta, hviezdu populárnej hudby či mediálnu udalosť. Najväčšiu zmenu zažil tento termín práve v každodennom používaní, kde ťažko rozlíšiť mýtus od kultu, fetišu, mystéria alebo mágie. V poslednom čase sa pod mýtom rozumie to, čo vyvoláva svojím významovo bohatým symbolickým charakterom fascináciu.[10]

Vedecký výskum mýtov

Fascinujúci je aj samotný historický vývoj vnímania mýtov – zjednodušene ho možno nazvať oscilovaním medzi transcendentálnym posolstvom a lžou. Ako som už spomenula, na jednej strane je mýtus ponímaný ako heuristický a etický nástroj na porozumenie a vylepšenie sveta (príbeh, ktorý dáva odpoveď na metafyzické a ideologické otázky), na opačnom póle stojí názor o mýte ako o nástroji na manipulovanie a klamanie ľudí.[11] Skepsa voči mýtu sa objavila už v antike. Od Platóna platil za niečo nepravého a pochybného, čo má byť vykázané do oblasti fikcie. Kresťanstvo spočiatku videlo v mýte konkurenčnú pohanskú náuku, neskôr túto formu výdatne využívalo. Renesanční vzdelanci systematicky inventarizovali antické báje, umelci ich reaktivovali, takže tvorili súčasť európskej vzdelanosti. Až do 18. storočia však pojem mýtus označoval pohanské rozprávanie, bez nároku na pravdivosť, nanajvýš s poetickou hodnotou – ako protipól k rozumu a racionalite. Osvietenci začali skúmať mytológie (nielen antické, ale aj súdobých nekresťanských etník) ako interpretačné systémy a odhalili mýtus ako svojskú formu myslenia. Giambattista Vico, ktorý je dnes označovaný za otca moderného pojmu mýtus, vnímal mytológiu ako „poetickú teológiu". Za zakladateľa moderného porovnávacieho, antropologicky orientovaného výskumu mýtov sa považuje Christian Gottlob Heyne. Romantizmus a konštruovanie národných mytológií v dielach Jacoba Grimma, Pavla Jozefa Šafárika, Jána Kollára, Vuka Karadžiča a ďalších znamenali znovuzrodenie a sakralizáciu mýtu.[12] Vďaka úspešnej inštrumentalizácii národných mýtov obdobie 19. storočia dodnes ovplyvňuje mentálny svet nielen niektorých historikov, ale najma vnímanie „národa" v bežnom živote.

[8] ASSMANN, A.: Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik. München 2006, s. 40.

[9] ELIADE, M.: Mýty, sny a mystéria. Praha 1998, s. 13.

[10] Ästhetische Grundbegriffe, Bd. 4. Stuttgart–Weimar 2002, s. 310.

[11] BIZEUL, Y.: Theorien der politischen Mythen und Rituale. In: Politische Mythen und Rituale in Deutschland, Frankreich und Polen (ed. Y. Bizeul). Berlin 2000, s. 15.

[12] Ästhetische Grundbegriffe..., s. 309–333; SCHLESIER, R.: Mythos. In: Vom Menschen. Handbuch Historische Anthropologie (ed. C. Wulf). Weinheim–Basel 1997, s. 1079–1086; NÜNNING, A. (ed.): Metzler Lexikon Literatur- und Kulturtheorie. Ansatze – Personen – Grundbegriffe. Stuttgart–Weimar ²2001, s. 461–464.

Dnešní spoločenskí vedci sa domnievajú, že moderné národy sú závislé od mýtov.[13] Teoretici nacionalizmov dokonca považujú mýtizáciu za jednu z ciest utvárania moderných národov – popri modernizácii, ktorú sprevádzal rozvoj kníhtlače, alfabetizácia, rozširovanie románu, novín atď.[14] Ani emancipačné hnutia Čechov a Slovákov sa nezaobišli bez mýtov. Literárny historik Vladimír Macura zdôrazňoval mytologickosť „obrodeneckej" kultúry Čechov aj Slovákov. Okrem iného dôkladne analyzoval Kollárovo dielo Slávy dcera a sledoval, ako sa z pôvodného lyrického cyklu sonetov rozvíjaním mytologickej stavby v ďalších vydaniach stávala „biblia Slovanstva". Mytologický obraz sveta a Slovanstva formoval Ján Kollár tak, že pretváral jednotliviny obrodeneckej kultúry do univerzálneho nerozčleneného celku, že sa snažil vo svojom texte nahradiť lineárny historický čas cyklickým prírodným (vzkriesenie národa ako prebúdzanie prírody) a sakralizovať všetko, čo sa spájalo s kultúrou.[15]

Pre formovanie národných mýtov bola na ideologickej rovine rozhodujúca spätosť nacionalizmov s historizmom ako dobovým prúdením 19. storočia. Historici začali vykladať celú minulosť z optiky vlastného národa a zahmlievať historickú realitu iných. Začali anachronicky projektovať národ príp. národný štát na minulosť, v ktorej ešte neexistoval. Dejiny sa snažili znázorniť lineárne a teleologicky, hľadali a konštruovali historickú kontinuitu. História legitimovala moc a tá podporovala písanie dejín „jedinej pravdy". Základnú interpretačnú líniu oficiálneho dejepisectva úspešne sprostredkovávala škola.[16]

Vráťme sa od politického využívania k vedeckému skúmaniu. V 20. storočí priniesla novú perspektivu psychoanalýza a Freudova práca o mýte a sne. Mýty a zaobchádzanie s nimi sú podľa neho charakterizované spomínaním, opakovaním a prepracovávaním – už preto je ich analýza nekonečná.[17] Množstvo teórií narastalo, postupne oslobodzovali mýty od stigmy podriadenosti voči logickému mysleniu a neustále nachádzali nové možnosti prístupu k tomuto fenoménu. Z antropologického aspektu prispel napríklad Carl Gustav Jung rozborom základných ľudských situácií a archetypov. Z formálneho hľadiska znamenala nóvum štrukturálna analýza Clauda Lévi-Straussa, ktorá zdôrazňovala, že mýtus pozostáva z jednotlivých častí a objavuje sa stále v nových verziách. Dimenziu politicko-ideologickú skúmal Roland Barthes a ukázal, ako mýtus mení dejiny na prírodu, t. j. ako sa znázorňuje niečo historicky sa vyvíjajúce ako nemenné, a tak sa legitimizuje.[18] Barthes definoval mýtus ako semiologický systém (forma) a ideológiu (obsah). Zaoberal sa mýtom ako systémom kultúrnych reprezentácií, ako kolektívne zdieľanou predstavou, ktorá ovplyvňuje hodnotový svet ľudí aj ich interakcie. Považoval mýtus za meta-jazyk, ktorý za pomoci alfabetického alebo obrazového „jazyka" vytvára semiologickú reťaz

[13] LIESSMANN, K. P.: Topoi. Konturen einer politischen Mythologie. In: BRIX, E. – BRUCKMULLER, E. – STEKL, H. (eds.): Memoria Austriae I. Menschen, Mythen, Zeiten. Wien 2004, s. 199, 201.

[14] ASSMANN, A.: Der lange Schatten..., s. 41.

[15] MACURA, V.: Znamení zrodu. Praha 1983, s. 90–107. Mýtus Slovanstva skúma podrobne PYNSENT, R. B.: Pátrání po identitě. Praha 1996, s. 67–127.

[16] BIZEUL, Y.: Theorien..., s. 47 a nasl.

[17] SCHLESIER, R.: Mythos..., s. 1084.

[18] KROLL, R. (ed.): Metzler Lexikon Gender Studies Geschlechterforschung. Ansatze – Personen – Grundbegriffe. Stuttgart–Weimar 2002, s. 286.

a prináša komplexné posolstvo.[19] Ak ilustrujeme jeho koncept na slovenskom príklade, tanier s bryndzovými haluškami alebo fujara reprezentujú esenciálny význam slovenskosti ako národnej kultúry a evokujú časť národnej mytológie spätú s vidieckym „ľudom".

Skutočnosť, že vedci postupne odhaľovali jednotlivé mechanizmy pôsobnosti mýtu, neoslabovala jeho účinnosť. Naopak, s rozvojom integrálnych nacionalizmov a masovej spoločnosti sa mýtus čoraz častejšie stával súčasťou politicko-ideologického boja. Získaval svoju sugestívnu silu najma vďaka svojej nevyhranenosti a iracionálnosti. Spájal obsahy šovinisticky využívaných romantických národných mytológií s politickým voluntarizmom. Politický mýtus v 20. storočí vychádzal z kritiky osvietenstva z pera Nietzscheho, ktorý považoval osvietenstvo – na základe neobmedzenej viery vo vedu a pokrok – za mýtus. Dôležitú rolu zohral aj Georges Sorel so svojím mýtom násilia. Hlásal, že nie tradícia a utópie (ako u Marxa), ale mýtická sila a násilie obrazov vzbudia potrebné emócie a vzopätie morálno-sociálnych síl, ktoré zničia parlamentnú buržoáznu spoločnosť kolektívnymi akciami, konkrétne proletárskym generálnym štrajkom. Nacistický ideológ Alfred Rosenberg v diele Mýtus 20. storočia (1930) synkreticky spojil autoritárske protidemokratické idey s antisemitskými rasovými myšlienkami do politického náboženstva.[20]

Potom, čo európske fašizmy zneužili mýtické myšlienkové figúry, téma mýtov vo vede bola načas tabuizovaná. Ernst Cassirer, ktorý v 20. rokoch videl mýtus ako osobitú symbolickú formu a súčasť kultúrnej evolúcie človeka, po skúsenostiach druhej svetovej vojny zdôrazňoval ich iracionálnosť a zneužívanie. Naplno si uvedomoval bezmocnosť racionálnej kritiky voči cirkulujúcej argumentácii nových mýtov, voči ich prepojeniu s modernými komunikačnými prostriedkami a technikami ich využívania na širokej sociálnej báze.[21] Komunistické režimy zužitkovali ich účinnosť v plnej miere. Ich mytológie v praxi nadvazovali na niektoré staršie mýty, prebrali určité prvky a prekódovali pôvodné posolstvo.[22] Na Slovensku zakladajúci mýtus nového začiatku, novej socialistickej spoločnosti ignoroval skutočnosť, že zásadný zlom – vyvlastnenie, radikálna zmena politickej kultúry, perzekúcie na základe kategorizácie – sa udial už v rokoch 1938/1939–1945. Práca s mýtmi v politickom priestore pokračuje aj po zmene režimu a po rozdelení Československa. Postupne sa objavuje aj ich analyzovanie z perspektívy etnológie, histórie, literárnej vedy, dejín umenia a sociológie.

Mýty a pamäť

Modelovo sa dá rozlíšiť descartovské *racionálne myslenie* ako dynamické a analytické od *mýtického myslenia*, ktoré je statické (sprostredkuje zdanlivo nadčasový večný

[19] Názorne to sumarizuje HALL, S.: The Work of Representation. In: HALL, S. (ed.): Representation: Cultural Representations and Signifying Practices. London ²2003, s. 39–41.

[20] Ästhetische Grundbegriffe..., s. 336; o Rosenbergovom diele porovnaj SZABÓ, M.: Rasa a vôľa. Bratislava 2004.

[21] Ästhetische Grundbegriffe..., s. 340.

[22] Bližšie ZAVACKÁ, M.: V čom sme to vlastne žili? Mýty budovania komunizmu. In: Mýty naše slovenské (eds. E. Krekovič – E. Mannová – E. Krekovičová). Bratislava 2005, s. 224–238; KUSÁ, A.: Mýtus socialistického realizmu verzus slovenský mýtus? In: Slovenský mýtus... (ed. A. Hrabušický), s. 63–73.

príbeh) a holistické (nárokuje si totálne porozumenie univerza).[23] Prevládajúca tendencia vo výskume mýtov v 20. storočia však spočíva v tom, že „inakosť" mýtu sa už nevidí v priestorovom alebo časovom protiklade k racionalite a k súčasnosti, ale v ich prepletení a simultánnosti.[24] Aleida Assmann upozorňuje na dvojitý význam slova mýtus špeciálne vo vzťahu k historiografii. Na jednej strane sa ním bežne pomenúva falšovanie historických skutočností, lož, falošné vedomie, ktoré historiografia môže dekonštruovať. Ak sa však dejiny pozorujú z perspektívy kolektívnych identifikácií a národnej pamäti, musíme mýtus skúmať ako *citové privlastňovanie si vlastných dejín*, ako zakladateľský príbeh, ktorý sa neoslabí historizovaním, ale má pretrvávajúci význam. Privlastňovanie a falšovanie dejín ide pritom často ruka v ruke. Pre historika nie je dôležitý „ontologický status" mýtu, ale potenciál jeho účinnosti,[25] t. j. nezameriava sa natoľko na skúmanie pravdivosti obsahu mýtického rozprávania, ale na kontext jeho metamorfóz a pôsobenie v spoločnosti. Viacerí súčasní spoločenskovední teoretici nepovažujú mýtus a históriu za antagonizmus, ale uvažujú o nich ako o dvoch spôsoboch referovania o minulosti a o ich vzájomnej komplementárnosti.[26] K deklarovanému oddeleniu dejín a pamäti, resp. mýtu prišlo až v 19. storočí vznikom dejepisectva ako profesionalizovanej verejnej rozpravy, diskurzu.[27] V praxi sa však oba tieto fenomény paradoxne prelínali: práve v tomto období sa história stávala základom utvárania kolektívnych identifikácií a profesionálna historiografia sa výdatne podieľala na mýtotvorbe.

Zvýšený záujem historikov o mýty priniesla zmena paradigmy vo výskume kolektívnej pamäti v deväťdesiatych rokoch 20. storočia – do centra pozornosti kultúrnych dejín sa dostávali reprezentácie, odkázanosť ľudí na obrazy a kolektívne symboly a ich historická konštruovanosť.[28] Z množstva teoretických prác o pamäti treba v súvislosti s mýtmi spomenúť prinajmenšom dielo heidelberského egyptológa Jana Assmanna a jeho koncept *komunikatívnej* pamäti (funguje v každodennej praxi, obmedzuje sa spravidla na tri generácie) a *kultúrnej* pamäti (presahuje epochy a utvára sa prostredníctvom inštitucionalizovanej komunikácie).[29] Jeho manželka Aleida predostrela iný koncept spomínania – odlíšenie pamäti ako *zásobárne* (archívy, múzeá, knižnice, miesta pamäti, historiografické inštitúcie) od *funkčnej* pamäti, ktorá sa viaže na určitú skupinu, je selektívna, hodnotovo viazaná a orientovaná na budúcnosť.[30] Novšia klasifikácia Aleidy Assmann vychádza z troch rovín ľudskej pamäti zapojených do procesov spomínania. Predstavujú ich neuronálne štruktúry, sociálna interakcia a symbolické médiá (materiálne reprezentácie aj symbolické praktiky).

[23] VOIGT, R.: Mythen, Rituale und Symbole in der Politik. In: Symbole und Rituale des Politischen. Ost- und Westeuropa im Vergleich (eds. A. Pribersky – B. Unfried). Frankfurt am Main 1999, s. 58.

[24] Ästhetische Grundbegriffe..., s. 344.

[25] ASSMANN, A.: Der lange Schatten..., s. 40–41.

[26] Podrobnejšie SMELSER, N. J. – BALTES, P. B. (eds.): International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences. Amsterdam a i. 2001, s. 6824–6825.

[27] ASSMANN, A.: Der lange Schatten..., s. 44.

[28] ASSMANN, A.: Der lange Schatten..., s. 30.

[29] ASSMANN, J.: Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku. Praha 2001.

[30] ASSMANN, A.: Erinnerungsraume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedachtnisses. München 1999.

Pri biologickom sprostredkovaní ide o individuálnu pamäť (spracovaná neuronálne) alebo sociálnu pamäť (spracovaná komunikatívne). Symbolicky sprostredkovaná pamať môže byť spracovaná kolektívne, vtedy hovoríme o *politickej pamäti*, alebo individuálne, kedy ide o kultúrnu pamäť. Pamäť, sprostredkovaná symbolicky, presahuje generácie, spočíva v súbore skúseností a poznania, ktorý je odlúčený od svojich živých nositeľov a prešiel na materiálne nosiče dát. Takto môžu byť spomienky stabilizované aj po výmene generácií. Formou oficiálnej alebo politickej pamäti je *národná pamäť*, ktorá funguje dlhšie ako ľudský život, je zakotvená v politických inštitúciách a pôsobí na spoločnosť zhora.[31]

Politický mýtus

Významnú rolu v nej hrá naratívny symbolický útvar s potenciálom kolektívnej účinnosti, vzťahujúci sa na základný problém spoločenského usporiadania[32] – politický mýtus. Slúži ako nástroj symbolickej politiky, prejavuje sa ním politická kultúra. V protiklade k náboženskému mýtu nevyjadruje posolstvo o pôvode bytia a univerza. Rozpráva o pôvode politickej éry a ohraničeného politického priestoru – prináša príbeh o vzniku politického spoločenstva, jeho „kozmogóniu" (výklad o vzniku sveta) aj „kozmológiu" (o fungovaní sveta, rozdelení sfér). Vysvetľuje aktuálne politické udalosti, súvislosti, štruktúry a zapája ich do zmysluplno interpretovanej minulosti.[33] Ide v ňom o prekódovanie a privlastnenie si minulosti, podriadené vlastným cieľom.[34] Jeho štruktúra je komplexná a mnohovrstevná, skladá sa z viacerých menších mýtov. Obsah politického mýtu je napriek jeho zložitej štruktúre založený na redukcii komplexnosti: mnohoznačné spoločenské a politické javy zužuje a vykladá jednoznačne.

Claude Lévi-Strauss tvrdil, že každý mýtus má dvojitú štruktúru, je zároveň historický aj ahistorický. Politický mýtus má spravidla reálne historické pozadie, ale súčasne ponúka „mýtický spôsob čítania" príbehov z minulosti (Jean Pouillon) a ako nadčasový model sa snaží zodpovedať metafyzické, ideologické alebo existenčné otázky.[35] Odlišuje sa tým od *legendy*, povesti a báje, ktoré neponúkajú pomoc pri orientácii. Plní podobné funkcie ako *utópia*, no na rozdiel od nej nesprostredkováva detailnejšiu orientáciu na budúcnosť, ale spája minulosť s prítomnosťou. Zatiaľ čo utópia sa rozvíja v hlave myslitela, vzniká mýtus „kolektívnou prácou". Nejde v ňom o návrh budúcej ideálnej spoločnosti, ale o mobilizovanie síl pre komunitu. Mýtickému mysleniu sa podobá politická *ideológia*, ale zjednodušene sa dá povedať, že mýtus integruje ľudí v rámci skupiny a ideológia ich spravidla rozdeľuje. „Rámcové" ideológie, ktoré poskytujú základnú orientáciu v spoločnosti, dovoľujú mýtu zachovať jeho pôvodný poetický charakter. Ak ho však

[31] ASSMANN, A.: Der lange Schatten..., s. 34–37.

[32] DÖRNER, A.: Politischer Mythos und symbolische Politik. Der Hermannmythos: zur Entstehung des Nationalbewußtseins der Deutschen. Reinbek bei Hamburg 1996, s. 43.

[33] BIZEUL, Y.: Theorien..., s. 17; LIEBHART, K.: Zur Funktion von Mythen fur politische Inszenierungen. Dissertation Universitat Wien 1998, s. 4.

[34] LIESSMANN, K. P.: Topoi..., s. 203.

[35] BIZEUL, Y.: Politische Mythen. In: Politische Mythen im 19. und 20. Jahrhundert in Mittel- und Osteuropa (eds. H. Hein-Kircher – H. H. Hahn). Marburg 2006, s. 5–6.

používajú ideológie usilujúce sa ohraničiť od nepriateľa, protivníka či konkurenta, vtedy je nasadzovaný ako zbraň a nadobúda štruktúru ideológie „buď/alebo".[36]

Politický mýtus prináša základné rysy „kartografie" mocenských vzťahov a princípov, aj rozdeľovanie zdrojov vnútri symbolického spoločenstva. Vďaka mýtu sa územie politického útvaru stáva posvätným priestorom a jeho hranice oddeľujú dobré a dôverne známe od zlého a cudzieho.[37] Charakterizuje ho binárny kód, boj medzi dobrom a zlom, čistým a nečistým, naším a cudzím. Má sakrálny rozmer – vyvoláva, ako je to pre fenomén posvätného typické, pocity fascinácie aj hrôzy, napríklad zo smrti národných hrdinov.

Hrdinské činy sa stanú politickým mýtom len vtedy, ak sa im pripíše význam súčasti zakladateľského aktu alebo inej posvätnej udalosti politického spoločenstva. Do národných panteónov sa za určitých okolností môžu dostať aj politici. Francúzsky historik Maurice Agulhon uvádza tri podmienky potrebné k tomu, aby sa politik mohol stať mýtom. Musel hrať rozhodujúcu rolu v udalosti považovanej za dôležitú pre národ, musel byť výnimočnou osobnosťou a musel vyvolávať kontroverzné diskusie. Ilustruje svoju tézu na príklade Charlesa de Gaulla. Ten predstavoval pre konzervatívcov archetyp tradičného šéfa, napriek jeho dôležitým „netradičným" politickým rozhodnutiam (boj proti Vichy a dekolonizácia Alžírska). „Pokrokové" Francúzsko obdivuje de Gaulla práve pre tieto rozhodnutia a napriek jeho štýlu vládnutia.[38] Ak by sme sa optikou tejto tézy pozreli na politické snahy zafixovať formou špeciálnych zákonov (Lex Stefánik, Lex Hlinka, Lex Dubček) miesto v národnom panteóne pre troch slovenských politikov, ich šance na mýtizáciu nie sú rovnaké. V Štefánikovom prípade sú všetky podmienky Agulhonovej hypotézy splnené: dosiahol sa všeobecný konsens pri jeho pozitívnom hodnotení – napriek existencii rozdielov pri interpretáciách, pri konkretizovaní, za aké zásluhy je vlastne hrdinom (ako bojovník za slovenský národ alebo za Československú republiku či ako bojovník proti bolševizmu). Lex Hlinka vyvolal vehementné kontroverzie, ktoré však nevyústili do všeobecnej zhody v zásadnej otázke, či ide o jednoznačne kladne prijímanú osobnosť. Takže mýtus „otca národa" Andreja Hlinku bude zrejme napriek zákonu naďalej fungovať len v jednej časti spoločnosti. Na vyzdvihnutie zásluh Alexandra Dubčeka osobitným zákonom negatívne reagovali niektorí publicisti a dôrazne upozorňovali na jeho úzku spätosť so zločinným režimom, no nedostatočné vyrovnanie sa s obdobím komunizmu pravdepodobne umožní upevňovanie emotívneho príbehu muža, ktorý sa snažil o „socializmus s ľudskou tvárou".

O typologizáciu politických mýtov z historiografického hľadiska sa pokúsila nemecká historička Heidi Hein-Kircher. Všímala si ich základné motívy a výpovede, formy sprostredkovania a funkcie. Z hľadiska témy a jednajúceho subjektu rozlišuje mýty o osobnostiach (o hrdinoch, ktorí sú často stylizovaní ako vzor, napr. ako učiteľ, otec alebo vodca; v úlohe hrdinu býva aj mýticky uctievaný kolektív, napr. padlí za vlasť), ďalej mýty o udalostiach (historických prevratoch, vojnách, bitkách, revolúciách), mýty priestorové (v hraničných regiónoch tzv. antemurálne – o obranných baštách civilizácie, kresťanstva,

[36] Tamže, s. 6–13.

[37] BIZEUL, Y.: Theorien..., s. 18.

[38] BIZEUL, Y.: Theorien..., s. 8; AGULHON, M.: Ist de Gaulle in die nationale Mythologie eingegangen? In: Politische Mythen und Rituale... (ed. Y. Bizeul), s. 213–218.

národného teritória a pod., často sa objavuje mýtus krvavej hranice) a mýty časové (napr. o zlatom veku).

Iná úroveň kategorizácie berie do úvahy dejiny politických mýtov a delí ich na zakladateľské, o pôvode, o katarzii (katastrofe, po ktorej nasleduje očista a obroda spoločnosti), dosvedčujúce a objasňujúce. Dosvedčujúce mýty potvrdzujú konanie vládnucej skupiny – patria sem napr. mýtické rozprávania o technickom pokroku za socializmu, podporujúce socialistický systém, vládnucu stranu a ideológiu. Objasňujúce mýty štylizujú straty, traumatizujúce udalosti a obete bez toho, že by vyvodzovali ďalekosiahle politické požiadavky. Slúžia predovšetkým budovaniu identity.[39]

Elity využívajú politické mýty ako komunikačný prostriedok s masami, ktoré chcú mobilizovať. Vedúce politické osobnosti cielene a najma pomocou propagandy rozširujú určité mýty a zároveň odsúvajú do úzadia iné. Aby bol politický mýtus účinný, musia byť jeho základné motívy publiku známe (zakotvené v kultúrnej pamäti) a aktivované, sprostredkované cieľovej skupine primeranými prostriedkami (aby pôsobili vo funkčnej pamäti). Na jednej strane sú mýty médiami kolektívnej pamati, na druhej strane samotné potrebujú na sprostredkovanie svojich narácií iné médiá. Populárne či vedecké publikácie, umelecká literatúra, výtvarné umenie, hudba, film či internet sprostredkúvajú – vo forme adekvátnej intelektuálnej úrovni a veku adresátov – často len jednotlivé prvky mýtu (mytémy). Tieto vyvolávajú konotácie k celému príbehu, čím sa zvyšuje komunikatívnosť mýtu. Emocionálne, zážitkové a vizuálne apelovanie na cieľovú skupinu najlepšie umožňujú ďalšie mediálne formy – politické rituály, symboly a kulty.

Rituál konkretizuje mýtus, sprítomňuje jeho príbeh a opakuje ho neverbálnym spôsobom. K najčastejším politickým rituálom vo verejnom živote patria masové podujatia osláv politických výročí historických udalostí a jubileí kultovo uctievaných osobností. Celoštátne oslavy bývali mimoriadne dôkladne plánované, aby sa zabezpečil ich jednotný priebeh na celom území krajiny. Obyvateľstvo bývalo a sčasti je vopred pripravované filmovými týždenníkmi, televíznymi a novinovými správami a príležitostnými publikáciami. Oslava sa spravidla začínala modlitbou alebo ústredným heslom, pod ktorým sa konala, potom nasledoval prejav o cieľoch sviatku, sprievod príp. vojenská či iná prehliadka, hudba a spev. Politická oslava vyžaduje masovosť, ktorá sa väčšinou dosahovala povinnou účasťou škôl, vojska, podnikov, spolkov atď. Prítomnosť na nej sa považovala za prejav lojality.[40] S rituálmi sa stretávame sa nielen pri oslavách, ale aj v bežnej politickej praxi – nezaobídu sa bez nich volebné kampane, štrajky, masové demonštrácie, rokovania medzi sociálnymi partnermi. Zvláštne postavenie majú tzv. prechodové rity, napr. inaugurácia prezidenta.

Mýtus vizualizujú mimoriadne komprimovaným spôsobom *politické symboly*. Často sú považované za „stavebné kamene mýtu". Počítajú sa k nim tiež pomníky, heslá, symbolické dátumy, pomenovania miest, ulíc, inštitúcií, jubilejných mincí, poštových známok a iných príležitostných úžitkových predmetov. Spätosťou a vzájomnou závislosťou mýtu, rituálov a symbolov vznikajú politické *kulty*. Táto politicky motivovaná, sekulárna, silne ritualizovaná a inštitucionalizovaná forma uctievania osobnosti využíva formy

[39] HEIN-KIRCHER, H.: Uberlegungen zu einer Typologisierung von politischen Mythen aus historiographischer Sicht – ein Versuch. In: Politische Mythen... (eds. H. Hein-Kircher – H. H. Hahn), s. 410–415.

[40] Tamže, s. 417.

náboženských kultov, no slúži sakralizácii sekulárnej ideológie. Mýtus predstavuje základ kultu osobnosti: uctievaná postava sa glorifikuje, príp. sa zmení jej interpretácia, potom je monumentalizovaná a nakoniec mýtizovaná – historický vývoj sa personalizuje a vykladá ako nevyhnutne spätý s oslavovanou osobnosťou.[41]

Yves Bizeul sumarizuje *funkcie* politického mýtu: 1) zakotvuje najvýznamnejšie hodnoty, normy, obsahy viery a ideológie skupiny u príslušníkov spoločenstva; 2) spája dovnútra, ohraničuje navonok, vytvára most medzi sociálnou resp. komunikatívnou pamäťou a oficiálnou politickou; 3) legitimizuje reálne jestvujúce mocenské pomery príp. úsilie o ich zmenu, rozpráva príbeh, ktorý dáva význam udalosti alebo miestu, a tým prepožičiava politickému konceptu hodnovernosť[42]; 4) mobilizuje obyvateľov a vyzýva k obrodzujúcej kolektívnej akcii.[43] Inými slovami: politický mýtus vytvára komunitu, rozpráva o jej historickom výkone – vždy vo vzťahu k prítomnosti, ohraničuje ju navonok a vytvára inakosť – označí, kto nepatrí do spoločenstva. Vytvára obraz komunity zameraný dovnútra; len zriedkavo účinkuje aj navonok – napr. s poľským mýtom Tadeusza Kościuszka sa identifikujú aj európski liberáli.[44]

Mýty v politickom živote fungujú najúčinnejšie, ak nadväzujú na mytológiu príslušného kultúrneho okruhu. Ich autori sú anonymizovaní, v predmodernom svete nimi boli kronikári, proroci, kňazi. Od konca 18. storočia sa imaginácii a fiktívnym príbehom dôležitým pre identifikáciu venovali básnici, hudobníci, výtvarníci a historici. Posolstvo ich diel šírili tiež laické spolky – nielen archeologické a historické, ale aj telocvičné, spevácke, učiteľské a početné ďalšie. Dnes o účinnosti politických mýtov nerozhoduje historická veda, ani jej stranícko-ideologické využívanie samotné, ale názorové prúdy formované novinármi, politikmi a intelektuálmi.[45]

Funkcie národných mýtických príbehov

Politici najčastejšie pracujú s etnickými resp. národnými mýtmi. Tieto sa objavujú v obdobiach zásadných kultúrnych zlomov a rýchlych ekonomických a sociálnych zmien. Predstavujú prostriedok adaptácie na prelomovú situáciu. Dávajú odpovede na najdôležitejšie otázky identity a zmyslu, ktoré už nie je schopná zodpovedať religiózna tradícia. Návratom k „prapôvodným počiatkom národa" uspokojujú potrebu pocitu bezpečia.[46] Obsah národných a národnoštátnych mýtických príbehov sa neobmedzuje na raný stredovek príp. obdobie národného „obrodenia". Viažu sa aj na udalosti 20. storočia. Ich cieľom je vytvárať pozitívny obraz o nás samých a vyhnúť sa nepríjemným otázkam. Identita dnešných európskych krajín je z veľkej časti budovaná na odkaze druhej svetovej vojny. Kolektívne spomínanie na vlastné obete a na „celonárodný" protifašistický odboj a predovšetkým *zabúdanie* na vyvražďovanie iných v rokoch 1939–1945, ale aj zabúdanie

[41] Tamže, s. 418–419.

[42] LIESSMANN, K. P.: Topoi..., s. 201.

[43] BIZEUL, Y.: Theorien..., s. 21–30.

[44] HEIN-KIRCHER, H.: Überlegungen..., s. 421.

[45] LIESSMANN, K. P.: Topoi..., s. 202.

[46] SMITH, A. D.: National identity and myths of ethnic descent. In: Nationalism. Critical Concepts in Political Science (eds. J. Hutchinson – A. D. Smith). Volume IV. London–New York 2002, s. 1418–1423.

na vyháňanie iných po roku 1945 sa čiastočne odlišovalo na oboch stranách železnej opony. Na Západe sa postupne dostal do centra spomínania holokaust, v krajinách bývalého socialistického bloku osobité vyrovnávanie sa so sovietskym panstvom – po roku 1989 prevažne prepnutím na národnú paradigmu. Vo všetkých krajinách bolo a je v popredí vlastné utrpenie, čím vznikajú konkurenčné skupiny obetí a boj o spomínanie. Sústreďovanie sa na vlastné traumy nedovoľovalo uznať utrpenie iných a umožňovalo vyhnúť sa priznaniu vlastnej viny. Fixovanie sa na zločiny iných (najma „Nemcov") dovoľovalo zabudnúť na vlastné zločiny. Štruktúru národnej pamäti ovplyvňujú viaceré nové médiá a fenomény: verejné debaty v televízii, etablovanie sa najnovších dejín v historiografii, právne aspekty vyrovnávania sa s minulosťou (odškodňovanie a pod.), zavedenie nových sviatkov, budovanie pamätných miest, oficiálne ospravedlňovanie sa za zločiny.[47]

Veľakrát sa z mýtického arzenálu vyťahujú príp. sa nanovo fabrikujú glorifikujúce príbehy, ktoré majú prekryť kritické vyrovnávanie sa s ambivalentnými a diskontinuitnými dejinami. Rakúska politologička Karin Liebhart to analyzuje na príklade rakúskeho milénia 1995/1996. Nevinné „Ostarrichi-Jubileum" sa odvolávalo na historicky marginálnu udalosť spred tisíc rokov, na prvé zachytenie pomenovania Rakúska. Nie obzvlášť významná darovacia listina cisára Otta III. sa štylizovala za zakladajúcu listinu Rakúska. Milénium je však potrebné vidieť v kontexte – doplnilo kontroverzné debaty o minulosti Rakúska v súvislosti s Waldheimovou aférou roku 1986, s pripomínaním výročia anšlusu roku 1988 a výročia oslobodenia Rakúska od nacizmu roku 1995. Objav tisícročných dejín Rakúska vytvoril oblúk kontinuity cez celé dejiny krajiny a ponúkol obyvateľom pozitívny sebaobraz.[48]

Limity československej mytológie

Podobne vynález „dejín Československa od počiatkov po dnešok" produkoval historickú kontinuitu a „rekonštruoval" jednotu Čechov a Slovákov. Doteraz boli predmetom vedeckého záujmu predovšetkým národné/etnické mytológie,[49] menej československá. Tá väčšinou preberala určité topoi oboch národných mytológií, no ignorovala témy a „látky", ktoré rozdeľovali. Patrí do nej hľadanie spoločných historických koreňov vo Veľkej Morave, v husitstve a jeho ohlasoch na Slovensku, ako aj predstava obete – malých trpiacich národov, utláčaných „dedičnými" nepriateľmi (tisícročný útlak Maďarmi resp. na tristo rokov rozšírená doba temna, úpenie v žalári národov, démonizácia Maďarov a Habsburgovcov príp. Nemcov), a predstava národov opustených a zradených spojencami

[47] FRANÇOIS, E.: Meistererzahlungen und Dammbrüche. Die Erinnerung an den Zweiten Weltkrieg zwischen Nationalisierung und Universalisierung. In: Mythen der Nationen. 1945 – Arena der Erinnerungen. Katalog zur Ausstellung des Deutschen Historischen Museums (ed. M. Flacke). Mainz 2004, s. 13–28.

[48] LIEBHART, K.: Zur Funktion von Mythen..., s. 198.

[49] Napr. RAK, J.: Bývali Čechové ... České historické mýty a stereotypy. Jinočany 1994; RYCHLÍK, J.: České historické mýty...; SOUKUPOVÁ, B.: Vznik Československé republiky: mýtus společenské reality a českého národa. In: Studie k sociálním dějinám 10/2 (eds. J. Machačová – J. Matějček). Opava 2002, s. 153–160; KREKOVIČ, E. – MANNOVÁ, E. – KREKOVIČOVÁ, E. (eds.): Mýty naše slovenské...; HRABUŠICKÝ, A. (ed.): Slovenský mýtus...; KREKOVIČOVÁ, E.: Identity a mýty novej štátnosti na Slovensku po roku 1993 (Náčrt slovenskej mytologie na prelome tisícročia). Slovenský národopis, 50, 2002, 2, s. 147–170; teoreticky sa mýtmi zaoberal interdisciplinárny zborník BÍLIK, R. (ed.): Súčasnosť mýtov a mýty súčasnosti. Bratislava 1993.

(Mnichov, august 1968). Mytologicky oba národy spája aj spoliehanie sa na pomoc zvonka, príp. zvnútra hory – od blanických a sitnianskych rytierov. Pokusy vytvoriť spoločnú československú národnú identitu mohli stavať tiež na autostereotypoch mierumilovných, nenásilných, demokratických národov, na mýtoch slovanských či oslobodeneckých. Podstatná časť mýtov a stereotypov v česko-slovenskom kontexte sa však rozchádza, nakoľko čerpá z odlišných nacionalizmov – dominantného českého a nedominantného slovenského. Vyjadruje vzťah dvoch nerovnocenných partnerov: viedol na českej strane k predstave mladšieho brata a k otázke „Kto na koho dopláca?", na slovenskej strane k obrazu českého poručníka, v prípade autonomistov aj vykorisťovateľa, kolonizátora, utláčateľa a ateistu. Časť minulosti je vykladaná protichodne: obdobia, ktoré Slováci pociťujú ako národnoemancipačný pokrok (štúrovská jazyková rozluka, slovenský štát 1939–1945), Česi vnímali ako zradu a vierolomnosť. Aj s rozpadom spoločného štátu sa spájajú odlišné mýty – český o vlastnej veľkorysosti a slovenský o uskutočnení sna o národnom štáte.

V českých predstavách hrali Slováci rolu exotického „iného" („druhého"), od ktorého sa Česi mohli pri vlastnej identifikácii ohraničiť. Obrazy českých krajín a Slovenska súvisia s predstavou kultúry a prírody, symbolizovanou obrazmi Prahy a Tatier.[50] Nemecká literárna historička Ute Raßloff ukazuje v brilantnej štúdii o jánošíkovskom mýte, akú ikonografickú zmenu priniesli ilustrácie zbojnických piesní od Mikoláša Aleša. Zbojník prestavoval divý, s prírodou spätý, exotický protiklad civilizovaných Čechov. Znázorňoval pozitívne konotované hodnoty ako nespútanosť a vášeň, ktoré už boli v českej kultúre zdanlivo potlačené. Na známej Alešovej kresbe stojí androgýnne pôsobiaca postava s rozviatymi dlhými vlasmi a pištoľou vo zdvihnutej ruke. V porovnaní s Čechom prezentuje „iného" analogickým spôsobom, akým zmyselnosť tvorí inakosť voči rozumu a ženskosť inakosť voči mužskosti. „V období, kedy rakúsky balkanizmus odsunul cudzie, exotické a necivilizované na okraj monarchie, predstavovala si Praha podľa porovnateľného vzoru Slovensko ako vlastnú periférium, a tým ako inakosť vlastného, ktorú treba integrovať."[51] Pôvodne teritoriálny mýtus o Jánošíkovi nadobúdal v 19. storočí etnický rozmer a spájal sa s národným znovuzrodením. Po prenesení z uhorského do československého kontextu sa v ňom miešali prvky pastierskeho, ľavicovo-sociálneho a kresťanského mýtu obete. Vďaka rôznorodým prvkom bol vhodný aj pre oficiálnu štátnu reprezentáciu slovenského štátu, aj pre symbolickú reprezentáciu Slovenského národného povstania a po prekódovaní na triedny boj poddaných aj pre komunistickú mýtotvorbu. Napriek (alebo vďaka?) masívnej politizácii postava Jánošíka pretrváva naďalej ako ponuka kolektívnej identifikácie, a to aj vďaka reklame, aj vďaka ironizácii a parodizácii vo filme, muzikáloch, v divadelných predstaveniach.[52]

Ako skúmať účinnosť mýtov?

Mýty nachádzajú rezonanciu, keď sa v nich spoločnosť istým spôsobom spoznáva, keď jej umožňujú spoločné prežívanie histórie. Ako to však môžeme skúmať, aké

[50] HOLÝ, L.: Malý český člověk a skvělý český národ. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti. Praha 2001, s. 87–103.

[51] RASSLOFF, U.: Jánošík žije. K vizualizácii jedného slovenského národného mýtu 20. storočia. In: Slovenský mýtus... (ed. A. Hrabušický), s. 80.

[52] Tamže, s. 77–87.

nástroje má historik na uchopenie témy politický mýtus? Výskum sa orientuje na vytváranie mýtov, na dejiny ich používania, formy sprostredkovania a na ich recepciu. Všíma si štrukturálny a semiotický rozmer mýtizácie, utváranie a putovanie jazykových a obrazových symbolov a stereotypov. Zároveň sa zameriava na ich fungovanie, na spoločensko-politické súvislosti, v akých sa mýty nasadzujú, napr. ako sa rozličné sociálne prostredia integrujú prostredníctvom jednej identifikačnej figúry, ako sa politické udalosti stávajú súčasťou diskurzov a ako sa im pripisuje význam, ako sa spája mýtické rozprávanie s ideologickou argumentáciou. Ich opakovaný výskyt vo verejných rozpravách a v kultúrnych praktikách (rituáloch, pomníkoch, pomenovaniach) signalizuje ohlas vo verejnosti. Ak narážajú na nepochopenie, je to známkou, že už nie sú zakotvené v kultúrnej pamäti.[53]

Nepoznáme vnútornú motiváciu a zámery tých, ktorí mýty rozprávali, ani duševné rozpoloženie tých, ktorí im verili. Môžeme len skúmať, čo títo rozprávajúci a veriaci hovorili alebo ako konali. Je potrebné všímať si nielen vieru v mýtus, ale aj pochybovanie o ňom. Predstavuje totiž posvätnú pravdu len pre spoločenstvo veriacich a pre inú časť obyvateľstva môže byť bezcenný. Politický mýtus ako rozprávanie s ideologickou funkciou nemá význam pre ľudí s iným ideologickým presvedčením.[54] Historik sa teda napríklad pri analýze mýtu Andreja Hlinku a kauzy Lex Hlinka nezaoberá „pravdivosťou" výpovede mýtu (t. j. či je alebo nie dotyčný otcom národa), ale komunikáciou okolo neho a účinnosťou. Klasické historické pramene – archívne dokumenty, tlač, literatúra, film, výtvarné a hudobné umenie atď. – vypovedajú o politickom mýte v oficiálnej kolektívnej národnej pamäti.

Pre poznanie toho, akú mali mýty účinnosť, ako fungovali „dole", v sociálnej pamati v lokálnom kontexte, sú nevyhnutné iné prístupy. Istú možnosť ponúka folkloristika. Na základe rozboru slovenských ľudových piesní, rozprávok, príslovií a porekadiel tvrdí etnologička Eva Krekovičová, že v 19. storočí idey národnej mytológie neprenikli do najširších vrstiev a historické látky boli až neskôr folklorizované školou, literatúrou a ďalšími médiami.[55] V súvislosti so skúmaním rezonancie mýtov môže ponúknuť metodologickú a teoretickú inšpiráciu publikácia Rogersa Brubakera a spolupracovníkov o každodennej etnicite v Kluži, ktorá korigovala preetnizované interpretácie kultúry, spoločnosti a politiky. Na pozorovanie kontextov nacionalistickej politiky a úlohy elít vystačili „tradičné" metódy historického a sociologického výskumu, nepostačovali však na hľadanie skrytej etnicity v praxi. Tá je *viditeľná*, len keď je objektivizovaná v zástavách, odznakoch, pomníkoch, ale nevieme, ako bola *videná* bežnými obyvateľmi. Medzinárodný tím sociológov a etnológov v Kluži skúmal, ako etnicita pôsobí v mentálnych procesoch aj v sociálnych praktikách. Používal pritom teoretický koncept kategorizácie, priraďovania jednotlivcov ku kategóriám (napr. ku kategórii národa). Po vyhodnotení opakovaných rozhovorov v rôznych rodinách mohli bádatelia posúdiť úlohu inštitúcií – školy, cirkvi, pracoviska, spolkov, médií – a sociálnych sietí na sociálne a kultúrne vzory, podľa ktorých ľudia konali v každodennom živote a reprodukovali „maďarský" alebo „rumunský"

[53] HEIN-KIRCHER, H.: Überlegungen..., s. 422.

[54] FLOOD, Ch. G.: Politischer Mythos. Eine theoretische Einfuhrung. In: Texte zur modernen Mythentheorie (eds. W. Barner – A. Detken – J. Wesche). Stuttgart 2003, s. 309–310.

[55] KREKOVIČOVÁ, E.: Výtvarné umenie ako médium verzus naratívnosť a slovenská národná mytológia. In: Slovenský mýtus... (ed. A. Hrabušický), s. 113–123.

svet v meste.[56] Prostredníctvom interview a jeho kritickej analýzy sa sociálni vedci snažia pochopiť svojich súčasníkov. Historici majú k dispozícii vlastnú metódu – „oral history", predovšetkým životopisné naratívne interview. Vďaka tejto metóde (a prameňu zároveň) môžu študovať aj látky, ktoré ďaleko presahujú časový rámec vlastných zážitkov respondenta, okrem iného tiež mýty ako interpretatívny rámec a ich rolu v každodennej praxi. Nakoľko vytváranie mýtov je základným rysom normálneho politického života[57] a politická mýtotvorba zdarne prekvitá a bude prekvitať, bude potrebný a aktuálny aj jej historiografický výskum.

Political Myths and Their Place in the National Memory

Elena Mannová

Political myths serve as an instrument of political symbolism and political culture. Their function is to co-opt the past and subjugate it to the needs of current political goals. They establish political space as a sacred space, a means of mobilizing the masses by the elites. Research into political myths is focused on the formation of the myths as well as on their use and acceptance. The creation of political myths still continues, which means that the need for historical research into them does as well.

[56] BRUBAKER, R. – FEISCHMIDT, M. – FOX, J. – GRANCEA, L.: Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town. Princeton–Oxford 2006.

[57] FLOOD, Ch. G.: Politischer Mythos..., s. 315.

ČESKO–SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 2008

ČESKOSLOVENSKÉ MÝTY O VEĽKEJ MORAVE A HUSITOCH Z POHĽADU SLOVENSKEJ HISTORIOGRAFIE

Adam Hudek

Vznik a využívanie mýtov počas vytvárania národného príbehu, je fenomén proti ktorému sa dá len ťažko brániť. Tento proces takmer vždy aspoň čiastočne prebieha mimo profesionálnej historickej vedy, navyše aj tá sa na ňom, z rôznych príčin, priamo podieľa. A to aj napriek tomu, že jednou z jej hlavných úloh historiografie je práve identifikácia a dekonštrukcia mýtov. Historiografický mýtus môžeme definovať ako specifické využitie, selekciu a prispôsobovanie minulosti v záujme dosiahnutia cieľov v prítomnosti.[1] V prípade, že prijmeme toto tvrdenie, spolu s predpokladom, že historiografia funguje vždy v rámci určitého spoločenstva s vlastnými záujmami a cieľmi, je možné vysloviť predpoklad, že dekonštrukcia určitých mýtov nemusí byť vždy v jej záujme.

Je nepochybné, že mnoho historiografických mýtov vzniká práve na základe činnosti historikov. Príčiny sú rôzne. Od osobného presvedčenia, spoločenskej objednávky po priamy mocenský nátlak. Poľský historik Jerzy Topolski vytvoril štyri kategórie príčin prečo historici vytvárajú mýty.[2] Prvou je podvedomá snaha hľadať skôr argumenty potvrdzujúce ako vyvracajúce historikove tvrdenia a myšlienky. Druhou je ťažko odbúrateľný, často len podprahový vplyv historikovho okolia. Tretím zdrojom tvorby mýtov je ideologické presvedčenie bádateľa, ktoré môže mať zásadný vplyv na jeho prácu. Stvrtou kategóriou je tzv. štátom nariadený mýtus, na ktorom sa historik vlastne len spolupodieľa rozvíjaním téz, dopredu daných vládnou mocou. Z pohľadu konečného výsledku, ktorým je vytvorenie alebo obhajoba mýtu, je už jedno či sa historik na tomto procese zúčastňuje dobrovoľne alebo z donútenia.

Z pohľadu na dané kategórie vyplýva, že v prvých dvoch prípadoch ide o nevedomú mýtotvorbu. V kategórii tri a styri je už táto činnosť vedomá resp. plánovaná. V týchto prípadoch zároveň do historikovej činnosti vstupujú externé faktory, ktoré ovplyvňujú výstupy jeho práce. Tento mimovedecký vplyv je najviditeľnejší najmä pri štvrtej kategórii, kde historik už vlastne nebáda v pravom zmysle slova, ale na základe štátnej objednávky vytvára mýtus. Takto vzniknuté politické mýty sa väčšinou vzťahujú k najdôležitejším udalostiam národného príbehu. Vo väčšine prípadov túto podmienku spĺňa faktický začiatok národných dejín – vznik národa. Z politického pohľadu sú národné alebo štátotvorné mýty takmer nevyhnutné, kvôli legitimizácii existencie národného spoločenstva alebo

---

1 Parafrázované podľa definície Anthonyho D. Smitha: SMITH, A. D.: The Nation in History: Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism. Cambridge 2000, s. 64.

2 Pozri: TOPOLSKI, J.: Historiographische Mythen. Eine methodologische Einfuhrung. In: Mythen in Geschichte und Geschichtsschreibung aus polnischer und deutscher Sicht (ed. A. von Salden). Munster 1996, s. 27–36.

konkrétneho štátu. Ich využívanie a pravidelné pripomínanie[3], prispieva k zvyšovaniu lojality jednotlivých členov k spoločenstvu. Využitie politických mýtov však už nebýva úlohou historikov. Tí ich buď vytvárajú, alebo im dávajú zdanie vedeckej hodnovernosti, ich praktickú aplikáciu zabezpečujú iní. Politické, legitimizujúce národné mýty si vytvára každá spoločnosť a každý štát, bez ohľadu na panujúci režim a obdobie. Rozdiel je, že v slobodnom prostredí majú historici právo o nich diskutovať, pripadne ich korigovať, v totalitných režimoch sa pod hrozbou represií musia presne prispôsobovať požiadavkám štátnej moci. V každom prípade, dekonštrukcia resp. rekonštrukcia každého štátom nariadeného mýtu nastáva v prípade keď prestane byť vládnu moc užitočný. Vo väčšine prípadov je však nahradený novou, užitočnejšou konštrukciou. Tieto tvrdenia a predpoklady budem ilustrovať na vzniku a premenách dvoch základných československých mýtov v 20. storočí a ich percepcie najma v slovenskej historiografii.

K obdobiu Veľkej Moravy a k husitskému hnutiu v Čechách a na Slovensku sa rôzne mýty viazali takmer neustále. Ich obsah sa však menil, prechádzali rôznymi fázami dekonštrukcie, rekonštrukcie a nového vzniku, menila sa aj ich dôležitosť. Po roku 1918 patrili historické konštrukty viažuce sa k týmto dvom obdobiam medzi dôležité národné a štátotvorné tradície legitimizujúce rôzne koncepcie národa, štátu a panujúceho režimu. Ich zárodky samozrejme vznikli už v predtým. V prípade husitského vplyvu na Slovensku v 17. storočí, mýtus Veľkej Moravy v podobe prvého československého štátu začal byť potrebný neskôr, až tesne pred vznikom prvej republiky.[4] Veľkomoravská tradícia u Čechov a Slovákov samozrejme existovala už dlhšie, chýbala jej však práve jasná československá konotácia, taká typická pre obdobie existencie Československa. V slovenskom prostredí sa Veľká Morava v 18. storočí spájala najma s vyzdvihovaním významu cyrilometodskej misie pre dejiny Slovákov.[5] Veľkomoravská tradícia ako prameň slovenskej národnej hrdosti sa presadila až v 19. storočí. Jej mýtizácia dosahovala jeden z vrcholov v období slovenského romantizmu. Generácia slovenských národných buditeľov vedená Ľudovítom Stúrom aj s pomocou mýtu o „zlatom období" Slovákov vytvárala oficiálnym uhorským dejinám slovenskú alternatívu a využívala ju na posilňovanie národného uvedomovania. Pre slovenského historika prelomu 19. a 20. storočia, Júliusa Botta, bolo 9. storočie jediným obdobím, kedy mali Slováci svoju vlastnú históriu a Veľká Morava mala v jeho ponímaní veľkú dôležitosť. V snahe vykresliť ju ako zlatý vek Slovákov však do istej miery pokračoval v mytologickej tradícii romantizmu. Vo svojich prácach spred roka 1918[6] rozvinul obraz Veľkej Moravy ako obranného valu proti nemeckej rozpínavosti, čo je charakteristika, ktorá v rôznych obmenách pretrvávala naďalej. Veľkomoravská tradícia v slovenskom prostredí pred rokom 1918 mala vo všeobecnosti hlavný význam ako symbol existencie samostatného slovenského národného príbehu a oddelenia slovenských

[3] Napr. pomocou štátnych sviatkov, dôležitú úlohu zohráva aj škola.

[4] Nemecký historik Frank Hadler ho svojej štúdii Historiografický mýtus Veľkej Moravy v 19. a 20. storočí pripisuje francúzskemu historikovi Ernstovi Denisovi. Ten však nevidel význam vzniku Československa ako spojenia rozdeleného československého národa. Prvá republika mala z jeho pohľadu naviazať na charakter Veľkej Moravy ako hrádze voči Nemecku. HADLER, F.: Historiografický mýtus Velké Moravy v 19. a 20. století. ČMM, 120, 2001, s. 164.

[5] Napr. v práci Samuela Timona Obraz starého Uhorska (1733). Timon moravských panovníkov považoval za podmaniteľov Slovákov, ktorí sa nakoniec proti nim spojili s Maďarmi.

[6] BOTTO, J.: Slováci, vývin ich národného povedomia, Martin 1906; BOTTO, J.: Krátka história Slovákov. Martin 1914.

dejín od dejín maďarských. Jej využitie ako dokladu prirodzenej blízkosti Čechov a Slovákov bolo len okrajové. Obraz Veľkej Moravy ako vzoru československého štátu alebo dokladu o existencii československého národa sa neobjavil vôbec – takéto konštrukcie vznikali na základe spoločenskej resp. politickej objednávky až po roku 1918.

V tom spočíval rozdiel oproti husitskej tradícii, v ktorej hral aspekt česko-slovenských vzťahov dôležitú úlohu už v 18. storočí. Už napríklad Matej Bel zdôrazňoval pozitívny prínos husitov a bratríkov pre Slovensko – v prvom rade ich náboženský a hneď potom aj národnostný význam. Je jedným zo zakladateľov teórie o husitskej kolonizácii určitých oblastí Slovenska a priamej kontinuity medzi pretrvávaním husitizmu a šírením protestantizmu na slovenskom území. V husitskej tradícii sa tak od začiatku miešali národnostné a náboženské aspekty. Najma slovenskí evanjelici videli v husitoch rozvíjateľov česko-slovenských vzťahov ale aj „pripravovateľov" reformácie. Pre Júliusa Botta bolo na husitskom období najdôležitejšie rozšírenie používania češtiny: „Tak rozšírili sa husitskí bojovníci po celom Slovensku, vstupovali s ľudom slovenským do priamych stykov, udomácniac český jazyk vo verejnom živote."[7] Katolíci nazerali na husitské obdobie s menším nadšením, celkom logicky odmietali najma náboženský prínos husitov. Katolícky kňaz a historik František Sasinek pripustil, „že s husitstvom sa v Uhorsku ujala aj česká literatúra, ale Slováci i pri znalosti a používaní češtiny boli aj naďalej pokladaní za Slovákov a nie za Čechov."[8] Napriek všetkým rozdielom, spôsob interpretácie veľkomoravského aj husitského mýtu naznačuje, že v slovenskom prostredí panovalo presvedčenie o existencii samostatného slovenského národa s vlastným národným príbehom, ktorý nesplýva s dejinami iných národov (Maďarov a Čechov). Tento pretrvávajúci názor po roku 1918 prirodzene značne komplikoval akceptáciu novej, štátom podporovanej verzie oboch spomínaných tradícií.

Vznik prvej Československej republiky v roku 1918 umožnil novému štátu využiť tradičné, spoločné historické mýty Čechov a Slovákov pre potreby legitimizácie vlastnej existencie a ideí, na ktorých bol postavený. Začal sa vytvárať nový československý národný príbeh, ktorý mal akcentovať skutočnosť, že prvá republika nebola umelým zlepencom dvoch národov, ale celkom prirodzeným vyvrcholením vývoja jedného, dlho rozdeleného spoločenstva. Interpretácia najdôležitejších dejinných udalostí mala podporovať a dokazovať existenciu československého národa a jednotných československých dejín. Od historikov sa do istej miery očakávalo, že sa na základe potrieb štátu budú podieľať na vytváraní národných mýtov. Historikov k tomu síce nikto priamo nenútil, nesúhlas so štátnymi mýtami bol však do určitej miery považovaný za nelojálny postoj k štátu. Kamil Krofta to úvode svojej knihy Čechové a Slováci před svým státním sjednocením jasne naznačil v rečníckej otázke: „... sluší-li Čechy a Slováky pokládati je za dvě větve jediného národa, jak jsou o tom přesvědčeny skoro všichni Čechové a valná část Slováků, či za dva národy sice příbuzné, ale přece jen samostatné, jak to ... hlásají nejen všelicí domácí a zahraniční odpůrcové našeho státu ale i někteří Slováci?"[9]

Mýtus o Veľkej Morave ako predobraze československého štátu a doklade československej národnej jednoty sa začal presadzovať hneď po roku 1918. Český a slovenský

[7] BOTTO, J.: Krátka história Slovákov. Martin 1914, s. 29.

[8] POTEMRA, M. (ed.): Slovenská historiografia v rokoch 1901–1918. Košice 1980, s. 66.

[9] KROFTA, K.: Čechové a Slováci pred svým státním zjednocením. Praha 1932, s. 7–8.

historici zaoberajúci sa týmto problémom vykresľovali Veľkú Moravu ako štátny útvar, v ktorom sa utvorila tradícia národnej jednoty Čechov a Slovákov. Klasický príklad tejto interpretácie podal Kamil Krofta, ktorý tým že pôsobil zároveň ako historik aj politik, mal ideálnu kvalifikáciu na tvorbu aj presadzovanie štátneho mýtu: „Tu hned na začátku [v období Veľkej Moravy] je přirozená jednota národní a státní, jednota, ktorá potom bohužel sice byla násilně roztržena, ale v dějinách obou rozloučených větví našeho národu i v jejich národním povědomí zanechala hluboké stopy.“ [10]

Štátny mýtus o Veľkej Morave v jeho vrcholnej podobe podal významný prvorepublikový historik Václav Chaloupecký.[11] V analyzovaní dedičstva Veľkej Moravy abstrahoval základné principy, ktoré podporovali ideu Československa: „Tak stala se říše velkomoravská v naší národní tradici jaksi prototypem národního státu, kde celý národ našel sjednocení a kde počal vytvářeti svoji svérázno u, slovanskou a evropskou vzdělanost. Odtud to dějinné úsilí vrátiti se k těmto základům, odtud ta snaha po obnově říše velkomoravské. A tato historická tradice velkomoravská je pro ideu československou stejně důležitou složkou, ba snad ještě důležitější než sám její základ, historická skutečnosť.“ [12] Chaloupecký tu priznával existenciu resp. vytvorenie mýtu o Veľkej Morave ako národnom štáte a Československu ako obnovenej Veľkomoravskej ríši a vzápätí mýtus v tejto podobe prehlásil za dôležitejší ako samu existenciu historickej Veľkej Moravy. Pôvodná historická udalosť tak mala pre štátnu ideu význam, len v podobe štátneho mýtu. Chaloupecký nespojil Veľkú Moravu a Československo len na základe pretrvávajúcej tradície, ale aj štátoprávne. Z predpokladu, že veľkomoravské kultúrne a politické dedičstvo prebrali Přemyslovské Čechy, odvodil nárok českých zemí na všetko územie bývalej Svätoplukovej ríše. S tradíciou slovanských vierozvestov prepojil husitov v podobe pokračovateľov veľkomoravskej ale aj protinemeckej tradície: „... nikoli od Němců , ale od „slovanských apoštolů“ obrácen byl náš národ na víru kresťanskou! A naši husité s nadšením zdůrazňují, že to bylo prí apoštolské kresťanství, nezkalené vlivy latinského západu a Němci ...“ [13]

Štátom nariadené mýty však majú svoje nevýhody: keď požiadavky na ich podobu prichádzajú z mimovedeckého, politického prostredia štátnej moci, môžu vyvolať odpor samotných historikov, ktorých zväzujú v ich bádaní a sú im násilne vnucované. Vznik súboru československých mýtov na politickú objednávku si historici samozrejme uvedomovali a nie všetci s tým súhlasili. Medzi kritikmi „nevedeckého“ preberania a obhajovania takýchto mýtov historikmi bol historik Daniel Rapant: „Nedopúšťame sa teda žiadnej prenáhlenosti, keď zisťujeme, že československé dejiny a ich zrodenie po prevrate treba pripísať snahe, ktorá zjednotenie českej a slovenskej vetvi národa československého v spoločný československý štát chcela odôvodniť i po stránke historickej a chápať osvobodenie aspoň do istej miery ako dovŕšenie historického vývoja.“ [14]

Problémom účelovej, štátom riadenej mytologizácie je tiež možná chýbajúca tradícia medzi obyvateľstvom, ktoré potom takéto mýty nepreberie do všeobecne akceptovanej predstavy o dejinách. Skutočnosť, že v slovenskom prostredí existovala

[10] KROFTA, K.: O úkolech slovenské historiografie. Bratislava 1925, s. 16.

[11] V kolektívnej práci „Idea československého státu“ z roku 1936.

[12] CHALOUPECKÝ, V.: Říše Veľkomoravská, In: Idea československého státu. Praha 1936, s. 20–21.

[13] Tamže, s. 24.

[14] RAPANT, D.: Československé dejiny, In: Od pravěku k dnešku. Praha 1930, s. 532

veľkomoravská tradícia, neznamenalo že bude úspešná aj jej československá verzia. Už v počas trvania prvej republiky sa ukázalo, že pročeskoslovenské mýty[15] Veľkej Moravy a husitov neboli v slovenskom prostredí, ani medzi historikmi akceptované v takej miere a podobe ako v prostredí českom. Viac ako veľkomoravského, sa to týkalo husitského obdobia. Kým Veľká Morava mala v slovenských dejinách, aj vo všeobecnom povedomí, výsadné postavenie ako jedno z najdôležitejších období slovenských dejín[16], význam husitizmu na Slovensku, jeho prínos, pozitíva a negatíva boli sporné.[17] Ako už bolo spomínané, vo všeobecnosti bola husitská tradícia silnejšia u evanjelikov. Väčšinoví katolíci husitskej jazykovej tradicii prikladali menší význam, z náboženského hľadiska ju považovali za škodlivú a teda nemali žiadny záujem o jej presadení na Slovensku. Historici vo všeobecnosti uznávali prínos husitizmu v rozšírení češtiny na Slovensku, predstava o rýchlom rozvoji československých vzťahov bola už prijímaná vlažnejšie a teórie o husitskej kolonizácii Slovenska boli dôsledne odmietané. Keďže žiadna forma husitskej tradicie nebola zásadnejšie zakotvená v národnom povedomí,[18] nemala veľkú nádej na úspech ani jej štátom podporovaná mytologizácia, ktorá predpokladané rozšírenie husitských myšlienok na Slovensku považovala za dôkaz národnej jednoty Čechov a Slovákov. Historik Jan Opočenský[19] tvrdil, že o existencii československého národného povedomia, svedčí výskyt podobných, pôvodných a jedinečných (organických) historických udalostí ako bol práve husitizmus. Daniel Rapant však takýto spoločný prejav nenašiel, pretože husitizmus považoval za fenomén českých dejín: „Jedine snáď o husitstve by bolo možno hovoriť ako o organickom prejave, ale len národa českého, nie slovenského.“ [20] Rapant poukázal aj na problémy, ktoré spôsobovalo označovanie popularity husitizmu a husitov na Slovensku za dôkaz prežívajúceho povedomia o československej národnej jednote, čo bol spolu s presvedčením o explózii česko-slovenských kultúrnych a jazykových stykov, základ prvorepublikového husitského mýtu. Vyslovil zásadné pochybnosti o predpoklade, že rozšírenie myšlienok husitizmu na Slovensku spôsobilo vedomie národnej jednoty: „Husitstvo samé na pr. má medzi Slovákmi stúpencov menej a vyskytuje sa ako hnutie pozdejšie, než je tomu u obyvateľstva inonárodného ... čo samo o sebe, ako aj okolnosť, že husiststvo bolo rozšírené po všetkých krajinách susediacich s Čechmi, stačí na dôkaz, že nejde o nejaký organický plod národnej duše, ale o náhodnosť stykov a kopu iných okolností ...“ [21] Nepresvedčivé mu pripadalo aj tvrdenie o jazykovom prínose husitov pre slovenské prostredie: „Najnovšie bádanie v tomto smere ukazuje, že tu nešlo o akési vojsko české, ani nie o husitov, ale o prosté stredoveké vojsko žoldnierske, kde Česi mali väčšinu ... O vzájomnej národnostnej reakcii medzi týmto vojskom a domácim

[15] Podobne ako celá koncepcia čechoslovakizmu.

[16] Bola to do roku 1918 jediné obdobie samostatnosti a jediná štátotvorná tradícia. Navyše pre prevažne katolícky národ mali veľký význam aj svätci Cyril a Metod.

[17] Pôsobenie husitov na Slovensku prakticky nebolo ani zmapované, za husitské obdobie sa tradične považovalo skôr pôsobenie Jana Jiskru a bratrikov.

[18] Výnimky existovali len na regionálnej úrovni.

[19] RAPANT, D.: Československé dejiny (Reflexie a kritiky). Prúdy, 18, 1934, s. 400–408.

[20] Tamže, s. 403.

[21] RAPANT, D.: Československé dejiny, Od pravěku k dnešku. Praha 1930, s. 545.

obyvateľstvom nevieme takmer nič. Čo vieme neukazuje práve na uvedomovanie si národnej súnáležitosti...“ [22]

Rozpor medzi oficiálne podporovanou interpretáciou a skutočnosťou si samozrejme uvedomovali aj iní. Z čisto vedeckého hľadiska viacerí historici (napr. aj Kamil Krofta) uznávali, že husitské obdobie sa ako významný fenomén týka viac-menej len českých dejín. Kamil Krofta v práci „O úkolech slovenské historiografie“ obhajoval myšlienku československej jednoty na základe príkladov Veľkej Moravy aj husitov, no v historickej práci „Čechové a Slováci pred svým státním zjednocením“ sa už k týmto myšlienkam staval opatrnejšie a jeho súdy, najma čo sa týka husitského vplyvu na Slovensku, boli už menej jednoznačné. Myšlienka československej národnej jednoty postavená na dokazovaní spoločného národného povedomia v minulosti, si však priamo vyžadovala aby sa husitská tradícia stala československou. To samozrejme neznamenalo, že sa tak skutočne aj dialo a všetci sa tomuto trendu prispôsobovali. Starý mýtus o nadväznosti husitizmu a protestantizmu na Slovensku bol vyvrátený ešte v tridsiatych rokoch Branislavom Varsikom[23], ktorý sa však aspoň formálne hlásil k ideám čekoslovenskej jednoty[24].

Po rozpade Československa a vzniku Slovenského štátu v roku 1939 nastala v slovenskom prostredí úplná dekonštrukcia husitského mýtu. Pre nacionalistickú a kresťanskú (resp. katolícku) verziu slovenského národného príbehu, zbavenú československých konotácii, sa stal zbytočný. Ukážku novej koncepcie slovenských dejín predstavovala práca Františka Hrušovského „Slovenské dejiny“ z roku 1939. Nejde tu o syntézu postavenú na novom materiáli, kniha je viac populárno-vedeckým až propagandistickým spisom, v ktorom Hrušovský zobral už známe fakty a mýty a preštylizoval ich tak, aby vyhovovali novým politickým podmienkam. Husitské výpravy na Slovensko tu majú podobu hospodárskej katastrofy. Hrušovský rezolútne tvrdí: „... niet nijakých spoľahlivých správ o tom, že by sa Husovo učenie bolo ujalo a rozšírilo medzi Slovákmi.“ [25] Zároveň znova popiera mýtus a návaznosti husitizmu a reformácie na Slovensku: „Všetky tradície o tom, že v niektorých krajoch Slovenska husitstvo zapustilo korene, že husiti budovali na Slovensku kostoly a že husitstvo sa zachovalo na Slovensku až do časov reformácie, nemajú nijakého pevného podkladu.“ [26]

Na rozdiel od dekonštrukcie husitského mýtu, mýtus o Veľkej Morave bol len rekonštruovaný. Veľkomoravská tradícia ako „štátotvorná a národno-emancipačná“ v novom národnom príbehu ostala. Veľká Morava sa však z predchodcu československého štátu mení na predobraz štátu Slovákov. Pre Hrušovského síce začiatok slovenských národných dejín znamenalo Nitrianske kniežatstvo, avšak len kvôli tomu, že v Nitre bol vysvätený kostol, čím podľa neho „slovenský národ vstupuje medzi kresťanské, čiže kultúrne národy.“ [27] Slováci sa tak ako skutočný národ konstituovali až prijatím kresťanstva. Až vtedy sa ich prvý štátny útvar mohol stať predobrazom Slovenského štátu v 20. storočí. Týmto predobrazom však nebolo Nitriansko ale slovenská Veľká Morava: „... za vlády

[22] Tamže.

[23] Pozri: VARSIK, B.: Husiti a počiatky reformácie na Slovensku. Bratislava 1933.

[24] V teoretickej práci: VARSIK, B.: O jednotnosti československých dejín. Bratislava 1937.

[25] HRUŠOVSKÝ, F.: Slovenské dejiny. Martin 1939, s. 134.

[26] Tamže, s. 136.

[27] Tamže, s. 33.

Mojmíra II. mala Veľká Morava také hranice ako za vlády Rastislavovej. Bol to štát obývaný výlučne Slovákmi, ktorí vždy tvorili jadro Veľkej Moravy.“ [28] Tento konštrukt sa ukázal oveľa trvácnejší ako samotný štát na ktorého legitimizáciu bol vytvorený. Bola tak založená nová línia mýtu, ktorá v rokoch komunistickej totality prežívala v slovenskej exilovej historiografii.

Príchod komunistickej totality po roku 1948 znamenal pre historiografiu obdobie štátom nariadených mýtov. Totalitný režim nepripúšťal diskusie ani vedeckú kritiku novej, ideologicky podmienenej podoby národného príbehu. Historici museli naopak štátnou mocou vytvorené mýty ďalej rozvíjať. Československá historiografia bola absolútne závislá na predstavách komunistických ideológov. Úloha historickej vedy bola po roku 1948 degradovaná len na aplikáciu nespochybniteľných marxistických poučiek do československého národného príbehu. Na jeho tvorbe sa v tomto období vlastne len spolupodielala rozvíjaním a potvrdzovaním línii, určených stranickým centrom. Slovami českého historika Bohumila Jirouška: „ ‚Zákonitosti‘ vývoja ľudstva ... sa v predstavách ideológov neoverovali, ale potvrdzovali. To znamená, že výskum mal hľadať doklady pre to, že tomu tak bolo (á la these) a nie hľadať a zhromažďovať materiál a až z neho konštruovať ‚minulosť‘.“ [29] Vo všeobecnosti to znamenalo, že prakticky celý národný príbeh bol postavený na štátom nariadených mýtoch.

Svoju nezastupitelnú úlohu mal mýtus Veľkej Moravy, znova v podobe predobrazu česko-slovenskej štátnosti, tentoraz však v trochu odlišnej podobe. Už po obnove Československa bolo celkom jednoznačne deklarované, že Slováci sú samostatným národom a tento fakt akceptovali aj komunisti. Komunistickí ideológovia po roku 1948 označili čechoslovakistické teórie za „reakčnú imperialistickú ideológiu“ [30], ktorá mala ospravedlniť „nadvládu českej buržoázie“ na Slovensku. Štátna ideológia uznávala, že Československo je tvorené dvoma rovnocennými bratskými národmi. Keďže však komunistická moc presadzovala tvrdý centralizačný kurz, nemala záujem o zdôrazňovanie slovenských národnostných požiadaviek, ale skôr o oslavovanie československého vlastenectva a popis „zákonitosti vzniku štátneho zväzku slovenského národa s českým“. Navyše boj proti tzv. buržoáznemu nacionalizmu v mnohom znamenal návrat k niektorým tézam čechoslovakizmu. V konštrukcii československých dejín[31], tak boli tézy o jednotnom československom národe nahradené formuláciami „o zákonitom zväzku dvoch bratských národov“.

Veľkomoravský a husitský mýtus mali v tejto koncepcii privilegované postavenie. Ich základná podoba sa dostala aj do ústavy z roku 1948: „Češi a Slováci, dva bratrské národy, členové velké rodiny Slovanstva, žili již před tisícem let společně v jednom státě a společně přijali z východu nejvyšší výtvor tehdejší vzdělanosti – křesťanství. První v Evropě pozdvihli v husitské revoluci na své prapory myšlenky svobody mínění, lidovlády a sociální spravedlnosti.“ [32] Ústava tak podávala záväznú formu interpretácie

[28] Tamže, s. 52.

[29] JIROUŠEK, B.: Česká marxistická a marxisticko-leninská historiografie – možnosti a meze studia. ČČH, 104, 2006, s. 898–899.

[30] Přehled československých dějin, III. 1918–1945. Praha 1960, s. 59.

[31] Téza o jednotných československých dejinách prežívala prakticky až do konca 60. rokov. Oproti situácii v prvej republike to bolo v o niečo miernejšej forme, stále však existovala spoločná periodizácia a slovenské dejiny tak boli do značnej miery naviazané na český národný príbeh.

[32] Preambula ústavy z roku 1948: http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html

oboch udalostí. Ukazuje sa, že zatiaľ čo veľkomoravský mýtus si prakticky udržiaval len svoj prvorepublikový význam predobrazu existujúceho štátu, v prípade husitského mýtu bol pridaný význam husitstva ako predobrazu panujúceho komunistického režimu. Husitské hnutie tak bolo prezentované ako integrálna súčasť československých dejín a to v dvoch prepojených rovinách. Jednak tu bola staršia predstava husitského hnutia ako spoločnej historickej tradície Čechov a Slovákov a hypotéza posilnenia vzájomných kultúrnych a jazykových vzťahov v tomto období. Najma v päťdesiatych rokoch, v čase boja proti „slovenskému separatizmu, ľudáctvu a buržoáznemu nacionalizmu" bol tejto interpretácii prikladaný veľký význam. Druhú, snáď ešte dôležitejšiu rovinu mýtu tvorila „protokomunistická" ideológia pripisovaná husitskému hnutiu. Tieto dve interpretácie sa navzájom podmieňovali. Keďže komunisti sa považovali za dedičov a dovŕšiteľov husitských tradícií, museli sa tieto tradície nutne vzťahovať tak na Čechov ako aj Slovákov. Pre slovenskú historiografiu to znamenalo povinnosť tieto tézy aj prakticky potvrdiť. Vedenie komunistickej strany predpísalo slovenskej historiografii jej prvoradé úlohy celkom jednoznačne: „Naliehavo potrebujeme vedecké práce, ktoré by objasnili z marxistického hľadiska bratské vzťahy českého a slovenského ľudu. Napr. vplyv a význam husitského hnutia v boji slovenského ľudu proti útlaku (...)."[33] Smer výskumu na Slovensku sa zameriaval na hľadanie vplyvu husitského hnutia. Cieľom bolo dokázať neplatnosť záverov Branislava Varsika z tridsiatych rokov, že husiti a ich ideológia na Slovensku nezanechali žiadne trvalé stopy a že táto tradícia vznikla ako umelý konstrukt v 18. storočí. Ponuku na prepracovanie svojich záverov dostal aj sám Varsik, ale nakoniec sa tejto problematiky ujal Peter Ratkoš, ktorý v štúdii z roku 1953[34] potvrdil, že na Slovensku v prvej polovici 15. storočia existovalo pomerne rozšírené protifeudálne a proticirkevné hnutie domáceho obyvateľstva inšpirované husitizmom, ktoré skončilo až porážkou bratríckych zoskupení Matejom Korvínom.

Mýtus o silnom vplyve husitských tradícií na Slovensku dosiahol svoj vrchol koncom päťdesiatych rokov. V najucelenejšej forme ho podala syntetická práca „Přehled československých dějin". Marxistická štátna ideológia vytvorila medzi husitami a komunistami priame prepojenie, v ktorom husitská tradícia vyvrcholila vo vláde komunistickej strany: „... Komunistická strana Československa sa stala najvernejším strážcom husitskej tradície."[35] Aby však tradícia husitizmu mohla byť skutočne československá, bolo potrebné nájsť jej vplyv aj medzi slovenským obyvateľstvom. Problémom však bolo, že nárast znalostí o pôsobení husitov na Slovensku paradoxne sťažoval ich pozitívne hodnotenie. Negatívny obraz nenarúšili ani pomerne naivné tvrdenia, že husiti ničili iba majetky cirkvi a feudálov, čím ľudu vštepovali myšlienky rovnosti. Autor kapitoly o husitoch na Slovensku, Peter Ratkoš, priamo v texte priznal, že konkrétne poznatky o stúpencoch husitizmu na Slovensku sú len veľmi skromné. Hlavné závery však diktovali stranícki ideológovia. Z ich pohľadu husiti a ich učenie prispievali k posilneniu triedneho boja slovenského ľudu. Československá marxistická historiografia si úplne osvojila aj tradičné názory o posilňovaní československých vzťahov počas pôsobenia husitov a jiskrovcov na Slovensku. Konečné hodnotenie tohoto obdobia bolo plne v intenciách stranických požia-

[33] Slovenský národný archív (SNA), f. Predsedníctvo ÚV KSS, kart. 865, Pripomienky IV. odd. ÚV KSS o situácii v spoločenských vedách (1954).

[34] RATKOŠ, P.: Husitské revolučné hnutie a Slovensko. HČ, 1, 1953, s. 26–41.

[35] Přehled československých dějin, I. Do roku 1848. Praha 1958, s. 232.

daviek: „Husitská revolučná tradícia je plným právom pokrokovou revolučnou tradíciou oboch našich národov, Čechov a Slovákov."[36]

Zatiaľ čo v Čechách husitská tradícia ostávala celkom oprávnene jedným z najdôležitejších období národného príbehu a jej mýtus sa opieral o skutočné historické udalosti, v slovenskej historiografii sa práve kvôli nedostatku reálnych podkladov prejavila slabosť jej slovenskej verzie. Napriek tomu, že nedochádzalo k jej oficiálnej dekonštrukcii, postupne sa oslabovali ideologické obrazy husitizmu ako základu masívneho slovenského protifeudálneho hnutia, zatiaľ čo reálne doložitelná tradícia rozvoja česko-slovenských vzťahov ostala zachovaná. Klesajúci záujem o toto obdobie, dokazovala aj skutočnosť, že v slovenskom prostredí sa od polovice šesťdesiatych rokov tejto problematike v podstate nikto nevenoval. Poslednou monografiou na túto tému bolo „Husitské revolučné hnutie a Slovensko" z roku 1965 od Branislava Varsika. Práca mala podobu reinterpretácie vlastných názorov z roku 1933, napriek tomu ani táto revízia „buržoázneho náhľadu" nebola poplatná štátnemu mýtu z konca päťdesiatych rokov a Varsik sa k vplyvu husitov na Slovensku staval skeptickejšie ako Peter Ratkoš v „Přehledu československých dějin". V sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch z husitského mýtu ostalo tvrdenie o posilnení slovenského živlu v mestách a začiatku používania češtiny na území Slovenska doplnené o vágne marxistické formulácie o prejavoch protifeudálneho odboja. Richard Marsina v syntéze Slovensko – Dejiny[37] konštatoval, že „na Slovensku chýbali objektívne podmienky na to, aby husitstvo zapustilo hlbšie korene a stalo sa revolučnou ideológiou širokých más ľudu."[38] Toto hodnotenie znamenalo prakticky dekonštrukciu mýtu o husitstve ako revolučnom dedičstve Slovákov. V osemdesiatych rokoch pri hodnotení vplyvu husitov na Slovensku v historiografii prevládol reálny náhľad, postavený na čo najobjektívnejšom hodnotení dostupných prameňov, čo znamená že sa už nedá hovoriť o mýtizácii tohoto obdobia.

Mýtus o Veľkej Morave mal v slovenskom prostredí zaujímavejšie osudy. Najma preto, lebo sa dotýkal národnostných otázok a problému etnogenézy Čechov, Slovákov aj Moravanov. V tomto zmysle v historiografii vznikali rôzne, často konkurenčné, názory, kto boli obyvatelia tohoto štátneho útvaru ako ich nazvať. Komunistická moc však nemala záujem o podobné národnostné diskusie. Preto bol veľmi rýchlo vytvorený (resp. obnovený) oficiálny štátny mýtus. Na základe leninskej poučky, kde sa utvorili feudálne vzťahy, musí existovať národnosť, bola vytvorená národnosť veľkomoravská, čím na čas odpadli potenciálne nacionalisticky zafarbené diskusie o kmeňovej príslušnosti obyvateľstva Veľkej Moravy. V období boja proti „buržoáznemu nacionalizmu, ľudáctvu a slovenskému separatizmu" sa najma od slovenských historikov očakávalo úzkostlivé dodržiavanie oficiálneho mýtu, ku ktorému patrila formulácia typická pre najdogmatickejšie obdobie päťdesiatych a šesťdesiatych rokov: „Veľká Morava bola prvým spoločným štátom Čechov a Slovákov." Špeciálna pozornosť, ktorú štátna moc venovala slovenskej historiografii, bola z jej hľadiska opodstatnená, pretože práce popierajúce preferovaný československý mýtus tu vznikali aj po roku 1945. Týkalo sa dvoch menej známych prác, „prechodného" obdobia medzi rokom 1945 a upevnením komunistického režimu. V syntéze slovenských

[36] Tamže, s. 253.

[37] V tejto práci dokonca chýbala samostatná kapitola venovaná husitskému pôsobeniu na Slovensku.

[38] TIBENSKÝ J. a kol.: Slovensko – Dejiny. Bratislava 1971, s. 291.

dejín od Františka Bokesa z roku 1946[39] boli Česi z veľkomoravskej tradície vylúčení. Bokes navyše zdôraznil civilizačný náskok predkov Moravanov a Slovákov, ktorí vraj objavili zmysel pre štátnosť skôr ako Česi. Ani prvá slovenská marxistická práca o Veľkej Morave z roku 1951 od Jána Dekana nebola postavená na československom mýte. Pre Dekana bola Veľká Morava štátom dvoch kmeňov v Pomoraví a Nitriansku, český jazykový alebo etnický vplyv na tomto štáte bol podľa autora len minimálny. Dekan zdôrazňuje aj „politicko-správny dualizmus sjednotenej Moravy, dôsledne uplatňovaný cez celé trvanie moravského štátu“[40] – názor, ktorý o dvadsať rokov neskôr prispel v slovenskom prostredí k zásadnej rekonštrukcii veľkomoravského mýtu.

V päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch sa však v historiografii rýchlo presadil oficiálny štátny mýtus. Obyvateľstvo jadra Veľkej Moravy tak bolo označené za predchodcov českej a slovenskej národnosti. Keďže však historici nemohli poprieť, že Čechy boli súčasťou Veľkej Moravy len krátko a nedobrovoľne, tento problém sa vyriešil tak, že za českých zástupcov v štáte boli považovaní Moravania. Veľkomoravský mýtus bol prispôsobený vtedajším potrebám aj tým, že Veľká Morava bola prezentovaná ako dlhodobo centralizovaný štát,[41] kde nebolo miesto pre autonómne celky – slovenský (resp. prípadný moravský) separatizmus tu teda nemal žiadny historický precedens.

Umožnenie väčšej slobody výskumu bez striktných zásahov komunistických ideológov a najma neskoršia federalizácia Československa spôsobili, že veľkomoravský mýtus v jeho dogmatickej podobe sa ukázal ako príliš obmedzujúci a hlavne už nezodpovedal novej situácii. V sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch sa vývoj mýtu rozdelil – prebiehal inak v slovenskom a inak v českom prostredí. Zatiaľčo v Čechách dochádzalo k jeho postupnej dekonštrukcii,[42] na Slovensku nastala iba rekonštrukcia v záujme cieľov slovenskej národnej emancipácie. Federalizácia Československa priniesla v slovenskom prostredí novú obmenu mýtu, ktorý sa v rekonštruovanej podobe stal predobrazom federalizovaného štátu. Vznikol obraz Veľkej Moravy v ktorej “slovenské” Nitriansko malo rovnocenné postavenie ako jej „česká“ moravská časť. Zmizla tak, do značnej miery, vnútená predstava Veľkej Moravy ako centralizovaného štátu s veľkomoravskou národnosťou. Záujem venovaný Nitriansku bol novým fenoménom. Pribinovo kniežatstvo dovtedy vo veľkomoravskom mýte ani v jeho slovenskej interpretácii nezohrávalo takmer žiadnu úlohu. Július Botto považoval nitrianske kniežatá za podriadené moravským panovníkom a ich údajné snahy o nezávislé postavenie odsudzoval: „Údelní kňazovia považskí domáhali sa akejsi pochabej samostatnosti.“[43] Dokonca aj v nacionalistickej verzii národného príbehu v podaní Františka Hrušovského malo Nitriansko význam len z hľadiska prijatia kresťanstva. František Bokes vo svojej syntéze zastával rovnaký názor. Tento postoj bol celkom logický. Keď bolo možné celú Veľkú Moravu považovať za štát predkov Slovákov, načo sa hlásiť k malému, v podstate neúspešnému kniežatstvu. So silnejúcimi tendenciami na vytvorenie samostatného slovenského národného príbehu, nezávislého od toho českého, alebo s ním aspoň rovnoprávneho, sa význam Nitrianska ako územia obývaného výlučne

[39] BOKES, F.: Dejiny Slovenska a Slovákov. Bratislava 1946.

[40] DEKAN J.: Slovenské dejiny, II. Začiatky slovenských dejín a ríša Veľkomoravská. Bratislava 1951, s. 43.

[41] Napr. František Grauss a jeho kapitola o Veľkej Morave v Přehlede československých dějin.

[42] Pozri: HADLER, F.: Historiografický mýtus ..., s. 167–168.

[43] BOTTO, J.: Slováci, vývin ich národného povedomia. Turčiansky Sv. Martin 1906, s. 8.

predkami Slovákov zväčšil. Ďalším dôvodom bola nepochybne aj skutočnosť, že pred rokom 1989 historici, nech mali akokoľvek blízko k nacionalizmu, nemohli nadviazať na „ľudácky mýtus“ Veľkej Moravy ako slovenskej ríše, ktorý prekvital v slovenskej exilovej historiografii.[44]

Záujem o Nitriansko sa obmedzil na slovenskú historiografiu, ktorá túto tému využívala na kritiku českého hegemonizmu vo historickom výskume. Pre situáciu v slovenskej historickej vede je symptomatické, že hlavným kritikom bol Peter Ratkoš, ktorý v päťdesiatych rokoch presadzoval predstavu veľkomoravského centralizmu. Roku 1985 už však obvinil českú historiografiu, že nedostatočne odlišovala Moravu a Nitriansko.[45] Ratkoš zavrhol aj obraz veľkomoravskej národnosti, ktorý v päťdesiatych rokoch spoluvytváral. O tridsať rokov neskôr už obyvateľov Veľkej Moravy rozdelil na moravských Čechov (!) a naddunajských Slovákov. V slovenskom národnom príbehu tak bola Veľká Morava postupne pretransformovaná na dualistický štát s dvoma centrami a táto interpretácia sa dostala aj do syntéz slovenských dejín. Ďalším významným zastáncom tejto novej koncepcie veľkomoravského mýtu bol Matúš Kučera. Nitriansko charakterizoval v podobe uzavretého geografického, cirkevného aj správneho celku, ktorý pretrval aj rozpad Veľkej Moravy a poskytol bázu pre „formovanie etnickej výlučnosti Slovákov“.[46] Rýchlosť, ako sa nový mýtus ujal dokazuje, že v roku 1988 Peter Ratkoš označil spochybňovanie teórie o nitrianskej samostatnosti a kontinuite nitrianskych Slovanov a Slovákov za „snahu zabrzdiť emancipačný proces moderného slovenského národa vo federatívnom socialistickom československom štáte“.[47]

Dekonštrukcia československého mýtu Veľkej Moravy však nebola úplná. Tradičná formulka „Veľká Morava bola prvým spoločným štátom Čechov a Slovákov“ sa objavila aj roku 1985 v úvode Historického časopisu,[48] práve v čísle kde Peter Ratkoš obviňuje českú historiografiu z ignorácie podielu obyvateľov Slovenska na tvorbe veľkomoravskej štátnosti. Matúš Kučera[49] síce zdôraznil že česká participácia na „spoločnom štáte Moravanov a Slovákov“ je už len témou na slávnostné príhovory. Na druhej strane v štúdii z neskoršieho obdobia považoval za nutné zdôrazniť, že slovenská historiografia nemá v žiadnom prípade v úmysle oslabiť význam Veľkej Moravy ako „prvého spoločného politického zväzku predkov našich bratských národov“.[50]

Napriek týmto ubezpečeniam, v druhej polovici osemdesiatych rokov cez československú konštrukciu Veľkej Moravy začal čoraz viac presvitať slovenský nacionalistický mýtus. Po roku 1989, resp. po rozpade Československa stačilo zahodiť aj tak už len formálny čechoslovakistický obal a obraz Veľkej Moravy sa mohol vrátiť (a aj vrátil) do podoby, v akej ho prezentoval František Hrušovský a jeho nasledovníci. Slovenský nacio-

[44] Tieto tézy rozvíjali napr. Milan S. Ďurica alebo Michal Lacko.

[45] Pozri: RATKOŠ, P.: Územný vývoj Veľkej Moravy (fikcie a skutočnosť). HČ, 33, 1985, s. 200–223.

[46] KUČERA, M.: Veľká Morava a začiatky našich národných dejín. HČ, 33, 1985, s. 185.

[47] RATKOŠ, P.: Slovensko v dobe veľkomoravskej. Košice 1988, s. 8.

[48] Hneď ako prvá veta.

[49] V knihe Pater Patriae z roku 1981, ktorá je príkladom zmesi oficiálneho, štátom vyžadovaného československého vlastenectva a silnejúceho slovenského nacionalizmu v historiografii. KUČERA, M.: Pater Patriae. Bratislava 1981.

[50] KUČERA, M.: Veľká Morava ..., s. 184.

nalistický mýtus Veľkej Moravy tak nahradil čechoslovakistické mýty, ktoré rozpadom československého štátu stratili svoje opodstatnenie, a navyše získal aj podporu z niektorých častí politického spektra.

Osud veľkomoravského mýtu bol teda odlišný od toho husitského. Mýtus husitského vplyvu na Slovensku nemal veľkú tradíciu, nebol zakorenený a minimálne v druhej polovici 20. storočia fungoval ako účelový štátom nariadený mýtus, ktorý bol dekonštruovaný hneď ako prestal plniť svoju úlohu. Veľkomoravský mýtus nebol v slovenskom prostredí dekonštruovaný nikdy, najma pre svoju dôležitosť ako jediného obdobia slovenskej štátnosti. Podarilo sa mu prežívať, bol však podrobený účelovým rekonštrukciám, často pod priamym štátnym patronátom. Tento trend potvrdila preambula slovenskej ústavy z roku 1992, v ktorej sa spája boj o národné bytie a vlastnú štátnosť Slovákov s historickým odkazom Veľkej Moravy. V súčasnosti je jedným z výsledkov silného vplyvu nacionalistickej verzie mýtu diskusia o opodstatnenosti názvu starí Slováci pre obyvateľov Veľkej Moravy.

Czechoslovak Myths about Great Moravia and the Hussites from the Perspective of Slovak Historiography

Adam Hudek

Myths about Great Moravia, as the first joint state of the Czechs and Slovaks and the Hussite Movement during the periods critical for the development of Czech-Slovak relations were among the most important elements of the nation-building tradition during the existence of the common Czechoslovak state. This article focuses on the use, construction and deconstruction of these two traditional myths, primarily from the perspective of 20th-century Slovak historiography.

ČESKO–SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 2008

SLOVENSKÝ ĽUD AKO MÝTUS ČESKO-SLOVENSKÝCH VZŤAHOV

Daniela Kodajová

V závere 19. storočia a v prvom decéniu 20. storočia nič nenaznačovalo, že by v krátkej dobe mohli zmiznúť z mapy Európy veľké mnohonárodnostné monarchie a mohli sa vytvoriť podmienky pre spolužitie Čechov a Slovákov v novom štáte. Realita politického života dualistickej monarchie sa naopak vyvíjala tak, že vznikalo viac odlišností než tendencií k zbližovaniu národov žijúcich v predlitavskej a zalitavskej časti Rakúsko-Uhorska. Uhorsko vo svojej vnútornej politike cieľavedome presadzovalo opatrenia smerujúce k vzďaľovaniu sa od rakúskej časti monarchie a usilovalo o vytvorenie sebestačného priestoru, z hľadiska hospodárskeho, legislatívneho aj kultúrneho.

Opakom tohto predlitavsko-zalitavského vzďaľovania sa boli snahy o spoluprácu slovanských národov tvoriacich obyvateľstvo krajiny na báze slovanskej vzájomnosti. Tieto slovanské kontakty fungovali predovšetkým v podobe literárnej a kultúrnej spolupráce. Usilovali aj o nadviazanie vzťahov na úrovni politiky, ale tu v zásade uvažovali o čase neurčitej budúcnosti. Spoločná slovanská minulosť a plánovaná spoločná budúcnosť mali svojich stúpencov od tridsiatych rokov 19. storočia. V štyridsiatych a šesťdesiatych rokoch dosiahli dokonca charakter populárnej a módnej záležitosti a využívali aktuálnu politickú situáciu v stredoeurópskom priestore, predovšetkým profitovali z oslabenia pozícií Austrie na medzinárodnom poli. Stavali na pocite, intuícii, vedomí o existencii spoločného slovanského ducha a nacionalizmu. Využívali formy spoločenského styku, osobných kontaktov a literárnej komunikácie, v ktorej sa hojne a oduševnelo slovančilo už takmer celé storočie. Tendencie k spracovávaniu slovanských tém a motívov sa prejavovali v literatúre, v repertoáre divadiel, vo výzdobe budov, v obliekaní, v názvoch spolkov, pri oslavách osobností, reprezentujúcich slovanský svet, pri plesoch a iných podujatiach. V závere 19. storočia sa však zdalo, že nadšenie pre Slovanstvo je značne vyčerpané a potrebuje nové impulzy. Publicistika, ktorá mala „slovanské rubriky" donekonečna opakovala nutnosť vzájomného spoznávania a znovu a znovu konštatovala, že poznanie je nedostatočné a viazne. Vzájomné slovanské antagonizmy boli v praxi silnejšie než reálne možnosti spolupráce. Určitý čas sa zdalo, že s novým impulzom prichádza novoslovanstvo, ktoré od rečnenia o Slovanoch a veršovaní o slovanskom dávnoveku prišlo s návrhmi na hospodársku a kultúrnu spoluprácu v prítomnom alebo veľmi blízkom čase. Ale aj priebeh novoslovanských akcií ukázal, že jedna vec je proklamované chcenie a druhá konkrétna realizácia plánov.

Slovanská spolupráca bola príťažlivá najma pre Slovanov, ktorí žili v postavení neplnoprávnych národov. V Slovanstve ako v kultúrno historickom konštrukte, resp. v jeho ideálnej romantickej podobe, tvoril dôležitý prvok mýtus o spoločnom pôvode a budúcnosti. A ako taký sa stal súčasťou národnoobranných ideológií jednotlivých slovanských národov, súčasťou predstáv o národnej minulosti, romantického dejepisectva i literatúry

a predstáv o kultúrno-civilizačnej misii Slovanov v budúcnosti Európy. Početní autori už analyzovali ako sa tento mýtus u slovanských národov vytváral a prejavoval.[1] Ideu veľkej slovanskej rodiny, založenej na mimoriadne silných emočných obrazoch o sebe samých ako Slovanoch a rovnako tak o svojich slovanských bratoch, pestovala literatúra a ostatné druhy umenia, archeológia, folklór a história. Stála na uvedomovaní si slovanskej spolupatričnosti, etnickej a jazykovej príbuznosti. Vo svojej podstate bola lákavá a jednoduchá. Spočívala vo viere, že veľká slovanská rodina pomôže svojim slabším slovanským bratom, dosiahnuť lepšie podmienky národnej existencie v rámci štátov, ktorých boli súčasťou, alebo v ideálnom prípade dojde v budúcnosti k vytvoreniu spoločného slovanského štátu.[2] Hoci základná téza slovanskej spolupráce stavala na rovnocennosti všetkých Slovanov bez ohľadu na početnosť, v praxi sa rozvíjal viac model pomoci veľkého brata (Rusko) malým slovanským bratom. Za variant tohto modelu považujem úvahy o podpore silnejšieho brata slabšiemu, čo bol prípad vzťahu Čechov k Slovákom. V príslušnej publicistike slovakofilskej orientácie bolo toto submisívne postavenie vyjadrené aj slovne a to frekventovaným spojením „pomoc českého národa slovenskému ľudu", alebo pomoc „českých ľudí slovenskému ľudu", pričom národ sa v tomto kontexte vnímal ako vyššia kategória. Pojem „slabší brat" evokoval menší počet, menšiu hospodársku či politickú potenciu. V dobovej publicistike sa stretávame aj so spojením Slováci ako „mladší brat" Čechov, čo automaticky evokovalo na druhej strane predstavu skúsenejšieho staršieho brata a spájalo sa „s predstavou o zaostalosti Slovákov, ktorých Česi zachraňujú z jarma maďarizácie".[3] Koncepcia Čecha ako silnejšieho brata Slovákov a nazeranie na Slovákov týmto protektorským spôsobom sa najvypuklejšie prejavilo v prácach Karola Kálala. Bratské vzťahy nielen definoval, ale zároveň aj zdôvodnil napätie medzi bratmi ako prirodzené. Tvrdil, že „Čech je starší a Slovák mladší brat. Mladší brat je spravidla náchylný veriť, že starší svojimi radami smeruje k vlastnému prospechu".[4] Pretože Kálal bol jednou z najaktivnejších osobností českého slovakofilského zoskupenia, vnímali sa jeho názory na Slovensko a Slovákov s tendenciou generalizovať ich a vydávať za názory, aké zastávajú slovakofili v Čechách vo všeobecnosti. Konkrétne Kálal dosiahol svojimi názormi, resp. tým ako boli reflektované na Slovensku, skôr opak zbližovania a poznávania. Medzi slovenskými národovcami vyvolával nedôveru voči svojej osobe a intenzívne podozrenie z úmyslu podať v Čechách nespoľahlivé informácie o Slovákoch.[5]

[1] PYNSENT, R. B.: Mýtus slovanství: P. J. Šafařík a Jan Kollár. In: Pátrání po identitě, Praha 1996, s. 67–123; RAK, J.: Slovanští pobratimové. In: Bývali Cechové... České historické mýty a stereotypy. Praha 1994, s. 111–126; IVANTYŠYNOVÁ, T. a kol.: Ján Kollár a slovanská vzájomnosť. Genéza nacionalizmu v strednej Európe. Bratislava 2006; KAŠA, P.: Slovanský „mýtus" a neslovanská „realita" (J. Kollár, P. J. Šafárik a Ľ. Štúr). In: Acta Collegii Evangelici Prešoviensis IX, Miscellanea 2000, Prešov 2001, s. 14–18; „Slavme slavně slávu Slávóv slavných". Slovanství a česká kultura 19. století. (zost. Z. Hojda, M. Ottlová, R. Prahl). Praha 2006.

[2] KODAJOVÁ, D.: Projekty spoločného slovanského štátu – vízia integrácie či dezintegrácie stredoeurópskeho priestoru? In: Hľadanie novej podoby strednej Európy. Fenomén integrácie a dezintegrácie od osvietenstva po 1. svetovú vojnu. (zostavili K. Sládek, D. Škvarna). Bratislava 2005, s. 79–87.

[3] RYCHLIK, J.: České historické mýty versus mýty o českých sousedech. In: Česko-slovenská historická ročenka 2000. Brno 2000, s. 101.

[4] KÁLAL, K.: Slovensko a Slováci. Praha 1905, s. 143.

[5] „Tu u nás, menovite v samom Martine... bola vždy neprajná mienka o Kálalovi... Naši totižto neveria v jeho zaujatosť za nás, ... Jeho úvahám o nás vytýkali neodpustiteľnú povrchnosť ba i tendenciu unižovať nás." LA PNP, fond Sokolová-Seidlová Vilma. List E. Šoltésovej z 29.1.1909. V tejto súvislosti je zaujímavé, že kým prejavy protektorstva zo strany českých predstaviteľov voči Slovákom „prekážali", v prípade spolupráce predstaviteliek rodiacej sa „ženskej otázky" na Slovensku s partnerkami na českej strane bolo naopak mnohokrát opakované konštatovanie o orientácii Sloveniek na české prostredie, ktoré vnímali ako vyspelejšie, inspiratívne a nielenže očakávali pomoc českých sestier (redakcií, škôl a pod.) ale otvorene o tejto pomoci hovorili a písali. Z novšej literatury k tejto problematike odporúčam: HOLLÝ, K.: Česko-slovenské vzťahy a „ženská otázka" na prelome 19. a 20. storočia. In: Dějiny žen aneb žena od středověku do 20. století v zajetí historiografie. (eds. K. Čadková, M. Lenderová, J. Strániková). Pardubice 2006, s. 335–354.

[6] VOŠAHLÍKOVÁ, P.: Češi na Slovensku – Slováci v Čechách a na Moravě. Tvůrci legend a mýtů na přelomu 19. a 20. století. In: Moderní dějiny, 3, Praha 1995, s. 10.

[7] VOŠAHLÍKOVÁ, P.: c. d. s. 20.

Tézy o potrebe spolupráce Čechov a Slovákov sa stali základom vzájomných vzťahov. Genéza týchto vzťahov bola už v odbornej literatúre spracovaná a v počiatočnej etape existencie spoločného štátu mala charakter nosnej štátotvornej idey. Ich zvláštnosťou je, že k nim neprichádzalo dominantne cez politiku a politikov, ale cez rozsiahle kultúrne styky, cez umenie a zvlášť cez literatúru, maliarstvo, publicistiku a osvetu. Pričom sa opakovane konštatoval neuspokojivý stav vzájomného poznania. Pavla Vošahlíková na margo niekoľkých generácií českých slovakofilov a slovenských ctiteľov českých zemí vtipne poznamenala, že sa im nepodarilo získať pre svoje diela a myšlienky žiadnych, alebo len „absolútne zábudlivých čitateľov a poslucháčov". Podľa nej „vzájomné obrazy vnímania stvorené umeleckými prostriedkami mali nepochybne svoju farbu a hlbku, je však otázne či boli vždy dosť verné a živé. Stavali totiž na idealizácii a štylizácii".[6]

Tento problematický život vzájomných predstáv o sebe ako aj o vzájomných vzťahoch bol spôsobený aj pomene silnou nevyváženosťou. V smere zo Slovenska do Čiech sa totiž realizoval cez recepciu českej umeleckej literatúry a publicistiky, osvetových prác, pobytmi slovenských študentov na českých školách a v českých mestách, kde sa stretli s vyspelejším kultúrnym prostredím, ale aj cez trh práce, kde sa uplatnili remeselníci a robotníci zo slovenských oblastí. V smere z Čiech na Slovensko, skôr výnimočne ako pravidelne, cez približovanie slovenskej literárnej tvorby českému čitateľovi a od konca 19. storočia najmä cez tzv. prázdninovú turistiku. Literárne spracovanie zážitkov z prázdninových ciest síce posilnilo záujem o cestopisnú literatúru a vydávanie turistických sprievodcov, ale „homo turisticus" sa vo všeobecnosti zaujíma o exotiku, o rarity, o bohom zabudnuté kraje, odľahlé hory, panenské lesy, hľadá zachované symboly zašlých čias. Tým sa sice na českom literárnom thrhu vytváral záujem o Slovensko, ale zároveň sa sytil produkciou diel, ktoré zvýrazňovali prvky jeho zaostávania. Okrem objektívnych ekonomických ukazovateľov sa tak aj tieto spomenuté literárne diela podieľali na tom, že v českom prostredí sa vytvoril a dlhé obdobie pretrvával obraz zaostalého Slovenska, resp. zaostávajúceho v porovnaní s Českom. Jeho dominantnou súčasťou bol obraz slovenského ľudu žijúceho v odľahlých dolinách rytmom starých čias, trpiaceho maďarizáciou a zanedbaného svojimi vlastnými politickými vodcami, ktorí nevedia sami nájsť účinné prostriedky, ako daný stav zlepšiť. Práce a články o Slovensku, akoby stále čerpali z jedného a toho istého zdroja. Nezohľadňovali vnútorný vývoj hornouhorských slovenských regiónov. „Z českej perspektivy vyzerali slovenské dediny a mestá takmer rovnako v šesťdesiatych rokoch ako na prelome 19. a 20. storočia a chýbala snaha pochopiť postup slovenskej reprezentácie v kontexte ich podmienok a možností".[7]

Na takéto vnímanie Slovenska a Slovákov nemohla nasledovať iná ako podráždená reakcia ich politických vodcov. Slovenské národné hnutie nikdy, a v deväťdesiatych

rokoch zvlášť, nepredstavovalo jednoliaty myšlienkový prúd. Bol tu kvas názorov, politických prúdov, výmena generácií. Národovci si uvedomovali a v tom čase už i pomenovali limity národného hnutia, ktoré vyplývali z objektívnych možností politického života v Uhorsku, ale i zo subjektívnych nedostatkov, omylov a obmedzení jeho vedúcich predstaviteľov. V dobovej tlači, cez ktorú výmena názorov prebiehala, odznela mnohokrát kritika. Padali ostré slová do vlastných radov. Ale kritika práce, metód a dosiahnutých výsledkov z českej strany sa považovala za nemiestne mentorovanie a nezorientovanosť v „našich veciach".[8] Slovenskí národovci boli presvedčení, že prinášajú osobné obete v prospech svojho národa a že v Uhorsku pracujú v neporovnateľne horších podmienkach než mali pre politickú činnosť ich českí pandanti. Dokladali to aj výrokom jednej z autorít vzájomných vzťahov T. G. Masaryka z roku 1893. Vtedy osobne zažil oslavy, resp. zákaz osláv stého výročia narodenia Jána Kollára v Martine a Mosovciach. Hoci šlo o položenie vencov k základom vyhoreného rodného domu, spev a recitovanie, zhromaždenie rozohnali žandári. Oficiálnym dôvodom boli obavy pred možnou demonštráciou panslavizmu. Masarykove slová – „stojím v boji politickom, ale bodák proti sebe namierený videl som len teraz v Uhorsku, v tejto vraj vlasti slobody" – sa v slovenských reáliách uvádzali ako argumentácia o ťažších podmienkach pre národný život a politickú prácu.[9]

V dôsledku jednotlivých vyhlásení v spomínanom protektorskom duchu narážalo české slovakofilské snaženie na nedôveru nielen voči jeho prejavom, ale i voči cieľom tohto hnutia. Vzájomné nepochopenie sa odrazilo v nekonečnom vysvetľovaní si cez stránky tlače čo, kto, čím myslel. Českí slovakofili nedokázali primerane akceptovať fakt, že česká a slovenská spoločnosť sa nachádzajú na rozdielnom stupni modernizácie, a nedokázali sa zbaviť istého mentorstva, čo vzájomné vzťahy komplikovalo. Okrem iných príčin bolo spôsobené nedostatkom koncepcie. To vyplývalo i zo skutočnosti, že formy spolupráce neboli nikdy ukotvené inštitucionálne, boli aktivitami individuálnych osobností alebo spolkov, ktoré nemali priame prepojenie na politické strany, alebo mali toto prepojenie na sily politicky irelevantné. Navyše vyhliadky na to, že sa Slovensku podarí vymaniť sa z Uhorska, sa zdali nereálne a v podobných kalkuláciách sa neuvažovalo. Za týchto okolností sa spolupráca Čechov so Slovákmi javila ako kratochvíľa vzdelancov, panslávov, slovanských nadšencov a vizionárov. V podstate až na prelome osemdesiatych a deväťdesiatych rokov 19. storočia sa začala formovať názorová platforma skupiny českých realistov, ktorá prišla s myšlienkou využiť spoluprácu so Slovákmi, resp. „geografické susedstvo, jazykovú príbuznosť ku kvantitatívnemu i kvalitatívnemu posilneniu pozície českého živlu v historických zemiach".[10] V tejto suvislosti je výpovedná citácia opäť

[8] Matej Bencúr opísal svoj spor s Jozefom Holečkom, autorom brožury Podejme ruku Slovákům (1880), počas svojho pražského pobytu v roku 1885. V rozhovore sa J. Holeček vyslovil, že Slováci sú zaostalí, nič nerobia na žiadnom poli, ani len na literárnom. To sa samozrejme spisovateľa Kukučína dotklo a prišlo k ostrej výmene názorov. Pri opise tohto sporu priateľovi Jurovi Janoškovi napísal svoj komentár. Názory na Slovákov, aké v opisovanom prípade odzneli z úst J. Holečka označil Kukučín v českom prostredí za bežné, „verklíkujú sa stále dokola", ale ako sám napísal, „... pri všetkých nedostatkoch našich to tak nestojí ešte s nami, jako títo páni myslia... Na Martincov v Prahe kričia, že tito sú všetkému vina, že nerobia nič atď, atď... Martinci kričia na Čechov, že ich nechali v štichu, ale zato sami sa nepretrhnú..." List M. Bencúra J. Janoškovi, 18.1.1886. Citované podľa: Martin Kukučín v kritike a spomienkach. Bratislava 1957, s. 849.

[9] KODAJOVÁ, D.: Oslavy storočnice Jána Kollára. In: IVANTYŠYNOVÁ, T. a kol.: Ján Kollár a slovanská vzájomnosť. Genéza nacionalizmu v strednej Európe. Bratislava 2006, s. 101.

[10] HARNA, J.: Úvahy nad charakterem a smyslem českého slovakofilství z přelomu 19. a 20. století. In: Moderní dějiny, 5, Praha 1997, s. 11.

z Karola Kálala. „Ak idete z Prahy na sever alebo západ, za chvíľu ste medzi Nemcami a vraciate sa domov malomyselní. Zmeňte smer, choďte na východ... tu sa vám inak budú prsia napínať, tu pocítite ako je ten český svet veľký... Združte v sebe české so slovenským a posílnite sa..." [11] V polohe, v ktorej sa začala zdôrazňovať nie blízkosť národov, ale ich jednota, resp. splynutie Slovákov s vyspelejšími Čechmi, za výhody užívania spoločných kultúrnych plodov, predovšetkým českej literatúry a jazyka, sa do vzájomných vzťahov priplietli ďalšie podozrenia. Rôzne verzie pomoci českých ľudí slovenskému ľudu otvorili otázku definovania stavu, v akom sa tento ľud nachádza a cieľovej podoby k akej by sa s českou pomocou malo dospieť. Otvorili tiež otázku úlohy realizátorov tejto pomoci a metód ich práce na jednej i druhej strane. Akonáhle sa začalo debatovať o konkrétnych spoločných publicistických projektoch, distribúcie českej literatúry na Slovensko, výrazne vystúpila do popredia jazyková otázka. Slovenská spoločnosť citlivo reagovala na akékoľvek asimilačné tlaky, pretože v uhorských reáliách im bola dlhodobo vystavená. Minimálne v poslednom polstoročí existencie monarchie. Výzvy z českého prostredia, aby Slováci čítali české knihy a užívali plody rozvinutejšieho českého jazyka a literatúry slovenských národovcov dráždili, pretože aj v nich videli hrozbu odnárodnenia.

V obrannom systéme voči takýmto tlakom zohrával mimoriadnu úlohu ľud. Národní dejatelia postavili obranu voči nim na téze, že odolať asimilácii, vyvíjanej zo strany štátu a usilujúcej o jazykovú homogenizáciu svojho obyvateľstva, dokážu len tie národy, kde nositeľom národných hodnôt je ľud. V národnej ideológii a symbolike sa ľud velebil. Ideálny a najma idealizovaný ľud. V básnickom diele Jána Kollára a Jána Hollého bol pastiersko-roľnícky ľud zobrazovaný v lone prírody, ako zbožný, spevavý, hravý, žijúci mravným životom. Prekonať takýto „selankovitý" idylický obraz ľudu, zobraziť jeho skutočný život a zapojiť ho do národného pohybu sa pokúšali štúrovci. Ich mottom v štyridsiatych rokoch 19. storočia bolo prebudenie ľudu. Štúrovské nadšenie pre ľud a ich aktivity smerujúce k jeho povzneseniu sa stali neoddeliteľnou súčasťou národno-politického programu, ale s lamentáciami o neprebudenom a pasívnom ľude sa stretáme ešte aj o polstoročie neskôr. V osemdesiatych rokoch sa situácia skomplikovala, pretože národná reprezentácia si zvolila politickú pasivitu ako formu protestu voči realite politického života v Uhorsku po rakúsko-uhorskom vyrovnaní. Pri zdôvodňovaní pasivity sa najčastejšie používal argument, že v Uhorsku je ľud pasívny od roku 1848 a terajší stav, t.j. neúčasť na voľbách, len potvrdil to, čo fakticky už dávno jestvuje. Na jednej strane si národovci ťažkali, že ľud je pasívny, nezaujíma sa o politické dianie a je málo vnímavý voči snahám národovcov, ale na druhej strane vďaka svojej pasivite, preukázal obdivuhodnú „odolnosť voči metaniu sa utláčateľov, tyranov a zvodcov",[12] čiže voči asimilačným tlakom zo strany štátu. V tomto kontexte sa pasivita ľudu vnímala ako výhoda.

Od druhej polovice deväťdesiatych rokov sa však k taktike pasivity začali stavať kriticky samotní predstavitelia národného hnutia. Publikovali výzvy k slovenskému ľudu, aby sa zapojil do verejného života a aby sa spoľahol na správne vedenie svojich národných vodcov. Vavro Šrobár tvrdil, že „ľud medzi mozolnou prácou rúk málo rozumuje o svojom stave", nie vždy chápe príčiny javov, ktoré ho obkolesujú a preto sa majú o ľud starať triedy vyššie, vzdelanejšie. Podľa neho sa nedajú všetky biedy nášho ľudu zvaliť

[11] KÁLAL, K.: Jděte na Slovensko! Praha 1904, s. 3–4.

[12] Pasivita. In: Narodnie noviny, XVI, 1885, č. 65.

len na uhorské vlády. Príčinou zlého stavu bola aj pasivita ľudu a malý záujem vodcov o jeho osud.[13] Romantická predstava, že to bude ľud, kto vzkriesi a zachráni národ, ustúpila a do popredia sa začala pretláčať predstava drobnej, postupnej práce s ľudom a pre ľud pod cieľavedomým vedením vodcov. Aj oni však mali na sebe zapracovať. Predtým takmer zbožštelí vodcovia, skoro výlučne kňazi a básnici, boli nabádaní, aby efektívnejšie prispôsobili stratégiu vystupovania v záujme ľudu a národa a snažili sa priblížiť ku skutočným potrebám ľudu. Osobnosti, ktoré sa pasovali za vodcov slovenského národa hodnotili ľud ako apatický, neprebudený, nevedomý, ale zároveň ho stavali pred veľké úlohy. V tom bol rozpor. Na jednej strane sa konštatovala pasivita ľudu a na druhej bol vnímaný ako nositeľ ľudovej kultúry a jej hodnôt, ktoré ochránia národ pred asimiláciou. V snahe dokázať, že ľud je schopný splniť tuto úlohu, zhromažďovala slovenská veda a literatura dôkazy o všestranných nadaniach ľudu. Pestoval sa kult tvorby ľudu ako najvzácnejších prejavov svojbytnosti národa a jeho kultúry. Velebila sa krása kroja, výšiviek, ornamentu, národného spevu, tanca, zvykoslovia a folklóru všeobecne. Označovali ich za dôkazy životaschopnosti, starobylosti ľudu, ktorý sa takto prejavoval v stáročnej kontinuite vo svojom životnom priestore. Takmer posvätná úcta sa vzdávala výšivkám. Správam o výstavách výšiviek sa venoval priestor na prvých stranách Národných novín, na úrovni, resp. na mieste úvodníkov. Výstavy sa prezentovali ako „čin čistého umenia". A pretože národovcom nebolo „ľahostajné, ako sa svet díva na národ a jeho žitie-bytie," považovali výstavy za „dielo čisto národné, kulturne a môže mať i politický význam".[14] Politický význam podobných podujatí vyplynul z toho, že výšivky oslovili svojou krásou a jedinečnosťou aj inonárodné publikum. Prestali byť známe len u nás doma v provincii, vystúpili zo zhrňujúceho názvu „uhorské umenie", či dokonca z názvu „maďarské umenie" a vstúpili do povedomia európskej verejnosti ako umenie slovenské. Organizátori výstav verili, že odteraz už budú výšivky nerozlučne spájané s umom a zručnosťou slovenského ľudu.[15]

V počiatkoch národného hnutia dominovali medzi preferovanými disciplínami dejepisectvo a literatúra, ktoré sa usilovali dokázať starobylosť národa a vypátrať jeho predkov v dávnoveku ľudstva. Na prelome storočí sa doraz kládol na etnografiu, ako vedu popisujúcu život a prejavy ľudu. Povedané slovami Svetozára Hurbana Vajanského: „Verte – nie historické haraburdie – ethnologia a ethnografia zachová a oslobodí národy. Historia je konečne predsa len mumia, a ethnografia je živé telo. Zachovajme živé telo a budeme žiť".[16] Na názoroch Vajanského sa dá dokumentovať dobové vnímanie etnografie ako „zapisovateľky" života a hodnôt, ktoré vytváral ľud. Do osemdesiatych rokov sa pod národopisným výskumom chápalo hlavne zbieranie a zapisovanie rozprávok, piesní, porekadiel, povier a hier, pretože „oni prispievajú mocne k poznaniu nášho

[13] ŠROBÁR, V.: Skaza ľudu slovenského. Viedeň 1895.

[14] STODOLA, K.: Výstava slovenských národných výšiviek a keramiky vo Viedni. In: Národnie noviny, XLIV, č. 55 (15.5.1913).

[15] Počas trvania výstavy vo Viedni v roku 1913 noviny monitorovali, ktorý „gróf a grófka sa prišli pozrieť, kto z ministrov, ktoré ľúbezné kňažné z viedenskej aristokracie", ktoré časopisy priniesli informácie o podujatí. Medzi inými boli citované pasáže z viedenských, nemeckých, českých novín. Z brnenského Hlasu prevzali noviny celý článok dr. A. Kolíska, ktorý končil slovami: „Tak bylo dobyto Vídně – slovenským uměním lidovým." In: Národnie noviny, XLIV, č. 60 (27.5. 1913).

[16] Recenzia knihy František Bartoš: Lid a národ. In: Národnie noviny, XIV, č. 116 (4.10.1883).

svojstva."[17] V nasledujúcom období sa presúval záujem od zachytenia slovesnej ľudovej tvorby k zmapovaniu a zdokumentovaniu hmotných pamiatok, každodennosti, práce. Tak pestrý materiál si vyžadoval systémovejší zber a triedenie a priniesol otázku budovania múzea ako budovy, muzeálneho pracoviska ako inštitúcie a požiadavku profesionalizácie a špecializácie tvorcov zbierok. Vajanský prebral z ruskej tlače model, podľa ktorého budoval etnografické zbierky Geografický spolok v Petrohrade, prispôsobil ho na slovenské možnosti a publikoval na stránkach Národných novín. S variantom a hlbším rozpracovaním téz vstúpili do diskusie o organizovaní a budovaní systemizovaných zbierok aj P. Socháň, A. Kmeť, F. Kabina, J. Bohúň a ďalší.[18] Interné materiály Slovenskej národnej strany dokumentujú, že v roku 1892, kedy predstavitelia strany diskutovali o zatraktívnení práce strany a jej „vystupovaní vo verejnom živote", zakomponovali do programu aj vetu: „Zvláštnu pozornosť chceme venovať aj slovenskému národopisu."[19] Posunutie národopisného výskumu zo sféry individuálneho náturistického záujmu jednotlivcov do programu politickej strany svedčí o uvedomovaní si významu zachytenia života a prejavov ľudu v komunite národovcov. Ľudovú kultúru považovali za osnovu kultúry národnej. Dialo sa tak nielen pod vplyvom domácich podmienok, ale aj vďaka vplyvom zo zahraničia. Etnografia bola totiž v období na prelome 19. a 20. storočia nielen novou formujúcou sa vedeckou disciplínou, ale do značnej miery aj módnou záležitosťou v celoeurópskom merítku.

Záujem o ľud sprevádzala snaha zmapovať prejavy jeho života a odzrkadlil sa v zbierkových a dokumentačných aktivitách. Veľkým pomocníkom pri tomto bola dobová technická novinka „čarovná skrinka" čiže fotoaparát. Jedným z prvých cielene vytvorených súborov fotografií v slovenských podmienkach bol súbor zachytávajúci krojované skupiny z rôznych slovenských krajov, vytvorený pre pražskú výstavu v roku 1895. Na tvorbe a organizácii okolo jeho prípravy sa podieľali Andrej Kmeť a Andrej Halaša. Kmeť sám bol amatérskym fotografom a pokúšal sa zdokumentovať svoje archeologické nálezy i zbierkový materiál zameraný na ľudové remeslá a umenie.[20] Spolupracoval pritom s miestnymi kresličmi i fotografmi a zachovala sa korešpondencia aj o jeho kontaktoch s fotografmi, turistami a návštevníkmi Slovenska z Čiech. Rozsiahlu korešpondenciu mal s Jánom Koulom, historikom a maliarom, ktorý chodil na Slovensko od roku 1887 a patril do siete propagátorov a spoluorganizátorov predaja slovenských výšiviek v českých krajoch. Koula publikoval vlastné fotografie zo Slovenska a štúdiu o slovenských krojoch na stránkach časopisu Český lid[21] a časť jeho fotografií bola súčasťou prezentácie Slovenska na Národopisnej výstave v roku 1895. Ďalším českým spolupracovníkom pri vytváraní martinskej dokumentačnej múzejnej zbierky bol maliar Franta Urban, autor monumentálnych kostolných malieb a vitráží. Patril k nadšeným obdivovateľom slovenskej prírody a spolu s Andrejom Kmeťom podnikli spoločný výlet po etnograficky zaujímavých lokalitách.

[17] VAJANSKÝ, S. H.: Poznávajme ľud náš. In: Národnie noviny, IX, 1880, č. 22.

[18] Priebeh diskusie zmapovala URBANCOVÁ, V.: Slovenská etnografia v 19. storočí. Vývoj názorov na slovenský ľud. Martin 1987, s. 221–226.

[19] Slovenská národná strana. Porada dňa 17. a 18. augusta 1892. SNK ALU, fond C 878.

[20] Fotografickú pozostalosť Andreja Kmeťa, jeho kontakty s viacerými fotografmi a spôsobe využitia fotografií v počiatkoch národného muzejníctva spracovala Eva KRÁLIKOVÁ: Z neznámej pozostalosti Andreja Kmeťa. In: Muzeum, 2007, č. 1, s. 8–13.

[21] MJARTAN, J.: Význam Českého lidu pre slovenský národopis. In: Český lid, 1976, s. 75.

Počas výletu urobil Urban sériu fotografií krojovaných skupín a štylizované portréty predstaviteľov jednotlivých remesiel a zamestnaní.

K najproduktívnejším fotografom, nielen v súvislosti s aktivitami A. Kmeťa v rámci muzeálnych iniciatív, ale aj s vlastnými umeleckými a dokumentaristickými ambíciami patril maliar, etnograf a redaktor Pavol Socháň. Sám sa vyjadril, že práve cestovaním po rozličných krajoch Slovenska a fotografovaním rôznych krojov, typov, krajov chcel „prispieť ku poznaniu Slovákov a Slovenska.“ [22] Okrem fotografií krojovaných postáv z rôznych lokalít publikovaných ako ilustračný materiál v časopisoch, vydal okolo 400 folkloristických pohľadníc, ktoré sa vydávali a predávali ako súbory i jednotlivo.

V prvej etape práce s „čarovnou skrinkou“ sa vysoko hodnotila rýchlosť s akou fotoaparát pracoval pri vytváraní zbierok. Po zhromaždení určitého množstva materiálu, si však samotní autori uvedomili, že nemôžu zobrazovať ľud len pri speve a tanci, v jeho „kostolných“ šatách. Veď ako nevesta, ženích či ostužkovaný regrút prežil väčsinou každý jeden, možno dva dni v živote. Toľko ospevované výstavy výšiviek a maľovanej keramiky, vydávané súbory pohľadníc krojovaných skupín, slnkom zaliatych hôr a dolín sa neubránili tendencii zhromažďovať a popisovať reprezentatívny materiál, viac v jeho sviatočnej podobe ako realisticky. Istý druh prikrášľovania ľudu tak fungoval nielen v jeho zobrazovaní v umení, ale dokonca aj v dokumentaristike. Tým sa ešte zvýrazňoval rozpor medzi stavom a úlohami, ktoré sa od ľudu očakávali. Národovci museli nájsť prijateľné vysvetlenie, ako tento rozpor vysvetliť. Na situáciu reagoval Svetozár Hurban Vajanský. Výrok „ľud náš očividne padá mravne, duševne i hmotne“ doplnil obranou slovenského ľudu ako nositeľa hodnôt, potrebných pre zachovanie národa. Podľa neho sa však schopnosti ľudu stať sa záchrancom národa prejavia až v priaznivých podmienkach. Napriek súčasnému biednemu stavu veril, že s vrodenými vlastnosťami je „slovenský ľud dobrý, zdravý, bohabojný, pracovitý i schopný“ a vďaka týmto vlastnostiam je zaistený jeho „duševný i hmotný pokrok“. Apeloval na slovenských ľudomilov aby sa napnutými silami snažili udržať ľud „v jeho telesnej sile, mravnej čistote a duševnej sviežosti pre dobu, ktorá prv neskorej príst musí.... my hľaďme udržať ho čistý, zdravý a pracovitý pre onú krajšiu dobu duševného a hmotného vzkriesenia“.[23] Na inom mieste Vajanský zopakoval, že ľud je „neobyčajne schopný“, ale ubíja ho maďarizácia, ktorá vytvára podmienky, aby sa tí, čo nevedia maďarsky nemohli uplatniť v zamestnaniach, kde je potrebné vzdelanie. Tento stav opísal ako otravu šíriacu sa zo štátnych, t.j. maďarských škôl, kde „zúrivo kynožia a umŕtvujú každý kĺčok, každého mladého človeka, ktorý túži študovať a vyniknúť“. Uhorské vlády sa podľa neho snažili všetkými opatreniami diskriminovať nemaďarské národnosti a teda i Slovákov a ich „ľud odsúdiť na večnosť ku hnojovnici“. Aj napriek nepriaznivému osudu však bol preňho slovenský ľud tvorivý, čoho dôkazom bola ľudová slovesnosť a hmotná kultúra. Ľudovú tvorbu nazval Vajanský „bohatými ložiskami slovenského umu“ a od vodcov ľudu očakával, že budú „chrániť toto dedičstvo otcov a pomáhať vývinu mnohosľubných darov nášho ľudu“.[24]

[22] Citované podľa: SLIVKA, M. – STRELINGER, A.: Pavol Socháň. Martin 1985, s.33. Sochániovo dielo z hľadiska budovania obrazu slovenského ľudu je spracované v publikácii HLAVÁČ, Ľ.: Dejiny slovenskej fotografie. Martin 1989, s. 56–57, 111.

[23] VAJANSKÝ, S. H.: Udržujme sa! In: Národnie noviny, XII, č. 145 (10.12.1881).

[24] VAJANSKÝ, S. H.: Umenie a vývin. In: Národnie noviny, XV, č. 35 (22.3.1884).

V opise stavu slovenského ľudu nebol Vajanský idealista. Jeho hodnotenia bývajú až nemilosrdne kritické. Ale vieru v schopnosti ľudu nestrácal. Rozpadajúcu sa konštrukciu romantikmi idealizovaného slovenského ľudu, ktorý bol celé stáročia gniavený a ani v terajšej dobe nemôže prejaviť svoje skvelé vlastnosti a tak nevedno či ich vlastne naozaj má, podoprel Vajanský argumentom o čakaní na priaznivejšiu dobu. Na kritický opis slovenského ľudu z pera iných autorov však reagoval veľmi podráždene. Napríklad voči publikácii Slovensko z roku 1900. Išlo o reprezentatívne vydanie pražskej umeleckej besedy o prírode, dejinách, kultúre a ľude slovenskom, v ktorom mali zastúpenie aj slovenskí autori. Zámerom tvorcov publikácie bolo podať pravdivý obraz o reáliách skutočného života na Slovensku a tak sa v texte ocitli i pasáže, ktoré sa národovcom nečítali príjemne. Národnie noviny zhodnotili publikáciu ako „jed v peknej škatulke“. Ďalšou veľmi kritickou publikáciou o slovenskom ľude bola kniha Co hatí Slováky? z roku 1901. Na ploche takmer 250 strán popisoval autor, podpísaný ako Meakulpinský, biedu, zaostalosť, alkoholizmus a surovosť v prejavoch ľudu, pričom vinu za takýto stav nepripisoval jednoznačne iba uhorským pomerom a maďarizácii, ale aj neschopnosti slovenských vzdelancov a národovcov pritiahnuť ľud k osvete a snahe zmeniť svoje životné podmienky a bezprostredné prostredie. Vety typu – „Radi sa kocháme v parádnych slovenských národných krojoch a pritom zabúdame na zdrapy a handry, na biedne, smradľavé, špinou zohyzdené brlohy a pelechy, v ktorých hlad morí a vši žerú tu našu milú Slovač,“ [25] museli zákonite roztrpčiť vodcov národného života.

Tendencie idealizovať ľud v duchu romantických tradícií narazili v deväťdesiatych rokoch na skepsu realistov. Stúpenci ochraňovanej ilúzie o slovenskom ľude museli pri hľadaní jeho autentického prostredia ustupovať do čoraz vzdialenejších lokalít. Tu sa im ešte mohlo podariť nájsť ľud, žijúci v lone a v zhode s prírodou, spievajúci svoje staré krásne piesne, ale toto prostredie už na prelome storočí nebolo vnímané vo svojej romantickosti, ale ako prostredie biedy a otupujúcej zaostalosti. Na takéto lokality ich častokrát upozorňovali práve cestopisné zážitky českých návštevníkov. Títo propagovali krásy slovenskej prírody, dostupnosť krajiny pre turistiku a objavovanie, ľahkosť komunikácie s domorodým obyvateľstvom. Na druhej strane autori cestopisov v snahe zvýšiť záujem čitateľov v niektorých prípadoch doplňali text o zážitky na hranici exotického dobrodružstva. Do tejto kategórie patrili najma zbojnícke a bosorácke príbehy, ktoré turistovi vyrozprával pre väčšiu autenticitu akože niekto z miestnych, historky o pastieroch, čo sa živili len korienkami a kôrou stromov, príbehy o ručičkách mrtvych novorodencov ako ochranných zlodejských talizmanoch a pod. Na podobné texty, ale i na bežnejšie nepresnosti slovenských reálií reagoval Jozef Škultéty odkazom do Čiech, že vzhľadom na blízkosť

[25] MEAKULPINSKÝ: Co hatí Slováky? Hodonín 1901, s. 35. Kritické výpady voči tejto publikácii mali pikantné dozvuky. Vajanský vo svojej recenzii uverejnenej v Národných novinach (1901, č. 81), označil knihu za hnusný a podlý pamflet, horší ako písali tí najostrejší maďarizátori typu Bela Grunwalda. Predpokladal, že autorom je niekto z Čiech a považoval takto prezentovaný obraz Slovače za česku zlomyselnosť. Meakulpinského hodnotenie bolestnej témy česko-slovenských vzťahov a to v duchu obviňovania Slovákov z jazykového odtrhnutia sa a konštatovania, že bez literárnej jednoty s Čechmi sa Slováci „národne a vzdelanostne nepovznesú a nedosiahnu patričnú váhu v štáte, dejinách ani v spoločnosti“ (c. d. s. 102–103) poslúžili Vajanskému na to, aby zdôraznil, že z českého prostredia prenikajú aj názory, ktoré sú pravým opakom propagovanej česko-slovenskej spolupráce. V skutočnosti bol za pseudonymom Meakulpinský evanjelický kňaz Ladislav Novomestský, ktorý pôsobil medzi dolnozemskými Slovákmi v Nadľaku (dnešné Rumunsko).

našich národov nemožno písať o slovenských pomeroch ako o „nejakej vzdialenej Sumatre", či už za neúplnosťami a nepravdami stojí „naivita, neznalosť alebo zloba".[26]

Slovenská publicistika prelomu 19. a 20. storočia poskytuje dostatok dôkazov, že národovci vnímali ľud s jeho limitmi, slabým záujmom o veci verejné a v podstate ho prestali idealizovať. Skôr naopak, kritizovali jeho pasivitu, zaostalosť a zápecníctvo. Prečo teda vyjadrili taký nesúhlas s obrazom slovenského ľudu, ak ho priniesli niektorí českí autori? Resp. s akým obrazom slovenského ľudu v českom prostredí by naši národovci súhlasili? U českých autorov a v publicistike boli Slováci najčastejšie opísaní, zobrazení či vyfotografovaní ako drotár, pastier, šindliar, pltník a roľník.[27] Prekvapujúco v českých publikáciách nemá výraznejšie zastúpenie drevorubač, kováč ani hrnčiar, hoci počtom mnohonásobne prevyšovali drotárov. Ženy boli prezentované najma ako nositeľky pekných tvári a krojov a okrem svojich materských a gazdinkovských aktivít boli najčastejšie zobrazené ako vyšívačky a hrabačky. Ak by sme vychádzali iba z ilustrovaných cestopisov a beletrizovaných príbehov o slovenských krajoch, prírode a ľude, obraz Slováka by neprekročil rámec pastiera (baču), drotára, prípadne zbojníka. V prípade zbojníka však vystupoval ako prírodný človek, hrdina, ktorý bral iba bohatým a nezištne zboj rozdával medzi chudobných. Na tejto spravodlivo-charitatívnej báze ovšem mohlo zbojníctvo fungovať iba v piesňach a legendách. Iný prístup k téme zbojníctva priniesol maliar a spisovateľ Miloš Jiránek. Navštívil Slovensko v prvých rokoch 20. storočia a vydal veľmi osobné Dojmy a potulky. Jiránek opísal život zbojníkov tak, ako o ňom počul rozprávať na Slovensku. Snažil sa vcítiť do takto vytvorenej predstavy o zbojníckom živote a jej prostredníctvom sa usiloval chápať aj Slovákov. Jeho východiskom bola téza, že na Slovensku sú podnes „zabudnuté, biedne, neuveriteľne zanedbané končiny", kde ľud je pracovitý a spevavý, ale je v ňom „čosi smutné a placho divoké". Po stáročia jarmenný ľud si clivými piesňami a povesťami o zbojníkoch podľa neho kompenzoval „pocit krivdy a túžbu po slobode."[28] Zbojnícky motív vniesol do vnímania slovenského ľudu v českom prostredí nové idealizačné a mýtizačné prvky. Zbojníci však predstavovali vždy marginálne skupiny pohybujúce sa na okraji spoločnosti, navyše v druhej polovici 19. storočia bol už zbojník viac postavou z rozprávky, ako zo skutočnej hory, preto sa sústredím na zvyšné postavy.

Odborná literatúra hodnotí vytváranie symbolu pastiera v slovenskom prostredí a jeho udomácnenie sa v národnej symbolike z domácich zdrojov. Súvisel s biblickým obrazom dobrého pastiera, symbolizoval voľnosť, romantiku, starobylosť, spätosť s prírodou,

[26] ŠKULTÉTY, J.: Tie články „Nasej doby". In: Národnie noviny, XXXII, č. 64 (4.6.1901). Vo svojom texte Škultéty komentoval dva konkrétne články Karola Kálala z roku 1901, publikované v tej dobe v populárnych periodikách. Išlo o články: KÁLAL, K.: O věcech slovenských. In: Naše doba, 1901, c. 20; Netrhejme se od bible Kralické. In: Osvěta, 1901, č. 5.

[27] KÁLAL, K.: Slovensko a Slováci. Praha 1905. Autor popísal jednotlivé zamestnania. Pri pastieroch rozlišoval sviniara, kraviara, voliara, ovčiara, koziara, pričom ich znakom bolo, že pískali na píšťalách alebo gajdovali. Na rozdiel od koscov, ktorí húkajú. Na rozlíšenie Kálal pridal: „Čech víská, Slovák húka"... C. d. s. 81–82.

[28] JIRÁNEK, M.: Zbojníci. In: Dojmy a potulky. Praha 1908. Próza Zbojníci bola populárna a mala niekoľko časopiseckých vydaní. Po predčasnej smrti spisovateľa v r. 1911 vyšla v súbornom vydaní diela v roku 1956 a bola zaradená do publikácie Slovenská čítanka. Péčí Moravsko-slezské Besedy v Praze. Usporiadal Jan Kabelík. Praha 1925, s. 637–648.

plebejskosť.[29] Slovákom neprekážalo, keď boli opisovaní, kreslení či fotografovaní ako národ pastierov. V prípade drotára to však bolo inak. Okolo postavy-symbolu drotára sa v česko-slovenských vzťahoch vyvinula pomerne napatá situácia. Tendencia povyšovať drotára na národný symbol nevychádzala z domáceho prostredia. Vytvoril sa v českej vlasteneckej spoločnosti v prvej polovici 19. storočia a zosobňoval síce materiálnu biedu, ale zároveň pozitívne vlastnosti blízkych bratov Slovákov. Hoci Ottův slovník naučný a ďalšie zdroje presne uvádzali územie Kysúc ako miesta odkiaľ pochádzala väčšina drotárov, ujalo sa označenie slovenskí drotári, alebo podtatranskí drotári, čím sa akoby podsúvalo zovšeobecnenie drotárstva na všetkých Slovákov. Drotár bol povodne vnímaný ako Slovák, Čechovi jazykovo najbližší Slovan, ako „slabší brat", ktorému sa patrí pomôcť.[30] V polovici 19. storočia plnil drotár jednu z funkcií národnoidentifikačného symbolu i v slovenskom prostredí. Toto regionálne vymedzené remeslo symbolizovalo biedu a útlak Slovákov, ale zároveň statočnosť a skromnosť.[31] Slovenskí autori nezpochybňovali existenciu drotárstva, ale odmietali ho akceptovať ako zamestnastnie, typické pre podtatranských Slovákov. Zdôrazňovali sociálne dôvody pretrvávania posledných zvyškov drotárstva a jeho regionálnosť. Koncom 19. storočia sa drotárstvo považovalo už za relikt, za vymierajúce remeslo a drotári sa oveľa viac ako s idealizáciou a statočnosťou spájali so špinou, alkoholizmom, tuláctvom, žobráctvom a zaostalosťou. Slovákov, ktorí prišli v osemdesiatych až deväťdesiatych rokoch študovať do Prahy urážalo, ak ich označovali za predstaviteľov národa drotárov a Slovensko za krajinu drotárov/dráteníkov. Martin Kukučín zachytil vo svojej poviedke Malé črty z veľkého mesta proces premeny obrazu drotára v tomto období. Drotár, symbol sociálnej biedy, vytlačený okolnosťami do sveta hľadať si prácu a skromný zárobok sa zmenil z povodne charakterného typu na postavu nespôsobilú prispôsobiť sa modernej dobe, ktorá si z mravnej čistoty zachovala iba to, že hoci živorí na okraji spoločnosti, nekradne. „Preto i polícia dosť dobrodušne ho tu trpí, bárs oproti tulákom a žobrákom je bezohľadne prísna."[32] Kukučín zároveň písal, ako je už ťažké nájsť na uliciach autentického drotára, takého, aký ešte stále fungoval ako literárna postava. Podobný zážitok o ústupe reálnych drotárov zo scény veľkomiest opísal aj Karol Kálal, najproduktívnejší autor „slovenského dráteníckeho príbehu". Jeho zbierka Slovensko a Slováci začínala dvoma poviedkami o drotároch, v ktorých spomínal na svoje detské zážitky z prvého stretnutia s drotármi v Čechách a z cestovania a poznávania krajov a domovíny drotárov. Keď neskôr vydal zbierku poviedok, pod názvom Obrázky zpod Tater, hneď prvá poviedka sa volá Dráteník Pavel. Kálal začal svoj text nasledovne: „Písal som knihu o Slovensku a potreboval som do nej obrázok drotára, pravého drotára, čo má vlasy až na pleciach, na hlave šírák, na ramenách hunenú kabanicu a na nohách

[29] KREKOVIČOVÁ, E.: Od obrazu pastiera v slovenskom folklóre k národnej symbolike. In: Slovenský národopis, 42, 1994, s. 143.

[30] Spôsob ako sa v českej kulture utváral obraz Slováka-drotára ako postavy-definície spracovala nedávno Viera BROZOVÁ: Dráteník a dráteníček v české literatuře 19. století. K typologii literární postavy ze slovenského prostředí. In: Slovanství a česká kultura v 19. století. Slavme slavně slávu Slávov slavných. (Eds. Hojda, Z., Ottlová, M., Prahl, R.) Praha 2006, s. 334–351. V slovenskej literatúre spracoval vývoj témy drotárstva vo vývoji slovensko-českých literárnych vzťahoch ROSENBAUM, K.: Vzťahy slovenskej a českej literatury 19. a 20. storočia. Koncepcie a riešenia. Bratislava 1989, s. 88–96.

[31] SKVARNA, D.: Začiatky moderných slovenských symbolov. K vytváraniu národnej identity od konca 18. do polovice 19. storočia. Banská Bystrica 2004, s. 72.

[32] Citované podľa BROŽOVÁ, V.: c. d. s. 349.

krpce. Teraz už zriedka takého uvidíte."[33] Napriek tomuto povzdychu práve poviedka o drotárovi uvádza celú zbierku, je napísaná v duchu idealizovaného obrazu drotárov a v intenciách, akoby drotárstvo patrilo k idylickým spôsobom života Slovákov. Kálalovi boli známe podráždené reakcie slovenských národovcov na jeho „obrázky" zo Slovenska, napriek tomu ich nekorigoval. Zo svojej všeobjímajúcej lásky ku všetkému slovenskému sa vyznával aj v poprevratových rokoch, dokonca v jubilejných a reprezentatívnych publikáciách. „Česká láska ku Slovensku je naša najväčšia ozdoba. Čech miluje i ‚umouněného dráteníka,' za ktorého sa Slovák hanbí."[34]

Z českých autorov, ktorí osobne navštívili Slovensko a písali o ňom, mal výborné recenzie v slovenskej tlači predovšetkým Rudolf Pokorný. Prvú cestu absolvoval v roku 1879 a odvtedy informoval o krajine a „prostučkom ľude slovenskom", ktorý aj v tej „najtichšej dedinke či horskom salaši priaznivo zmýšľa o nás", t.j. o Čechoch.[35] Táto náklonnosť ho motivovala k ďalším edičným činom svojich prác i diel iných autorov, ktorými chcel, ako sa vyjadril S. H. Vajanský v nekrológu tohto predčasne zomrelého autora, „stvoriť literárny ‚modus vivendi' medzi Čechmi a Slovákmi, aby už raz navždy prestali výčitky ‚proč ste sa odtrhli'."[36] Pokorného dielo Z potulek po Slovensku (I. diel 1880, II. 1883) označil za príručnú knihu pre cestovateľov. Sám autor priznal motivácie, ktoré ho viedli k písaniu a vydaniu viac ako päťstostranovej knihy, že chcel zábavným a neidealizujúcim spôsobom zoznámiť naše (t.j. české) obecenstvo so Slovenskom a Slovačou, preto mu dal formu cestopisu. Zároveň sa usiloval zapracovať do textu rôzne príbehy, predstaviť slovenských spisovateľov a ich diela, krajinu s jej krajmi, históriou. Zo života ľudu sa sústredil na prejavy ľudovej kultúry, očaril ho najma spev a kroje, popisoval remeslá, salašníctvo a pastierstvo v jeho rôznych formách. Slovenský ľud opísal ako gniavený maďarizáciou, ničený pálenkou a s ním ruka v ruke kráčajúcim úžerníctvom, ale ak by sa mu prestala do škôl, kostolov a úradov vnucovať maďarčina, vybudovali by sa továrne, v ktorých by mohol pracovať a nemusel odchádzať za výživou do cudziny[37], až vtedy by sa naplno ukázalo, aké všetky nadania sa v slovenskom ľude v terajších pomeroch nemôžu rozvíjať. Takto podaný obraz slovenkého ľudu v podstate korešpondoval s názormi slovenských národovcov. Rudolf Pokorný predstavoval po niekoľkých desaťročiach prvého Čecha, ktorý sa nielenže úplne vyhol výčitkám ohľadom jazykového odtrhnutia sa v minulosti, ale sústredil sa na opis súčasného Slovenska, súčasných spisovateľov, miest, ktorými prešiel a zaľudňoval ich živými opismi ľudí. Tým boli jeho práce pútavé a mali svojich čitateľov na oboch stranách.

V období po prelome storočí a v predprevratových rokoch sa literatúra o Slovensku rozdelila. V pomerne bohato zastúpenej literatúre turistických sprievodcov, ktorí sa sústreďovali na odporúčané krásy prírody a praktické rady ohľadom dopravy a ubytovania, sa v pasážach o obyvateľstve len vymenovali jeho vlastnosti. Konštatovali prejavy priateľstva voči českým ľuďom a českému národu vo všeobecnosti spevavosť, pohostinnosť a biedu slovenského ľudu. Aj v druhej skupine prác, ktorá bola z dielne slovakofilsky

[33] KÁLAL, K.: Obrázky zpod Tater. In: Salónní bibliotéka J. Otto. Praha 1907, s. 7.

[34] KÁLAL, K. Čechové a Slováci. In: Slovenská čítanka. Praha 1925, s. 342. Publikácia bola druhým, prepracovaným vydaním, povodne vyšla v roku 1911.

[35] POKORNÝ, R.: Literární shoda československá. Praha 1880, s. 2.

[36] VAJANSKÝ, S. H.: Rudolf Pokorný. In: Národnie noviny, XVIII, č. 109 (20.9.1887).

[37] POKORNÝ, R.: Z potulek po Slovensku, I. Praha 1880, s. 41.

orientovaných autorov, najvýraznejšie zastúpených už citovanými prácami Karola Kálala, sa o slovenskom ľude písalo s čoraz výraznejšou stereotypizáciou. Cielene sa dostával do pozície mladšieho českého brata a z toho mu vyplynuli isté vlastnosti a prejavy – nevyspelosť, neprejavená samostatnosť, očakávanie a spoliehanie sa na pomoc druhých. V období po vzniku republiky sa tento vzťah v podstate fixoval. Vzniklo množstvo prác, v ktorých sa popisovalo, ako spojením do jedného štátu, boli Slováci vlastne zachránení od Maďarov a ako teraz môže nastať výchova našich krajanov slovenských. „Slovensko je naše... pracujme na rozvoji československého národa."[38] Zároveň však konštatovali, že „zbožný dobrý slovenský ľud" prejavil nevšednú vytrvalosť, nepoddajnosť a obetavosť v nerovnom boji proti maďarizácii, ktorej dokázal čeliť „s pomocou svojich obetavých buditeľov-národovcov a prácou českých ľudí", drobných pracovníkov, ktorí prichádzali na Slovensko. Ich zásluhou, sa „brány slovenských škôl otvorili" a „započalo kvitnúť všetko, čo bolo mrazom pokryté: kultúra, umenie, veda, literatúra..."[39]

Stereotypné vnímanie slovenského ľudu ako slabšieho, menej rozvinutého článku v česko-slovenskom vzťahu bolo natoľko silné, že sa objavovalo i v spomienkach autorov, ktorí mali autentické zážitky zo Slovenska. V tejto súvislosti je zaujímavé, napríklad, ako na svoju prvú prázdninovú cestu na Slovensko v roku 1878 spomínal František Táborský. V tom čase bol on sám ešte len čerstvý maturant, chystal sa na štúdiá a hoci mal možnosť kontaktovať sa na Orave s výkvetom miestnej evanjelickej inteligencie. Témou rozhovorov bola literatúra, veda, výmena časopisov a budovanie knižníc a potreba rozvíjanie vzťahov. Po štyroch desaťročiach spomínal na svoje pocity nasledovne: „ Keby vtedy, keď som bol prvýkrát na Slovensku, niekto povedal, že po štyridsiatich rokoch budú mať Slováci v Bratislave svoju univerzitu, ani by sa na toho mluvku nepozreli a keby sa pozreli, pozerali by naňho ako na námesačného."[40]

Mýtus slovenského ľudu, tak ako sa vytváral v českej cestopisnej a slovakofilskej literatúre, stojí na zafixovanom obraze jeho biedy, hrozby maďarizácie, zbožnosti, pracovitosti a nevšedného nadania a na druhej strane na emocionalite. Všetci autori zaradili do úvodov, záverov či priamo do textu pasáž o tom ako si zamilovali „Slováky a Slovensko", ako milujú slovenský ľud, zahoreli láskou k jeho piesňam a ako sa snažia svojím dielom prispieť k poznaniu a vzájomnému zbliženiu Čechov a Slovákov. Podľa reakcií českých čitateľov a recenzentov usudzujeme, že v tejto podobe zodpovedali dobovému vkusu a požiadavke trhu. V kruhoch slovenských národovcov vyvolávali kritické reakcie niektoré ich extrémne podoby, napríklad návraty a otváranie jazykovej otázky, prílišné zvýrazňovanie zaostávania Slovenska a patrilo k nim aj zveličovanie významu a rozšírenia drotárstva.

[38] ADÁMEK, K. V.: Slovenskem. Knihovna ilustrovaných cestopisů. Praha 1921, I. diel, s. 15. Autor videl veľkú úlohu v turizme, ktorý umožnil cestovanie a vzájomné spoznávanie. O slovenskom ľude písal ako o šikovnom v remeslách a ľudovom umení ... jeho piesne dojímajú a uchvacujú... ľud slovenský vyniká veľkými vlohami. C. d. s. 10.

[39] Zlatá kniha slovenská. Jubilejný sborník 1918–1928 (ed. M. Kolesár). Bratislava 1929, s. 241 a s. 16.

[40] TÁBORSKÝ, F.: Momentky ze starého Slovenska. In: Slovenská Miscelanea. Sb. věnovaný prof. Albertu Pražákovi k třicátemu výročí jeho literární činnosti (eds. J. Jirásek – F. Tichý). Bratislava 1931, s. 90. Spolubesedníkmi Táborského boli študent Jaroslav Vlček, učiteľ Matej Bencúr, básnik Hviezdoslav, farár Zoch a senior Samuel Novák.

Na záver niekoľko poznámok k vnímaniu slovenských drotárov v súčasnosti. So zaujímavou tézou o mieste drotárov v kontexte slovenského populizmu a ich úlohe pri kreovaní slovenského národného povedomia vystúpil koncom deväťdesiatych rokov anglický historik Robert Pynsent. Reagoval na druhé vydanie knihy Andreja Ferka (Svetom, moje, svetom... Slovenskí drotári doma i vo svete. Bratislava 1985). Konštatoval, že svojím spôsobom fungoval obraz slovenského drotára ako resentiment na staré časy aj v hlbokom 20. storočí. A to ako synonymum Slováka, pretože v sebe obsahoval okrem iného aj plebejský sentiment v tom zmysle, že plebejec je národne spoľahlivý, kým intelektuál nie. Preto v obdobiach vypätého nacionalizmu sa v slovenských dejinách znovu a znovu objavujú drotári ako masový fenomén.[41] Kým teda v osemdesiatych až deväťdesiatych rokoch 19. storočia slovenským národovcom vadil obraz Slováka-drotára v českej publicistike, v osemdesiatych až deväťdesiatych rokoch 20. storočia tento obraz „oprášili" sami slovenskí nacionalisti a slúžil im ako obranný val proti „odnárodňovaniu".

V rokoch 2005–2006 boli v Považskom múzeu v Žiline a v Slovenskej národnej galérii v Bratislave[42] výstavy, na ktorých sa popri iných objavila výraznejšie aj téma drotárov. Ukazuje sa, že k najdominantnejším predstavám Slovákov samých o sebe patrí spájanie našich dejín a našich predkov s plebejstvom. V kontexte vymedzovania sa „rurálno-plebejských Slovákov voči panským Maďarom bol využívaný mýtus slovenskej chudoby, ľudovosti a pracovitosti", tvrdil Rudolf Chmel, ako jeden z autorov sprievodných textov, vydaných k výstave Slovenský mýtus. Podľa neho možno „české vnímanie slovenského drotárstva považovať za makší variant tohto mýtu slovenskej chudoby".[43] Súčasná slovenská etnológia, muzeológia a umenoveda hodnotí drotárstvo ako špecifický národopisný a sociologický jav, ktorého protagonisti sa stali obľúbeným motívom mnohých domácich i inonárodných výtvarných umelcov, spisovateľov či etnológov. Drotári vzbudzovali pozornosť nielen svojou prácou, ale i ošumelým zjavom, tuláckym spôsobom života, zvykmi a prejavmi, ktorými sa nápadne odlišovali od okolia. Vo viacerých susedných krajinách stotožňovali drotárov s typickým remeslom, čím tito remeselníci prerástli do jedného zo symbolov národa. Prvenstvo vo všimnutí si drotárov a spracovaní ich „exoticky" dobrodružného i keď biedneho žitia patrí českej literatúre a dramatickej tvorbe. Do slovenskej drámy a literatúry sa dostali drotári na rozhraní prvej a druhej polovice 19. storočia, ale už v priebehu druhej polovice sa zmenilo hodnotenie postáv drotárov. Kým v českom prostredí sa pod označením dráteník nemyslel len konkrétny remeselník, ale vlastne Slovák ako taký, v slovenskom prostredí sa jasne vymedzovala málopočetnosť drotárov, ich koncentrácia na Kysuciach a za príčinu ich prežívania označovali nie regionálne ale sociálne dôvody. Pôvodne boli drotári v rámci česko-slovenských vzťahov súčasťou témy slovenský ľud, ale postupne sa vyčlenili ako samostatný okruh. Na slovenskej strane bola totiž koncom 19. storočia citeľná nevôľa stotožňovať slovenský ľud s problematikou slovenských drotárov.

[41] PYNSENT, R.: Drotári. Drotárčenie s Ferkovcami: jeden zo spôsobov, ako sa stať Slovákom. In: OS, 1998, č. 9, s. 13–16.

[42] Nasledovala ešte tá istá rozšírená výstava v Moravskej galérii v Brne.

[43] CHMEL, R.: Malý národ – veľké mýty. In: Slovenský mýtus. Bratislava 2006, s. 133; ŠKVARNOVÁ, M.: Drotárstvo vo výtvarnom umení. In: Pamiatky a múzeá, 2006, č. 1, s. 43–45; GULEJA, K.: Svet drotárov. Martin, 1992.

Drotársky príbeh v kontexte česko-slovenských vzťahov podsúval Slovákom postavenie toho biednejšieho, závislejšieho, špinavého, hladného, prosiaceho o príležitosť trochu si zarobiť a zaostávajúceho od dobových trendov. V prípade rovnítka medzi „slovenským ľudom" a „slovenskými drotármi" by sa bol slovenský národ dostal do pozície ešte slabšieho brata voči vyspelejšiemu, staršiemu českému bratovi. V takto umocnenej nerovnosti bratov, by rodinný vzťah Čechov a Slovákov nemohol dobre fungovať. Aj z toho plynula tá úporná snaha slovenských národovcov presvedčiť českých slovakofilov, že nemôžu akceptovať ich romantizujúce a idealizujúce názory na Slovensko a jeho ľud.

The Slovak Folk as a Myth of Czech-Slovak Relations

Daniela Kodajová

This article captures how the idealized myth and mythical idealization of a devout, lyrical, hard working, but passive and backward Slovak folk as depicted in Czech travel writing and the Slavic-focused press at the turn of the 20th century was dealt with. The hypothesis of the necessity of cooperation between Czechs and Slovaks became the foundation for relations between the two, including the idea that the Czech nation must help the Slovak people. This resulted in an interesting discourse on the issue of Czech-Slovak relations.

ČESKO–SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 2008

T. G. MASARYK, „CHUDÝ CHLAPEC, KTERÝ SE PROSLAVIL". KE STRUKTUŘE JEDNOHO HISTORICKÉHO MÝTU[1]

Ivan Šedivý

Pro toto okouzlení Vašich duší jsem napsala tuto báseň o smělém rekovi, který přemohl draka o mnoha hlavách..., báseň o hrdém cowboyi smělého čela..., báseň o bílém cestovateli džunglí... Můj rek – tot' Tomáš Garrigue Masaryk![2]

K charakteristickým rysům utváření českého moderního národa patří vypjatý historismus. Významnou roli v tomto procesu sehrály české historické mýty, jak dokládají práce Vladimíra Macury nebo Jiřího Raka. Pocit ohrožení národní existence, ať již oprávněný nebo vykonstruovaný, který v českém prostředí periodicky vyvolávaly dramatické události 20. století, vytvořil dostatek předpokladů pro to, aby národní mýty představovaly i v novější, respektive nejnovější době podstatnou součást českého historického povědomí. Síla těchto mýtů nebyla ovšem stejná a jejich životnost se různí. Některé v naší postmoderní době upadly v zapomnění, jiné se proměnily v kratochvilnou vzpomínku, jejich „tvrdé jádro" však projevuje pozoruhodnou životnost: mýtus o husitství jako vrcholu českých dějin; mýtus o pobělohorské porobě, třistaletém „temnu"; mýtus vzniku republiky jako završení českého zápasu s černožlutou saní; mýtus mnichovské zrady a jistě bychom ještě některé mohli doplnit.[3]

Je přitom charakteristické, že naše historické mýty nejsou tradovány jen jako nějaké amorfní příběhy. Většinou jsou velmi zřetelně personifikovány: Hus a Žižka, Komenský a „čeští páni", Havlíček, Masaryk, Beneš... T. G. Masaryk je nedílnou součástí českého národního Pantheonu. Od něj bývá k mýtům jen krůček. Je to jistě poněkud zvláštní paradox, dramatický i tragický zároveň – Masaryk, který celý život proti mýtům a předsudkům bojoval, jako ústřední postava novodobého národního mýtu! Nemohl si to, když jako prezident projížděl městy a městečky zaplněnými vlastními bustami, pomníky a podobiznami, neuvědomovat.

---

1 Jde o vědeckým aparátem opatřenou a v jednom místě modifikovanou verzi příspěvku, jenž byl otištěn jako ŠEDIVY, I.: T. G. Masaryk: zrozen k mýtu. „Chudý chlapec, který se proslavil." In: Dějiny a současnost. Kulturně historická revue, 29, 2007, č. 1, s. 14–16.

2 MERLÍNOVÁ, L.: Tatíček Masaryk. Praha 1934, s. 4.

3 K tomu např. MACURA, V.: Znamení zrodu: české obrození jako kulturní typ. Jinočany 1995; RAK, J.: Bývali Čechové... České historické mýty a stereotypy. Jinočany 1994; Literární mystifikace, etnické mýty a jejich úloha při formování národního vědomí. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 20.–21.10.2001. Uherské Hradiště 2001; RYCHLÍK, J.: České historické mýty versus mýty o českých sousedech. In: Česko-slovenská historická ročenka. Brno 2000, s. 95–102; PETRÁŇ, J.: Na téma mýtu Bílé hory. In: Traditio et cultus. Praha 1993, s. 141–162.

Přestože již dnes historici předložili v řadě problémů vlastní, relevantní pohledy na naši minulost, vitalita některých mýtů je pozoruhodná, ty masarykovské nevyjímaje. Občas mi proto vytane na mysli, zda historickou vědu vůbec potřebujeme. Na druhé straně – vyžadujme zdrženlivost, porozumění, toleranci také od historiků! Vše, co nezapadá do našich racionálních schémat a vzorců, jsme náchylní označit v okamžení za mýtus, legendu, ideový balast. Právě v případě Masaryka je taková obezřetnost na místě. Kde končí historický příběh a kde začíná mýtus?

Prezident Osvoboditel

Výjimečnost Masarykových životních osudů tkví v mimořádně dramatických zvratech, ochotě vsadit vše na jednu kartu a postupovat, jak upozornil historik Jaroslav Opat, i třeba proti většinovému názoru společnosti.[4] To byl případ „bojů o Rukopisy" z roku 1886, vystoupení proti antisemitským štvanicím v době takzvané hilsneriády v roce 1899 nebo politických zápasů s ministrem zahraničí hrabětem Aehrenthalem před rokem 1914. Rozhodnutí čtyřiašedesátiletého profesora odloučit se od rodiny a odejít po vypuknutí války do emigrace, to již byl přímo balanc na hraně životní existence. Oficiální, mýtotvorná verze tohoto období Masarykova života, známá z publicistiky, veřejných projevů i oslavných brožur, například z nesčetných podání novináře Jana Herbena, a kombinovaná s vlastním Masarykovým výkladem ve Světové revoluci, zněla přibližně takto: Již před válkou požíval Masaryk v *pokrokové* části české společnosti nebývalou autoritu. Propojením linie husitství – bratrství – národní obrození našel pravý smysl naší národní existence. Bojoval, mimo jiné v době voleb do říšské rady na Valašsku v roce 1907, se zaostalostí a náboženskými předsudky, ale začal také pochybovat o Rakousko-Uhersku, když viděl, jak utlačuje národy, například Slováky či Srby a Chorvaty. Válka byla celosvětovým zápasem mezi *demokracií* a *teokracií*, bojem *humanity* s *pangermánským imperialismem*, zápasem s *degenerovanými Habsburky*. Bylo morálním imperativem jednotlivce i národa do tohoto zápasu na život a na smrt vstoupit. Ze zahraničí vedl Masaryk se svými spolupracovníky Benešem a Štefánikem *československou revoluci*. Organizoval branný odpor (československé legie), přesvědčoval veřejné mínění na Západě i státníky spojeneckých velmocí. Toto jeho úsilí vedlo k rozbití Rakousko-Uherska, kde mezitím odpor prostých lidí a národně smýšlejících intelektuálů přiměl k rozchodu s monarchií také dosud váhající české politiky. Vznikem Československa se završil smysl naší národní existence.[5] Když byla 28. října 1918 „veliká hra skončena, její autor, její skladatel", jak napsal Jan Herben, byl 14. listopadu po zásluze zvolen prezidentem republiky.[6]

Tatíček na Hradě

Dne 22. října 1919 se v Železné Rudě vzbouřil legionářský prapor. Obsadil Klatovy a poté se chystal k tažení na Plzeň. Známá železnorudská vzpoura byla vzápětí zlikvidována. Historik Antonín Klimek popisuje, že mezi požadavky vzbouřenců se objevilo rovněž volání

[4] OPAT, J.: Průvoce životem a dílem T. G. Masaryka: česká otázka včera a dnes. Praha 2003, s. 486an.

[5] MASARYK, T. G.: Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918. Praha 1925.

[6] HERBEN, J.: Chudý chlapec, který se proslavil. Praha 1928, s. 99.

po Masarykově diktatuře, naděje, že se prezident, jenž prý je na Hradě téměř zajatcem, sám postaví legionářům do čela. To samé volal dav Husitských žen, populistického hnutí blízkého Družině československých legionářů, na táboru lidu dne 5. září 1919: „Náš tatíček je v zajetí na Hradě..."[7] Školní děti, jak vzpomíná moje maminka, zpívaly: „Ach tatíčku Masaryku / kdybych já byl ptáčkem / sedl bych ti na okénko / zaťukal zobáčkem." Obraz tatíčka Masaryka kombinuje mnohem starší mýtus o hodném panovníkovi a špatných rádcích a představu „lidového" panovníka, která se v českých zemích vytvářela zejména od vlády Josefa II. Kořeny tohoto obrazu sahají do období zahraničního odboje. Legionáři byli „jeho" hoši, což Masaryk dával ve svých projevech opakovaně najevo: „...vy, hoši, vy máte ještě úkol zvláštní..." (legionářům v Darney, 9. 12. 1918).[8] Sám si též postupně vytvářel image „prvního legionáře": typickou se stala „čapka masaryčka" s národní kokardou, upomínající na „furažky" ruských legionářů.

Masarykovský mýtus představoval „tatíčka" jako filozofa v úřadě, jenž moudře spravuje zemi, avšak toto úsilí mu „zleva" i „zprava" narušují nezodpovědní, hašteřiví vůdcové politických stran, kteří se ostatně od počátku snažili omezit jeho reálné pravomoci. Vznikla představa nadstranického prezidenta, jenž dohlíží, aby republika směřovala správným směrem. Ve skutečnosti Masaryk odmítal hrát v ČSR, parlamentní demokracii politických stran, roli reprezentativního prezidenta a v celém průběhu svých prezidentských mandátů se velmi aktivně podílel na každodenním vnitropolitickém vývoji v zemi i na formování její orientace zahraničně politické. Činil tak prostřednictvím svých ústavních pravomocí, ale také pomocí řady mimoústavních prostředků.[9] Ačkoliv to sám výslovně popíral, tzv. Hrad, či skupina Hradu, disponující v Masarykově éře rozsáhlou neoficiální sítí informátorů a politických důvěrníků ve všech oblastech života společnosti, představoval jedno z hlavních středisek moci meziválečné ČSR.[10] Typické pro Masaryka také bylo, že se svým sžíravým stylem zasahoval pod nejrůznějšími šiframi do novinových polemik.[11]

Pokusy o dekonstrukci mýtu

Akce vyvolává reakci. Již za Masarykova života se objevila řada kritiků, kteří se pokoušeli oslabit sílu masarykovského charizmatu. „Antisemitský mýtus" spekuloval s možným příbuzenským svazkem Masaryka s moravsko-německo-židovskou rodinou Redlichů. Proto také prý celý život židům pomáhal a ti také platili, zejména za války, jeho aktivity. Antisemitské útoky na Masaryka zesílily zvláště v období tzv. druhé republiky. Zanícenými

[7] KLIMEK, A.: Velké dějiny zemí Koruny české. XIII., 1918–1929. Praha 2000, s. 170.

[8] PAPOUŠEK, J. (ed.): Masaryk a revoluční armáda. Praha 1922, s. 227.

[9] K pravomocem prezidenta republiky viz BROKLOVÁ, E.: Prezident Republiky československé. Instituce a osobnost T. G. Masaryka. Praha 2001.

[10] BOSL, K. (ed.): Die Burg. Einflussreiche politische Kräfte um Masaryk und Beneš. Band 1, 2. Munchen –Wien 1973; KLIMEK, A.: Boj o Hrad. 1. Hrad a pětka. Vnitropolitický vývoj Československa 1918–1926 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví, 2. Kdo po Masarykovi? Vnitropoliticky vývoj Československa 1926- 1935 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví. Praha 1996, 1998.

[11] K Masarykově činnosti z této stránky MASARYK, T. G.: Cesta demokracie. I. Projevy – články – rozhovory 1918–1920 (eds. Fejlek V. – Vašek R.). Praha 2003; MASARYK, T. G.: Cesta demokracie. II. Projevy – články – rozhovory 1921 -1923 (Fejlek V. – Vašek R.). Praha 2007; MASARYK, T. G.: Cesta demokracie. III. Projevy – články – rozhovory 1924–1928 (ed. V. Fejlek). Praha 1994; MASARYK, T. G.: Cesta demokracie. IV. Projevy – články – rozhovory 1929–1937 (ed. V. Fejlek). Praha 1997.

obhájci svatosti Masaryka byl ovšem antisemitismus připisován nedávno i badatelům zcela seriózním.[12] V polovině dvacátých let se rozpoutal „boj o 28. říjen". Jeho podstatou byla snaha rehabilitovat zásluhy domácích politiků – „národních mučedníků" i „mužů 28. října" o vznik republiky, odstranit, jak to nazval Viktor Dyk, „propast mezi domácí a zahraniční revolucí."[13] Zvláštními variantami těchto zápasů byly historické práce „integrálních nacionalistů" Lva Borského, Antonína Kaliny a reemigranta z Ruska Františka Zumana, akcentující „nemasarykovské" složky našeho odboje – branné vystoupení a hnutí ruských Čechů.[14]

O vytvoření uceleného masarykovského „protimýtu" se po roce 1948 pokusili českoslovenští komunisté. Sborník Dokumenty o protilidové a protinárodní politice T. G. Masaryka s doprovodným textem Jana Pachty Pravda o T. G. Masarykovi měly počátkem padesátých let „vyvrátit z kořene mýtus o Masarykově osvoboditelské úloze".[15] Ten byl současně nahrazen tezí, že „bez Velké říjnové socialistické revoluce by nebylo Československa."[16] Masaryk byl představen jako exponent *velkoburžoazie* a *přisluhovač imperialismu*. Navzdory obrovskému propagandistickému úsilí zůstala československá společnost vůči takovéto interpretaci naší minulosti z dlouhodobého hlediska poměrně imunní.

Často aplikované srovnávání obsahu mýtu s poznatky historické vědy, není podle mého názoru pro dekonstrukci mýtu příliš nosné, jde totiž o srovnávání hrušek s jablky. Mnohem zajímavější jsou způsoby a proces jeho utváření i prvky, s nimiž pracuje. Domnívám se přitom, že o „masarykovském mýtu" můžeme hovořit spíše jen v širším slova smyslu. Masarykova osobnost figuruje v celé řadě jednotlivých historických mýtů: například o vzniku Československa, o meziválečném Československu jako o „ostrovu demokracie ve střední Evropě" a podobně. Masarykovský mýtus pracoval s několika všeobecně rozšířenými základními stereotypy a postupy. Typická byla absolutizace dobra a zla (například Československo – Rakousko-Uhersko), podtržená často i vnější, uměleckou formou. Lída Merlínová popisuje Masaryka jako muže s „krásnou, oduševnělou hlavou... štíhlou postavou", zatímco František Josef I. hovořil „nepříjemně řezavým hlasem" a místodržitel hrabě František Thun byl „vyzáblý šlechtic s monoklem, špatný přítel Čechů."[17]

Stává se, že nové mýty vytěsní mýtus starý; ještě častěji jej však jen transformují. V období ČSR využíval Masaryk, a dodejme, že patrně vědomě, některé motivy monarchistické tradice. Svědčí o tom způsob jeho prezentace navenek, polovojenský oděv i okázalé projížďky na koni. To vše bylo plně v souladu s představou panovníka, jak jej měli Češi možnost vnímat od konce 18. století. Také vnější forma, jejímž prostřednictvím byl Masarykův kult budován, zůstala oproti době, kdy byl uctíván „stařičký mocnář", prakticky neměnná.[18] Je ostatně symbolické, že agenda promasarykovských loajálních projevů je dodnes ve

[12] POLÁK, Stanislav: Masarykovi rodiče a antisemitský mýtus. Praha 1995, zejm. s. 51–53.

[13] Národní listy 62, č. 187 (8. 7. 1924), s. 1, Viktor Dyk, Neveselá kapitola.

[14] BORSKÝ, L.: Znovudobytí samostatnosti. Praha 1928; KALINA, A.: Krví a želem dobyto československé samostatnosti. Praha 1938; ZUMAN, F.: Osvobozenská legenda. Vzpomínky a úvahy o československém odboji v Rusku. I, II, Praha 1922.

[15] PACHTA, J.: Dokumenty o protilidové a protinárodní politice T. G. Masaryka. Praha 1953.

[16] KŘÍŽEK, J. – ŘÍHA, O.: Bez Velké říjnové socialistické revoluce by nebylo Československa. Praha 1951.

[17] MERLÍNOVÁ, L.: Tatíček, s. 148, 122.

[18] Např.: „Zastupitelství města Jičína dostalo se vedle blahovolných výrazů uspokojení při zdejším pobytu od pana presidenta republiky také zvláštního písemného projevu jeho uznání za srdečnost jeho přijetí obyvatelstvem Jičínským." Píše úředník politické správy a dále se nabízí, že „Uzná-li velect. kancelář pana presidenta republiky za vhodné, mne tlumočením podobného uznání pana presidenta súčastněným správním komisím a příslušným obcím pověřiti, rád se pokynu takovému podrobím." Archiv Ústavu T. G. Masaryka, fond TGM, Zájezdy, kart. 377, OSP – KPR, 15. 11. 1921, čj. D5470/21.

fondu prezidia místodržitelství uchovávána ve stejné řadě, ba dokonce ve stejných archivních kartonech, v nichž leží jen o několik měsíců starší projevy oddanosti císaři.[19]

Masaryk sám byl k většině lidí velmi kritický, spíše hyperkritický – v jeho korespondenci se to výrazy jako „hloupost" jen hemží. V této své řekněme intelektuální sebestřednosti byl svým okolím ještě podporován. „Tata, ja vím, že se Pánbůh o nás stará a stále více se utvrzuji ve víře, že nás vyvolil, abychom v našem státě uskutečnili ideál pravé demokracie," horovala podle zápisku Anny Gašparíkové v květnu 1929 Alice Masaryková.[20]

Jestliže masarykovský mýtus sledoval svým způsobem obecný monarchistický ideál, opíral se na druhou stranu záměrně o lidovost jeho hlavního aktéra. Plebejský národ, jakým Češi jsou, mohl ocenit zase jenom „muže z lidu", prostých mravů a způsobů, a nikoliv například aristokratického Milana Hodžu nebo předčasně zesnulého Vlastimila Tusara. Masaryk byl představován jako *chudý chlapec, který se proslavil* (Jan Herben),[21] což s ohledem na americký původ jeho manželky má též jistou konotaci na tradice amerického self-mademanství. Zvláštní varianta Masarykovy „lidovosti" vznikla v prostředí sociální demokracie: „syn dělníka (sic!) vítězem nad Habsburky" (František Soukup).[22]

Masaryk svoji image a legendu nepochybně vědomě pěstoval. Rozšíření masarykovského mýtu však na jeho vrub nepadá. Národ si své historické mýty vytváří sám. Většinou jsou odrazem jeho samého. A ten masarykovský nepatří ani zdaleka k těm nejhorším...

T. G. Masaryk, the "Poor Boy" Who Made It Big

Ivan Šedivý

The Masaryk Myth is a typical example of Czech historical myths. The aim of this article is not to "demystify" the Masaryk Myth, but rather to place this myth within the framework of the Czech historical memory. The myth's basic characteristics, origin and continuity with early myths are discussed. The article concludes with an overview of the most significant attempts to "deconstruct" or "demystify" this myth.

[19] Např. Národní archiv, PM 1911–1920, kart 4152, 1/1/2/9-11; kart. 4158, 1/1/8/1.

[20] GAŠPARÍKOVÁ, A.: U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka. Bratislava 1995, s. 32.

[21] HERBEN, J.: Chudý chlapec, c. d.

[22] SOUKUP, F.: Syn dělníka vítězem nad Habsburky. Praha b. d. (1920).

ČESKO–SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 2008

MILAN RASTISLAV ŠTEFÁNIK: NÁRODNÝ HRDINA MEDZI NACIONALIZMOM A KONFESIONALIZMOM

Peter Macho

20. mája 1919, teda iba niekoľko dní po smrti a pohrebe generála Milana Rastislava Štefánika, uverejnili Národnie noviny článok z pera Ivana Thurzu, ktorý kritizoval ignorantský postoj redakcie Slováka, tlačového orgánu Slovenskej ľudovej strany, voči Štefánikovej pamiatke: „Keď zomrel povestný Bismarck, jeden z tvorcov bývalej mohutnej nemeckej ríše, noviny Centra, najorganizovanejšej katolíckej politickej strany na svete, razom zabudly, čo ich delilo od Bismarcka. Zabudly na jeho neúprosný kultúrny boj, na jeho pyšnú výpoveď »Wir gehen nicht nach Canossa« i na to, že bol tuhým protestantom a plnily stĺpce svoje, opisujúc smrť a život tohoto štátnika. Videly v ňom len Nemca, veľkého Nemca a – to im dostačilo. Keď v bývalom Uhorsku umrel osnovateľ cirkevno-politických zákonov, minister pravosúdia Dezider Szilágyi, maďarské noviny, zastupujúce katolicky smer, hoci im Szilágyi tak veľmi ležal v žalúdku, nechaly tiež bokom všetky strannícke ohľady a primerane zaregistrovaly jeho smrť. Szilágyi bol veľkým Maďarom – a to im dostačilo. A keď leta Pána 1919-ho, v prvom roku slovenskej slobody, umrel veľký Slovák, jeden z hlavných osloboditeľov ujarmeného slovenského ľudu, hoci v svojom živote nebol sa exponoval proti ideám „Slováka“ a tým menej proti ideám tej strany, ktorej orgánom chce „Slovák“ byť, ružomberský „Slovák“ otvorene fumigoval smrť veľkého človeka, neuvážil, že zvečnelý bol veľkým Slovákom, hľadel len na to, že nepatril k vierovyznaniu jeho redaktorov – a to mu na fumigovanie dostačilo. Inšieho komentára – tuším – netreba. Verejnosti československej predostierame túto vec a zdržiavame sa ďalších poznámok.“[1]

I. Thurzo nezabudol zdôrazniť, že niektoré iné slovenské noviny a časopisy, ktoré sa výrazne profilovali ako katolícke periodiká (napr. Slovenské ľudové noviny, Katolicke noviny), si Stefánikovu pamiatku pripomenuli s náležitou úctou a pietou. Iba redakcia Slováka ju odbavila zverejnením telegramu Československej tlačovej kancelárie, ktorý navyše ešte aj skrátila na maximálne možnú mieru. Zdanlivo malicherná výčitka odhaľuje prítomnosť silného konfesionálneho prvku v procese politickej diferenciácie, resp. vo verejnom živote Slovenska vôbec.

Konfesionálna dualita, teda trvalá prítomnosť dvoch konfesionálnych skupinových identít – katolíckej a protestantskej – ktoré sú z hľadiska formovania slovenskej nacionality fundujúce a konštitutívne, ovplyvnila aj proces vytvárania symbolického národného panteonu, teda množiny relevantných historických postáv, ukotvených v kolektívnej pamäti Slovákov, ktoré boli, resp. sú pokladané za národných hrdinov, a prostredníctvom

[1] Iv. Th. [= THURZO, I.]: Noviny o Štefánikovi, Národnie noviny, 50, č. 115 (20. 5. 1919), s. 2–3.

ktorých sa fixoval a v podstate dodnes fixuje príbeh národných dejín.[2] To sa v plnej miere vzťahuje aj na M. R. Štefánika.

* * *

M. R. Štefánik sa v rôznych podobách, rovinách a kontextoch stal v posledných dvoch desaťročiach stredobodom záujmu viacerých slovenských (a samozrejme aj českých) historikov. Procesom idealizácie, mýtizácie a sakralizácie viažúcim sa na túto historickú postavu, ako aj miestu Štefánika v kolektívnej pamäti slovenskej spoločnosti venovali pozornosť bádatelia z rôznych vedeckých disciplín, najmä etnológovia, resp. folkloristi[3], historici[4] a sčasti (okrajovo, v kontexte s inými postavami /česko/slovenských dejín) aj sociológovia.[5]

Odborná komunita i širšia laická verejnosť akceptuje skutočnosť, že Štefánik je nielen vnímaný, využívaný, ale dokonca už aj (vedecky) skúmaný ako symbol. Pre značnú časť verejnej mienky je však ťažko stráviteľná predstava, že by sme v súvislosti so Štefánikom mohli uvažovať aj o mýte: pokladať ho za mýtus a skúmať ho ako mýtus. Rozpaky či vyslovene odmietavé reakcie súvisia nepochybne aj s tým, že mýtus sa spravidla chápe

2 Na území Slovenska existovali pochopiteľne aj ďalšie náboženské skupiny, resp. (slovensky hovoriace) obyvateľstvo hlásiace sa k ďalším cirkvám a konfesiám (napr. kalvíni, gréckokatolíci atď.), ale z hľadiska formovania modernej slovenskej národnej identity a konštruovania slovenského národného príbehu neboli tieto skupiny relevantné.

3 VANOVIČOVÁ, Z.: Motív smrti ako mýtotvorný prvok vo folklórnom cykle o M. R. Štefánikovi. In: Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry. Výsledky výskumov v roku 1992. Bratislava 1992, s. 115–126; VANOVIČOVÁ, Z.: Národný hrdina – folklórny hrdina (Milan Rastislav Štefánik). In: Etnologické rozpravy, 1996, 1, s. 103–108; VANOVIČOVÁ, Z.: Milan Rastislav Štefánik v ústnej tradícii na Slovensku. In: Slovenská národopis, 49, 2001, 3, s. 328–340; MALÁ, Z.: Mýtizácia osobnosti Milana Rastislava Štefánika z hľadiska koncepcie mýtu Mircea Eliadeho. In:PROFANTOVÁ, Z. (ed.): Malé dejiny veľkých udalostí II (= Etnologické štúdie 13). Bratislava 2005, s. 122–134.

4 MACHO, P. – VANOVIČOVÁ, Z.: Der Mythos von Milan Rastislav Štefánik in Geschichtsschreibung und mundlicher Tradierung. In: STEKL, H. – MANNOVÁ, E. (eds.): Heroen, Mythen, Identitäten. Die Slowakei und Österreich im Vergleich (= Wiener Vorlesungen. Konversatorien und Studien, Band 14). Wien 2003, s. 199–229; MACHO, P.: Štefánikova matka ako symbol. In: DARULOVÁ, J. – KOŠTIALOVÁ, K. (eds.): Sféry ženy. Sociológia, etnológia, história. Banská Bystrica 2004, s. 420–429; MACHO, P.: Národný hrdina a totalitný režim. Politická inštrumentalizácia – ideologická manipulácia – reakcie verejnosti – formovanie občianskej opozície (na príklade M. R. Štefánika). In: PROFANTOVÁ, Z. (ed.): Malé dejiny veľkých udalostí II (= Etnologické štúdie 13). Bratislava 2005, s. 97–111; TEN ISTÝ: M. R. Štefánik – antický héros alebo národný svatec? (Národný hrdina a sekulárna hagiografia v slovenskom prostredí). In: Národ místo Boha v 19. a první polovině 20. století. Sborník příspěvků z konference konané ve dnech 21.–22. dubna 2005 v Ústí nad Labem. Red. K. Kaiserová, M. Veselý, Ústí nad Labem 2006, s. 170–180; TEN ISTÝ: Fenomén husitstva v životopisných textoch o Štefánikovi v medzivojnovom období. In: DRDA, M. – VYBÍRAL, Z. (eds.): Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách. VI. mezinárodní husitologické sympozium Tábor 12.–14. října 2004 (= Husitský Tábor – Supplementum 3. Sborník Husitského muzea). Tábor 2007, s. 169–179.

5 KRIVÝ, V.: Politické orientácie na Slovensku – skupinové profily. Bratislava 2000 (pozri najmä kapitolu: Hodnotenie historicky významných politických osobností, s. 73–83); KRIVÝ, V.: Kolektívne identity na súčasnom Slovensku. Pramenná publikácia dát zo sociologického výskumu. Bratislava 2004 (pozri najmä podkapitoly 1.5 a 2.5 pod názvom – História: Osobnosti, udalosti, obdobia, dejiny národa, traumy, kultúrna identita krajiny, s. 21–28, 53–60).

v zredukovanej podobe len ako omyl, výmysel, či nepravda, ako kontrastný protiklad voči tzv. historickej pravde.[6]

Mladá bádateľka z odboru folkloristiky Zuzana Malá si teda právom položila otázku, či sme v prípade Štefánika oprávnení hovoriť o mýte a mýtizácii. Poznamenáva, že v niektorých vedeckých prácach o Štefánikovi je „bežne zaužívaný pojem mýtizácia či mytologizácia, no jeho porozumenie prebieha viac-menej na intuitívnej úrovni". Zamerala sa pritom na analýzu štefánikovských („ľudových" [= mýtizácia „zdola"] a „intelektuálnych" [= mýtizácia „zhora"][7]) naratívov a ich komparáciu s tzv. „klasickými" mýtami. Overovala prítomnosť mýtických prvkov v príbehoch o Štefánikovi, ktoré sú známe aj z „klasických" mýtov (1. zvláštny pôvod hrdinu; 2. dieťa so zvláštnymi schopnosťami; 3. nepriateľskí, prípadne neschopnejší bratia; 4. predvídanie smrti hrdinu; 5. družka alebo milenka hrdinu).[8] Vychádzala pritom z koncepcie mýtu, ktorú sformuloval známy religionista Mircea Eliade: podľa neho ľudová pamäť potláča *historickosť* významných osobností a po niekoľkých pokoleniach nedokáže uchovať ich pôvodný životopis. Akonáhle sa dostane historická osobnosť do ľudového povedomia, jej *historickosť* sa následne potláča a jej biografia sa „rekonštruuje" podľa „mýtických noriem".[9] Znamená to, že individuálne črty historickej postavy sa menia na mýtické, v procese selektívnej mýtizácie dochádza podľa Eliadeho k redukcii osobnosti na archetyp.[10] Z. Malá prízvukuje, že v procese mýtotvorby dochádza nielen k *selekcii* (= vynechávame skutočných, autentických udalostí či vlastností, pokiaľ nezodpovedajú mýtickému modelu), ale aj k *aglutinácii* („nalepovanie", pridávanie nových, neskutočných, neautentických udalostí či vlastností, ktoré sa v reálnom živote historickej osobnosti vôbec nevyskytovali).

Autorka zdôrazňuje, že v prípade Štefánika ide o pomerne novú, mladú záležitosť, zatiaľ čo Eliade uvažoval v kontexte minimálne dvoch-troch storočí. To má okrem iného za následok, že biografia M. R. Štefánika nenadobudla v ľudovom rozprávaní ešte príliš výrazné mýtické, priam rozprávkové prvky. Jednoducho povedané: mýtické prvky, ktoré sú v nich prítomné a aj identifikovateľné, sú zmiešané s konkrétnymi (skutočnými)

6 Nepochopenie v tejto oblasti často spôsobuje úsmevné reakcie, ktoré ukazujú, že dotyční ľudia sú ohľadne chápania mýtu často úplne „vedľa". Tak sa napr. pri príležitosti sviatku sv. Cyrila a Metoda televízny moderátor opýtal významného cirkevného činiteľa, aký je jeho názor na tvrdenia niektorých historikov, ktorí v súvislosti s cyrilometodskou tradíciou hovoria o mýte. Odpoveď hierarchu znela v tom zmysle, že to nie je „žiadny mýtus, ale číročistá pravda". Podobne sa vyjadrila pisateľka rozhorčeného listu, ktorá reagovala na článok o Štefánikovi, publikovaný v denníku *Sme* v rámci seriálu o slovenských mýtoch: „[...] rok čo rok [som] chodievala na Bradlo, nie však uctievať mýtus, ale s cieľom pokloniť sa [skutočnej] osobnosti" (Bratislava, 26. 6. 2003, pisateľka A. S. List v súkromnom archíve autora).

7 Ľudové rozprávania o Štefánikovi sa ako prepisy nahrávok z folkloristických výskumov realizovaných predovšetkým v rokoch 1969–1970 nachádzajú v archíve Slovenskej národopisnej spoločnosti. Intelektuálne naratívy tvoria vzorku textov poskytujúcich obraz/obrazy Štefánika prostredníctvom umenia, publicistiky a propagandy, vzdelávacieho systému atď.

8 Pozri štúdiu MALÁ, Z.: Mýtizácia osobnosti...

9 ELIADE, M.: Mýtus o věčném návratu. Praha 1993, s. 31.

10 Religionista v tejto súvislosti prízvukuje, že kolektívna pamäť „už po niekoľkých generáciách nie je schopná uchovať autentický životopis významnej osobnosti; tá sa stáva archetypom, čo znamená, že vyjadruje len kladné stránky svojho poslania ilustrovaného paradigmatickými príbehmi príznačnými pre model, ktorý stelesňuje." V tejto súvislosti Eliade odkazuje nielen na historické osobnosti Buddhu, Ježiša Krista, ale aj na postavy menšieho formátu, napr. hrdinu srbskej epiky Marka Kraljevića. ELIADE, M.: Dejiny náboženských predstáv a ideí I. Bratislava 1995, s. 258.

historickými a biografickými dátami. Bádateľka upozorňuje na skutočnosť, že udalosti zo Štefánikovho života boli zaznamenávané okrem tradičného rozprávania aj modernými médiami (tlač, rozhlas, neskôr aj televízia). Zastáva názor, že práve to prispelo k spomaľovaniu procesu mýtizácie.[11]

* * *

Štefánik sa po svojej tragickej smrti a veľkolepom pohrebe roku 1919 ocitol v národnom panteóne. Figuroval v ňom ako najväčší hrdina či najväčší syn slovenského národa. Ako svojho času zdôraznil Ľubomír Lipták, jeho výnimočnosť spočívala už v tom, že nestelesňoval tradičnú *trpiteľskú*, ale *heroickú* stránku slovenských dejín.[12]

Mimoriadnu príťažlivosť Štefánika a jeho životného príbehu pre široké vrstvy slovenského obyvateľstva posilňovali viaceré skutočnosti. Uvediem spomedzi nich len tri:

1. Štefánik zahynul tragicky, v relatívne mladom veku[13]; okolnosti jeho smrti neboli dodnes uspokojivo vysvetlené – to bola priam živná pôda pre vznik rôznych špekulácií, dohadov a legiend, pre mýtotvorbu.

2. Štefánik stelesňoval úspešné zavŕšenie zápasu za národné oslobodenie spod „tisícročného" maďarského útlaku; štefánikovský mýtus tak v sebe nesie jednu zo základných informácií, ktorá je adresovaná každému príslušníkovi národného spoločenstva: náš hlavný nepriateľ sú Maďari.[14]

3. Dynamika Stefánikovho životného mikropríbehu sugeruje predstavu viacnásobného pohybu smerom nahor:

- v zmysle reálnom, fyzickom (Štefánik ako letec či horolezec – jeho výstupy na Mont Blanc);
- v zmysle sociálnom (sociálny vzostup, teda stúpanie po spoločenskom rebríčku – Štefánikova diplomatická či vojenská kariéra: od jednoduchého vojaka po generála);

[11] Podrobnejšie MALÁ, Z.: Mýtizácia osobnosti..., s. 131, 132.

[12] LIPTÁK, Ľ.: Rošády na piedestáloch. In: LIPTÁK, Ľ.: Storočie dlhšie ako sto rokov. O dejinách a historiografii. Bratislava 1999, s. 325.

[13] Na faktor nízkeho veku v tomto kontexte upozorňuje súčasná folkloristka. V súvislosti s Jánošíkom zdôrazňuje, že v procese mýtizácie hrdinu je všeobecne dôležitá práve okolnosť, že išlo o smrť človeka v mladom veku, „ktorú ľudia vždy vnímajú ako výnimočnú". HLÔŠKOVÁ, H.: Národný hrdina Juraj Jánošík. In: KREKOVIČ, E. – MANNOVÁ, E. – KREKOVIČOVÁ, E. (eds.): Mýty naše slovenské. Bratislava 2005, s. 103.

[14] Štefánikov životný mikropríbeh zakomponovaný do milenaristicky formulovaného národného makropríbehu posilňoval teda nielen výnimočnosť tejto historickej osobnosti v hlavách ľudí. Fungoval aj ako faktor posilňujúci skupinovú (národnú) identifikáciu na pomyselnej osi „my" (= Slováci) verzus „oni" (= Maďari). Táto sociálna funkcia štefánikovského mýtu je o to zaujímavejšia, že pôvodný paralelný antihabsburský, protirakúsky a protigermánsky/protinemecký rozmer, ktorý bol v období prvej republiky aj politicky inštrumentalizovaný, sa zo Štefánikovho príbehu vytratil. Jednoducho povedané: takmer každý Slovák v súčasnosti vie, že Štefánik bojoval proti Maďarom, ale málokto si uvedomuje, že bojoval aj proti Habsburgovcom, Rakúsku a Nemecku. Nie je to primárne záležitosť vedenia v zmysle osvojenia si určitých informácií, poznatkov a faktov, ale skôr záležitosť identifikačného procesu.

- v zmysle symbolickom (Štefánik ako človek, ktorý sa dotkol nielen hviezd, ale aj kráľovského trónu – komunikácia s nebeskou sférou; Štefánikov vzťah k snúbenici, príbuznej talianskeho kráľa[15]).

Treba si pritom uvedomiť že nielen Štefánikov pohreb roku 1919, ale aj následné, každoročne sa opakujúce národné púte na Bradlo, k jeho hrobu a neskôr k jeho mohyle, boli a sú ritualizovaným pohybom zdola nahor. Umiestnenie Štefánikovho hrobu *hore*, teda na vrchole Bradla, symbolizuje pozíciu tohto hrdinu v príbehu národných dejín i v národnom panteóne: posilňuje predstavu Štefánika ako najväčšieho Slováka. V plnej miere tento predstavovaný pohyb zdola nahor ako aj tragický Štefánikov pád vyjadruje nasledujúci úryvok: „Z nížin poroby vzniesol sa odvážne k výsostiam veľkých ideálov, ako žiarivý meteor, prerazil chrabro všetky priekory [– prekážky] a prekonajúc svoju grandióznu métu, vidiac cieľ svoj – slobodu svojho národa uskutočnenú, padá opäť ako meteor, posvätiac vykúpenú zem, aby metamorfózou svojej marýrskej smrti stal sa stálicou našej národnej a ideovej oblohy..."[16]

Celkovo možno konštatovať, že veľkú popularitu Štefánika v najširších vrstvách slovenského obyvateľstva, pomerne intenzívne a masové stotožnenie sa so Štefánikom ako s „naším" hrdinom, ovplyvnil nielen deficit heroizmu, ktorým spoločnosť pri spätnom pohľade do svojej minulosti trpela; ovplyvnila ho aj skutočnosť, že Štefánikov životný mikropríbeh a v rámci neho predovšetým príbeh jeho smrti, padli na úrodnú pôdu ľudovej zbožnosti.

Už veľmi skoro po Štefánikovej smrti, ba možno povedať, že už počas jeho pohrebu, začali v spoločnosti, v ľudských hlavách kryštalizovať základné obrazy Štefánika, ktoré pretrvávajú dodnes.V podstate od prvopočiatku sa na rôznych úrovniach stretávame s dvoma archetypálnymi podobami Štefánika: ako hrdinu/bojovníka/bohatiera na jednej strane a ako mučeníka/obete na strane druhej. Pritom sa tieto obrazy nemuseli navzájom vylučovať. Dokladuje nám to okrem iného text brožúry od Jaroslava Dvořáka, ktorú v májových dňoch 1919 rozdávali účastníkom pohrebu: „Bolo by vôbec možno, Slováci naši, aby bez hanby v tvári napadla len jedinému z Vás myšlienka toto posvätné dielo [rozumej: Československú republiku – pozn. P. M.] podkopávať? Bolo by možno, aby jediný z Vás túto božiu kvetinu, vyrostlú z krvi nášho *bohatiera* a *mučedlníka*, znesvatil čo aj len zradným úmyslom?"[17]

Podobne sa sformovali aj dve základné predstavy o Štefánikovej identite. V konečnom dôsledku stáli proti sebe Štefánik-Slovák (slovenský národovec/nacionalista) a Štefánik-Cechoslovák (československý vlastenec, čechoslovakista), hoci v skutočnosti

[15] Je príznačné, že spomedzi žien, ktoré reálne vstúpili do života M. R. Štefánika, boli v medzivojnovom období akceptované práve tie, ktoré v životnom mikropríbehu Štefánika posilňovali obrazy hrdinu/bojovníka/osloboditeľa, víťazne završujúceho boj predchádzajúcich generácií, teda predovšetkým jeho matka Albertína Stefániková, rod. Jurenková (dcéra kapitána hurbanovských dobrovoľníkov z r. 1848) a jeho stará matka Ľudovíta Štefániková, rod. Šuleková (sestra Vilka Šuleka, ktorého r. 1848 popravili kossuthovci). Štefánikova snúbenica markíza Giuliana Benzoni sa dostala do širšieho vedomia obyvateľstva a do ústnej tradície pomerne neskoro, až po svojej osobnej návšteve Bradla r. 1968. V medzivojnovom období sa táto ženská postava v štefánikovských naratívoch príliš nevyskytovala, čo možno čiastočne vysvetliť antimonarchistickou a protiaristokratickou atmosférou prvej republiky.

[16] GAŠPAR, T. J.: Trvalé svetlá. Bratislava 1934, s. 22.

[17] DVORÁK, J.: Na pamiatku poslednej cesty generála Štefánika, československého ministra války, z Košarísk na vrchol Bradla v nedeľu dňa 11. kvetna 1919. Myjava 1919, s. 7 (v texte zvýraznil kurzívou P. M.).

v Štefánikovej identite vzájomný pomer medzi slovenskou a československou identitou nemal konfliktnú povahu. Do tejto polohy ho zatláčala politická inštrumentalizácia jednotlivých politických strán či politických táborov. Manipulácia s prisudzovanou identitou smerovala k tomu, aby sa širokej verejnosti sugerovala predstava, že tá alebo oná identita automaticky implikuje konkrétny politický postoj národného hrdinu: s výlučne chápanou slovenskou identitou sa Štefánikovi imputovala autonomistická politická orientácia; v prípade československej identity sa zase dokazovalo, že Štefánik bol presvedčený centralista. Nešlo pochopiteľne o samoúčelnú záležitosť. Očakávalo sa, že Štefánik v posmrtnej úlohe národného hrdinu bude pre každého Slováka – občana a voliča – fungovať ako záväzný sociálny vzor. V logickej nadväznosti na snahu politických subjektov o exploatáciu tzv. Štefánikovho odkazu sa v medzivojnovom období rozpútali boje o to, ktorý politický tábor, ktorá strana má právo hlásiť sa k Štefánikovi. Napriek tomu, že tieto spory a konflikty traumatizovali a polarizovali spoločnosť, paradoxne prispeli k posilneniu pozície Štefánika v národnom panteóne.[18]

* * *

Citová reakcia na nečakanú a náhlu Štefánikovu smrť bola veľmi silná. Spisovateľ a publicista Tido J. Gašpar spomína na tragickú udalosť a následné šírenie rôznych predstáv a fám takto: „Začali sme si z neho robiť legendárnu výnimočnú osobnosť. [...] Vyrastal pred nami v poloboha [...] Od Tatier k Dunaju ľudia si tajomne šepkali strašnú zvesť [...] Ako blesk sa nieslo Slovenskom: Štefánika zabili! Štefánik bol zostrelený strelami vajnorských delostrelcov. Nevie sa. Možno sa proti nemu spriahla nejaká mafia. Také a podobné reči sa povrávali a šírili všade. Fantázia pracovala a celé romány osnúvali Slovensko zlovestnými chmárami o veľkom národnom nešťastí.“[19]

V jeho chápaní je Štefánikova smrť dovršením obetí, „prinášaných za naše národné vzkriesenie“. V tejto súvislosti je zaujímavé, ako T. J. Gašpar poukazuje na sprostredkovateľskú úlohu Jána Mudroňa v okruhu svojich priateľov, grupujúcich sa z príslušníkov mladej slovenskej inteligencie. Prízvukuje, že pri začleňovaní Štefánika do národného panteónu, pri osvojovaní si predstavy o najväčšom národnom hrdinovi, ktorý svoj život zakončil mučeníckou smrťou, pôsobil Mudroň ako určitá autorita („[...] Mudroň [nám] [...] národnú vieru zvestoval“).

Motív násilnej smrti M. R. Štefánika sa teda objavil pomerne skoro po jeho skone, hoci spočiatku rezonoval skôr v privátnej a kuloárnej sfére a na verejnosť sa dostával sporadicky. Milan Vároš v tejto súvislosti cituje list neznámeho autora, údajne funkcionára Slovenskej ligy, ktorý vraj očakával Štefánikov prílet na vajnorskom letisku. Pisateľ sa mal vyjadriť v tom zmysle, že pre Slovákov nastali smutné časy, lebo „mali sme slovenského hrdinu, už ho dnes nemáme“.Vyslovil podozrenie, že Štefánik prišiel o život preto, lebo niekomu vadilo, že on, „slovenský syn[,] bude riadiť česko-slovenské vojsko“.[20]

[18] Podrobnejšie v popularizačnom článku MACHO, P.: Potupil Hlinka Štefánikovu pamiatku? „Literová vojna“ v symbolickom boji o slovenského hrdinu. In: Historická revue, 19, 2008, č. 5, s. 36–45.

[19] GAŠPAR, T. J.: Pamati I. Bratislava 1998, s. 280, 281.

[20] VÁROŠ, M.: Posledný let generála Štefánika, Bratislava 1991, s. 41, 43. Otvorenou zostáva autentickosť uvedenej informácie, keďže – ako pripomína Vároš – „originál tohto listu už neexistuje“.

Vierohodnejším prameňom dokladujúcim pomerne skorú prítomnosť tejto predstavy v určitom segmente slovenskej populácie, je leták rozširovaný v Ružomberku po zatknutí Andreja Hlinku v októbri 1919. Ružomberskí gymnazisti vtedy zorganizovali študentský štrajk a v spomínanom letáku okrem iného vyzývali verejnosť na Hlinkovu obranu: „Jeden veľký syn slovenského národa, generál M. R. Štefánik, 4. mája 1919 sišiel so sveta pri Vajnoroch, druhý veľký syn národa Andrej Hlinka nesmie zomrieť, ale musí žiť. Ak už zomrel, jeho krv ideme pomstiť až do krajnosti!“[21]

Ako vidno z citovanej formulácie, obyčajné zatknutie prerástlo v očiach Hlinkových stúpencov v akt ohrozujúci nielen jeho život, ale aj život celého národa. Nepriamo – cez predstavu ohrozenia Hlinkovho života – sa tu sugerovala predstava, že Štefánika pripravili o život tie isté politické sily.[22]

Zaujímavá je skutočnosť, že do ľudáckeho prostredia, resp. do autonomistických kruhov, ktoré boli výrazne poznačené politickým katolicizmom, podobné predstavy o Štefánikovej smrti vnášali (aj) dvaja predstavitelia protestantskej komunity, právnik a senátor Ján Mudroň, aktívny člen Slovenskej ľudovej strany, a generálov starší brat, evanjelický farár Igor Branislav Štefánik, ktorý sympatizoval s autonomistickou myšlienkou. Tým nechcem naznačovať, že vplyv týchto dvoch osobností bol pre ukotvenie uvedených predstáv o Štefánikovej smrti v ľudáckom tábore rozhodujúci. Nazdávam sa však, že posilňovali legitímnosť týchto predstáv: Mudroň i Štefánik ich robili vierohodnými v očiach svojich súčasníkov, ľudákov-katolíkov. To platí najma v prípade I. B. Štefánika, ktorého autoritu v tomto smere neposilňovala ani tak skutočnosť, že bol duchovnou osobou, ako skôr skutočnosť, že on sám v tlači viackrát vyjadril názor, že Andrej Hlinka bojuje za tie isté princípy a ideály ako jeho mrtvy brat.

V roku 1922 sa Igor B. Štefánik postavil na Hlinkovu obranu. Centralistická tlač vtedy obvinila vodcu ľudovej strany z verejného potupenia Štefánikovej pamiatky, ktorej sa mal dopustiť na ľudáckom zhromaždení v Krupine. Polemika prerástla do vášnivého sporu, ktorý ešte viac polarizoval slovenskú spoločnosť.[23] I. B. Štefánik sa nechal do tohto sporu vtiahnuť a v denníku Slovák sa verejne zastal Hlinku. V tejto súvislosti vyjadril svoje osobné presvedčenie o politickej konšpirácii, ktorá má za cieľ vymazať Štefánikovu pamiatku z pamäti slovenského národa:

„K orientovaniu roduverných Slovákov (a nie čvachoslovákov! [= čechoslovakistov]) podotýkam nasledovné: Generál Štefánik žije v srdciach slovenského ľudu a jeho verných synov, ako aj v českom národe má ohromný tábor svojich vďačných ctiteľov. Lež jesto kdesi akási sorganizovaná maffia, ktorá systematicky pracuje na postupnom udúšaní jeho pamiatky a zbagatelizovaní jeho diela oslobodenia slovenského a českého národa. Tejto maffie činnosť je makateľná, no osoby predbežne neznáme. Jej tendencia [je]:

[21] Citované podľa SIDOR, K.: Andrej Hlinka (1864–1926). Bratislava 1934, s. 389.

[22] Ľudácky činiteľ Jur Koza Matejov ešte v roku 1922 vnímal viaceré príčiny Štefánikovej tragickej smrti: „[...] on jediný, ktorý nečakal a žiaľ Bohu, ani nedostal žiadnej inej odmeny za svoju prácu, ako že videl zem zasľúbenú, videl nás vyslobodených z tisícročného jarma a potom ruka Božská a nešikovnosť alebo zloba ľudská nám ho vytrhla z náručia.“ KOZA-MATEJOV, J.: Nad posvätnou mohylou. In: Slovák, roč. 4, č. 115 (20. 5. 1922), s. 1–2.

[23] Uvedenej problematike sa venuje štúdia MACHO, P.: Milan Rastislav Štefánik a legionári v politickom zápase medzi centralistami a autonomistami v roku 1922. In: RANDÁK, J.–KOURA, P. (eds.): Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století. Praha 2008, s. 184–200.

generála v zapomenutie uviesť, bo je eminentne hrdinom slovenského národa. Aby pozbavili slovenský národ tohoto [...] junáka, dielom [rozumej: sčasti – pozn. P. M.] mlčia o ňom, dielom [= sčasti] vo falošnom svetle ho predstavujú, ako odrodilého čvacha[24], dielom podceňujú jeho zásluhy [...]"

Na záver svojho príspevku generálov starší brat pritvrdil, keď v súvislosti so škandálom okolo Hlinkovho krupinského prejavu poznamenal: „najväčšie [...] hanobenie [Štefánika] je ‚obrana' [Štefánika] [rozumej: pred ľudákmi – pozn. P. M.] [zo strany] čvachoslováckej žurnalistiky, ktorú by si on veľmi vyprosil, keď by žil, [le]bo on bol a ostal do smrti roduverným Slovákom a preto aj zahynul."[25]

Táto osobná výpoveď I. B. Štefánika je zaujímavá z viacerých hľadísk. Navodzuje predstavu konšpirácie, akéhosi sprisahania, ktoré je namierené proti Štefánikovmu odkazu. Sily, ktoré túto činnosť vyvíjajú, sú podľa neho tajomné, záhadné, (zatiaľ) neidentifikovateľné, ale dobre organizované. Odkaz na mafiu[26] ako skupinu stojacu na hranici zákona či vyslovene mimo neho, nie je len rétorickým prvkom v jeho argumentácii; v „našej" sociálnej skupine, ktorú on stotožňuje s množinou „roduverných Slovákov" (= autonomistov), a ktorej je toto jeho posolstvo určené, má posilniť predstavu o legitímnosti, oprávnenosti autonomistickej idey a teda aj autonomistického hnutia. Igor Branislav Štefánik čitateľom denníka Slovák sugeruje nasledujúcu myšlienku: môj brat mal takú istú (národnú) identitu ako „my", také isté (politické) presvedčenie ako „my", z týchto pozícií nechcel za žiadnu cenu ustúpiť, preto prišiel o život.[27]

V akejsi zárodočnej, embryonálnej podobe tu teda nachádzame príbeh o Štefánikovej smrti, ktorý sa v nasledujúcich rokoch a desaťročiach intenzívne a masovo rozšírilo medzi obyvateľstvo. Podľa najrozšírenejšieho podania bolo Štefánikovo lietadlo pri prílete do vlasti nad Bratislavou zámerne zostrelené. Národný hrdina sa stal obeťou úkladnej vraždy zo strany českých politikov, ktorí si tak chceli uľahčiť cestu k mocenskému ovládnutiu Slovenska. V medzivojnovom období dokonca kolovala medzi ľuďmi fáma, že po páde lietadla držal v ruke mrtvy Štefánik originál Pittsburskej dohody.[28] V značnej časti slovenskej populácie živila predstavu, že Štefánik bol presvedčený autonomista.

[24] Čvach = dobová nadávka, hanlivé označenie stúpenca či exponenta čechoslovakizmu (skrátená podoba odvodená od slova čvachoslovák).

[25] Igor Branislav Štefánik v obrane Andreja Hlinku. In: Slovák, 4, 1922, č. 106, s. 3.

[26] V tomto kontexte nemožno vylúčiť ani zdanlivo špekulatívnu interpretáciu, že I. B. Štefánik zámerne zvolil na označenie tejto údajnej konšpiratívnej skupiny termín *maffia*. Čitateľ, ktorý bol v obraze, mohol tento termín chápať ako skrytu narážku a dešifrovať ju: jeden z najvýznamnejších predstaviteľov čechoslovakizmu na Slovensku, Vavro Srobár, totiž počas vojny pôsobil ako člen Tajného výboru Maffie, odbojového orgánu v českých krajinách. Spor o Štefánikovu pamiatku, ktorý r. 1922 vyprovokoval I. B. Štefánika k tomu, aby sa verejne postavil na stranu A. Hlinku, bol nielen sporom medzi autonomistami a centralistami, ale do istej miery aj osobným sporom medzi Hlinkom a Šrobárom.

[27] Presvedčenie o násilnej smrti svojho brata prezentoval Igor Branislav Štefánik naposledy na stránkach Národných novín, tlačového orgánu autonomistickej Slovenskej národnej strany, v roku 1939. Bude vysvetlená záhada smrti generála M. R. Štefánika? In: Národnie noviny, 70, 1939, č. 9, s. 1.

[28] V roku 1938 bol Imrich Karvaš vyslaný do Poľska, kde sa mal zúčastniť privítania delegácie americkej Slovenskej ligy, ktorá po svojom vylodení smerovala na Slovensko. Karvaš o. i. vyhlásil: „v polských novinách se psalo [...], že [Peter] Hletko [= predseda Slovenskej ligy v USA] údajně řekl, že Štefánika zastřelili Češi, neboť mysleli, že tentokrát nesl originál Pittsburské dohody. Hletko po příchodu do Varšavy musel ten rozhovor popřít." Zpráva o průběhu cesty delegace Slovenské odbočky Národní rady ČSR vyslané do Gdyně

Obraz „nášho" nepriateľa/nepriateľov a „našich" zradcov, ktorí tomuto nepriateľovi pri úkladnej vražde údajne pomáhali, prípadne kryli jeho zločin, nie je ešte v naratíve Igora B. Štefánika úplne vykryštalizovaný. Viera v násilnú Štefánikovu smrť však tvorila jeden z kľúčových prvkov v autonomistickej, konkrétne predovšetkým v ľudáckej verzii mýtu o národnom hrdinovi, ktorý sa podľa tohto podania stal v konečnom dôsledku národným mučeníkom. Presvedčenie o zavraždení Štefánika pôsobilo integrujúco smerom do vnútra vlastnej skupiny („my"-autonomisti, resp. „my"-ľudáci), zároveň však ako centrálny prvok sekulárnej nacionalistickej viery prispievalo k vymedzovaniu sa príslušníkov „našej" skupiny voči príslušníkom protikladnej, nepriateľskej skupiny („oni"-centralisti, resp. „oni"-čechoslovakisti). Verejne artikulovaný názor o politicky motivovanej vražde najväčšieho národného hrdinu sa medzi príslušníkmi a stúpencami opačného tábora chápalo ako nepriame priznanie sa ku konkrétnej politickej orientácii. Na ilustráciu tohto fenoménu možno uviesť zážitok slovenského emigranta, ktorý sa ešte počas svojho stredoškolského štúdia dostal v roku 1938 do konfliktu s miestnou pedagogickou autoritou práve kvôli Štefánikovi:

„Ja som bol vtedy tercián, čiže žiak tretej triedy žilinského gymnázia. V októbri 1938 pri príležitosti 20. výročia vzniku ČSR sa konali školské slávnosti [...]. V slávnostnej reči jeden z profesorov spomenul aj tragickú udalosť smrti generála Milana Rastislava Štefánika. Vtedy som vybuchol a znenazdajky som nahlas vykríkol: ‚To nebola nehoda, zastrelili ho!' Všetci profesori začali medzi študentmi toho vzbúrenca hľadať. Nikto ma však nevyzradil. Až po nejakom čase sa jeden z mojich spolužiakov niečím previnil a chcel sa zachrániť pred trestom tým, že povedal môjmu triednemu profesorovi Františkovi Šmilauerovi, kto to vtedy na oslave vykríkol o zastrelení generála Štefánika. Triedny profesor ma hneď zavolal do kabinetu a trstenicou mi dal na vedomie, že moje správanie bolo neadekvátne. Najviac sa ma však dotklo, keď mi s hnevom povedal, že nemá význam volať môjho ‚tatínka', lebo on je taký istý ľudák ako ja!"[29]

V tomto kontexte je zaujímavé uvažovanie nad otázkou: čo vlastne spomínaný pedagóg prostredníctvom fyzického trestu penalizoval? Neprimerané správanie študenta alebo študentov názor na určitý problém? V očiach pôvodcu týchto spomienok sa trstenica v profesorových rukách stáva disciplinačným nástrojom, ktorý má umlčať pravdu o Štefánikovej smrti. Onen disciplinačný akt vníma ako prejav fyzického násilia, ktoré je v princípe rovnaké ako násilie použité voči Šefánikovi. V Štefánikovom prípade spôsobilo totálnu fyzickú deštrukciu (smrť), v prípade jeho osoby spôsobilo iba chvíľkovú fyzickú bolesť. Mladíkovi však umožňuje zaradiť sa do pomyselného dlhého radu Štefánikových nasledovníkov, ktorí bojovali a trpeli za „našu" národnú pravdu.

* * *

Ako vidno, počiatočné obchádzanie a ignorovanie Štefánika zo strany ľudákov, na ktoré som poukázal v úvode tohto príspevku, bolo veľmi rýchle prekonané. Ukázalo sa totiž, že politická inštrumentalizácia národného hrdinu môže v očiach obyvateľstva prispieť k legitímnosti autonomistickej myšlienky. Namieste je však otázka, nakoľko sa

k uvítání delegace Slovenské ligy z Ameriky. Archiv Národního muzea Praha, fond Ivan Dérer. IV. Veřejná činnost – Luďácká zrada, kart. 10, 504.

[29] MIHALOVIČ, V. P.: Oživené spomienky. Bratislava 2003, s. 19, 20.

odlišoval mýtizovaný obraz Štefánika, vygenerovaný v autonomistickom diskurze, od obrazu Štefánika, ktorý sa sformoval v čechoslovakistickom/centralistickom diskurze. Podrobnejší výskum vystopuje a analyzuje aj prípadné podobnosti a rozdielnosti ľudáckej a národniarskej verzie mýtu o národnom hrdinovi.

S vedomím určitého zjednodušenia možno konštatovať, že v čechoslovakistickom diskurze prevládal obraz Štefánika ako ofenzívnej osobnosti, ako hrdinu-bojovníka, zatiaľ čo v autonomistickom, konkrétne v ľudáckom diskurze osciloval obraz Štefánika medzi dvoma polohami: medzi predstavou hrdinu-bojovníka a predstavou obete-mučeníka. V čechoslovakistickej línii historickej narácie dochádzalo k veľmi intenzívnemu prepojeniu Štefánikovho životného príbehu s husitskou tradíciou[30], zatiaľ čo v slovenskej nacionalistickej narácii dominovalo prepojenie hurbanovskej a štefánikovskej tradície.

Keď sa roku 1928 v rámci osláv desiateho výročia vzniku Československej republiky konalo slávnostné odhaľovanie pomníka Jozefa Miloslava Hurbana v Novom Meste nad Váhom, oslave predchádzal zaujímavý symbolický akt: do podstavca pomníka bola totiž vložená nielen symbolická prsť zeme z neďalekého staroturianskeho bojiska, na ktorom sa 27. septembra 1848 odohrala jedna z víťazných, zároveň však kontroverzných bitiek slovenských povstalcov; vložili doňho aj zem od Zborova, Vouziers a z Dossa Alta, teda z bojísk, na ktorých počas prvej svetovej vojny bojovali československí legionári. Týmto symbolickým aktom sa mala podčiarknuť kontinuita protimaďarského odporu v rokoch 1848–1849 s odbojom proti Rakúsko-Uhorsku v rokoch 1915–1918. Hlavný slávnostný rečník, tajomník Matice slovenskej Štefan Krčméry, pri tej príležitosti prizvukoval: „Hurban, predstaviteľ prvého prejavu vôle slovenského národa k slobode, prvý zdvihol zbraň na vydobytie slobodného slovenského života, súc tak predchodcom víťazného boja Štefánikovho.“[31]

Husitský fenomén i fenomén hurbanovského odboja fungovali ako súčasť inštrumentária podporujúceho heroický obraz dejín, resp. heroickú stránku Štefánikovho životného mikropríbehu.

Predložená štúdia ani zďaleka nevyčerpáva celú problematiku štefánikovského mýtu a symbolickej politiky, iba poukazuje na niektoré otázky týkajúce sa jeho formovania a fungovania v kontexte nacionálnej a konfesionálnej identity, na pozadí dvoch súperiacich koncepcií, čechoslovakizmu a autonomizmu.

[30] Niektorí autori pripisovali husitský pôvod nielen obyvateľstvu Štefánikovho rodného kraja, ale aj samotnej Štefánikovej rodine (Štefánikovci ako potomkovia pobielohorských husitských, resp. českobratských exulantov). K tomu pozri MACHO, P.: Fenomén husitstva v životopisných textoch o Štefánikovi v medzivojnovom období. In: DRDA, M. – VYBIRAL, Z. (eds.): Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách. VI. mezinárodní husitologické sympozium Tábor 12.–14. října 2004 [= Husitský Tábor – Supplementum 3. Sborník Husitského muzea]. Tábor 2007, s. 169–179.

[31] Odhalenie pomníka dra J. M. Hurbana v N. Meste nad Váhom. In: Považské listy, roč. 4, č. 4 (28. októbra 1928), s. 3.

M. R. Štefánik: A National Hero between Nationalism and Confessionalism

Peter Macho

Stefánik came from a protestant (Lutheran) background. The early avoidance and ignoring of Stefánik by Catholic elements in Slovakia was replaced by his identification as a national hero. The image of Stefánik as a warrior-liberator dominated Czechoslovak discourse. Within pro-autonomy discourse, the image of Stefánik as a national martyr predominated, with representatives of the protestant community paradoxically contributing to this image.

Materiály zo seminára

ŠPORT AKO FENOMÉN V ČESKO-SLOVENSKÝCH VZŤAHOCH

Trenčín, 9. apríla 2008

Usporiadala: Trenčianska univerzita A. Dubčeka
pod patronáciou Slovensko-českej komisie historikov

ČESKO–SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 2008

FENOMÉN ŠPORTU V KONTEXTE SPOLOČENSKÝCH ZMIEN

Eva Laiferová

Úvahy o súvislosti medzi športom a spoločnosťou bývali v spoločenskovedných publikáciách orientované prevažne v duchu romanticko-idealistického pátosu, ktorý predstavoval šport ako „.. rišu, v ktorej sa tvoril charakter a pestovala statočnosť…“ [1] a kde jeho dominantným poslaním bolo prispievať k fyzickému a duchovnému rozvoju človeka. Nemá zmysel spochybňovať etický význam športu pre formovanie individuálneho a spoločenského charakteru, no uvedené vymedzenie predstavuje len zlomok z množstva kontextov a funkcií športu v živote spoločnosti. Súvislosti a významy, ktoré sa športovým činnostiam, správaniu, aktérom a inštitúciám pripisujú, sú podmienené najrozličnejšími faktormi, preto vzhľadom na šírku problematiky bude uvedený príspevok selektívne zameraný na zvýraznenie niektorých kľúčových kontextov, reflektujúcich formy a štrukturne súvislosti športu v súdobej spoločnosti.

Tento príspevok v prvom rade zvýrazní základné konceptuálne východiská sociologickej optiky vo vzťahu k športu, jeho autonómny svet inštitúcií a aktérov, pokúsi sa špecifikovať šport v súčasnej dobe, najmä vzhľadom na niektoré aktuálne významy a zložitosti moderného sveta, nakoniec poukáže na niektoré aktuálne trendy vo vývoji športu.

Konceptuálne východiská sociologického prístupu k športu

V každej kultúre možno identifikovať určité podoby športových aktivít. Počas civilizačného vývoja sa niektoré atribúty a funkcie športu stali spoločné viacerým kultúram, iné charakteristiky jednotlivé kultúry navzájom skôr odlišujú. Z tých spoločných menujme aspoň *pohybovú aktivitu, súťaživosť a inštitucionálny charakter*, ako najvšeobecnejšie atribúty športu ako sociologického fenoménu, ktorý sa odohráva za formálne vymedzených, organizovaných podmienok.[2] Znamená to v prvom prípade uplatnenie fyzických a pohybových daností, zručností, sily, obratnosti, odolnosti, v ďalšom atribúte rozvíjanie kompetitívnosti ako nevyhnutnej vlastnosti pre dosahovanie vytýčených cieľov a úspechu, a napokon inštitucionalizáciu športu, ktorá zahŕňa štandardizované vzory správania a pravidiel, arbitrárnych, organizačných, manažérskych a technických aspektov.

Odlišností je mnoho a závisia tak od ideológií, zvykov a hodnotových systémov, prevládajúcich v danom spoločenstve a jeho kultúrnom prostredí, ako aj od vplyvov napätí a konfliktov, pôsobiacich medzi jednotlivými spoločenstvami navonok i vnútri nich.

---

1 LAPCHICK, R. E.: Fractured Focus. Sport as a Reflexion of Society. Lexington Books, 1986, s. xi.

2 COAKLEY, J. J.: Sport in Society. Issues and Controversies. St. Louis–Toronto 1990, s. 10.

Sport sa postupne vyvinul do podoby často protichodne pôsobiacich vzťahov a závislostí, naviazaných na dominantnú kultúru a ideologický systém spoločnosti.[3] V súčasnom globalizovanom svete sa mnohé odlišnosti stierajú, a to aj naprieč kultúrami, čo umožnilo formovať šport ako nadnárodný, multikultúrny fenomén, ktorý reprodukuje a posilňuje niektoré všeobecnejšie rozšírené sociokultúrne trendy. Moderný šport je predovšetkým *sekularizovaný* a neviaže sa priamo na nejaké náboženské rituály. Platí v ňom zásada *rovnosti príležitostí*, keď jeho aktéri majú, aspoň formálne, rovnaké podmienky, je *racionalizovaný*, čoho výrazom sú čoraz sofistikovanejšie plány a stratégie na dosahovanie cieľov. Taktiež je *byrokratizovaný*, nakoľko pravidlá a rozhodnutia vykonávajú spravidla predstavitelia riadiacich športových alebo spoločenských štruktúr, ďalej je *kvantifikovaný*, čo dosvedčujú množstvá statistík, evidujúcich športové aktivity a dosiahnuté výkony, a napokon ho charakterizuje snaha o *dosahovanie rekordov*, čo je príznačné nielen pre samotný konkurenčný charakter sportu, ale korešponduje so spôsobom života mnohých krajín a kultúr.[4] Zároveň je súčasťou a výrazom spoločenských zmien, ktorými konkrétne spoločnosti prechádzajú, preto sociológia hľadá nástroje, ktorými možno zmapovať a porovnávať zmeny, prebiehajúce v mechanizme konkrétnej spoločnosti a v sporte, ako jej segmente.

Zložitosť problematiky športu ako komplexného spoločenského javu ponúka viacero možností, ako metodologicky pristupovať k jeho skúmaniu. Jednou z nich je makrosociologická, resp. mikrosociologická optika, ktoré vymedzujú kontextuálne odlišné úrovne poznania. Inou zasa paradigma, či východisková teoretická koncepcia, no zvoliť možno i ďalšie konceptuálne prístupy.[5]

Makrosociologický prístup

Zakladá sa na poňatí športu ako spoločenského subsystému, ktorý je súčasťou širšieho spoločenského prostredia, je sociálne podmienený, disponuje určitým organizačným zázemím, má vlastnú dynamiku a špecifické dôsledky pre uvedené spoločenské prostredie. V tomto zmysle sociológia poníma šport ako súčasť komplexného spoločenského mechanizmu, ktorého súčasti intervenujú do športu a zároveň sú ním samým viac alebo menej ovplyvňované. V tejto súvislosti poukázať najma na význam ekonomického, sociálneho, politického a kultúrneho systému.

Ekonomické podmienky rozvoja športu predstavujú v súčasnosti existenciálnu determinantu prakticky pre akékoľvek formy športovej činnosti. Šport sa stal predmetom komercionalizácie vďaka vysokému stupňu urbanizácie a industrializácie, ako aj rozvoja otvoreného politického a ekonomického prostredia.[6] Synergickým efektom ich pôsobenia je predovšetkým dostupnosť športových zariadení a možnosti získania sponzorskej podpory pre vrcholový a profesionálny šport. Prispieva k tomu taktiež trvalo stúpajúci trend záujmu masmédií o vrcholné, ale aj extrémne a divácky atraktivne športové podujatia. Množstvo potenciálnych divákov závisí vždy od konkrétneho času, finančných možností a príležitostí, ktoré majú ľudia k dispozícii či už na aktívne športovanie, alebo na sledovanie športových podujatí prostredníctvom médií.

[3] SEKOT, A.: Sport a společnost. Brno, 2003, s. 11.
[4] COAKLEY, J. J.: Sport in Society. Issues and Controversies. St. Louis, 1990.
[5] LEŠKA, D.: Sociológia športu. Bratislava 2005, s. 19.
[6] COAKLEY, J. J.: Sport in society..., s. 253.

Inú dimenziu predstavuje šport pre všetkých, rekreačne pestovaný šport, ktorý nie je natoľko nákladný, ale tiež nie je v každej forme prístupný všetkým spoločenským vrstvám. V tomto zmysle daný *sociálny systém*, charakter sociálnej stratifikácie spoločnosti podmieňuje rovnosť šancí v prístupe ku športovým aktivitám a vôbec záujem o aktívne pestovanie športu: platí však, že sociálne nerovnosti v spoločnosti majú odlišné dopady a inak sa prejavujú v oblasti profesionálneho, vrcholového športu, alebo športu pre všetkých.[7] Mnohí autori sa zhodujú v tom, že najma profesionálny šport, ako súčasť šoubiznisu, sa v súčasnosti podieľa na reprodukcii sociálnych nerovností v spoločnosti, nakoľko je využívaný v podnikateľskom priestore na posilnenie ekonomických pozícií investorov a sponzorov športu.[8] Zároveň tým poskytuje športovým aktérom šance pre sociálnu mobilitu, teda získanie spoločenského statusu vo vyššej sociálnej vrstve v závislosti od individuálneho výkonu, čo je typické pre kultúru výkonovo orientovaných spoločností. Sociálna podmienenosť športu sa prejavuje v odlišnom záujme o aktívny šport u príslušníkov jednotlivých spoločenských tried: výskumy vo vyspelých krajinách západnej Európy a USA indikujú súvislosť medzi sociálnym statusom, príslušnosťou k sociálnej vrstve a participáciou na športových aktivitách. Spravidla čím vyššie je sociálne postavenie jedinca, tým aktívnejšie sa zúčastňuje na športových aktivitách, od sociálneho statusu závisí aj výber športov, ktorým sa venuje, napokon aj samotný divácky záujem o jednotlivé športové odvetvia závisí od sociálnej príslušnosti fanúšikov.[9]

Podobné tendencie potvrdili aj výskumy, uskutočnené ešte v bývalom Československu, ktoré poukázali na podmienenosť výberu športovej aktivity ekonomickým statusom a finančnými možnosťami návštevníkov športových podujatí. To je jeden z viacerých dôvodov, prečo sa aj športoví diváci regrutujú hlavne zo stredných a vyšších spoločenských vrstiev.[10]

Nemenej významný vplyv na aktuálny obraz športu v spoločnosti má samotný *politický systém*. Súvislosť medzi športom a politikou sa stala v priebehu 20. storočia očividnou. Čím viac sú spoločnosti zložitejšie a ich systémy previazanejšie, tým viac intervenujú mocenské inštitúcie do chodu ich zložiek. Súťažné športové aktivity na všetkých úrovniach náročnosti si vyžadujú pokrytie nákladov na materiálne a organizačné vybavenie, personálne zázemie, neobídu sa bez sponzorov a mecenášov, ale hlavne bez podpory národných alebo regionálnych vlád. Vládne intervencie sú často zdôvodňované potrebou regulácie a kontroly športových organizácií, ako aj samotných športových aktérov, zodpovedných za výkonnostnú zložku a priebeh športových podujatí. Podstata a rozsah tejto intervencie sa líšia v závislosti od charakteru politického systému, no existujú kategórie všeobecnej platnosti, ktoré možno identifikovať bez ohľadu na formu politického systému:

1. ochrana verejného poriadku;
2. udržiavanie a rozvíjanie fyzických schopností a zdravia občanov;

[7] LEŠKA, D.: Sociológia športu, s. 211.
[8] COAKLEY, J. J.: Sport in society..., s. 281.
[9] LEŠKA, D.: Sociológia športu..., s. 211–212.
[10] SLEPIČKA, P.: Sportovní diváctví. Praha 1990, s. 32–33.

3. podpora spoločenskej prestíže národa, komunít, spoločenských skupín;
4. podpora identity, spolupatričnosti a jednoty medzi občanmi;
5. dôraz na hodnoty a orientácie, konzistentné s politickou ideológiou spoločnosti, alebo jej častí;
6. posilnenie dôvery občanov v legitimitu vlády.[11]

Neexistuje ideálny model vzťahov medzi športom a inštitúciami štátu. Politické rozhodnutia vždy smerujú k podpore záujmov vybraných spoločenských skupín, nakoľko spoločenské nerovnosti znemožňujú rovnocennú distribúciu podpory všetkým aktérom, ktorí o ňu usilujú. Politická intervencia je preto obvykle orientovaná na také športové činnosti a programy, ktoré majú viditeľné efekty pre prezentáciu politiky a ideológie vládnych subjektov, politických strán, či miestnych politických lídrov v regionálnom, národnom alebo medzinárodnom kontexte. Z druhej strany, politika nemusí nevyhnutne odrážať záujmy bohatých a mocných, ale skôr boj o moc medzi rôznymi záujmovými skupinami. História ukazuje, že pri intervenciách vlád majú prioritu také programy, v ktorých sa kladie dôraz viac na kondíciu oproti zábave, na disciplínu a fyzické zručnosti oproti sebavyjadreniu a sebarozvíjaniu, na elitný šport oproti masovému, na rekordy a víťazstvá oproti participácii a rozvíjaniu spoločenských vzťahov.[12]

Osobitný význam pripisujú politické reprezentácie medzinárodným športovým podujatiam. Spravidla ide o spektakulárnu demonštráciu jednoty medzinárodného spoločenstva a mierového úsilia. Veľké športové udalosti však poskytujú platformu pre formovanie a ovplyvňovanie medzinárodných vzťahov: šport otvára dvere lídrom a mocenským zoskupeniam pre rozširovanie ekonomických, kultúrnych a politických kontaktov, slúži ako priklad priateľského súťaženia a mnohostrannej výmeny medzi jednotlivcami a národmi, prostredníctvom médií sprostredkúva širokej verejnosti hodnoty a významy pre zdieľanie spoločných záujmov, pomáha porozumeniu medzi odlišnými kultúrami a národmi, umožňuje zlepšovať percepciu a toleranciu medzi ľuďmi. Medzinárodné športové udalosti majú však *ambivalentné prejavy* podľa toho, aké faktory ovplyvňujú ich priebeh. Jednu skupinu faktorov predstavujú tie, ktoré vytvárajú priateľské vzťahy: športoví aktéri kladú dôraz na proces a skúsenosť z participácie na športe, súťaženie formuje a potvrdzuje sociálne vazby medzi súťažiacimi, športovci sa identifikujú svojimi športovými schopnosťami, médiá a diváci vnímajú športovcov ako individuálne osobnosti, symboly pretekov zvýrazňujú jednotu súperiacich strán, očakávania športovej verejnosti smerujú k preukázaniu športovej zručnosti, víťazstvá sú pripisované v prvom rade športovým aktérom. Odlišnú skupinu faktorov tvoria také, ktoré podnecujú nepriateľstvo a hostilitu: jednostranný dôraz na výsledky a súťaživosť, preferovanie dominancie v súťažení nad inými typmi vzťahov, športovci sa identifikujú na báze nacionalizmu, médiá a diváci vnímajú športovcov ako reprezentantov národov, symboly športového podujatia zvýrazňujú rozdiely medzi športovcami, očakávania verejnosti smerujú k dosiahnutiu a prejavom víťazstva, úspechy a víťazstvá sú pripisované národom.[13] Uvedené činitele sú spravidla viditeľné v rôznych kombináciách počas Olympijských hier, čo viedlo k diskusiám o potrebe reformy tohto vrcholného medzinárodného podujatia – počnúc jeho definíciou, spôsobom propagácie,

[11] COAKLEY, J. J.: Sport in society..., s. 303–305.
[12] COAKLEY, J. J.: Sport in Society..., s. 311.
[13] COAKLEY, J. J.: Tamže, s. 314.

organizácie až po samotnú realizáciu. Jej zmyslom by bola najmä depolitizácia Olympijských hier a vnímanie športovcov ako individuality a až v druhom rade ako zástupcov konkrétnych krajín.[14]

V základoch *kultúrnych systémov* spoločnosti nachádzame obvykle konkrétne podoby *náboženstva*, ktoré od ranných období histórie ovplyvňujú formy a hodnotové orientácie športových aktivít. Niekedy boli športové aktivity považované za pohanské alebo hriešne prejavy, odporujúce náboženským pravidlám a praktikám (Európa raného stredoveku, ortodoxný islam), inokedy boli športové činnosti spájané s náboženskými obradmi, významnými spoločenskými udalosťami, alebo boli považované cirkevnými autoritami za užitočné (antické Grécko).

Hoci vzájomný vzťah športu a náboženstva je premenlivý tak z pohľadu minulosti, ako aj v súčasnosti, v niektorých západných spoločnostiach, v kultúre euro-amerického typu sa od 19. storočia presadzuje tendencia zbližovať oba tieto systémy ľudských aktivít, prípadne ich spájať.[15] Ukazuje sa, že náboženstvo a šport sú fenomény, ktoré funkcionálne vykazujú určité podobnosti: podľa jednej názorovej skupiny sa šport stáva akousi novou formou náboženstva, iní ho zas opisujú ako svetskú aktivitu, náboženstvu podobnú len navonok, ďalší zasa ponímajú šport ako substitút tradičného náboženstva, prípadne ho naopak pragmaticky s náboženstvom spájajú z toho dôvodu, aby šport efektívnejšie naplňal individuálne a organizačné potreby moderného človeka.[16] Ak by sme brali do úvahy najmä ritualizované činnosti, symboly a kultúrne významy, ktoré sa pripisujú športovým podujatiam, potom je afinita k náboženstvu viditeľná: ide o prejavy verejných a osobných rituálov, symboliku jazyka a priestoru, posvätnosť konania športových aktérov, ako aj divákov a fanúšikov. Z tohto aspektu možno pokladať šport za jednu z najmasovejších foriem náboženstva. Športové zážitky a skúsenosti, podobne ako náboženské, vstupujú do životov ľudí a menia ich, hlavne v zmysle upevňovania väzieb k okolitému svetu a posilňovania spolupatričnosti. Filozof a teológ M. Novak zastáva názor, že „športy sú založené na tých istých impulzoch, ktoré umožňujú v spoločnosti rásť aj náboženstvu (ako túžba po slobode, rešpekt k rituálom, dôraz na symbolický význam a najmä snaha o dokonalosť)". Odkrýva dokonca podobnosť s Božou cestou, vychádzajúcou z identického hľadania dokonalosti tela, mysle a duše, vedúcej ľudí k formovaniu ich vlastnej koncepcie Boha.[17] Aj napriek výrazným podobnostiam, treba poukázať i na zásadné odlišnosti sveta športu a náboženstva: konkrétne udalosti, rituály, ich aktéri, miesta, procedúry a organizačné štruktúry moderných športov nie sú v zásade spojené so sakrálnym, spirituálnym, náboženským. Sledujú predovšetkým profánne, materiálne ciele, finančné benefity, dosahovanie slávy a prestíže, vyššieho spoločenského statusu. K najdôležitejším faktorom odlišnosti patrí súťaženie, jeden z podstatných atribútov športovej činnosti, zatiaľ čo náboženstvo praktikuje nesúťažné aktivity. Športová činnosť zvýznamňuje ducha sebaprezentácie, individualizmu, na druhej strane náboženstvo viac empatického ducha porozumenia, lásky, kolektívnej duchovnej spolupatričnosti. Diferencie sú viditeľné aj vo sfére praktikovaných rituálov: v oblasti športu majú najmä inštrumentálny

[14] COAKLEY, J. J.: Tamže, s. 315–317.
[15] COAKLEY, J. J.: Tamže, s. 354.
[16] LAIFEROVÁ, E.: Nové náboženstvo postmodernej doby? ANTHROPOS, 2006, č. 2, s. 39.
[17] NOVAK, M.: The Joy of Sports. Basic Books, 1976.

charakter, sú cieľovo orientované, napríklad na posilnenie ducha bojovnosti, dosiahnutia víťazstva, kým náboženské rituály sú skôr expresívne, spojené s emocionálnym prežívaním spirituálnych podnetov a sú viac procesuálne orientované, smerom ku zvýrazneniu priebehu a jednotlivých sekvencií duchovných aktov.

Napriek uvedeným skutočnostiam, ako už bolo spomenuté, novodobá história poukazuje na možnosti prieniku týchto dvoch svetov – náboženského a športového, čoho príkladom sú činnosti organizácií ako YMCA, YWCA, náboženské hnutie Saleziánov a iné, pre ktoré sa stal šport významnou súčasťou programov na pritiahnutie mladých ľudí, na poskytovanie príležitostí pre prácu s komunitami v sociálne problémovom prostredí a v konečnom dôsledku na rozvíjanie morálno-vôľových vlastností a sociálnych kompetencií mladých ľudí, potrebných nielen pre ich zdravý telesný a duševný rozvoj, ale tiež pre ich socializáciu a osvojenie spoločensky akceptovaných noriem, hodnôt a vzorov správania v širšej spoločnosti. Vzťah náboženstva a športu nadobudol v súčasnej dobe výrazne funkcionálny charakter: náboženská viera pomáha prekonávať neistotu pomocou rituálov priznania a spovede, čo umožňuje lepšie čeliť voľbe medzi dobrom a zlom, posilňuje zodpovednosť za vlastné správanie, upevňuje zmysel pre disciplínu a poriadok, kultivuje spôsoby rozhodovania v zložitých a stresových situáciách, optimalizuje spoločenské vzťahy v športovom prostredí, pomáha eliminovať úzkosť a umožňuje plnšie sústredenie na požadovaný výkon. Športové tímy zvyknú angažovať popri rade špecialistov aj duchovných poradcov, ktorí im pomáhajú efektívnejšie zvládať napätie a neistotu pred dôležitými zápasmi, súťažami a podporovať ducha spolupatričnosti. Napokon, náboženstvo dodáva športu aj transcendentálny rozmer, a to posvätením športovej činnosti, v zmysle jej manifestácie na oslavu Boha.[18]

Samozrejme, kultúrne systémy nemožno redukovať len na náboženstvo, čo platí zvlášť v moderných, vysoko sekularizovaných spoločnostiach. Kultúrne vazby a procesy, odohrávajúce sa v zložitých komplexných typoch súdobých spoločností, sú významnou mierou formované a ovplyvňované silou *masmédií*, ktoré disponujú technologickou bázou, umožňujúcou prienik do najintímnejších sfér života jednotlivca a zároveň klásť verejnosti imperatívy životného štýlu, správania, módy, názorov a mienky. Hoci masmédiá plnia v spoločnosti rad dôležitých funkcií,[19] ich vplyv na šport sa posilnil predovšetkým v dôsledku profesionalizácie a komercializácie športu v v priebehu ostatných desaťročí. Rozšírené je najmä sledovanie športových podujatí prostredníctvom elektronických a virtuálnych médií, čo má nemalý rad predností v porovnaní s priamou účasťou divákov v športových zariadeniach, štadiónoch a halách. Športové vysielania zabezpečujú jednak informačnú funkciu, sprostredkúvajú priebeh a výsledky podujatí, spoločne zdieľané hodnoty a vzory správania, estetické zážitky, umožňujú únik od starostí a frustrácií v každodennom živote, upevňujú putá medzi priaznivcami klubov, športových disciplín a osobností športového diania a mnohé ďalšie.[20] Masmédiá v súčasnosti reprodukujú obraz športu pre mnohopočetnú divácku verejnosť, no významnou mierou ovplyvňujú aj samotnú organizáciu a priebeh športových súťaží: vedenia televíznych spoločností presadzujú vlastné záujmy ohľadom vysielacích časov atraktívnych podujatí, vyčleňujú

[18] LAIFEROVÁ, E.: Nové náboženstvo postmodernej doby?, s. 40–41.

[19] HLINKOVÁ, D.: Sociológia a prostriedky masovej komunikácie. Bratislava 2007, s. 62–63.

[20] LEŠKA, D.: Sociológia športu, s. 195–196.

čas na reklamné prestávky, zasahujú do pravidiel konania športových podujatí tak, aby pôsobili čo najdynamickejšie, podnecovali vzrušenie a udržiavali divácky záujem. Predovšetkým vrcholový šport sa stal súčasťou šoubiznisu, čo je z komerčného hľadiska iste prínosom, no nemusí tak byť aj z pohľadu podmienok a pravidiel športových súťaží: zásahy do pravidiel a súťaží jednotlivých športov môžu deformovať podstatu športu a niekedy až ohrozovať zdravie športovcov. Je preto nutné opakovane zdôrazňovať a propagovať princípy fair-play v športe, na čo je aj v médiách vhodný priestor, a to hlavne z dôvodu posilnenia pôvodného zmyslu a poslania športu a tým aj výchovy športového diváka. Etické zásady fair-play majú v dnešnom športe nezastupiteľnú úlohu: tlak na výkony, záujmy sponzorov a majiteľov športových klubov, vplyv fanúšikov a čoraz agresívnejšia snaha o dominanciu na športovom poli, vedú neraz k vedomému porušovaniu športovej etiky a stavajú športových aktérov pred dilemy, aký modus správania voliť v konkrétnej situácii. D. S. Eitzen preto poukazuje na fakt, že etické správanie sa vyžaduje nielen od športovcov, ale aj od trénerov, divákov a ďalších zainteresovaných činiteľov v športe.[21] K najvýznamnejším zásadám patrí:

1. Považovať športovca za produkt, výstup činnosti, nie za nástroj, čo má brániť jeho exploatácii a dehumanizácii športu.
2. Organizátori, usporiadatelia a ďalší zodpovední predstavitelia musia v priebehu športových podujatí dbať na dodržiavanie férových podmienok súťaže a rozhodovať len na základe rozdielov vo fyzických zručnostiach, motivácii, hernej stratégii a nasadeniu športovcov. Podvody a korupcia sú ponímané ako prejavy znásilňovania ducha športu.
3. Samotná účasť na podujatí, poverenie rolou lídra, zdroje a odmeny majú byť založené na dosahovaných výkonoch a nielen na základe vlastností, pripisovaných jednotlivým športovcom. To však vyžaduje rovnosť prístupu a príležitostí, bez ohľadu na také činitele, ako je rasa, pohlavie, prestíž, spoločenská pozícia a pod.
4. Športová činnosť musí poskytovať relatívnu bezpečnosť jej účastníkom. Športové pravidlá, ako aj výstroj a výzbroj majú byť prispôsobené ochrane športovca. Zdravie a bezpečnosť by mali považovať tréneri i usporiadatelia za dôležitejšie, ako samotný výkon.[22]

Jedným z nezanedbateľných dôsledkov mediálneho pôsobenia je aj vytváranie *mýtov* o športovcoch, športových výkonoch a podujatiach. J. Děkanovský považuje za fakt, že niektorí úspešní športovci sa stávajú všeobecne známymi osobnosťami a v niektorých prípadoch sa ich obľúbenosť a sláva mení na svojrázny kult.[23] Športovec je nahradený ikonou, ktorá sa stáva jeho virtuálnym alter-egom a ktorého sila dokáže získať moc nad skutočnou osobou a úplne ju nahradiť. Charakter reálnej osoby sa tak redukuje kvôli mediálnemu sprostredkovaniu pre zjednodušenie každodenného kontaktu s divákom. Ako príklad uvádza zmienený autor sémantické vyjadrenie „naganský Boh", pod čím si väčšina Čechov vybaví hokejového brankára D. Haška.

[21] EITZEN, D. S.: Sport in Contemporary Society, s. 67.

[22] EITZEN, D. S.: Tamže, s. 68.

[23] DĚKANOVSKÝ, J.: Sport, média a mýty. Zlatí hoši, královna bílé stopy a další moderní hrdinové. Praha 2008, s. 82.

Mikrosociologický prístup

Optikou mikrosociológie v prístupe ku športu sa odkrýva svet sociálnych interakcií, interpersonálnych a skupinových vzťahov, správania a konania jednotlivých aktérov športového diania či už priamo v športových arénach, alebo v ich zákulisí a v ďalších sociálnych prostrediach, ovplyvňujúcich sprostredkovane reálne športové dianie. Šport samotný predstavuje zároveň mikrokozmos spoločnosti – pre pozorovateľa ponúka pohľad do osobitného laboratória, v ktorom možno skúmať hodnotové svety, sociálnu nerovnosť, stratifikáciu, spoločenské siete, byrokraciu, alebo dopady makrospoločenských zmien na jeho fungovanie. Na úrovni mikrosociológie možno rozlíšiť mechanizmy, na základe ktorých sú jednotlivé športy organizované, akým typom športových odvetví sa ľudia venujú, akým spôsobom sa zapájajú do súťaží a čo ich k tomu motivuje, akými pravidlami sa riadi športová činnosť a do akej miery tieto pravidlá odzrkadľujú komplexnosť širšej spoločnosti, ktorej je šport súčasťou.[24] Na príklade analýzy charakteristík športu v severoamerickej kultúre autori Eitzen-Sage akcentovali najmä *vysoký stupeň súťaživosti*, ktorá je v americkej spoločnosti všadeprítomná a ktorá si vyžaduje za každých okolností víťazov. V športe sa tak presadzuje čoraz viac hodnota víťazstva nad samotným pôžitkom z hry: víťazov spoločnosť oslavuje, zatiaľ čo porazení rýchlo upadajú do zabudnutia. Byť druhým už nestačí a cieľ, teda víťazstvo sa stáva natoľko dôležitým, že v mene jeho dosiahnutia sa používajú často sporné metódy.[25] Iným príkladom je *nadvláda byrokracie nad jednotlivcami*, čo je v súčasných spoločnostiach veľmi všeobecným javom , avšak zďaleka sa netýka len domény športu. Prakticky všetky organizované činnosti podliehajú v dnešnej dobe viac či menej byrokratickým štruktúram, ktoré sa obvykle prejavujú konzervativizmom: to znamená, majú tendenciu vzdorovať zmenám a podriaďovať aktivity jednotlivcov záujmom organizačných aparátov. Táto tendencia je obzvlášť viditeľná v profesionálnom športe, kde sa vyžaduje plné podriadenie aktérov normám a cieľom organizácií majiteľov a sponzorov podujatí, ako aj masmédiám, ktoré ich zas za vopred stanovených podmienok sprostredkúvajú divákom a fanúšikom športu.

Priebojnosť športu a prenikanie jeho atribútov do širšej spoločnosti je fenoménom, ktorého význam narastá v spoločnostiach, orientovaných na *voľnočasové aktivity*: šport sa stal súčasťou rodinných programov, ovplyvňuje sociálne interakcie, je významnou súčasťou spoločenskej konverzácie, hlboko ovplyvňuje status, design, štýl oblekania, predstavu o hrdinovi dneška, jazyk a spôsob vyjadrovania, či etické hodnoty.[26] Šport zďaleka nie je triviálnou zábavou, naopak, stal sa dôležitou prioritou v rozpočtoch rodín, škôl, miest a médií. V športových arénach sa formujú emocionálne a etické štýly prejavu, či už individuálne alebo kolektívne, ktoré sa v nemalej miere podieľajú na formovaní osobnosti a predstavujú súčasť individuálnych a kolektívnych vzorov správania. Napokon, ako zdôraznili už dávnejšie E. Dunning a N. Elias,[27] šport je súčasťou civilizačného procesu, predstavuje sociálnu a kultúrnu aktivitu, ktorá rozvíja oba základné osobnostné komponenty – telo aj ducha, plní teda významnú humanizačnú funkciu.

[24] EITZEN, D. S.: Sport in Contemporary Society, s. 44.

[25] EITZEN, D. S. – SAGE, G. H.: Sociology of North American Sport. Dubuque (Iowa) 1989, s. 14.

[26] Tamže, s. 15.

[27] ELIAS, N. – DUNNING, E.: The Quest for Excitement. New York 1986.

Športu prislúcha významné miesto v tvorbe životného štýlu súčasného človeka: možno ho pripodobniť ku dvom modusom života moderného človeka, a to Dionýzovskému, resp. Prométheovskému.[28] V prípade tzv. *Dionýzovského modusu* ide o štýl charakteristický pôžitkárstvom, vykonávaním príjemných činností, kde cieľom je činnosť samotná, čo napokon mnohé športy skutočne poskytujú. *Prométheovský modus* je spojený s predstavou obetavého, hrdinského, výkonného človeka, pre ktorého je šport prostriedkom na dosiahnutie vytýčeného cieľa, rešpektovania vyššieho princípu (napríklad dosiahnutie estetického ideálu krásy). Osobitne spomenutý ideál krásy sa stal neúprosnou normou v živote moderného človeka, čo podrobili kritike hlavne feministické teórie: podľa nich je atraktivita ženy podrobená ideálu mladosti, krásy, štíhlosti, hoci v prípade opačného pohlavia sa už táto norma tak striktne nevyžaduje.[29]

V tomto prípade je šport prostriedkom k dosiahnutiu a udržaniu požadovanej postavy a vzhľadu, čo však vedie neraz aj k neurózam, psychosomatickým poruchám v prijímaní potravy, a pripravuje tak o radosť zo samotného pohybu, stáva sa povinnosťou v harmonograme každodenných činností, v krajných prípadoch aj nenávidenou aktivitou.

V obľúbených voľnočasových aktivitách žien na Slovensku možno sledovať v segmente športu posun od fyzicky namáhavejších športov (beh, tenis) ku športom menej namáhavým, avšak pomerne náročným na technické vybavenie (cyklistika, in-line korčuľovanie). Poskytuje sa tým priestor širšej vekovej škále, no zároveň demonštrovaniu spoločenského statusu, čo prevyšuje napokon samotný výkon.[30] Športovaniu sa v masovej miere venujú viac ženy, čo môže korelovať tak so spontánnou potrebou pohybu a radosťou z neho, ako aj s vynucovaným všadeprítomným ideálom krásy a mladosti. Každopádne, oba vyššie spomínané životné modusy sú v súčasnej spoločnosti prítomné a môžeme ich identifikovať v celom rade činností a spôsobov správania.

Jednou z kľúčových jednotiek mikrosociologických analýz je *rodina*, ktorá za určitých podmienok zohráva významnú rolu v športovej socializácii. Rodinné prostredie môže na jednej strane veľmi pozitívne motivovať jedinca k pohybovým aktivitám a formovať pohybové zručnosti a návyky, ktoré spravidla pretrvávajú aj v dospelosti. Nie sú výnimkou prípady športu oddaných rodín, ktoré obetujú množstvo prostriedkov, energie a času v prospech športovo talentovaných detí, alebo príklady verejne známych športovcov, kde dochádza v rodine k prenosu pozitívneho kultúrneho vzoru medzi jednotlivými generáciami (napríklad hokejová dynastia Hossovcov na Slovensku, alebo Raškovci v Cechách a množstvo iných).

Na druhej strane môže fungovať rodina ako bariéra, obmedzujúca možnosti športovej kariéry, ak v nej dochádza ku zlyhaniu socializačnej platformy, v napĺňaní výchovnej funkcie a také prostredie neposkytuje potom dostatok podnetov na zmysluplné trávenie voľného času detí, na využitie ich osobnostného potenciálu. Istú rolu môžu zohrávať aj finančné možnosti rodiny, bezprostredné sociálne okolie, prípadne znevýhodňujúca etnická príslušnosť.[31] Súčasný vývoj v detskom a mládežníckom športe ukazuje, že rodina

[28] Autorom pojmov je súčasný francúzsky sociolog M. Maffesoli.

[29] HALL, M. A.: The discourse of gender and sport: from feminity to feminism. Sociology of Sport Journal, 1988, č. 5, s. 330–340.

[30] VOLOŠČUKOVÁ, D.: Masová športová kultúra. TV OKO, 2004, č. 27, s. 11–15.

[31] SEKOT, A.: Sport a společnost..., s. 125.

zohráva čoraz dôležitejšiu rolu v športovom živote svojich detí. Situácia v niektorých športových odvetviach dospela do stavu, keď rola rodiča sa stala priam nenahraditeľná a neprehliadnuteľná. A nejedná sa vždy len o potrebu krytia množstva výdavkov, spojených so športovou činnosťou detí. V športovej tlači sa napríklad objavila s určitým zveličením diagnóza „tenisový rodič", ktorá indikuje výrazné zasahovanie rodičov do tenisovej kariéry svojich detí.[32] Hoci podpora rodiča je v každom športovom odvetví potrebná, nájsť únosnú mieru vzťahu rodič – dieťa, poukazovať na jeho riziká, vysvetľovať a pritom rešpektovať stanoviská rodičov nie je jednoduchá úloha najma pre trénerov a ďalších členov realizačných tímov, s ktorými prichádzajú rodičia neraz do konfliktov. Vybudovanie vyvážených vzťahov je v takom prípade nutnosťou v prospech optimalizácie výkonov a psychickej pohody športovca.

Rodinné prostredie môže významným spôsobom usmerniť aj prirodzenú agresivitu detí a adolescentov, ktorá nachádza v športe primeraný ventil a v rámci športovej socializácie je obmedzovaná formálnymi a neformálnymi pravidlami, ktoré vymedzujú mantinely pre nežiadúce formy správania. Problém prejavov agresivity u mladých ľudí nadobudol totiž masové rozmery a v športových arénach sa rozrástol do nebývalých rozmerov, znásobených mediálnou publicitou. Nachádzame ich jednak priamo na športoviskách, ako aj na tribúnach, v diváckom zázemí. Na poli športu rozlišujeme štyri základné typy násilia:

1. fyzický kontakt, ktorý je súčasťou mnohých športových činností, no býva často zámerne podnecovaný napríklad zo strany trénerov;
2. medzné násilie, ktoré predstavujú praktiky porušujúce herné pravidlá, no často tolerované športovcami a trénermi;
3. polokriminálne násilie, predstavujúce hrubé porušovanie pravidiel, právnych a morálnych noriem, spojené s fyzickým ohrozovaním hráčov, rozhodcov, trénerov;
4. kriminálne násilie, spojené s protizákonnými praktikami, ktoré je odsudzované a trestne stíhateľné.[33]

Hoci existujú viaceré mechanizmy, zamedzujúce vyššie uvedeným násilným prejavom, jednako agresívne správanie aktérov býva často ponímané ako vysoko konformné voči športovému kolektívu, voči fanúšikom a priaznivcom a utvára priam „športové legendy". Ide o také prípady násilného správania športových aktérov, pri ktorých ide o vedomé a účelové porušovanie herných alebo etických pravidiel, v mene dosiahnutia taktického cieľa, a to demonštrovať mocenskú prevahu, napríklad formou poškodenia, zranenia, pripadne iného spôsobu znevýhodnenia a poníženia protivníka, čo sa deje v súlade s očakávaním najagresívnejších segmentov fanúšikov, pripadne členov športového kolektívu, či ďalších zainteresovaných aktérov. Tento typ správania je produktom kultúrnej atmosféry vo viacerých odvetviach súčasného profesionálneho športu, čo nepriamo súvisí aj s makroštruktúrnymi spoločenskými zmenami, a to najma s globálnou orientáciou na úspech, výkonové kritériá, marketing násilia a medializáciu deviantných kultúrnych vzorov. Prejavuje sa predovšetkým v tzv. kontaktných športoch, ktoré sú všeobecne agresívnejšie, ako futbal, hokej, hádzaná, basketbal a pod., zatiaľ čo v nekontaktných

[32] BIELIK, P.: Vzťah rodič – dieťa v tenise. Metodická príloha STZ.TENIS, 2006, s. 27.

[33] SEKOT, A.: Sport a společnost..., s. 74.

športoch sú rôzne podoby násilia oveľa zriedkavejšie, skôr sa možno stretnúť s formami zastrašovania, ako používanie hrubých výrazov, verbálne protesty, výrazy krivdy, hnevu, simulované obavy o zdravie a pod.[34] Násilie a zastrašovanie sa stali súčasťou herných stratégií: verbálne a najma fyzické strety, spojené s predpokladom zranenia, bolesti, či priamo ohrozenia zdravia fungujú ako prostriedok na dosahovanie víťazstva, umožňujú zviditeľniť samotného športového aktéra a tým podporiť jeho osobnú kariéru, posilňujú dramatickosť divákeho zážitku, zvyšujú komerčný prínos športovcom a sponzorom. Profesionálny šport je čoraz viac definovaný v dimenziách sily a moci: akcentuje ovládnutie druhých, adoruje status víťaza a pokorenie protivníka. Dramaturgia násilia ponúka viac vzrušenia, než zápolenie v intenciách fair-play, teda je divácky a komerčne príťažlivejšia, jej dôsledkom je však reprodukcia kultúrnych vzorov, ktoré opätovne k násiliu podnecujú, či už na športovej scéne, alebo v iných oblastiach každodenného života.

Priebeh športových podujatí má takto priamu i nepriamu vazbu na *divácku scénu*: medzi športovými aktérmi a divákmi prebieha množstvo interakcií – verbálnych i neverbálnych – ktoré majú prevažne emotívny základ, a ktoré vo veľkej miere formujú celkovú kultúrnu atmosféru podujatia. Divák je na športovom podujatí súčasťou davu, preto aj jeho správanie vykazuje charakteristické prvky davovej psychózy. Anonymita davu umožňuje potlačiť naučené normy správania a spontánne sa podieľať na prejavoch kolektívnych emócií, nakoľko sociálna kontrola je tu slabá, alebo úplne absentuje. Dav prežíva spoločné pocity a jednotlivec sa stáva jeho organickou súčasťou. V takomto prostredí nadobúda pocit väčšej sily a intenzity zážitku, ako v individuálnom, každodennom živote.[35] Davové emócie sú príťažlivé hlavne pre takých jedincov, ktorí trpia pocitom nedocenenia, sú frustrovaní, deprivovaní, alebo z nejakých dôvodov spoločensky marginalizovaní. V takomto prostredí dochádza k častým prejavom deštruktívneho správania, akým je verbálne i fyzické násilie. Stačí relatívne malý podnet na rozpútanie agresivity a rozvášnený dav demonštruje svoju silu, dopúšťa sa vandalizmu, násilia voči okolitým objektom, ale často aj iným ľuďom. Jednou z explanácií divákeho násilia na športových podujatiach je teória sociálneho učenia, na ktorú sa odvoláva D. S. Eitzen: ľudia sa učia tomu, čo pozorujú, keď ale vidia nepotrestané násilie, sú náchylní toto správanie opakovať za podobných okolností.[36] Športoví fanúšikovia, ako osobitný segment divákov[37] si teda osvojujú špecificky agresívne správanie aj pri pozorovaní agresívne konajúcich športovcov, ktorí nie sú za používanie násilia sankcionovaní a konajú tak v situáciách, keď chcú prejaviť svoju prevahu a silu. Spoločenským problémom je však hlavne fakt, že vplyv negatívnych vzorov správania býva obvykle silnejší, než pozitívne vzory, demonštrujúce férové, športové pravidlá a normy rešpektujúce správanie. Ukazuje sa, že vyššie uvedená stratégia sa stáva úspešnou nielen v športe, ale všeobecnejšie v podmienkach súťaže vôbec, čo do istej miery potvrdzuje už skôr prezentovaný predpoklad, že šport predstavuje mikrokozmos reálnych spoločenských vzťahov, charakteristických pre systémové úrovne spoločnosti ako celku.

[34] SEKOT, A.: Sport a společnost..., s. 75.

[35] LEŠKA, D.: Sociológia športu, s. 169.

[36] EITZEN, D. S.: Sport in Contemporary Society..., s. 83.

[37] LEŠKA, D.: Sociológia športu..., s. 169.

Aktuálne trendy vo vývoji súčasného športu

Úvahy o povahe športu v dnešnej dobe sú ovplyvnené dlhšie trvajúcim diskurzom o prechode od moderny k postmoderne.[38] Súvisí s možnosťou výrazných zmien v prístupe ku športu ako spoločenskému fenoménu. Už v súčasnosti je šport globálne veľmi populárnym a spektakulárnym odvetvím, ktorého ekonomická dimenzia zohráva čoraz významnejšiu rolu: vstupujú do neho obrovské investície, ponúka atraktívne kariérové dráhy (športovcov, trénerov, rozhodcov…), dosiahnutie vysokej spoločenskej prestíže, publicitu a obdiv más. Ako podotýka A. Sekot, ľudia nikdy v histórii nevenovali toľko času sledovaniu športových udalostí a neboli a nikdy neboli vystavení tak masívnemu marketingovému reklamnému pôsobeniu práve na pôde mediálne konzumovaného športu. Nikdy si nekupovali toľko športového oblečenia a športovej výstroje, ale nikdy sme ani neboli svedkami takej lojality fanúšikov a mediálneho záujmu o šport ako práve dnes.[39] Prebiehajúce zmeny v prístupe ku športu sa vynárajú ako dôsledok kombinácie existujúcich sociálnych podmienok a úsilia ľudí prispôsobiť tieto podmienky ich vlastným predstavám o tom, ako by chceli žiť. Treba však rozlišovať podľa stratifikačného zaradenia, alebo iného diferenciačného kritéria, do akej miery sú schopné jednotlivé skupiny ľudí svoje ambície a zámery napĺňať: obvykle tí, ktorí sa na spoločenskom rebríčku nachádzajú na vyšších pozíciách, nemajú tendenciu k prílišným zmenám, najmä ak ide o politicky stabilné spoločnosti.[40] Zmenu teda netreba chápať ako niečo osudové, ani počítačom predvídateľné, ale ako dôsledok kolektívneho konania jednotlivcov, ktoré môže byť ovplyvnené neočakávanými, náhodnými faktormi, a ktoré sa neriadi predikovanými vzorcami správania. Netreba zabúdať, že ľudia si určitým spôsobom definujú situácie a volia riešenia v závislosti od nich, preto možno modelovať len určité *scenáre vývoja športu*, vymedziť základné trendy podľa toho, aké systémové charakteristiky dominujú v danej spoločnosti.

V sedemdesiatych rokoch 20. storočia bola v časopise Sports Illustraded uverejnená štúdia W. O. Johnsona, inšpirovaná ideami sociológov, futurológov, športových expertov, zameraná na budúcnosť športu v 21. storočí.[41] Svoje zistenia autor zhrnul do dvoch scenárov: nazval ich *technošport* ako deštrukcia spontaneity a výrazu a *ekošport* ako deštrukcia obsahu a boja. Prvému scenáru dominuje kombinácia technologie a športového súťaženia, ktorá však nie je ničím nová – zvýrazňuje len ďalšiu podporu a rozvoj nových športových odvetví, rozšírenie škály športových podujatí, snahu o zvyšovanie diváckej participácie a posilnenie emotívnosti a vzrušenia športového zápolenia. Očakáva sa masívnejšia podpora v oblasti športovej medicíny smerom k zvýšeniu jej efektivity a zlepšeniu fyzických zručností. Od športovej psychologie sa požaduje hlbšie skúmanie mechanizmu biologickej spätnej vazby, čo má umožniť športovcom účinnejšie zvládať emocionálne a kognitívne výzvy v priebehu súťaže. Predpokladá sa vývoj nových tréningových metód, ale aj technicky dokonalejšej výstroje a výzbroje v prvom rade v prospech elitných športovcov. Na druhej strane nemožno vylúčiť aplikáciu rôznych podporných prostriedkov na rozvoj sily, prírastok váhy, povzbudenie motivácie, infuzie na podporu výdrže, teda pokračujúce a čoraz rafinovanejšie využívanie nedovolených prostriedkov a drog. Zároveň

[38] COAKLEY, J. J.: Sport in Society…, s. 370.

[39] SEKOT, A.: Sport a společnost…, s. 161.

[40] COAKLEY, J. J.: Sport in Society…, s. 370.

[41] JOHNSON, W. O.: From here to 2000. Sports Illustrated, 1974, roč. 41, č. 26, s. 73–83.

sa budú zdokonaľovať meracie technologické zariadenia, ako elektronické štartovacie bloky, fotobunky, bežiace kamery, rozvíjať počítačové programy na analýzu potenciálov športovca, budovanie tréningových plánov, tvorbu strategických rozhodnutí atď. V oblasti médií nastane posun v sprostredkovaní aktuálneho deja pomocou špeciálnych mikrofónov, prenosných kamier, ktoré simulujú skúsenosť športového aktéra napríklad z kokpitu športového auta, alebo lyžiarskej helmy, či priame sledovanie pokynov trénera, alebo bezprostredné reakcie športovca po vstupe do hráčskej kabíny. Technologické inovácie sa nevyhýbajú ani športovým stánkom: pribúdajú klimatizované stadióny, vyhrievané futbalové trávniky, kryté haly, poskytujúce variabilitu povrchov na rôzne športy, ako aj zvyšovanie prieniku technológií do každodenného života ľudí v priemyselných spoločnostiach. Jednako atríbút súťaživosti nestratí na sile a v kombinácii s posilnením uvedených technologických aspektov zdôrazní potrebu dokonalejšieho plánovania a organizovania športovej činnosti. V extrémnom vyjadrení technošport postupne eliminuje pôsobenie „ľudského faktora" ako sú chyby, omyly, prehliadnutia, zlyhania v prospech dokonalosti výkonu. Ľudské správanie sa tak dostáva pod čoraz prísnejšiu kontrolu a vplyv vonkajších riadiacich mechanizmov: dochádza k efektívnejšiemu využitiu potenciálu športovca, ale aj k deštrukcii kreativity, redukcii slobodnej voľby, spontaneity a individuálneho výrazu športovca, čo predstavuje fundamentálny základ športovej činnosti a jej príťažlivosti. Ak technošport eliminuje atribúty spontánnosti a hry, šport prestáva byť tým, čím je zo svojej podstaty a stáva sa len sofistikovaným, naprogramovaným predstavením. Zmienený scenár však kalkuluje s nízkou mierou obľúbenosti takéhoto výrazu športu tak u samotných športovcov, ako aj u divákov: nárast technošportu sa očakáva len do tej miery, do akej umožní divákovi identifikovať sa so športovcom. Napriek prieniku technológií do všetkých dimenzií športovej činnosti, športovci vždy pociťujú tlak, reagujú emocionálne, dopúšťajú sa chýb, nemajú stabilne vysokú výkonnosť a tým robia šport aj divácky príťažlivejším: napokon divácke športy sú obľúbené aj preto, že existujú podobnosti medzi tými, ktorí súťažia a tými, ktorí súťaženie sledujú.

Druhý scenár – *ekošport* – je založený na kombinácii ľudských potrieb slobody a harmónie medzi spoločenským a prírodným prostredím a masovou participáciou na fyzických aktivitách. Ekošporty sú vyjadrením príťažlivosti telesných aktivít, uskutočňovaných najmä v prírodnom prostredí: ide o prirodzené, spontánne, hravé formy fyzickej aktivity, ktoré poskytujú kompenzáciu prevažne sofistikovanej pracovnej činnosti a sú alternatívou tradične chápanej štruktúry voľného času. Medzi typické podoby ekošportov patrí turistika, bicyklovanie, orientačný beh, lezenie po skalách, frisbee a pod.[42] Štruktúra takýchto činností je viac emergentná, než plánovaná: neexistujú tu tréneri, špecialisti, náhradníci, realizačné tímy, ani nie sú potrebné vysoko špecializované zariadenia. Treba si nájsť len vhodnú príležitosť, pričom aktér nie je obmedzovaný dĺžkou vykonávania športovej činnosti, nepociťuje tlak na dosahovanie rekordov, niet tu víťazov a porazených. Ekošport jednako postráda určitú dimenziu športovej skúsenosti, a to tzv. agon v zmysle boja, zápasu o prvenstvo. Treba zdôrazniť, že mnohých ľudí teší vlastná skúsenosť, ale často sa zaujímajú aj o zlepšenie svojich zručností, schopností, alebo určité výkonové standardy. Ich motivácia k činnosti je teda do istej miery podmienená aj hodnotou výkonu. V tomto zmysle kľúčové hodnoty výkonových spoločností, ako dosahovanie výsledkov, konkurencia, prejavenie výnimočnosti sú skôr v protiklade k uvedenej forme športu,

[42] COAKLEY, J. J.: Sport in Society…, s. 372.

a preto len ťažko možno očakávať, že by sa práve táto forma stala pre budúcnosť dominantnou.

Existuje však aj iná verzia športu blízkej budúcnosti: prejavuje sa totiž posun v popularite rozličných športových odvetví, a zároveň nárast masovej participácie, rozširuje sa ponuka typických diváckych športov, ktorá smeruje najma ku stredným vrstvám divákov na platených televíznych kanáloch. Uvedený posun sa očakáva najma v oblasti komerčne orientovaného športu: profesionálni športovci majú šancu nadobúdať viac vplyvu a vyšší socioekonomický status, zatiaľ čo na nižších úrovniach športu dôjde pravdepodobne k rastu diverzity a participácie na športových činnostiach, k nárastu organizovaných športových programov pre konkrétne cieľové skupiny, no zároveň nezaniknú ani elitárske programy.[43]

Aké trendy sa reálne prejavujú v porovnaní s vyššie uvedenými scenármi?

Mnohé športy už dnes možno pestovať v akýchkoľvek geografických a klimatických podmienkach: existujú kryté atletické haly, automobilové dráhy, lyžiarske svahy s umelým zasnežovaním aj v subtropických podmienkach. Ponuka takýchto príležitostí samozrejme nie je dostupná všetkým spoločenským vrstvám, rovnako ako aj potrebné športové vybavenie. Diverzifikácia príležitostí však môže podnietiť hľadanie nových, sociálne dostupnejších, ale pritom príťažlivých spôsobov športového vyžitia.

Jedným z očakávaných trendov je rozvoj mládežníckeho športu, ktorý má vlastné pravidlá a len minimálne podlieha kontrole dospelých: rozvíja sa najmä vo veľkých mestách, ktoré poskytujú špecifické priestorové a technické možnosti, vyžadujú osobitné pohybové zručnosti, ako napríklad pre skateboarding.[44] Zároveň sa masívnejšie prejavuje podpora športovej participácie žien, čo je badateľné hlavne na účasti žien z arabských regiónov na vrcholových športových podujatiach. Ženy sú tiež čoraz aktívnejšie v prieniku do takých športových odvetví, ktoré boli donedávna považované za typicky mužské športy, ako hokej, futbal, zápasenie, či motoristický šport. Stiera sa tak postupne rodová nerovnosť v športe, hoci ide o dlhodobý proces, narážajúci na množstvo stereotypov aj umelých bariér (napríklad v oblasti odmeňovania za výkon).

Nezanedbateľným trendom je aj rastúci vplyv fenoménu *športových celebrít*, ktoré sú mienkotvorné, vstupujú do spoločenskej diskusie, často do politiky a biznisu, reprezentujú svet výnimočnosti a moci, sú privilegovaní a mnohými napodobňovaní a ich autorita nahradzuje postupne tradičné typy spoločenských autorít, ako sú politickí vodcovia, bádatelia, filozofi a pod.[45]

Ťažko zodpovedateľnou sa javí otázka, ako v ére výkonových očakávaní sklbiť etické požiadavky na športové správanie s komerčnými záujmami, keď akceptovanie princípu fair-play sa ukazuje byť vo vrcholovom športe čoraz vzácnejším: pravdepodobne bude potrebné hľadať účinnejšie mechanizmy, zabezpečujúce ich dodržiavanie, a to tak represívne, ako aj výchovné. Každopádne jedná sa o systémový problém, ktorý má celospoločenské korene, ktorého dopady sú však vo sfére športu osobitne viditeľné. Hodnotové zameranie profesionálnych športových aktivít nie je jednoznačné a smeruje

[43] COAKLEY, J. J.: Sport in Society..., s. 375.

[44] LAIFEROVÁ, E.: Šport v urbánnom priestore z pohľadu sociologa. Slovenský olympijský výbor, Bratislava, prezentácia 26.4.2007, s. 5.

[45] SEKOT, A.: Sport a společnost..., s. 161.

k prehlbovaniu spoločenských nerovností, čo je v protiklade s homogenizáciou masovej kultury a prehlbuje sa tak divergencia trendov v oboch zmienených oblastiach športu.

Súčasný šport sa už dávno nerozvíja na zelenej lúke: má vybudovanú sofistikovanú infraštruktúru, organizačné a manažérske siete, podporu na lokálnej i globálnej úrovni, no vo svojej podstate si ešte stále zachováva množstvo svojich autentických atribútov: prináša radosť i sklamanie, pocit z dobrého výkonu aj obyčajné potešenie z pohybu, prináša úspech aj pád, uznanie aj odmietanie a priek všetkým ambivalenciám, ktoré produkuje, dáva nádej na udržanie prijateľných proporcií medzi výkonom a radosťou, komerciou a hrou, zdravím a fyzickými i psychickými nárokmi, zostáva aj pre budúcnosť dôležitou súčasťou spôsobu života moderného človeka.

The Phenomenon of Sport within the Framework of Social Change

Eva Laiferová

This article focuses on the role of social subsystems in relationship to sport, e.g. economics, the social system, political system and culture, specifically religion and the mass media. In addition to this micro-sociological level, it emphasizes a rich world of social interactions and allows those mechanisms that underlie the organization of sport and the motivations of its participants to be revealed. The article concludes with some current trends in the development of contemporary sport.

ČESKO–SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 2008

NÁRODNÍ A STÁTNÍ V ČESKÉM OLYMPISMU

František Kolář

Národní a státní se táhne dějinami celého českého a československého olympismu. Byla období, kdy vrchu nabýval národ, a zase jiná, kdy dominoval stát. Sem tam se oba principy křížily a vyvolávaly konflikty. Dovolte mi, abych vás ve stručném nárysu seznámil s národním a státním v českém olympismu, s jejich dominancí, s jejich střety.

Moderní olympijské hnutí vzniklo jako „dobře připravená náhoda" na kongresu pro otázky amatérství, který se konal v Paříži v červnu 1894 a který byl na poslední chvíli přejmenován na kongres olympijský. Improvizace, která počátky moderního olympismu provázela, se odrazila v tápání a v neujasněnosti principů, na nichž se bude olympijské hnutí organizovat.

Z hlediska našeho tématu se jednalo především o to, zda olympismus bude budován s podporou vládní, či bude-li záležitostí víceméně privátní. Ačkoliv se Coubertin zpočátku snažil do celého podniku obnovení olympijských her zapojit oficiální představitele vlád[1], prosadil se nakonec princip soukromý, ba přímo individuální. Rozhodující byly – podle mého soudu – dva momenty: jednak zatímní neznalost fenoménu olympijských her, jednak – a to především – panující napětí ve vztazích mezi Francií a Německem, nad nimiž se neustále vznášel a neustále temněl „stín Sedanu", drtivé francouzské porážky ve válce s Německem v roce 1870. Přijatý individuální princip se projevil na závěr pařížského kongresu, kdy Coubertin podle svého uvážení jmenoval 12 členů Mezinárodního olympijského výboru, kteří měli být olympijskými vyslanci v zemích svého původu. Dva z nich – Ferenc Kemény z Uherska a L. A. Cuff z Nového Zélandu – však reprezentovali státy s omezenou suverenitou, třetí – Jiří Guth z Čech – dokonce stát, který neexistoval. Individuální princip tak na jedné straně umožnil ponechat mimo moderní olympijské hnutí takovou světovou velmoc jako bylo Německo, na druhé straně díky němu mohli u kolébky olympismu stát Češi, kteří jen velmi vzdáleně reprezentovali svůj stát Předlitavsko, či Rakousko-Uhersko.

Po dvou letech, v dubnu 1896, se konaly v Aténách první novodobé olympijské hry. Byly první olympijskou akcí, jíž se Češi přímo zúčastnili. Jiří Guth byl v Aténách přítomen prvnímu zasedání MOV a z českého pohledu velmi úspěšně. Jak později přiznal, „odjížděje z Čech, sám jsem si nebyl dobře vědom důležitosti cesty".[2]

Na prvním zasedání MOV se totiž jednalo o tom, jak organizovat olympijské hnutí v nižších článcích, zda na bázi *mezi-státní*, již prosazoval německý delegát Wilibald Gebhardt, či *mezi-národní*, kterou zastával Švéd Victor Balck. Protože pro Čechy znamenal mezi-státní princip eliminaci z olympijského hnutí, podporoval Guth princip mezinárodní. Ve svém vystoupení 9. dubna 1896 seznámil přítomné členy MOV se situací

[1] Srv. COUBERTIN, P. de: Olympijské paměti. Praha 1977, s. 10.

[2] GUTH-JARKOVSKÝ, J. S.: Paměti, II. Paměti olympijské (1894–1918). Praha 1929, s. 41.

v mnohonárodnostním Rakousku-Uhersku a navrhl pro ně specifické řešení: „Velké národnosti, které jsou jeho částí, musí mít každá zvláštní výbor, existence Maďarského výboru a Českého výboru nezahrnuje dostatečně účast ostatních národností.“[3] Guthovi se podařilo přesvědčit většinu přítomných, zvláště si získal podporu Coubertina. Závěrečný den zasedání 12. dubna bylo proto na dlouhá léta rozhodnuto, že v jednotlivých územních celcích budou olympijské hnutí organizovat a propagovat národní a nikoli státní olympijské výbory.

Co přimělo Gutha, který nikterak nepatřil mezi vášnivé politické bojovníky, aby hájil samostatné postavení Čechů v mezinárodním olympijském hnutí? Domnívám se, že oslnění aténskou olympiádou, jejími soutěžemi a zejména jejím společenským renomé. Guth pochopil, jakou příležitost skýtá olympijské vítězství pro „zviditelnění“ utlačovaného národa. Proto po návratu psal v časopise Sokol: „Nechci říci, že podobné vítězství atletické vytrhne nás z našich běd a že máme zanechat věd, umění a jiných snah, ale k zahození to přece není.“[4] Proto vzápětí převrátil tradovanou údajnou Coubertinovu ideu a tvrdil, že „nezáleží na počtu účastníků, nýbrž na jich zdatnosti“, že pro Čechy není důležité účastnit se, ale vítězit, tak jak to činí Maďaři.[5]

V průběhu let 1899 a 1900 se konstituoval Český olympijský výbor, který zajišťoval českou účast na olympijských hrách v Paříži a následně i v Saint Louis, Londýně a Stockholmu. Konstituoval se jako výbor národně český! A národní princip se snažili jeho představitelé dále posilovat. Mnohé z jejich představ prozrazuje dopis Josefa Rosslera Coubertinovi z 12. května 1899. Rossler v něm agitoval ve prospěch dalších slovanských národností Rakousko-Uherska. Poté, co informoval o přípravách Čechů, napsal doslova: „Pokud se týká ostatních národností v Rakousku, jsme připraveni udělat velmi energicky vše pro to, aby *naši přátelé* Poláci, Chorvati, Slovinci, Srbové, Slováci atd. se účastnili s námi. Jen, poněvadž Němci z Vídně a z alpských zemí jsou naši nepřátelé, bylo by třeba upravit způsob účasti a startu tak, aby *všechny národy* byly zastoupeny na hrách *svými reprezentanty*, tedy nikoliv země, ale národy.“ Zároveň navrhoval, aby v MOV byli zastoupeni předlitavští Poláci a Chorvati.[6] Coubertin však zůstal k jeho požadavkům hluchý. Obdobně však reagoval i na žádost z okruhu císaře Františka Josefa I. ze 14. dubna 1900, aby „figuroval v MOV nějaký Rakušan“.[7]

S rostoucí popularitou se však olympijské hry a olympijské hnutí stávaly politikem sui generis, „pletly se do nich královské rodiny a vlády“[8]. V českém olympismu muselo národní začít čelit státnímu a brzy se ukázalo, že jeho síly jsou velmi omezené.

Vše propuklo po zasedání MOV v Londýně v září 1904. Viktor Siberer uveřejnil v Allgemeine Sport-Zeitung následující komentář: „Dejte dobrý pozor: z Rakouska nikdo, ani Rakousko-Uhersko, nýbrž Uhersko samo a jen za sebe a – to je ovšem nejzajímavější – ‚La Bohême‘. Také jen za sebe jako samostatná říše mezi ostatními velmocemi

[3] Srv. Protokol ze zasedání MOV v Athénách 9.4.1896, Archiv MOV Lausanne.

[4] GUTH, J.: O hrách olympijských r. 1896. Sokol, 22, 1896, s. 145.

[5] GUTH, J.: Hry olympické za starověku a za dob nejnovejších. Praha, 1896, s. 189.

[6] Rossler Coubertinovi 12.5.1899, Archiv MOV Lausanne. – Podtrženo v originále.

[7] COUBERTIN, P. de: Olympijské paměti, s. 44.

[8] COUBERTIN, P. de: tamtéž, s. 89.

a světovými národy jako Francie, Anglie, Německo a Rusko! Co na to říkají pánové ministři z Rakouska?“[9]

Následující rok 1905 byl do MOV poprvé přijat zástupce Předlitavska princ Alexander Solms-Braunfels. Jeho jediným úkolem a jedinou činností bylo vystrnadit Gutha z MOV, a tím i Čechy z olympijského hnutí.[10] Coubertinovi neustále hrozil demisí, a to se stále stejným argumentem: „Nemohu absolutně uznat, aby Čechy měly zvláštního zástupce, poněvadž jsou jen provincií Rakouska.“[11] Coubertin však dlouho Solms-Braunfelsovy výhrůžky přecházel a argumentoval svou „únikovou“ teorií tzv. sportovní geografie. Podle ní byly za samostatné uznány i ty země, které byly sice součástí většího státního celku, ale jejichž rozvoj tělesné výchovy dosáhl takového stupně, že si i v mezinárodním měřítku vydobyly respekt a uznání. To byl případ především Čech a Finska.[12] Teprve na jaře 1909 Coubertin Solms-Braunfelsovi odpověděl, že jeho požadavku – vyloučení Jiřího Gutha z MOV – v žádném případě nevyhoví, a jeho demisi přijal.[13] Guth znovu zůstal osamoceným představitelem předlitavské části habsburské monarchie v nejvyšším orgánu mezinárodního olympijského hnutí.

Ovšem jen do roku 1911, kdy byl zvolen členem MOV princ Otto Windischgratz, manžel vnučky císaře Františka Josefa I. To byl protivník daleko většího formátu, protože spolu s ním vstoupily do hry nejvyšší habsburské mocenské zájmy.[14] Navíc Windischgratz velmi rychle nabýval v olympijském hnutí autoritu a silný vliv, ba začalo se o něm uvažovat jako o budoucím nástupci Coubertina v čele MOV. Svůj útok proti české samostatnosti v olympijském hnutí nezaměřil proti Guthovu členství v MOV jako Solms-Braunfels, ale

[9] Citováno podle KOSSL, J.: Dějiny československého olympijského hnutí. Praha 1977, s. 26.

[10] Guthovo členství v MOV mělo pro samostatné postavení Čechů v olympijském hnutí zásadní význam. Na zasedání MOV v Haagu v květnu 1907 byla totiž přijata definice země-správní jednotky, která měla právo samostatné účasti na olympijských hrách, v následujícím znění: „Za zemi je považováno území, které má zvláštní zastoupení v Mezinárodním olympijském výboru, v případě, že takové zastoupení neexistuje, území pod jedinou a svrchovanou vládní mocí.“ (COOK, T. A.: The Olympic Games. London 1908, s. 171.) Odtud Češi také odvozovali své právo zahajovat IV. olympijské hry v Londýně 1908 nikoli v samostatné skupině za Rakouskem (Austria), nýbrž podle abecedního pořadí za Belgií (Belgium) jako Bohemia. S oprávněným nadšením tehdy referoval Josef GRUSS, pozdější předseda ČSOV a člen MOV: „Poprvé po tolika dekádách let vystupují Češi na fóru mezinárodním a tak ekvisitním pod svými barvami – získali jsme mnoho.“ (Sport a hry, VII, 24.7.1908, s. 285.)

[11] Solms-Braunfels Coubertinovi 24. 6. 1907, též 21. 12. 1908, Archiv MOV Lausanne.

[12] Srov. Coubertinovu odpověď šéfredaktorovi vídeňské Allgemeine Sport-Zeitung Viktoru Sibererovi z 20. 4. 1911, Archiv MOV Lausanne.

[13] V dopise z 29. 12. 1908 – Archiv MOV Lausanne – Coubertin Solms-Braunfelsovi odpověděl: „Neustále zapomínáte, že dr. Guth je členem MOV od jeho založení, tj. již 14 a půl roku, a to jste dobře věděl, když jste přijímal naši nabídku. V důsledku toho nemůžete žádat, abychom vyloučili ze svého středu muže plného taktu, jehož si všichni vážíme… Vaše přirovnání není správné, protože kdyby byla ve Vaší zemi druhá taková ‚provincie‘, jak říkáte, která by vychovala takovou masu gymnastů, rádi bychom poskytli jednoho zástupce. Jsme povinni brát v úvahu atletickou autonomii země, nepřijali jsme ji jako stát, ale jako středisko sportu… Po tom všem by nebylo důstojné ani Vás, ani nás, po dopisech, které jste mi napsal, trvat na tom, abyste zůstal mezi námi.“

[14] Jak uváděl Guth ve svých Pamětech II (s. 127), Windischgrätzovým úkolem bylo dosáhnout, „aby při hrách olympijských zmizelo nejen trojrozdělení Rakouska-Uherska, nýbrž i příliš zjevný dualismus Autriche a Hongrie“.

proti suverenitě Českého olympijského výboru.[15] Vedl ho elegantně a graciézně, ale zároveň soustavně a nemilosrdně.

Prvořadost státního principu se Windischgrätzovi podařilo zčásti uplatnit už na olympijských hrách ve Stockholmu v roce 1912, kde prosadil, aby Češi při slavnostním nástupu kráčeli bezprostředně za Autriche a aby používali předlitavskou černožlutou vlajku. Rovněž Guth byl v seznamu členů MOV zařazen do kolonky Autriche.[16]

Závěrečný atak na samostatnost Čechů v olympijském hnutí a na naprosté akceptování státního principu organizace nejen českého, ale celého mezinárodního olympijského hnutí pak Windischgrätz spustil v souvislosti s olympijským kongresem v Paříži v červnu 1914, který měl připravit definitivní podobu budoucích olympijských her.[17]

Už koncem roku 1913 napsal Coubertinovi, že je nutné, abychom „jednou provždy rozťali tento gordický uzel, a to zejména pro dobro Čechů samých".[18] Prostřednictvím pražských Němců se v lednu 1914 pokusil jako protiváhu Českého olympijského výboru vytvořit Německý zemský olympijský výbor v Čechách v čele s Karlem Werflem.[19] Avšak teprve pařížský kongres, kterému Windischgrätz spolu s Coubertinem a německým delegátem W. Horningem předsedal, rozhodl o úplném uplatnění státního principu v mezinárodním a následně i českém olympijském hnutí. Jeho účastníci přijali do budoucna pravidla organizace olympijských her, jež vypracoval organizační výbor berlínské olympiády v roce 1916 a jež oproti dosavadní zásadě, že v jednotlivých územních celcích budou olympijské hnutí organizovat a propagovat národní olympijské výbory, akcentovala jako jedinou možnou jejich státní strukturu. Součástí pravidel byl totiž také seznam 35 států, kterým byla účast na olympiádě umožněna a mezi nimiž Češi museli vzhledem k státoprávní realitě habsburské monarchie chybět.[20] Proti eliminaci Čechů z mezinárodního olympijského hnutí Český olympijský výbor okamžitě protestoval jak u Coubertina, tak i v Berlíně, avšak marně. V Berlíně lpěli na principu účasti států a Coubertin nemohl usnesení kongresu, které odmítli jen Češi a delegáti USA, nerespektovat. Omezil se proto jen na chlácholení Čechů s tím, že časem se jejich záležitost urovná.[21]

Během dvou měsíců se však svět zmítal uprostřed požáru první světové války a mírová zápolení na sportovních kolbištích byla odložena na potom. Pod policejním

[15] Windischgrätz v dopise Coubertinovi z 9. 8. 1911 – Archiv MOV Lausanne – navrhl *vyloučit zemi bez vyloučení osoby*, tj. zařadit Gutha v seznamu členů MOV pod hlavičku Autriche a českou výpravu ve Stockholmu nikoli za Belgique, ale rovněž za Autriche, „na místo, na které má právo".

[16] Rovněž finskému zástupci baronu Willebrandovi bylo zrušeno samostatné postavení a byl zařazen do kolonky Russie.

[17] Do pařížského kongresu v červnu 1914 se každá olympiáda připravovala ad hoc. – Srov. např. COOK, T. A.: The Olympic Games (a short history ofthe olympic movement from 1896 up to the present day). London 1908; The fifth olympiad. The official report of the Olympic Games of Stockholm 1912. Stockholm 1914.

[18] Windischgratz Coubertinovi 30. 12. 1913, Archiv MOV Lausanne.

[19] Sport a hry, 13, č. 1, 27.1.1914, s. 11.

[20] Do seznamu byly zahrnuty – Albánie, Argentina, Austrálie, Belgie, Brazílie, Bulharsko, Čína, Dánsko, Egypt, Finsko, Holandsko, Chile, Itálie, Irsko, Japonsko, Jižní Afrika, Kanada, Lucembursko, Mexiko, Německo, Norsko, Peru, Portugalsko, Rakousko, Rumunsko, Rusko, Řecko, Španělsko, Švédsko, Švýcarsko, Turecko, Uhersko, USA, Velká Británie. – Viz Sport, 1, č. 10, 2. 12. 1913, s. 12.

[21] Blíže k pařížskému kongresu 1914: KOLÁŘ, F.: „Česká otázka" a mezinárodní olympijský kongres v Paříži v roce 1914, in: Teorie a praxe tělesné výchovy, 29, 1981, s. 709–713; KÖSSL, J.: Dějiny československého olympijského hnutí, zvl. s. 35–38.

nátlakem se počátkem října 1916 Český olympijský výbor „dobrovolně rozešel" a Jiří Guth rezignoval na své členství v MOV. Vítězství státního nad národním bylo dokonáno, Češi se jako samostatný subjekt z olympijského hnutí ztratili.

Ovšem už 31. října 1918, tři dny po vyhlášení samostatného československého státu, oznamoval Jiří Guth pražskému policejnímu řediteli, že „Č.O.V. zahajuje opět novou činnost".[22] Vzápětí odvolal svou rezignaci v MOV jako „vynucenou násilím" a začal se v něm angažovat jako jeho generální tajemník. Jeho postavení, stejně jako postavení Českého olympijského výboru se však výrazně proměnilo. Oba nadále reprezentovali už nikoli národní, ale státní. Změna obsahu se 13. června 1919 projevila i formálně, byl ustaven Československý olympijský výbor jako oficiální představitel všech sportovců Československé republiky bez ohledu na jejich národnost.

Pro český olympismus znamenaly výsledky první světové války a vznik samostatného československého státu návrat do rodiny mezinárodního olympijského hnutí. Že se tak dělo na bázi mezi-státní a nikoli mezi-národní, už žádného českého představitele nepopouzelo. Naopak Češi uvítali závěry zasedání MOV v Lausanne v dubnu 1919 o zásadních změnách v postavení členů Mezinárodního olympijského výboru, kteří napříště už neměli být vyslanci MOV v jednotlivých zemích, ale vyslanci jednotlivých států v MOV[23]. Státní princip jako základ pro organizování nižších článků olympijského hnutí byl potvrzen na VII. olympijském kongresu v Lausanne v červnu 1921 přijetím Olympijské charty. V nových státoprávních podmínkách znamenalo pro představitele ČSOV rozhodnutí olympijského kongresu více než v pravý čas podanou ruku. Díky němu mohli „národní" ambice sportovních funkcionářů jednotlivých národností v Československu odmítat už v samém počátku.

Na druhé straně se však ČSOV nikdy nestal pařeništěm českého nacionalismu a plně respektoval oficiální státní ideu „jednoho politického národa československého". Po celé meziválečné období zajišťoval účast sportovců ČSR na olympijských hrách podle jejich výkonnosti a nikoli podle jejich národní příslušnosti. A tak se ve dvacátých letech vedle Čechů a Slováků účastnili v dresu ČSR olympijských her i českoslovenští Němci, a to v době, kdy Rakousko a Německo byly z účasti na olympiádách vyloučeny.

Znovu propašovat národní princip do olympijského hnutí se na jaře 1933 pokusil předseda Německého olympijského výboru Theodor Lewald. Tehdejšímu předsedovi MOV Henri de Baillet-Latourovi navrhoval „oddělené vystoupení národních menšin" na olympijských hrách. Svůj návrh zdůvodňoval filosoficky – „Sport je oblast kultury a jednotlivé národy ho provozují ve formách odpovídajících kulturním vztahům. Bude proto korespondovat s olympijskou myšlenkou plnou internacionality a mírového soužití, když národnostní menšiny budou mít příležitost ukázat svou vlastní kulturu v rámci svého státu." Argumentoval ovšem i historicky – „Stejná práva zastoupení, která dal MOV před válkou Finům a Čechům, dnes přicházejí v úvahu např. pro Němce v Československu, Němce v Polsku a Rumunsku." Baillet-Latour však jeho návrh s poukazem na státní princip olympijských pravidel velice striktně odmítl.[24]

[22] Protokol ze schůze ČsVO 17.12.1918, SÚA Praha, fond ČsVO, k. 3.

[23] Srov. protokol ze zasedání MOV v Lausanne 5.–7. 4. 1919, Archiv MOV Lausanne.

[24] Podrobněji k této záležitosti viz – LENNARTZ, K.: Český a Československý olympijský výbor na pozadí politického napětí z pohledu německých pramenů, in: Příspěvky k historii českého a mezinárodního

Obrácený problém, tj. zda a jakým způsobem zachovat českou samostatnost v mezinárodním olympijském hnutí, museli sami Němci řešit po okupaci českých zemí a zřízení Protektorátu Čechy a Morava v březnu 1939. Ve své první zprávě říšskému ministru vnitra z 15. dubna 1939 říšský sportovní vůdce Hans von Tschammer und Osten navrhoval, aby Český olympijský výbor zůstal zachován, protože „zásadě kulturní vyspělosti Čechů odpovídá samostatné zastoupení v mezinárodních sportovních organizacích a při olympijských hrách".[25] Avšak brzy nato úřad říšského protektora nepovolil Guthovi cestu na zasedání MOV v Londýně s odůvodněním, že nezastupuje samostatný stát.[26] Odmítavé stanovisko k samostatnému zastoupení Protektorátu v olympijském hnutí sdělilo v červnu 1939 i říšské kancléřství. Plénum MOV však v Londýně potvrdilo Guthovo členství v nejvyšším olympijském orgánu s tím, že je jeho zástupcem v Čechách a na Moravě, jako býval, že reprezentuje Mezinárodní olympijský výbor v českém národě. V oficiálním bulletinu MOV z října 1939 byly pak v seznamu členů jako samostatné uveřejněny – Národní olympijský výbor Čech a Moravy a Národní olympijský výbor Slovenska, který se v novém státním uspořádání konstituoval 18. června 1939. V září 1939 však znovu vypukla světová válka a válečné běsnění opět odložilo všechny olympijské záležitosti ad acta.

Poválečné střetávání národního se státním v českém olympismu mělo jednoznačného vítěze. ČSOV obnovil svou činnost 15. května 1945 Vedle něho ještě dva roky – do září 1947 – existoval Slovenský olympijský výbor. Válečné vzpomínky a rezidua však byly příliš silné, a tak představitelé ČSOV opět využili Olympijské charty a jejího pravidla, že v každém státě může existovat pouze jeden národní olympijský výbor.[27]

Po nástupu komunistického režimu v Československu v únoru 1948 se úloha státu v českém olympismu ještě zvýraznila. Komunistický stát začal využívat rostoucí popularity olympijských her a úspěchů československých. sportovců na nich k vlastní reklamě, k propagaci komunistického zřízení jeho ideálů a způsobů života. Navíc komunistická strana a vláda převzaly veškerou kontrolu nad československým olympijským hnutím, které se – podobně jako jeho mocný Kerberos – stalo věrným souputníkem a vykonavatelem vůle svého silného spojence Sovětského svazu. Ojedinělé pokusy přijmout jiná rozhodnutí – např. v souvislosti s účastí na XXIII. olympijských hrách v roce 1984 v Los Angeles – byly v období respektování dokonce nadstátního principu předem odsouzeny k nezdaru.

Návrat národního na domácí olympijskou scénu přišel s dočasným oslabením role státu po listopadu 1989. Impuls vyšel ze Slovenska, kde slovenští olympionici a sportovní svazy vytvořili 6. dubna 1990 Olympijskou společnost Slovenska, která měla v tamních podmínkách rozvíjet olympijské ideje. Slovenské ambice však směřovaly mnohem dál – dne 16. října 1990 se Olympijská společnost proměnila ve Slovenský olympijský výbor. Národní se opět srazilo se státním a znovu muselo ustoupit. Nejen tlaku Československého olympijského výboru, ale především rozhodnuti MOV, který opět s odvoláním

olympijského hnutí, Praha 1995, s. 2–11.

[25] Citováno podle BERNETT, H.: Sportpolitik im Dritten Reich. Schorndorf 1971, s. 111.

[26] KÖSSL, J.: Dějiny československého olympijského hnutí, s. 88.

[27] Ambice ostatních národů předválečného Československa byly zlikvidovány krátce po osvobození politickými rozhodnutími velmocí – odsunem Němců na jedné straně a přisvojením si Podkarpatské Rusi Sovětským svazem na druhé straně.

na Olympijskou chartu („jeden stát – jeden výbor") postup Slováků neakceptoval. A tak slovenská snaha utvořit si vlastní národní olympijský výbor, jež bude mít uznávané místo v mezinárodním olympijském hnutí, došla naplnění až v prosinci 1992 v souvislosti s rozdělením Československa na dvě samostatné republiky, teprve tehdy kdy se národní stalo suverénním státním. Ale takové vyústění střetů národního se státním bylo s výjimkou prvních dvaceti let existence novodobého olympijského hnutí stálým atributem českého olympismu.

The Nation and State in the Czech Olympic Movement

František Kolář

The Czech Jiří Guth-Jarkovský was a member of the International Olympic Committee from its founding in 1894. Even though Bohemia was not an independent state, it had its own Olympic committee. Prior to 1914, the IOC preferred ethnically-based Olympic committees over state-based ones. Yet from the establishment of Czechoslovakia to its dissolution, the Czechoslovak Olympic Committee functioned as a nation-wide committee for all the ethnic groups within the country.

ČESKO–SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 2008

ČESKO-SLOVENSKÉ VZŤAHY V TELOVÝCHOVNÝCH SPOLKOCH NA SLOVENSKU (1918–1938)

Ján Grexa

Telovýchovné organizácie v medzivojnovom Československu

Vznik Československa ako parlamentnej demokratickej republiky sa stal významným medzníkom aj pre vývoj telovýchovy a športu. Demokratický systém garantoval budovanie rôznych telovýchovných a športových subjektov na národnej báze. Na rozdiel od Čechov to bola pre Slovákov v uhorskej ére vec nemysliteľná. Formovanie moderných telovýchovných a športových spolkov v našich krajinách prebiehalo prakticky synchrónne s nástupom ostrej maďarizácie.

Spolužitie s Čechmi znamenalo pre Slovensko evidentný prínos aj v tejto oblasti. Keďže na poprevratovom Slovensku chýbali potrebné športové a telovýchovné tradície, skúsenosti a kádre, príchod českej inteligencie, z ktorej mnohí boli zamestnaní telocvikári a športovci, pomáhal zaplniť toto vákuum a znamenal nezanedbateľnú pomoc.

Pluralitnej a viacnárodnostnej republike zodpovedala aj atomizovanosť a diferencovanosť telovýchovno-športového hnutia. Prejavovala sa po stránke obsahovej (telovýchovné verzus športové alebo turistické spolky), sociálno-politickej (občianske či „meštiacke" verzus robotnícke spolky, resp. štátotvorné verzus iredentistické subjekty, resp. demokratické a protidemokratické spolky), národnostnej (československé verzus menšinové spolky), prípadne náboženskej (nadkonfesionálne verzus konfesionálne združenia).

Obsah činnosti telovýchovných spolkov tvorilo pestovanie telesnej výchovy, v ktorej sa ako hlavné prostriedky vyžívajú telesné cvičenia na všestranné zdokonaľovanie fyzickej i duševnej stránky človeka. Telesné výkony nie sú hlavným cieľom, ale prostriedkom upevňovania zdravia a morálne vôľových vlastností. Popri telesných cvičeniach náplň činnosti tvorili nácviky prostných pre hromadné telovýchovné vystúpenia (všesokolské zlety, orolské zlety, robotnícke olympiády Zväzu RTJ či spartakiády komunistickej Federácie RTJ). Sporty, ktoré sú zamerané na výkonnosť, dosahovanie maximálnych výkonov a súťaženie, podmienených systematickým tréningom, pestovali telovýchovné spolky iba ako doplnkovú činnosť. Vlastnú telocvičnú sústavu mal vypracovanú Sokol, ktorú vytvoril zakladateľ Sokola Miroslav Tyrš[1] a rozpracúvali jeho nasledovníci. Ostatné telovýchovné organizácie viac menej vychádzali zo sokolského vzoru, modifikovaného pre svoje potreby a úroveň.

Okrem toho do činnosti týchto subjektov patrila výchovnovzdelávacia práca v intenciách konkrétnej politickej orientácie (prednášky, besedy, akadémie, čitárne,

[1] TYRŠ, M.: Základové tělocviku. Praha 1871.

vydávanie vlastných periodík a publikácií, účasť na oslavách, manifestáciách a pod.), ako aj činnosť kultúrna (divadelné, bábkové, spevácke, hudobné súbory).

K najväčším českým a slovenským telovýchovným spolkom v medzivojnovom období patrili *Sokol* (Československá obec sokolská – ČOS), *Orol* (oficiálna skratka Čsl. Orol, po rozkole neoficiálne aj Slovenský Orol), *Zväz robotníckych telocvičných jednot* (ZRTJ) a *Federácia robotníckych telocvičných jednot* (FRTJ), ktorá sa v r. 1926 podľa sovietskeho vzoru zreorganizovala na *Federáciu proletárskej telovýchovy* (FPT).

Uvedené spolky boli spaté s politickými stranami, aj keď formálne zdôrazňovali svoju apolitickosť. Telovýchovné spolky sa neraz dostávali na úroveň expozitúry politických strán, ich lákadlom na získanie mládeže ako „politického dorastu". Športové kluby a zväzy si v drvivej väčšine zachovávali apolitický charakter. Sokol sa najdôslednejšie snažil uchovať si nadstranícky ráz. Podľa počtu poslancov-sokolov zo všetkých vtedajších strán (okrem komunistov a klerikálov, ktorí nesmeli byť prijímaní do Sokola) mali najväčší vplyv národní socialisti (kvôli blízkemu sociálnemu programu) a agrárnici (kvôli členskej základni na vidieku), najbližšie mal Sokol k tzv. politike hradu. Československý Orol inklinoval k lidovej strane, Orol na Slovensku prevažne k Hlinkovej slovenskej ľudovej strane, ZRTJ bol spätý so sociálnodemokratickou stranou a FRTJ s komunistickou stranou. S výnimkou štyroch robotníckych spolkov všetky tieto organizácie vznikli na Slovensku až po vytvorení Československa.

Najväčšou (a odborne i organizačne najkvalitnejšou) organizáciou bol Sokol, a to aj na Slovensku, ktorý dosiahol maximum v roku 1937 – 818 188 členov, z toho na Slovensku 49 625 členov. V celoštátnom meradle bol druhým najväčším telovýchovným spolkom ZRTJ (v roku 1937 – 165 432 členov, na Slovensku 10 284 členov), tretím bol Čsl. Orol so 161 752 členmi (roku 1937).

Ale na Slovensku patrilo druhé miesto Orlu, ktorý mal v r. 1923 27 804 členov, a v tom období predstihol počtom členstva aj Sokol na Slovensku (24 059 členov). FRTJ resp. FTP od r. 1928 štatistiky neuvádzali, maximum členstva mali po rozchode so ZRTJ v roku 1921 – údajne okolo 120 000 členov.[2]

Sokol verzus Orol

Najväčší spoločenský dosah z telovýchovných organizácií v medzivojnovom období mali na Slovensku Sokol a Orol. Sokol priorizovali jeho zásluhy o vznik republiky, vysoká organizovanosť, početnosť a kvalita činnosti. Katolícky Orol na prevažne katolíckom Slovensku dominoval religiozitou a hlavne presadzovaním princípu slovenskej národnej identity proti oficiálnemu čechoslovakizmu. Preto časť slovenskej verejnosti po roku 1918 chápala Sokol iba ako český spolok na Slovensku. Veď v niektorých sokolských župách na Slovensku väčšinu členstva tvorili občania českej národnosti, hoci spočiatku do Sokola vstupovali príslušníci rôznych politických smerov. Krátky čas bol napríklad členom Sokola v Ružomberku Andrej Hlinka, v Nitre zasa sedem katolíckych

[2] Bližšie o tom GREXA, J.: Športové a telovýchovné spolky ako súčasť formovania občianskej spoločnosti na Slovensku 1900–1945. In: Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900–1989 (ed. E. Mannová). Bratislava 1998, s. 231–243; PERÚTKA, J. – GREXA, J.: Dejiny telesnej kultúry na Slovensku. Bratislava 1999, s. 61.

kňazov vrátane Jozefa Tisa.[3] V horšom prípade bol Sokol na Slovensku vnímaný ako protislovenský a zároveň ako protikatolícky a „pokrokársky".

* * *

Ak mali Sokol a Orol niečo spoločné, bol to ich *telovýchovný ráz* a snaha formovať svoje členstvo aj po duchovnej či ideovej stránke. Pravda, sokolskí gymnasti a gymnastky v medzivojnovom období bezkonkurenčne dominovali a výsostne tvorili československú reprezentáciu, ktorá napríklad na olympijských hrách v rokoch 1920–1936 získala pre ČSR najviac medailí spomedzi všetkých olympijských športov. Okrem toho sokolských mužov a ženy, ako aj ich družstvá zdobili aj tituly majstrov sveta. V Orle zasa mali vo väčšej miere zastúpenie športy, vrátane futbalu, ktorý bol na sokolskom indexe. Bola to však aj z núdze cnosť, lebo vidiecke orolské jednoty najčastejšie nedisponovali telocvičňami (orlovňami) a letnými cvičiskami, v drvivej väčšine bolo jediným športovým objektom na slovenskom vidieku nanajvýš futbalové ihrisko.

Druhým spoločným znakom obidvoch spolkov bol ich *antikomunizmus*. Sokol svoj protikomunistický postoj markantne preukázal v bojoch proti maďarskej červenej armáde na území oslobodeného Slovenska. Vyhlásenie predsedníctva Československej obce sokolskej z 27. apríla 1919 vyzvalo všetkých členov Sokola do boja proti boľševizmu.[4] Keď 20. mája prenikla maďarská červená armáda na Slovensko, československá armáda, ktorá sa len formovala, potrebovala posily, hlavne k zabezpečeniu tylu a strážnej služby v Bratislave. Na jej žiadosť ČOS opäť 4. júna vyzvala členstvo k dobrovoľnej vojenskej službe. Už 5. júna prichádzali na Slovensko prvé skupiny sokolov.[5] Dňa 10. júna dostala ČOS od vrchného veliteľa Československej armády gen. Pellého žiadosť o ďalšie dva prápory. Dňa 5. júna rozhodli činovníci o vykonaní mobilizácie svojich členov od 20 do 50 rokov. Odvody v župách mali byť urobené do 20. júna 1919. Odvody sa vzťahovali na tých sokolov, ktorí neboli povolaní do jednotiek pravidelnej armády a táto služba neoslobodzovala od vojenskej služby. K odvodom sa dostavilo asi 86 000 sokolov.[6] Väčšina dobrovoľníkov vykonávala strážnu a tylovú službu okrem 1. práporu I. Pluku stráže slobody, ktorý bol v dňoch 7.–20. júna nasadený do bojov pri Nových Zámkoch. Keď 7. júla maďarské vojsko opustilo Slovensko, odišli zo Slovenska aj sokolské prápory, a to v polovici augusta.[7]

Sokol si svoje protikomunistické presvedčenie zachoval počas celej svojej existencie – teda až do februára 1948. To isté možno konštatovať o Orle. Na prehlásení z roku 1928 nebolo treba nič meniť: „Náš pomer ku komunizmu je jasný: za národnú, sociálnu a štátnu povinnosť si považujeme potierať komunizmus so všetkou silou."[8] Svedčí o tom aj pastiersky list biskupov z novembra 1924, ktorý zakazoval slovenským katolíkom

[3] PERÚTKA, J.: Sokol na Slovensku v rokoch 1918–1938. In: HČ, XVII, 1969, s. 203.

[4] WAIC, M. et al.: Sokol v české společnosti 1862–1938. Praha 1996, s. 111.

[5] Tamtiež, s. 112.

[6] Tamtiež, s. 113.

[7] Tamtiež, s. 115.

[8] Stráž Tatier, 1928, 4–5, s. 51.

členstvo v socialistických (k nim zaraďovali aj červenokošeľových sokolov – !) a komunistických spolkoch pod hrozbou cirkevných trestov.[9]

* * *

Trochu diferencovanejšie boli postoje Sokola a Orla k *fašizmu* a *nacizmu*. Sokol principiálne odmietal tieto ideológie a ich politickú prax, čo demonstroval na X. Všesokolskom zlete v roku 1938. „Do roku 1938 vstupovali členové Sokola semknuti, odhodláni a připraveni, podobně jako v roce 1918, splnit svoji vlasteneckou povinnost." [10], t. j. brániť republiku proti hitlerovskému Nemecku. Potvrdila to potom aj účasť členov Sokola v protifašistickom odboji.

Na orolskej pôde bol postoj Československého Orla, resp. Orla v Čechách a na Morave k fašizmu jednoznačne odmietavý. Avšak orolský postoj na Slovensku bol diferencovaný, od akceptovania fašizmu, cez jeho tiché tolerovanie až po odmietanie: „Opačným extrémom (ako komunizmus – pozn. J.G.) je fašizmus, usilujúci sa násilným spôsobom dostať sa k vláde, často i podobnými spôsobmi ako komunizmus, ktorému je najväčším nepriateľom. My, ako Orli... zásadne musíme odmietnuť nielen komunizmus, ale aj fašizmus." [11]

Na druhej strane existovali snahy využiť Orla ako ozbrojenú zložku HSĽS v prípade Rodobrany. Vojtech Tuka v hlásení do Budapešti zo dňa 11. 4. 1921 napísal, že by „... bolo možné odovzdať do maďarských rúk vedenie organizácií Slovenského Orla." [12]

Iný dôkaz poskytuje citát z ústredného časopisu Orel: „Vzpomněli jsme na památnou zemskou konferenci Orelskou v Trnavě roku 1923, kde se Tuka pokusil pomocí rodobraneckým elánem ovlivněných Jednot dostati do své ruky taky slovenské Orelstvo. Vzpomínáme obrovské námahy, se kterou se podařilo Orla na Slovensku zachrániti národní a katolické myšlenky slovenské. Jaké bylo tehdy nebezpečí, že i Orel na Slovensku bude zatažen tam, kde vanulo ovzduší Rodobrany, vidno z toho, že jen dvěma hlasy (!) tehdy zvítězil směr, který odolal všem svodům tukovštiny." [13]

Minimálna prevaha dvoch hlasov je signifikantná, ale Slovenský Orol sa od Rodobrany neskôr oficiálne distancoval: „V našom prípade nemienime sa stavať proti Rodobrancom-fašistom, ale len Orlom chceme poukázať na to, že zásady a názory týchto dvoch organizácií sa nezrovnávajú, tým menej stotožňujú..." [14]

Hoci sa v polovici tridsiatych rokov Orol na Slovensku s celoštátnym Československým Orlom rozišiel, v rámci organizovania brannej prípravy proti rozpínavosti Nemecka našli opäť spoločnú reč. Členovia Slovenského Orla participovali na tejto činnosti. Od 2. do 29. februára 1936 prebiehal „Mesiac orolskej brannosti – Orolská stráž

[9] KÁRNÍK, Z.: České země v éře první republiky (1918–1938). I., 1918–1929. Praha 2000, s. 321.
[10] UHLÍŘ, J. B. – WAIC, M.: Sokol proti totalitě. Praha 2001, s. 2.
[11] Stráž Tatier, 1926, 4–5, s. 54.
[12] KRAMER, J.: Iredenta a separatizmus v slovenskej politike. Bratislava 1957, s. 70.
[13] Orel, 1929, 18–19, s. 275.
[14] Stráž Tatier, 1926, 10, s. 101.

od Šumavy k Tatrám" a branný výcvik na orolskej pôde pokračoval aj v rokoch 1937 a 1938.

Národnostná otázka

Čo zásadne odlišovalo Sokol od Orla a urobilo z nich ideových oponentov a nezmieriteľných konkurentov, to bola *národnostná* a *náboženská* otázka. Nevyriešené česko-slovenské vzťahy a doktrína etnického čechoslovakizmu – ktorú ako „štátotvorné" spolky forsírovali Sokol, Čsl. Orol, ZRTJ – vyvolávali v slovenskej spoločnosti oprávnenú nespokojnosť a podnecovali k autonomistickým a separatistickým turbulenciám.

Čechoslovakistické koncepcie na Slovensku posilnil masový príchod úradníkov a ďalšej inteligencie z českých krajín.[15] Medzi nimi bolo mnoho sokolských vlastencov, ktorí okrem profesných povinností zakladali alebo pomáhali zakladať sokolské jednoty na Slovensku.

Ďalší háklivý problém spolužitia predstavovala jazyková otázka. Podľa zákona č. 64/1918 Zb. sa zaviedla slovenčina ako úradný jazyk tak, že popri slovenčine možno používať aj češtinu. Ústava zaviedla nie šťastný termín „jazyk československý", pod čím sa v praxi rozumelo používanie češtiny alebo slovenčiny, čím bol položený základ jazykového dualizmu. Mnohí Česi však považovali slovenčinu za dialekt češtiny. V roku 1927 vyšla vláda v ústrety požiadavkám Slovenskej ľudovej strany na väčšie uplatnenie slovenčiny, keď rezorty nariadili svojím českým zamestnancom na Slovensku, aby sa naučili po slovensky, čo viacerí úradníci a učitelia realizovali a dá sa predpokladať, že pri neexistencii českých škôl na území Slovenska by sa české deti postupne slovakizovali. V Sokole na Slovensku sa tieto jazykové snahy od polovice tridsiatych rokov stretli s pochopením. Preto ponechávame všetky relevantné prevzaté texty v pôvodnej pravopisnej podobe, dokumentujúcej snahy sokolov českej národnosti písať po slovensky.

Národný program bol základným kameňom sokolskej ideológie po celú dobu jeho existencie. Ideovo politickú orientáciu Sokola v celom medzivojnovom období určovali uznesenia VII. valného zjazdu ČOS (7.–8. decembra 1924). V časti „Sokol – občan" sa uvádza: „... Sokolstvo ... bude nadále usilovně pracovati na vybudování a upevnění republiky v duchu stěžejních zásad sokolských: programu národního, zásady pokroku, demokratismu a sociální spravedlnosti... Sokolstvo rozlišuje stát od vlády..." [16] V časti „Sokolstvo a národ" sa zdôrazňuje, že: „... myšlenka národní jest základní myšlenkou sokolskou...." [17] Ako čechoslovakisticky chápalo vedenie Sokola národ v podmienkach spoločného štátu Čechov a Slovákov, predznamenáva výzva Predsedníctva ČOS z 28. októbra 1918: „Zahajujeme znovu činnost České obce sokolské, jejíž služby posvěcujeme zdaru a prospěchu všeho národa československého (!)" [18]

Pilier sokolskej ideológie tvorili umiernený nacionalizmus, parlamentná demokracia, sociálne reformátorstvo, odpor ku klerikalizmu. So slovenskými predstaviteľmi

[15] SCHWARZ, K. P.: Češi a Slováci. In: Odkaz 1994, s. 82, 83.
[16] WAIC, M. et al.: Sokol v české společnosti..., s. 126.
[17] Tamtiež, s. 157.
[18] Tamtiež, s. 102.

strany ľudovej sa sokolskí činovníci ako zástancovia čechoslovakizmu nezhodovali ani v národnostnej otázke. Keď v roku 1935 žiadali zástupcovia slovenských sokolských žúp zhovievavejší postoj k členom ľudovej strany, lebo negatívne limitoval rast členskej základne na Slovensku, ich hlas nebol vo vedení ČOS vypočutý,[19] hoci prebiehajúca anketa o ďalšej činnosti Sokola na Slovensku na potrebu takejto zmeny významne upozorňovala. Skostnatenosť ČOS neilustruje len to, že po zmene názvu Českej obce sokolskej na Československú obec sokolskú od VI. Valného zjazdu v júni 1920 neprijala skratku ČSOS (čo napokon bolo typické pre celú oblasť života v ČSR), ale aj výrok k pripravovanému X. Všesokolskému zletu v roku 1938. Zlet mal zdôrazniť „...politickou i hospodářskou svobodu československého (!) národa a všech jeho příslušníků". [20]

Sokol aj kvôli takejto „postsynchrónnej" terminológii pri všetkej snahe neprelomil nedôveru voči nezištnej spolupráci a pomoci „slabšiemu slovenskému bratovi", takže očakávaný nárast sokolského členstva na Slovensku nenastal. Pritom sokolská pomoc Slovensku, prinajmenšom sokolským jednotám, nebola marginálna. Ilustruje to napríklad písomný materiál „Co vykonaly sokolské župy z Čech a ze Země moravskoslezské pro Sokolstvo na Slovensku a Podkarpatské Rusi". Okrem morálnej podpory tu bola pravdaže finančná a materiálna pomoc. Napr. župy Barákova, Denisova, Fügnerova, Ještědská, Krkonošská, Podřípská prispievali Podtatranskej Hviezdoslavovej župe po 500 Kč, spolu 21 032 Kč, z toho sa zakúpilo 41 ks náradia a na 9. zlet (roku 1932) činila podpora 2 500 Kč, bolo zaslané 6 knihovní a 3 bábkové divadlá, ďalej sa robili zbierky (knihy, šatstvo, bielizeň), organizovali sa „slovenské večery" a zisky z nich sa použili na dary (hračky, potraviny, náradie). Krkonošská župa darovala v rámci zájazdu Sokola na Slovensko v roku 1936 kozu a 12 párov kužeľov. Iné formy pomoci predstavovali úhrada cestovného a pobytu slovenských sokolov v Čechách, vrátane pobytu v letných táboroch, peňažné jednorazové dary, sokolské kroje. Eviduje sa aj záruka na dlh telocvične v Púchove, čím sa predišlo jej dražbe.[21] V memorande vedenia ČOS, adresovanom slovenskej autonómnej vláde, ktorým protestovalo proti zhabaniu sokolského majetku, sa hodnotí materiálna pomoc sokolstva Slovensku nasledovne: „Vybudovalo k tomu množstvo telocvični, ihrísk, kúpalísk, rekreačných táborov, cvičiteľských a iných škôl, knižníc, divadelných aj bábkových javísk a i. pod. ... Napriek tomu ... Sokolstvo na Slovensku bolo rozpustené a majetok jeho bol zhabaný... Nemôžeme súhlasiť s tým, aby jedon z troch autonomných celkov, tvoriacich štát Česko-Slovenský, nedovoloval na svojom území jestvovanie Sokolstva, ktoré v celom kultúrnom svete požíva úcty a vážnosti.

Majetok sokolských jednôt na Slovensku, movitý aj nemovitý, podľa platných právnych poriadkov pripadá po rozpustení jednôt aj žúp Česko-Slovenskej (!) Obci Sokolskej, ktorá sa podnes svojich nárokov a práv nevzdala a nevzdáva...

Výbor (ČOS)... obracia sa na ústrednú vládu republiky, na vládu slovenskú a na celú slovenskú a českú verejnosť so žiadosťou, aby právny poriadok v tejto veci bol zachovaný." [22]

[19] Tamtiež, s. 129.

[20] Státní ústřední archiv Praha (SUA), fond ČOS, k. 821.

[21] Tamtiež, k. 115.

[22] Tamtiež, k. 115.

Odpoveď slovenskej vlády bola dosť cynická: „Keďže majetok Sokolstva na Slovensku bol získaný z tunajších prostriedkov a mal slúžiť práve Slovensku, bolo by šlechetné a na Slovensku vďačne kvitované, keby zo strany Československej obce sokolskej neboli činené námietky proti jeho odovzdaniu Hlinkovej garde." [23]

Je evidentné, že sokolská organizácia až do polovice tridsiatych rokov neposudzovala objektívne neochotu Slovákov ku kreovaniu etnicky jednotného národa a keď v tridsiatych rokoch korigovala oficiálny postoj k etnickému čechoslovakizmu, bolo už neskoro – Sokol bol u značnej časti slovenskej verejnosti chápaný ako spolok poručníckeho národa usilujúceho o počeštenie Slovákov.

Po známych Pribinových oslavách v Nitre v roku 1933 zalarmoval Sokol sily na podstatnú modifikáciu vzťahov so Slovenskom. Zorganizoval rozsiahlu anketu o Slovensku, ktorej cieľom bolo upevniť sokolské zásady v čase krízy, zrevidovať doterajší postoj voči Slovensku, t.j. riešiť problém československej jednoty, zvýšiť záujem o Sokol, najma na dedine. Názory sokolských činovníkov boli rôzne, od staromilských po novátorské. Napríklad slovenský politik Ján Slávik zdôrazňoval, že „musí zůstati jednotný i náš národ i naše vlast". Dr. Šíp navrhoval vytvoriť osobitný telocvičný program pre dedinské sokolské jednoty, lebo vidiek bol najväčšou sokolskou slabinou. Další činovník Minshaus odporúčal, aby jednoty na Slovensku viedli Slováci, aby prebehla decentralizácia na župy a aby sa väčšia pozornosť venovala výchove cvičiteľov z radov Slovákov. Aj čelný funkcionár Bíma akcentoval, že Sokol na Slovensku musí byť slovenský a aj Česi sa musia hlásiť k slovenčine.[24]

Sokolský ideológ V. Havlíček v referáte „Obrana Sokolstva na Slovensku proti útokom" z apríla 1935 konštatuje, že na Sokol útočí nielen Hlinkova, ale aj „čechoslovakistická" Mičurova strana, ďalej Slovenská národná strana, sociální demokrati i Komunistická strana Československa, z telovýchovných spolkov Orol a FRTJ. Sokolu vytýkajú protináboženskosť, materializmus, kazenie mládeže a počešťovanie. Rezonuje aj „protimeštiacky" argument, že sokolská podpora je kapitalistická a je len pre bohatých. Podľa Havlíčka je jedinou možnou obranou nerobiť nič, čo by sa mohlo Sokolu vytýkať. To znamená, že treba hovoriť a myslieť po slovensky, byť mravným vzorom, mať informovaných členov, solidárne župy a jednoty. Na opodstatnenú obranu sokolstva treba vypracovať právnické pokyny a poskytnúť šikanovaným právnu i sociálnu pomoc[25]. Treba sledovať protisokolskú kampaň v médiách a primerane na ňu reagovať.[26]

Názory na riešenie vzťahov oscilovali od protektorskej neústupnosti k hlbokej sebakritickosti, čo dokumentujú nasledovné citáty:

„Tvrdíme, že sú tu všetky podmienky pre dobré čs. spolužitie, ktoré v budúcnosti povedie k vytvoreniu jednotného národa československého. Pracujme k splynutiu obidvoch vetví. Národná jednota je základnou našou štátnou ideou.

Oficielne máme dve hymny, dva spisovné jazyky a tento formálny dualizmus pečlivosťou politických demagogov premení sa v separatizmus. Tento stav viedol

[23] Sokolský věstník, 41, 1939, 5, s. 57.

[24] Tyršovo museum tělesné výchovy a sportu (TMTVS), fond ČOS, Slovenské župy obecně, k. 31.

[25] Viacerí členovia Sokola na Slovensku si sťažovali na šikanovanie úradov, ktoré boli v rukách Sokolu opozičných strán.

[26] TMTVS, k. 31.

k roztržke v čsl. Orle a musí viesť k tomu istému koncu v Sokole, jestli sa neučiní konec komedii s dvoma vetvami národa a podobnými hráčkami slovnými.“ [27]

Prirodzene, odzneli aj opačné názory: „A tu treba vychádzať z reálnych skutečností. Češi z velkej väčšiny pevne veria v potrebu úplného splynutia Čechov a Slovákov v jeden národ. Tento názor prejavuje sa i u niektorých Čechov na Slovensku. Nazdávám sa, že je mylný. Sokol na Slovensku je Sokol československý, poťažne český. Rozhodne je žiadúce spraviť zo Sokola na Slovensku korporáciu čiste slovenskú a verte, že to by najskor a najúčinnejšie prehlbilo bratské styky a jednotnost československú. Sokol uplatňoval príliš československenství a málo slovenskosť. Češi vobec na Slovensku .... nepochopili slovenského národného ducha a nesblížili sa so slovenskou podstatou... U nás bude len vtedy dobre, až všetci uznajú, že sú u nás dva rovnocenné národy – národ Čechov a Slovákov – ale vždy len jedna republika československá.“ [28]

V samostatnom materiáli „Zpravodaj“ (zásady, pokyny, sokolský kódex – nedatovaný strojopis) jeden z diskutérov, podľa pravopisu zrejme českej národnosti, zhrnul výsledok ankety aj takto:

„Povinnosti k Slovensku a Slovákom.

...Sokol Čech na Slovensku má sa stať Slovákom, prípadne Čechoslovákom. ... má hľadať cestu k ľudu, nie k panstvu.. ... cítiť slovensky ... tí, ktorí sa nechcú sžiť so slovenským prostredím, nech odejdú a nech nebránia konsolidácii... riadiť sa Stefánikovým heslom: Čech na Slovensku nech je Slovákom ... nemá hovoriť stále česky ... nemá sa separovať, ale zdorazňovať a upevňovať štátnu jednotu a vzájomné súžitie... nebyť domýšlivým ... spoluprácou slúčiť slovenskou dušu s dušou českou, ... nerozlišovať Čechy a Slováky... lebo bratstvo je dosiál neúprimne... nevyvyšovať sa ako starší brat ... spraviť zo Sokola na Slovensku korporáciu čisto slovenskú. Nemiešať sa do vnútorných slovenských vecí ako je náboženstvo, politika a tiež prijímanie členov sokolov, ... nedať sa odradiť nevďačnosťou, lebo je to medzi neprebudeným národom, až bude prebudený národne, bude i vďačný ... čelní funkcionári nemajú sa exponovať príliš politicky, čsl. vzájomnosť chápať ako spoluprácu dvoch krajne blízkych národov (!), ako vzájomné doplňovanie tým, čo najkrajšieho naše duše stvorily. ... Vo veciach náboženských vystriehať sa hovoru o náboženstve.[29]

O ďalšom vývoji Sokola na Slovensku však nerozhodli českí a slovenskí sokoli, ale celkový politický vývoj. Po vyhlásení autonómie Slovenska zástupcovia 6 slovenských žúp chceli aspoň formálne utvoriť autonómnu sokolskú organizáciu. Zišli sa 16. októbra 1938 v Martine, aby dohodli spoločný postup. Starosta župy Detvan Viliam Paulíny o. i. prehlásil: „Ak chceme dnes rozhodovať o zmene a osamostatnení, neznamená to, že by sme chceli trhať ideové a bratské zväzky Sokolom...ide o to, aby sme odvrátili nebezpečenstvo zániku sokolskej práce na Slovensku.“ [30] Na prísne tajnom zasadnutí sformulovali vyhlásenie, v ktorom sa prihlásili k úprimnej spolupráci v službách nového Slovenska. V dôsledku nových pomerov sa rozhodli urobiť organizačné a formálne zmeny – kreovať sa ako samostatný „Slovenský Sokol“ a tak „... pracovať na telesnej a mravnej výchove

[27] Tamtiež.
[28] Tamtiež.
[29] Tamtiež.
[30] SUA, fond ČOS, k. 10.

národa v duchu kresťanskom v službách Slovenska a Česko-Slovenskej republiky.“ [31] O výsledkoch rokovania informovali slovenskú vládu a 22. októbra 1938 aj predsedníctvo ČOS. Dňa 6. novembra 1938 sa zástupcovia slovenských žúp stretli s členmi predsedníctva ČOS J. Truhlářom a R. Křovákom, aby jednali o zmene stanov, ale ďalší postup prerušil zákaz Sokola, Orla a RTJ na Slovensku (14. decembra 1938, FPT bola zakázaná už v októbri). V 6 župách zaniklo 146 jednôt a 35 pobočiek so 49 292 členmi, sokoli stratili 48 sokolovní, 69 letných cvičísk a 33 kín.[32]

* * *

Omnoho konfliktnejšie prebiehali česko-slovenské vzťahy v Orle. Orli na Slovensku od počiatku akcentovali národnú autonómnosť a neprijateľnosť čechoslovakistickej doktríny. Vedením Československého Orla forsírovaný čechoslovakizmus bol živnou pôdou pre slovenský orolský nacionalizmus a separatizmus, predovšetkým u tej časti Orla, ktorá bola úzko spätá s HSĽS. [33]

Prvé orolské jednoty na Slovensku začali vznikať v roku 1919. V októbri sa v Novom Meste nad Váhom zišli zástupcovia slovenských orolských jednôt a rozhodli sa vstúpiť do celoštátneho Orla pod podmienkou, že si budú „svoje záležitosti riadiť sami“. [34] Ústredie Orla v Brne to vtedy rešpektovalo a slovenským orlom priznalo autonómiu v podobe, že Slovenská krajinská rada (SKR) v Trnave bude riadiť slovenské jednoty a podliehať ústrediu Československého Orla. Postupne sa však predstavitelia Československej strany lidovej, ktorí boli funkcionármi Ústredia, dostávali do rozporu s prívržencami HSĽS v slovenských orolských jednotách. Veď členmi Orla na Slovensku boli Hlinka, Tiso, Mach, Sidor a ďalší poprední ľudáci.

Narastanie orolských rozporov v ponímaní národnostnej otázky v skratke vystihuje zopár vyhlásení. Oficiálny časopis Československého Orla konštatuje: „Již řadu let trpí orelské hnutí na Slovensku nepříznivými vlivy, které do jeho života pronikají hlavně ze života politického... Na Slovensku jsou jak známo, dvě křesťanské strany: ľudová strana (Hlinkova) a čs. strana lidová. Boj mezi těmito stranami, bohužel vystupňovaný do forem, jichž nutno litovati, zasáhl i do Orla, jehož dospělé členstvo se hlásí do obou těchto politických táborů.“ [35] Iný citát: „Skoro by se dalo tvrdit, že orelské podniky a slavnosti na Slovensku mají jiný důvod, jiné poslání a proto také jiný ráz. Na Slovensku zvedá Orel v prvé řadě prapor národního uvědomění a cítění.“ [36]

Po Pribinových oslavách v Nitre, kde silne asistovali slovenskí orli, ústredný časopis okrem zdôraznenia obligátneho čechoslovakistického postoja použil aj maďarskú kartu, keď napísal: „Slavnosti však dopadli jinak, účelu, pro které byly pořádány, se nedosáhlo, ba naopak události, které se v Nitře sběhly, posilnily nadějě Maďarů, že se Československá republika v dosavadních hranicích neudrží a že Maďaři aspoň část Slovenska

[31] Tamtiež, k. 102.
[32] UHLÍŘ, J. B. – WAIC, M.: Sokol proti totalitě..., s. 18.
[33] GREXA, J.: Športové a telovýchovné spolky..., s. 236.
[34] IZAKOVIČ, A.: Stručné dejiny Orla, rukopis, s. 17.
[35] Orel, 1928, 2, s. 23.
[36] Orel, 1931, 8, s. 109.

dostanou zpět... Slovenští autonomisté ... houževnatě se drží názoru, že Slováci jsou úplně samostatným národem (!), který nemá s Čechy nic společného."[37]

Slovenská strana kontrovala. K. Sidor napríklad konštatoval: „Čo robí Brno je číročistá politika; je to politika centralizujúceho msgr. Šrámka a proti tejto politike musíme my postaviť politiku zdravého slovenského nacionalizmu."[38] Časopis vlastne neoficiálneho Slovenského Orla dôrazne prehlásil: „Platformou pre spoluprácu slovenského orolstva s českým môže byť len katolicizmus, ale nikdy nie čechoslovakizmus..."[39]

Orolským antagonizmom zodpovedali aj snahy o zmenu organizačnej štruktúry. Do roku1930 stálo na čele Československého Orla ústredie – Ústredná rada Československého Orla so sídlom v Brne. Podliehali jej tri Krajinské rady Orla – pre Čechy, Moravu a Slovensko. Tie spravovali župy na svojom území – 4 v Čechách, 14 na Morave, 9 na Slovensku. Územným župám podliehali orolské jednoty v príslušných regiónoch.

Od polovice dvadsiatych rokov sa ústredie usilovalo o oslabenie slovenských autonomistických pozícií pod pláštikom potreby centralizácie. Navrhovalo zrušiť Krajinské rady (najma Slovenská krajinská rada vraj presahuje stanovami vymedzené právomoci), takže župy mali podliehať priamo ústrediu. Oficiálne išlo o spružnenie a oživenie stagnujúcej činnosti, o kvázi decentralizáciu. Prirodzene, na slovenskej orolskej pôde to vzbudilo odpor, ale napriek tomu boli nové stanovy v roku 1930 schválené. Nasledovalo obdobie neúspešného hľadania nového východiska, avšak v roku 1933 boli krajinské rady predsa zrušené a spolu s nimi aj slovenské orolské časopisy.

Slovenskí orli však pokračovali v činnosti ako nový, orolským ústredím neakceptovaný subjekt, lenže 19. novembra 1935 Krajinský úrad definitívne zamietol predložené stanovy samostatného Slovenského Orla. Ústredie Československého Orla na tomto základe vylúčilo z organizácie iniciátorov K. Sidora a A. Macha.[40]

V decembri 1935 na zasadnutí Ústrednej rady Orla Slováci neuspeli ani s presadením Krajinského zväzu orolských žúp, hoci – ako tvrdili – bol tento zväz v marci 1930 schválený. Preto slovenskí zástupcovia opustili zasadnutie a vydali vyhlásenie o prerušení stykov s Čsl. Orlom. Ústredie síce vydávalo naďalej nariadenia a opatrenia aj pre slovenské jednoty, ale tie na Slovensku neboli rešpektované. Úspešná nebola ani snaha o zakladanie orolských „vzdorojednôt". Ústredie chcelo ťažiť zo skutočnosti, že rozpory existovali aj v rámci Orla na Slovensku. Popri silnejšom ľudáckom separatistickom prúde jestvoval aj prúd autonomistický, reprezentovaný „mičurovcami" alebo „šrámkovcami". Do tohto prúdu patrili aj niektorí čelní funkcionári – napríklad starosta A. Raška a náčelník J. Válek (otec básnika a komunistického politika M. Váleka).[41]

Slovenský Orol sa fakticky osamostatnil, ale de jure nemal nikdy schválené stanovy. Veľa si sľuboval od vyhlásenia autonómie Slovenska, pretože už o týždeň po vyhlásení autonómie mal schválené stanovy a rozbehol činnosť. Čoskoro však prišlo sklamanie – definitívne „stop" dostal 5. decembra 1938, kedy slovenská vláda zrušila všetky telo-

[37] Orel, 1933, 16, s. 184.

[38] Slovák, 1935, s. 262.

[39] Slovenský Orol, 1937, 3, s. 51.

[40] GREXA, J.: Športové a telovýchovné spolky..., s. 236.

[41] GREXA, J.: K otázke separatizmu Slovenského Orla. In: Teorie a praxe tělesné výchovy, 20, 1972, 6, s. 365–370.

výchovné organizácie na Slovensku s tým, že sa majú zlúčiť do novoprojektovanej telovýchovno-brannej organizácie – Hlinkovej gardy. Časť orolského členstva toto rozhodnutie akceptovala, časť však na ďalšiu činnosť rezignovala.[42] Kvôli historickej pravde treba konštatovať, že v období prvej Slovenskej republiky na rozdiel od športu telovýchovná činnosť dosť výrazne stagnovala.

Náboženská otázka

Rozdielne postoje Sokola a Orla k *náboženstvu* mali svoje korene v odlišnom historickom vývoji Čiech a Slovenska. V Čechách sa často katolicizmus vnímal ako náboženstvo nenávidenej habsburskej dynastie a ani Vatikán s vysokým klérom nemali spočiatku kladný vzťah k ČSR. Na rozdiel od Slovenska katolícky klérus v českých krajinách neplnil „národnú funkciu". V Čechách a na Morave došlo v katolíckej cirkvi k rozkolu a k vzniku národnej Československej cirkvi.[43] Odklon od katolíctva a ateizmus bol v Čechách silný, ale Slovensko zostalo kresťanstvu a hlavne katolicizmu verné. K bezverectvu sa na Slovensku obrátilo len 6400 ľudí, a ešte išlo väčšinou o Čechov, pôsobiacich na slovenskom teritóriu.[44]

Slovensko s jeho vysokou religiozitou sa zdalo mnohým z prichádzajúcich Čechov „zaostalé". Mnohí Česi na Slovensku si v úprimnej snahe skultúrniť „tmárske" Slovensko počínali nábožensky necitlivo.[45] To bolo vodou na mlyn tvrdeniam, že nový štát, českí „husiti" a „neznabohovia", často oblečení do sokolského kroja, berú Slovákom ich vieru. Takéto konštatácie samozrejme nezodpovedali skutočnosti, o akomsi ohrození možno hovoriť len v súvislosti so zamýšľanou pozemkovou reformou a sekularizáciou cirkevného majetku, prípadne s úmyslom zrušenia cirkevného školstva. Nový štát však v žiadnom prípade ani jednu z cirkví neohrozoval a „české pohanstvo" bolo len vhodným nástrojom na protičeské postoje.

Orol bol výsostne náboženská organizácia, vyhradená výlučne pre občanov katolíckeho vyznania. Výstižne to formuloval krajinský starosta slovenského Orla Raška: „Ideovým základom Orla je zaoberať sa človekom celým. Náboženstvo je prvým bodom orolského programu, ale pritom pestuje aj zdravie tela."[46]

Na druhej strane sokolský postoj nebol protikatolícky, ale protiklerikálny, čo na Slovensku málo rozlišovali. V prehlásení VII. Valného zjazdu ČOS (1924), je deklarované oficiálne stanovisko: „... mravný príkaz ukladá nám i rozhodný boj proti každému spiatočníctvu, teda i proti každému klerikalizmu, pretože zneužíva náboženstvo alebo iné zásady a city k hmotným účelom a tým porušuje verejnú mravnosť a zdržuje všeobecný pokrok."[47] Takýto postoj podčiarklo aj prehlásenie predsedníctva ČOS z nasledujúceho roku. Predsedníctvo ho vypracovalo 4. marca 1925 v súvislosti s oznámením rímsko-

[42] GREXA, J.: Športové a telovýchovné spolky..., s. 237.

[43] RYCHLÍK, J.: Češi s Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914–1945. Bratislava 1997, s. 75–77.

[44] KÁRNÍK, Z.: České země.., s. 318.

[45] RYCHLÍK, J.: Češi a Slováci..., s. 78.

[46] Orolský vačkový kalendár. Trnava 1924, s. 13.

[47] Prehlásenie VII. valného zjazdu ČOS v roku 1924. In: PERÚTKA, J. – GREXA, J.: Dokumenty k seminárom z dejín telesnej výchovy v Československu. Bratislava 1984, s. 26.

katolíckeho biskupského ordinariátu v Spišskom Podhradí, podpísanom biskupom Jánom Vojtaššákom, že „žiaden katolícky veriaci nemôže byť údom Sokola". Vedenie Sokola to považovalo za čin neuvážený, zameraný iba proti Sokolu (a naopak, za výzvu vstupovať do konkurenčného katolíckeho Orla). V závere prehlásenia sa písalo: „Bratři a sestry! Pracujte proto dále a vytrvale na uvědomování lidu, bojujte proti každému klerikalismu, který zneužívá zásad a citů náboženských k účelům nenáboženským ... i proti lhostejnosti v otázkách náboženských i mravních a to upřímným láskyplným slovem vůči svědeným a nevědomým tvrdě a nebojácně, ale spravědlivě vůči svůdcům a hlavně vlastním příkladem vždy a všude. Pamatujte, že vlastní podstatou našeho češství jest, abychom se milovali, dobrých násilím tlačiti nedali a pravdu každému přáli".[48]

Sokol sa usiloval o prísnu nadkonfesionálnosť. Dokumentuje to list istému Machovi z Kozolupov z apríla 1936: „Tážete se, zda-li ústřední výbor Sokola se usnesl, že členové strany lidové, ludové, fašistické a komunistické nemohou býti členy Sokola. Ano, usnesl se tak. Nestačí státotvornost. Sokolská výchova znamená nejen tělesnou výchovu a národní výchovu, dnes i práci pro stát, nýbrž i výchovu demokratickou, mravní a *pokrokovou* (podč. v origináli) za svobodu a sociální spravedlnost vždy vyšší a vyšší. K otázce židů: jako příslušníci národa židovského nemají u nás místa. Jsou-li však přesvědčení Čechové jen židovského náboženství, mohou být našimi členy. Byli i židé legionáři."[49]

Ponímanie Sokola ako semeniska ateizmu či protikatolíctva však v konečnom dôsledku obmedzovalo rast sokolského členstva na Slovensku. Útoky proti Sokolu viedol najčastejšie denník HSĽS Slovák. Pri druhom zájazde Sokola na Slovensko v roku 1927 napríklad označil bratislavskú sokolovňu za protikatolícku a protivatikánsku hradbu a obvinil Sokolov, že práve oni zasiali medzi Slovákov a Čechov zrnká nenávisti.[50]

* * *

V dôsledku stagnácie Sokola na Slovensku zorganizovalo vedenie ČOS v polovici tridsiatych rokov spomínanú anketu, ktorej cieľom bolo tiež zaujať tolerantnejší postoj k náboženskej otázke. Anketa však nepriniesla očakávaný efekt. Sokol zostal časti slovenskej verejnosti neprijateľný pre „slovenskú dušu", ktorý ohrozoval slovenský národ českým voľnomyšlienkárstvom a bezverectvom. Kritiku klerikalizmu vnímali ako kritiku náboženstva, v prvom rade katolicizmu. Ani záporný postoj Sokola ku katolíckym politickým prúdom všeobecne nemohol konvenovať prevažne katolíckemu Slovensku a viedol k celému radu konfliktných stretov.

Silný impulz do riešenia náboženských otázok v Sokole priniesli už spomínané Pribinove oslavy v Nitre. Po povodne neplánovanom vystúpení vodcu HSĽS A. Hlinku sa oslavy premenili na búrlivú politickú, protivládnu a protičeskú demonštráciu. Andrej Hlinka to komentoval v denníku Slovák z 13. 8. 1933: „Po 1100 rokoch ideme do Nitry oslavovať dielo, pamiatku Pribinovu. A čo sa robí? Nás, bezprostredných potomkov Pribinových odháňajú od nášho slovenského kniežaťa. Nepripustia k slovu zástupcu Spolku sv. Vojtecha, nedovolili v Nitre hovoriť zástupcom Matice slovenskej. Prídu červení sokolíci,

[48] SUA, fond ČOS, k. 134 a 115.

[49] Tamtiež, k. 127.

[50] PERÚTKA, J.: Sokol na Slovensku..., s. 208.

príde československý minister a oni povedia prvé slovo... Budú rozprávať bájky a legendy o československom národe, o tisícročnej jednote medzi Slovákmi a Čechmi. Jednota s Čechmi je historický humbug a podvod."[51]

Početné materiály ankety navrhujú, aká by mala byť podpora zo strany činiteľov vonkajších (a. sokolských, b. nesokolských), aká by mala byť podpora vzájomná a napokon pojednávajú o potrebe doplnenia či zmien v ideovej orientácii Sokola: „Za palčive potrebnou pokladá sa zmena zásadných uznesení VII. valného sjazdu o pomeru Sokola k otázkam náboženským a k politickým stranám Čsl. lidovej a Hlinkovej slovenskej ľudovej, prípadne slovenskej národnej strane. Pokladám za nesprávne a závadné usnesenie valného sjazdu (t.j. z roku 1924 – pozn. J.G.) dľa ktorého je sokolstvo neslučiteľné na pr. s členstvom v Čsl. ľudovej strane, ačkolvek je tam mnoho dobrých českých i slovenských ľudí, ktorí svojim životom sú sokolskejší, než mnohí bratia sokoli ... na Slovensku nedá sa dobre praktikovať zásadne usnesenie valného sjazdu ČOS o pomere Sokola ku klerikalizmu. Musí sa postupovať shovievavejšie. ... Mičurovci „sú ... stranou naprosto a rozhodne československou, a zas ten základ náboženstva je prekážkou pre mnohých výborných Slovákov, ktorý im brání ísť medzi nás..."[52]

Stať „Sokol na Slovensku a otázky a snahy politické, autonomistické, československej jednoty, kultúrne a kultúrnych organizácií, náboženské" analyzuje relevantný okruh problémov. Vo sfére náboženskej konštatuje, že „ Slovenská ľudová strana Mičurova potiera Sokolstvo pre jeho stanovisko k otázkam náboženským i jako proti organizácii konkurenčnej. Avšak: „Najožehavejšou a najdelikátnejšou otázkou je otázka náboženská. Sokol je považovaný na mnohých krajoch za organizáciu protináboženskú. Sokolovia sú v očiach sfanatizovaných ľuďoch neznabohovia. ... Prispieva k tomu tá okolnosť, že naše verejné podniky časove shodujú sa často s bohoslužbami, čo vyvolává nepriaznivý dojem ... vyskytli sa jednotlivci medzi Čechmi, ktorí svojou neomalenosťou, špatným chováním, neúctou k náboženskému presvedčeniu, nerozvážnymi výrokmi vyvolali mienku o neznabožstve Sokola. Nedotýkajme sa náboženského cítenia slovenského ľudu (...) nemožno si ale nevšimnúť tých názorov, podla ktorých zásadné usnesenie VII. val. sjazdu o klerikalizmu a náboženstve je na Slovensku nepreveditelné v jeho strohej forme na Slovensku ho treba liberálnejšie vysvetlovať, ba volá sa po revidování tohto stanoviska.

Zatial je ale potreba aspoň toho, aby sokolskými podnikmi nebola znemožnena účast mládeže na povinných bohoslužbách... nebolo by nič nesokolského, keby jednota po prípade í s farárom ujednala možnosť účasti svojich cvičencov na bohoslužbách... Bohoslužieb by sa ovšem nesúčastnila jednota ako taká, ale dobrovoľne jej katolickí alebo evangelickí príslušníci. ... Chceme-li medzi dedinský ľud, nemožeme ist dosavadnou cestou.

Preto je u nás v Sokole tak málo katolíkov, preto i málo pracovníkov vobec, že v otázke náboženskej sme tak vlažní.

Ale najviac škodí Sokolstvu na Slovensku náboženský a konfesíjny indiferentizmus. ... Ako može preniknút Sokol do dediny, kde znesväcovanie nedele sa považuje pri najmenej za priestupok doterajších dobrých mravov?"

[51] Andrej Hlinka a jeho miesto v slovenských dejinách. Bratislava 1991, s. 128.

[52] TMTVS, fond ČOS, k. 31.

Aj v prípade Tyršovho „darwinizmu" sa navrhovala revízia: „My musíme uvažovať i o tom, či program Tyršov nemal by sa zmeniť a dnešným pomerom upraviť. Je to zvláštné, že od doby Tyršovej Sokol ďalej nepokročil. Kladie v prvom rade doraz na telovýchovu, na národnú výchovu, vidí svoj ideál v helénskom zdravom tele v kalokagatii, a tak sa mimovolne octnul mimo dnešných duchovných prúdov ... Sokol ako všenárodná organizácia v nových pomeroch musí hľadať a nájsť si cestu k srdcu celého národa. Nesmie byť nejakou vyhradnou kastou, musí zasahovat vážne do myšlienkových prúdov dneška a preto i v otázkách náboženských a církevných musí Sokol zaujat jasné presné stanovisko ...

A čo povedať o tých bratov Čechoch, sokoloch, ktorí sa temer vystavujú, že im je sokolstvo i náboženstvom. To je niečo nemožného, duši slovenskej nestroviteľného."[53]

Ťažko hodnotiť intenzitu, do akej miery ovplyvnili diskusie v ankete ďalšiu činnosť Sokola na Slovensku, napokon, zostával na to malý časový priestor. V podstate však anketa a jej prípadná medializácia neoslabila antisokolský tábor na Slovensku, žiaľ, na druhej strane ani výrazne nezmenila postoj vedenia ČOS ku katolicizmu. Napríklad hlas zástupcov slovenských žúp, požadujúci zhovievavejší postoj k členom ľudovej strany, lebo negatívne limitoval rast členskej základne na Slovensku, nebol, ako sme už spomínali, vedením akceptovaný.

Postoj Sokola k náboženstvu a osobitne ku katolicizmu zostal v medzivojnovom období jednou z príčin neuspokojivého rozvoja Sokola na Slovensku a zároveň naštrboval česko-slovenské spolužitie. S tradičným sokolským chápaním katolicizmu „většina slovenských sokolů tiše nesouhlasila".[54]

Výrazný posun v národnostnej a náboženskej otázke nastal až po roku 1945. V nedatovanom strojopise medzi materiálmi k chystanému VIII. Valnému zjazdu ČOS sa nachádza príspevok doc. dr. Karola Gábriša (ako podklad pre samostatnú publikáciu), ktorý autor predniesol na mimoriadnej schôdzi vzdelávacieho zboru ČOS: „Od posledního valného sjezdu změnil se poměr Sokola k náboženství. Kde byla dříve lhostejnost, vyvolaná nepříznivým stanoviskem představitelů náboženství k Sokolu, tam je nyní kladné hodnocení náboženství. ... Chlad a trpné přijímání náboženských hodnot se mění ve kladné hodnocení. Důvodů je mnoho... Náboženství je hlubokým zdrojem duchovních a mravních sil. Mravnost bez náboženství není možná. Náboženství ovšem neznamená příslušnost k některé církvi, nýbrž život, to jest myšlení, cítění a chtění pod zorným úhlem věčnosti. Sokol se nemůže ztotožnit ani s jednou církví u nás běžných, musí stát mimo ně. Členu žádné náboženské společnosti nesmí být bráněno stát se členy Sokola a konat sokolské povinnosti. Nutno také vyjádřit jistotu, že žádná organisovaná nebo i utajovaná proticírkevní činnost nenajde v Sokole podporu...

Proto je správné, že Sokol vyjadřuje snášenlivost vůči všem církvím i bezkonfesním lidem. Mít v úctě náboženství jiného, je základní povinnost. ... Nutno se vypořádat s nepravým poměrem k náboženství... Mnozí pokládají za pokrok stavět se proti náboženským snahám. V sokole se vyskytnou snad někdy potíže. Vykonávání náboženských úkonů narazí někdy na překážky, vyplývající ze sokolské činnosti. Nutno uvážit, jak by se to dalo sladit. Zvláště palčivé je to na Slovensku... Pojmenování klerikalismus není už

[53] Tamtiež.

[54] TMTVS, fond ČOS, k. 31.

dnes úplně správné, neboť zneužívati náboženství může i nečlen církve protikřesťanský agitátor. Slovo klerikalismus mělo svůj význam v minulosti, dnes ho lépe vystihuje výraz: zneužívání náboženství. Řečník navrhuje proto slovo klerikalismus v usnesení vynechat... Náboženství správně pochopené se stane podkladem pro Sokol, který neváhá přiznat náboženství ten důraz, který mu patří."[55]

Lenže nové postoje nemohli priniesť Sokolu očakávaný efekt, pretože po prevzatí moci komunistami a premenou tohto občianskeho spolku na masovú telovýchovnú organizáciu komunistického typu prestala náboženská a národnostná otázka v Sokole rezonovať.

Závery

Záverom môžeme konštatovať, že prínos Orla a Sokola pre slovenské nielen telovýchovné dejiny je kvalitatívne i kvantitatívne rozdielny. Orol má nepochybne väčší punc slovenskosti a žiadna iná telovýchovná organizácia neakcentovala tak rázne slovensku národnú svojbytnosť. Kvitovať treba jeho dôsledné odmietanie oficiálnej doktríny etnického čechoslovakizmu i úprimné vlastenectvo tam, kde neprerástlo hranice nekritického nacionalizmu. Žiaľ, tejto úchylke sa orolské účinkovanie nevyhlo a pričasto korešpondovalo s málo tolerantným ideovým naturelom HSĽS. Práve tak treba kriticky hodnotiť koketovanie časti slovenského Orla s fašizmom, aj keď nešlo o prevládajúce tendencie.

Osobitnosť Orla spočívala v jeho religiozite a s tým súvisiacim – podľa súčasných kritérií prehnaným – konzervativizmom. Oceniť však treba skutočnosť, že Orlu sa darilo prenikať na uzavretý a konzervatívny vidiek a vnášať do zaostalejšieho a skromnejšieho prostredia telovýchovnú činnosť.

* * *

Pri hodnotení účinkovania Sokola na Slovensku by sme sa mohli pokojne odvolať na znenie Memoranda výboru ČOS z 18. decembra 1938 bez rizika tendenčnosti. Memorandum, o ktorom už bola zmienka, protestovalo proti zhabaniu sokolského majetku v prospech Hlinkovej gardy: „V českých zemiach šírilo znalosť Slovenska a získavalo pochopenie pre slovenské potreby... na Slovensku dalo základy k práci telovýchovnej, ktorá bola úspešným prostriedkom výchovy k národnému povedomiu, dobrovolnej ukáznenosti a k bezzištnej, obetavej a vytrvalej práci. Práve Sokolstvo učilo bratskej láske, tomuto základu kresťanstva a pripravovalo národ k brannosti. Vybudovalo k tomu množstvo telocvični, ihrísk, kúpalísk, rekreačných táborov, cvičiteľských a iných škôl, knižníc, divadelných aj bábkových javísk a i.[56]

Aj na sokolský prínos Slovensku sa vzťahuje výrok popredného ľudáckeho publicistu K. Čulena z roku 1944: Je isté, že Slovensko by sa nebolo obišlo bez českej pomoci. To je skutočnosť, na ktorej sa nič nedá meniť. Ale táto pomoc bola príliš silná.[57]

[55] Tamtiež, k. 112.

[56] SUA, fond ČOS, k. 118.

[57] RYCHLÍK, J.: Češi a Slováci..., s. 85.

Historický prínos Sokola pre slovenskú i českú verejnosť je neodškriepiteľný, pretože žiadna telovýchovná organizácia neovplyvňovala do roku 1948 verejný život do takej miery, ako práve Sokol. Sokol zohral významnú úlohu pri formovaní česko-slovenských vzťahov, primerane postaveniu, akým svojou spoločenskou významnosťou presahoval rámec telovýchovy. Nemožno ignorovať sokolskú solidaritu so Slovákmi v ťažkých podmienkach monarchie a maďarizačného útlaku. Výrazná bola vojenská podpora Sokola pri oslobodzovaní Slovenska od maďarských vojsk. Sokoli českej národnosti, ktorí prišli pracovať po roku 1918 na Slovensko, pomáhali presadzovať do verejného života občianske princípy a zásady demokratizmu, stáli pri formovaní kultúrneho a národného sebavedomia, pri budovaní telovýchovného a športového hnutia. Ponúkli Slovensku telovýchovných odborníkov, materiálnu a morálnu pomoc a výrazne prispeli k budovaniu slovenského telovýchovného hnutia.

Na druhej strane Sokol napriek evidentným zásluhám nebol v medzivojnovom období schopný prelomiť nedôveru časti slovenskej verejnosti. Spočiatku nepochopil opodstatnenosť nesúhlasu Slovákov s presadzovaním etnického čechoslovakizmu. Svoj postoj korigoval oneskorene a nedôsledne, podobne ako postoj ku klerikalizmu a katolicizmu, takže zostal chápaný ako spolok poručníckeho národa usilujúceho o počeštenie Slovákov.

Czech-Slovak Relations in Physical Training Societies in Slovakia (1918–1939)

Ján Grexa

Sokol and Orol in Slovakia, linked by their focus on physical training and anti-Communism, were divided by their view of national and religious questions. The Catholic Orol was linked to Hlinka's political party and its contradictory positions. Sokol help to encourage civic principles and the ideals of democracy in Slovakia and was important in the formation of cultural and national consciousness. It was however negatively impacted by its rather lukewarm attitude towards Catholicism.

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 2008

NEMCI A MAĎARI V ZRKADLE TELOVÝCHOVY A ŠPORTU NA SLOVENSKU A ICH VZŤAH K ČESKO-SLOVENSKEJ REPUBLIKE V ROKOCH 1918–1938

Miroslav Bobrík

Novým a veľmi závažným prvkom v živote Nemcov a Maďarov na Slovensku po roku 1918 bola skutočnosť, že sa v novom štátnom útvare ocitli v postavení národnostnej menšiny. S touto skutočnosťou sa zjavne nemienili zmieriť a hlasne to proklamovali už v októbrových dňoch roku 1918, hlavne v Bratislave a na Spiši. Hlásili sa k Uhrom, prisahali vernosť Uhorsku a zásadne odmietali existenciu Československej republiky a svoje menšinové postavenie v nej.[1] Okrem prísah vernosti integrite Uhorska však súčasne požadovali aj skoncovanie s maďarizáciou.[2] Proklamácie vernosti integrite Uhorska a obava pred poslovančením sa javili v októbrových dňoch 1918 ako základné atribúty prejavu odporu Nemcov a Maďarov na Slovensku voči vznikajúcemu štátnemu útvaru. Systematický proces odnárodňovania v podmienkach Uhorska spôsobil, že predovšetkým stredné a vyššie spoločenské vrstvy nemeckého obyvateľstva na Slovensku si svoju budúcnosť nevedeli predstaviť bez existencie Uhorska. Československá republika im pritom svojimi medzinárodne prijatými záväzkami poskytovala také práva, o akých sa im v Uhorsku ani nesnívalo. Práva národnostných menšín boli zakotvené nielen v československej ústave, ale tvorili aj významnú súčasť Saintgermainskej mierovej zmluvy a garanciu nad dodržiavaním menšinových práv prevzala Spoločnosť národov. V skutočnosti dochádzalo k paradoxným situáciám, keď československé orgány, v záujme potlačenia maďarského vplyvu, museli v mnohých prípadoch formálne nanútiť nemeckému obyvateľstvu nemecké školy.[3] Nemci na Slovensku sa ocitli zrazu v situácii národnostnej menšiny s vyše trojmiliónovou nemeckou menšinou v českých krajinách. Sudetskí Nemci sa už v prvých dňoch po vzniku Československej republiky ostro postavili proti jej existencii, masovo sa zúčastňovali demonštrácií, pri ktorých došlo aj k stratám na životoch. Československú štátnu moc v pohraničí začali akceptovať až po podpísaní mierovej zmluvy s Rakúskom v Saint-Germain-en-Laye 10. októbra 1919, ktorá ich s konečnou platnosťou začlenila do CSR. Aj keď sa s tým nikdy nezmierili, boli prinútení prijať nové medzinárodné usporiadanie Európy a začali zakladať svoje stavovské organizácie v rámci nového štátoprávneho usporiadania. Po podpísaní Trianonského mieru 4. júna 1920 sa síce promaďarská orientácia hlavne na Spiši nezmenila, ale bezpochyby boli vytvorené objektívne podmienky

[1] Pressburger Zeitung, Morgenblatt, 30. 10. 1918, s. 1 – článok Aloisa Pichlera pod názvom: „Pressburger Deutschungarn – wachet auf!" ... „Budeme a chceme aj naďalej patriť k Uhorsku: teraz a navždy!"

[2] Tamže – ... „Nechceme však v budúcnosti nič viac stratiť z našej svojráznosti, z nášho národného charakteru, žiadame posilnenie a pestovanie našich ľudových zvykov, nášho nemeckého jazyka a nárečia!"

[3] K tomu pozri bližšie: JAHN, E. K.: Die Deutschen in der Slowakei in den Jahren 1918–1929. München 1971, s. 86.

pre formovanie nemeckého národného povedomia Nemcov na Slovensku. K nemeckej národnosti sa hlásilo na Slovenska pri sčítaní ľudu roku 1921 len 143 tisíc obyvateľov, čo predstavovalo 4,7 % všetkého obyvateľstva Slovenska. Podiel Nemcov v Československej republike na celkovom počte obyvateľstva však predstavoval v r. 1921 až 23,35 %. Jednotlivé ostrovy navzájom nekomunikovali, neexistovala tu nijaká jednotná organizácia a neexistoval ani pojem „slovenskí Nemci".[4] Podiel Maďarov na celkovom počte obyvateľstva Československej republiky v r. 1921 predstavoval 5,57 %, avšak v podiele na celkovom počte obyvateľstva na Slovensku to činilo až 21,48 %, pričom ďalších 17,35 % sa k maďarskej národnosti hlásilo aj v Podkarpatskej Rusi.[5]

Maďari na Slovensku vychádzali po roku 1918 z úplne inej platformy formovania svojho národnostného života ako Nemci. V Rakúsko-Uhorsku sa nikdy nenachádzali v pozícii ohrozenej menšiny a na udržanie národnej identity si nemuseli budovať záujmové organizácie. To bol pravdepodobne aj jeden z dôvodov, prečo Maďari na Slovensku nemali ani počas existencie Československej republiky vybudovanú žiadnu telovýchovnú organizáciu typu Sokol alebo DTV (Deutscher Turnverband – Nemecký telocvičný zväz), v ktorej by s podporou politických strán formulovali svoje národnostné požiadavky. Ich orientácia ešte za čias Uhorska bolo predovšetkým na športy, v ktorých dosahovali veľmi dobré medzinárodné výsledky, čo tvorilo súčasne platformu formovania národnej hrdosti k Uhorsku.

Po roku 1918 videli Nemci na Slovensku záchranu svojej národnej identity aj v rozvíjaní čulého kultúrneho a spoločenského života. Spolková činnosť predstavovala jednu zo základných aktivít národnostnej menšiny pre zachovanie svojej identity a dokonca i národnej existencie, pričom bola v mnohých smeroch podporovaná aj štátnymi úradmi ako nástroj na potlačenie maďarského fenoménu, hlavne v Bratislave a na Hornom Spiši.

Predstavitelia českých telovýchovných organizácií a športových zväzov reagovali okamžite na vytvorenie republiky a hlavne existujúce české zväzy sa premenovali na československé, čím vznikla pestrá a početná paleta rozličných telovýchovných, športových, turistických a skautských organizácií. Predovšetkým telovýchovné organizácie sa vzhľadom na svoju masovú organizovanosť a dopad svojej činnosti na formovanie národného povedomia tešili neskrývanému záujmu politických strán bez rozdielu ich ideovej a politickej orientácie už za čias Rakúsko-Uhorskej monarchie. Po vzniku ČSR sa stali nezastupiteľným miestom politického, národného a triedneho zápasu novo tvoriacej sa politickej scény a národnostnej štruktúry.

Telovýchovné a športové organizácie v ČSR môžeme v zásade rozdeliť do dvoch základných rovín: 1. *podľa ideologického a politického vplyvu* politických strán na ich činnosť na: *pravicové* a *ľavicové*; 2. *podľa obsahového zamerania* ich činnosti na: a) *telovýchovné*, b) *turistické*, c) *športové organizácie*.

V našom príspevku sa sústredíme na činnosť pravicovo orientovaných telovýchovných, turistických a športových organizácií Nemcov a Maďarov na Slovensku a ich vzťah k Československej republike v rokoch predmníchovskej republiky.

[4] KOVÁČ, D.: Nemecko a nemecká menšina na Slovensku (1871–1945). Bratislava 1991, c. d. s. 52.

[5] Encyklopédia Slovenska, zv. 4. Bratislava 1980, s. 71.

Úloha telovýchovných organizácií a spolky Nemcov na Slovensku v procese od národnostnej k nacionálne-socialistickej orientácii (1918–1938)

Prílev českých organizácií bol do značnej miery umožnený príchodom českých úradníkov, učiteľov, četníkov a ďalších profesií. Medzi prvými, ktorí zaujali i v oblasti telovýchovného života pevné pozície na Slovensku po roku 1918, boli českí sokoli. Sokolské hnutie sa začalo na Slovensku pomerne rýchlo šíriť už na jar 1919.[6] Táto skutočnosť nezostala bez ohlasu u sudetských Nemcov, odvekých rivalov Čechov vo všetkých oblastiach spoločenského a politického života. Popri aktivizácii nemeckých politických strán v Čechách, ktoré sa snažili po r. 1918 rozšíriť svoj vplyv i do radov slovenských Nemcov, začínajú sa aktivizovať predovšetkým rôzne nacionálne zamerané nemecké národne vzdelávacie inštitúcie.

Nemecký výbor národného vzdelávania so sídlom v Litoměřiciach vyslal v lete r. 1920 na Slovensko 16 dvoj- až trojčlenných skupín študentov nemeckých vysokých škôl z Prahy a Brna, tzv. Wandervogel, ktorí za výdatnej pomoci miestnych spolkov Deutscher Kulturverband boli zadelení do nemeckých dedín a obcí v čase žatevných prác. Povesťami, ľudovými hrami, tancami a piesňami, divadelnými vystúpeniami, ale i prednáškami o minulosti nemeckého národa sa snažili prebudiť u slovenských Nemcov pocit nemeckej spolupatričnosti.[7] Vplyv Wandervogel sa pomerne rýchlo odrazil v činnosti spolkov Deutscher Kulturverband na Slovensku. V Bratislave si miestny spolok Deutscher Kulturverband vytvoril v rámci svojej činnosti r. 1920 aj telocvičný krúžok. Obsahovú náplň telocvičnej práce tohto krúžku tvorili cyklistika, turistika, plávanie, hry a atletické cvičenie.

Činnosť Wandervogel a spolkov Deutscher Kulturverband mala vytvoriť vhodnú pôdu pre príchod zástupcov Zväzu Deutscher Turnverein na Slovensko. V tomto období malo sokolské hnutie na Slovensku vytvorených už 6 sokolských žúp, sociálna demokracia podporovala zakladanie robotníckych telocvičných jednôt a Slovenská ľudová strana sa od jesene 1919 stala propagátorom orolského hnutia na Slovensku. Tieto skutočnosti ešte viac zvýšili aktivitu nemeckých záujmových organizácií pri vysielaní svojich zástupcov do jednotlivých nemeckých záujmových ostrovov na Slovensku. Bolo len samozrejmosťou, že prvými cieľmi šírenia nemeckého ducha sa stali etnické skupiny v Bratislave a na Spiši. V týchto lokalitách sa Nemci dožadovali už v pohnutých októbrových dňoch 1918 obnovenia nemeckých národných zvykov.[8] Roku 1921, v čase, keď Česká obec sokolská uskutočnila propagačný zájazd na Slovensko,[9] nadväzuje kontakty s Nemcami v Bratislave a na Spiši aj vedenie telocvičnej župy Deutscher Turnverband Južná Morava. Vynára sa tu logická otázka, prečo sa Zväz Deutscher Turnverband aktivizuje v pomere k slovenským Nemcom až v roku 1921? Dôvodov bolo pravdepodobne viac.

Deutscher Turnverband vznikol oficiálne až 23. 11. 1919 so sídlom v Ústí nad Labem.[10] Jeho úsilie bolo v prvej etape zamerané na vybudovanie organizačnej štruktúry, ktorou už v prvej polovici 20. rokov pokrýval v podstate všetky oblasti Čiech a Moravy,

[6] Tamže, s. 46.

[7] Karpathen Post, 19. 8. 1922, s. 4.

[8] LIPTÁK, Ľ.: Slovensko v 20. storočí. Bratislava 1998, s. 49.

[9] PERUTKA, J.: Dejiny telesnej výchovy a športu na Slovensku. Bratislava 1980, s. 49.

[10] Sudetendeutsches Jahrbuch, 1937, s. 181.

v ktorých sídlila nemecká menšina. Zvaz Deutscher Turnverband sa vo svojej organizačnej štruktúre členil na telocvičné župy, okresy a spolky. Koncom 20. rokov bolo v rámci Zväzu Deutscher Turnverband v činnosti 16 telocvičných žúp, v ktorých bolo organizovaných vyše 107 000 členov nemeckej národnosti. Z pohľadu vzniku a vývoja telovýchovnej organizácie Deutscher Turnverband na Slovensku zohrali najdôležitejšiu úlohu telocvičné župy Deutscher Turnverband Južná Morava a Bohumín, čo bolo zdôvodnené hlavne geografickou polohou pre čulejší rozvoj vzájomných stykov a rýchlejší prenos informácií od Zväzu Deutscher Turnverband do spolkov Deutscher Turnverein na Slovensku. Telovýchovný proces bol vo Zväze riadený Zväzovou telocvičnou radou, ktorej podliehal Zväzový telocvičný a výchovne vzdelávací výbor. Podobnú riadiacu štruktúru mali aj nižšie organizačné články zväzu (župy, okresy a spolky). Nižšie články podliehali vo všetkých oblastiach činnosti nariadeniam vyšších telovýchovných orgánov Zväzu DTV.

Ďalším dôvodom oneskoreného nadväzovania kontaktov Zväzu DTV so slovenskými Nemcami bola aj politická situácia na Slovensku roku 1920, ktorá vyvrcholila decembrovým štrajkom. Faktom však zostáva, že prvá návšteva zástupcov telocvičnej župy DTV Južná Morava ako poslov Zväzu DTV sa uskutočnila až v máji 1921. Prvým miestom, kde sa snažili prebudiť záujem o nemeckú telovýchovu v duchu F. L. Jahna, bola Bratislava. Práve tu sa mohli zástupcovia DTV oprieť o kultúrno-osvetovú prácu Wandervögel a miestneho spolku DKV. Oporou pri šírení myšlienok o nemeckej spolupatričnosti im bola v tomto mieste aj nemecká inteligencia z nemeckých stredných škôl.

Už 12. 5. 1921 sa konala v telocvični evanjelického lýcea v Bratislave na Palisádach slávnosť z príležitostí založenia nemeckého telocvičného spolku DTV Bratislava za prítomnosti viac ako 100 mužov a žien.[11] V podstate však išlo o osamostatnenie sa telocvičného družstva miestneho spolku Deutscher Kulturverband na báze Deutscher Turnverband, čím sa mal vytvoriť väčší priestor pre činnosť a vplyv DTV na nemecké obyvateľstvo v tejto oblasti.[12] Nasledujúci deň sa konali pod vedením starostu telocvičnej župy DTV Južná Morava prof. J. Freisinga prvé ukážky telocvičnej práce. Obsahovú náplň telocvičnej činnosti tvorili poradové cvičenia, cvičenia na náradí, prostné cvičenia, atletické cvičenia (behy, skoky, vrh guľou), ľudové cvičenia (preťahovanie lanom, vrh kameňom) a ľudové hry (Schlagball, Faustball). Organizačne bol spolok DTV Bratislava začlenený do okresu DTV Břeclav, župy Južná Morava, čím sa malo vyriešiť i jeho ďalšie ideové a organizačno-metodické riadenie.

Zástupcovia župy Južná Morava plánovali v roku 1921 podobný telovýchovno-propagačný zájazd aj do jazykového ostrova Spiš, čím chceli nadviazať na kultúrno-osvetovú činnosť Wandervogel a miestnych spolkov Deutscher Kulturverband. Vzhľadom na neustálenú politickú situáciu v tejto oblasti, ako aj pretrvávajúce pomerne silné promaďarské cítenie spišského obyvateľstva, uskutočnila sa táto návšteva až v auguste 1922. Na jar 1922 sa totiž cvičenci Zväzu DTV pripravovali na I. Zväzové telocvičné slávnosti, ktoré sa konali v júli v Chomutove, ale ešte bez účasti zástupcov DTV zo Slovenska. Dňa 10. 8. 1922 prišli na Spiš cvičenci župy DTV Južná Morava na čele so starostom župy J. Freisingom a vedúcim cvičenia žien F. Levíškom. Podobne ako v Bratislave, aj v Kežmarku sa spojili s vedúcimi funkcionármi miestnej organizácie Deutscher

[11] Slovenský národný archív (SNA), Fond policajného riaditeľstva (FPR), Mat. 133/21, č. 20, 143.

[12] Tamže, Mat. 1/6, č. 6879/23.

Kulturverband. Pomocou tejto organizácie, ako aj vedúcich funkcionárov Zipser deutsche Partei (ďalej ZdP) a učiteľov nemeckých škôl viedol prof. Freising 11. a 12. 8. 1922 prvé cvičebné hodiny, ktoré boli venované ukážkam telocvičnej práce DTV.[13] Podobné kontakty nadviazalo vedenie župy aj v dedinách a obciach v okolí Kežmarku a Popradu, kde sa snažili podchytiť záujem o nemeckú telovýchovu hlavne u mládeže.

Mládež bola stredobodom záujmu všetkých telovýchovných organizácií, ktoré pôsobili na území našej republiky v tomto období. U Nemcov na Slovensku však vystupoval do popredia aj ďalší dôvod, ktorý odôvodňoval ich sústredenú pozornosť práve na mládež. Národnostné povedomie nemeckej menšiny bolo do r. 1918 veľmi slabé a ak existovalo, tak sa navonok neprezentovalo. Bol to nakoniec i logický dôsledok maďarizačného procesu. Ak chceli nemecké nacionálne záujmové organizácie na Slovensku budovať nemecké národné povedomie ako jeden z prejavov ochrany svojej národnostnej existencie, ťažko sa mohli opierať o národnostné dezorientované obyvateľstvo stredných a vyšších vekových kategórií. Práve mládež im mala byť zárukou realizácie predstáv o budúcnosti jednotného nemeckého národa. Táto veková kategória bola z hľadiska formovania národného povedomia najviac vnímavá a manipulovateľná. Telovýchovno-propagačné akcie organizované zástupcami župy DTV Južná Morava a Wandervogel mali za cieľ spropagovať nemeckú telovýchovu a vzbudiť záujem miestneho obyvateľstva o pravidelnú pohybovú aktivitu v spolkoch DTV. Na početných ľudových slávnostiach, ktoré boli v mesiacoch august a september organizované v obciach a dedinách horného Spiša, sa prezentovali cvičenci DTV ukážkami prostných cvičení, atletickými súťažami, ľudovými cvičeniami a hrami.[14]

Je nepochybné, že misia Zväzu DTV mala na Slovensku úspech, čoho dôkazom bolo nielen zakladanie spolkov DTV, ale predovšetkým národnostne účinná náplň činnosti, ktorá postupne oslovovala širšie vrstvy nemeckého obyvateľstva. V telocvičnej práci DTV sa veľká pozornosť venovala nácviku cvičení pre hromadné vystúpenia, čo malo svoj veľký význam nielen pri popularizácii jahnovského telocvičného systému, získavaním nových členov, ale predovšetkým pre nacionálno-emancipačný proces národnostne prebúdzajúcich sa Nemcov na Slovensku. Hlavne v začiatkoch činnosti vypomáhali pri hromadných vystúpeniach spolkov DTV na Slovensku cvičenci družobných okresov z Moravy.[15] K pravidelným podujatiam, ktoré sa od r. 1921 stali každoročne vyvrcholením národnostných slávnosti Nemcov na Slovensku, patrili slávnosti Slnovratu. Hlavnými organizátormi týchto slávností boli miestne organizácie DKV a DTV. Roku 1922 sa zúčastnilo napr. v Bratislave na slávnostiach Slnovratu viac ako 6 000 príslušníkov nemeckej menšiny tohto jazykového ostrova.[16] Podujatia podobného zamerania sa stali najvhodnejšou a najvyhľadávanejšou formou tak prezentácie nemeckej menšiny, propagácie jahnovskej turnerskej telovýchovy, ako aj formovania národného povedomia Nemcov na Slovensku. Ľudové tradície sa stali neoddeliteľnou súčasťou telocvičnej, kultúrno-osvetovej a tým i národnostnej politiky nemeckej menšiny.

[13] Karpathen Post, 19. 8. 1922, s. 8.

[14] Karpathen Post, 19. 8. 1922, s. 8.

[15] Deutsche Zeitung fur die Slowakei, 30. 4. 1922, s. 4. – na Veľkú noc 22. 4. 1922 vystúpilo v Bratislave 50 turnerov z okresu DTV Břeclav.

[16] Tamže, 30. 6. 1922, s. 4.

V tomto období nemali ešte nemecké politické strany taký silný vplyv na nemecké obyvateľstvo na Slovensku. Telocvičné spolky DTV, ako aj ďalšie nemecké záujmové organizácie sa stali nepochybne účinnou ideologickou platformou ich neskorších politických aktivít. Časté styky so spolkami župy sa zákonite odrazili aj v organizátorsko-cvičiteľskej práci spolkov DTV, hlavne v jazykovom ostrove Bratislava. Už organizovanie I. telocvičných slávností okresu DTV Bratislava malo potvrdiť trend stabilizácie v telocvičnej práci spolkov tohto okresu. Je pravdou, že po stránke kvality telovýchovného procesu spolky zo Slovenska ešte stále zaostávali za spolkami v Čechách. V snahe o zvýšenie kvality, ale aj masovosti týchto slávností sa rozhodlo vedenie župy DTV Južná Morava vyslať 200 turnerov zo spolkov DTV Brno, Břeclav, Hustopeče a Znojmo. Okresné telocvičné slávnosti, ktoré sa konali 6. 9. 1925 v Petržalke sa stretli i s veľkou dávkou nevole bratislavskej verejnosti, ktorej jahnovský turnerský symbol 4 F na plagátoch pripomínal veľmi silne tzv. hakenkreuz.[17] Treba však povedať, že až na malé skupinky nemeckých nacionalistov z Bratislavy a Devína, vyznávačov hakenkreuzu, nemal tento smer v tejto dobe reálne predpoklady na svoje šírenie v masovejšom meradle na Slovensku, avšak ako krajne nebezpečný, antidemokratický smer ho bolo potrebné evidovať.

V roku 1926 došlo v činnosti spolkov DTV v Bratislave a jej okolí a na Spiši k prechodnej stagnácii, resp. útlmu. Avšak už po založení Karpathendeutsche Volksgemeinschaft roku 1927 vo Švedlári je možné badať čiastočné oživenie činnosti. Členská základňa napr. spolku DTV Bratislava, ktorý bol počtom najväčším spolkom DTV na Slovensku, poklesla r. 1926 až o 51 % (r. 1925 mal spolok 226 členov, ale v roku 1926 iba 115 členov).[18] Po založení Karpathendeutsche Partei (ďalej KdP) v júli 1928 stúpol počet členov DTV Bratislava pri koncoročnom bilancovaní za rok 1928 na 244 (2 čestní, 47 prispievajúci, 92 dospelých, 52 dorastencov a 51 žiakov).[19] Popri pravidelných spolkových telocvičných činnostiach sa aktivizovala vo zvýšenej miere inštruktorská a metodická činnosť. Novinkou v telocvičnej práci s mládežou sa stali dvoj-, trojdňové sústredenia v prírode, ktorých obsahovú náplň tvorili predovšetkým branné cvičenia a hry.[20] Historickou udalosťou v činnosti DTV na Slovensku bola účasť 27 cvičencov z DTV Bratislava na 2. Zväzových telocvičných slávnostiach DTV, ktoré sa konali v júli 1927 v Ústí nad Labem za účasti 30 000 turnerov. Bola to vôbec prvá účasť cvičencov DTV zo Slovenska na zväzových slávnostiach DTV v ČSR.[21]

Vývoj DTV v ČSR v druhej polovici 20. rokov bol poznačený nielen postupným spolitizovaním činnosti, ale predovšetkým nástupom skupiny generácie turnerov do vedúcich funkcií zväzu, ktorí prešli zákopmi prvej svetovej vojny. Táto skupina sa začala formovať okolo roku 1924, keď sa K. Henlein, vtedajší vzdelávateľ Ještědsko–Jizerskej župy DTV, zoznámil s náčelníkom 6. okresu tejto župy s Heinzom Ruthom. Ten zoznámil Henleina s okruhom priateľov, ktorí prežili sklamanie s prehratej vojny a svoje ambície sústredili do formovania rôznych mládežnických hnutí. Ústrednou myšlienkou ich

[17] Deutsche Nachrichten, 13. 9. 1925, s. 4.

[18] SNA, FPR, Mat. 19/14-16, K 109.

[19] Tamže, Mat. 133/24, č. 22 344/29 – správa o činnosti spolku DTV Bratislava.

[20] Pressburger Zeitung, 5. 2. 1928, s. 8. – V máji 1927 organizoval okres DTV Bratislava 2-dňový kurz nemeckých ľudových hier, 4-dňový kurz cvičiteľov, skúšky záchrany topiaceho sa a kurz I. pomoci. 2 členovia sa zúčastnili na 4-týždňovom cvičiteľskom kurze na Vysokej škole telesnej výchovy v Berlíne.

[21] Tamže.

činnosti bola ideológia viedenského univerzitného profesora Othmara Spanna. Základnou myšlienkou jeho učenia o „Skutočnom štáte“ (Der wahre Staat) bolo nahradenie demokratického štátneho zriadenia štátom, ktorý by bol organizovaný na stavovskom princípe. Konečným cieľom bolo vytvorenie ríše, kde sa mali Nemci stať vládcami a ostatné národy mali na nich pracovať. V roku 1928 bol stúpencami Spannovej ideológie založený spolok Kameradschaftsbund[22], ktorého členovia boli neskorší čelní predstavitelia Sudetonemeckej a Karpatonemeckej strany (napr. K. Henlein, F. Karmasin, W. Brand, K. H. Frank, H. Neuwirth a ďalší). Henlein tu sformoval zbor cvičiteľov ako vodcovskú kastu. Vyvrcholením jeho vodcovských ambícií v nemeckej telovýchove bolo jeho zvolenie do funkcie zväzového telocvičného náčelníka DTV v máji 1931 na zväzových športových dňoch v Žatci.

Rok 1929 možno označiť za prelomový rok tak z pohľadu novo tvoriacej sa koncepcie telocvičnej práce, ako aj miesta a funkcie tejto dobrovoľnej organizácie v národnostnom živote Nemcov v ČSR. Už v r. 1928, keď sa na pôde Zväzu DTV konali oslavy 150. výročia narodenia otca nemeckého turnerského systému Friedricha Ludwiga Jahna, došli funkcionári tohto zväzu, na čele s predsedom zväzu K. Henleinom, k záverom, že v súlade s cieľmi národnostnej politiky sudetských Nemcov je potrebné novo koncipovať i základné ciele a úlohy DTV. V práci DTV sa do popredia dostáva výchova, s osobitnými dôrazom na výchovu osobnosti, opierajúc sa o postuláty pravdy, odvahy a vernosti.[23] Cieľom bola výchova človeka v duchu nemeckých jahnovských tradícií a ich prispôsobenie sudetonemeckej národnostnej politike. Hlavné úlohy Zväzu DTV boli formulované do troch oblastí: 1. výchova tela; 2. výchova osobnosti; 3. výchova mužstva.

V telocvičnej práci spolkov DTV sa kladie zvýšený dôraz na výchovnú stránku práce s mládežou, pričom sa zvýrazňuje predovšetkým nemectvo a nemecký národný prvok. Verejné cvičenia sa cvičili za spevného sprievodu nemeckých ľudových piesní, čo emocionálne umocňovalo národný podtext celej akcie. Práca spolkov a prezentácia výsledkov telocvičnej práce sa začiatkom 30. rokov presúvajú viac na verejnosť, kde mohla byť prezentovaná za masovej účasti nielen cvičiacich, ale i verejnosti.[24]

Ďalšiu zásadnú zmenu do činnosti DTV prinieslo rozhodnutie Zväzu DTV v Žatci roku 1931 o zmene stanov tejto organizácie s vyhlásením, že cieľom DTV je národnopolitické zjednotenie Nemcov v ČSR. Týmto spôsobom reagovali funkcionári Zväzu DTV na čele s K. Henleinom na nejednotnosť nemeckých politických strán v ČSR pri presadzovaní záujmov tejto menšiny. Nižším organizačným zložkám predpísal zväz venovať zvýšenú starostlivosť o pešiu turistiku, resp. pobytu v prírode so silovým pochodom a cvičeniam na voľných priestranstvách tzv. Geländeübungen. Silové pochody, ako súčasť brannej výchovy, sa realizovali na trase dlhej až 10 km s plecniakmi na chrbte (tzv. plnou poľnou). Stanovy riešili aj otázku ordinácie a subordinácie funkcionárskeho aktívu v spolku, okrese, župe a zväze. Predseda bol najvyšším funkcionárom v organizačnej štruktúre, ktorému podliehal telocvičný náčelník, ako vychovávateľ mužstva a výchovný náčelník, ktorý bol zodpovedný za národnopolitickú prácu. Telocvičná činnosť sa stala

[22] Kameradschaftsbund für Volks und sozialpolitische Bildung (Kamarádsky spolok pre ľudové a sociálnopolitické vzdelávanie).

[23] Turnzeitung DTV, roč. 1. 1929, s. 18.

[24] SNA, FPR, Mat. 19/15, K 109 – správa o činnosti okresu DTV Bratislava za r. 1929.

podľa stanov službou národu. Stanovy DTV síce dokumentujú snahy čelných funkcionárov DTV o zvýšenú aktivizáciu nemeckej menšiny v ČSR, pričom sa nedá prehliadnuť ani skutočnosť, že táto dobrovoľná organizácia oficiálne proklamuje otvorene svoju politickosť, avšak všetky uvedené aktivity prebiehajú stále ešte v intenciách aktivizmu vo vzťahu k československému štátu a jeho štátnej politike.

Nový štýl práce, vyplývajúci z nových stanov DTV, vytváral pomerne veľký priestor pre aktivitu mládeže. Zvlášť veľký dôraz sa od r. 1929 kládol na organizovanie mládežníckych táborov, ktoré sa tešili u mládeže veľkej obľube. V táboroch, ktoré mali väčšinou krátkodobý charakter (2–3 dni) sa okrem výchovnej práce venovala hlavná pozornosť brannej výchove. Tu treba vysvetliť, že branná výchova bola už v čase vzniku turnerského hnutia v Nemecku začiatkom 19. storočia významnou zložkou telocvičnej práce. Denný režim v tábore mal charakter polovojenskej prípravy. Členovia spolkov DTV nacvičovali zoraďovanie do čiat, rozvinutie do rojnice, vzteč a útok družstva. Po skončení cvičenia podávali cvičenci hlásenie veliteľovi.[25] Pravdou je, že už začiatkom 30. rokov sa uvedené tábory organizovali pravidelne vo všetkých ročných obdobiach a ich počet narastal. Roku 1932 sa konalo takéto stretnutie turnerskej mládeže 5. júna v Limbachu za účasti 400 chlapcov a dievčat z okresu DTV Bratislava.[26] Práve tieto mládežnícke tábory sa začiatkom 30. rokov stali vhodným miestom pre prenikanie nacistickej ideológie do činnosti spolkov DTV. Nedialo sa to však otvorenou formou, ale najskôr cez symboly, pozdravy a piesne. Sám zväzový znak DTV, ktorý mali spolky DTV umiestnený na spolkovej zástave, rovnošate i na cvičebných úboroch zobrazoval štyri F (frisch, fromm, frei, fröhlich) bol na nerozoznanie od hákového kríža.[27] Od r. 1932 zaviedol Zväz DTV do činnosti spolkov používanie turnerských bubnov, ktoré dodávali akciám turnerov silný emotívny náboj. Snahou vedúcich funkcionárov nemeckých politických strán i DTV v ČSR bolo dostať do sféry svojho vplyvu aj študentov nemeckých vysokých škôl v ČSR, ale tento cieľ sa im až do r. 1937 nepodarilo v masovejšej miere naplniť. Nacionalizmus v kozmopolitickom a liberálnom univerzitnom prostredí Prahy a Brna, resp. Bratislavy nebol problém, ktorým by vysokoškoláci žili a pre ktorý by sa horlivo zapájali či už v politických alebo záujmových organizáciách. Aj vedúci funkcionári DTV v ČSR museli otvorené priznať, že pokusy o prilákanie vysokoškolákov do radov DTV skončili neúspechom, ba dokonca boli odmietnuté.[28]

Tak KdP, ako aj s ňou prepojené nemecké záujmové organizácie na Slovensku si uvedomovali potrebu užšieho a koordinovanejšieho prepojenia práce nemeckých záujmových zložiek s politikou KdP. V dňoch 9.–11. 4. 1933 sa konalo v Kežmarku zasadnutie zástupcov okresného výboru Deutscher Kulturverband na Spiši, telocvičného okresu DTV Spiš, Spolku nemeckých vysokoškolákov a spolku DTV Kežmarok.[29] Organizátorom tohto zasadnutia bol z podnetu KdP okresný výbor Kulturverbandu s cieľom zjednotenia nemeckého mládežnickeho hnutia na Spiši v jeho cieľoch, obsahu, metód a prostriedkov

[25] SNA, FPR, Mat. 1/1-12/1184 čl. 61471/30.

[26] FREISING, J.: Der Turngau Südmähren und seine Geschichte. Ludwigsburg 1959, s. 106–107.

[27] SNA, FPR, Mat. 1/2 – povolenie nosenia spolkového odznaku DTV Bratislava zo dňa 1. 7. 1930, čl. 92118/1931.

[28] FREISING, J.: c. d., s. 109.

[29] Karpathen Post, 22. 4. 1933, s. 1 – článok bol uverejnený pod názvom: „Spojenie nemeckej mládežníckej práce na Spiši".

práce. Medzi prítomnými bol aj F. Karmasin, ktorý apeloval na spoluzodpovednosť každého Nemca za budúcnosť nemeckej menšiny a súčasne vyzval nemeckú mládež k aktívnej činnosti aspoň v jednej z nemeckých záujmových organizácií. Túto zvýšenú aktivitu nemeckých nacionálne orientovaných záujmových organizácií môžeme sledovať na celom území ČSR, pričom nebola javom neočakávaným, ak ju sledujeme v kontexte s politickým vývojom v Nemecku. Pre telovýchovné hnutie DTV v ČSR mali však zásadný význam nemecké telovýchovné slávnosti Deutscher Turnerschaft, ktoré sa konali v lete 1933 v Stuttgarte. Zväz DTV v ČSR na nich zastupoval K. Henlein. Tu došlo k oficiálnemu prihláseniu sa veľkonemecky orientovaného Deutscher Turnerschaft k nacionálno-socialistickej línii a k politike NSDAP. Tieto skutočnosti sa zakrátko premietli i do činnosti Zväzu DTV v ČSR. Už 13.–16. 7. 1933 sa konali v Žatci 3. Zväzové telocvičné slávnosti DTV, na ktorých sa zúčastnili i 14 turneri z DTV Kežmarok. Tieto slávnosti sa niesli pod ústredným mottom „Erziehung der Mutterschaft", pričom boli akcentované hlavne otázky výchovy mládeže v nemeckom duchu a pestovanie nemeckých ľudových tradícií v oblasti telovýchovy. Za akt zásadného významu nielen z pohľadu ďalšieho vývoja DTV, ale i nemeckej národnostnej menšiny ČSR je možné považovať vyhlásenie K. Henleina na týchto slávnostiach, že Zväz DTV sa stáva výchovným zvazom všetkých sudetských Nemcov.[30]

Zjednocovací proces slovenských Nemcov bol priamo závislý na zjednocovacom procese sudetských Nemcov. Tam sa však, až do roku 1933, snahy o zjednotenie na nacionalistickej báze nedarili tak, ako si to čelní funkcionári, na čele s K. Henleinom predstavovali. Zjednocovacie procesy sudetských Nemcov sa začali stupňovať až v priebehu roka 1933. Stalo sa tak v čase, keď Nemecká nacionálno-socialistická robotnícka strana v Sudetách bola úradne rozpustená a činnosť Nemeckej nacionálnej strany bola pozastavená. Tieto skutočnosti mali i na činnosť DTV krátkodobo negatívne dôsledky, pretože niektorí členovia uvedených politických strán zastávali i vedúce funkcie v DTV, ktorého rady museli opustiť. Avšak už 1. októbra 1933 zakladajú prívrženci nacistickej ideológie novú stranu sudetských Nemcov pod názvom Sudetendeutsche Heimatfront (ďalej SHF), do čela ktorého sa postavil K. Henlein, obklopený bývalými členmi spolku Kameradschaft. Obdobie 1933–1935, počas ktorého sa toto široké hnutie sudetských Nemcov vyprofilovalo na jasne nacisticky orientovanú Sudetendeutsche Partei, založenú tesne pred voľbami v r. 1935 (ďalej SdP), využili vedúci funkcionári na prebratie moci v najväčších záujmových organizáciách Nemcov v ČSR. Dostali sa do vedenia Deutscher Kulturverband, Deutscher Turnverband a Bund der Deutschen. Išlo vlastne o tých istých vyznávačov nacistickej ideológie, ktorí sa už v 20. rokoch schádzali v spolku Kameradschaft (K. Henlein, F. Karmasin, W. Brand, K. H. Frank, H. Neuwirth, atď.).

Keď v roku 1935 boli vydané rasistické Norimberské zákony a následne sa konštituovala Sudetonemecká strana, reagoval Zväz DTV na tieto udalosti zmenou svojich stanov, ktoré už uvedené udalosti zjavne reflektovali. Zväz DTV stanovil v prvom rade novú politickovýchovnú líniu práce tejto vyše 100 000 člennej organizácie.[31] Podľa stanov bol každý člen povinný riadiť sa vo svojom živote stanovami DTV a politikou SdP, resp. KdP. Členovia DTV sa mali stať aj členmi Deutscher Kulturverband a podľa možností

[30] Tamže, 29. 7. 1933, s. 3.

[31] SNA, FPR, Mat. 1/6 – schválenie stanov spolku DTV Petržalka KÚ Bratislava zo dňa 26. 11. 1935, čl. 238023/8-1935.

i členmi ďalších nemeckých organizácií v ČSR. Podľa týchto stanov sa mohol stať členom Zväzu DTV iba Nemec árijského pôvodu. Parlamentné voľby roku 1935 a nepopierateľný úspech SdP v nich sa odzrkadlili v narastajúcej národnostnej euforii v radoch nemeckého obyvateľstva tak v Cechách, ako aj na Slovensku. Treba si uvedomiť, že predvolebná rétorika SdP a KdP sa niesla stále ešte v znamení aktivistického postoja voči štátu, jeho politike, pričom politici týchto strán zdôrazňovali, že im ide o zjednotenie Nemcov a pozitívnu prácu v rámci Československa. Takto takticky formulovaný politický program mal šancu stať sa príťažlivým pre mladú generáciu najma na Spiši a pre Nemcov v oblastiach, ktoré trpeli chronickou nezamestnanosťou. Henleinove hnutie začalo dôraznejšiu ofenzívu smerom k slovenským Nemcom. Jednou z príčin urýchlenia zjednocovacieho procesu Nemcov na Slovensku boli i výsledky obecných volieb na Slovensku v októbri 1934, v ktorých KdP na Spiši v súboji s Nitschovou ZdP zjavne neuspela.

Uvedené spoločensko-politické skutočnosti podnietili i Nemcov v jazykovom ostrove Nemecké Pravno–Kremnica k zakladaniu spolkov DTV. Bolo to po prvýkrát od vzniku republiky, čo sa Nemcom v tejto oblasti podarilo zapustiť korene nemeckej telovýchovy. Silnou politickou zbraňou KdP práve v tejto oblasti bol v 30. rokoch monopol na sprostredkovanie práce robotníkov do Nemecka a henleinovským statkárom do Čiech. Určitým osobitým prvkom agitácie henleinovcov na Slovensku a zvlášť v tejto oblasti bolo výraznejšie zapojenie sa zástupcov cirkvi do politického boja. Bolo to práve nemecké duchovenstvo, ktoré zohralo dôležitú úlohu pri zakladaní spolkov DTV na Slovensku v 30. rokoch, pričom výrazne sa to prejavilo hlavne v jazykovom ostrove Nemecké Pravno–Kremnica. Táto skutočnosť v spojení s hnutím DTV nesie v sebe určitú dávku historicko-politickej zvláštnosti. V dobe celonárodného rozvoja turnerského hnutia v Nemecku, v polovici 19. storočia, nemalo toto hnutie len svojich obdivovateľov, ale i svojich kritikov a odporcov, a to predovšetkým z cirkevných kruhov. Podľa nich totiž telocvik ohrozoval mravy mládeže, odtrhával ju od rodiny, školy a cirkvi, zapríčiňuje jej hrubnutie, nevenovanie sa štúdiu a podliehanie škodlivým politickým vplyvom. Táto skutočnosť spôsobila, že veľkonemecky orientovaný jahnovský turnerský smer sa dostal s predstaviteľmi cirkvi do trvalého rozporu. Tento historický faktor sa premietol neskôr i do turnerského hnutia v ČSR. Dokonca i pri predvolebných dohodách medzi SdP a KdP si henleinovci vynútili, aby do parlamentu za slovenských Nemcov nekandidoval žiaden kňaz. Tak boli na Henleinov pokyn a nepochybne na príkaz z Berlína odstránení z vedúcich miest v KdP na jednej strane liberáli a na druhej strane kňazi, aby sa aj v budúcnosti mohla strana orientovať viac na henleinovcov a ich „utajený nacizmus“.[32] Preto je možné považovať za paradoxné skutočnosť, že najhorlivejšími agitátormi politiky SdP a KdP v predvolebnej kampani boli práve katolícki kňazi J. Steinhubel[33],

[32] KOVÁČ, D.: Nemecko a nemecká menšina na Slovensku, s. 98.

[33] STEINHUBEL, Jozef (1902–1984) katolicky kňaz, politik, ktorý sa v 30. rokoch angažoval v oblasti Hauerlandu za politiku KdP. Spolu s F. Karmasinom a S. Keilom sa stal v rokoch 1939–1945 poslancom Slovenského snemu za Deutsche Partei. V DP pôsobil od r. 1940 ako oblastný vedúci. Pôsobil ako kaplán v Kunešove (1925), Slovenskej Lupči (1928), ako správca fary vo Vrícku (1932), Sklenom (1936), ako farár v Handlovej (1940). Bol väznený od júla 1945, keď bol zaistený v Aši. 18. 3. 1946 ho odsúdil Národný súd na trest smrti, po dvoch rokoch bol omilostený na tridsaťročný trest väzenia. 5. 7. 1955 bol odsunutý do Nemecka. SCHVARC, M.: Politická agitácia a činnosť Karpatonemeckej strany v oblasti Hauerlandu na Slovensku v rokoch 1935–1938. In: Historický časopis, 52, 1, 2004, s. 90.

B. Zeisel[34] a F. Damko, ktorí patrili súčasne aj k propagátorom a zakladateľom hnutia DTV v jazykovom ostrove Nemecké Pravno–Kremnica.[35] Aj predstavitelia nemeckej inteligencie v tejto oblasti patrili k funkcionárskym oporám hnutia DTV. V období 1935–1938 bolo založených v tejto oblasti 11 spolkov DTV, pričom ťažiskovým rokom zakladania spolkov DTV v tomto jazykovom ostrove bol rok 1935, kedy tu vzniklo 9 spolkov DTV.[36]

Činnosť spolkov DTV na Slovensku sa v polovici 30. rokov výrazne zaktivizovala vo všetkých troch jazykových ostrovoch. Roku 1936 bol založený i tretí telocvičný okres DTV Nemecké Pravno–Kremnica, čím sa skompletizovala organizačná a riadiaca sieť DTV na Slovensku. Na potvrdenie trvalého zapustenia koreňov jahnovského turnerského systému v tejto oblasti, ale i z dôvodov národnostne-politických zorganizoval telocvičný okres DTV 18. 9. 1936 v Sklenom svoje I. okresné telocvičné slávnosti, za účasti vedúcich funkcionárov KdP na čele s F. Karmasinom.[37] Obdobnú akciu usporiadal aj telocvičný okres DTV Spiš vo Švedlári 6. 9. 1936 za účasti 10 spolkov DTV z tejto oblasti.[38] Dokonca i pri účasti turnerov z telocvičného okresu DTV Bratislava na VI. župných telocvičných slávnostiach v Jihlave sa zo 125 účastníkov tohto okresu nachádzalo vo výprave popri 52 turneroch a 41 turnerkách aj vedenie okresu DTV Bratislava i členovia vedenia KdP.[39] Zjavným cieľom všetkých uvedených telovýchovno-propagačných podujatí bolo aktivizovanie a zjednocovanie Nemcov pre politiku henleinovského hnutia. Henleinovci sa na Slovensku, prostredníctvom KdP a ňou riadenými záujmovými organizáciami upriamili na boj proti vplyvu Maďarska a maďarských menšinových strán, ktoré hlavne na hornom Spiši mali ešte pomerne pevné pozície.[40] Sám K. Henlein navštívil roku 1936 Slovensko dvakrát (v apríli Bratislavu a v novembri Spiš). Hlavne jeho cesta na Spiš vyvolala vlnu odporu zo strany promaďarsky orientovaných spišských Nemcov. Jedným z dôvodov tohto postoja spišských Nemcov bol ešte stále pretrvávajúci spišský partikularismus a pomerne silné pozície ZdP, hlavne u staršej generácie.

Činnosť spolkov i okresov DTV na Slovensku dostala po roku 1935 zjavne novú kvalitatívnu dimenziu, čo sa odrazilo nielen na kvalite telocvičnej práce, ale svoju odozvu to nachádzalo v náraste počtu novozaložených spolkov i členskej základne. Franz Karmasin a Július Marso, vedúci funkcionári KdP sa v r. 1935 stali aj členmi širšieho vedenia župy DTV Južná Morava, s cieľom priameho prepojenia politiky KdP do turnerskej práce na Slovensku. Bol to výsledok premyslenej politiky SdP a KdP, ktoré využívali vysokú nezamestnanosť na Spiši a v oblasti „Hauerlandu“. Pomocou miestnych a regionálnych pobočiek KdP a jej hospodárskych pobočiek organizovali v spolupráci so Zvazom

[34] ZEISEL, Bohumil (1890–1973) rímskokatolícky kňaz a politik. Kaplán v Handlovej a Kremnici. Od r. 1921 učiteľ náboženstva v Kremnici, od r. 1928 na gymnáziu v Nových Zámkoch. Od r. 1932 vo výslužbe. V r. 1934–1940 výpomocný duchovný v Cechu. Po 2. svetovej vojne odsunutý do Spolkovej republiky Nemecko. SCHVARC, M.: Politická agitácia..., s. 90.

[35] Štátny archív (ŠA) Prievidza, OÚ č1. 9137/1938.

[36] BOBRÍK, M.: Nemecká menšina na Slovensku a jej telovýchovné a športové aktivity v rokoch 1918–1945. STU Bratislava 2006, viď príloha s. 132–133. Zoznam spolkov DTV na Slovensku bol zostavený na základe zistení vlastnej výskumnej činnosti.

[37] ŠA Žiar n. Hronom, OÚ Kremnica prez. č. 1/176.

[38] Karpathen Post, 10. 10. 1936, s. 6.

[39] Turnzeitung DTV, roč. 17, 15. 6. 1936.

[40] KRAMER, J.: Cesta slovenských Nemcov od uhorskej orientácie k orientácii veľkonemeckej. In: Nové obzory 5.1963.

DTV turnerské pracovné tábory. Účastníkmi takýchto táborov, ktoré trvali tri mesiace, boli predovšetkým mladí, nezamestnaní príslušníci nemeckej menšiny na Slovensku, ktorí dovŕšili 18. rok svojho života. Nábor do uvedených táborov mali na starosti pobočky KdP v jednotlivých jazykových ostrovoch. V Kežmarku bol organizátorom náboru vedúci funkcionár KdP v Kežmarku a blízky spolupracovník F. Karmasina Ing. Leo Kowal.[41] Zverbovaná mládež dostala v týchto táboroch okrem celkového zaopatrenia aj 2 Kč denne, pričom cestovné náklady hradila sama KdP. Nábor do turnerských pracovných táborov sa uskutočnil v lete 1936 prostredníctvom turnerských inštruktorov, väčšinou študentov nemeckých vysokých škôl v Prahe a Brne, ktorých na Slovensko vyslal Zväz DTV. Po ich odchode prevzali náborovú iniciatívu miestne pobočky Deutscher Kulturverband.[42] Absolventi turnerských pracovných táborov z radov mladých karpatských Nemcov sa postupne stali propagátormi nielen myšlienok hnutia DTV, ale aj politiky SdP, resp. KdP na Slovensku.

Postupne sa vytvárali kádrové i organizačné podmienky pre vznik samostatnej telocvičnej župy DTV na Slovensku. Telocvičná práca spolkov DTV bola v roku 1937 zameraná na prípravu okresných telocvičných slávností vo všetkých troch jazykových ostrovoch. Ako prvý organizoval uvedené slávnosti okres DTV Bratislava v dňoch 5.–6. júna 1937 v Pezinku za účasti vedúcich funkcionárov KdP, Nemeckého kultúrneho zväzu a župy DTV Južná Morava.[43] Na túto akciu nadväzovali telocvičné slávnosti okresu DTV Spiš, ktoré sa konali 19.–20. júna 1937 v Kežmarku.[44] Uvedené slávnosti boli pripravované veľmi starostlivo, pretože ich význam v tomto období už dávno prerástol telovýchovný rámec a boli skôr politicko-propagačnou akciou. Funkcionári KdP si boli vedomí, že keď sa im podarí podchytiť nemecké obyvateľstvo v tomto meste, podarí sa im podlomiť i pozície ZdP nielen v jej bašte, ale aj v širokom okolí Spiša. Pred otvorením telocvičných slávností sa konala bohoslužba, na ktorej kaplán Fiffek apeloval na spišskú mládež, aby si bola vedomá svojej príslušnosti k nemeckému národnému celku, pred ktorým stoja vážne historické úlohy. Pritom v Čechách a na Morave školské úrady zakázali účasť školopovinnej mládeže na cvičeniach DTV, avšak na Slovensku sa k tejto otázke úrady správali nevšímavo. Organizovanie mládežníckych táborov, víkendové stretnutia mládeže a ďalšie výchovné, pre mládež vysoko atraktívne formy práce sa stali aj na Slovensku (hlavne v Bratislave a okolí) účinnými prostriedkami vplyvu na nemeckú mládež. Prostredie Malých Karpát v okolí Bratislavy, Limbachu, Grinavy i Pezinka sa stalo od r. 1930 miestom organizovania pravidelných táborov nemeckej mládeže DTV nielen zo Slovenska, ale aj Moravy. Ich účasť sa počítala na stovky, čo pri atraktívnom programe

[41] KOWAL, Leo: jeden z najbližších Karmasinových spolupracovníkov. Tajomník Hospodárskej kancelárie KdP v Bratislave, Nemeckom Pravne. Po vzniku Deutsche Partei v októbri 1938 jej pokladník. Zapletený do homosexuálnej aféry v DP odhalenej začiatkom 1941. Obvinený z homosexuality a odvlečený do koncentračného tábora v Hamburgu. Keď sa neskôr Karmasin dozvedel, že slovenskí Nemci, naverbovaní za dozorcov v koncentračných táboroch, mali nastúpiť službu v koncentračnom tábore v Hamburgu, kde bol uväznený L. Kowal, žiadal Himmlera, aby ho premiestnili niekde inde. Aby sa prípad celkom doriešil, žiadal, aby Kowalovi preukázali česť a aby mohol na fronte zahynúť hrdinskou smrťou. KOVÁČ, D.: c. d., s. 175–176.

[42] SNA, FPR, Mat. 19/14 č. 109/897-900 – správa zemského četníckeho veliteľa, Mat. 19/14 č. 109/1060 – správa o činnosti telocvičného okresu DTV Bratislava.

[43] SNA, FPR, Mat. 19/15 čl. 6996/44 – správa o činnosti okresu DTV Bratislava.

[44] Karpathen Post, 26. 6. 1937, s. 6.

s brannými prvkami, znení bubnov, speve nemeckých piesní a uctievaní ďalších symbolov im dávalo pocit hrdosti k spolupatričnosti k nemeckému celku. Pod heslom: „Mládež dneška je mužstvom zajtrajška“ im bola vštepovaná zodpovednosť za osudy nemeckého národa a zdôrazňovaná ich úloha v tomto boji.[45]

V dňoch 4.–5. augusta 1937 sa konali okresné telocvičné slávnosti aj v treťom jazykovom ostrove Nemecké Pravno–Kremnica, ktorých organizáciou bol poverený spolok DTV Kremnické Bane.[46] Na týchto slávnostiach vystúpilo 72 turnerov a 60 turneriek zo spolkov DTV Sklené, Handlová, Kunešov, Nemecké Pravno, Jánova Lehota, Nová Lehota, Tužina a Kremnické Bane. Medzi prítomnými sa nachádzali vedúci funkcionári najvýznamnejších nemeckých organizácií tejto oblasti, ako aj F. Karmasin, ktorý sa osobne zúčastnil i predošlých dvoch telocvičných slávností. Okresné telocvičné slávnosti DTV vo všetkých jazykových ostrovoch na Slovensku mali potvrdiť, že dozrel čas pre vytvorenie samostatnej telocvičnej župy DTV na Slovensku. Dôvod vytvorenia samostatnej telocvičnej župy DTV na Slovensku bol zjavne podmienený politickými zámermi. Veď po stránke kvality telovýchovného procesu i stupňa organizovanosti hnutia DTV na Slovensku bolo tu evidentné zaostávanie za spolkami z Čiech, Moravy a Sliezska. Pomerne vysoká organizovanosť nemeckej mládeže v DTV, ako aj účinný dopad práce DTV na široké vrstvy nemeckého obyvateľstva urobili z tejto organizácie dôležitý článok politickej stratégie henleinovskej politiky na Slovensku. Funkcionári DTV boli výdatnou pomocou KdP už vo volebnej kampani roku 1935.[47] Ako rečníci na predvolebných mítingoch vystupovali v politickom tričku KdP mimoriadne aktívne farári B. Zeisel, J. Steinhubel, J. Bauer, J. Jacklin a ďalší, ktorí boli súčasne i čelní funkcionári DTV v „Hauerlande“. Agitáciou a šírením narastajúceho nacionalizmu a šovinizmu sa však úloha spolkov DTV na Slovensku neskončila. Skôr naopak, stala sa základňou pre ďalšiu, veľmi cieľavedome plánovanú, konkrétnu činnosť pri destabilizácii politických pomerov v republike. Henleinovci a Zväz DTV vysielali na Slovensko svojich školených emisárov, ktorých úlohou bolo pripraviť pôdu v nemeckých ostrovoch na Slovensku pre radikalizáciu nemeckého obyvateľstva. Jedným z takýchto emisárov bol aj Jozef Jacklin z Chotežova, ktorý sa od januára 1936 zdržiaval v Tužine s úlohou zakladať spolky DTV. Jacklin vykonával funkciu cvičiteľa DTV v Tužine a Gajdeli, pričom branci z radov cvičencov boli viazaní prísahou, že v prípade vojny budú svoju brannú povinnosť konať len v prospech henleinovského hnutia a svojho národa a to formou sabotáže a vojenskej zrady. Podobnú prísahu robili všetci branci cvičiaci v DTV na základe príkazu Zväzu DTV v ČSR.[48] Roku 1937 sa zúčastnili vybraní turneri na verejných zhromaždeniach Karpatonemeckej strany už vo funkciách tzv. ordnerov (usporiadateľov), ktorých úlohou bolo zabezpečiť poriadok na politických mítingoch, ale aj osobnú ochranu pred politickými protivníkmi, ktorí nesúhlasili s politickou KdP a SdP.

Vzhľadom na skutočnosť, že politický vplyv a zámery KdP nenašli ani po návštevách Henleina na Slovensku, jednoznačnú podporu, bolo potrebné aj v DTV uskutočniť také opatrenia, hlavne kádrové, ktoré by umožnili ďalší postup bez problémov a bez odporu

[45] FREISING, J.: c. d., s. 122–123.

[46] ŠA Žiar n. Hronom, OÚ Kremnica prez. čl. 131/1937.

[47] ŠA Bratislava, OÚ Modra prez. 436/35.
Pozri bližšie SCHVARC, M.: Politická agitácia..., s. 87–118.

[48] ŠA Prievidza, Fond OÚP – RH a KSČ č. 583/1936.

pri realizácií zámerov SdP na Slovensku. Dňa 5. septembra 1937 sa zišli zástupcovia DTV na Slovensku na spoločnom zasadnutí v Kremnických Baniach, aby tu dohodli organizačné záležitosti vzniku Karpatskej telocvičnej župy XVII. Zväzu DTV a ďalšie smery jej činnosti.[49] Celé toto zasadnutie a z neho rezultujúce závery mali zvláštnu politickú príchuť. F. Karmasin, ktorý sa na tomto, zjavne vopred pripravenom zasadnutí zúčastnil, nechal sa totalitným spôsobom „zvoliť" do funkcie starostu vzniknutej župy. Za telocvičného náčelníka bol ustanovený Jozef Jacklin a výchovného náčelníka župy Ing. Hans Friedl, spoľahliví a verní prívrženci Karmasina a politiky KdP. Aj v tomto prípade sa postupovalo podľa vnútornej smernice KdP, v ktorej sa zdôrazňovalo, že vedúce funkcie v organizáciách riadených KdP môžu byť len preverené kádre, ktoré prišli zo Sudet.[50] Sídlom vzniknutej župy XVII. Zväzu DTV sa stala Bratislava. Vzhľadom na zámery SdP a KdP s telocvičným hnutím DTV, ale aj na politickú nespoľahlivosť niektorých funkcionárov spolkov DTV na Spiši, rozhodol sa Karmasin neriskovať výsledky volieb. Týždeň po voľbách pricestoval Karmasin do Kežmarku, aby rozptýlil pochybnosti hornospišských spolkov DTV o „regulárnosti" volieb, ale bez výraznejšieho úspechu. Spolok DTV Kežmarok, ktorého vedenie sa hlásilo k politike ZdP, sa obrátil na Zväz DTV so žiadosťou o zrušenie platnosti výsledku volieb. Zväz na túto žiadosť odpovedal, že vzhľadom na vyššie záujmy turnerského hnutia musí byť voľba Karmasina uznaná.[51] Na protest proti výsledkom volieb sa celé vedenie spolku DTV Kežmarok vzdalo činnosti. Prívrženci Karmasina a politiky KdP, resp. SdP tak dosiahli cieľ, ktorý sledovali, t.j. zbaviť sa vo vedení spolkov DTV posledných zvyškov opozície z radov prívržencov ZdP. Pritom zámery Karmasina boli vopred dohodnuté s Henleinom i vedením Zväzu DTV. Začiatkom januára 1938 dostali vedúci funkcionári župných a okresných zväzov DTV prísne dôverný obežník, podpísaný náčelníkom zväzu W. Brandnerom, v ktorom ich žiada, aby pri výročných schôdzach boli do funkcií predsedov žúp, okresov i spolkov zvolení ľudia plne oddaní politike SdP a K. Henleinovi.[52] Úradujúci predsedovia telocvičných orgánov DTV mali znemožniť, aby sa do čela spolkov dostali ľudia stojaci v opozícii proti vedeniu strany SdP, resp. KdP, prípadne ľudia, ktorých oddanosť tomuto hnutiu je pochybná. Vytvorením Karpatskej telocvičnej župy XVII. sa síce vytvoril väčší priestor pre telocvičnú aktivitu spolkov DTV na Slovensku, avšak po stránke ideového a politického pôsobenia na členstvo, čo bol hlavný cieľ tohto zámeru, sa priama vazba na politiku SdP a KdP ešte viac prehĺbila.

Karpatská župa sa organizačne členila na štyri telocvičné okresy: Bratislava (11 spolkov DTV), Nemecké Pravno (4 spolky DTV), Kremnica (7 spolkov DTV), Spiš (18 spolkov DTV). Pri hlbšej analýze miesta a času zakladania spolkov DTV na Slovensku zistíme, že v jazykovom ostrove Bratislava a jej okolí boli v r. 1935 založené nové spolky len v Nových Košariskách a Čelej, zatiaľ čo ostatné spolky kontinuitne pokračovali vo svojej činnosti (napr. DTV Bratislava) alebo pod vplyvom politických udalostí obnovili svoju činnosť (napr. DTV Pezinok, Grinava atď.). V jazykovom ostrove Nemecké Pravno–Kremnica boli spolky DTV založené až od r. 1935, a to zjavne pod vplyvom rýchlo sa meniacej situácie nemeckej otázky v Sudetách a následne i na Slovensku. Dôkazom

[49] Karpathen Post, 9. 10. 1937, s. 4.

[50] ONDREJKOVIČ, P.: Zradcovská úloha Deutsche Partei a história jej vzniku. Diz. práca UK 1223, Bratislava 1970.

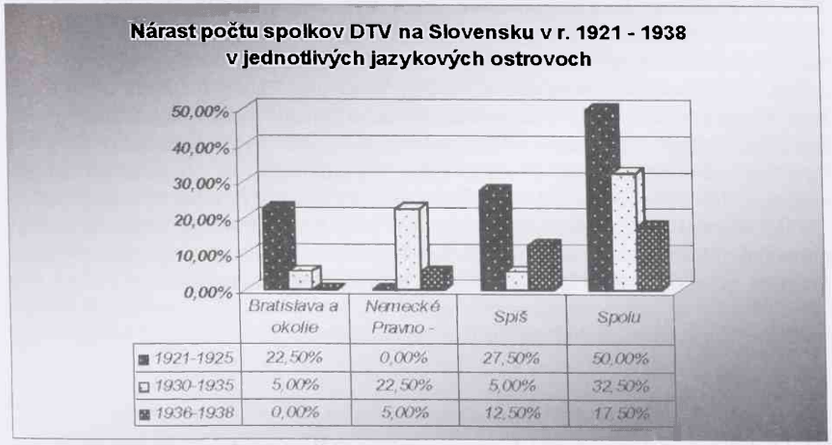
[51] Karpathen Post, 9. 10. 1937, s. 4.

[52] SNA, KÚ prez. č1. 7086/38.

tohto tvrdenia je skutočnosť, že práve v tomto jazykovom ostrove malo KdP v roku 1935 najvyšší počet členov.[53] Na druhej strane však veľkosť zakladaných spolkov DTV v tejto oblasti čo do počtu členov bola nepatrná. Členskú základňu miestnych spolkov tvorilo 20–30 členov (napr. DTV Nemecké Pravno malo v r. 1938 iba 29 členov). Na Spiši bola situácia čiastočne odlišná. Spolky DTV, ktoré tam vznikali začiatkom 20. rokov ako výraz formovania nemeckého národného povedomia, predstavovali trvalú opozíciu voči Karmasinovi a jeho henleinovskej politike (viď obr. 1). Ak si chcel Karmasin podmaniť Spiš, hlavne Horný Spiš, musel iniciovať zakladanie spolkov DTV s takým vedením, ktoré nebude stáť na princípoch politiky ZdP, ale sa stotožní s myšlienkami Henleina a politikou SdP a KdP. To sa mu čiastočne i podarilo. Veď v rokoch 1935–1938 boli založené spolky DTV v Matejovciach (1935), Smolníku a Medzeve (1936), v Poprade, Veľkom Slavkove a v Rakúsoch (1938). Založenie posledne menovaných spolkov z Horného Spiša malo byť zároveň i odpoveďou Karmasina na protesty hornospišských DTV na jeho vopred zinscenovanú voľbu za predsedu Karpatskej telocvičnej župy XVII. Zväzu DTV v ČSR a súčasne to bola príprava na akcie, ktoré mali viesť k rozbitiu republiky.

Už od začiatku roka 1938 začali v SdP i KdP, po vzore SA, organizovať polovojenské ozbrojené zložky – Dobrovoľnú ochrannú službu Freiwilliger Schutzstaffel – FS. Tieto ozbrojené zložky, okrem diverznej činnosti, mali byť hlavnou oporou chystaného henleinovského, protičeskoslovenského vystúpenia. V spolkoch DTV na Slovensku bola tomuto zámeru podriadená celá obsahová náplň činnosti.

Obr. 1

	Bratislava a okolie	Nemecké Pravno -	Spiš	Spolu
1921-1925	22,50%	0,00%	27,50%	50,00%
1930-1935	5,00%	22,50%	5,00%	32,50%
1936-1938	0,00%	5,00%	12,50%	17,50%

Prameň: SNA, FPR, KÚ, MPS; ŠA Martin, Poprad, Prievidza, Stará Ľubovňa, Žiar nad Hronom; Noviny a časopisy: Grenzbote, Pressburger Zeitung, Karpathen Post, Deutsche Stimmen.

[53] KOVÁČ, D.: c. d., s. 103 – KdP mala na Slovensku roku 1935 niečo viac ako štyritisíc členov. Najviac – 1973 – v oblasti stredného Slovenska, v Bratislave a okolí to bolo 1250, zatiaľ čo na Spiši iba 557, zvyšok, ani nie tri stovky tvorili Nemci na Podkarpatskej Rusi.

Členovia spolkov boli rozdelení do dvoch skupín, tzv. Sturmgruppe A (útočný oddiel) – tu boli zaradení členovia, ktorí už absolvovali základnú vojenskú službu a tzv. Sturmgruppe B (útočný oddiel) – členovia tejto skupiny sa okrem telesnej prípravy zaoberali aj vojenským výcvikom, ktorý bol spojený so streleckou prípravou.[54]

Z dôvodu zintenzívnenia ideového a politického vplyvu na mládež sa rozhodol Zväz DTV na zasadnutí 14. 11.–5. 12. 1937 v Podmokloch reorganizovať turnerské mládežnícke hnutie. Zväz DTV sa opieral o Zákon o brannej výchove z 1. júla 1937, ktorý bol prijatý v parlamente za búrlivej diskusie ako reakcia na nebezpečne sa vzmáhajúci a Československo bezprostredne ohrozujúci nacizmus v Nemecku. Tento zákon však vhodne zapadal i do Henleinovej koncepcie prípravy na rozbitie republiky. Od januára 1938 boli zaradení cvičenci DTV vo veku 10–18 rokov a cvičenky vo veku 10–21 rokov do novej organizácie Jungturnerschaft (Turnerská mládež), ktorá vznikla ako súčasť DTV. Vodcom tejto organizácie sa stal zväzový náčelník mládeže Willi Brandner.[55] Uvedené organizačné zmeny v DTV boli realizované po vzore NSRL[56] a prispôsobené podmienkam a možnostiam, v ktorých spolky DTV svoju činnosť mohli realizovať. Zámery týchto opatrení sa prejavili už na jar 1938. V Bratislave sa sfanatizovaná nemecká mládež zo spolkov DTV prezentuje už otvorene svojou pripravenosťou pre naplnenie Henleinových rozbíjačských zámerov. Táto činnosť sa deje za priamej účasti i pomoci niektorých učiteľov nemeckých škôl a v školských priestoroch.[57] V máji a júni 1938 sa konali v niektorých obciach na Slovensku komunálne voľby, ktoré využila KdP na mohutnú agitáciu pre svoj národne-socialistický program.[58] Na jeseň 1938, po vzniku Deutsche Partei sa v závislosti na týchto zmenách realizovala i na poli nemeckej telovýchovy nová koncepcia telovýchovy a športu. Zrušením Karpatskej telocvičnej župy XVII. bol vytvorený priestor pre združenie všetkých telocvičných, turistických i športových organizácií a spolkov nemeckej menšiny na Slovensku, ktoré sa hlásili k politike Deutsche Partei, následníckej organizácii KdP, a tým i k nacionálne socialistickému svetovému názoru. Hlavným cieľom týchto zmien bola príprava henleinovcov a karmasinovcov na uchopenie moci v republike za pomoci Hitlera. Založenie Nemeckého telocvičného a športového zväzu (Deutscher Turn- und Sportverband – ďalej DTSV) sa uskutočnilo 17. novembra 1938 v Bratislave i keď jeho stanovy boli schválené až 14. 2. 1939.[59] Za predsedu Zväzu DTSV bol dosadený funkcionár DP Walter Donath, veliteľ polovojenských jednotiek Freiwillige Schutzstaffel (FS), pričom aj ďalšie funkcie v tomto zväze boli obsadené funkcionármi tejto strany (Gustav Pragant – tajomník, Alfred Rubatschek – výchovný náčelník a ďalší).

[54] SNA, FPR, Mat. 19/14 čl. 1338/38.

[55] Tamže, KÚ prez. 3374/1938 zo dňa 31. 1. 1938.

[56] Nationalsozialistischer Reichsbund fur Leibesübungen (Národne-socialistický ríšsky zväz telesných cvičení)

[57] SNA, FPR, Mat. 19/14 č. 19047 a č. 12800.

[58] KOVÁČ, D.: Nemecko..., s. 532.

[59] SNA, FPR, Mat. 19/14 čl. 14460/8/1938.

Vzťah Karpathenverein a HDW k československým organizáciám v oblasti turistiky 1918–1938

Do r. 1918 mali na Slovensku v oblasti turistiky takmer výsadné postavenie tri turistické spolky, ktoré sa po roku 1918 hlásili k nemeckej národnosti: *Uhorský karpatský turistický spolok*,[60] ktorého pôsobnosť bola sústredená hlavne do oblasti Vysokých Tatier, *Malokarpatský turistický spolok*, ktorého pôsobnosť sa sústredila do oblasti Malých Karpát,[61] a *Naturfreunde*.[62] Členskú základňu v prvých dvoch menovaných spolkoch tvorili prevažne príslušníci nemeckej a maďarskej národnosti, zatiaľ čo v robotníckom turistickom spolku Naturfreunde tvorili členskú základňu robotníci, remeselníci a živnostníci nemeckej, maďarskej a slovenskej národnosti. Turistické spolky Naturfreunde si rozdelili v 20. rokoch sféry pôsobnosti na Slovensku na dva pracovné okruhy – západný (Bratislava) a východný (Košice). V západnom okruhu, v oblasti Malých Karpát vykonával svoju činnosť spolok Naturfreunde Bratislava, ktorý bol jediným nemeckým robotníckym turistickým spolkom v tejto oblasti v období predmníchovskej republiky. Vo východnom okruhu bol najaktívnejší spolok Naturfreunde Košice, ktorý v polovici 20. rokov založil v oblasti Spiša svoje pobočky v Kežmarku, Matejovciach, Poprade a Gelnici. Oba pracovné okruhy však pracovali izolovane a vzhľadom na dominantné postavenie Karpathenverein v oblasti turistiky, lyžovania a cestovného ruchu na Slovensku bolo ich úlohou zamedziť KČST získať dominantné postavenie.

Vznikom Československej republiky sa oslabili politické i ekonomické pozície maďarskej menšiny a majetné vrstvy spišských Maďarov predisponovali svoje finančné prostriedky do Budapešti. To viedlo najskôr k ochrnutiu a neskôr až k zániku Uhorského karpatského turistického spolku (ďalej MKE) na Slovensku. Bývalí vedúci funkcionári MKE sa stavali negatívne k existencii Československej republiky. Ideovými oporným stĺpmi spišskonemeckej politiky boli v tomto období predovšetkým Július A. Hefty, vedúci redaktor Karpathen Post, jeden z vedúcich funkcionárov spolku Karpathenverein a Dr. Arthur Weber, ktorý mal priamy kontakt so Spolkom pre Nemcov v zahraničí. Ich zásluhou bola politika spišských Nemcov orientovaná výrazne promaďarsky, s nemecko-nacionalistickým podtónom, ktorý však nebol namierený proti maďarskému útlaku a odnárodňovaniu, ale hlavne proti Československu a aj proti slovenskému národu.[63] Protičeskoslovenské, resp. protičeské a promaďarské výpady spišských Nemcov mali svoju dlhú tradíciu a pretrvávali až do tridsiatych rokov. Spišskí Nemci sa obrátili prostredníctvom Karpathen Post, v snahe zvrátiť kolobeh dejín, na slovansky hovoriace obyvateľstvo Spiša s vyhlásením: „V Uhorsku ste počas tisícročnej uhorskej nadvlády boli Slávi

[60] ŠULC, I.: Uhorský karpatský spolok a Karpathenverein, FTVŠ UK Bratislava 1974, s. 8 – Magyarországi Kárpátegyesület bol založený roku 1873, c. d.

[61] SNA, FPR, Mat. 1/6 – Malokarpatský turistický spolok bol založený r. 1901. V podmienkach ČSR mal schválené stanovy MPS 2. 7. 1922, č. 10703/V/1922, zmena stanov 6. 11. 1923, č. 13313/V/23.

[62] SNA, FPR, Mat. 18 – Naturfreunde Bratislava založený 8. 4. 1908 ako sekcia medzinárodnej turistickej organizácie so sídlom vo Viedni. V podmienkach ČSR schválené stanovy MPS 1. 9. 1921, č. 5053/1921. Sídlo zväzu v Ústí nad Labem.

[63] Karpathen Post, 24. 10. 1918. V článku pod názvom „Wachet auf!" (Prebuďte sa!") sa píše: „Všetko čo tu je a stojí urobili Nemci, krajina, pôda je z veľkej časti v nemeckých a maďarských rukách a na celom Spiši nie je jeden jediný vzdelaný muž, ktorý by sa hlásil k Slovákom! ...Boli sme nemeckí, sme nemeckí a chceme Nemcami zostať!"

a slavistickí ste zostali! Ste presvedčení, že po len storočnej českej nadvláde takisto budete?“[64]

Upevnenie československej štátnej moci aj na území Slovenska presvedčilo nakoniec i spišskonemeckých politikov, aby sa vyrovnali s realitou a začali pracovať v podmienkach nového štátneho útvaru. Pred parlamentnými voľbami roku 1920 vznikali početné pokusy o založenie politických strán. Na Spiši sa najviac aktivizoval Andor Nitsch, ktorý začiatkom roku 1920 inicioval založenie Zväzu Roľníkov (Bund der Landwirte). Pre budúcnosť spišských Nemcov mala však ďaleko vačší význam Spišskonemecká strana (Zipser Deutsche Partei). Jedným z jej „krstných otcov“ bol J. A. Hefty, popredný funkcionár aj jedného z najvačších turistických spolkov v Európe, Karpathenverein.

Po jej založení sa začala aktivizovať už aj činnosť novo tvoriaceho sa turistického spolku **Karpathenverein**, ktorého sídlom sa stal Kežmarok. Čo zapríčinilo zvýšenú aktivitu spišských Nemcov a bývalých členov MKE, ktorá vyústila do formálne nového konštituovania turistického spolku Karpathenverein v Československu?

Spišskí Nemci považovali Vysoké Tatry za svoj majetok. Tento vlastnícky vzťah mal nielen ekonomické, ale vo veľkej miere aj citové pozadie, ak berieme do úvahy desaťročia záslužnej budovateľskej, organizátorskej i ochranárskej práce generácií spišského obyvateľstva, ktoré sa podieľali na sprístupnení a zviditeľnení tohto krásneho kúta slovenskej krajiny. Je pravdou, že predovšetkým cítenie spišskej inteligencie bolo zjavne promaďarské, čo sa vypuklo prejavilo v r. 1918 v neochote, resp. priam v odpore akceptovať spoločensko-politické zmeny, ktoré sa udiali po rozpade Rakúsko-uhorskej monarchie. Z tohto dôvodu ustúpili do úzadia i snahy o organizovanú činnosť spišských Nemcov v oblasti turistiky a cestovného ruchu. Až po stroskotaní týchto nereálnych snáh a po založení politickej strany spišských Nemcov ZdP našlo úsilie bývalých funkcionárov MKE i silného, v parlamente zastúpeného politického tútora. Veď väčšina čelných funkcionárov ZdP bola súčasne i členmi bývalého MKE, čo len znásobilo snahy o založenie takého spolku, ktorý by kontinuitne pokračoval v práci MKE. Nemenej dôležitou stránkou aktivity spišských Nemcov pri zakladaní Karpathenverein bola otázka ekonomického prínosu z turistického ruchu a pracovné príležitosti pre značnú časť spišského obyvateľstva. Netreba zabúdať, že oblasť Vysokých Tatier poskytovala nielen možnosti rekreačného a športového vyžitia, ale predovšetkým možnosť výhodného investovania a finančných príjmov z cestovného ruchu. Ďalším dôležitým faktorom bola skutočnosť, že od r. 1919 začal v Liptovskom Mikuláši svoju činnosť *Tatranský spolok turistický*, ktorý mal r. 1920 už desať klubov s 985 členmi, čo tvorilo 7,6 % z celoštátneho počtu turistov v KCST. Zložitá národnostná situácia a potreba prelomiť hegemóniu nemecko-maďarských turistických spolkov viedla r. 1920 k zlúčeniu Tatranského spolku turistického s Klubom českých turistov do *Klubu československých turistov* (*KČST*).[65] Vznikla turistická organizácia, v ktorej Nemci zákonite videli ohrozenie svojich, desaťročia budovaných pozícií.

Nové stanovy spolku Karpathenverein boli vypracované 21. 12. 1921 a schválené Ministerstvom s plnou mocou pre správu Slovenska 23. 3. 1922. Predsedom spolku sa stal Dr. Michael Guhr, lekár z Tatranskej Polianky, ktorý bol súčasne aj popredným funkcionárom Hlavného zväzu nemeckých spolkov pre zimné športy (Hauptverband der Deutschen

[64] Tamže.

[65] Tamže.

Wintersportvereine), ako aj funkcionárom Hlavného zväzu nemeckých horských a turistických spolkov (Hauptverband der Deutschen Gebirgs- und Wandervereine).[66] Zásluhou mimoriadnej osobnosti Dr. M. Guhra, uznávaného lekára, športového funkcionára i diplomata medzinárodného významu, ako aj zásluhou osobností ako boli Julius Andreas Hefty, Alfréd Grosz, Artur Wiegand či Theodor Sauter sa podarilo spolku už začiatkom 20. rokov prinavrátiť aspoň čiastočne stratené pozície medzi turistickými spolkami nielen v ČSR, ale aj v Európe. Karpathenverein disponoval už v tomto období kvalitným zborom erudovaných funkcionárov, rozhodcov a cvičiteľov, čo umožnilo nielen plynulý prechod činnosti z MKE na Karpathenverein, ale aj kvalitné zabezpečenie jednotlivých oblastí činností tohto spolku. Práve osobnosť Dr. M. Guhra prispela k tomu, že napäté vzťahy s KČST sa podarilo urovnať do roviny konštruktívnej spolupráce, čoho výsledkom bolo r. 1923, z príležitosti 50. výročia založenia Karpathenverein, vymenovanie priekopníka a vedúcej osobnosti slovenskej turistiky Miloša Janošku za čestného člena Karpathenverein.

Po vzniku Československej republiky sa odtrhlo od Karpathenverein sedem turistických sekcií (Budapešť, Sitno, Mátra, Bükk, Fiume, Eisenburg a Košický výbor sekcie Ost Karpathen). Členská základna uvedených sekcií sídlila v Maďarsku, resp. Rakúsku, kde si po r. 1918 vytvorili samostatné turistické organizácie. Stav členskej základne sa zredukoval z 5 000 na 400 členov.[67] Aj turistický ruch, ktorý znamenal pre spolok hlavný zdroj príjmov, bol v rokoch 1918–1920 celkom ochrnutý. Po stránke materiálno technického vybavenia sa opierali členovia spolku o výsledky práce členov bývalého MKE. Ambície spišských Nemcov vybudovať najväčšiu turistickú organizáciu na Slovensku, viedli vedúcich funkcionárov Karpathenverein už v r. 1920 k fuzii tohto spolku s druhým najstarším nemeckým turistickým spolkom – *Malokarpatským spolkom*.[68] Cieľom tohto integračného snaženia bolo nielen zjednotenie všetkých nemeckých turistických spolkov na Slovensku do jednej silnej, strešnej organizácie, ale aj vytvorenie účinnej opozície proti neustále silnejúcemu vplyvu KČST na Slovensku. Činnosť Karpathenverein bola rozdelená do štyroch základných oblastí pôsobnosti: 1. Sprievodcovská a záchranná činnosť; 2. Zimné športy; 3. Vysokohorská turistika; 4. Ochrana prírody.

Od roku 1921 sa stal Karpathenverein členom HDW (aj keď ešte nemal schválené stanovy), ktorý združoval okrem lyžiarov aj sánkarov, bobistov a čiastočne aj korčuliarov. Bolo to v období po prvej konsolidácii pomerov v tomto zväze v roku 1921, keď HDW malo približne 5 500 členov. Po vzniku ČSR bol vzťah Svazu lyžařů (SL) a HDW v oblasti zimných športov veľmi napatý. Premietali sa do neho aktuálna politická situácia, pocity vzájomných krívd, rivalita, ale aj v závislosti na aktuálnej politickej situácii výbuchy nevraživosti medzi Čechmi a Nemcami. Avšak láska k horám a ku športu dokázali otupiť hrany vzájomnej národnej rivality a hľadať schodné cesty k spolupráci. Na jednej strane dosahovali sudetonemeckí pretekári špičkovú európsku výkonnosť, na druhej strane však mohli štartovať na olympijských hrách iba s „požehnaním“ Svazu lyžařů, ktorý ako jediný mal zastúpenie v Československom olympijskom výbore. Táto rivalita, ústiaca do vzájomnej závislosti mala svoju predhistóriu v časoch monarchie. Do I. svetovej vojny sa snažili rakúski a nemeckí lyžiari zabrániť samostatnej účasti Čechov na medzinárodnej

[66] Karpathen Post, 2. 3. 1929, s. 5 – HDW bol založený 23. 11. 1919 v Prahe. Sídlo zväzu bolo v Liberci, od r. 1934 v Jablonci nad Nisou.

[67] GROSZ, A.: Die Hohe Tatra. Stuttgart 1961, s. 127.

[68] SNA, FPR, Mat. 1/6 – Malokarpatský turistický spolok – založený r. 1901 v Bratislave.

scéne. Po vzniku Československej republiky sa karta obrátila. Pre funkcionárov SL bolo tŕňom v oku samostatné zastúpenie HDW v Medzinárodnej lyžiarskej federácii (ďalej FIS), čo bolo proti všetkým medzinárodným zvyklostiam.[69] V medzinárodných športových federáciách zastupovali v jednotlivých športoch každý štát vždy jedna národná organizácia. Táto situácia bola výsledkom lobovania rakúskych a nemeckých funkcionárov, ale aj športovej diplomacie funkcionárov HDW. Predohrou týchto napatých vzťahov oboch zväzov pôsobiacich v ČSR bolo už prvé zasadnutie prezídia Svazu lyžařů v novembri 1920, na ktorom vedenie SL rozhodlo o vstupe sudetonemeckých lyžiarskych organizácií jediného platného športového ústredia.[70] Tento direktívny spôsob rozhodovania spôsobil, že HDW, podporované kolegami s Nemecka a Rakúska si začali organizovať svoje vlastné preteky a tým ignorovali československý zväz. Zo strany HDW to bol tiež jeden z prejavov „solidarity" s Nemeckým lyžiarskym zväzom, ktorý si navzájom so Svazem lyžařů bojkotovali svoje športové podujatia. K zmierneniu napätia malo prispieť rozhodnutie valnej hromady SL z 22. 10. 1922, na ktorom sa delegáti rozhodli zahájiť jednania s HDW o spolužití a spolupráci.[71] Aj HDW si uvedomilo, že vzájomný bojkot a izolácia by nikomu neprospela a nakoniec sa 3. januára 1923 v Obecnom dome v Prahe obidve strany dohodli. S touto zmluvou však nesúhlasili delegáti valnej hromady SL, ktorá sa konala 28. 10. 1923 a odporučili výboru zvazu jej vypovedanie. Zmluva bola vypovedaná už na druhý deň po valnej hromade, čo spôsobilo opať určité napätie medzi oboma zväzmi. Ochota dohodnúť sa a zachovanie dobrej vôle boli nakoniec východiskovým bodom v priebehu roku 1924 pre zahájenie rozhovorov o novej dohode. Prínosom pre zlepšenie vzájomných vzťahov medzi SL a HDW bolo aj vytvorenie spoločnej reprezentácie Československa na Týždni zimných športov v Chamonix v januári 1924, ktorý bol neskôr uznaný za prvé zimné olympijské hry. Účasť lyžiarov v spoločnom výbere Československa v Chamonix nebola však koncom decembra 1923 vôbec istá. Jeden z dôvodov ich vyhýbavej odpovede mohla byť aj skutočnosť, že rížski Nemci neboli pozvaní do francúzskeho zimného strediska. 4. januára 1924 však svoju účasť v spoločnom výbere potvrdili, ba dokonca ponukli do nominácie svojich najlepších pretekárov (Rudolfa Burkerta, Vincenza Buchbergera a Franza Wendeho). HDW si bolo vedomé vysokej športovej výkonnosti svojich pretekárov a z toho dôvodu odmietli ich účasť na kvalifikačných pretekoch Svazu lyžařů. Účasť pod spoločnou československou vlajkou podmienili nasledovne: „Keď Vám a Vášmu ctenému zväzu dáme súhlas a nezostaneme stranou ako Nemci a Rakúšania, chceme tento skutok potvrdiť ako ďalší akt lojality voči štátu a predpokladáme, že aj vláda naopak bude nášmu zväzu napomáhať a naše snahy budú podporované, keď ich odporučíte."[72] Na československej reprezentácii sa v Chamonix nakoniec podieľal trojlístok v skokoch na lyžiach a v závode združenom z radov HDW Josef Adolf, Vincenz Buchberger a Franz Wende, ktorí dokázali udržať krok so svetovou špičkou. Predstihli ich iba štyria Nórovia a jeden Švéd, ktorí v tejto dobe kraľovali v týchto disciplínach.

[69] Medzinárodná lyžiarska federácia – FIS bola založená roku 1924 v Chamonix v rámci Týždňa zimných športov, ktoré boli v r. 1928 na kongrese v Prahe uznané so spatnou platnosťou za I. Zimné olympijské hry.

[70] WAIC, M.: Svaz lyžařů republiky Československé a Hlavní svaz německých zimních sportovních spolků. In: Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu. Praha 2004, s. 231.

[71] Tamže.

[72] Tamže, s. 233–234 c. d.

Začiatkom februára 1924 sa konal kongres v Chamonix, kde československé lyžovanie v zastúpení Svazu lyžařů utrpelo diplomatickú porážku. Za plnoprávneho člena novo vzniknutej Medzinárodnej lyžiarskej federácie, ktorej vznik iniciovali československí zástupcovia, bol prijatý HDW. V zastúpení tejto organizácie sa na VIII. Medzinárodnom lyžiarskom kongrese v Chamonix zúčastnil Dr. Michael Guhr, predseda Karpathenverein, ktorý bol členom predsedníctva Zväzu HDW.[73] Stalo sa to, čo si nielen športovci, ale aj politická reprezentácia želala najmenej. Sudetskí Nemci si vydobyli popri Svazu lyžařů samostatné zastúpenie v medzinárodnej organizácii. V športovej diplomacii to znamenalo predovšetkým možnosť nadväzovania rovnocenných kontaktov s ostatnými národnými zvazmi, zúčastňovať sa ich pretekov a vystupovať v zahraničí ako sudetonemecká reprezentácia. Takýto stav, ktorý legalizovala FIS, vážne spochybňoval jednotu a celistvosť československého štátu. Aj napriek trpkej pilulke, ktorú museli zástupcovia československého lyžovania v Chamonix stráviť, sa vzťahy oboch zväzov postupne zlepšovali. Na základe novej dohody, ktorú vypovedal SL a od pôvodnej sa len veľmi málo odlišovala, dohodli sa zväzy na organizovaní pretekov, žiadostiach o subvencie, zľavách na železniciach, účasti na medzinárodných pretekoch atď. Svaz lyžařů žiadal napr. podporu zo strany HDW pri bojkote poľského lyžiarskeho zväzu, ktorý sa v rokoch 1921–1922 pripojil k výzve poľskej športovej rady bojkotovať akcie československého športu z politických dôvodov, v pozadí ktorého bol spor Československa a Poľska o pohraničné obce. Funkcionári Svazu lyžařů apelovali na HDW, aby pôsobil na Karpathenverein zo Slovenska, ktorého preteky Poliaci hojne navštevovali, aby ich nepozýval. Vedenie HDW vyhovelo tomuto želaniu, ale zároveň žiadali, aby SL upustil od organizovania vlastných pretekov vo Vysokých Tatrách. V tomto období totiž funkcionári Karpathenverein na Slovensku považovali Vysoké Tatry stále ešte za svoj výhradný majetok a akcie Svazu lyžařů v tejto oblasti ako nekalú konkurenciu.

Toto obdobie nebolo s hľadiska členstva Karpathenverein v HDW vôbec ľahké. Permanentné drobné spory medzi HDW a SL, ale predovšetkým vyhrocujúci sa nemecký nacionalizmus v HDW zásluhou lyžiarov DTV, ktorí boli popri Zväzu DTV aj členmi tohto HDW, komplikovali športové styky nielen s československými, ale aj zahraničnými športovcami. Turnerskí lyžiari totiž vytýkali ostatným lyžiarom prílišnú internacionálnosť, lojalitu k Československu prejavenú účasťou na OH pod jeho vlajkou, nedostatok vlastenectva a orientáciu na čisto športový výkon.[74] V roku 1926 došlo k pokusu turnerov zmeniť HDW na svoj obraz. Krušnohorská župa HDW navrhla prijatie árijského paragrafu, vylučujúceho účasť Židov v tomto zvaze. O prijatí tohto paragrafu rokovala valná hromada HDW 21. novembra 1926 a nakoniec ho účastníci neprijali. V opačnom prípade hrozilo HDW vylúčenie z FIS, stratu možnosti účasti jeho športovcov na medzinárodnej scéne, ako aj neúčasť pretekárov HDW na ZOH v St. Moritzi. Reakciou lyžiarov z DTV na odmietnutie árijského paragrafu v stanovách HDW v októbri 1927 bolo vystúpenie turnerov nielen z tohto zväzu, ale aj zo strešnej organizácie Nemcov v ČSR, z Hlavné výboru pre telesné cvičenia.[75] To však neznamená, že by funkcionári HDW tlmili svoje nacionalistické prejavy a začali konštruktívnejšie budovať vzťahy k československej republike

[73] Karpathen Post, l. 3. 1924, s. 2 a 5. 4. 1924, s. 1.
TEREZČÁK, J.: Dejiny lyžovania na Slovensku 1860–1944. Poprad 1997, s. 131.

[74] WAIC, M.: c. d., s. 237.

[75] LUTH, A.: Der deutsche Turnverband in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Munchen 1988, s. 92.

a k jej športovým organizáciám. Tento výsostne pragmatický vzťah oboch zväzov, hraničiaci mnohokrát až s vydieraním, priniesol v konečnom dôsledku Československu na ZOH vo Svätom Moritzi historický úspech. Pretekár z HDW Rudolf Burkert dosiahol v skokoch na lyžiach bronzovú medailu, čím sa stal až do roku 1956 prvým Stredoeurópanom, ktorý narušil hegemóniu Severanov na stupni víťazov.

Uvedené vleklé spory sudetských Nemcov a Čechov nemali však na spišských Nemcov a na činnosť Karpathenverein na Slovensku až taký priamy dopad. Netreba zabúdať, že história tohto spolku bola do roku 1918 úzko spätá s Uhorskom a ekonomické a finančné záujmy mali svoje korene v Budapešti. Samozrejme, že uhorské cítenie a po roku 1918 promaďarská orientácia v tomto spolku boli zjavné a hlavne v prvých rokoch existencie československého štátu sa nedali prehliadnuť. Hlavne zásluhou MUDr. Guhra, ktorý bol zásadným odporcom negatívneho postoja voči novému štátu, sa situácia v Karpatskom turistickom spolku postupne upokojila. Využitím svojich kontaktov z mladosti na vedúce politické osobnosti v novom štáte sa mu podarilo v r. 1922 dosiahnuť schválenie stanov tohto spolku a povolenie jeho činnosti. Táto etapa vývoja Karpathenverein bola veľmi zložitá. K tomu sa priradili i problémy s Klubom československých turistov o nástupnícke práva v oblasti Vysokých Tatier. Guhrovou zásluhou sa vzťahy s KČST postupne upravili do takej miery, že obe turistické organizácie už v druhej polovici 20. rokov začali spolupracovať a koordinovať svoje aktivity v oblasti Vysokých Tatier. Podobné tendencie sa postupne premietli aj do činnosti HDW, ktorý svoje kroky v oblasti zimných športov koncom 20. a začiatkom 30. rokov stále viac koordinoval so SL, čím sa aspoň na športovom poli obrusovali dovtedy tak ostré hrany medzi štátotvorným národom a menšinou, ktorá sa nechcela za žiadnych okolností zmieriť so svojim postavením.

Pod vplyvom skúseností a zážitkov zo Chamonix sa rozhodol Karpathenverein organizovať od r. 1925 každoročne vo februári Týždeň zimných športov ako medzinárodné majstrovstvá Karpathenverein. Program športových súťaží tohto podujatia bol identický s programom I. ZOH. Týmto spôsobom sa umožnilo, aby sa niektoré zimné športy mohli vo Vysokých Tatrách prezentovať po prvýkrát súťažne (krasokorčuľovanie, rýchlokorčuľovanie a ľadový hokej). Druhá účasť MUDr. Guhra na ZOH vo Svätom Móritzi v r. 1928 bola korunovaná jeho zvolením do výkonného výboru vzniknutej Medzinárodnej federácie telovýchovného lekárstva (Fédération Internationale de Médecine Sportive – FIMS), o ktorej vznik sa aj on významnou mierou pričinil ako jediný zástupca Československa na tomto zakladajúcom kongrese.[76] ČSR sa takto stala jedným z 12 zakladajúcich štátov FIMS. Na ZOH v Lake Placid v r. 1932 sa zúčastnil na vlastné náklady ako pozorovateľ Karpathenverein, keď športovci HDW odmietli z ekonomických dôvodov reprezentovať ČSR. V čase hospodárskej krízy bol hlavným problémom účasti čs. olympijskej výpravy v Lake Placid predovšetkým nedostatok finančných prostriedkov. Táto skutočnosť však nenarušila dobré vzťahy medzi HDW a SL, ktoré v rokoch 1932–1935 možno označiť za korektné a konsolidované. Ocenením vysokej úrovne organizátorských schopností československého lyžovania, funkcionárskej i diplomatickej práce členov Svazu lyžařů i HDW vo FIS, ale aj výsledkov práce spolku Karpathenverein na Slovensku bolo zverenie organizovania pretekov FIS roku 1935 Vysokým Tatrám. Toto rozhodnutie bolo prijaté na kongrese FIS r. 1934 v švédskom meste Silleftea a následnou dilemou pre

[76] TEREZČÁK, J.: Dejiny lyžovania..., s. 130.

československých organizátorov bolo, či sa preteky majú konať v Špindlerovom Mlyne, vo Vysokých Tatrách alebo v Banskej Bystrici. Nakoniec rozhodol fakt, že Tatry boli po všetkých stránkach najlepšie pripravenou lokalitou pre organizovanie a úspešné zvládnutie tak dôležitej medzinárodnej športovej akcie. Pre všetky uvedené športy boli už v tomto období vytvorené v Tatrách veľmi dobré podmienky, ako aj dostatočné ubytovacie a stravovacie kapacity. Preteky organizované Medzinárodnou lyžiarskou federáciou sa konali v rokoch 1925–1927 pod názvom Rendez-vous, v rokoch 1928–1936 ako preteky FIS a od roku 1937 bol ich oficiálny názov Majstrovstvá sveta.[77] Rozhodnutie organizovať uvedené podujatie prijali delegáti kongresu FIS v Chamonix roku 1924 počas Týždňa zimných športov a konali sa vždy vo februári v období medzi zimnými olympiádami.

Národnostné ťaženie Konrada Henleina a jeho Sudetendeutsche Partei v polovici tridsiatych rokov sa muselo zákonite odraziť aj vo vzťahoch HDW a SL. Pravidelný športový styk medzi obidvomi zvazmi prebiehal síce bez väčších rušivých momentov. Až účasť na ZOH v Garmisch-Partenkirchene roku 1936 opať rozvírila hladinu konsolidovaných vzťahov medzi funkcionármi týchto zväzov. Henleinova stratégia sa niesla pod heslom: „Jeden národ, jedna ríša, jeden vodca" a jej cieľom bolo zjednotiť ideovo a politicky všetky telovýchovné a športové organizácie Nemcov v ČSR pod jednu strechu. Pre časť športovcov HDW nebola táto vidina spojenia s DTV prijímaná s nadšením. Funkcionári HDW sa ocitli v ťažkej dileme. Vedeli, že sa nevyhnú arizácii ich zväzu, však na druhej strane zohrávala dôležitú úlohu ambícia jeho športovcov na ZOH v Ga-Pa. Tá sa mohla naplniť iba prostredníctvom ČSOV. To si však vyžadovalo podriadenie sa všetkým kritériám ČSOV a negovať návrhy nemeckého člena MOV Dr. Lewalda na samostatné vystúpenie sudetských Nemcov v rámci československej výpravy. Športovci HDW chceli v Ga-Pa predovšetkým pretekať, a preto disciplinovane vystupovali pod československou vlajkou. Sudetskí Nemci tvorili významnú časť československej olympijskej výpravy. Z dvadsaťpäť lyžiarov bolo 10 pretekárov z HDW a z trinástich bobistov bolo 5 Nemcov. Olympijská nominácia bola jediným účinným nástrojom k zabráneniu spojenia HDW s Deutscher Turnverband. Po skončení ZOH v Ga-Pa roku 1936 sa už naplno rozbehli prípravné práce na zjednotení HDW s DTV. Obidve organizácie ho ohlásili 1. decembra 1936.[78] Česká strana ešte vyvíjala snahy o vytvorenie československého zväzu pre zimné športy, čím sa snažila aj o zrušenie samostatného zastúpenia HDW vo FIS. Žiaľ, pri snahách o zjednotenie československých a sudetonemeckých zimných športov v rokoch 1937–1938 už zďaleka nešlo o šport. Tieto snahy boli v tomto období už len nepodstatnými a hlavne nerealistickými aktivitami v lavíne vnútroštátnych a zahraničných politických udalostí. Na kongrese FIS vo Finsku vo februári 1938 sa snažili navrhnúť Fíni, ktorí sa nachádzali v podobnej situácii ako Svaz lyžařů, aby každý štát zastupoval vo FIS iba jeden zväz. Narazili však na odpor niektorých delegátov (napr. Rakúska), ktorí sa odvolávali na „historicky nadobudnuté práva členov FIS." Na majstrovstvách sveta v Lahti, ktoré sa konali 24. februára 1938, deň po skončení kongresu, sa reprezentanti HDW zúčastnili už samostatne. Pretekári tohto zväzu mali na dresoch iba odznak HDW, aj keď v programe majstrovstiev boli všetci pretekári SL a HDW uvedení pod Tschechoslowakia. Mníchovská

[77] Tamže, s. 207 – Pretekov FIS vo Vysokých Tatrách sa zúčastnilo 13 krajín (Taliansko sa v poslednej chvíli ospravedlnilo). Aj napriek veľmi nepriaznivému počasiu (snehová kalamita) zvládli organizátori, aj podľa zahraničných účastníkov, preteky veľmi dobre.

[78] WAIC, M.: c.d., s. 242.

dohoda nakoniec urobila rázne prietrž vo vzťahoch oboch zväzov, pretože sudetonemecké pohraničné oblasti sa stali súčasťou Tretej ríše a HDW členom ríšsko-nemeckého lyžiarskeho zväzu.

Evidentná promaďarská iredentistická orientácia tak ZdP, ako aj personálne obsadenie Karpathenverein nedávala až do roku 1939 prívržencom KdP žiadnu nádej na zaujatie politických pozícií pri presadzovaní svojich záujmov v Karpathenverein. Garantom takéhoto postoja boli predovšetkým starší, kmeňoví členovia spolku. Určitým poučením bolo pre vedenie spolku Karpathenverein obdobie prvej polovice 20. rokov, keď hlavne majetné kruhy spišských Nemcov, bytostne orientovaných na Budapešť nechceli akceptovať zmenené spoločensko-politické pomery po rozpade monarchie a vzniku Československej republiky.

Roku 1928 mal spolok na Slovensku už 24 spolkových pobočiek a 7 miestnych skupín, na Podkarpatskej Ukrajine 3 pobočky a 2 miestne skupiny, v Čechách 1 pobočku, na Morave 2 miestne skupiny a v Nemecku 3 pobočky a 10 miestnych skupín. Počet členov v hlavnom spolku bol v r. 1928 – 30 čestných, 13 zakladajúcich, 1 800 riadnych, 450 rodín a 190 mládeže. V pobočkách spolku bolo organizovaných 2 777 členov, čo spolu predstavovalo 5 260 členov. Oproti r. 1926 sa stav členskej základne zvýšil o 700.[79] Niektoré zmeny v organizácii športovej činnosti spolku boli realizované so zámerom zvýšiť záujem o oblasť Vysokých Tatier. Za týmto účelom založil Karpathenverein v r. 1925 tenisový oddiel, ktorý pozostával zo štyroch miestnych skupín: Kežmarok, Spišská Sobota, Dobšiná a Matejovce.[80] Od r. 1926 bol spolok každoročne koncom júna, z poverenia Nemeckého lawn-tenisového zväzu, organizátorom medzinárodnej tenisovej súťaže v Starom Smokovci.

Pre rozvoj zimných športov v Karpathenverein mala veľký význam organizačná zmena r. 1927, kedy bola od skupiny horolezcov a lyžiarov oddelená samostatná sekcia lyžovania. Táto zmena viedla k lepšiemu organizačnému zabezpečeniu lyžiarskych športov. V spolku sa popri skokoch na lyžiach, zjazdovému a bežeckému lyžovaniu začalo v druhej polovici 20. rokov dariť aj sánkovaniu, ktoré malo k dispozícii prírodnú dráhu v Starom Smokovci.

Pre rýchlejšiu akcieschopnosť záchrannej služby v oblasti Vysokých Tatier bol v roku 1929 vytvorený spolkom Karpathenverein samostatný zbor záchrancov, ktorý vybudoval záchranné stanice vo Vyšných Hágoch, Tatranskej Polianke, Novom a Starom Smokovci, Matliaroch a Javorine. Pomocné záchranné stanice boli vybudované v Kežmarku, Poprade a Spišskej Novej Vsi.[81] Pripomeňme si, že záchranná služba v oblasti Vysokých Tatier bola organizovaná na širšom základe, za účasti Československého červeného kríža (ČSČK), spolku Karpathenverein, Klubu československých turistov (KČST), ŠK Vysoké Tatry, okresných úradov a obcí. Záchranná služba presadila, aby boli chaty vybavené lekárničkami a pomôckami na poskytnutie prvej pomoci. Pre získanie nových členov, ale i obnovenie a rozšírenie znalostí starších členov boli organizované kurzy záchrannej činnosti, ktorá pozostávala z teoretickej a praktickej časti. V oblasti ochrany prírody podnikal Karpathenverein patričné kroky proti znečisťovaniu prírody. V článkoch v novinách, na

[79] Karpathen Post, 11. 8. 1928, s. 8.

[80] Tamže, 15 9. 1928, s. 8.

[81] Touristik Alpinismus und Wintersport. Kežmarok 1929, roč. 1–12, č. 1–2, s. 512.

plagátoch, prednáškami spojenými s premietaním diapozitívov oboznamovali členovia spolku hlavne prof. J. Hefty a A. Grosz verejnosť o prírodných krásach Vysokých Tatier a o nutnosti a spôsoboch ochrany prírody. Vydávaním propagačných materiálov sa snažil spolok propagovať turistiku v oblasti Vysokých Tatier. V spolupráci s KČST sa zaslúžil spolok aj o sprístupnenie tohto horstva pre širšiu verejnosť, pričom vzal na seba aj povinnosť chrániť prírodu a jej krásu. V období 1929–1938 spočívalo ťažisko práce spolku Karpathenverein v oblasti zimných športov. Spolok zostavoval každoročne kalendár zimných športových podujatí, ktoré nemali len spolkový, ale i medzinárodný charakter. Medzinárodné podujatia boli organizované pod záštitou HDW. Vyvrcholením športovo-organizátorskej aktivity spolku v oblasti zimných športov bola každoročne akcia „Týždeň zimných športov v Karpathenverein", ktorá sa pravidelne konala vo februári. V roku 1934 začal spolok vydávať časopis „Die Karpathen", ktorého cieľom bolo popularizovať turistiku v oblasti karpatského horského masívu. Časopis „Touristik, Alpinismus und Wintersport", ktorý vydával taktiež tento spolok a bol určený predovšetkým odbornej verejnosti, zmenil v roku 1934 svoj názov na „Touristik und Alpinismus". Odborná úroveň tohto časopisu bola hodnotená veľmi pozitívne i v zahraničí. Napriek tomu, že v tej dobe bolo ešte slabo rozvinuté povedomie ochrany prírody, zorganizovala sa pod vedením Alfreda Grosza začiatkom 30. rokov skupina, ktorá protestovala proti plánu výstavby lanovkovej dráhy, ale aj proti vzniku nových oblastí činnosti spolku Karpathenverein (založenie oddielov tenisu, motošportu a cestovného ruchu), s cieľom podporovať nemeckých podnikateľov v uvedených oblastiach činnosti. Uvedené rozpory a zmeny v štýle práce spolku spôsobili, že A. Grosz sa vzdal funkcie vedúceho výboru práce s mládežou, avšak svoje „kuriatka", ako nazýval familiárne svojich zverencov, viedol súkromne naďalej a podnikal s nimi túry do Tatier. Roku 1935 sa vzdal aj funkcie predsedu Tatranského spolku Kežmarok.

Predčasnou smrťou Dr. M. Guhra v roku 1933 sa končí aj jedna významná etapa histórie spolku Karpathenverein, ktorú je možné označiť aj ako obdobie „striebornej éry". Jeho nástupcom sa stal MUDr. Mikuláš Szontagh ml., ktorý viedol spolok v období jeho stagnácie, poznačenej nespočetným množstvom ťažkých politických zápasov a vplyvov, ktorým sa ani vedenie Karpathenverein nedokázalo ubrániť. Určitou predzvesťou nastupujúcich udalostí boli skutočnosti, ktoré sa odohrali ešte v r. 1926. Vtedy prišla zo zväzu požiadavka, aby v stanovách bol nahradený pojem „nemecký" za „nemecko-árijský", čo vedenie spolku Karpathenverein odmietlo. Tento postoj vedenia spolku nebol jednoduchý, pretože v r. 1924 bola z Nemeckého a Rakúskeho Alpenverein vylúčená tzv. „židovská nepoddajná" sekcia Donauland. Roku 1938 sa do značnej miery začínajú radikalizovať a polarizovať pomery aj v Karpathenverein. „Ríšskonemecké" sekcie zväzu boli už skôr začlenené do vládnuceho „Reichsbund fur Leibesübungen" (Ríšsky zväz telesných cvičení), keď sa vedenie zvazu obrátilo na Karpathenverein s požiadavkou, aby sa spolok začlenil do „národného spoločenstva". V podstate to znamenalo podriadiť sa požiadavkám Karpatonemeckej strany, resp. Sudetonemeckej strany.

Vplyvom politických udalostí roku 1938 bola utlmená aj činnosť tohto spolku. Funkcionári Karpathenverein, stojaci na politickej platforme Spišskonemeckej strany, odolávali pomerne dlho a úspešne politickému tlaku F. Karmasina a jeho KdP. Hlavne mladí členovia Karpathenverein sa stali horlivými prívržencami politiky KdP, ktorí predsedu spolku M. Szontágha označili za maďarofila a donútili ho odstúpiť z funkcie. Jeho nástupcom sa stal A. Grosz, ktorému ako všeobecne uznávanej autorite pripadla úloha zvolať na 13. 4. 1939 mimoriadne valné zhromaždenie, kde sa malo rozhodnúť o vstupe

spolku Karpathenverein do novej strešnej organizácie Nemcov na Slovensku – do Deutscher Turn- und Sportverband (Nemecký telocvičný a športový zväz – ďalej DTSV). Po vzniku Deutsche Partei v októbri 1938 a vzniku jednotnej, totalitným spôsobom riadenej telocvičnej a športovej organizácie Nemcov na Slovensku, DTSV, došlo k násilnému začleneniu i tohto najstaršieho a najmasovejšieho nemeckého turistického spolku na Slovensku do DTSV. Udialo sa tak proti vôli a napriek verejným prejavom nesúhlasu nielen vedenia Karpathenverein, ale i väčšiny členov tohto spolku. Tým sa končí jedna etapa vo vývoji tohto spolku, ktorá sa začala prejavmi odporu proti Československej republike a končí odporom proti nacistickým a fašistickým prejavom a metódam príslušníkov nemeckej národnostnej menšiny na Slovensku, odporom voči proklamáciám vernosti Hitlerovi. Činnosť spolku Karpathenverein v ďalšom období značne upadla. Bývali funkcionári spolku, stojaci na platforme promaďarskej iredenty, boli vystriedaní v roku 1940 novou krvou, hlásiacou sa k nemeckému nacionálnemu socializmu a k A. Hitlerovi.

Problémy vzniku a činnosti športových organizácií a spolkov nemeckej a maďarskej menšiny na Slovensku v rokoch 1918–1938

Predstavitelia športových zväzov v Čechách reagovali okamžite na nové štátoprávne podmienky a existujúce české zväzy z čias monarchie premenúvali na československé. Ako ústredný zastupiteľský orgán vznikla na konci roku 1918 *Československá obec športová* (ďalej *ČOS*), ktorej úlohou bolo koordinovať jednotlivé športy a zabezpečovať v zásadných otázkach jednotný postup práce zväzov. V skutočnosti však ČOS koordinačnú úlohu nebola schopná v tomto období plniť. Športové zväzy počtom členskej základne nemohli konkurovať telovýchovným organizáciám. Zatiaľ čo z hľadiska veľkosti členskej základne najsilnejší športový zväz Československý zväz futbalový mal roku 1922 26611 členov, najväčšia telovýchovná organizácia v ČSR Sokol mala už v roku 1920 562651 členov, Zväz RTJ 223665 členov a DTV mal v roku 1919 približne 86000 členov.[82]

Odlišná situácia vznikla na Slovensku po vytvorení republiky, kde sa do popredia dostali už za čias Uhorska viac športové kluby ako telovýchovné spolky sokolského či turnerského typu. Obdobný trend vývoja pokračoval na Slovensku aj po vzniku ČSR, pričom aj štátnymi orgánmi boli vytvorené priaznivé podmienky pre vznik národných či národnostných telovýchovných spolkov, ale nikdy nedosiahli taký stupeň rozvoja ako v Čechách. Športové zväzy (hlavne futbalový) im boli rovnocenným partnerom. V novom štátnom útvare sa už pri jeho vzniku pomerne rýchlo začal šíriť fenomén nacionalizmu, ktorý sa v športe začal významne prejavovať u Nemcov a Maďarov ako reakcia na expanziu českých športových zväzov na Slovensko. Tu narazili v niektorých športoch na odpor už existujúcich klubov, ktoré boli zväčša v rukách maďarskej, či promaďarsky orientovanej strednej vrstvy obyvateľstva. Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska nariadilo pre boj proti maďarizácii a iredente v októbri 1919 revíziu a rozpustenie tých spolkov, ktoré takúto činnosť vyvíjali. Revízia sa však v plnej miere uplatnila aj voči tým športovým spolkom a klubom, ktoré používali ešte maďarské názvy slovenských miest. Klasickým príkladom takejto situácie bol PTE Bratislava, ktorý v snahe zachovať si svoju skratku sa premenoval z „Pozsonyi torna egyesület (Bratislavský telocvičný spolok)" na

[82] PERÚTKA, J.: Dejiny telesnej..., s. 87 a 219, c. d.

„Polgár torna egyesület (Meštiansky telocvičný spolok)."[83] Zásahy štátnych orgánov do činnosti športových spolkov a klubov neboli vždy odôvodnené, aj keď na druhej strane sa vyskytlo dosť prípadov zneužitia športových klubov na pokračovanie v maďarizačných aktivitách, ba až iredenty. Ústredné športové organizácie, ktoré boli pevne v rukách funkcionárov českého športu, v snahe izolovať maďarské kluby sa rozhodli zakladať športové zväzy na národnostnom princípe. Keďže oficiálne existoval len československý národ, začali sa zakladať československé, nemecké, maďarské, ale aj poľské a židovské zvazy.

Hlavne maďarskí predstavitelia športu na Slovensku sa výrazne usilovali o vytvorenie osobitných riadiacich centier pre Slovensko, čo vzhľadom na vtedajšiu situáciu v organizovaní športových súťaží bolo určite výhodnejšie.[84] Najlepším príkladom takéhoto modelu boli futbalisti, ktorí si po vzniku ČSR chceli vytvoriť futbalový zväz pre Slovensko. Jeho úlohou malo byť organizovanie všetkých futbalových klubov bez rozdielu národnosti. Iniciátormi tohto návrhu boli predstavitelia maďarských futbalových klubov z Bratislavy a južného Slovenska, pričom na čele tohto snaženia boli hlavne funkcionári PTE.[85] Tomuto zväzu na priamy podnet Československého futbalového zväzu neschválilo MPS stanovy. Situácia sa vyhrotila natoľko, že kluby, ktoré iniciovali vytvorenie Futbalového zväzu pre Slovensko protestovali dokonca až na vrcholnom riadiacom orgáne svetového futbalu, na FIFA (Fédération Internationale de Football Association). Proti uznaniu tohto zvazu však protestovali aj československé športové kluby. Nakoniec boli maďarské kluby donútené vytvoriť si Maďarský futbalový zväz, ktorý sa po roku 1922 spolu s Čs. futbalovým zväzom, Nemeckým futbalovým zväzom a Židovským futbalovým zväzom združil do *Československej asociácie futbalovej*, ktorá bola roku 1923 prijatá do FIFA.[86] Národnostná roztrieštenosť však spôsobila, že futbalové súťaže sa hrali síce po zväzových linkách, ale osobitne v českých krajinách a na Slovensku. O majstra Slovenska hral teda víťaz Československého futbalového zväzu, jeho slovenskej časti, s víťazom Maďarského futbalového zväzu. Nemci na Slovensku pre nedostatok mužstiev boli zaradení do krajských, resp. regionálnych súťaží Československého svazu futbalového (ČSSF). Tento moment akoby poznačil aj ďalšie smerovanie funkcionárov MLSz. Pochopili, že československý štát je nezmeniteľná realita a pre rozvoj futbalu maďarskej menšiny na Slovensku môžu viac prispieť pozitivistickým prístupom k riešeniu problémov. Od roku 1924 sa snaží vedenie MLSz pestovať korektné vzťahy s Československou futbalovou asociáciou, k čomu mala prispieť aj diplomatická misia v osobe Miksa Koppera, funkcionára tohto zväzu žijúceho v Prahe. Samotný Kopper sa vyjadril k tejto situácií nasledovne: „Vášne utichli a národnostné trenice sa len občas objavia zo strany niektorých horlivcov. Všeobecne však možno povedať, že náš vzťah s pražskou centrálou je korektný a férový. Občas sa objavia určité neprávosti, ale pýtam sa, existuje na svete úplná spravodlivosť?"[87] Zvolenú taktiku MLSz na poli futbalovej diplomacie možno chápať ako pozitívny krok

[83] Pozri bližšie BARÁRT, L.: Telovýchova a šport maďarskej menšiny na Slovensku v rokoch 1918–1938. Dizertačná práca, FTVŠ UK Bratislava 2007.

[84] Pokus o založenie Szlovenszkói Labdarúgók Szövetsége (Futbalový zväz pre Slovensko) sa udial 12. októbra 1919 v Bratislave. Predsedom sa mal stať Gyula Moravek (PTE), podpredsedovia – József Szomor (PTE), Ede Swatek (PTE) a Dr. János Holota (ÉSE Nové Zámky), tajomník – Lajos Sander (VAS).

[85] PERÚTKA, J.: Dejiny telesnej..., s. 91.

[86] PERÚTKA, J.: Dejiny telesnej..., s. 91.

[87] BARÁTH, L.: Telovýchova..., s. 42.

k spolunažívania menšín, ale v každodennej športovej praxi sa odohrával život s beznými problémami multikulturálnej a multinacionálnej spoločnosti. K takým bezpochyby patrila aj dilema voľby príslušnosti k národnosti zo strany hráčov. Po založení aj slovenských futbalových klubov sa prihlásili mnohí hráči z maďarských klubov k slovenskej národnosti, čím prichádzali kluby častokrát o najlepších hráčov. Nebolo zriedkavosťou, že zmenou klubu si hráči menili aj národnosť.[88] Táto národnostná dezorientácia mala svoje historické korene ešte v časoch Uhorska. V trojjazyčnej Bratislave (obdobná situácia bola aj v ďalších mestách a obciach na Slovensku, napr. v Kežmarku, Košiciach, Prešove a pod.) vládol neopakovateľný kozmopolitizmus, pričom rodení Bratislavčania mali v tomto období „pozsonysko-pressbursko-prešporské" cítenie. Práve kvôli týmto momentom bol šport v tomto období nenahraditeľným prostriedkom otupovania ostrých národnostných rozporov, ktoré vnášali do spoločenského života mladej republiky takmer všetky politické strany. *Maďarský futbalový zväz v CSR* si postupne vytvoril na Slovensku päť futbalových žúp: Bratislavská, Košická, Novozámocká, Lučenecká a Užhorodská na Zakarpatskej Ukrajine, v ktorých v roku 1930 pôsobilo 64 klubov s 3033 hráčmi.[89] Neopakovateľnú atmosféru a veľký záujem bratislavskej verejnosti prinášali predovšetkým zápasy výberov Bratislavskej župy MLSz a Západoslovenskej župy ČSSF. V týchto stretnutiach sa hralo o body, o tituly, išlo o športovú prestíž, ale hlavne a predovšetkým sa viedol boj o národnú hrdosť. Historicky prvé takéto stretnutie sa odohralo 10. mája 1922 na ihrisku PTE za Starým mostom v Petržalke.[90] Iný náboj mali stretnutia, ktoré boli venované dobročinnosti a propagácii futbalu. V máji 1920 sa uskutočnil na ihrisku PTE v Petržalke stretnutie medzi I. ČsŠK Bratislava[91], ktorého finančný výnos bol venovaný Červenému krížu. Futbalové mužstva I. ČsŠK Bratislava a výberu športových klubov Ligeti a Törekvés Bratislava sa stretávali každoročne a zápasy sa niesli v športovom duchu bez národnostných emócií, čo bratislavské obyvateľstvo ocenilo aj mimoriadne veľkou diváckou kulisou. Aj to bol jeden z dôkazov, že obyvatelia už boli unavení neustálymi národnostnými trenicami a aj na športoviskách sa dožadovali národnostnej tolerancie. Na znak úcty k súperovi si mužstvá pri týchto stretnutiach prevolávali trikrát „Zdar!" a trikrát „Éljen!"[92]

Snaha o jednotné národnostné ťaženie aj v oblasti športu voči štátnej moci vyvolali u Maďarov na Slovensku iniciatívy, podporované aj z Maďarska, ktoré viedli k založeniu jednotnej strešnej telovýchovnej a športovej organizácie. Nemci na Slovensku už mali vybudovanú v tomto období sieť silne národne orientovaných kultúrnych a telocvičných spolkov, zastrešovaných a finančne podporovaných sudetonemeckými organizáciami. Snaha o zbližovanie sa Maďarov s Nemcami tu bola evidentná aj zo strany Budapešti. ZdP bola síce politická strana spišských Nemcov, ale jej politické ciele boli skôr promaďarské a iredentistické, čo nezapadalo do plánov KdP. Karpatonemecká strana v boji proti ZdP používala kartu odnárodňovania v Uhorsku, ale súčasne i protimenšinovú a aj protinemeckú politiku vo vtedajšom Maďarsku. V tomto období začala KdP frontálny útok, za podpory sudetonemeckých organizácií proti maďarskému vplyvu na Slovensku

[88] Tamže, s. 42.

[89] BARÁTH, L.: Telovýchova..., s. 43.

[90] MAŠLONKA, Š. – KŠIŇAN, J.: Zlatá kniha futbalu na Slovensku (Defilé generácií 1898–1987). Bratislava, Šport 1988, s. 64.

[91] Prvý československý športový klub Bratislava (I. ČsŠK) vznikol 29. marca 1919.

[92] MAŠLONKA, Š. – KŠIŇAN, J.: Zlatá kniha..., s. 66.

a hlavne rozšírenia svojho vplyvu na územie celého Slovenska. Bolo teda pochopiteľné, že Maďari na Slovensku sa snažili zmobilizovať do tohto zápasu všetky svoje organizácie, na ktoré mali nejaký vplyv, resp. ktoré sa hlásili k maďarskému celku.

Vznik strešnej telovýchovnej a športovej organizácie Maďarov na Slovensku *Maďarského telovýchovného zväzu v Československu* (Csehszlovákia Magyar Testnevelő Szövetség – ďalej CsMTSz) zapadol do tohto scenára. Jeho vznik sa datuje oficiálne od 10. januára 1928 so sídlom v Košiciach, ale prípravný výbor na jeho vytvorenie sa zišiel už 10. januára 1927 v Starom Smokovci.[93] Mesto Košice neboli vybrané náhodne za sídlo CsMTSz. Východoslovenský región predstavoval už od roku 1918 baštu maďarského iredentistického hnutia na Slovensku. Keď v roku 1925 došlo v Krajinskej kresťanskosociálnej strane k rozporom a vedenia strany sa zmocnila statkárska košická skupina, na čele s Gézom Szullóm, jednou z jej ambícií bolo aj získanie vplyvu na maďarské obyvateľstvo prostredníctvom športu. Politický kurz Maďarskej národnej strany vedenej J. Szent-Iványom nebol natoľko negativisticky. V polovici dvadsiatych rokov bola táto strana vnútorne konsolidovanejšia a v spolupráci so Spišskonemeckou stranou A. Nitscha, získala v parlamentných voľbách 1925 nielen väčšiu dôveru maďarského obyvateľstva, ale aj jeden poslanecký mandát. Je potrebné však povedať, že túrorstvo maďarských politických strán v športových kluboch, resp. vo zväzových orgánoch Maďarov na Slovensku sa nedialo tak otvoreným spôsobom, ako to bolo u Nemcov. Funkcionárom Maďarského telovýchovného zväzu, ani maďarským športovým klubom nepomohla ani situácia začiatkom tridsiatych rokov, kedy sa maďarské menšinové strany na Slovensku dostali do hlbokej krízy a vzájomných sporov. Z funkcie predsedu Krajinskej kresťanskosociálnej strany odstúpil G. Szullö a na jeho miesto nastúpil v decembri 1932 J. Esterházy. Na pokyn Budapešti sa ostrému iredentistickému kurzu kresťanskosociálnej strany musela podriadiť aj Maďarská národná strana. Cieľom nabratia takéhoto kurzu bolo jednoznačne vytvorenie menšinového bloku na Slovensku, ktorý mal byť podriadený záujmom maďarskej iredentistickej politike. Budapešť sa netajila nádejami, že v súvislosti s predpokladanými politickými zmenami v Nemecku sa podarí zblížiť ich plány s plánmi nemeckej menšiny na Slovensku. Maďarská politika sa zo všetkých síl bránila pred realizáciou plánov KdP na Slovensku. Bolo však jasné, že ďalší vývoj bude závisieť hlavne od situácie v Nemecku a jeho zahraničnopolitického smerovania. Zámerom maďarskej politiky na Slovensku v tomto období bolo vytvorenie autonomistického bloku a prostredníctvom autonómie Slovenska a Podkarpatskej Rusi rozbitie republiky. Pod tlakom medzinárodných udalostí sa vyostrili aj pomery v obidvoch maďarských menšinových stranách na Slovensku. Na nátlak z Budapešti došlo v lete 1936 k zlúčeniu obidvoch strán a vytvoreniu Zjednotenej maďarskej strany (ZMS), ktorá mala dvoch predsedov – A. Jarossa a J. Esterházyho. G. Szullö zostal členom predsedníctva strany a predsedom poslaneckého klubu. Takto zjednotená strana mala stupňovať autonomistické požiadavky voči pražskej vláde.

Vplyv uvedených politických udalostí sa odzrkadlil v telovýchovnom hnutí Maďarov na Slovensku postupne a treba zdôrazniť, že nie v takej otvorenej podobe, ako u slovenských Nemcov. Za predsedu CsMTSz bol zvolený gróf István Révay, všeobecne uznávaná autorita nielen medzi Maďarmi. Zaujímavosťou v súvislosti s touto osobnosťou je, že jeho manželkou bola Erzsébet Szokolyi, dcéra Alajosa Szokolyiho, bronzového

[93] BARÁTH, L.: Telovýchova..., s. 55.

medailistu v behu na 100 metrov na OH 1896 v Aténach.[94] Výnimočnosť vzniku CsMTSz spočívala predovšetkým v tom, že Maďari na Slovensku mali v tomto období, v porovnaní s Nemcami v ČSR, vytvorený iba jeden športový zväz – Maďarský futbalový zväz (MLSz). Nemci v ČSR si založili podobnú strešnú organizáciu Nemecký hlavný výbor pre telesné cvičenia (Deutscher Hauptausschuss fur Leibesübungen) už roku 1920, čo bolo logickým výsledkom vzniku a vývoja športových zväzov tejto menšiny hlavne v českých krajinách. Začiatkom 20. rokov 20. storočia mali Nemci v ČSR v činnosti už celý rad dobre fungujúcich športových zväzov (napr. Hlavný zväz nemeckých spolkov pre zimné športy – Hauptverband der Deutschen Wintersportvereine – HDW; r. 1921 mal 5 500 členov a po zjednotení lyžiarov HDW a DTV r. 1936 dokonca 46 000 členov[95], Nemecký futbalový zväz – Deutscher Fußballverband – DFV mal v r. 1934 25 000 členov).[96] V porovnaní s touto situáciou sa Maďari na Slovensku mohli opierať v tomto období len o pomerne dobre fungujúci Maďarský futbalový zväz v ČSR a športové výsledky niektorých športových klubov, ktorých pretekári patrili nielen k československej, ale aj európskej špičke. Išlo predovšetkým o pretekárov športových klubov PTE Bratislava, KAC Košice a ÉSE Nové Zámky. Druhý športový zväz Maďarov v ČSR, Maďarský tenisový zväz, bol založený oficiálne schválením stanov až roku 1930, svoju činnosť však začal aktívne rozvíjať následne po ustanovujúcom valnom zhromaždení, ktoré sa konalo 24. júna 1928 v Starom Smokovci.[97] Prvým predsedom tohto zväzu sa stal banskobystrický tenista Oszkár Bárczy, ktorý od r. 1935 vykonával aj funkciu predsedu strešnej telovýchovnej a športovej organizácie Maďarov v ČSR – Maďarského telovýchovného zväzu.[98] CsMTSz sa v roku 1929 stal členom Čs. všešportového výboru, ktorý vznikol roku 1928 ako nástupnícka strešná organizácia všetkých športových zväzov v ČSR namiesto Československej obce športovej. Úlohou Všešportového výboru bolo predovšetkým odstránenie rozporov a zlepšenie vzájomnej spolupráce športových zväzov, ako aj komunikácie so štátnymi orgánmi. Do Čs. všešportového výboru vstúpilo 22 športových zväzov ako riadnych členov a 6 zväzov a organizácií ako mimoriadnych členov. Tento výbor pracoval až do rozbitia predmníchovskej ČSR a do jeho predsedníctva bol zvolený aj predseda CsMTSz Oszkár Bárczy.

Pri svojom zrode roku 1928 mal CsMTSz 14 652 členov, z ktorých bolo len 5 220 aktívnych športovcov. Roku 1930 narástol tento počet na 24 000 členov, ale aktívnych športovcov bolo len asi jedna tretina (8 952 členov). Z tohto počtu tvorili futbalisti a tenisti až 58,3 % celkového počtu aktívnych športovcov (pozri tab. 1).[99] Na nezáujem maďarských politických strán o činnosť maďarských športových organizácií na

[94] GREXA, J. – HAZUCHA, M. – LETENAYOVÁ, Z. – MACHAJDÍK, I. – PETRÍK, B.: Olympijské hnutie na Slovensku. Bratislava 1996. Autori v knihe uvádzajú, že Alojz Szokol bol synom Jozefa Sokola z Hronca a Emílie Holubovej z Malužinej. ... „Pripadá nám priam symbolické, že Szokol nastúpil na Hrách I. olympiády ako prvý uhorský borec do prvej súťažnej disciplíny, a to do rozbehov na 100 metrov, navyše so štartovým číslom jeden!" s. 7. c. d.

[95] Pozri bližšie WAIC, M.: Svaz lyžařů republiky Ceskoslovenske a Hlavní svaz německých zimních sportovních spolků. In: Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu. Praha 2004, s. 230. – HDW bol založený 23. 11. 1919 v Prahe. Sídlo zväzu bolo v Liberci, od r. 1934 v Jablonci nad Nisou.

[96] PERÚTKA, J.: Dejiny telesnej..., s. 92 c. d.

[97] SNA, FPR, Mat. 126, K 20/72 – Spolok Csehszlovákia Magyar Tenisz – Szövetség 1928–1940.

[98] BARÁTH, L.: Telovýchova..., s. 67.

[99] Tamže, s. 60.

Slovensku si sťažovali aj vedúci funkcionári CsMTSz vo výročnej správe za rok 1930. V nej sa konštatuje, že i napriek výzvam Zväzu na sekretariáty maďarských politických strán na Slovensku, ako aj na ich funkcionárov o finančnú podporu činnosti nenašli u nich pozitívnu odozvu.[100] Toto bol zásadný rozdiel na poli telovýchovy a športu medzi koncepciou národnostnej politiky zo strany Nemcov a Maďarov na Slovensku, resp. v ČSR. Pritom netreba zabúdať, že hlavne sudetonemecké organizácie dostávali štedré finančné príspevky na svoju činnosť z Nemecka, z ktorých dotovali pre svoje ciele aj organizácie na Slovensku.

Tab. 1

	1928	1929	1930	1937
Počet členov CsMTSz	14 652	22 456	24 000	18 642
z toho aktívni športovci	5 220	7 637	8 950	11 642
futbal	1 916	2 657	3 033	5 864
atletika	316	432	603	849
plávanie	203	254	258	846
zápasenie a box	154	198	231	527
tenis	1 094	1 998	2 185	1 414
zimné športy	519	878	956	378
ostatné športy	1 018	1 220	1 684	1 764

Prameň – zostavené z údajov výročných správ o činnosti CsMTSz za rok 1930 a 1937, PERÚTKA, J.: 1980, Baráth, L.: 2007.

Začiatkom 30. rokov mal CsMTSz ambíciu prilákať do svojich radov aj mládež, avšak v porovnaní s českými, či nemeckými telovýchovnými organizáciami absentovala u Maďarov na Slovensku obdobná organizácia s takouto tradíciou, na ktorej by mohli svoje plány realizovať. Pri napĺňaní tohto zámeru tu však zjavne chýbal záujem a podpora zo strany maďarských politických strán. Iniciátorom takejto myšlienky bol už v roku 1931 Miksa Kopper, zastupujúci člen CsMTSz v Prahe. Jeho plán bol postavený na myšlienke vyškolenia športovo zdatných vysokoškolákov za cvičiteľov. Títo by následne boli vyslaní do obcí a miest s maďarským hovoriacim obyvateľstvom, kde za pomoci učiteľov a kňazov mali šíriť nielen športovú, ale aj národnú misiu.[101] Tento zámer veľmi pripomínal ťaženie nemeckých turnerov na Slovensko začiatkom 20. rokov. Pravdou však je, že tento plán sa nepodarilo Maďarom v predmníchovskej ČSR nikdy naplniť. Výnimku tvorili len vysokoškoláci študujúci v Prahe, Brne a v Bratislave, ktorých objektívna potreba vyváženého a zdravého spôsobu života podnietila k športovým aktivitám. V Prahe si v rámci pražského Vysokoškolského športovního Clubu vytvorili sekciu Maďarského vysokoškolského športu, ktorá však nemala nikdy schválené stanovy a pracovala na princípe finančných dotácií od CsMTSz ako odbor Vysokoškolského športu PTE Bratislava. V roku 1937 mali maďarskí vysokoškoláci v Prahe 143 registrovaných športovcov, ktorí sa aktivizovali v siedmych oddieloch (futbalový, atletický, gymnastický, plavecký,

[100] Tamže, s. 61.

[101] Képes Sportlap, 1931, roč. II., č. 20, s. 1.

stolnotenisový, hokejový a lyžiarsky). Svoje aktivity rozvíjali pod odborným vedením Imre Szépeho. V ich činnosti im nezištne pomáhal nestor vysokoškolského športu v Prahe Dr. Smotlacha, ktorý im požičiaval dresy a umožnil im aj bezplatný prístup do univerzitných športových priestorov. Futbalisti vyhrali roku 1937 dokonca súťaž vypísanú redakciou Českého Slova o najlepšie pražské vysokoškolské mužstvo.[102] Do športových aktivít sa zapojili aj maďarské študentky v Prahe, ktoré si vytvorili samostatný ženský oddiel gymnastických cvičení pod vedením Anikó Szporny. Studenti maďarskej národnosti študujúci v Brne športovali v rámci športových aktivít s ostatnými študentmi univerzity bez rozdielu národnosti. Všeobecne je možné konštatovať, že univerzitné prostredie, aj z aspektu športu, bolo príkladom národnostného spolunažívania a tolerancie.

Aj napriek mnohým výzvam, či intervenciám vedúcich funkcionárov CsMTSz o pozdvihnutie športu na školách s maďarským vyučovacím jazykom sa Maďarom v ČSR nepodarilo v období predmníchovskej republiky založiť telovýchovnú organizáciu typu Sokol, či DTV. Pritom do Maďarského telovýchovného zväzu prichádzali v 30. rokoch pravidelne žiadosti od občanov maďarskej národnosti o rozvoj športu na dedinách. Hegemónia futbalu, ako jediného športu na vidieku, stupňujúca sa agresivita na futbalových zápasoch a z toho prameniaci zlý výchovný vplyv na mládež vyvolávala nespokojnosť u vidieckeho obyvateľstva.[103] Aj napriek evidentným snahám CsMTSz sa do konca roka 1938 nepodarilo zapustiť korene maďarským telocvičným spolkom na Slovensku.

Jednou z hlavných úloh CsMTSz od jej vzniku bolo založenie a podpora činnosti samostatných maďarských športových zväzov v ČSR. Vedenie tejto strešnej organizácie si vytýčilo v roku 1930 na zasadnutiach riaditeľskej rady, ktoré sa konali v Komárne a Košiciach, za hlavnú úlohu iniciovať založenie športových zväzov, ale pod podmienkou, že budú združené v CsMTSz. Výsledkom tejto iniciatívy bolo založenie viacerých maďarských športových zväzov, najma v rokoch 1931–1934. Pozitívne možno hodnotiť aj konštruktívny spôsob komunikácie vedúcich funkcionárov CsMTSz s funkcionármi jednotlivých športových zväzov v ČSR v porovnaní so „spoluprácou" niektorých funkcionárov nemeckých športových zväzov v ČSR. Koncom roka 1933 vycestovali funkcionári CsMTSz do Prahy za účelom návštevy a jednania o korektnej spolupráci s Československým stolnotenisovým zväzom, Československým amatérskym plaveckým zväzom, stretli sa aj s funkcionármi Československej zápasníckej únie a predstaviteľmi Československého zvazu kanadského hokeja, ktorí im prisľúbili pomoc pri zakladaní maďarských športových zväzov.[104] Po právnej stránke boli maďarské športové zväzy evidované ako tzv. podzväzy pri jednotlivých celoštátnych zväzoch, ale súčasne boli združené aj v CsMTSz. Uvedené organizačné hybridy boli vytvorené jednotlivými celoštátnymi zväzmi hlavne z toho dôvodu, aby nevznikali zbytočné trecie plochy, ktoré sťažovali činnosť ústredných športových zväzov začiatkom 20. rokov.

Druhým najsilnejším športovým zväzom Maďarov v ČSR nielen čo do počtu členov, ale aj športovými výsledkami bol *Maďarský tenisový zväz v ČSR* (Csehszlovákiai

[102] BARÁTH, L.: Telovýchova..., s. 64.

[103] Képes Sportlap, 1935, roč. VI., č. 3, s. 3. – CsMTSz inicioval anketu pod názvom „A falu sportja" (Šport na dedine), v ktorej sa snažil zistiť u obyvateľov maďarskej národnosti na Slovensku príčiny nezdaru pri zakladaní telovýchovných aktivít na vidieku.

[104] Képes Sportlap, 1933, roč. IV., č. 72, s. 2.

Magyar Tenisz Szövetség – ďalej CsMTSz). Založený bol v roku 1930 a v tom istom roku sa stal aj členom Československej Lawn-tenisovej asociácie (ČsLTA). Jeho prvým predsedom sa stal výborný banskobystrický tenista Oszkár Bárczy, neskorší predseda Maďarského telovýchovného zväzu a podpredseda Československej Lawn-tenisovej asociácie. Vo funkcii predsedu a súčasne ešte aktívny hráč si počínal úspešne. Už na jeseň 1931 zorganizovali vo Vysokých Tatrách, v Starom Smokovci veľkolepý turnaj o majstra Maďarského tenisového zvazu a zároveň aj o víťaza Révayovho putovného pohára, na ktorom sa zúčastnili viacerí poprední tenisti z Československa, ale aj zo zahraničia (napr. majster Rakúska – Matejka, najlepší švajčiarsky tenista Wuarin, maďarský majster gróf Imre Zichy a pod.). CsMTSz združoval roku 1931 na Slovensku 15 tenisových klubov s 362 registrovanými hráčmi. Zväz aktívne spolupracoval s ČsLTA, Deutscher Lawn-tenis Verband (Nemecký tenisový zväz) a darila sa mu aj práca s mládežou, za čo si vyslúžil aj uznanie Československej lawn-tenisovej asociácie. Postupne boli v prvej polovici 30. rokov založené tenisové oddiely tohto zväzu od Bratislavy cez Komárno, Štúrovo, Nové Zámky, Levice, Šahy, Lučenec, Rimavskú Sobotu, Rožňavu, Prešov, Košice až po Užhorod, Mukačevo, Beregovo a Sevľuš. Vo svojej činnosti sa opieral predovšetkým o výsledky klubovej práce bratislavského PTE, KAC Košice, KSC Košice, ETVE Prešov, LAFC Lučenec a ÉSE Nové Zámky. V PTE Bratislava sa v 20.rokoch sústredila takmer celá bratislavská tenisová špička (popri pretekároch I. ČSSK Bratislava a Lawn-tenisový klub (LTK) Bratislava), pričom členskú základňu tvorili takmer všetky národnosti kozmopolitickej Bratislavy a v rokoch 1926 a 1927 patrili jeho pretekári k československej tenisovej špičke. Roku 1927 bol tenisový oddiel PTE organizátorom majstrovstiev Československa, ktoré sa konali pod patronátom ministra Kállaya. Aj napriek popularite a dobrej organizátorskej práci došlo v druhej polovici tridsiatych rokov k najväčšiemu úbytku členskej základne v tomto zväze v porovnaní s ostatnými zväzmi CsMTSz. V porovnaní s rokom 1930 sa zmenšila členská základňa Maďarského tenisového zväzu roku 1937 o 35,3 %, čo bolo spôsobené predovšetkým hospodárskou situáciou, ale aj odchodom niektorých členov do iných národných, či národnostných klubov.

Atletika v období I. ČSR patrila k obľúbeným športovým odvetviam mládeže a tvorila pevnú súčasť vyučovacieho procesu na školách. Atléti zo Slovenska však dosahovali len sporadické úspechy a ak sa objavil výnimočný talent, tak väčšinou odišiel za lepšími podmienkami do pražských klubov. Tejto situácii nepomohli ani rozpory v atletickom hnutí medzi pražskou atletickou centrálou a slovenskými atletickými klubmi.

Snaha o potlačenie maďarského živlu na Slovensku sa ešte zreteľnejšie prejavila začiatkom 20. rokov, kedy vznikla objektívna potreba vytvorenia okrsku pre Slovensko v rámci Československej atletickej amatérskej únie (ČSAAÚ). Roku 1921 z iniciatívy atletického odboru ČSŠK Bratislava (v tomto období v ňom pôsobili väčšinou Česi, napr. aj známy atlét O. Jandera) bola zvolaná porada s cieľom vytvoriť tzv. ľahkoatletický okrsok z dôvodu ďalšieho rozvoja a upevnenia atletiky na Slovensku. Na poradu boli prizvaní aj zástupcovia maďarských klubov, v ktorých mala atletika pomerne slušnú úroveň. Tento zámer sa však v ČSAAÚ stretol s ostrým nesúhlasom a bol kvalifikovaný takmer ako protištátny zámer. ČSAAÚ zaslala dokonca list z 1. 11. 1921 Ministerstvu s plnou mocou pre správu Slovenska, v ktorom ostro protestovala proti vytvoreniu okrsku na Slovensku.[105]

[105] SNA fond MPS A-5, K 401, č. 23135/1921.

Tento postoj ČSAAU spôsobil, že maďarské kluby PTE, KAC Košice, UAC Užhorod a prešovský PTVE odmietali takmer päť rokov organizačne sa začleniť do centralisticky vedeného ústredia v Prahe. Niektoré maďarské kluby dokonca uvažovali aj o začlenenie sa pod Maďarský atletický zvaz v Budapešti. Tieto turbulencie boli vyvolané zjavne pod vplyvom riešenia národnostnej otázky začiatkom 20. rokov v Československu. Národnostné rozbroje v tomto období boli na dennom poriadku, pretože stále ešte doznievali snahy o zmenu pomerov alebo sa živila nenávisť voči určitým skupinám obyvateľstva. Spočiatku sa aj povolenie k činnosti športových klubov schvaľovalo bez väčších ťažkostí. Mnohé boli schválené dokonca v rozpore s platnými predpismi len župnými úradmi, hoci podľa platnej legislatívy každý spolok a klub mal mať schválené stanovy Ministerstvom s plnou mocou pre správu Slovenska. S postupným upevňovaním štátnej moci sa sprísňoval aj povoľovací proces na činnosť spolkov. Tento proces sa však komplikoval (len na Slovensku) v dennej praxi právnym dualizmom, pretože na Slovensku boli v platnosti ešte niektoré zákony a nariadenia z čias Uhorska.[106] Naoko formálne zásahy pri schvaľovaní stanov boli však v skutočnosti veľmi nekompromisné. Stačilo, ak napr. okresný náčelník oznámil, že predseda spolku je „maďarón". Takto napríklad neschválili stanovy ŠK Vráble na návrh hlavného slúžneho, ktorý hodnotil predsedu klubu ako „tuhého" Maďara. Na druhej strane aj kluby často porušovali stanovy. Banskobystrický atletický klub rozpustili preto, že aj keď mal v stanovách uvedený rokovací jazyk slovenský, v roku 1922 vystúpil v Prahe ako uhorský Beszterczébányai atlétikai klub. Na túto provokáciu reagoval banskobystrický župan návrhom na rozpustenie BAK Banská Bystrica.[107] Pre objektívnosť treba povedať, že šikanovanie zo strany policajných orgánov sa netýkalo len spolkov národnostných menšín, ale aj robotníckych spolkov a vo všeobecnosti sa dá tvrdiť, že to bol účinný nástroj štátnej byrokracie na schválenie alebo zákaz činnosti spolkov, ktoré boli z pohľadu štátnej politiky nepohodlné.

Po nevydarenom pokuse o vytvorenie celoslovenského atletického orgánu vznikli na Slovensku postupne tri okrsky Čs. amatérskej atletickej únie so sídlami v Bratislave, Banskej Bystrici a Košiciach. Tento organizačný model sa po niekoľkých rokoch ukázal ako neživotaschopný, pretože v činnosti nakoniec pokračoval iba západoslovenský okrsok.[108] Pod vplyvom týchto organizačných nepodarkov, ale aj z dôvodu národnostných treníc si Maďari na Slovensku vytvorili roku 1931 svoj Maďarský atletický zväz v ČSR (ďalej CsMASz).[109] Členom ČSAAU sa CsMASz stal od januára 1933 ako samostatný okres. Členstvo Maďarov v ČSAAU bolo dôležité hlavne z toho hľadiska, že reprezentovať Československo mohli len pretekári, ktorí boli registrovaní v tejto únii. Všetky

[106] Bližšie pozri PERÚTKA, J.: Dejiny telesnej... (V platnosti bolo napr. nariadenie č. 1508 bývalého uhorského Ministerstva vnútra z roku 1875.)

[107] SNA, fond MPS A-5, k. 492, č. 2603/1922.

[108] SNA, FPR, Mat 19/33, č. 32358/26 – Západoslovenský okrsok ČSAAU schválilo Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska 27. augusta 1926.

[109] Členmi Maďarského atletického zväzu v ČSR (Czehszlovákiai Magyar Atlétikai Szovetség (ďalej CsMASz) sa stali tieto kluby: PTE Bratislava (Pozsónyi (Polgári) Torna Egyesulet – Bratislavský telocvičný spolok), ÉSE Nové Zámky (Érsekújvári Sport Egyesulet – Športová jednota), LTE Levice, LAFC Lučenec (Losonci Atlétikai és Futball Club – Lučenecký atletický a futbalový klub), RPOS Rimavská Sobota (RPOS – športový odbor občianskeho čitateľského krúžku), RSC Rožňava, KSC Košice (Kassai Sport Club – Košický športový klub), ETVE Prešov (Eperjesi Torna és Vívó Egyesulet – Prešovská telocvičná a šermiarska jednota).

oficiálne písomnosti mohli byť napísané v maďarčine, ale s povinným priložením českého prekladu. Športová výkonnosť maďarských atlétov na Slovensku bola na veľmi dobrej úrovni a v rámci Československa patrili v mnohých disciplínach k absolútnej špičke.[110] Funkcionári KAC Košice boli pri zrode dnes už svetoznámeho košického maratónu MMM. Riaditeľom i dušou tohto podujatia bol dlhé roky funkcionár tohto atletického klubu Ing. Béla Braun, ktorý bol súčasne i podpredsedom CsMASz.

Hokej, ktorý bol v Čechách po futbale športom č. 2, nemal na Slovensku tak širokú základňu. Roku 1931 bol založený Maďarský zväz kanadského hokeja v Československu (ďalej CsMKJ-Sz)[111], pričom je zaujímavé, že medzi Maďarmi na Slovensku určite nepatril k preferovaným športovým odvetviam. Zásluhu na jeho popularizácii po roku 1918 mali predovšetkým českí úradníci, žandári a učitelia, ktorí sa na Slovensku usadili. K rozvoju hokeja aj medzi slovenskými Maďarmi určite prispelo aj usporiadanie IX. majstrovstiev Európy v hokeji roku 1925 vo Vysokých Tatrách. Centrom kanadského hokeja v radoch maďarskej menšiny na Slovensku sa stali východoslovenské mestá Košice (KAC Košice), Prešov (ETVE Prešov), Užhorod (UAC Užhorod), ale aj ÉSE Nové Zámky. Až do roku 1936 nebol CsMKJ-Sz členom Československého zväzu kanadského hokeja, v dôsledku čoho sa nemohol stať účastníkom celoštátnej súťaže. Tento stav spôsobil, že maďarské hokejové mužstvá hrali v tomto období len medzi sebou, čo spôsobovalo nielen ich národnostnú, ale aj športovú izoláciu. Po rokovaniach čestného predsedu Maďarského telovýchovného zväzu v ČSR Istvána Révaya a predsedu Oszkára Bárczyho v decembri 1936 s predsedom Československého zväzu kanadského hokeja sa nakoniec rozhodli členovia CsMKJ-Sz dočasne vstúpiť do nemeckého hokejového zväzu D.E.H. Verband v ČSR.[112] Pritom Maďari dostali ponuku od funkcionárov československého hokeja na vstup do Československého zväzu kanadského hokeja, prípadne ako alternatívu do D.E.H. Bolo to v období, keď sudetskí Nemci pod vedením Henleina už v neskrývanej podobe presadzovali aj v športe svoj národne-socialistický program s árijskými paragrafmi a maďarskí politici na Slovensku, riadení Budapešťou intenzívne pracovali na stupňovaní autonomistických požiadaviek.

Stolný tenis patril v maďarských športových klubov medzi vyhľadávané a obľúbené športové aktivity. Medzi propagátorov tohto športu na Slovensku patrili YMCA Bratislava a Banská Bystrica, ŠK Žilina, PTVE Prešov, LAFC Lučenec, ČSŠK Bratislava a PTE Bratislava, ktorého stolní tenisti sa stali v sezóne 1929/1930 majstrami Slovenska, ale z dôvodu nedostatku finančných prostriedkov nenastúpili na finále o majstra ČSR. O rok neskôr znova postúpili do finále, v ktorom porazili favorizovanú AC Sparta Praha. Stali sa historicky prvým mužstvom zo Slovenska, ktoré si vybojovalo titul majstra ČSR. Stolní tenisti vykonávali svoju činnosť v dvadsiatych rokoch väčšinou ako oddiely v rámci športových klubov. K prvým pokusom o vytvorenie samostatného stolnotenisového zväzu

[110] Pozri BARÁRTH, L.: Telovýchova..., s. 83 – napr. pretekár ÉSE Nové Zámky Kóczán Mór bol r. 1922 držiteľom čs. rekordu v hode oštepom (53,35 m), Kucsera (PTE) sa stal majstrom ČSR v skoku do výšky (175 cm), Kornhauser (KAC Košice) bol druhý na majstrovstvách ČSR v hode kladivom a Dr. Pogány tretí vo vrhu guľou. Roku 1934 obsadili bežci z PTE a KAC prvých šesť miest na známych pretekoch Devín–Bratislava.

[111] Pozri ČERVENKA, M.: Ľadový hokej. In: Športy na Slovensku. Bratislava 1967, s. 163. PERÚTKA, J.: Dejiny telesnej..., s. 97.

[112] BARÁRTH, L.: Telovýchova..., s. 90.

Maďarov v ČSR došlo už v r. 1931, ale oficiálne založenie Maďarského stolnotenisového zväzu sa uskutočnilo až 10. januára 1934.[113] Zakladajúcimi členmi zväzu bolo 13 klubov s 204 registrovanými hráčmi. Stolní tenisti PTE Bratislava boli jediným klubom Maďarského stolnotenisového zväzu v ČSR, ktorý sa dokázal presadiť v celoštátnom meradle, pričom na Slovensku bola jeho pozícia neotrasiteľná.

Z individuálnych športov dosahovali najväčšie úspechy v predmníchovskej republike *plavci*. Propagátormi tohto športu boli predovšetkým vysokoškoláci, ktorí po návrate zo štúdií v Budapešti, či Viedne zakladali a organizovali plavecké oddiely. Medzi Maďarmi na Slovensku bolo plávanie a vodné pólo veľmi obľúbené a malo aj bohatú tradíciu ešte z čias Uhorska. Po roku 1918 sa etablovali na Slovensku dve dominantné centrá plávania – bratislavské PTE[114] a košické KAC. Aj keď obidva kluby sa hlásili k maďarskej národnosti, členská základňa bola skôr internacionálna. Veď sa tu združovali Maďari, Nemci, Slováci i Židia. K národnostnej segregácii, pod vplyvom silnejúceho národného socializmu v Československu, dochádzalo až v 30. rokoch minulého storočia. Záujem o vytvorenie maďarského zväzu pre plavcov a vodných pólistov bolo možné registrovať už roku 1930. K oficiálnemu založeniu Maďarského plaveckého zväzu v ČSR (ďalej CsMÚSz) došlo až 12. augusta 1934, aj keď na policajnom riaditeľstve boli evidované spisy so snahami tohto zväzu už od roku 1931.[115] Maďarský plavecký zväz v ČSR sa stal členom Československého amatérskeho plaveckého zväzu k 1. januáru 1935, čo umožnilo všetkým plaveckým klubom maďarskej národnosti prestúpiť do CsMÚSz a vytvoriť si vlastnú súťaž. Prvé preteky pod gesciou CsMÚSz sa konali 13. a 14. júla 1935. Hlavnou cenou bol putovný pohár pre najlepšieho plavca, ktorý venoval János Esterházy, predseda Krajinskej kresťanskosociálnej strany na Slovensku. Najúspešnejším plavcom sa stal P. Steiner a vodní pólisti PTE, ktorí porazili KAC Košice. Nie je bez zaujímavosti, že hlavným trénerom CsMÚSz bola známa, odborne uznávaná osobnosť L. Stahl, ktorý vychovával plavcov bez rozdielu národnosti. Bol známy zavádzaním progresívnych metód plávania do tréningového procesu. Zaviedol napr. plavecké tábory, ktoré boli vlastne športovým sústredením pre zvýšenie plaveckej výkonnosti.[116] Ako prvý tréner plávania zaviedol dvojfázový tréning. Po roku 1938 ho stretávame už vo farbách DSK Bratislava, kde však pre názorové nezhody opúšťa tento klub.

Aký bol dôvod, že si Maďari na Slovensku zakladajú svoj samostatný plavecký zväz? Veď plavci a pólisti maďarskej národnosti mohli a aj pôsobili bez problémov v rámci Československého amatérskeho plaveckého zväzu, ktorý mal na Slovensku v dvadsiatych rokoch vytvorené dve župy v Bratislave a Košiciach. PTE sa stala klubovým majstrom ČSR v rokoch 1929 a 1930, vodní pólisti PTE boli majstrami ČSR v rokoch 1927 a 1929. PTE mal vo svojich radoch P. Steinera, niekoľkonásobného majstra ČSR v plávaní, bronzového medailistu z majstrovstiev Európy 1931 v Paríži a víťaza Veľkej ceny Paríža z roku 1932. Spolu s M. Schmuckom reprezentovali ČSR aj vo vodnom póle a sám Steiner bol od

[113] Tamže, s. 91.

[114] Pozri bližšie PERÚTKA, J.: Dejiny telesnej.... PTE (Pozsonyi torna egyesulet) bol založený roku 1880 v Bratislave ako telocvičný spolok, kde sa pestoval v jeho začiatkoch predovšetkým šerm.

[115] SNA, FPR, K 1604, č. 20/89, Mat. Csehszlovákiai Magyar Úszószövetség 1931–1941.

[116] BARÁRTH, L.: Telovýchova..., s. 94. Prof. L. Stahl organizoval r. 1936 letný plavecký tábor v Leviciach a roku 1937 v Sklených Tepliciach.

roku 1933 predsedom Bratislavskej župy Čs. amatérskeho plaveckého zväzu.[117] Čo bolo príčinou, že športovci, ktorí dokázali bez národnostných rozporov spolunažívať v jednom klube, či v súťaži, zrazu sa potrebovali národnostne prísne vyčleňovať? Už začiatkom 30. rokov, keď sa v Nemecku dostáva k moci Hitler a aj v bratislavských uliciach sa objavuje, sice ešte nie masovo, heilovanie mladých extrémistov. Šport, ktorý reagoval vždy veľmi citlivo na prejavy nacionalizmu, rasovej či náboženskej neznášanlivosti, si riešil narastajúce národnostné napätie svojimi prostriedkami. Ako prví zareagovali príslušníci židovskej národnosti, ktorí sa napr. v Bratislave sústredili do svojich športových klubov (najznámejšie boli Bar Kochba a Makabea). Plavci a vodní pólisti židovskej národnosti tvorili športovo najvýkonnejšiu časť PTE a založili si vlastný klub Bar Kochba, ktorý bol v rokoch 1935–1938 majstrom ČSR v družstvách. Plavci a vodní pólisti nemeckej národnosti (napr. bratia Hans, Michael a Karl Schmuckovci, J. Klobutzky a ďalší) odchádzajú do DSK Bratislava. K podstatnému nárastu členskej základne DSK Bratislava došlo na jeseň 1938, keď do tohto klubu začali hromadne prestupovať, pod vplyvom pomníchovskej euforie, nátlaku i nacionálnej demagógie Deutsche Partei, športovci z bratislavských športových spolkov. Športovci nemeckej národnosti, ktorí do tých čias hlavne v Bratislave demonštrovali spolu so slovenskými, maďarskými i židovskými športovcami národnostnú toleranciu, podľahli nielen myšlienkam o nadradenosti nemeckého národa, ale v nejednom prípade sa podieľali aj na upevnení fašistickej diktatúry na Slovensku.[118] K prestupom do DTSV boli športovci nemeckej národnosti vyzývaní i prostredníctvom nemeckej dennej tlače, pričom im bola stanovená i lehota, dokedy môžu prejaviť svoju národnostnú príslušnosť a vernosť k nemeckému národnému celku.[119]

Ďalším z plejády maďarských športových zväzov v ČSR, ktoré vznikli v 30. rokoch minulého storočia bol *Maďarský zväz zápasníkov*, ktorý bol založený v roku 1934 so sídlom v Košiciach, ale aj tento zväz začal svoju činnosť už roku 1933. Celé vedenie tohto zväzu pozostávalo z funkcionárov KAC Košice, čo vzhľadom na veľkosť členskej základne a výkonnostný stav zápasenia na Slovensku bolo minimálne zarážajúce. Roku 1922 vznikla v Bratislave Slovenská župa ako odbočka Čs. ťažkoatletického zväzu. Roku 1924 sa utvorili dve župy (Východoslovenská a Západoslovenská). Vzhľadom na skutočnosť, že pravidelná činnosť prebiehala len v Západoslovenskej župe, obnovila sa v roku 1928 len Slovenská župa Čs. zväzu ťažkej atletiky so sídlom v Bratislave.[120] Pravidelnú činnosť vykazovali najmä bratislavské kluby Herkules, VAS, Ursus, Hungaria, od roku 1925 aj ŠK Slávia a v tridsiatych rokoch kluby Makabea, ŠK Donaustadt, PTE a Robotnícky atletický klub (RAC). Z mimo bratislavských klubov boli v činnosti KAC Košice, Považan Trenčín a trnavský klub ŤAK Jánošík. Výkonnostná špička sa koncentrovala v 30. rokoch v Bratislave. Maďarský zväz zápasníkov registroval v roku 1936 iba 65 športovcov v siedmich kluboch. O rok neskôr sa tento počet síce zvýšil na 107 športovcov v deviatich kluboch, ale popri zväzu cyklistov to predstavovalo najmenší počet registrovaných športovcov v rámci športových zväzov organizovaných v Maďarskom telovýchovnom zväze.

[117] PERÚTKA, J.: Dejiny telesnej..., s. 98.

[118] Tamže, Mat. 20/6, c. 117/615 – členovia spolku Erster Pressburger Radfahrerverein sa aktívne zúčastnili v jednotkách FS na potlačení protestných demonštrácií, organizovaných v marci 1939 v Bratislave.

[119] Grenzbote 2. 5. 1939, s. 3 – lehota na prihlásenie sa do DTSV bola určená pre bratislavské kluby do 10. 5. 1939 a pre provinčné spolky do 30. 6. 1939.

[120] PERÚTKA, J.: Dejiny telesnej..., s. 99.

Posledný – ôsmy športový zväz Maďarov na Slovensku vznikol v júli 1935 v Košiciach pod názvom *Maďarský zväz cyklistov v ČSR*.[121] Roku 1937 mal tento zvaz 5 družstiev a 24 registrovaných cyklistov, čo samo o sebe dokumentuje, že maďarským športovým funkcionárom išlo v tomto období už viac o národnostné vyčlenenie sa, než o športovú stránku.

Rozvoj športov u Nemcov na Slovensku bol ovplyvnený viacerými faktormi. Kým proces zakladania a integrácie nemeckých telocvičných a turistických spolkov na Slovensku v rokoch 1918–1928 prebiehal pod dohľadom nemeckých politických strán a sudetonemeckých záujmových organizácií, činnosť nemeckých športových spolkov sa v tomto období niesla v znamení organizačnej a obsahovej nejednotnosti, nesúcej známky regionalizmu. Činnosť Karpathenverein poznamenala na Spiši výrazným spôsobom aj rozvoj ďalších športových odvetví nemeckej telovýchovy. Zo športov, ktoré stáli mimo sféry záujmu Karpathenverein, ujali sa na Spiši len atletika a futbal. Ich význam i sféra vplyvu mali však iba lokálny, resp. regionálny charakter.

V r. 1919 začal svoju činnosť športový klub ŠK Kežmarok, ktorého obsahová náplň bola orientovaná predovšetkým na futbal a atletiku. Predsedom klubu bol prof. A. Hefty, popredný funkcionár Karpathenverein a Zipser deutsche Partei. V tomto období to bol vlastne jediný športový klub v Kežmarku, v ktorom mala nemecká mládež možnosť organizovaného športového vyžitia. Až do februára 1921, do vzniku prvého nemeckého robotníckeho spolku na Spiši, *Arbeiter Sportverein Vorwärts Kežmarok* (ďalej ASV Vorwärts)[122], bola v ŠK Kežmarok organizovaná aj nemecká robotnícka mládež.[123] V polovici 20. rokov začala činnosť v ŠK stagnovať, čo viedlo nakoniec k zániku tohto klubu. Činnosť ASV Vorwärts Kežmarok bola od svojho vzniku orientovaná na rozvoj športových odvetví (futbal, cyklistika, atletika a hádzaná). Logicky sa tu ponúka otázka, prečo sa po vzniku FRTJ nezlúčili obidve miestne organizácie? Na jednej strane tu zohral dôležitú úlohu negatívny postoj FTRJ k športu a jednostranná preferencia masových cvičení i vystúpení, čo z hľadiska cieľov KSČ, resp. FRTJ bolo pochopiteľné. Avšak nie menej dôležitú úlohu tu zohrala národnostná otázka. Z hľadiska pôsobenia politických strán v Kežmarku, resp. na Hornom Spiši mala síce dominantné postavenie Nitschova Spišská nemecká strana (ďalej ZDP), ale KSČ získala od nemeckého obyvateľstva na Hornom Spiši v komunálnych voľbách r. 1923 10,8 % hlasov.[124] Športom č. 1 bol v ASV Vorwärts jednoznačne futbal, ktorý prilákal do spolku najviac členov, hlavne z radov nemeckej robotníckej mládeže.

Futbal našiel na Spiši u nemeckého obyvateľstva oveľa širšie uplatnenie ako atletika. Roku 1919 vznikli okrem už spomínaného ŠK Kežmarok aj športové kluby v Levoči, Krompachoch, Poprade, Spišskej Sobote, Matejovciach, Spišskej Belej a Gelnici. Vzhľadom na nepravidelnosť futbalových súťaží na Spiši v tomto období, ale hlavne pod vplyvom formujúceho sa nemeckého nacionálneho prúdu, rozhodli sa nemecké futbalové kluby na Spiši vytvoriť si samostatnú futbalovú župu Východ a organizačne sa začlenili do

[121] BARÁRTH, L.: Telovýchova..., s. 97.
[122] ŠA Poprad, OÚ Kežmarok – stanovy ASV Vorwärts Kežmarok schválené MV v Prahe 8. 6. 1922, č. 3134.
[123] Karpathen Post, 22. 5. 1920, s. 8.
[124] JAHN, E. K.: Die Deutschen..., s. 134.

Nemeckého futbalového zväzu v Československu.[125] K založeniu župy došlo 23. 4. 1922 v Poprade. V roku 1927 sa však Spišská futbalová župa, riadená Nemeckým futbalovým zväzom v ČSR, rozpadla a mužstvo ASV Vorwärts Kežmarok bolo zaradené do II. triedy stredoslovenskej futbalovej župy, riadenej Československým futbalovým zväzom. K tejto situácii v skutočnosti vôbec nemuselo dôjsť. Futbalisti si chceli po vzniku Československa vytvoriť Futbalový zväz pre Slovensko, ktorý by organizoval všetky futbalové kluby bez rozdielu národnosti.

Najpopulárnejším nemeckým športovým klubom v Bratislave v 20. rokoch bol ŠK Donaustadt. Miestom vzniku tohto klubu bola bratislavská mestská štvrť Zuckermandel.[126] V období 1921–1928 boli v rámci tohto klubu aktívne iba oddiely futbalu a šachu. Oddiely plávania a handballu boli založené až v polovici r. 1928, pričom ich činnosť bola v tomto období ešte slabá. Oddiel ťažkej atletiky sa svojimi výsledkami (hlavne vo vzpieraní) zaradil medzi popredné slovenské kluby až v 30. rokoch. Najpopulárnejším a najmasovejším športom v ŠK Donaustadt bol futbal.[127]

Koncom 20. rokov dochádza k národnostným sporom v Maďarskom futbalovom zväze v Československu. Členmi MLSz boli okrem ŠK Donaustadt aj kluby, ktoré síce používali ako jeden z rokovacích jazykov nemčinu, avšak k nemeckému národnostnému celku sa ešte ani v polovici 20. rokov otvorene nehlásili. V decembri 1927 sa konali voľby do predsednictva MLSz, ale nemeckí zástupcovia v tomto zvaze, ktorí sa cítili národnostne utláčaní, žiadali výsledky volieb anulovať z dôvodu nedodržiavania stanov zväzu.[128] Keď ani výsledky opakovaných volieb nepriniesli pre nemeckých zástupcov v MLSz očakávaný efekt, odcestoval tréner ŠK Kabelfabrik L. Németh a futbalový rozhodca K. Schwitzer do Prahy, kde sa snažili rokovať so zástupcami Nemeckého futbalového zväzu v Československu o založení nemeckej futbalovej župy Juh v Bratislave.[129] Zástupca MLSz M. Kopper vydal vyhlásenie, že dostal od Geschäftstelle der deutschen Partei v Bratislave list, v ktorom mu zástupcovia nemeckých politických strán oznamujú, že nemecké futbalové mužstvá ŠK Donaustadt, ŠK Eisen- und Metallarbeiter, ŠK Blumental, Turnverein Privatbeamter MTK, ŠK Admira, Rapid, Zwirnfabrik a Kabelfabrik nemajú v úmysle ďalej rokovať s MLSz.[130] Hlavným zámerom tohto incidentu bolo zrušenie futbalových súťaží riadených MLSz a založenie samostatnej nemeckej futbalovej župy v Bratislave. V pozadí akcie stála nacionálna politika nemeckých politických miest v ČSR. Hlavnou príčinou neboli národnostné rozpory medzi športovcami, ale politické zámery funkcionárov uvedených klubov v súlade s politickými zámermi nacionalisticky formujúceho sa bloku nemeckých politických strán v ČSR. Cieľom tohto zámeru bolo vytvorenie integrujúcej organizácie Nemcov v ČSR, a tým aj lepší prenos politických zámerov do oblasti športu.

Na Spiši sa predčasné pokusy nemeckých športových spolkov o vytvorenie samostatnej súťaže vo futbale, riadenej Nemeckým futbalovým zväzom v ČSR, skončili

[125] Tamže, 6. 5. 1922, s. 8.
[126] SNA, FPR, Mat. 20/7, K 118. – ŠK Donaustadt vznikol r. 1907. V podmienkach ČSR bol založený r. 1921.
[127] Grenzbote, 22. 1. 1929, s. 6 – Generalversammlung ŠK Donaustadt.
[128] Tamže, 7. 2. 1928, s. 6.
[129] Tamže, 11. 2. 1928, s. 6.
[130] Pressburger Zeitung, 12. 2. 1928, s. 6. a 4. 3. 1928, s. 10.

neúspechom. Preto sa od roku 1929 zapojili futbalové družstvá nemeckých športových spolkov na Spiši AC Matejovce, AC Poprad, AC Spišská Nová Ves a novo vzniknutý KAC Kežmarok do futbalových súťaží okresu, riadených Československým futbalovým zväzom. Iná situácia vládla vo futbale v Bratislave. Až do polovice 30-tych rokov bol jediným nemeckým športovým spolkom vo futbalových súťažiach v Bratislave ŠK Donaustadt, ktorý bol účastníkom I. triedy Bratislavskej futbalovej župy, riadenej Maďarským futbalovým zväzom MLSz v ČSR. Táto roztrieštenosť, založená na národnostnom princípe, často komplikovala organizačnú stránku riadenia športových súťaží a dávala predpoklad k častým a veľakrát nezmyselným sporom.

V roku 1933 bol v Bratislave, z iniciatívy vedúcich funkcionárov KdP založený *Deutscher Sportklub* (DSK).[131] Tento športový klub mal byť od svojho založenia výkladnou skriňou nemeckého športu na Slovensku, a to nielen obsahovým zameraním športovej činnosti, národnostnou vyhranenosťou svojej členskej základne, ale aj ideovým a politickým prihlásením sa k politike KdP, resp. SdP. Na I. valnom zhromaždení klubu 25. 3. 1934 bol za predsedu klubu zvolený gróf Ferdinand Billot, pričom boli ustanovené aj tri športové sekcie (futbalová – predseda Jozef Ott, tenisová – predseda Jozef Ambros a plavecká – predseda Karl Emler), ktorých činnosť sa však rozbiehala so značnými ťažkosťami a mala skôr charakter elitného ako masovo – športového klubu. Členmi vedenia DSK sa stali známe osobnosti nemeckého politického života v Bratislave, ako napr.: Dr. S. Frühwirt, A. Harsch, alebo E. Portisch, vydavateľ Neues Pressburger Tagblatt. Určitým paradoxom v riadení tohto klubu je skutočnosť, že v r. 1934–1938 sa neustále menili výkonní funkcionári tohto klubu, avšak čestné predsednictvo, ktorému predsedal F. Billot, sa dopĺňalo o ďalšie známe osobnosti nemeckého verejného, politického i kultúrneho života Bratislavy (napr. E. Portisch – redaktor, F. Jesberger, W. Bolomsky – farár, J. Fabik – redaktor, arch. F. Bruckner, Ing. F. Sobotka). Samotná činnosť klubu sa dostala už v začiatkoch existencie do takej krízy, že finančné dlhy, ktoré vznikli predovšetkým vo futbalovej sekcii a ohrozovali ďalšiu existenciu DSK, museli jej členovia z čestného predsednictva (E. Portisch a J. Steiner) uhradiť zo svojich súkromných peňazí. Uvedená situácia v DSK vyústila do zvolania mimoriadneho valného zhromaždenia DSK 6. decembra 1935. Predsedom klubu sa stal Jozef Steiner, ktorého úlohou bolo zaviesť v klube disciplínu, poriadok a princíp podriadenosti v zmysle nemeckého hesla: „Deutsch sein heißt treu sein" („Byť Nemcom znamená byť verný"). Napriek enormným snahám vedúcich funkcionárov DSK sa až do roku 1936 nepodarilo založiť v spolku futbalové družstvo, ktoré by mohlo konkurovať po športovej stránke popredným bratislavským, resp. slovenským družstvám. Futbalisti DSK sa mali stať pýchou nemeckých nacionalistov v Bratislave, avšak až do roku 1937 neboli účastníkmi žiadnej súťaže, pretože boli členmi Nemeckého futbalového zväzu Československej asociácie futbalu (ČSAF), ktorý nemal v Bratislave vytvorenú žiadnu súťaž. Vzhľadom na túto skutočnosť požiadal DSK Bratislava Maďarský futbalový zväz ČsAF o povolenie súťažiť v II. triede Bratislavskej futbalovej župy, ktorú riadil MLSz.[132] DSK Bratislava bol od začiatku svojej činnosti nástrojom politiky KdP a od novembra 1938 pýchou Deutsche Partei na poli športovom. V máji 1937 zasadal užší výbor DSK Dr. J. Ambros, F. Walda, A. Korínek a A. Rubatschek – všetci členovia KdP. Výbor sa rozhodol,

[131] SNA, FPR, Mat. 20/88-89, K 129, stanovy DSK Bratislava, schválené MPS zo dňa 30. 11. 1933 č. 262651/8/1933.

[132] Grenzbote, 1. 10. 1937, s. 6.

že všetky náklady spojené s činnosťou DSK budú hradené Karpatonemeckou stranou. Toto rozhodnutie bolo oznámené aj ďalším 34 členom DSK, ktorí boli členmi KdP.[133] Dohľad nad finančnými prostriedkami v klube mala byť zabezpečená nominovaním E. Matla a K. Melzera do funkcie finančných revízorov a od mája 1938 dosadením Ing. L. Kowala, blízkeho spolupracovníka F. Karmasina, za predsedu revíznej komisie DSK. Tento fakt uvádzame z dôvodu, že všetky dobrovoľné organizácie mali schválené svoje stanovy a povolenú činnosť policajnými orgánmi na základe svojej proklamovanej apolitickosti. O tomto rozhodnutí informoval DSK dokonca i Policajné riaditeľstvo v Bratislave, ktoré sa však v tomto období stavalo k činnosti nemeckých nacionálne orientovaných spolkov zjavne „nevšímavo". V r. 1938 sa aj v samotnom DSK začali realizovať na základe príkazu funkcionárov KdP, resp. SdP personálne čistky, resp. snahy o politické ovládnutie nemeckých telovýchovných a športových organizácií v intenciách politiky KdP a SdP. Na valnom zhromaždení DSK 28. 2. 1937 nefigurovali A. Rubatschek a F. Walda v zozname funkcionárov tohto klubu, avšak už 3. mája 1938 sa uskutočnili nové voľby do výboru DSK, kde F. Walda figuruje už vo funkcii predsedu klubu, podpredsedami sa stali prof. Johann Wenetschläger a prof. Dr. Karl Hauskrecht. Alfred Rubatschek, ktorý bol ustanovený do funkcie konateľa klubu, sa stáva popri prof. J. Zachovi jedným z dvoch predsedov tenisového oddielu a Ing. Leo Kowal spolu s Augustom Achbergerom kontrolórmi DSK. Aj ďalším spoľahlivým „kamarátom", ako sa s obľubou nazývali, boli zverené kľúčové funkcie v DSK. Heinz Drkosch sa stal tajomníkom, Félix Walda zapisovateľom a Josef Haspel ml. pokladníkom. Zámer KdP a jej nástupkyne DP politicky ovládnuť i nemecké záujmové organizácie vyvrcholil 17. 11. 1938 založením DTSV, kde do čela prípravného výboru tejto organizácie boli dosadený A. Rubatschek aj so svojou suitou a až následne na valnom zhromaždení DSK 13. 2. 1939 sa stáva A. Rubatschek predsedom DSK a Walter Donath predsedom DTSV.[134]

Nemecký nacionalizmus sa koncom 20. rokov udomácnil aj v činnosti cyklistického družstva DKV Bratislava a Wandervogel. Ich členovia už otvorene propagujú koncom 20. rokov aj symboly veľkonemeckej ideológie pri svojich opakovaných výletoch do Rakúska.[135] V roku 1930 sa ideové a politické rozpory medzi členmi tohto družstva natoľko vyostrili, že ľavicovo orientovaná časť členstva z družstva DKV vystúpila a začiatkom 30. rokov si založili nemecké robotnícke cyklistické spolky Rote Nelke, ARUK Falke a Wanderlust. Nemeckí nacionalisti bývalého cyklistického družstva DKV si v roku 1930 založili cyklistický spolok Pressburger Radfahrerverein, ktorý v r. 1936 premenovali na Erster Pressburger Radfahrerverein (ďalej EPRV).[136] Jeho členovia boli oporami Karmasinom vytvorených Dobrovoľných obranných oddielov (Freiwillige Schutzstaffel – FS), ktorí v Bratislave v marci 1939 pochodujú bratislavskými ulicami v uniformách týchto

[133] SNA, FPR, Mat. 20/88-89, K 129.

[134] Tamže, K 129 – správa z valného zhromaždenia DSK.

[135] SNA, FPR, Mat. 20/6 – hlásenie policajného úradníka č. 28412/28 o protištátnej činnosti spolku Wandervogel Bratislava. Pri návrate z Rakúska vzbudili cyklisti tohto spolku pohoršeme tým, že na bicykloch mali pripevnené vlajky s veľkonemeckými farbami, ktoré na zásah pohraničných orgánov museli odstrániť.

[136] Erster Pressburger Radfahrerverein (pôvodný názov Arbeiter Radfahrerverein) bol založený r. 1898 v Bratislave.

polovojenských jednotiek.[137] Zatiaľ čo sa nemecké cyklistické spolky na Slovensku, zakladané v prvej polovici 30. rokov stávali členmi Československej jednoty velocipedistov so sídlom v Prahe, v 30. rokoch už hromadne prestupujú do nemeckého Moravsko-sliezskeho cyklistického zväzu Motor und Auto-Union.[138] Roku 1931 vznikol v Bratislave ďalší nemecký cyklistický spolok pod názvom Edelweiss.[139] Obsahovú náplň činnosti cyklistických spolkov tvorila cestná cyklistika a cykloturistika. Obľúbenou formou cykloturistiky sa v nemeckých spolkoch v polovici 30-tych rokov stala diaľková cykloturistika. Až do roku 1939 sa nepodarilo v nemeckých športových spolkoch na Slovensku, okrem už spomínaných športových odvetví, pozdvihnúť ostatné druhy športov na výkonnostnú, resp. vrcholovú úroveň. Veľa popredných nemeckých športovcov pôsobilo až do roku 1939 v maďarských, resp. slovenských športových kluboch.

Zásadný obrat vo vývoji a činnosti nemeckých telocvičných, turistických a športových spolkov na Slovensku znamenal 17. november 1938 a neskôr marec 1939. Po Mníchovskej zrade prešli do ofenzívy aj Nemci na Slovensku a snažili sa využiť situáciu i na poli telovýchovy a športu. Veď s turnermi sa v plánoch Henleina pri rozbíjaní republiky vážne počítalo. Práve členovia telocvičných spolkov DTV na Slovensku tvorili základ dobrovoľných ochranných oddielov FS, pričom na jar 1939 sa dobrovoľne do FS hlásia už aj členovia nemeckých športových spolkov na Slovensku.[140] Pretože po mníchovských udalostiach a odstúpení sudetských oblastí Nemecku bola prerušená i riadiaca činnosť telocvičných a športových zväzov Nemcov v ČSR, chopili sa iniciatívy vedúci funkcionári Deutsche Partei a v novembri 1938 oznámili založenie DTSV (Deutscher Turn- und Sportverband), jednotnej a strešnej organizácie telovýchovy a športu Nemcov na Slovensku. Karmasin neponechal nič na náhodu a postupoval plne v intenciách personálnej politiky SdP, ktoré sa realizovali aj na poli nemeckých telovýchovných a športových organizácií v ČSR, resp. na Slovensku, ktoré boli riadené Henleinom, resp. Karmasinom.[141] Tomuto aktu predchádzalo spoločné zasadnutie zástupcov niektorých bratislavských športových spolkov, ktoré sa konalo 27. 10. 1938 v Bratislave. Zasadnutie bolo zvolané z iniciatívy DSK a za účasti len vybraných zástupcov nemeckých bratislavských športových spolkov a klubov Blumental, Admira, Donaustadt, Dornkappel, DSK a ďalších.[142] Hlavným cieľom rokovania bolo presvedčiť zástupcov zúčastnených spolkov o nutnosti začlenenia sa do DTSV. Ako sa neskôr ukázalo, „presvedčovacia" politika Deutsche Partei slávila úspech. Prísne vyčlenenie sa nemeckej národnosti od iných národností sa postupne zaviedlo i v DTSV. V decembri 1938 bola medzi zástupcami Odboru pre šport a telesnú výchovu pri Ústrednom národnom výbore Š. Jakubecom a J. Gabčom a zástupcom DTSV W. Donathom podpísaná dohoda o spolupráci na poli telesnej výchovy a športu.[143] V dohode sa uvádza, že športovci nemeckej národnosti sa môžu organizovať iba v DTSV, pričom

[137] Tamže, Mat. 20/6, č. 117/615 – členovia spolku Erster Pressburger Radfahrerverein sa aktívne zúčastnili v jednotkách FS na potlačení protestných demonštrácií, organizovaných v marci 1939 v Bratislave.

[138] Tamže, Mat. 20/6, čl. 117/615.

[139] Tamže, Mat. 20/22, K 121, výnos o schválení stanov sa neuvádza.

[140] Tamže, Mat. 20/6, K 117 – správa o činnosti EPRV od 19. 2. 1939 do 4. 4. 1939.

[141] Tamže, Mat. 20/6, K 109/965, č. 7086/38 prez. – obežník DTV podpísaný W. Brandnerom o spôsobe zostavovania kandidátky pri výročných valných hromadách do vedenia spolkov, okresov a žúp.

[142] Grenzbote, 29. 10. 1938, s. 7.

[143] Tamže, 23. 12. 1938, s. 6.

sú registrovaní v príslušných slovenských športových zväzoch, čo ich oprávňuje nastúpiť v medzištátnych stretnutiach za Slovensko. Nemecké telocvičné a športové spolky, ktoré sa nestanú členmi DTSV, nemôžu sa registrovať v príslušných slovenských športových zväzoch. Funkcionári DTSV sa opierali aj o závery Mníchovskej dohody, podľa ktorej mali športovci pôsobiť výlučne v športovom tábore národa, ku ktorému patria. Koncom roku 1938 sa do DTSV hlásia už aj spolky, ktoré síce boli známe svojou viac národnostnou skladbou členskej základne, ale nemecký živel v nich neprevládal. V tomto období sa iba v Bratislave začlenilo do DTSV 12 telocvičných a športových spolkov.[144] O hlavných cieľoch práce DTSV hovoril na ustanovujúcej schôdzi, 17. novembra 1938, predseda prípravného výboru DTSV Alfred Rubatschek, ktorý bol touto úlohou priamo poverený F. Karmasinom. Medzi prítomnými bola aj kompletná suita Deutsche Partei, na čele s F. Karmasinom. A. Rubatschek vo svojom prejave uviedol, že telesná výchova a šport už nebudú len vecou športovo nadšenej mládeže, ale vecou celej karpatonemeckej národnostnej skupiny.[145] Členmi vedenia DTSV sa stali osvedčení a politicky preverení „kamaráti" z DSK (O. Glocar, prof. Zacha, A. Sarossy, prof. Walda a ďalší). Zaujímavý je i fakt, že išlo väčšinou o rodákov z Olomouca (napr. Glocar, Zacha, Udolf), kde mal svoje korene aj Karmasin. Ďalšie obdobie činnosti nemeckých telovýchovných organizácií a spolkov na Slovensku však jasne ukázalo, o aké ciele išlo nacistickým pohlavárom z Deutsche Partei a DTSV. Nemecká národnostná menšina na Slovensku sa stala nástrojom politiky, ktorá bola neprijateľná základným životným záujmom národa a ľudu, s ktorým po storočia žila, pracovala a do roku 1938 i zdieľala rovnaký osud. Historickou pravdou však zostáva skutočnosť, že nie všetci Nemci na Slovensku sa aktívne a bez odporu podriadili politike vedenej v duchu bezbrehého nacionalizmu a šovinizmu. Po 9. októbri 1938 sa Karmasinova Deutsche Partei usilovala dostať do svojho područia aj spolok Naturfreunde Bratislava. Po niekoľko týždňovej príprave zvolali na 1. 12. 1938 členskú schôdzu tohto spolku, ktorá sa podľa plánov Karmasina mala uzniesť na dobrovoľnom pripojení sa k novovzniknutej odnože Deutsche Partei na poli telovýchovy a športu Deutscher Turn und Sportverband (DTSV). Aby vplyv pri rozhodovaní sa členov spolku bol umocnený, dostavil sa na schôdzu spolku osobne F. Karmasin v sprievode W. Donatha a jednotiek Freiwillige Schutzstaffel. Schôdza sa konala v spolkovej miestnosti Naturfreunde, v budove kúpeľov Grössling za prítomnosti asi 100 členov.[146] Schôdza mala veľmi búrlivý priebeh a Karmasin sa otvorene vyhrážal členom Naturfreunde, ktorí odmietali podriadiť sa jeho diktátu. Táto blamáž DP mala o to väčšiu príchuť, že sa odohrala v čase, keď sa Karmasinova DP cítila neobmedzená vo výkone svoje moci. Deutsche Partei nakoniec nezostávalo nič iné, ako nechať členskú schôdzu spolku Naturfreunde policajne rozpustiť. Majetok spolku Naturfreunde Bratislava bol však pre funkcionárov Deutsche Partei natoľko dôležitý, že povolilo v máji 1939 zasadnutie tohto spolku. Samotná spolková chata v Modre na Pieskoch mala úradne stanovenú hodnotu 1 200 000 Kč, čo predstavovalo v tej dobe pozoruhodný finančný čiastku. Pozemok, na ktorom bola chata postavená bol však majetkom obce Modra.[147]

[144] Tamže, podľa údajov z 18. 11. 1938, s. 5, 28. 11. 1938, s. 3, 22. 12. 1938, s. 7.

[145] Grenzbote, 19. 11. 1938, s. 3 – A. Rubatschek ďalej uviedol, že pre športovcov DTSV sú príkladom športovci z Ostmarku, ktorí boli v čase „ilegality" organizovaní v NSDAP v počte 80–90 %. Karmasin povedal vo svojom príhovore, že po 20 rokoch, keď Nemci boli v hre iba loptou, už vedia akou cestou musia kráčať.

[146] Spomienky E. Kleina.

[147] SNA, FPR, Mat. 128/643, číslo výpisu majetkovej podstaty 1895.

Predsednictvo Naturfreunde Bratislava sa pod vedením Viktórie Wiesenthonrovej zišlo ešte raz dňa 2. 5. 1939, aby sa uznieslo v prítomnosti 59 členov o rozpustení spolku, pričom majetok spolku Naturfreunde k nevôli Karmasina venovali Lige proti tuberkulóze, čím zamedzili, aby sa dostal do rúk Deutsche Partei.[148]

Takto sa skončila etapa spolunažívania menšín v Československej republike, ktorá začala v roku 1918 masovým odporom voči vzniknutému novému štátnemu útvaru v srdci v Európy a končí sa aktívnou spoluúčasťou na jej rozbití v roku 1938.

Germans and Hungarians As Reflected in Physical Training and Sport in Slovakia and Their Relationship to Czechoslovakia 1918–1939

Miroslav Bobrík

Sport in the 1920s served (unlike German physical training organizations or the absence of Hungarian equivalents) as a means to improve inter-ethnic relations. The shift from organizations based on purely ethnic principles to politicized nationalist groups began in the late 1920s. The establishment of Nazi-oriented organizations was begun as early as 1933, but resistance to it meant that it only reached its climax in 1938.

[148] SNA, FPR, K č. 4922-939-prez.

ČESKO–SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 2008

POSTOJE VEDENÍ SOKOLSKÉ ORGANIZACE A ČESKO-MORAVSKO-SLOVENSKÉ VZTAHY

Marek Waic

16. února 1862 byla v tělocvičném ústavu Jana Malypetra založena Tělocvičná jednota pražská, která přijala název Sokol. Rodící se sokolské hnutí vedli jeho zakladatelé Miroslav Tyrš a Jindřich Fűgner pod prapory českých emancipačních snah. Právě sokolská organizace, měla stmelovat celý národ, což Miroslav Tyrš vyjádřil slovy: „Sokol není pro strany, ale pro národ veškerý".

Také následovníci otců zakladatelů úzkostlivě dbali, aby se střelka sokolského kompasu neodchýlila od všenárodní vlastenecké orientace, k některému ze směrů české politické scény. V kontextu tohoto úsilí usilovalo vedení Sokola o to, aby ani stín pochybností nepadl na národní souznění členů sokolské organizace, což se mu většinou dařilo a v sokolských dokumentech nenalezneme mnoho důkazů, že by tabuizované téma národnostně motivované polemiky, či sporů někdo otevřel. Přesto už při sjednocování českých a moravských sokolů málem došlo k otevřené roztržce. Po překonání krize v sedmdesátých letech 19. století se sokolské hnutí šíří v Čechách i na Moravě a v roce 1889 povolily rakouské úřady vznik zastřešující organizace sokolských jednot a žup v českých zemích České obce sokolské a v roce 1892 ustavení Moravsko-Slezské obce sokolské. Vedení ČOS v souznění s myšlenkou národní jednoty pochopitelně usilovalo o sjednocení obou obcí.

Po konzultacích a předběžném schválení představitelů moravských sokolů mimořádný valný sjezd České obce sokolské v roce 1899 schválil změnu stanov. Nejdůležitější pasáž nových stanov zachycovala pokus o vytvoření jednotné sokolské obce v Čechách a na Moravě: „Členem spolku může býti toliko župní spolek českých tělocvičných jednot v zemích předlitavských sídlící". Navržené stanovy však ministerstvo vnitra neschválilo. Není jasné, zda tak učinilo, aby zabránilo sjednocení obou obcí. Každopádně po nepatrných změnách, které se netýkaly citovaného paragrafu a které odsouhlasil valný sjezd ČOS v listopadu 1901, byly tyto stanovy v následujícím roce úřady schváleny. Mezitím se však na Moravě vytvořily dva sokolské tábory. Část moravských sokolů byla pro rozpuštění moravskoslezské obce a pro vstup moravských žup do ČOS. Část však chtěla zachovat moravskou autonomii, mimo jiné z finančních důvodů. Výbor ČOS povolil moravským župám 50% snížení příspěvku do pokladny obce na rok 1903 a 1904 a 3. května 1903 přijal župu Dolnorakouskou, Severomoravskou a Středomoravskou, 15. listopadu pak župu Husovu do svazku České obce sokolské. 24. května 1903 však rozhodl výbor moravskoslezské obce požádat výbor ČOS, aby do konečného připojení celé moravské obce nepřijímal žádné moravské župy. Představitelé Moravskoslezské obce sokolské prohlásili: „že rušení dosavadních zemských organizací sokolských a tuhá centralizace správy sokolské není v zájmu Sokolstva a vyhražuje si názor ten v ČOS ku platnosti přiváděti". 6. prosince 1903 se však usnesl výbor Moravskoslezské obce sokolské doporučit všem svým župám

vstup do ČOS, což se stalo v roce 1904, mimo župu Hanáckou, která vstoupila do ČOS až v květnu roku 1906. Poprvé se sešel výbor jednotné České obce sokolské 13. listopadu 1904 v Národním domě v Brně. Brno se jistě nestalo místem konání první schůze náhodou. Volba místa měla symbolizovat rovnoprávnost a bratrství českých a moravských sokolů. Součástí schůze bylo také jednání o zemském sboru moravském, jehož zřízení „státi se má po projeveném přání bratří z Moravy". V diskuzi o moravském sboru se ozvaly hlasy pro i proti a to i zástupců moravských sokolů. Zpravodaj Josef Scheiner zdůvodnil v závěrečné řeči předložení námětu tím „že návrh vyvolán byl poměry, kdy moravské župy odpíraly přistoupení své k České obci sokolské". Nakonec návrh na vytvoření moravského sboru přítomní dvaadvaceti hlasy proti čtyřem zamítli. Sídlem sjednocené ČOS se stala Praha a stopy moravských autonomistických snah v archivních dokumentech a sokolské literatuře i tisku mizí.

Vedoucí představitelé sjednocené sokolské obce se po té v národnostních vztazích až do první světové války soustředili výhradně na vztah k Němcům, konkrétně na podporu sokolských jednot v takzvaných smíšených územích českých zemí s převahou německého obyvatelstva, které byly před první světovou válkou pojmenovány jako sudetoněmecké.

V roce 1910 učinili členové předsednictva spolu se zástupci žup rozhodnutí, které mělo po vzniku Československé republiky zásadní způsobem limitovat rozvoj sokolského hnutí na Slovensku a také ovlivnit česko-slovenské vztahy uvnitř sokolské organizace. V roce 1908 založili katolíci tělocvičnou organizaci Orel, jejíž růst na Moravě pozorovali sokolové s obavami. Vztah sokolů ke „klerikalismu" tedy rozhodně nemohl chybět na pořadu V. sjezdu ČOS v listopadu 1910. O důležitosti rezoluce o náboženství a klerikalismu svědčí i to, že její návrh přednesl starosta Josef Scheiner. Návrh usnesení prohlašoval náboženské přesvědčení za soukromou věc každého jednotlivce a odsuzoval zneužití náboženství pro politické cíle. Také ostře odmítal činnost orlů. Přes odpor ateisty Josefa Scheinera plénum prosadilo do rezoluce tento dodatek: „Do jednoty sokolské nebuď též přijímáni za členy příslušníci klerikálních spolků a ti kdo snahám klerikálním vědomě slouží". Této formulaci se starosta sokolské obce snažil zabránit, protože správně předpokládal, že může vnést do jednot spory. Také si uvědomoval, že uvedený dodatek se stane částečně limitujícím faktorem při vzrůstu členské základny ČOS a naopak přispěje k rozvoji Orla. Mnozí katolíci pravděpodobně chápali tuto rezoluci jako zavřené dveře ke vstupu do sokolské obce a vstupovali do orelských jednot.

Rozhodnutí sjezdu skutečně zostřila poměry v některých sokolských jednotách, což vedlo k vylučování členů, byť ne ve větším rozsahu. Kámen úrazu spočíval v tom, že kromě Orla nebylo jasné, co je klerikální spolek a už vůbec nikdo nedefinoval, co znamená „vědomě sloužit snahám klerikálním". Nepokusilo se o to ani vedení Sokola a výklad zmíněného usnesení nechalo na sokolských jednotách.

K tématu vztahu Sokola k náboženství a klerikalismu se vrátil VII. Valný sjezd ČOS v roce 1924, který dospěl k následujícím závěrům: „Sokolstvo a náboženství... Uznávajíc svobodu svědomí i víry zdůrazňujeme znovu povinnost každého člena, aby pracoval k uskutečňování ideálů pravdy lásky a mravnosti a podle svého přesvědčení, k němuž dospěl, snažil se upraviti svůj poměr k církvi.

Sokolstvo a klerikalismus... Klerikalismus, jak se v dnešní době jeví, zneužívá ... zásad a citů náboženských k účelům nenáboženským. ... U nás je v přítomné době nejnebezpečněji vyvinut klerikalismus katolický ... Proti tomuto klerikalismu Sokolstvo

pracovalo a bude pracovati především. V jednotách sokolských nebuďtež trpěni ti, kdo snahám klerikálním dobrovolně a vědomě slouží".

Demonstrativní odmítání jakýchkoli katolických snah angažovat se ve světském životě sice nevyvolalo reakci nejvyšších představitelů katolické církve, ale nezůstalo mezi vysokým klérem na Slovensku bez odezvy – 4. března 1925 biskup na Spišském Podhradí vydal výnos, že „žiaden katolický veriaci nemôže byť údom Sokola". Sokolové charakterizovali toto biskupské rozhodnutí jako výzvu „k vyhlazovacímu nekulturnímu boji" a potvrdili svoje odhodlání bojovat proti klerikalismu.

Když se v roce 1935 diskutovalo o prováděcích předpisech k VII. sjezdu (ve skutečnosti jen drobná upřesnění rezolucí s ohledem na aktuální situaci), navrhovali zástupci slovenských žup shovívavější postoj k členům ľudovej strany. Celkem logicky argumentovali tím, že nekompromisní stanovisko k nim limituje nárůst členské základny ČOS na Slovensku. Jejich hlas však nebyl vyslyšen a prováděcí předpisy v podstatě zopakovaly příslušnou rezoluci VII. sjezdu. Je pochopitelné, že toto rozhodnutí vrcholného grémia COS nepřispělo ke „zdomácnění" sokolské organizace ve slovenské národní společnosti a vyostřilo vztahy s katolickou církví.[1]

Neústupnost vedoucích představitelů ČOS, kteří byli, až na řídké výjimky, české národnosti, zapříčinila, že Sokol i na Slovensku do značné míry zůstal „českou organizací" nejen značnou částí svého členstva, kterou tvořili Češi působící ve státní správě, četnictvu či školství, ale především svojí nacionálně-liberální vyhraněností. Po celou dobu první republiky se vedení ČOS i drtivá většina členů sokolských jednot v Čechách plně ztotožnila s ideou jednoho státního česko-slovenského národa a jakékoli diskuse o zemské či národní specifice slovenského Sokola z hlediska vedení ČOS vůbec nepřicházely v úvahu a tak v dokumentech z jednání předsednictva, náčelnictva i výboru ČOS jakékoli zmínky o česko-slovenských vztazích nenajdeme. Proč také, když sokolská organizace měla být přímo učebnicovým příkladem jednoty a soudržnosti česko-slovenského národa.

Autonomie Slovenska po Mnichovu, kterou provázelo rozpuštění sokolských jednot a konfiskace jejich majetku, který byl předán Hlinkovým gardám, okupace Čech a Moravy a vytvoření samostatného Slovenského štátu, zanechalo v česko-slovenské společnosti hluboké stopy a změnilo podobu česko-slovenských vztahů. Nastalé změny muselo po skončení druhé světové války reflektovat i vedení ČOS. Teorie jednotného česko-slovenského národa byla tiše opuštěna, vedení ČOS si dobře uvědomovalo citlivost národnostní otázky na Slovensku a snažilo se vyjít národnostnímu cítění slovenských sokolů vstříc. Ti se 15. prosince 1945 na zasedání v Bratislavě přihlásili ke svému členství v ČOS: „Jsme pro jednotnou Československou obec sokolskou a na příští schůzi výboru na jaře 1946 nastoupí bratři ze Slovenska na svá místa". Jarní schůze 11. května 1946 se již skutečně zúčastnili zástupci slovenských žup, kteří vystoupili s projevem, ve kterém se přihlásili k činnosti ČOS za první republiky. Mimo jiné uvedli: „ A dnes, keď sa splnili naše spoločné túžby znovuvskriesením Československej republiky, hlásime sa k Vám sestry a bratia, abysme šli v novom životě, v novej práci, v slobodnej a naozaj demokratickém republike spoločnými cestami v jednotnej Československej obci sokolskej".

Následně však slovenští sokolové zaskočili vedení ČOS návrhem na „ustavení sdružení slovenských sokolských žup". Předsednictvo zvolilo pro posouzení tohoto návrhu

[1] Dosavadní text zpracován na základě publikace WAIC, M. a kol.: Sokol v české společnosti. Praha 1996.

zvláštní komisi, jejímiž členy se stali starosta ČOS dr. Hřebík, náměstek starosty dr. Šauer předseda organizačního výboru dr. Klinger a jednatel L. Vojáček. Komise zasedla 1. října 1946, posoudila realizaci předloženého projektu především ve světle stanov ČOS a dospěla k závěru, který trochu připomínal pohádku o chytré horákyni. Pro jeho pochopení si proto pomůžeme rozsáhlejší citací: „Sledujíce tuto linii jsou členové komise ... přesvědčeni, že je nutno a potřebno, aby pro dočasnou odlišnost slovenských poměrů a k usnadnění práce ve styku s úřady slovenskými a pro usnadnění styků s ČOS , bylo jakési seskupení na Slovensku utvořeno ... Předsednictvo ČOS se usnáší na tom, že náměstek starosty bratr M. Kováčik v zastoupení starosty Československé obce sokolské obstará veškerý styk slovenského Sokola se slovenskými úřady a jako nejbližší své poradce přibere bratry V. Lišku a F. Zorkóczyho z funkce členů předsednictva ČOS i jako reprezentanty Sokola na Slovensku". M. Kováčik si při svém poslání mohl vybrat další spolupracovníky nejlépe tak, aby byly zastoupeny všechny slovenské župy. Zároveň byl povinen o všech jednáních na Slovensku informovat předsednictvo ČOS. Členové komise se domnívali, že tímto šalamounským řešením „bude plně vyhověno i potřebám slovenských sokolských žup i platným ustanovením a řádům ČOS".

Závěrem komise také jasně řekla, čemu je potřeba zabránit: „Tímto řešením je zabráněno tomu, aby nepřátelé jednoty československého sokolstva, která tak manifestačně byla vyhlášena na schůzi výboru Československé obce sokolské dne 12. května 1946 a zdůrazněna presidentem republiky dr. Edvardem Benešem ... nemohli z jiného řešení vykonstruovati ani stín separatismu Sokola na Slovensku a různosti českého a slovenského národa". Svaz slovenských žup, o kterém se poté příliš nehovořilo, byl akceptován, ale pouze jako dočasné sdružení, zformované především kvůli uznání sokolské organizace na Slovensku. Je možné, že by se slovenští sokolové k diskusi o autonomii slovenského sokolstva ještě vrátili, ale po únoru 1948 už o uspořádání Sokola jeho členové nerozhodovali.

Vstřícnost k myšlení a cítění slovenských bratří se nepochybně odrazila také v jednání osmého valného sjezdu ČOS v říjnu 1947, kdy rovnost dvou bratrských národů Čechů a Slováků se ve sjezdových dokumentech odrazila také tím, že dvě z rezolucí ideové části (náboženství a demokracie) byly přijaty ve slovenštině.

Především část jednání věnovaná vztahu Sokola k náboženství odrážela vstřícnost vedení ČOS k potřebám sokolských jednot na Slovensku. Zatímco u všech ideových vyjádření VIII. sjezdu je dobře čitelná kontinuita s rozhodnutím předcházejícího, tedy VII. valného sjezdu ČOS, tak část o náboženství schválili účastníci sjezdu v převratné podobě. Už příprava „náboženské" části ideových usnesení probíhala před válkou nemyslitelným způsobem. Vedení Sokola text sjezdového usnesení o náboženství opakovaně konzultovalo s představiteli církví, včetně arcibiskupa Berana. Ten údajně vyslovil s návrhem textu o náboženství, který se potom stal předmětem sjezdových jednání, souhlas. V přijatém usnesení sokolové ocenili křesťanství spolu s antikou jako základ „európskej kultúry, civilizácie a mravnosti" a uznali „velký, duchovný a mravný význam náboženstva".

Účastníci sjezdu sice připomněli nezávislost Sokola na církvích a náboženských společnostech, ale rozdíl citovaného textu od rezoluce VII.sjezdu ČOS, nazvané „Sokol a klerikalismus" je zcela evidentní.[2]

Důsledkem komunistického puče se sjezdová usnesení nemohla stát základem i impulsem nového rozvoje sokolské činnosti. Po tzv. vítězném únoru se sice veškeré tělovýchovné a sportovní organizace sjednotily v ČOS, ale především po manifestačním odmítnutí nastupující totality účastníky XI. sokolského sletu koncem června a začátkem července 1948, proběhly v sokolské organizaci od předsednictva ČOS až po jednoty rozsáhlé čistky a Sokol se definitivně ocitl pod kuratelou komunistů. Totalitní moc také rázem de facto učinila konec autonomii Slovenska a česko-slovenské vztahy ustoupily do pozadí za kulisy totalitní moci a staly se součástí vnitřního boje v komunistických mocenských strukturách.

Literatura a tištěné prameny:
Uhlíř, J., B. – Waic, M.: Sokol proti totalitě 1938–1948. Praha 2001.
Waic, M. a kol.: Sokol v české společnosti. Praha 1996.
V. valný sjezd ČOS. Praha 1910.
Usnesení VII. valného sjezdu ČOS. Praha 1925.
Zápis o VIII. valném sjezdu ČOS. In.: Zpravodaj VIII. valného sjezdu ČOS 23. 2. 1948.

The Position of Sokol's Leadership and Czech-Slovak Relations

Marek Waic

The initially Czech physical training organization Sokol always had within it a strong ethnic-political dimension. For this reason, repeated conflicts between an ethnic and a political system of organization began to occur as early as the 1890s. Following the creation of Czechoslovakia, confessional conflicts were added to the mix, primarily as the result of the open rejection of "Catholic clericalism." In 1947 anti-clerical passages in the organizations statutes were removed in a gesture of reconciliation towards Slovaks.

[2] Tato část zpracována na základě publikace UHLÍŘ, J. B. – WAIC, M.: Sokol proti totalitě 1938–1948. Praha 2001.

ČESKO–SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 2008

KEĎ POLITIKA HRALA FUTBAL (SLOVENSKO – ČECHY A MORAVA, 1946)

Matej Hanula

Politika a šport sú dve oblasti ľudskej činnosti, ktoré sa spolu často stretávajú v nie práve najvyrovnanejších súbojoch. Zvyčajne je tým, kto v nich ťahá za kratší koniec povrazu, šport. Aj keď sa týmto zápasom snaží vyhýbať, málokedy sa mu to darí. Pre doklady tohto tvrdenia netreba chodiť ďaleko. Asi najlepším príkladom sú bojkoty olympijských hier z posledných desaťročí minulého storočia. Neúčasť športovcov jedného alebo druhého tábora počas studenej vojny mala uštedriť ranu politickému režimu protivníka, či v prípade bojkotu afrických krajín upozorniť na problém apartheidu v Juhoafrickej republike. Skutočnými porazenými však boli športovci, ktorí dlhé roky svojej prípravy nemohli zavŕšiť vystúpením na najsledovanejšom podujatí. Značnú ranu utrpeli aj olympijské súťaže, ktorých športová úroveň sa následkom bojkotov pochopiteľne výrazne znížila.[1]

Vďaka svojej obľube a rozšírenosti vo svete má pri stretoch s politikou medzi športmi výsadné postavenie futbal. Za posledných viac ako sto rokov, odkedy sa začal súťažne hrávať prakticky po celom svete, boli futbalové štadióny častými arénami na deklarovanie politických postojov. Zápasy sa neraz vnímali ako odplaty za porážky vo vojnových konfliktoch, či plnili úlohu prostriedku, ktorým si politická elita snažila posilniť pozíciu v očiach vlastných občanov.[2] Asi najznámejšou futbalovou odvetou za vojenskú porážku je víťazstvo Argentíny na majstrovstvách sveta v roku 1986 v Mexiku nad Anglickom, aj vďaka „božej" ruke Diega Maradonu. V očiach Argentínčanov sa stalo revanšom za vojenskú porážku vo vojne o Falklandské ostrovy v roku 1982. Počas diktatúry Francisca Franca v Španielsku boli zasa zápasy FC Barcelony proti Realu Madrid jediným fórom, kde mohli Katalánci demonštrovať svoj odpor voči režimu. Vzájomné vojenské konflikty zapríčinili, že zápasy Nemecka proti Anglicku alebo Holandsku majú dodnes pre fanúšikov celkom iný náboj ako stretnutia s ostatnými súpermi. Udalosti počas

---

1 Vzájomnými interakciami športu a politiky sa v posledných desaťročiach intenzívne venujú historici prakticky po celom svete. Prehľad vybraných prác zaoberajúcich sa prepojením politiky a športu prináša napr. štúdia: GUTTMAN, A.: Sport, Politics and the Engaged Historian. In: Journal of Contemporary History, 38, 2003, č. 3, s. 363–375.

2 Podľa anglického spisovateľa Arthura Hopcrafta nebol futbal len hrou, ale aj čímsi viac už najmenej od konca 19. storočia, keď sa stali návštevy futbalových zápasov pre pracujúcu vrstvu vo Veľkej Británii voľnočasovou aktivitou a prostriedkom zabudnutia na každodennú drinu. KORR, C. P.: West Ham United Football Club nad the Beginnings of Professional Football in East London, 1895–1914. In: Journal of Contemporary History, 13, 1978, č. 2, s. 212.

futbalového zápasu už slúžili dokonca ako zámienka na rozpútanie vojny, ako sa to stalo počas konfliktu medzi Hondurasom a Salvádorom v roku 1969.[3]

Až do onoho osudného májového večera v roku 1946 sa futbal na Slovensku politike celkom úspešne vyhýbal. Vulgárne urážky iste nechýbali už na ligových zápasoch počas prvej republiky, tie však k vybičovanej atmosfére futbalových zápolení zrejme neodmysliteľne patria. Reprezentácia slovenského štátu zohrala počas obdobia svojej krátkej šesťročnej existencie viacero povinných zápasov proti „spriateleným krajinám"[4] bojujúcim na strane Osi. Podľa svedectva nemeckého futbalistu a neskoršieho kapitána celku NSR Fritza Waltera, ktorý sa stal v roku 1954 majstrom sveta, došlo počas súboja Slovenska s Nemeckom v roku 1942 v Bratislave v hľadisku k prejavom nespokojnosti s účasťou slovenskej armády na vojne proti ZSSR po boku Nemcov.[5] Až po vojne a práve na zápase proti „bratskému" českému mužstvu sa však po prvý raz stalo, že priebeh zápasu narušilo vniknutie divákov na hraciu plochu a inzultácia hráčov súpera.

Podobné scény však neboli na štadiónoch v strednej Európe vôbec ojedinelým javom. V búrlivej kulise sa pred druhou svetovou vojnou odohrávali najma zápasy populárneho Stredoeurópskeho pohára, predchodcu dnešných celoeurópskych pohárových súťaží. Už počas jeho prvého ročníka v roku 1927 prežili po vyradení Admiry Viedeň na jej ihrisku krušné chvíle hráči neskoršieho víťaza – pražskej Sparty. Pri odchode z trávnika ich domáci priaznivci napadli palicami, kopancami a jeden vytiahol dokonca i nôž. Takmer rovnaké scény sa opakovali v hlavnom meste Rakúska aj po finálovom víťazstve Sparty nad viedenským Rapidom.[6] O rok neskôr vnikli nespokojní diváci na plochu pri derby pražských „S" a znemožnili jeho dohratie.[7] Aj v máji 1946 počas zápasu výberu oboch pražských tímov proti anglickému mužstvu Derby County preliezlo bariéry niekoľko divákov nespokojných s tvrdou hrou súpera.[8]

Incidentom, ku ktorému prišlo počas bratislavského zápasu medzi výbermi Slovenska a historických krajín z mája 1946, sa prehľadné publikácie o dejinách českého a slovenského futbalu vydané v osemdesiatych rokoch minulého storočia zaoberajú len útržkovito. Autori práce Svet deväťdesiatich minút vydanej pri príležitosti 80. výročia organizovaného futbalu v Československu len konštatovali, že obojstranne tvrdý zápas pokazili niektorí nedisciplinovaní diváci.[9] Jozef Kšiňan v publikácii Zlatá kniha futbalu na Slovensku už písal o inzultácii hráčov súpera nespokojným obecenstvom, ktoré chcelo

[3] Zaujímavou publikáciou o prepojení futbalu a politiky v 20. storočí je napríklad práca: KUPER, S.: Fotbal proti nepříteli. Praha 2005, 302 s.

[4] Pre vtedajšiu dobu je príznačné, že Slovensko nezohralo ani jeden zo svojich 16 medzištátnych zápasov proti ďalšiemu nemeckému spojencovi Maďarsku.

[5] Na udalosti počas bratislavského zápasu z 22. 11. 1942, v ktorom Nemecko porazilo Slovensko 5:2, si F. Walter živo spomínal ešte v roku 1959: „Bolo to stále 1:0, keď sa počas jedného z našich útokov prenikavo ozvala píšťalka rozhodcu. Držali sme zvyčajnú minútu ticha za padlých. Kým inokedy vládlo počas tých 60 sekúnd spravidla hrobové ticho, z tribún bratislavského štadióna znelo syčanie a mumlanie. Slovenskí vojaci stále bojovali po boku nemeckých spojencov, ale ľudia už pre toto spojenectvo nemali pochopenie." Citované podľa KUPER, S.: Ajax, Holandsko a válka. Fotbal v Evropě za druhé světové války. Praha 2004, s. 161.

[6] MACHO, M.: Fotbal vášeň 20. století. Historie fotbalu ve faktech, názorech a obrazech. Praha 1996, s. 63.

[7] Skandál při pohárovém finále Sparta–Slavia na Letné. Lidové noviny, roč. 36, č. 220 (29. 4. 1928), s. 1.

[8] Bratislavská kopaná. Čas, roč. 3, č. 125 (7. 6. 1946), s. 3.

[9] PONDĚLÍK, J. et al.: Svet deväťdesiatich minút. Z dejín československého futbalu, II. 1945–1980. Bratislava 1981, s. 30.

od svojho mužstva víťazstvo za každú cenu. Zároveň nezabudol zdôrazniť zo slovenskej strany už dobovou tlačou prízvukovanú tvrdú hru a nešportový prístup českých hráčov.[10]

Atmosféru zápasu na Tehelnom poli určite ovplyvnil jeho termín. Konal sa totiž len štyri dni po voľbách, v ktorých Demokratická strana (DS) zvíťazila na Slovensku až nečakane vysokým rozdielom nad Komunistickou stranou Slovenska (KSS), pričom voľby v českých krajinách sa skončili očakávaným víťazstvom komunistickej strany. Vybičovaná predvolebná a povolebná atmosféra,[11] umocnená tým, že komunisti porážku nevedeli stráviť,[12] sa preniesla aj do hľadiska. Nálada na štadióne nebola ani zďaleka taká slávnostná ako v júni predchádzajúceho roka, keď do Bratislavy po prvý raz po siedmych rokoch zavítala pražská Slávia vedená legendárnym strelcom Josefom Bicanom. Zápas vtedy videlo 30 000 divákov, ktorým vôbec nevadila ani prehra domáceho SK v pomere 1:3.[13]

Zápasy krajinských výberov sa stali pravidlom v období Protektorátu, kedy proti sebe viackrát nastúpili mužstvá Čiech a Moravy. Májové stretnutie v Bratislave bolo odvetou súboja výberov oboch častí republiky v októbri 1945. V Prahe zvíťazili Česi jednoznačným skóre 5:1. Dobré výsledky slovenských mužstiev v jarnej časti ligovej súťaže dávali nádej, že tentoraz bude výsledok iný. Po dvoch prehrách reprezentačného mužstva bez streleného gólu v priateľských zápasoch v Paríži s Francúzskom a v Prahe s Juhoslávioui, brala slovenská športová verejnosť stretnutie aj ako možnosť dokázať, že slovenskí hráči do reprezentácie patria.[14] V spomínaných nevydarených zápasoch totiž nastúpil zo Slovákov len Viktor Tegelhoff proti Francúzom. Zápas mal navyše potvrdiť aj prednosti vtedy moderného WM-systému s tromi obrancami, dvoma záložníkmi a piatimi útočníkmi, ktorý sa počas vojnovej futbalovej rozluky začal uplatňovať na Slovensku. České mužstvá totiž ostávali aj po vojne verné klasickému a v Európe už zastaranému pyramídovému rozostaveniu 2 – 3 – 5 s dvoma obrancami a piatimi útočníkmi[15]. Ich kombinačná, technická hra prezývaná „český ťukes" mala byť konfrontovaná s rýchlejšou a priamočiarejšou modernou hrou Slovákov.[16]

[10] MAŠLONKA, Š. – KŠIŇAN, J.: Zlatá kniha futbalu na Slovensku. Defilé generácií 1898–1987. Bratislava 1988, s. 190.

[11] Predvolebný zápas medzi KSS a DS bol nevyberavý a ostrý. Strany sa napádali na predvolebných zhromaždeniach a na stránkach straníckej tlače. Vo vybičovanej atmosfére prišlo aj k niekoľkým prípadom ublíženia na zdraví a dokonca i k usmrteniu jedného človeka. HLAVOVÁ, V.: Parlamentné voľby na Slovensku v roku 1946. In: BARNOVSKÝ, M. – IVANIČKOVÁ, E. (eds.): Prvé povojnové voľby v strednej a juhovýchodnej Európe. Bratislava 1998, s. 85.

[12] Správy okresných sekretariátov z predvolebného obdobia potvrdzujú, že KSS hodnotila svoje pozície v slovenských regiónoch veľmi nádejne a vo voľbách s víťazstvom počítala. HLAVOVÁ, V.: Parlamentné..., s. 86.

[13] PONDĚLÍK, J.: Svet..., s. 12–13.

[14] Dobrá či zlá prognóza pred štvrtočným zápasom. Čas, 3, č. 120 (29. 5. 1946), s. 5; Pred zápasom Slovensko – Čechy a Morava. Pravda, 1946, č. 121 (29. 5. 1946), s. 6.

[15] Víťazstvo českého tímu prispelo k tomu, že české mužstvá zotrvávali pri klasickom systéme hry aj v ďalších rokoch. Polemika o vhodnosti WM-systému pre čs. mužstvá sa v republike viedla až do začiatku 50. rokov. Pozri napr. PONDĚLÍK, J.: Století fotbalu. Z dějin československé kopané. Praha 1986, s. 140–143; LASKOV, B.: Doktor v kopačkách. Bratislava 1990, s. 94–97.

[16] Slovenský WM, alebo český „ťukes". Národná obroda (NO), 2, č. 124 (29. 5. 1946), s. 5.

Menej optimizmu už vzbudzovala aktuálna forma jadra mužstva Slovenska – hráčov ŠK Bratislava. V poslednom ligovom zápase pred konfrontáciou s výberom Čiech a Moravy prehrali po unavenom výkone so Žilinou 2:4. Okrem ligových zápasov totiž počas mája zohrali štyri náročné medzinárodné priateľské zápasy proti Ferencvárosu Budapešť, Újpestu Budapešť, výberu Viedne a slávny víťazný duel proti čerstvému víťazovi anglického pohára, celku Derby County.[17] Doplňali ich hráči Košíc a Trnavy. Veľké nádeje sa vkladali najma do útočníka košickej Jednoty Istvána Turka, ktorý mal na Čechov uplatniť svoju rýchlosť, pohotovosť a presnú streľbu.[18] Išlo o repatrianta z Maďarska, ktorý prišiel na Slovensko po vojne pod menom Turbéky. Po dvoch sezónach, počas ktorých bol jednoznačne najlepším hráčom Košíc, však prijal profesionálne angažmán v Taliansku a za Československo nikdy nenastúpil.[19] Nádej na dobrý výsledok dávala Slovákom aj skutočnosť, že Česi pricestovali bez niekoľkých zranených či chorých opor vrátane Bicana. Aj napriek tomu išlo o mužstvo poskladané z futbalistov dvoch najlepších tímov v republike – Sparty a Slávie, ktorých doplnili po jednom hráčovi z Brna a zo Zlína, zrejme v snahe, aby bola zastúpená aj Morava.

Zaujímavou skutočnosťou bola nominácia rozhodcu. Voči pôvodne ohlásenému Mojžišovi vyslovil český zväz[20] výhrady a tak ho nahradil skúsený medzinárodný rozhodca Ján Bizík z Vrútok.[21] Práve on sa stal jedným z neslávnych hrdinov zápasu.

Zápas vo štvrtok 30. mája 1946 sa začal o 18. hodine pred zrakmi 12 000 divákov. Nebola to ani polovica návštevníkov, ktorí dva týždne predtým videli víťazstvo SK Bratislava nad Derby County 3:1. Prispel k tomu zrejme aj termín, keďže na zápas hraný v pracovný deň nemohlo prísť ani zďaleka toľko divákov zo vzdialenejších miest ako v nedeľu. Pre domácich sa však stretnutie vyvíjalo dobre. Už v 16. minúte sa dostali zásluhou Turkovho gólu do vedenia. Ešte do prestávky stihli ďalšie dve vyložené šance zahodiť, ale obecenstvo nahnevali hlavne údajné neodpískané pokutové kopy v prospech slovenského mužstva.

Aj druhý polčas začal podľa slovenských predstáv, keď v druhej minúte pridal Turek svoj druhý gól. Už o päť minút však český výber znížil. Brankár Reimann podbehol center a Bradáč strieľal do prázdnej brány. Slováci znervózneli, k čomu prispievali aj tvrdé zákroky českých futbalistov, ktoré rozhodca Bizík netrestal. V 21. minúte Cejp vyrovnal. To už začínalo byť podráždené aj obecenstvo, ktoré navyše videlo neodpískanú ruku v pokutovom území hosťujúceho mužstva a dožadovalo sa penalty. Svojim emóciám dalo priechod po prvý raz v 34. minúte. Slováci rozohrávali priamy kop. Do českého múru sa postavil aj Anton Malatinský, budúci tréner a strojca úspechov trnavského futbalu zo šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov, ktorého pritom kopol, alebo podľa iných zdrojov udrel päsťou Vycpálek. Rozhodca ho síce vylúčil, obecenstvo však prvýkrát vniklo na plochu a chcelo českého hráča potrestať samo. Okrem vulgarizmov na adresu Čechov

[17] ŠK Bratislava víťazí nad Derby County 3:1. Pravda, roč. 1946, č. 113a (19. 5. 1946), s. 1.

[18] Aké máme výhľady vo štvrtočnom zápase? Čas, roč. 3, č. 121 (30. 5. 1946), s. 6.

[19] LASKOV, B.: Doktor..., s. 7.

[20] Po vojne sa organizačná štruktúra čs. futbalu vrátila k stavu z konca roku 1938. Súťaže v historických krajinách riadil Český svaz fotbalový (ČSF) a súťaže na Slovensku Slovenský futbalový zväz. Obe národné organizácie boli zostavovateľmi výberov, ktoré sa stretli na Tehelnom poli. Zastrešovala ich celoštátna Československá asociace fotbalová (ČSAF).

[21] Aké máme výhľady vo štvrtočnom zápase? Čas, roč. 3, č. 121 (30. 5. 1946), s. 6.

mal zaznieť aj pokrik „Bite ich demokratickí Slováci!“. Vzduchom lietali fľaše a kamene. Napriek oslabeniu dali v 40. minúte Česi Říhom víťazný gól, po ktorom vnikla na trávnik ďalšia skupina divákov. Posledné minúty už bolo ihrisko obkolesené niekoľkými jedincami, ktorí čakali len na záverečný hvizd. Po ňom sa vrhli na českých hráčov, inzultovať chceli aj rozhodcu Bizíka. Málopočetnej usporiadateľskej službe museli pri chránení Čechov pomáhať aj slovenskí futbalisti na čele s kapitánom dr. Ivanom Chodákom. Aj ich zásluhou vyviazli len s menšími zraneniami, najhoršie obišiel Hanke, ktorého niekto trafil do chrbta atletickou tretrou.[22]

Rozvášnený dav približne 150 až 200 výtržníkov, medzi ktorými boli pri potýčkach s políciou najaktívnejší niekoľkí podnapití vojaci, sa však nedal odradiť. Zrážky pokračovali aj pred štadiónom, kde sa chceli výtržníci dostať k českým hráčom. Poriadok nastolili až privolané policajné a vojenské posily s pomocou hasičských striekačiek. Polícia odprevadila českú výpravu na vlakovú stanicu, odkiaľ odcestovala domov. V pozápasových referátoch tlač prízvukovala, že incident sa musí riadne vyšetriť. Vypátranie a potrestanie vinníkov nepríjemností sľuboval aj veliteľ 4. oblasti brig. generál Michal Širica, ktorý bol na zápase osobne prítomný.[23]

Hneď na druhý deň vydalo bratislavské veliteľstvo NB zákaz poriadania futbalových zápasov na celom území Bratislavy, ktorý mal pôvodne platiť až do konca októbra, teda celých 5 mesiacov. Následkom tohto rozhodnutia nezavítal do Bratislavy počas svojho júnového turné po Československu škótsky klub Hibernians Edinburgh. Zápasy v iných športových odvetviach sa mohli konať len po predchádzajúcom schválení úradmi.[24] Po odvolaní sa Slovenského futbalového zväzu však zákaz pred odvetným zápasom o titul slovenského šampióna medzi Košicami a SK Bratislava zrušili už 18. júna. Poverenníctvo vnútra však vydalo pokyny, ktorými sa mali usporiadatelia zápasov riadiť: mali zorganizovať vlastnú poriadkovú službu a zabezpečiť účasť dostatočného počtu príslušníkov ZNB na zápasoch, ihriská mali dôkladne oplotiť, na upokojovanie atmosféry mal na štadiónoch slúžiť aj rozhlas či viditeľné tabuľky s nápismi. Z cudziny sa mali pozývať iba kluby, ktoré boli „zárukou slušnej reprezentácie športovej“. Funkcionári klubov sa mali po zlých skúsenostiach s Bizíkom ohradzovať proti nomináciám rozhodcov, u ktorých by si neboli istí ich nestrannosťou.[25]

Pri hodnotení udalostí na bratislavskom štadióne prevládali dve príčiny incidentu. Všetky komentáre v tlači sa zhodli, že vulgarizmy a násilnosti proti českými hráčom boli odsúdeniahodné. Kým nekomunistická tlač zdôrazňovala, že u obecenstva prišlo k náhlemu vzplanutiu emócií vyvolanému zvratom skóre a až príliš tvrdou hrou českých

[22] Udalosti zaznamenané v reportážach zo zápasu: Nové fórum pre politické demonštrácie. Slovensko – Čechy, Morava 2:3 (1:0). Pravda, r. 1946, č. 123 (1. 6. 1946), s. 6; Obrovský škandál v Bratislave. Slovensko – Čechy, Morava 2:3 (1:0). NO, roč. 2, č. 126 (1. 6. 1946), s. 6; Slovensko – Čechy-Morava 2:3 (1:0). Čas, roč. 3, č. 122 (1. 6. 1946), s. 6.

[23] Dôrazná výstraha fašistickým provokatérom. NO, roč. 2, č. 126 (1. 6. 1946), s. 1–2. Dokumenty z policajného vyšetrovania udalostí počas stretnutia sa mi však nepodarilo nájsť ani vo fonde Policajného riaditeľstva a ani vo fondoch Poverenníctva vnútra Slovenského národného archívu. Podľa tlače však k potrestaniu skutočných vinníkov incidentu nedošlo a jediným trestom tak ostal spomínaný zákaz futbalových zápasov v Bratislave, ktorý postihol všetkých priaznivcov tejto hry. Bol som na futbale. Čas, roč. 3, č. 128a (11. 6. 1946), s. 7.

[24] Nepríjemnosti sa nevyplácajú. Pravda, roč. 1946, č. 124 (2. 6. 1946), s. 8.

[25] Slovenský národný archív Bratislava, fond Poverenníctvo vnútra – bezpečnostný odbor, kartón č. 454. Pokyny pre povoľovanie futbalových zápasov.

hráčov, ktorú rozhodca netrestal, komunistické periodiká to videli ináč. Udalosti označili za vopred zinscenovanú demonštráciu sily ľudácko-fašistických síl, ktoré sa po uzavretí Aprílovej dohody[26] a následnom víťazstve DS v parlamentných voľbách na Slovensku cítili byť dostatočne silné na to, aby ohrozovali celistvosť republiky a začali sa pokúšať o rehabilitáciu režimu slovenského štátu.

Ohlasy priamych aktérov zápasu na slovenskej strane to však vôbec takto jednoznačne nevideli. Kapitán slovenského mužstva I. Chodák zdôraznil, že obecenstvo nemalo na ploche čo hľadať, ale zároveň poznamenal, že českí hráči sa v zápase nesprávali ako praví športovci. Podľa viacerých prítomných divákov prišlo najskôr v hľadisku k nevoli pre hru, ktorú produkovali českí hráči a pre slabý výkon rozhodcu. Túto atmosféru potom využili niekoľkí krikľúni na vulgárne pokriky na adresu Čechov a následné inzultácie.[27]

Slovenský futbalový zväz vo svojom stanovisku označil za hlavného vinníka nepokojov v hľadisku tiež českých hráčov a rozhodcu Bizíka. Incidenty odsúdil a vyzdvihol slovenských hráčov, ktorí sa s snažili chrániť českých futbalistov aj s nasadením vlastného zdravia. Podpredseda zväzu Štefan Straka si neodpustil poznámku na Bizíkovu adresu, podľa neho pomáhal Čechom až príliš okato, čo takí vyspelí hráči vôbec nepotrebovali. Dôkazom toho, že si Bizík uvedomil svoj podiel viny bolo podľa Straku aj to, že sa hneď po zápase vzdal ďalšej činnosti.[28]

Český zväz mal na vec pochopiteľne iný názor. Podľa vyhlásení jeho činovníkov boli scény, ku ktorým na štadióne prišlo, dopredu dohodnuté a s ich spustením sa čakalo na vhodnú príležitosť. Na ich prepuknutie nedali českí hráči podľa svojich funkcionárov zámienku, ktorá by stála za reč. Incident označil zväz za hanbu Slovenska, ktorú nemalo cenu ospravedlňovať. Zároveň požiadal úrady o prijatie takých opatrení, aby sa českí športovci nemuseli obávať výjazdov na Slovensko.[29]

Udalosťami na bratislavskom futbalovom štadióne sa pochopiteľne obšírne zaoberal aj denník Demokratickej strany Čas, ktorého vydávanie však niekoľko dní po zápase prerušil cielený útok komunistov – štrajk typografov. Násilie a vulgarizmy jeho redaktori neospravedlňovali, zároveň však kládli vinu českým hráčom a rozhodcovi. Obecenstvo podľa Času neunieslo stratu zdanlivo vyhratého zápasu a český unfair spôsob boja. Politické heslá skandované divákmi boli len sprievodným momentom vášní vyprovokovaných dianím na ihrisku a nie nenávisťou voči Čechom, ako to interpretovala komunistická tlač. Po treťom góle stratilo publikum celkom hlavu, faktom však podľa Času bolo to, že ak by Slováci vyhrali, k ničomu by nebolo prišlo.[30]

[26] Predvolebná dohoda medzi časťou katolíckych politikov a vedením DS na Slovensku uzatvorená 31. 3. 1946, zverejnená denníkom Čas 5. 4. 1946. Po definitívnom stroskotaní úsilia o založenie katolíckej politickej strany sa katolícki aktivisti rozhodli pre dohodu s DS, pomer katolíkov a evanjelikov na kandidátnych listinách mal byť 2:1, v straníckych orgánoch, finančných, hospodárskych a záujmových organizáciách 7:3. Bližšie pozri: LETZ, R.: Aprílová dohoda ako podmienka volebného víťazstva Demokratickej strany v roku 1946. In: MEDVECKÝ, M. (ed.): Posledné a prvé slobodné (?) voľby 1946, 1990, Bratislava 2006, s. 11–30.

[27] Ohlas incidentov na stadiu ŠK Bratislava. NO, roč. 2, č. 126 (1. 6. 1946), s. 2.

[28] Výtržnosti v Bratislavě zavinili čeští hráči? Prohlášení Slovenského footballového svazu. Svobodné noviny (SN), roč. 2, č. 131 (7. 6. 1946), s. 4.

[29] Na okraj udalostí v Bratislavě. SN, roč. 2, č. 133 (9. 6. 1946), s. 7.

[30] Boly by incidenty, keby bolo Slovensko vyhralo? Čas, roč. 3, č. 124, 6. 6. 1946, s. 6.

Česká tlač interpretovala udalosti prevažne podobným spôsobom, ako český futbalový zväz. Vinu svojich hráčov nepripúšťala. Aj podľa Rudého práva boli incidenty vopred naplánované, o čom vraj svedčila už atmosféra, ktorá na štadióne panovala pri nástupe mužstiev. Komunistický denník ju však príznačne nijako bližšie nekonkretizoval. Udalosti označil za vysokú porážku slovenskej politickej vyspelosti. „Fašisticko-hlinkovské kruhy“, ktoré sa po víťazstve Demokratickej strany vo voľbách na Slovensku dostali do popredia vraj ukázali, akým spôsobom chcú viesť národ.[31] Aj na českej strane sa však našli periodiká, ktoré celú vec nevideli tak jednoznačne a snažili sa ju hodnotiť triezvejšie, napríklad brnenský denník lidovej strany Brnenská národní obroda. Konštatovalo sa v ňom, že ČTK a rozhlas urobili síce z odsúdeniahodnej, ale bežnej udalosti politickú aféru prvej triedy. Podobné incidenty sa stávali podľa redaktora na ihriskách od Zlámanej Lhoty po Prahu často a vzhľadom na ľudskú povahu sa tak malo stať aj v budúcnosti ešte veľa ráz. Bratislavskí hráči by navyše mohli tiež rozprávať, že na českých štadiónoch počúvali často aj omnoho menej príjemné ohlasy na svoju adresu ako potlesk. Denník správne poznamenal, že za rozpútaním aféry je aj snaha zdiskreditovať víťazstvo Demokratickej strany v nedávnych voľbách.[32]

Orgán KSS Pravda mal naopak pri hľadaní príčin násilností jasno. Na športových stranách denník síce pripúšťal, že násilie vyprovokovali aj surovosti českých hráčov a zlý výkon rozhodcu, pri politických komentároch boli však za vinníka udalostí označované fašistické a gardistické temné existencie posilnené víťazstvom Demokratickej strany vo voľbách. Podľa Pravdy správaním na štadióne nadviazali na predmníchovskú tradíciu protičeských demonštrácií. Išlo vraj o jasný dôsledok politiky Demokratickej strany, ktorá im umožnila vyjsť z podzemia, kde sa od vojny skrývali. Ich cieľom malo byť rozbitie bratstva Čechov a Slovákov, čo vytváralo hrozbu pre zhoršenie samosprávneho postavenia Slovenska v rámci republiky. Podľa Pravdy bratislavskí diváci „inzultovali hráčov tej časti krajiny, v ktorej zvíťazil pokrok a skutočná demokracia.“[33]

Incident výborne zapadol do scenára, ktorý komunisti začali pripravovať krátko po voľbách s úmyslom negovať víťazstvo Demokratickej strany. Už na druhý deň po zápase, 31. mája 1946, zorganizovali pred budovou Slovenského národného divadla na Hviezdoslavovom námestí pod hlavičkou Ústredia odborových zväzov demonštráciu „za bratské spolužitie Čechov a Slovákov“. Pravda o nej informovala pod titulkom Vážna výstraha fašistickým rozvracačom. Medzi rečníkmi, ktorí upozorňovali na nebezpečenstvo hroziace Slovensku, boli napríklad generálny tajomník KSS Štefan Bašťovanský, generálny tajomník Zväzu slovenských partizánov a neskoršia obeť politických procesov z päťdesiatych rokov Viliam Žingor, predseda Národného súdu Igor Daxner, či poverenik dopravy Gustáv Husák. Ten okrem iného poznamenal, že strana nedovolí, aby fašistické elementy zneužívali futbalové podniky. Predstaviteľov Demokratickej strany upozornil, že ak si poriadok vo svojich radoch nespravia sami, urobí to za nich pracujúci ľud.[34]

[31] Povolební nálada bratislavských fašistů se projevila! Čechy, Morava – Slovensko 3:2 (0:1). Rudé právo, č. 128 (1. 6. 1946), s. 6.

[32] Česká tlač k udalostiam na Slovensku. NO, roč. 2, č. 130 (6. 6. 1946), s. 2.

[33] Podľa Pravdy sa počas zápasu na Tehelnom poli malo údajne skandovať aj heslo „Dali sme vám naše hlasy, vypusťte nám Tisu z basy.“ Protičeské demonštrácie na futbalovom zápase. Pravda, roč. 1946, č. 123 (1. 6. 1946), s. 1.

[34] Vážna výstraha fašistickým rozvracačom, Pravda, roč. 1946, č. 124 (2. 6. 1946), s. 1–2.

Násilie proti českým futbalistom tak komunistom slúžilo ako skvelý dôkaz pre ich propagandistické tvrdenia, že Aprílová dohoda a volebné víťazstvo Demokratickej strany predstavujú ohrozenie povojnového vývoja na Slovensku a sú prejavmi snahy zvrátiť vojnovú porážku fašizmu. Zdôrazňovaním štátnej nespoľahlivosti Demokratickej strany pripravovala KSS podmienky na nápravu svoje volebnej porážky mocenskými prostriedkami v spolupráci s partnermi za riekou Moravou. Už o niekoľko dní skončili po zásahu Štátnej bezpečnosti za mrežami predstavitelia katolickeho krídla Demokratickej strany spájaní s ľudáckym režimom. Išlo o Pavla Čarnogurského, Jozefa Staška a Ľudovíta Obtuloviča. Slovenskí komunisti v československej vláde začali na jej pôde obviňovať Demokratickú stranu z protištátnej činnosti a predvolebnej dohody s ľudákmi, pre ktorú nachádzali paralelu pri Žilinskej dohode z roku 1938.[35] V spolupráci so Stranou slobody a Stranou práce sa komunisti zasadili koncom júna o prijatie tzv. Tretej pražskej dohody, ktorá znamenala definitívnu degradáciu slovenských národných orgánov. V nasledujúcom roku nasledovali obvinenia z protištátnej činnosti predstaviteľov Demokratickej strany, medzi ktorými boli aj generální tajomníci Miloš Bugár a Ján Kempný. Snahy komunistov vyvrcholili na jeseň 1947 pokusom o zmenu pomerov v Zbore povereníkov, ktorý predstavoval akúsi slovenskú generálku na február 1948.[36]

Po dvoch týždňoch od nešťastného bratislavského zápasu však inzultácia českých hráčov prestávala byť pre slovenskú i českú tlač témou a na aféru sa pomaly zabúdalo. Futbalový život sa nezastavil a pozornosť priaznivcov športu pútali v júni zápasy škótskeho mužstva Hibernians v republike. Dôkazom je aj spomínané odvolanie zákazu konania futbalových zápasov v Bratislave z 18. júna pred dvojzápasovým zápolením SK Bratislava s Jednotou Košice o titul slovenského šampióna, ktoré sa skončilo prekvapujúcim triumfom východniarov. Začiatkom júla vyvrcholili súboje o majstra republiky, v ktorých sa stretli víťazi oboch skupín najvyššej súťaže. Prvý povojnový titul získala pražská Sparta, ktorá si poradila so svojím tradičným a najväčším rivalom Sláviou po výsledkoch 4:2 a 5:0.[37] O tom, že na skandál z roku 1946 sa pomerne rýchlo zabudlo, svedčí skutočnosť, že v októbri 1948 sa v Bratislave konal historicky prvý medzištátny zápas československého A-mužstva na Slovensku. ČSR v ňom porazila Rakúsko 3:1.[38] K menšiemu incidentu prišlo na bratislavskom ihrisku opäť jeseň na 1948 počas ligového zápasu medzi NV Bratislava (nástupca ŠK) a Sláviou Praha. Obecenstvo vtedy pobúril chybný verdikt rozhodcu, ktorý vylúčil domáceho kapitána Vladimíra Venglára, hoci faulu sa dopustil jeho spoluhráč. Obecenstvo zahádzalo plochu a arbiter zápas predčasne ukončil. Opakoval sa za zatvorenými bránami štadióna.[39]

Skandál na Tehelnom poli v máji 1946 však znamenal stop stretnutiam výberov Slovenska a historických krajín, ktoré tak napísali len dve kapitoly so slovenskými prehrami. V nasledujúcich rokoch sa pravidelne stretávali vybrané mužstvá Slovenska a Moravy, často aj pod hlavičkou Bratislavy a Brna. Prestížny náboj zápasu z mája 1946 im však

[35] SYRNÝ, M.: Demokratická strana a voľby 1946 na Slovensku. In MEDVECKÝ, M. (ed.): Posledné a prvé slobodné (?) voľby 1946, 1990. Bratislava 2006, s. 89–101.

[36] Bližšie pozri BARNOVSKÝ, M.: Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945–1948. Bratislava 1993, 248 s.

[37] PONDĚLÍK, J.: Svet..., s. 27–28.

[38] MAŠLONKA, Š. – KŠIŇAN, J.: Zlatá..., s. 210.

[39] LASKOV, B.: Doktor..., s. 71.

chýbal. V roku 1952 sa bez väčších emócií odohrali stretnutia výberov Bratislavy a Prahy.[40] Za zápas krajinských výberov českých krajín a Slovenska sa v niektorých prameňoch mylne uvádza bratislavské stretnutie mužstva Československej obce sokolskej (ČOS) proti výberu Slovenska z apríla 1950.[41] Malo ísť o opätovnú konfrontáciu WM-systému v podaní slovenskej jedenástky proti klasickému systému v rámci prípravy na medzištátny zápas proti Maďarsku. Slovenský výber vyhral jednoznačne 9:1, ale v mužstve ČOS sa vtedy vystriedalo 15 hráčov, z ktorých 11 bolo zo slovenských klubov.[42]

Inzultácia českých futbalistov bratislavskými divákmi v máji 1946 bola iste činom, aký nepatrí na futbalové štadióny a ospravedlniť ho nemôže ani domnelý či oprávnený pocit krivdy. Z incidentu, aké sa bežne stávajú na štadiónoch po celom svete a aj v Československu sa zopakovali až do rozpadu federácie v roku 1992 ešte mnohokrát, sa však v napätej situácii tesne po prehre slovenských komunistov v parlamentných voľbách stala udalosť celoštátneho politického významu. Je isté, že krátko po zániku slovenského štátu sa v dave fanúšikov na Tehelnom poli našli krikľúni, ktorí vyvolávaním protičeských hesiel strhli ďalších divákov k neprístojnostiam. Keďže sa do nich z 12-tisíc divákov zapojilo len približne 150 až 200, ťažko možno hovoriť o protičeských náladách slovenského obyvateľstva, ako o tom referovala po zápase česká tlač. Inzultácia navyše v tom čase výborne poslúžila politickým cieľom KSS, ktorá sa rozhodla napraviť volebnú porážku na Slovensku mocenskými zásahmi z pražského centra. Jej práve sa rozbiehajúca kampaň na diskreditáciu Demokratickej strany obvineniami o spolupráci s údajnými fašistickými a ľudáckymi skupinami na Slovensku tak dostala veľmi účinnú muníciu, ktorá vďaka popularite futbalu získala veľkú publicitu aj v českých krajinách.

Príspevok vznikol v rámci grantu Centrum excelentnosti kľúčových otázok moderných dejín Slovenska.

When Politics Played Football (Slovakia versus Bohemia and Moravia, 1946)

Matej Hanula

The author examines an incident that occurred during a football match between an all Slovak side and their counterparts from the Czech Lands, which was held only a few days after the parliamentary elections of 1946. The Communist press took advantage of the incident to begin a propaganda campaign to change the election results by means of force. The incident was presented as evidence of the strengthening self-consciousness of fascist and "ľudácký" (conservative clericalist) elements encouraged by the victory of the Democratic Party in the elections.

[40] MAŠLONKA, Š. – KŠIŇAN, J.: Zlatá..., s. 197, 230.

[41] Za súboj výberov českých krajín a Slovenska je označený napríklad v publikácii PONDĚLÍK, J.: Století..., s. 143.

[42] LASKOV, B.: Doktor..., s. 98.

Materiály ze semináře

PRAŽSKÉ JARO 1968: SPORY O NĚM A V NĚM

PRAŽSKÁ JAR 1968: SPORY O NEJ A V NEJ

(18. liberecký seminář pro učitele dějepisu a občanské výchovy, historiky a archiváře)

Liberec, 21.–22. srpna 2008

Uspořádala: Katedra dějepisu Pedagogické fakulty TU v Liberci
pod patronací Česko-slovenské komise historiků
a Ústavu politických vied SAV
s podporou Vzdělávací nadace Jana Husa

ÚVODEM

Opakování nebude v tomto případě matkou moudrostí, spíše je důsledkem rozpaků z toho, jak začít. Vloni jsem portrétování šedesátých let uvedl vzpomínkou na chilské finále světového mistrovství v kopané Československo–Brazílie, které světu připomnělo existenci Československa, o níž se pak už mělo vědět trvaleji zásluhou jiných, především kulturních a politických činů. Ani letos si významnou sportovní epizodu neodpustím, navíc není ani tolik mým nápadem, přišel s ní – zřejmě poněkud ironicky – ve své knize o Osmašedesátém Petr Pithart. Tak tedy: Spory o Pražské jaro se týkají také jeho periodizace, plynou z celé palety různorodých pohledů na jeho podobu, charakter a smysl. Kdy a čím začalo, a kde je jeho konečná tečka, či tečky tři, nebo vykřičník? Mezníky toho zvláštního politického a vůbec společenského času bychom mohli určit i dvěma hokejovými utkáními Československa a Sovětského svazu. Vítězství na olympiádě v Grenoblu 15. února 1968 bylo přijímáno také jako důkaz, že se opravdu „cosi mění", když je nám tak říkajíc dovoleno vyhrát. Další vítězný úspěch, 4:3 28. března 1969 na mistrovství světa ve Stockholmu, vášnivě pozdravený v československých ulicích, se stal pro sovětský politický tým a jeho přičinlivé československé sparingpartnery záminkou k mocenskému zásahu urychlujícímu přechod z politického jara k politickému podzimu a zimě.

Samozřejmě nemyslím, že snad některá vážná historická práce uvedené mezníky přijme, připomněl jsem je nejen z rozpaků, ale také pro zvláštní význam epizod (či zdánlivých epizod) ve zvláštní době, a rovněž pro zdůraznění různorodosti interpretací Pražského jara. Jejich, zvláště v publicistických soudech domácích i zahraničních, ještě více, než o nich, každý z nás, víme, a bývají tak si vzdálené, že – krajní – jsou zajímavější motivy postojů, než tím, co tím, co vyslovují. Škála je vskutku rozvitá, od adorace až k mladočeskému, tedy mladofrontovnímu úšklebku o „smetišti dějin". Dějiny se však nemají ani povrchně velebit, ani se nemá velkopansky jim pošklebovat, nevyplácí se to. Ostatně československé jaro 1968 zatřáslo dějinami až vývratně, i když ne přímo, ale jako plagiát. S jistou nadsázkou za něj lze pokládat gorbačovskou perestrojku, která měla sovětskému a vůbec komunistickému režimu narovnat páteř, ale zlomila mu vaz.

Diskuse o československém osmašedesátém mají právo, dokonce musí pátrat nejen o tom, čím byl, ale také čím nebyl. Naděje, které přinášel, či črtal, jež naznačoval ponechávaje je zatím ve skrytu, ale byly tam, si žádají pojmenovat a roztřídit a posoudit. Bylo mezi nimi dost jistě nereálných, přesto i ty většinou měly a mají svou dějinnost, některé dokonce dějinotvornost. Vůbec se může onen jako by výjimečný čas jevit jen jako vize, dokonce cosi jako bláznivost. S Erasmem Rotterdamským bychom však v tomto pojmu nic scestného vidět neměli – naopak „moje tvář je vždy věrným odrazem nitra," psal Erasmus a obořil se na pseudomudrce, jež „si vykračují podobni opicím v šatě purpurovém oslům v mříži lvové", tedy kteří – přeloženo pro naše téma – mistrují dějiny vědouce, jak to mělo být, ale tápajíce v tom, co právě jest.

Rok 1968 nebyl jen československý, o světovém tu bude řeč a také o vřazení československého do něho. Dá se ale vůbec to, co zažívala také západní Evropa a Amerika a Mexico a další místa jednotněji definovat a zhodnotit? Musela by tu být řeč o palčivých

konfliktech sociálních, v užším i širším slova smyslu, v nichž neplatil ještě dnešní „kult ega" a také ještě nešlo o peníze, ale hlavně – hle, spojnice oněch střetů a hnutí a vizí – o lidskou tvář. Hledala se v prostředích až krajně nestejných, vždy však šlo o důstojnost života a jeho podmínek.

Právě onu lidskou tvář pokládám v heslech, programech, záměrech československého společenského pohybu v roce 1968 za nejdůležitější, za jeho hlavní motivaci. Měla mít jistě různé podoby, chtěli ji ostatně modelovat ideově rozdílní tvůrci, ale sjednocovala nadějí. Opravdu sjednocovala? To dokázala na chvíli, ale na jedinečnou a trvale nepominutelnou chvíli, až zcela osobitá obrana proti vojenskému vpádu.

O co v prudkém politickém tání před čtyřiceti lety vlastně šlo? Otázka základní i pro tento seminář. Pro příští odpověď či odpovědi jen pár glos, jen několik připomenutí. Především měl být reformě podroben politický systém. Cíl nad jiné závažný, samozřejmě proto, že se od něho vše podstatné ve společnosti odvíjelo, ale – jak se dnes prokazuje – naléhavý i dějinně, vždyť současný globalizovaný svět hledá politický systém či systémy, které by mohly být k němu organicky přiřazeny. Potřeba reformy systému zrála po celá šedesátá léta, pro rok 1968 nezbytná byla různorodě, spíše zašifrovaně v publicistice definována, ale žádnou určitější definicí se jí rok 1968 neotevíral. Neurčitostmi se vůbec vyznačoval od svého počátku v říjnu 1967. Daly by se shrnout do několika příznačných dobových otazníků, všechny pod společného jmenovatele, co dělat? Stav politické moci vyžadoval, aby se ono „dělání" uskutečňovalo především v komunistické straně. Reformní komunisté přitom usilovali o její rehabilitaci a tím i o rehabilitaci vlastní. Socialismus měl být zasnouben s demokracií. Oba partneři však byli neurčití: jaký socialismus a co s ním udělá demokracie? A jaká demokracie, když její sociální podloží se tolik lišilo od vzorů minulých i soudobých?

Hledání symbiózy, tak lákavé a snadné v heslech, se neodehrávalo v akademické pracovně, ale v politických dramatech, které nebyly divadlem, ač se dnes tak mnohým jeví. Co bychom v nich neměli přehlednout? Určité povrchnosti a mělkosti, jež ale vždy provázejí i doby převratné a navíc bývají pro Cechy příznačné. Návrat k hodnotě státu, úsilí o státní suverenitu patřilo k profilujícím vlastnostem československého roku 1968. Důvěru ve vůdcovské autority, třebaže autoritami příliš nebyly. Zároveň zveřejnostnění politiky, která se začala ve stále větší míře odehrávat na ulicích. Snadnost rozčilení (není však programem) i euforií (mohou ubírat na rozumu). Smělost slov, která byla znamením společenské humanizace. Jisté roztržení demokracie a federalizace, ač patřily k sobě, o to více, že slovenská problematika vlastně rok 1968 otevírala. Samozřejmě obecnou krizi totalitní moci, jíž se vypovídala poslušnost. Také omezené možnosti a působnosti dialogu v konfrontaci se silou založenou na politické a vojenské převaze. Také to, že tání nezasáhlo a nenarušilo mocensko-politické hranice vytvořené studenou válkou. A také, že z dříve zmíněného zasnoubení nic nebylo. Tato negace, tento důkaz měly dalekosáhlý význam pro dějiny.

Stál ale onen československý půlrok nebo rok za to, když ho následovala zamořená léta, pro mnohé roky zlé, pro některé horší než zlé? Nemíním dát obecnou odpověď. Za sebe ho však cítím jako čas milosti, který se generacím dostává jen vzácně.

Robert Kvaček

ČESKO-SLOVENSKÁ HISTORICKÁ ROČENKA, 2008

DEMOKRACIA A DEMOKRATIZÁCIA 1968

(Ako som vtedy vykladal *socializmus s ľudskou tvárou*)

Miroslav Kusý

Pán Milan Lasica si vo svojej ostatnej glose z Týždňa (č. 31/2008) dobre spomína, že najfrekventovanejšími pojmami roku 1968 boli „demokratizácia" a „socializmus s ľudskou tvárou", no podáva si ich so svojim príznačným sarkazmom. Ako humorista má na to s tým veľkým odstupom času právo a robí to šarmantne. To na rozdiel od takého Bilaka a jeho druhov, ktorí vtedy tieto pojmy tiež znevažovali, ironizovali a zatracovali, lebo im nepasovali do ich dogmatických poučiek, do nimi prevzatého sovietskeho modelu socializmu. Ale tí, ktorí sa proti podobným „konzervatívcom" angažovali na opačnej, liberálnej strane, brali vtedy tieto pojmy smrteľne vážne a snažili sa im dať svoj „autentický výklad".

Bolo to treba, lebo keď sa výraz „socializmus s ľudskou tvárou" na jar 1968 objavil, začal používať a rýchlo vžil (vraj s ním prišiel Dubček), mal iba akýsi intuitívny a obrazný význam. Pre osvietenejšiu časť liberálnych ideológov a politikov to bola náhrada za demokratický socializmus, čo bol vo svete starý známy pojem, ktorý sa však u nás pre svoje politické konotácie mohol len opatrne používať. Pre ostatných bolo dôležité, že ide stále o socializmus, aj keď istým spôsobom reformovaný a humanizovaný. A národu imponovala predovšetkým tá ľudská tvár. Keď už máme žiť v socializme, nech sa v ňom aspoň dá dýchať, nech je šitý na našu ľudskú mieru! A „demokratizácia" mala byť cestou k dosiahnutiu tohto cieľa. Aj ju bolo treba bližšie vymedziť v súlade s jeho konkrétnejším poňatím a výkladom.

Usilovali sme sa o to, vracali sme sa k tomu po celý šesťdesiaty ôsmy rok, ba dokonca ešte aj začiatkom šesťdesiateho deviateho. Archívy sú toho svedkom. A ja sa to tu pokúsim doložiť citáciami zo svojej vtedajšej publicistiky, odrážajúcej atmosféru tej doby.

Československý model socialistickej demokracie

Hneď začiatkom marca 1968 ma redakcia ľubľanského politologického časopisu Teorija in praksa požiadala o vyhodnotenie a perspektívy toho, čo sa to vlastne v pojanúarovom Československu deje. Môj rozsiahly rozbor tam vyšiel na dve pokračovania.[1] Napísal som to s rizikom predčasných uzáverov, napriek tomu idem z nich teraz vychádzať.

[1] KUSÝ, M.: Češkoslovaski model socialistične demokracije. Teorija in praksa, 1968, č. 5; KUSÝ, M.: Institucionalna revolucija, njeni cilji in perspektive, Teorija in praksa, 1968, č. 6–7.

„Rozhodujúci, kardinálny problém spočíva v samotnom procese odovzdávania uzurpovanej mocí k demokratickému nakladaniu s ňou. Domnievam sa, že práve v tom je najvlastnejšie jadro celého dnešného obrodného procesu, celej československej inštitucionálnej revolúcie. Na akých predpokladoch spočíva a k akým dôsledkom vedie toto *odovzdávanie moci?*

a) *Dôsledné oddelenie strany od štátu.* To je východisková podmienka, bez nastolenia, realizácie a permanentnej kontroly plnenia ktorej sa vôbec nedá hovoriť o demokratizácii nášho spoločenského života... V tomto systéme vedenie strany direktívne dosadzovalo svojich ľudí na rozhodujúce miesta v štáte; kumuláciou straníckych a štátnych funkcií dosiahlo, že sa títo ľudia za svoju činnosť zodpovedali výlučne a priamo príslušnému straníckemu orgánu; mocenskou interpretáciou princípu vedúcej úlohy strany sa dospelo k stavu, že štátne orgány boli fakticky podriadené straníckym orgánom a vykonávali iba ich rozhodnutia... V tomto zmysle teda dnes u nás ide o odštátnenie, deetatizáciu komunistickej strany a práve tak aj o odpartajnenie socialistického štátu, postulovanie jeho nezávislosti od straníckych orgánov a straníckeho aparátu... Strana môže iba dovtedy pôsobiť na štát, dokiaľ sa s ním nestotožní: potom prestáva naň pôsobiť a začína ho nahradzovať.

b) Dôsledné uplatnenie princípu oddelenia strany od štátu už samo osebe znamená radikálnu *demokratizáciu celej jestvujúcej inštitucionálnej štruktúry* našej spoločnosti. Dôležitým špecifickým činiteľom tejto štruktúry je Národný front. Rehabilitácia poslania a obnovenie činnosti NF v celom jej rozsahu znamená, že sa tu znovu vytvára široká demokratická platforma, na ktorej sa stretávajú rozhodujúce politické subjekty (politické strany a spoločenské organizácie) ako rovný s rovným.

Dalším významným činiteľom demokratizácie doterajšej inštitucionálnej štruktúry je renesancia celej jestvujúcej sústavy zastupiteľských zborov od národných výborov až po Národné zhromaždenie. Táto sústava je vlastným inštitucionálnym výrazom štátnej moci... Rešpektovať suverenitu ľudu znamená v danej inštitucionálnej štruktúre rešpektovať suverenitu jeho zastupiteľských zborov.

c) Súbežne prebieha aj *proces vytvárania novej inštitucionálnej štruktúry*, ktorý je najvlastnejším obsahom súčasnej inštitucionálnej revolúcie. Zvolili sme cestu demokratickej kontinuity: renesanciu doterajšej inštitucionálnej štruktúry ako východisko pre demokratickú tvorbu novej inštitucionálnej štruktúry..., ktorá preberie a potvrdí mnohé všeobecné demokratické mechanizmy, ktoré sú produktom stáročného vývoja buržoáznej demokracie... Sem patrí, napríklad, striktné oddelenie zákonodarnej a výkonnej kompetencie, striktné podriadenie výkonných orgánov voleným orgánom, dôsledné uplatnenie princípu nezávislosti súdov a sudcov, zaručenie základných občianskych slobôd atď.

Okrem prevzatých prvkov možno uviesť niektoré základné momenty *novej* inštitucionálnej štruktúry, ktoré v danej súvislosti považujeme za charakteristické:

1) Rozhodujúcim faktorom budovania tejto štruktúry je *dôsledné zavedenie novej ekonomickej sústavy*, ktorá najradikálnejším spôsobom a v najdôležitejšej oblasti spoločenského života zasahuje do samotnej podstaty doterajšieho systému vládnutia: do centralistickej a direktívnej formy riadenia národného hospodárstva... Zavedenie novej ekonomickej sústavy v tomto zmysle znamená prenesenie ťažiska tvorby hospodárskej politiky z centra na podnik... Tým sa vytvárajú progresívne funkcie socialistického trhu... Tento proces má mnoho závažných dôsledkov pre celú inštitucionálnu štruktúru spoločnosti. Predovšetkým znamená podstatné zmeny v doterajšom centre: zasahuje do samotného zmyslu existencie jestvujúcich silných hospodárskych ministerstiev s celým ich rozbujneným a ťažkopádnym aparátom...Podnikové zoskupenia sa vytvárajú podľa princípu vzájomných výhod, pri hľadaní ekonomických partnerov sleduje každý podnik vlastnú hospodársku politiku a nesie teda aj všetky jej dôsledky. To znamená, že v každom podniku sa musia vytvoriť aj zodpovedajúce demokratické orgány, prostredníctvom ktorých sa budú samotní pracujúci omnoho bezprostrednejšie podieľať na vlastnej hospodárskej politike svojho podniku.

2) *Deetatizácia socializmu.* Zásluhou zavádzania novej ekonomickej sústavy sa u nás v rozhodujúcej oblasti spoločenského života rozbíja etatistický model socializmu, zamieňajúci zospoločenštenie s totálnym zoštátnením, suverénnu moc ľudu s centralizovanou a koncentrovanou mocou a riadenie s direktívnym prikazovaním. Pravda, tu sa nedá všade jednoducho uplatniť ekonomický model...Pre ostatné oblasti takéto modely ešte ani väčšinou nemáme rozpracované a hľadáme ich. Avšak už dnes je jednoznačne jasné, že bez ich nájdenia a uplatnenia nebudeme môcť odbúrať mohutný centrálny aparát, v ktorom napríklad 29 ministerstiev má 18 tisícovú armádu úradníkov... Novej sociálnej štruktúre nášho obyvateľstva, objektívnym potrebám a cieľom jednotlivých sociálnych skupín sa musia prispôsobiť už jestvujúce spoločenské organizácie (napr. odbory) a v zhode s ňou sa musia vytvárať nové organizácie, spolky, zväzy a pod. ktoré budú vyjadrovať a presadzovať dané *skupinové záujmy.*

3) *Systém kontroly a systém záruk.* Buržoázna demokracia má okrem známych inštitucionálnych mechanizmov ešte neobyčajne dôležitého činiteľa systému kontroly a záruk v inštitucionalizovanej opozícii... Otázka, o ktorej sme najčastejšie diskutovali, znela: pripustia československí komunisti vznik opozičnej politickej strany? Môžete *čokoľvek* rozprávať o demokratizácii, môžete *čokoľvek* v demokratizačnom procese urobiť, ale iba pripustenie inštitucionalizovanej opozície je skušobným kameňom toho, nakoľko to so skutočnou demokraciou myslíte vážne!

Nijako sa nestotožňujem s tými..., ktorí tvrdia, že vznik politickej opozície by nevyhnutne ohrozoval samotné základy socializmu, že by znamenal protisocialistický čin, že je to niečo v socialistickom systéme a priori vylúčené. Prečo? Táto otázka predsa nijak nesúvisí s podstatou socializmu, z tejto podstaty vôbec nevyplýva takýto záver. Je to otázka konkrétnej formy socialistického zriadenia, jeho konkrétneho modelu. Nevidím nič, v čom by sa takýto model socializmu dostával do protirečenia so základnými predpokladmi socializmu, s jeho ekonomickou, politickou a ideologickou podstatou. Buržoázna demokracia sa udržiava obdivuhodne dlho pri živote, hoci si zachováva systém parlamentnej opozície. A to dokonca aj opozície, ktorá je vyslovene protikapitalistická, ktorá vystupuje proti samotnej podstate buržoázneho zriadenia. Veľmi dobre prosperuje pri systéme dvoch buržoáznych strán, ktoré sa striedajú pri moci a z ktorých jedna je vždy v opozícii. Prečo by teda napríklad nemohol jestvovať taký systém socialistickej demokracie, v ktorom by podobnú funkciu plnili dve socialistické strany? Nemožno dokonca ani vylúčiť, že pri uskutočnení legálnej parlamentnej cesty k socializmu – o akú sa usilujú, napríklad, talianski komunisti – vznikne taký systém socialistickej demokracie, v ktorom budú povedľa komunistickej a socialistických strán jestvovať aj opozičné buržoázne, protisocialistické strany... Najlepší systém kontroly

je systém vzájomnej kontroly, najlepší systém záruk je systém vzájomných záruk medzi rovnoprávnymi a samosprávnymi politickými subjektami.

4) *Federalizácia.* Štátoprávne riešenie vzťahov medzi českým a slovenským národom na symetrickom federatívnym princípe tvorí zrejme najvýraznejší politický moment tvoriacej sa novej inštitucionálnej štruktúry československej spoločnosti... Štátoprávne riešenie národnostných vzťahov úzko závisí od ostatných kľúčových bodov novej inštitucionálnej štruktúry. Napríklad, budovanie plnoprávnych národných orgánov nie je možné bez deštrukcie doterajších mohutných centrálnych orgánov. T.j. bez deetatizácie doterajšieho modelu socializmu. Na samotnom systéme by sa totiž mnoho nezmenilo, keby federalizácia znamenala len presunutie jestvujúceho centra na nižšie národné stupne, keby si národné orgány jednoducho rozdelili kompetenciu centrálneho orgánu. Naopak, viedlo by to len k zmohutneniu (pretože k strojnásobeniu) jestvujúceho byrokratického mechanizmu.

   Československý národnostný problém nie je len problémom vzťahu medzi českým a slovenským národom. V Československu predsa jestvujú aj ďalšie národnosti, ktorých existencia bola rovnako postihnutá etatistickým modelom socializmu. Tieto národnosti sa nebrali do úvahy ako zvláštne politické subjekty a boli teda v podstate bez špecifického národnostného politického zastúpenia a politickej inštitucionalizácie. V súčasnom obrodnom procese sa preto tieto národnosti vehementne hlásia o svoje politické práva.

5) *Systém vedeckého riadenia.* Optimálnym rozšírením počtu politických subjektov, ktoré bezprostredne vstupujú do demokratickej hry síl, posilňujeme prvky priamej demokracie. Tá sa môže rozvíjať cez Národný front, cez samosprávne orgány, prostredníctvom referenda, ktorému sa predkladanú na riešenie dôležité politické otázky a pod... Zastupiteľské zbory majú vyjadrovať už samotným svojim zložením a funkčným poslaním vyšší stupeň zasvateného politického rozhodovania než nachádzame vo formách priamej demokracie. Vo svojom celku reprezentujú predovšetkým integračné tendencie v presadzovaní politických záujmov a už svojim poslaním ich musia klásť do popredia oproti tendenciám dezintegračným."

Túto úvahu som napísal v marci 1968. Nasledujúci priebeh demokratizačného procesu, jeho útlmu a porážky, tzv. *normalizáciu* som komentoval a analyzoval v celej sérii článkov, glos a úvah, z ktorých vyberám pár z tých, čo najpriliehavejšie charakterizujú danú dobu a jej problémy.

Výmena kádrov

Demokratizačný proces hneď na začiatku narazil na kruciálnu otázku výmeny kádrov. Odtiaľto sa odvíja aj rozdiel medzi českým poňatím priorít politických reforiem v krajine (*Najprv demokratizácia!*) a ich prevládajúcim slovenským poňatím (*Najprv federalizácia!*). Priorita federalizácie bola prijateľná aj pre všetky tzv. *staré štruktúry*, no bez pozitívneho demokratizačného programu potom strácala zmysel. Polemizoval som s touto koncepciou:

„S kým chcete realizovať tento pozitivny program, kuvíci? S tými, čo ho už toľkokrát sprofanovali, s tými, čo sú ochotní prispôsobiť sa akémukoľvek programu len preto, aby sa udržali na svojich miestach?... Zmena stanovísk a koncepcií chce zrejme aj nových ľudí. Ľudí, ktorí majú čisté ruky, ktorí začínajú od čistého stola. Je našou úlohou, aby sme ich objavili a aby sme ich presadili. Musíme hľadať ľudí s vlastnou hlavou a s vlastnou chrbtovou kosťou. ... Nie, ja sa nebojím radikalizácie más. Naopak, domnievam sa, že je to jediná demokratická cesta ako zmiesť z povrchu našej skutočnosti všetkých tých, ktorí sa neosvedčili, ktorí pre svoju neschopnosť a zadubenosť brzdili náš vývoj, ktorí nás v dobrom alebo v zlom úmysle zavádzali."[2]

Občianska rovnosť

Demokratizácia mala znamenať aj rehabilitáciu pojmov *občan* a *občianska rovnosť* v krajine. Preto som novozvoleného prezidenta republiky provokatívne oslovil *Vážený občan prezident,* a to s týmto odôvodnením: „Prihováram sa vám ako občan k občanovi. Preto som vás neoslovil ani obvyklým *súdruh prezident*, ani neutrálne zdvorilostným *pán prezident.* Ja viem, je to oslovenie zvláštne, nemá u nás tradíciu a pravdepodobne sa neujme. Dokonca u nás za posledných 20 rokov nadobudlo trochu pejoratívny nádych: ako občanov nás oslovovali iba vtedy, keď nás považovali za narušiteľov zákona.

Ja by som však rád použil pôvodný, demokratický význam tohto oslovenia. Povedať vám *občan prezident* znamená totiž pre mňa hovoriť s vami ako rovný s rovným, ako rovnoprávny partner. ... Tento partnerský, rovnoprávny vzťah medzi všetkými občanmi má svoje neúprosné pravidlá hry. Napríklad úcta a vážnosť, ktoré sa viažu na hodnosť prvého občana, sa mu neodovzdávajú s prezidentským dekrétom raz navždy, nedajú sa jednoducho predpísať a uzákoniť. Prvý občan si túto úctu a vážnosť musí neustále znovu získavať u všetkých ostatných občanov, musí ju v nich neustále utvrdzovať svojimi postojmi, svojim myslením a konaním. .. Váš predchodca nechcel prijať tieto demokratické pravidlá hry. Domnieval sa, že by ho to ponižovalo, keby sa sám uchádzal o priazeň občanov a lásku ľudu. Namiesto toho sa obklopil umelou a vynútenou úctou, falošnou a nabubrenou vážnosťou. A tak prestal byť jedným z nás: nemohol už byť prvým občanom, pretože sa postavil mimo všetkých ostatných občanov a nad nich."[3]

Slovenská otázka

Demokratizačný proces nemohol a nesmel obísť riešenie slovenskej otázky. Radikálne slovenské hlasy – vtedy ešte na čele s Husákom – presadzovali stanovisko, že práve toto by malo byť podstatou celej československej reformy. Pred tým bolo treba varovať aj slovenskými hlasmi:

„Áno, slovenskú otázku treba dnes riešiť a treba ju riešiť dôsledne. Čo to však znamená, ako ju riešiť? Tak, že ju vytrhneme z kontextu celého československého diania, že ju nadradíme nad toto dianie? Tak, že každý problém, o ktorý dnes u nás ide, budeme

[2] Živé slová, Čs. rozhlas 12.3.1968.
[3] Živé slová, Čs. rozhlas 30.3.1968.

hodnotiť a riešiť z hľadiska riešenia slovenskej otázky? Domnievam sa, že by to bol veľmi pomýlený a vo svojich dôsledkoch škodlivý postup. To, čím dnes Československo fascinuje svet, nie je obyčajná výmena garnitúr: podobných palácových prevratov zažil svet už mnoho. Nie je to ani štátoprávne riešenie národnostnej otázky na federatívnom princípe: aj to tu už bolo a pri riešení tohto problému sa môžeme oprieť o cudzie vzory. Lenže my sa dnes usilujeme o vytvorenie niečoho, čo znamená podstatne viac: o vytvorenie kvalitatívne nového, československého modelu socialistickej demokracie. V tomto zmysle ide dnes u nás o revolučný proces, ktorého cieľom je kvalitatívne zmeniť celý systém riadenia, celú inštitucionálnu štruktúru našej spoločnosti. Veľmi zjednodušene povedané, ide o inštitucionálnu revolúciu...

Štátoprávne riešenie je integrálnou zložkou celku prebiehajúcej inštitucionálnej revolúcie, ktorá ho musí začleniť do našej novo sa vytvárajúcej inštitucionálnej štruktúry. Ja viem, federácia je dnes magické slovo; jeho zaklínaním sa však na podstate veci ešte nemusí nič meniť. Možno mať predsa federáciu, v ktorej bude panovať ten istý systém osobnej moci a direktívneho riadenia, aký poznáme z asymetrického modelu. Možno mať federáciu s diktatúrou neschopnosti, karierizmu, klikárstva. A možno mať federáciu, ktorá bude vzorovým výrazom nového systému socialistickej demokracie. K tomu je však potrebné, aby riešenie týchto štátoprávnych otázok tvorilo neoddeliteľnú a neodmysliteľnú súčasť celkového demokratizačného procesu, aby naň nadväzovalo a aby sa mu podriaďovalo."[4] Napokon však došlo práve na uskutočnenie tej horšej alternatívy.

Socializmus

Cieľovým stavom celého tohto demokratizačného úsilia mal byť socializmus. Napísal som, že „každý sa ním dnes zaklína, každý naň prisahá. Komunisti, ostatné partaje, i nestraníci. Konzervatívci i progresisti. Socializmus je teda akýmsi ústredným bodom, v ktorom sa rozhodujúca väčšina našich politických síl a skupín zdanlivo zhoduje. A práve tu vzniká háčik. Pretože napriek tejto zhode je to zasa socializmus, ktorý sa dnes najviac berie do ochrany. Konzervatívci ho berú do ochrany proti progresitom. Progresisti proti Klubu angažovaných nestraníkov. KAN proti západným interpretáciám svojich úmyslov. Niektorí naši susedia proti nášmu novému vedeniu. Na posledné pléna ústredného výboru KSČ prichádzali rezolúcie i delegácie, ktoré dôrazne vyhlasovali: na socializmus si siahnuť nedáme! Vedúci predstavitelia strany i vlády opakujú svetu i nám doma: socializmus je jediná platforma, na ktorej môže vzniknúť spolupráca všetkých našich politických síl a skupín.

Socializmus, ktorý sa vo všetkých týchto súvislostiach u nás dnes spomína a skloňuje, sa už pomaly stáva taký široký a neurčitý, že sa dá niekedy ťažko pochopiť čo kto pod ním rozumie. Aký socializmus to bránia konzervatívci? V podstate im ide o starý centralistický model socializmu s direktívnym riadením všetkých oblastí nášho spoločenského života. Tam je ešte predstava socializmu najjasnejšia – ale aj najobmedzenejšia...

Najťažšie sa mi však chápe socializmus ako platforma, na ktorej sa môžeme všetci zjednotiť. Všetci – to znamená aj konzervatívci s progresistami, aj KAN s komunistami, aj naši susedia s nami. Domnievam sa, že by sme nemali prirýchlo hľadať takéto

[4] Čs. televízia Bratislava, 16.5.1968.

všeobsiahlu zjednocovaciu platformu. Jej obsahom by totiž nemohlo byť nič iné než celý rad kompromisov, polovičatých riešení, ktorými sme sa tak neslávne vyznačovali práve v minulom období. Za socializmus je predsa aj Bacílek a Novotný, aj Dubček a Smrkovský. Lenže prví predstavujú iný socializmus ako druhí...

Teda socializmus nie je iba niečo, čo nás spája, socializmus je zároveň aj niečo, čo nás rozdeľuje... Dnes predsa ide omnoho viac o vypracovanie konkrétneho pozitívneho modelu nášho socializmu, kde sa predstavy rôznych politických síl práve rozchádzajú... Musíme diferencovať, čo patrí do nevyhnutných spoločných základov socializmu a čo je záležitosťou určitého specifického, konkrétneho modelu daného socialistického zriadenia. Je napríklad problém inštitucionalizovanej opozície otázkou samotných základov socializmu? Domnievam sa, že nie je, že je to iba otázka konkrétnej formy socialistického zriadenia v určitom konkrétnom spoločenstve. A preto táto otázka musí vyzerať ináč v Sovietskom zväze, ináč v predstavách talianskych komunistov, alebo v Československu. Preto nemožno hneď spúšťať poplach, že opozícia je a priori protisocialistický výmysel."[5]

Dobrý štát

Pri diskusii o štátoprávnom usporiadaní neslobodno zabúdať ani na oveľa podstatnejšiu otázku samotného charakteru štátu, ktorý sme tu mali transformovať a budovať. „Dobrý štát nie je taký, ktorý chce vedieť o všetkom, ktorý chce do všetkého zasahovať, ktorý by svojmu občanovi rád nazeral aj do kuchyne, aj do postele... Este stále nám v tomto ohľade zostáva základná úloha: premeniť totálne zoštátnenú spoločnosť na spoločnosť maximálne ľudskú. Inými slovami – deetatizovať náš socializmus. Vysvedčením kvality dobrého štátu teda nie je maximálna, ale naopak, minimálna miera nevyhnutného pôsobenia. Čo je nad toto nevyhnutné minimum, je od diabla...

Nuž a samozrejme, z toho tiež vyplýva princíp lacnej vlády. Čím je vláda lacnejšia, tým je štát lepší. Na štát, na štátnu správu, na celý štátny mechanizmus by sa v žiadnom prípade nemalo doplácať, štát by mal byť celým zmyslom svojej existencie vysoko rentabilný. Občan by mal priamo pociťovať, že každá jeho investícia do štátu je efektívnou investíciou, ktorá sa mu mnohonásobne vráti, že to proste nie je stratový podnik. A čo je v akomkoľvek ohľade stratové, čo sa nevypláca, treba z hry nemilosrdne vylúčiť.

Dobrý štát by mal vyjadrovať všeobecnú vôľu svojho ľudu, mal by byť optimálnym výrazom všeobecného záujmu. Preto musí byť suverénny voči každému parciálnemu politickému, sociálnemu, ekonomickému záujmu, aby mohol v prospech celku spravodlivo vyrovnávať všetky tlaky, ktoré vznikajú pri demokratickej hre politických síl. A pochopiteľne, rovnako suverénny musí byť aj navonok, voči iným suverénnym štátom. Občan musí aj v tomto ohľade vedieť, že jeho štát vyjadruje a zastupuje jeho vôľu, že záujem vlastného ľudu je preň najvyšším zákonom."[6]

[5] KUSÝ, M.: Úvaha, Nové slovo, 1968, č. 4.

[6] KUSÝ, M.: O najlepšom štáte, Nové slovo, 1968, č. 10.

Pomery v strane

Šance demokratizačného procesu záviseli od pomeru síl v novom vedení KSČ, ktoré usilovalo o zachovanie akejsi *zlatej strednej cesty*. „Pritom počúva kritiku z dvoch krajných pozícií: zo strany konzervatívcov a zo strany radikálov. Pre prvých je táto cesta príliš riskantná, znamená hazard a nebezpečie pre osud socializmu u nás. Pre druhých je zas príliš pomalá, vlečieme po nej príliš mnoho z minulosti a zbavujeme sa toho len veľmi opatrne... Voči konzervatívcom zaujímame viac menej zhovievavý postoj: odmyslime si ich invektívy, vyhrážanie, apely na určité sociálne sily u nás a berme do úvahy tolerantne predovšetkým to, že za tým všetkým sa skrýva úprimná obava o osud socializmu u nás! Voči radikálom však už nie sme zďaleka tak tolerantní a vyjadrujeme sa k ním viac menej podráždene: odmyslime si ich úprimnú obavu o ďalší osud obrodného procesu u nás a všimnime si predovšetkým to, že za tým všetkým sa skrývajú invektívy, vyhrážanie, apely na určité sociálne sily a podobne! Keď sa ozvú konzervatívci, neosopujeme sa na nich, že tým nahrávajú radikálom, avšak v opačnom prípade je to náš obľúbený argument."[7]

S pomermi v strane úzko súvisela aj otázka dôvery v stranu, teda aj v jej Akčný program a tak aj v samotný demokratizačný proces. Predstavitelia KSČ hovorili o naliehavej potrebe obnovy tejto dôvery. Šlo však o to, čo sa má pod tým rozumieť.

„Dospeli sme k prevratnému objavu. Strana – to nie sú predovšetkým heslá a programy. To nie sú ani smernice, stanovy, železná disciplína. Strana nie je akási anonymná abstraktná inštitúcia, ktorá si žije svojim vlastným životom v organizme spoločnosti a ktorá do životných pochodov tohto organizmu zasahuje ako deus ex machina. Strana – to sú predovšetkým konkrétni živí ľudia. Komunisti. Akí sú títo ľudia, taká je aj celá strana. Nemôže sa teda stať, aby strana sama osebe bola dobrá, ale mala *iba* zlých členov, zlé vedenie, zlú stranícku prácu. Strana predsa nie je niečím *nad* členstvom, vedením, niečím *nad* činnosťou straníkov; strana je predsa práve a výlučne súhrn, komplex tohto všetkého.

V tomto zmysle zrejme treba modifikovať aj ono známe Gottwaldovo *Strane verte, súdruhovia!*, čo sa v nedávnej minulosti tak hojne zneužívalo. Ako mám veriť strane, ak nemôžem veriť tomu či onému z jej predstaviteľov, ak ma klamú či sklamú jednotliví komunisti? Čomu to mám potom, preboha, veriť? Budove sekretariátu, papieru, na ktorom je vytlačený program strany, ideálom, pre ktoré strana vznikla? Nie, lebo veriť sa dá jedine ľuďom..., ktorí v tej strane sú, ktorí v jej rámci vyvíjajú svoju komunistickú činnosť, ktorí ju vedú. Programy a ideály sú samy osebe iba mrtve abstrakcie; veriť len im je ešte menej ako veriť na zázrak... Avšak základným, rozhodujúcim faktorom sú a zostávajú činy: konkrétne činy konkrétnych komunistov pri riešení našich naliehavých problémov."[8]

Politický realizmus

Pri spätnom pohľade na tie časy ma fascinuje, že naše vzrušené diskusie o postupe a cieľoch demokratizácie, o povahe a náplni demokratického socializmu neboli vôbec ukončené 21. augustom 1968. Naopak, akoby sme sa im naďalej venovali ešte s oveľa

[7] KUSÝ, M.: Z otvoreného zápisníka, Nové slovo, 1968, č. 7.

[8] KUSÝ, M.: O dôvere v stranu, Nové slovo, 1968, č. 15.

väčšou nástojčivosťou a snažili sme sa odrážať všetky cynické hlasy, ktoré nás zrážali k zemi, k tvrdej realite. Postupne im začal dominovať Husákov postoj.

„Zásluhou dr. Husáka sa v našom poaugustovom politickom slovníku udomácnil nový výraz: politický realizmus. Je to výraz, ktorý v danej politickej situácii nie všetci rovnako chápu a vykladajú. Nie je málo ľudí, čo si tento politický realizmus vysvetľujú ako tendenciu zmieriť sa s danou skutočnosťou, brať ju takú, aká je a odovzdať sa do *vole božej*. To je však prinajmenšom mätenie pojmov. Zmierenie sa s danou skutočnosťou nie je v žiadnom prípade politický realizmus: to už je rezignácia a kapitulantstvo, pre ktoré máme v politickom slovníku presné označenie – konzervativizmus. Nie je teda realistom, ale konzervatívcom, kto daný stav vecí považuje za nezmeniteľný, kto sa s týmto stavom bojí pohnúť, kto podlieha situácii dňa...

Tvrdú politickú realitu si nemôžem odmyslieť, nemôžem sa tváriť, akoby jej nebolo, nemôžem ju vo svojom konaní ignorovať. Ináč nie som realista, ale romantik či utopista. Z toho však nijako neplynie, že politický realizmus by sa zriekal cieľov, ktoré... znamenajú zmenu daného stavu vecí, teda zmenu jestvujúcej politickej reality v realitu novú. Ide len o to, že pre uskutočnenie týchto svojich cieľov volí realista prostriedky a postupy adekvátne jestvujúcej situácii, že sa nepokúša prebiť hlavou múr, ale hľadá optimálne *realistické* riešenie problematiky.

Naše ciele sú nám jasné: dôsledné dovŕšenie pojanuárového vývoja, vytvorenie demokratického socializmu, socializmu – ako hovorí Dubček – s ľudskou tvárou. Aká je však tvrdá politická realita, s ktorou treba rátať pri plnení našich cieľov?

Pesimisti obvykle vidia iba jednu časť tejto politickej reality. Hovoria iba o tom, že na našom území sa nachádzajú cudzie vojská, že sme viazaní moskovskými podmienkami, že sme malý štát, žijúci v bloku socialistických štátov a že preto celá naša vnútorná i zahraničná politika bude odteraz ešte omnoho viac determinovaná týmto našim postavením.

Áno, toto všetko je nepochybne politická realita, lenže nie je to realita celá. To sú iba veľmi účinné vplyvy na našu imanentnú politickú realitu... Okrem týchto vplyvov tvoria však podstatnú súčasť našej dnešnej politickej reality aj výsledky nášho doterajšieho pojanuárového vývoja. Politickou realitou je dosiahnutá demokratizácia nášho spoločenského života. Politickou realitou je dosiahnutá obroda strany. Politickou realitou je náš ľud: jeho jednota v základných postojoch k demokratickému socializmu, k suverenite republiky, jeho dôvera k vedúcim predstaviteľom strany a štátu. Politickou realitou je aj jednotná a v minulých dňoch maximálne výrazne vyjadrená vôľa tohto ľudu, ktorá je pre každého jeho politického reprezentanta najvyšším zákonom."[9]

Na čom sme chceli stavať po 21. auguste

Vstup vojsk bol len začiatkom porážky obrodného procesu v Československu. Napriek nemu reformisti sa hneď nevzdávali a znovu dávali dohromady oporné body, na ktorých ešte stále chceli stavať svoj model demokratického socializmu.

[9] KUSÝ, M.: O politickom realizme, Nové slovo, 1968, č. 17.

„V posledné augustové dni stál svet – okrem iného – aj pred skutočnosťou nebývalej, priam manifestačnej jednoty československého ľudu... Samotný august nie je jej zdrojom. Bol iba jej katalyzátorom a skúšobným kameňom... Zdroj našej novej jednoty treba hľadať už v tohtoročnom januári..., vykrystalizovala práve v celom pojanuárovom obrodnom procese. Prvý bod, okolo ktorého sa prevažná väčšina nášho ľudu jednomyseľne v januári zjednotila, sa týkal jasne vysloveného komplexu všetkého toho, čo nechceme, čo už ďalej nestrpíme čoho sa raz navždy zriekame. Do tohto komplexu patril predovšetkým systém osobnej moci, celý predchádzajúci systém odľudšteného socializmu, patrili tam nezákonnosti a svojvôľa, nedemokratické metódy direktívneho riadenia, centralizmus, hypertrofovaný etatizmus, nadvláda byrokratického aparátu v strane a v štáte, koncentrácia moci v rukách vládnucej špičky atď...

Diskutovali sme v tejto republike ako nikdy predtým. O slovo sa hlásili ľudia, čo dvadsať rokov mlčali. Naraz sa presvedčili, že majú čo povedať ostatným ľuďom, komunistom, vedeniu. Naraz sa presvedčili, že ich názory sa berú vážne, že majú právo spolurozhodovať o osudoch našej spoločnej vlasti. Využili toto svoje právo... Preto sme museli počítať aj s názormi, ktoré protirečia našim, aj s názormi extrémnymi, ľavicovými, či pravicovými.“ [10]

Osobnosti v politike

Až demokratická atmosféra obrodného procesu bola priaznivá pre vstup výrazných politických osobností do nášho verejného života. „Pred tohtoročným januárom ich u nás v podstate nebolo. Boli tu iba neosobní predstavitelia línie, ktorí svoju vlastnú politickú tvár, vlastný spôsob myslenia, vlastný charakter zatláčali čo najviac do pozadia a skrývali v hlbokej anonymite. V takých Novotného prejavoch poväčšine nebolo nič osobného, nič, čo by nieslo pečať jeho individuality: mohol ich predniesť ktokoľvek a nikto by nebol nikoho podozrieval z plagiátorstva... Tak si to žiadala doba, tak si to žiadal systém. Kto sa vymykal z priemeru, bol a priori podozrivý a hodný zatratenia. Kto myslel a hovoril ináč, bol úchylkár, kto opúšťal navyknuté politické stereotypy, stával sa nepohodlný a nebezpečný. Preto sme mali populárnych spevákov, vedcov, umelcov, ale nemali sme populárnych politikov. Ba čo viac, popularita sa tu považovala za čosi neprístojné, spájala sa obvykle s prívlastkom „falošná“ a vytýkala sa dokonca aj tým spevákom...

Ešte pred januárom sme neraz meditovali na tému: výmena garnitúr je síce nevyhnutná, ale *kto* bude tvoriť nové vedenie strany a štátu? Kde nájsť v jestvujúcom politickom živote ľudí pre novú zostavu?

Našli sa. Našli sa medzi aktívnymi politickými činiteľmi, o ktorých dovtedy dohromady nebolo počuť. Takým bol, napríklad, Dubček, ktorého republika objavila cez noc. Našlo sa medzi *odstavenými* ľuďmi, ako napríklad Svoboda, Smrkovský, i Husák a Císař. Našli sa medzi praktikmi, ku ktorým patrí Černík. A našli sa aj medzi uznávanými vedeckými pracovníkmi, ako je napríklad Šik, Pavlenda, Hájek, Colotka a ďalší... Je dobre, že sú rôzni, že je každý sám sebou. Musíme si na to zvyknúť a nehľadať jeden meter na všetkých.“ [11]

[10] KUSÝ, M.: Zmysel našej jednoty, Nové slovo, 1968, č. 19.

[11] KUSÝ, M.: O osobnostiach v politike, Nové slovo, 1968, č. 19.

Socializmus s ľudskou tvárou

Keď som začal písať túto úvahu, vychádzal som z presvedčenia, že sa budem môcť odvolávať na hojné používanie výrazu „socializmus s ľudskou tvárou“ vo svojich vtedajších textoch. Na moje veľké prekvapenie som sa s ním pred augustom 1968 v nich vôbec nestretol a po prvý raz som sa mu podrobnejšie venoval až vo vyžiadanej odpovedi do ankety Novej mysle z konca septembra 1968. Napísal som tam:

„Demokracia je od počiatkov jedným zo základných atribútov tohto systému. Preto sa v celom doterajšom vývoji socializmu v žiadnej socialistickej krajine a v žiadnom období jej vývoja nezavrhoval a nezavrhuje pojem socialistickej demokracie: nezavrhoval sa ani v období kultu osobnosti, nezavrhuje sa ani v súčasnej Číne. Demokracia sa iba podľa potreby a situácie podriaďovala iným atribútom socializmu, ktoré sa v danej súvislosti považovali za dôležitejšie. V takýchto kontextoch sa, napríklad, hovorilo o triednom poňatí socialistickej demokracie, o hraniciach, ktoré socialistickej demokracii dáva diktatúra proletariátu atď. V určitých obdobiach vývoja socializmu sa preto jeho demokratické momenty považovali za druhoradé, podriadené jeho iným momentom a slúžiace im. Mnohé deformácie socializmu vyplývali práve zo skutočnosti, že takéto prechodné obmedzenia socialistickej demokracie... sa potom absolutizovali ako trvalý znak socializmu vôbec.

Naše poňatie veci v pojanuárovom období vychádzalo zo základného marxistického predpokladu, že diktatúra proletariátu u nás už dávno splnila svoje časovo úzko limitované historické poslanie a že preto musíme nevyhnutne prejsť do druhého štádia vývoja socializmu: do štádia všeľudovej demokracie. V tomto štádiu sa práve demokracia stáva hlavným a rozhodujúcim atribútom socializmu, jeho charakteristickým určením...

Nebola to teda nijaká samoúčelná demokratizácia, ktorú sme v pojanuárovom období uskutočňovali, našim cieľom nebolo dosiahnuť demokraciu pre demokraciu samu. Demokracia nie je sama osebe cieľom spoločenského vývoja, je len prostriedkom k dosiahnutiu určitých cieľov v tomto vývoji... Socializmus je takýmto cieľom iba potiaľ, pokiaľ nie je dosiahnutý a zabezpečený. Potom sa stáva iba systémom, v ktorom sa spoločenský život odohráva a v ktorom smeruje k určitým ďalším imanentným cieľom... Klasici hovorili o premene občianskej spoločnosti v spoločnosť skutočne ľudskú... Práve túto stránku veci vyjadrovala naša obľúbená pojanuárová téza: ľudia tu nie sú pre socializmus, ale naopak, socializmus je tu pre ľudí. Socialistická demokracia, uskutočňujúca a rozvíjajúca sa v tomto systéme nie je teda ničím iným než jedným z najdôležitejších prostriedkov pre vytvorenie takého socializmu s ľudskou tvárou – socializmu, v ktorom je človek najvyšším cieľom všetkých dimenzií jeho uplatňovania sa a rozvoja.“ [12]

Kde je v tom kontrarevolúcia?

V obhajobe tohto poňatia obsahu socializmu s ľudskou tvárou a krokov, ktoré sme k jeho realizácii do augusta 1968 urobili, som vo svojej poaugustovej publicistike pokračoval takto: „Bola to inštitucionálna revolúcia, ktorej...úlohou bolo prekonať doterajší inštitucionálny model socializmu, charakterizovaný prívlastkami ako: etatistický,

[12] KUSÝ, M.: [Anketa], Nová mysl, 1968, č. 12.

hypertrofovaný centralizmus a direktívne riadenie, systém osobnej moci atď., modelom ktorý vo všeobecnosti charakterizujeme ako demokratický socializmus a ktorý eufemisticky označujeme ako socializmus s ľudskou tvárou.. V tomto ohľade je teda pre nás august určitým zadosťučinením: tým, že značná časť socialistickej sústavy došla k záveru, že Československu hrozí nebezpečenstvo kontrarevolúcie, po prvý krát oficiálne, lapidárne a veľmi presvedčivo uznala, že v Československu skutočne prebieha uvedená inštitucionálna revolúcia v rámci socializmu a socialistickej sústavy... Tam kde niet revolúcie nemôže byť ani kontrarevolúcia.

Tu po celý čas hrozilo nebezpečenstvo... kontrarevolúcie..., ktorá znamenala návrat k predchádzajúcemu modelu socializmu, návrat do predjanuárových pomerov... Túto druhú kontrarevolúciu predstavovali konzervatívne a dogmatické sily v našej spoločnosti.: proti ním sme bránili nový československý model socialistickej demokracie, proti ním sme presadzovali Akčný program KSČ...

Po augustovom zásahu spriatelených armád sa už nemusíme báť návratu ku kapitalizmu, ich prítomnosť nám zaručuje, že tento typ kontrarevolúcie sa už u nás tak ľahko neobjaví. Žiaľ, ani august, ani spriatelené armády nezažehnali nebezpečenstvo toho druhého typu kontrarevolúcie... Moskovské dohody výslovne zdôrazňujú, že spriatelené armády nás majú chrániť výlučne pred hrozbou kapitalizmu a že preto nebudú zasahovať do našich vnútorných vecí. Nebezpečenstvo tejto druhej kontrarevolúcie, ktorá by znamenala návrat do predjanuárových pomerov patrí práve medzi takéto naše vnútorné záležitosti. Preto v tomto ohľade sa musíme chrániť iba sami."[13]

Argument marxistickej teórie

„V každej najelementárnejšej učebnici marxizmu sa predsa dočítame, že počiatočná diktatúra proletariátu je iba prechodnou a dočasnou fázou vo vývoji socializmu a že aj sám socializmus je iba prvou etapou vývoja komunizmu. Teoreticky je teda každému čo len trochu vzdelanému marxistovi naprosto jasné, že východisková socialistická revolúcia nevytvára a nemôže vytvárať nijaké stabilizované, raz navždy dané a večné formy svojho politického systému a svojej inštitucionálnej štruktúry. Práve naopak: teoreticky je socializmus od svojich počiatkov cieľavedome a programovo otvoreným politickým systémom s nestabilnou inštitucionálnou štruktúrou, t.j. systémom a štruktúrou, ktoré predpokladajú svoje ďalšie kvalitatívne zmeny a sú na ne pripravené: počítajú so svojim vývojom...

Práve v tomto ohľade teda január pre nás znamená nástup takej inštitucionálnej revolúcie, ktorou sa kvalitatívne mení forma socializmu, ktorou socializmus vstupuje do svojej vyššej vývojovej etapy: z etapy diktatúry proletariátu do etapy všeľudovej demokracie. Adekvátnym teoretickým výrazom tohto prechodu sa stal projekt československého modelu demokratického socializmu, vyjadrený v Akčnom programe KSČ. Je to projekt, Dubčekom eufemisticky označený ako socializmus s ľudskou tvárou. Napriek augustovým udalostiam sa neobjavil ani jeden teoretický argument, ktorý by nás nútil, aby sme tento náš projekt zmenili, aby sme od neho upustili. Naopak, keby sme tak urobili, zradili by sme marxizmus, ktorého dôsledné uplatnenie nás k tomuto projektu priviedlo, zradili

[13] KUSÝ, M.: Z otvoreného zápisníka, Nové slovo, 1968, č. 20.

by sme sami seba, ktorí sme sa k realizácii tohto projektu zjednotili. A pravda, zradili by sme aj samotný zmysel januára 1968, ktorým sme sa zapísali do dejín."[14]

... a argument mravného záväzku

„Naše ciele zostávajú stále tie isté, náš projekt nového, československého modelu demokratického socializmu nenahradzujeme potichu nijakým iným projektom. *Tvrdá realita* dneška nás núti zvažovať cesty a postupy, zvažovať každý krok, ktorý k realizácii tohto nášho projektu podnikneme. Núti nás modifikovať proces, v ktorom bude táto realizácia prebiehať. Nemôže však sama osebe donútiť ideovo a politicky hlboko zjednotený ľud, aby sa vzdal tých svojich progresívnych cieľov, ktoré ho zburcovali z ľahostajnosti a uviedli do nadšenia a tvorivej činorodosti. A nemôže donútiť ani politickú reprezentáciu takto zjednoteného ľudu, aby opustila a zradila projekt toho *socializmu s ľudskou tvárou*, za ktorým stojí štrnásť miliónov obyvateľov tejto krajiny. Lebo potom by už nešlo len o zradu na nejakom abstraktnom projekte: to by už bola zrada na týchto štrnástich miliónoch ľudí, ktorí vedia čo chcú a ktorí to, čo chcú, budú vedieť aj uskutočniť."[15]

Novembrové plénum ÚV KSČ

Ani koncom novembra 1968 nebolo ešte všetko rozhodnuté. „Do Prahy v priebehu pléna ÚV KSČS prichádzali tisícky rezolúcií, vysokoškolskí študenti pripravovali stávku na podporu Dubčekovho vedenia a zachovania línie pojanuárového vývoja... Prijatá rezolúcia je odrazom skutočnosti, že táto línia na pléne ÚV KSČS zvíťazila. Týmto teda najvyššie fórum našej strany rozhodne a nezvratne potvrdilo, že Január naďalej zostáva pevným východiskom celej našej politiky, že od neho neustupujeme a že v žiadnom prípade nepripustíme návrat do predjanuárových pomerov... Pražské plénum... potvrdilo správnosť, účelnosť i účinnosť tej politickej línie, tých postupov i tých praktických politických krokov, ktoré vykonalo Dubčekovo vedenie, schválilo celý kurz realistickej politiky tohto vedenia, ktoré sa nedalo strhnúť ani k dobrodružnému avanturizmu, ale ani k stagnácii a ku konzervativistickým zámerom... Dubčekovo vedenie má teda teraz po tomto pléne aj v strane, aj v Ústrednom výbore omnoho väčšiu podporu než malo donedávna; jeho pozícia centra sa na tomto pléne výrazne upevnila a možno povedať, že plénum bolo v tomto ohľade významným konsolidačným činiteľom pre usporiadanie vnútrostraníckych pomerov... Rezolúcia jasne odpovedá všetkým tým pesimistom a skeptikom, ktorí tvrdia, že po auguste nám už nič nezostalo, že všetky naše nádeje sú stratené. Nie je to tak. Tak ako mnohokrát v minulosti, aj teraz závisí iba od nás, od našej jednoty a od našej spoločnej vôle čo z tejto republiky urobíme a kam dospejeme."[16]

[14] KUSÝ, M.: Zmysel januára, Nové slovo, 1968, č. 21.
[15] KUSÝ, M.: Odkiaľ, s kým a kam?, Pravda, 14. 1. 1968.
[16] KUSÝ, M.: O čo teraz ide?, Svet, 1968, č. 13.

Nátlakové skupiny

Pojanuárová demokratizácia uvoľnila priestor pre uplatňovanie verejnej mienky, vôle verejnosti, rôznorodých nátlakových skupín. Po auguste konzervatívne sily presadzovali trend na ich stále úpornejšie umrtvovanie. Občianske právo participácie na verejnom dianí patrilo k cenným výsledkom demokratizačného procesu a preto ho bolo treba brániť až do konca. „Socialistická demokracia nemôže ignorovať postoj a požiadavky reálnych nátlakových skupín, t.j. takých skupín, ktoré vyjadrujú reálne požiadavky určitých sociálnych vrstiev a síl, požiadavky, ktoré majú masovú podporu. V tomto zmysle je socialistická demokracia pluralitným systémom. Vedúca úloha strany nespočíva v schopnosti potláčať prirodzené požiadavky a ciele takýchto reálnych *nátlakových skupín*, ale naopak v schopnosti integrovať tieto požiadavky v tom všeobecnom záujme socializmu, ktorý reprezentuje a presadzuje.“ [17]

Kabinetná politika

To bolo namierené proti kabinetnej politike, ku ktorej sa konzervatívci začínali po auguste navracať. „V rezolúciách, študentských požiadavkách, na schôdzach sa ozývajú hlasy, ktoré poukazujú na nebezpečenstvo tzv. kabinetnej politiky... Je to politika, ktorá sa robí za zatvorenými dvermi, ktorú si politici dohodnú sami medzi sebou a ktorú prevádzajú bez toho, aby o nej, o jej zámeroch a cieľoch informovali širokú verejnosť. Je to politika tajnej diplomacie, nezverejnených a nezverejniteľných dohôd, podmienok, klauzúl, politika prísne uzavretých porád, konzultácií, vyjednávaní. Nie je to teda politika ľudová a demokratická, pretože nepočíta s účasťou ľudu na politickom rozhodovaní a samotný ľud považuje iba za objekt tohto politického rozhodovania... Naša socialistická spoločnosť je organizovaná v systéme zastupiteľskej, nepriamej demokracie... Napriek tomu všetkého sa ešte nemusí stať kabinetnou politikou, ak sa pri nej dodržiavajú základné demokratické zásady: predovšetkým tá, že celková stratégia tejto politiky je verejná, že každý jednotlivý politický akt sa prevádza v duchu a v rámci tejto stratégie, že táto stratégia či koncepcia vyjadruje záujmy ľudu a má jeho aktívnu podporu, že politická reprezentácia sa o svojej činnosti radí s ľudom a demokraticky sa z nej zodpovedá pred ľudom a nielen pred príslušným orgánom či inštitúciou.“ [18]

Ohlas v zahraničí

Dôležité bolo aj upovedomovať domácu verejnosť o tom, ako náš reformný proces vnímajú a hodnotia v zahraničí mimo sovietskeho bloku. „Z juhoslávskej strany sa viac krát ozvali hlasy, dokazujúce, že československý Január znamená historický medzník v dejinách európskeho socialistického hnutia tak na východe, ako aj na západe a že marxistickí teoretici musia toto obdobie veľmi pozorne študovať a vyvodzovať z jeho analýzy zodpovedajúce závery aj pre svoje krajiny. Náš Január podľa nich znamená začiatok novej etapy v európskom socialistickom hnutí: bol to prvý veľký praktický pokus o spojenie

[17] KUSÝ, M.: O nátlakových skupinách, Nové slovo, 1968, č. 26.
[18] KUSÝ, M.: O kabinetnej politike, Nové slovo, 1968, č. 27.

socializmu s demokraciou. To čo Juhoslávia začala pred rokmi ako prvá prerážať v oblasti ekonomickej samosprávy, začalo Československo roku 1968 prerážať v oblasti politického systému.“ [19]

Médiá

Ešte aj v prvých mesiacoch roku 1969 sa bojovalo o politickú budúcnosť krajiny. Konzervatívci začali útočiť na médiá, akoby novinári mali na svedomí skutočnosť, že verejná mienka ešte stále nie je na ich strane. „V pojanuárovom období sa uvoľnila atmosféra, vzniklo spontánne hnutie za nové poňatie socializmu v Československu. Zároveň ale mnohí politickí predstavitelia, naučení myslieť v starých kategóriách, sa domnievali, že keď už túto atmosféru – či už pod tlakom, alebo iniciatívne – uvolnili, že hromadné oznamovacie prostriedky nezačnú robiť nič iné, než ich výlučne podporovať. Ale to by predsa bola len obmena toho predchádzajúceho modelu.

Uvoľnenie hromadných oznamovacích prostriedkov kladie, pravdaže, omnoho väčšie nároky na politikov. Politik musí počítať s partnerstvom týchto prostriedkov, musí vedieť oveľa lepšie vysvetľovať a zdôvodňovať svoje stanoviská a nemôže tieto stanoviská podporovať len administratívne. Musí operovať logickými argumentmi. To sú iste veľké nároky. Ale nikto predsa nikdy netvrdil, že demokracia je najľahší spôsob vládnutia. Naopak, je najťažší. A najzložitejší. Najľahší spôsob je diktatúra.

Po skúsenostiach z minulosti skúmame dnes veľmi citlivé otázky systému kontroly a záruk. Kontroly moci, aby nemohla byť už nikdy zneužitá. A práve v systéme tejto kontroly majú hromadné oznamovacie prostriedky obrovskú úlohu. Prečo by sme sa tejto kontroly mali báť, ak vládneme s najlepšími úmyslami?“ [20]

Neprijateľnosť Husákovej koncepcie „umŕtvenia“

„Ak jestvuje istý tlak na túto reprezentáciu zvonku, musia si predstavitelia uvedomiť dôležitosť rovnako silného tlaku zvnútra. Práve medzi týmito dvomi protitlakmi môže schopný a taktický politik hľadať východisko, cestu. Je predsa naprosto absurdné si myslieť, že najlepšie by bolo túto krajinu na tri, päť mesiacov politicky umŕtviť, a potom začať znova, od začiatku. Absurdné preto, lebo československá jar predsa vstúpila do povedomia každého z nás. Keby sa to však presadilo násilne, bola by iluzórna predstava, že keď výsledky pojanuárového vývoja v rámci nejakej falošnej predstavy normalizácie dnes opustíme, budeme sa k ním môcť za pol roka vrátiť. Máme len to, čo dnes držíme v rukách. Nič viac...

Je predsa absurdné si predstavovať, že tu bude existovať len politická aktivita súhlasu. Absolútneho súhlasu. Ak nejestvuje aktivita kritická, aktivita oponentská, ak jestvuje iba aktivita súhlasu, potom už to nie je aktivita. Skrátka, totálna aktivita jedným smerom prestáva byť aktivitou. Sama totiž ruší diskusiu, výmenu názorov, konfrontáciu na politickej úrovni.

[19] KUSÝ, M.: Sympózium o socializme a demokracii. Opatija, 5.–6. december 1968, Nové slovo, 1968, č. 29.
[20] KUSÝ, M.: Pravice, levice, střed a ti ostatní. Svět v obrazech, 1969, č. 5.

Ak sa podarí všetky radikálne a ultraradikálne hlasy umlčať..., potom sa na stranu pravice automaticky dostane dnešný stred. To je logika vývoja... Takže by malo byť záujmom stredu... udržať si pozíciu stredu. Ale ja môžem byť v strede len vtedy, keď som medzi dvomi protikladnými tendenciami. Keď jednu z nich odstránim, sám sa dostávam na jednu z krajností. A tak z toho ako v rovnici vyplynie kto má záujem na odstránení síl radikálnych a ultraradikálnych. Je to zrejme konzervatívne krídlo, vyhlasujúce sa za ľavicu, ktoré tým sleduje cieľ dostať stred vpravo."[21]

Slovenská politika

Jeden z posledných článkov, ktorý som ešte mohol na obranu demokratického socializmu uverejniť (v marci 1969), sa týkal potreby novej koncepcie slovenskej politiky. „Ešte dodnes prežíva ilúzia, že táto slovenská politická reprezentácia bola ako celok jednoznačne pokrokovejšia než reprezentácia celoštátna. Táto ilúzia vychádza z predpokladu, že obrodný proces na Slovensku začal už voľakedy v roku 1963, že jeho východiskom bolo vlastne už odstránenie Davida, Bacílka a nakoniec aj Širokého zo slovenskej politickej reprezentácie. Táto ilúzia je však od základov nepravdivá. Pojanuárová slovenská politická reprezentácia si túto ilúziu o sebe vytvorila a šírila sama, aby zdôvodnila, prečo v nej nie sú potrebné žiadne závažnejšie zmeny, prečo môže po januári 1968 zostať v podstate v pôvodnom zložení. A toto zloženie si zachováva až do augusta. V československej jari 1968 sa do slovenskej politiky prakticky nedostávajú noví ľudia; pokiaľ si tlak verejnosti vynútil, napríklad, vstup Husáka do politického života, tak ho táto reprezentácia veľmi rýchle posiela do Prahy. Nakoniec aj to, že sa Dubček stáva prvým tajomníkom ÚV KSCS, je vo svojich dôsledkoch iba krokom späť pre vlastnú slovenskú zostavu....

Zdôvodnenie je veľmi jednoduché: táto zostava sa vezie so slovenskými nacionálnymi požiadavkami. V ich mene podporuje Dubčeka pri riešení politickej krízy na prelome rokov 1967–68. V ich mene zahajuje útok proti Novotného režimu osobnej moci... Ak v podstate až do januára 1968 ignorovala a potláčala myšlienku federácie, ktorá sa ujala u určitej časti... slovenskej inteligencie, previedla teraz zásadný obrat: stavia sa do čela boja za jej realizáciu... Najpregnantnejším výrazom tejto premeny bolo vytýčenie hesla: „Najprv federalizácia, potom demokratizácia..." Lenže jestvujúca slovenská politická reprezentácia rozdelila tieto dve stránky jednej a tej istej veci na dve po sebe nasledujúce úlohy a tak v mene federalizácie odsunula vlastne slovenskú demokratizáciu do pozadia. Vyhovovalo jej to a preto to urobila predovšetkým kvôli sebe...

Slovenským paradoxom je však to, že túto politickú reprezentáciu zmietol práve august, hoci tento nemal s demokratizáciou nič spoločné... August na Slovensku znamenal radikálne opadnutie nacionálnej vlny. Do popredia sa dostáva princíp československej vzájomnosti...

A práve vtedy prichádza na slovenskú politickú scénu dr. Husák ako prvý tajomník ústredného výboru KSS... na čele novej slovenskej politickej reprezentácie, vytvorenej na augustovom zjazde KSS... Logika veci však túto reprezentáciu núti, aby plne prevzala požiadavku federalizácie. Preberá ju teda – a to aj s určitým nevyhnutným nacionalistickým zdôvodnením... Od tejto starej reprezentácie sa môže odlíšiť len tým, že dá

[21] KUSÝ, M.: Pravice, levice, střed a ti ostatní. Svět v obrazech, 1969, č. 7.

tomuto heslu kvalitatívne iný obsah než mu dávala ona. Federácia totiž napriek všetkým svojim prednostiam skrýva v sebe aj nebezpečie, že v Československu budú dve rozdielne republiky: jedna viac menej demokratická a jedna viac menej totalitná... Úlohou novej reprezentácie teda naďalej zostáva kvalitatívne sa odlíšiť od tejto predstavy svojich predchodcov a dať federácii na Slovensku tú náplň, ktorú jej vpísalo do vienka celé progresívne slovenské hnutie: náplň demokratickú a humanistickú."[22]

Po tejto mojej labutej piesni mi už opublikovali iba pár glos, posledná ešte vyšla 15. mája 1969 v Smene.[23] 80 stranovú brožúru Československá inštitucionálna revolúcia, vydanú Socialistickou akadémiou mi už skartovali a 6 Epištol o československom zázraku, ktoré pani Zora Dagmar Kločková so mnou v apríli 1969 natočila pre Československý rozhlas v Bratislave už nebolo odvysielaných.

Nastupovala normalizácia.

Democracy and Democratization, 1968

Miroslav Kusý

This article provides commentary by the author on his own period studies, articles and radio appearances dealing with the then understanding of "socialism with a human face by looking at specific topics, including "the Czechoslovak model of socialist democracy," "civic equality," "the Slovak question," "the good state," and "problems with the internal functioning of the Communist Party." A second dimension is activity from 1968, August 21 to the imposition of harsh regime of "normalization" in the spring of 1969.

[22] KUSÝ, M.: A nyní demokratizace, Politika, 1969, č. 4.

[23] [KUSÝ, M.:] Čo Vy na to, profesor Kusý?, Smena, 15.5.1969.

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 2008

ČESKOSLOVENSKÉ JARO – ČESKOSLOVENSKÁ ZIMA

Vilém Prečan

Před dvaceti lety, na první velké mezinárodní konferenci o československém roce 1968, bylo to v italské Cortoně na konci dubna 1988, jsem konstatoval, že označení Pražské jaro pro dějinnou epizodu z konce šedesátých let se sice rychle vžilo, že je však vágní, až matoucí. A že pod ním každý také rozumí něco jiného, většinou podle toho, jak a v jaké roli ten čas sám prožil. Už Plutarchos věděl před skoro dvěma tisíci lety, jak obtížné je rozumět době, kterou jsme neprožili. Pro historika je však stejně obtížné interpretovat minulost, jejímž byl současníkem.

Jakkoli se snažím vidět jmenovaný úsek československých dějin komplexně, v historickém kontextu, a pokouším se spravedlivě soudit o všech aktérech, nedokážu být nezaujatý. (Na objektivitu už historici znalí svého métier nevěří vůbec.) I já mám svou „pravdu" o „Pražském jaru", jinými slovy jeho interpretaci, a pokusím se ji zde v kostce vyložit.

V mém pojetí historie Pražského jara 1968 nekončí 21. srpna 1968; trvá nejméně do léta 1969. Zařazuji do ní také podpis moskevského protokolu, anulování vysočanského sjezdu KSČ, smlouvu o dočasném pobytu sovětských vojsk v Československu z října 1968, studentskou stávku z listopadu 1968, Smrkovského stávkokazeckou výzvu na adresu kovodělníků ochotných jít do stávky na podporu téhož Smrkovského, Palachovu varovnou oběť, horečné pokusy o posílení občanských vazeb a struktur nezávislých na normalizujícím se stranicko-mocenském aparátu. Definitivní tečkou za Pražským jarem jsou pro mne události ze srpna 1969 (potlačené demonstrace, Dubčekův podpis pod zákonným opatřením Federálního shromáždění k ochraně „veřejného pořádku" proti takzvaným protisocialistickým a protispolečenským silám), procedura veřejného odvolávání prohlášení a přísah ze srpna 1968, a pak miliony soukromých kapitulací milionů Čechů a Slováků při takzvaných prověrkách.

Československá krize

Události, jež se odehrály v roce 1968 v Československu a v souvislosti s Československem, se vzpírají jednoznačnému pojmenování. Šlo o příběh tak komplexní, že je těžké najít pro ně jediného společného jmenovatele. Označení Pražské jaro 1968 původně metaforicky pojmenovávalo náladu spontánní otevřenosti, rodící se svobodné diskuse a odvahy vyslovovat se nezakrytě o palčivých politických problémech, která se v časném jaru 1968 začala šířit Československem, a z toho vyplývající naději na jiný, lidštější komunismus. Okolní svět tuto novou situaci zaregistroval a dal jí onen poetický název, s nímž může historik stěží cokoli rozumného podniknout.

Zvolil jsem už před lety pro tuto epizodu v dějinách Československa pojmenování československá krize. Možná by bylo více na místě hovořit o zřetězení krizí či krizových situací, kdy jedna krize vyvolala vzápětí druhou a ta opět další, třetí. Nebo také o třech rozměrech krize, která načas vrátila Československo na politickou mapu Evropu, odkud tato země předtím jako politický subjekt ve dvacátém století dvakrát zmizela – na podzim 1938 a znovu po komunistickém převratu v únoru 1948.

Prvotní byla hluboká systémová krize československého komunismu. Pokus o její řešení domácími aktéry vyvolal velmi brzy krizi ve vztazích uvnitř sovětského bloku a vedl ke konfliktu, který vyvrcholil tím, že vojska pěti států varšavské smlouvy v čele s SSSR překročila hranice Československa a zemi obsadila. Smyslem vojenského zásahu bylo nikoli vést válku, nýbrž vytvořit kulisu pro palácový převrat s cílem zastavit demokratizační proces v Československu, v pojetí a ve slovníku sovětského vedení: zabránit vítězství kontrarevoluce a ztrátě socialistického Československa.

Největší vojenské manévry v Evropě od konce 2. světové války, zjevné porušení suverenity jednoho státu a uznávaných mezinárodních norem, nejasnost o možných krátkodobých i dlouhodobých důsledcích této akce pro bezpečnost a mír a poměr sil v Evropě, obavy z vytvoření precedentu pro další podobné kroky (v Rumunsku a v Jugoslávii), to vše v souhrnu vyvolalo akutní mezinárodní krizi, do níž byly tak či onak vtaženy struktura Severoatlantického paktu, Organizace spojených národů, vlády řady angažovaných i neangažovaných států. A také mezinárodní veřejnost, včetně komunistických a levicových stran v západním světě.

To je tedy onen řetěz krizových situací. Každá z nich měla jinou dimenzi prostorovou a časovou, svůj vlastní obsah, a může být koneckonců zkoumána samostatně, jestliže jsme si vědomi celého kontextu a souvislostí událostí. Příběh započatý na přelomu let 1967/68 byl jednou z epizod dlouhé řady pokusů překonat komunistický totalitarismus a jednou z kapitol neskončené studené války, jež mu také vtiskla pečeť své tvrdé reality a pravidel, které lze nazvat cynickými.

Definitivně se tento příběh uzavřel až o více než dvacet let později demokratickými revolucemi v Československu a dalších zemích středovýchodní Evropy v roce zázraků 1989 s koncem studené války: deklarací Václava Havla a Michaila Gorbačeva z 26. února 1990 a mezivládní československo-sovětskou dohodou o odchodu sovětských vojsk z Československa téhož data.

K systémové krizi československého komunismu

To základní, oč v roce 1968 v Československu šlo, bylo hledání východiska z hluboké krize, do níž československou společnost uvrhl mocenský monopol komunistické strany nastolený v roce 1948 a následná sovětizace země za řízení a pod vedením československých místodržitelů Moskvy. Z toho se vyvinula vleklá choroba zasahující všechny sféry státního a společenského organismu včetně hospodářství, kultury, duchovního života až po postavení Slováků a Slovenska a národnostních menšin.

Československá cesta do komunistického totalitarismu měla ve srovnání s ostatními satelitními zeměmi sovětského bloku některé odlišnosti. V Československu komunistická strana dobyla moc bez přítomnosti sovětské armády v zemi; pro myšlenku

socialismu (třebaže nešlo jen o socialismus v sovětské v podobě) byla získána většina obyvatelstva ještě předtím, než komunisté uzurpovali neomezenou moc; Sovětský svaz byl považován většinou obyvatelstva za garanta suverenity země a záruku před možným nebezpečím vycházejícím ze sousedního Německa; stoupenci těsného spojenectví s SSSR byli i ti nekomunističtí politikové, kteří se do vítězného komunistického převratu v únoru 1948 podíleli na vládě.

Následujících deset let „budování socialismu" zpochybnilo většinu z výchozích předpokladů československého komunismu a bylo ve všech směrech velkou lekcí pro všechny vrstvy české a slovenské společnosti. Destrukce občanské společnosti, decimování politických a kulturních elit, likvidace selského stavu a vrstvy drobných podnikatelů-živnostníků, neexistence občanských svobod, dlouhodobá izolace země od svobodného světa, kontrola pomocí nástrojů tajné politické policie, masová indoktrinace, ovládání prostředků informace komunistickou propagandou změnily zemi a společnost ve všech ohledech.

Destalinizační impulsy chruščovovské éry, jakož i částečné otevření kontaktů se svobodným světem činily poměry snesitelnějšími, posilovaly víru v reformovatelnost systému, ale ve svých konečných důsledcích jej rozviklávaly. Velké hospodářské potíže ze začátku šedesátých let si vynucovaly novou hospodářskou politiku. Výrazným faktorem nestability byla existence slovenské otázky, společenské hnutí odporu proti centralismu, které výrazně nabíralo na síle od roku 1963 a zasahovalo až do špiček komunistického aparátu na Slovensku. Opožděná a neochotně prováděná rehabilitace obětí násilí a zvůle při zavádění stalinismu zvyšovala politické napětí.

Od začátku šedesátých let v různých sociálních a intelektuálních prostředích, v komunistické straně i mimo ni, rostla nespokojenost se stavem veřejných věcí, provázená hledáním způsobů, jak řešit palčivé problémy, a vyúsťující ve všeobecně sdíleném přesvědčení o nutnosti zásadní změny.

Značná část intelektuálních vrstev, které byly součástí politického a kulturního establishmentu země, byla stále kritičtější ke stalinistické minulosti a stávala se stoupencem jistého druhu revizionismu, který měl podobu návratu k výchozímu ideálu čistého socialismu „bez deformací", k socialismu československého ražení. Socialismus, o jehož podstatě se vedly diskuse s odkazy nejdříve na Lenina a pak na Marxe, měl být zachován, měl však odpovídat duchovním a civilizačním tradicím země, jejímu postavení uprostřed Evropy, a měl zajistit hospodářskou prosperitu. Kritika minulosti i současnosti a hledání přerušené kontinuity s evropskými i staršími českými a slovenskými duchovními proudy našla výraz v pozoruhodném rozmachu literatury a umění, zejména filmového.

V létě a na podzim roku 1967 se vleklá latentní krize rychle změnila v krizi zjevnou a akutní. První tajemník ústředního výboru KSČ a prezident republiky Antonín Novotný, který v čele strany 14 let úspěšně, bez velkých otřesů maďarského nebo polského typu, zvládal kritické situace, se dostal do konfliktu s hnutím za nápravu poměrů, s kritikou takzvaných deformací socialismu a se Slovenskem. Spolu s aparáty, které ovládal, řešil situaci pokusem o návrat k režimu tvrdé ruky: spisovatelé revoltující na IV. sjezdu na konci června 1967 byli potrestáni stranickými tresty, spisovatelskému svazu byl odebrán týdeník Literární noviny, tribuna společenské kritiky a revizionistických názorů. Prvního tajemníka strany na Slovensku Alexandra Dubčeka Novotný obvinil z nacionalismu.

Studentskou demonstraci proti častým výpadkům elektřiny v pražských kolejích na Strahově 31. října 1967 brutálně potlačila policie.

V mocenském boji ve vedení strany, který tyto kroky vyvolaly, ztratil Novotný postavení prvního muže stranické a státní hierarchie, do čela strany byl zvolen 5. ledna 1968 Alexander Dubček. Novotný zůstal jen prezidentem, s čímž se nesmířil a připravoval revanš. Novotného manévry se cítilo ohroženo nové vedení, zejména když Novotný začal mobilizovat části aparátu, které mu zůstávaly věrné.

Program reforem, vyhlášených vedením komunistické strany, byl připraven právě v takovémto pohybu po svržení Antonína Novotného z piedestalu prvního muže ve státě. Byl jak součástí zápasu nového vedení KSČ o bezvýhradnou moc v politických aparátech země, tak výrazem snahy o vytvoření nového konsenzu s obyvatelstvem. Reformní projekt byl výsledkem předchozího probuzení společnosti a reakcí na ně. Vycházel z konceptu jisté demokratizace komunistického systému, založené na pojetí tzv. vedoucí úlohy komunistické strany, jež připouštělo určitou míru samostatnosti společenských subjektů a vylučovalo použití násilí v politice; součástí proponované reformy bylo rozšíření politických svobod obyvatelstva a hospodářská reforma s prvky omezeného tržního hospodářství.

Rozhodujícím faktorem, který v několika málo týdnech změnil politickou scénu v Československu, však nebyl až Akční program, ostatně přijatý a uveřejněný až na začátku dubna, nýbrž faktické uvolnění cenzury už v druhé polovině ledna 1968.

Apel na veřejné mínění a poskytnutí svobody slova novinářům v do té doby zglajchšaltovaném tisku, byl také součástí mocenského zápasu s Novotným; přízeň médií a veřejnosti byla kromě toho důležitou položkou v kalkulacích při soupeření o vliv a pozice některých členů nového vedení. Formálně byla předběžná cenzura zrušena rozhodnutím předsednictva ústředního výboru KSČ na začátku března. Velmi otevřeně však vystoupil už 21. ledna 1968 v deníku Práce a pak 10. února 1968 v ústředním listě KSČ Rudé právo Josef Smrkovský, který sice sehrál významnou roli při svržení Novotného, byl však v té době pouze členem ústředního výboru; do nejužšího vedení se dostal až o dva měsíce později. K pádu Novotného i z funkce prezidenta přispěla i historická náhoda – aféra generála Jana Sejny, kolem níž vznikla první velká nezávislá mediální kampaň.

Celkové uvolnění velmi brzy ukázalo, jak silná byla ve všech vrstvách české a slovenské, zdánlivě depolitizované společnosti touha po životě ve svobodě a lidské důstojnosti, jak velký byl potenciál pro realizaci změn. Vytvářelo se nezávislé veřejné mínění, vznikala infrastruktura organizací a institucí vyprošťujících se z „vedoucí úlohy", tj. z diktátu komunistické strany, formovaly se základy nové politické a společenské plurality a předpoklady pro obnovu občanské společnosti. Ke slovu se začínali hlásit i ti, které režim z nějakého důvodu dosud zahrnoval do kategorie „nespolehlivých" či „nepřátelských živlů", bývalí političtí vězňové, příslušníci katolických řádových společenství rozehnaných na počátku padesátých let, některé církve a náboženské společnosti.

Vznikala nová zájmová sdružení a občanské iniciativy ad hoc, i s úmyslem působit trvale; nejen Klub angažovaných nestraníků a řada organizací mládeže. Byla objevena Charta lidských a občanských práv a ustavil se zakládající výbor Společnosti pro lidská práva – jako občanská iniciativa. Podobně vznikl Kruh nezávislých spisovatelů. Byla znovuobjevena samospráva v původním pojetí a pracovalo se na projektech i na konkrétních návrzích, jak uplatnit její principy v různých sférách života společnosti.

Součástí tohoto procesu byla také rostoucí emancipace členstva komunistické strany od jejího aparátu a sílící aktivita skupin i jednotlivců, kteří prosazovali rozsáhlé personální změny v celé stranické struktuře, institucionální záruky nezvratnosti reforem, dokonce uvažovali o přeměně komunistické strany z monopolně vládnoucí v normální politickou stranu.

Řeč byla sice o „obrodě socialismu", a tento ideově-politický trend převažoval na veřejnosti po celý rok 1968, nechyběly však radikální koncepty, články, později i výzvy. Populární časopis Student otiskl 10. dubna 1968 přednášku filozofa Ivana Sviták, přednesenou tři týdny předtím na filozofické fakultě. Obsahovala analýzu totalitních diktatur, včetně její československé podoby, a končila programovou výzvou: „Klade-li se otázka odkud, s kým a kam, pak lze stručně odpovědět: Od Asie k Evropě, sami!... To znamená: Od totalitní diktatury k otevřené společnosti, k likvidaci mocenského monopolu a účinné kontroly mocenské elity svobodným tiskem a veřejným míněním. Od byrokratického řízení společnosti a kultury ‚hrdlořezy oficiální linie' ... k uplatňování základních lidských práv alespoň v rozsahu buržoazně demokratického Československa." Ale i Sviták zůstával na pozicích demokratického socialismu, hovořil o socialistické svobodě a otevřené socialistické společnosti.[1]

Už dvacet let je historie československé krize stále intenzivněji zkoumána a diskutována s ohledem na její takzvanou dualitu; míní se tím pokus o reformu shora pod heslem demokratizace na jedné straně a na straně druhé sociálně-politické hnutí k znovuvytvoření občanské společnosti, odkud vycházelo směřování k demokracii. (Ne-li demokratické revoluci. „Přerušená revoluce v Československu" nazval Gordon Skilling ne bez důvodu svou olbřímí monografii z roku 1976.) Oba zmínění velcí protagonisté našeho příběhu nicméně poměrně dlouhou dobu nebyli protivníky, nýbrž svého druhu spojenci: vzájemně byli na sobě závislí, možná ti dole víc na těch nahoře než naopak. Existovalo však mezi nimi i hodně napětí a konfliktního potenciálu, který vedl ke konfliktním situacím, někdy latentním, někdy zjevným. Obavy formující se občanské společnosti, že by se k reformám odhodlaná část vedení a aparátů komunistické strany mohla zastavit v půli cesty, se vynořily už koncem května, kdy na zasedání pléna ústředního výboru KSČ zazněly a byly pak zveřejněny hlasy o antisocialistických živlech a pravicovém nebezpečí.

Odpovědí byl manifest Dva tisíce slov, koncipovaný z podnětu skupiny vědců spisovatelem Ludvíkem Vaculíkem a zveřejněný 27. června 1968. Vyzval k občanské aktivitě v okresech a obcích, ale také ke slušnému vedení politického zápasu.

Komunistické aparáty a funkcionářské aktivy se vnitřně silně diferenciovaly. V Městském výboru KSČ v Praze se zformovala aktivní skupina funkcionářů, kteří spolu s tzv. progresisty v řadě krajských výborů prosadili na zasedání ústředního výboru v květnu svolání mimořádného sjezdu.

Zmíněné obavy veřejnosti z nespolehlivosti těch „nahoře" dostaly později další rozměr – že se vedení podřídí tlaku Moskvy, jakmile se stalo zřejmým, že sovětské a další spojenecká vedení se stavějí ke změnám v Československu nepřátelsky.

Dubčekovo vedení, zdaleka ne homogenní – byli v něm lidé, kteří se cítili reformami stále více ohroženi a hledali cestu dohody s jejich protivníky v sovětském vedení

[1] SVITÁK, I.: Hlavou proti zdi, Student, 10.4.1968. Viz též LIEHM, A. J. (ed.): Jaro 1968. Čítanka pro děti a mládež. Köln, Index 1988, k dispozici na http://www.blisty.cz/files/knihy/liehm/1968/044.pdf.

– se ocitalo v neřešitelném dilematu, mezi dvěma mlýnskými kameny. Z jedné strany byli pod tlakem domácího veřejného mínění, z druhé strany na ně doléhala kritika spojenců v Moskvě, Varšavě a východním Berlíně. Před prvními zatajovali vážnost konfliktu se „spojenci", druhé se snažili uchlácholit sliby, jejichž splněním by ovšem riskovali ztrátu důvěry doma a tak autentické popularity, jakou dosud komunističtí vůdcové nezažili.

Nejmasovější akcí před Srpnem bylo organizování podpisů pod poselství československé delegaci, která jela na schůzku se sovětským politbyrem v Cierné nad Tisou. Tato podpisová akce byla dvojznačná: vyjádření podpory vedení, ale také jmenovitá výzva každému členu předsednictva KSČ, aby hájil zájmy demokratizačního úsilí tváří v tvář nepochopení či odporu Moskvy. Mezi čtyřmi „S", jež symbolicky vyjadřovala smysl poselství „Socialismus, Spojenectví, Svoboda, Suverenita", stále výrazněji do popředí vystupovala dvě poslední: svoboda a suverenita.

Alexander Dubček a jeho nejbližší spolupracovníci nebyli ani tak lehkomyslní, jak by se mohlo při zpětném pohledu zdát. Spíše na počátku nevěděli, do čeho se vlastně pouštějí, nerozuměli dost dobře ani postavení země, jejíž osudy byli rozhodnuti určovat, ani své situaci vlastní. Byli zcela nepřipraveni na konflikt s Velkým bratrem, který je zaskočil. (Stejně tak je zaskočil tlak veřejnosti po zrušení cenzury.) Ano, byla to zcela nová situace – v tak konfliktním vztahu vůči Moskvě (a jí vedené jednotné frontě pěti „bratrských zemí") se neocitlo ještě žádné vedení komunistického Československa. Jejich situace byla také nesmírně obtížná vzhledem k tomu, na kolik způsobů byla země svázána – zdálo se, že na život a na smrt – se Sovětským svazem a jak silnými nástroji k ovládání země a k vynucování disciplíny Sověti vládli. Ostatně, tehdejší československé vedení nejen nemělo alternativu pro případ roztržky s Moskvou; ani v nejužším mocenském grémiu země (v předsednictvu ústředního výboru KSČ), jehož členy byli nejmocnější muži země, první tajemník komunistické strany, předseda vlády a předseda parlamentu, se o takových věcech nedalo otevřeně mluvit. Ještě téhož dne by byli Sověti informováni svými lidmi, které i v tomto grémiu měli, a co víc, vedení by se rozpadlo, tak jako by se asi rozpoltila komunistická strana.

Nelze ani domyslet, co všechno by muselo být jiné, aby Dubček se svými lidmi ve vedení mohli (za podmínky, že by chtěli) jako prevenci proti vojenskému zásahu československý problém takzvaně internacionalizovat, jak se o tom mluvilo v některých kruzích hned po Srpnu nebo jak to bylo nadhozeno v některých pozdějších úvahách o dilematech československé krize let 1968–69.

Události roku 1968, a to už v měsících před srpnovou invazí, staly se tak zkušebním kamenem vedoucích elit komunistické strany, jejich cílů, loajalit, politického rozhledu, orientace v mezinárodní situaci, schopnosti řídit osudy země. Za všechno nemohli sami, koneckonců je zasáhl bumerang Února 1948, ne-li dokonce nejtěsnějšího spojenectví s SSSR, které bylo společnou politikou všech československých vlád už od Košic v roce 1945.

Podobně jako ti „nahoře", ani ti „dole" nebyli připraveni na to, co je čekalo, včetně komunistických intelektuálů, antidogmatického establishmentu v kruzích tvůrčí inteligence, reformně orientovaných žurnalistů a funkcionářů v masmédiích a v komunistických aparátech. Dnes bychom mohli říci, že kromě spontaneity byl v jejich usilování také pořádný díl utopických představ.

Krize Moskva–Praha

Druhým článkem v řetězu krizových situací souvisejících s Československem roku 1968 byl vnitroblokový konflikt v „socialistickém společenství". Potíže, s nimiž byli Sověti konfrontováni ve svém vnějším impériu a které je už dvakrát přiměly použít vojenskou sílu ke stabilizaci režimu (v Berlíně 1953, v Maďarsku roku 1956), se v československém případě v mnohém odlišovaly od zmíněných dvou předcházejících. Mimo jiné to byla aktivní role, kterou v zostřování vnitroblokové krize sehráli nejvyšší představitelé Polska, NDR, Bulharska a Maďarska, na prvním místě Walter Ulbricht a Wladyslaw Gomulka. Jednak jako radikální kritikové politického uvolnění a reforem v Československu a iniciativní podněcovatelé „krajních opatření", jednak jako členové nové formace „pětky", kolektivního orgánu, v níž Sověti nechávali schválit či posvětit „společné kroky". „Krajní opatření" bylo eufemistické označení pro vojenský zásah v Československu, obvykle užívané na schůzích sovětského politbyra a na setkáních pětky.

Je až překvapivé, kolik energie a času věnovali vedoucí představitelé sovětské velmoci československým záležitostem od poloviny března do 20. srpna 1968. Za tu dobu bylo Československo na pořadu jednání osmnácti schůzí politbyra a dvou plenárních schůzí ústředního výboru KSSS. Dvakrát se sešla porada šesti – „pětky" s Čechoslováky (v březnu v Drážďanech a v srpnu v Bratislavě), dvakrát Sověti sami s Čechoslováky – v květnu v Moskvě a v létě v Cierné nad Tisou, kdy po čtyři dny celé sovětské politbyro přejíždělo sovětské hranice na rozhovory s předsednictvem československé strany. Třikrát se sešla „pětka" bez československých komunistů: 8. května v Moskvě, 15. července ve Varšavě a 18. srpna znovu v Moskvě.

V sovětském politbyru byl vývoj v Československu zaregistrován s velkým znepokojením poprvé na zasedám 15. března, a to výroky o „běsnění v tisku, rozhlase a televizi" a o tom, že „to všechno směřuje k odtržení Československa od socialistického tábora". Úvaha o nezbytnosti vojenského zásahu v Československu byla v politbyru poprvé vyslovena 6. května, zatím se však jednalo jen o přípravu štábního vojenského cvičení armád Varšavské smlouvy na území Československa, jež bylo programováno jako forma nátlaku na československé politické vedení i na veřejnost.

Definitivní rozhodnutí o vojenském zásahu učinilo politbyro až 17. srpna, přičemž Leonid Brežněv znovu položil otázku, zda je možné kladně ovlivnit Dubčeka, aby se „odřekl pravičáků", což měl vysondovat maďarský lídr János Kádár. Na poradě pětky 18. srpna byl projednán a schválen plán politického postupu po vstupu vojsk. Onen plán ovšem – jak známo – ztroskotal na špatném odhadu poměru sil v předsednictvu KSČ, na tom, že spiklenci na československé straně, dohodnutí s Moskvou, nebyli s to splnit převzaté úkoly, a na spontánním odporu většiny obyvatelstva Československa.

Hlavním argumentem sovětské strany byla „hrozba kontrarevoluce", „řádění protisocialistických a protisovětských sil". V deseti dnech po bratislavském summitu se výtky a požadavky na „obnovení pořádku" v Československu soustřeďovaly na čtyři okruhy otázek:

1. komunistická strana neovládá masmédia, takže vyvíjejí protisocialistickou a protisovětskou činnost;
2. v zemi jsou aktivní politické kluby, které stojí na protisocialistických pozicích, a obnovuje se sociálnědemokratická strana;

3. odvolání ředitele televize Jiřího Pelikána, ředitele rozhlasu Zdeňka Hejzlara, některých tajemníků ústředního výboru KSČ, člena předsednictva strany Františka Kriegla a ministra vnitra Josefa Pavla;
4. vyčlenění státní bezpečnosti, v jejímž čele stál jejich člověk, z pražského ministerstva vnitra.

V průběhu československé krize byly také nově formulovány zásady vztahů uvnitř takzvaného „socialistického společenství". Kvintesencí byla formule o tom, že „podpora, upevňování a ochrana socialistických vymožeností, jichž bylo dosaženo hrdinným úsilím a obětavou prací lidu každé země, jsou společnou internacionální povinností socialistických zemí". Tato formulka, pro niž se ve světě ujal název Brežněvova doktrína omezené suverenity, posvěcovala právo společného zásahu či trestné výpravy všude tam, kde byly „socialistické vymoženosti" údajně ohroženy.

Náznak mezinárodní krize

V této souvislosti se dotknu jediného problému – internacionalizace československého problému ze strany československé diplomacie a státní reprezentace.

Českoslovenští představitelé ani na poradách představitelů Varšavské smlouvy, ani při dvoustranných jednáních, ani při žádné jiné příležitosti v roce 1968 nezpochybnili žádný ze závazků v organizaci Varšavské smlouvy nebo v Radě vzájemné hospodářské pomoci. Nelze najít jediný případ, který by svědčil o tom, že by spor uvnitř bloku přenášeli na mezinárodní fórum, nebo zde hledali spojence pro svůj konflikt se Sověty a dalšími státy „pětky". S výjimkou takových gest, jako bylo pozvání Nicolae Ceaușesca a Josipa Broze-Tita k návštěvě Prahy v srpnu 1968. Neoficiálními kanály bylo západním velvyslanectvím v Praze dáno najevo, že intervence ze strany Západu by byla v konfliktu Prahy s Moskvou kontraproduktivní.

Výjimkou byla bezprostřední reakce na vstup vojsk pěti států do Československa v prohlášeních vedení KSČ, československé vlády, parlamentu a československé diplomacie z 21. srpna 1968 a několika následujících dnů. Předsednictvo ÚV KSČ schválilo většinou Dubčekových stoupenců krátce po půlnoci 21. srpna prohlášení, v němž se oznamovalo, že vojska pěti států překročila státní hranice Československa bez vědomí a bez souhlasu státní a stranické reprezentace, a označilo tento krok za popření základních norem mezinárodního práva. Na ně pak navazovala nespočetná řada protestů proti vojenské akci i oficiálních stanovisek. V prohlášení předsednictva Národního shromáždění – parlamentu – se už výslovně hovořilo o „okupaci Československa" (21.8.1968). V nótách ministerstva zahraničí ČSSR zaslaných 21. srpna 1968 velvyslanectvím pěti států zúčastněných na vojenské akci se mj. pravilo, že násilná okupace Československa je v rozporu s Chartou OSN, Varšavskou smlouvou a se základními zásadami mezinárodního práva. O „okupaci" a „aktu agrese" hovořilo prohlášení vlády vysílané téhož dne večer.

V duchu uvedených stanovisek jednal stálý zástupce Československa v OSN s tehdejším generálním tajemníkem OSN U Thantem a poté vystoupil ve dnech 21. a 22. srpna v Radě bezpečnosti při projednávání situace v Československu; 24. srpna 1968 pronesl rozsáhlý projev ministr zahraničí Jiří Hájek.

Aktivita Rady bezpečnosti v této věci skončila poté, když československá mise 27. srpna požádala, aby byla otázka stažena z programu Rady bezpečnosti, a to „vzhledem k tomu, že během československo-sovětských rozhovorů, které se konaly v Moskvě od 23. do 26. srpna 1968, bylo dosaženo dohody o podstatě problému". To odpovídalo ustanovením moskevského protokolu z 26. srpna 1968, v němž českoslovenští signatáři přijali kapitulační podmínky, na jejichž základě měl být normalizován život v zemi a vztahy mezi Československem a státy „socialistického společenství".

Poté, co jsou k dispozici dokumenty o postojích Washingtonu, Paříže, Londýna, je zřejmé, že Západ neměl účinnou zbraň proti sovětské agresi směřující k udržení „pořádku" ve vlastním domě. Oficiální protesty byly konec konců jen svého druhu stínovým divadlem. Kroky, jimiž západní diplomacie reagovala na 21. srpen, byly především povinnou daní k zachování tváře před veřejností. Momentálně měly západní velmoci jiné prioritní zájmy než jít do horké války kvůli Československu, jehož představitelé ostatně už za pět šest dní dali najevo, že si žádnou intervenci ve prospěch své země nepřejí.

K několika specifickým otázkám

1. „Československý týden", sedm dnů celonárodního hnutí odporu proti invazi 21.–27. srpna 1968, by byl nemyslitelný bez předcházejících šesti měsíců, kdy se vytvářela nezávislá veřejnost a nezávislé veřejné mínění a kdy stále výrazněji vzrůstalo občanské a národní sebevědomí příslušníků všech vrstev obyvatelstva. Paradoxně byl onen týden a následujících sedm měsíců obdobím největší svobody oproti tomu, co lidé v Československu zažili v předcházejících dvou desetiletích.

Noční prohlášení předsednictva ústředního výboru KSČ z 21. srpna bylo historickým činem z hlediska celé dosavadní historie komunistické strany v Československu, v níž od jejího vzniku vždy nabyla vrchu a prosadila se „linie" diktovaná z Moskvy. Jednoznačné distancování se od obsazení země cizími armádami a jeho odsouzení jako aktu odporujícího mezinárodnímu právu, a to grémiem, jehož členové soustřeďovali ve svých rukou všechny nitky moci ve státě, mělo velkou váhu i z praktického hlediska. Lidovému odporu dávalo punc legitimity, posilovalo jednotu odporu lidového a odporu neseného institucemi, jako byla vláda, Národní shromáždění apod., vytvářelo pocit jednoty lidu a státně politické reprezentace. A zejména mařilo šance na rychlý politický úspěch intervence s pomocí klamného manévru o bratrské pomoci přicházející na „pozvání" československých činitelů. Usvědčovalo také ze lži sovětské nóty adresované americké, britské a francouzské vládě, v nichž se tvrdilo, že k vojenskému zásahu došlo na žádost československé vlády. (V tomto směru byla stejně důležitá jako prohlášení samotné okolnost, že se pracovníkům rozhlasu podařilo včas s ním seznámit veřejnost.)

Ve všech ostatních ohledech však nečinnost nejvyšších reprezentantů země právě v době nejkritičtější bije do očí. Žádný pokyn co dělat s výjimkou výzev: zachovejte klid, neklaďte odpor a čekejte, až Národní shromáždění, vláda a ústřední výbor komunistické strany projednají situaci. Není k dispozici sebemenší doklad o tom, že by někdo ze sedmi mužů, kteří hlasovali pro zmíněné prohlášení, byť jen naznačil, že o možnosti sovětského zásahu uvažoval a že by měl pro takovou eventualitu v záloze nějaký plán. Žádný nenavrhl odejít do dobře vybaveného vládního podzemního krytu, odkud bylo možno řídit zemi po dlouhou dobu.

Alexander Dubček byl v kritické situaci bezradný. Dotazován tajemníkem městského výboru KSČ v Praze, jehož předsednictvo po půlnoci 21. srpna zasedalo a radilo se o tom, zda organizovat na druhý den generální stávku a zda svolat poradu delegátů připravovaného sjezdu KSČ, dal najevo, že nemůže dělat nic jiného než čekat, až se dostaví k jednání představitel Sovětského svazu a až se sejde ústřední výbor.

Mezitím však nastal všeobecný pohyb a pozdvižení obyvatelstva v celé zemi: mladí lidé, dělníci, zaměstnanci rozhlasu, tisku a televize, všichni začali jednat, spontánně a bez centrálního řízení. Občanský odpor, bezpodmínečně odsuzující okupaci a požadující odchod cizích vojsk, odmítající spolupráci s invazními jednotkami a politickou kolaboraci jakéhokoli typu, požadující návrat odvlečených státních a stranických představitelů do funkcí a vyjadřující odhodlání pokračovat v započaté přestavbě společenského systému, to byl základ, na němž se v krátké době vytvořila celospolečenská jednota a solidarita.

V tomto hnutí odporu se sešli příslušníci všech generačních a sociálních skupin i národností, nekomunisté i členové KSČ. Jeho součástí byl oficiální odpor ústavních a jiných vrcholných institucí, úřadů a složek státní moci a správy na všech úrovních, pokud byly s to vyvíjet činnost, i diplomatických představitelů Československa. Součástí celospolečenského hnutí odporu byl vysočanský sjezd KSČ a aktivita nižších složek aparátu komunistické strany i jejích organizací.

I když byl veškerý odpor neozbrojený, nebyl pasivní. Ukázal, jak těžké je ovládnout zemi, jejíž všechny civilní struktury se k ozbrojenému agresorovi obrátí zády. Bylo už také rozpoznáno a detailně dokumentováno, jakou úlohu sehrál v celonárodním hnutí odporu rozhlas a ostatní moderní komunikační prostředky jako skutečná politická moc, schopná koordinovat společenský život v celostátním měřítku.

Tento neozbrojený odpor vyvolal mohutnou vlnu celosvětové solidarity s obětí intervence, která přinesla především Sovětskému svazu obrovskou ztrátu mezinárodní prestiže.

2. Moskva pochopila nejpozději 48 hodin po zahájení invaze, že vojensky úspěšný manévr skončil politickým fiaskem. Sovětské vedení se dokázalo rychle přeorientovat; dospělo k závěru, že k ukončení nenásilného odporu obyvatelstva, který vyvolával stále větší mezinárodní odezvu, k zastavení další internacionalizace československé otázky potřebuje Dubčeka a ostatní „progresivní" představitele, kteří byli odvlečeni nebo kteří – ač ponecháni Sověty na svobodě – odmítli 21. srpna 1968 sovětskou invazi a vojensko-politický plán bratrské moci. Jinými slovy: moskevskou politiku měli pomoci uskutečnit lidé, kteří se stali populárními tím, že se proti ní postavili, a jejichž bezpodmínečný návrat do státních a stranických funkcí prosazovali lidé v Československu svou neústupností.

Tito vůdci – řeč není o Vasilu Biľakovi, Aloisu Indrovi, Drahomíru Kolderovi a jim podobných – byli tedy lidu vráceni, když se předtím podpisem tajného moskevského protokolu zavázali „obnovit pořádek" v sovětském duchu.

Ludvík Svoboda svou cestou do Moskvy vytrhl Sovětům trn z paty v momentu, kdy jejich původní plán politicky ztroskotal, a pak sehrál úlohu takřka zrádcovskou. Někteří – nejvýrazněji Oldřich Černík a Gustáv Husák – začali už v Moskvě hrát svou vlastní hru; další mohli být přesvědčeni, že není jiné řešení nebo že se dá ještě něco šikovně uhrát, a vykonali svou „mouřenínkou" roli bona fide. Dubček a jeho blízcí se možná

vraceli z Moskvy s odhodláním „vyřešit jedno z nejstarších a nejobtížněji řešitelných dilemat, s nimiž je lidstvo konfrontováno, dilema omezené spolupráce se zlem v zájmu jeho oslabování",[2] nicméně vrátili se odtud také, ne-li především, jako vykonavatelé politiky Moskvy, která se rozhodla použít či využít je k zvládnutí československého problému, poté co se ukázalo, že bez nich je to příliš komplikované. (Nutno připomenout, že kapitulační akt, tzv. moskevský protokol, nepodepsal jediný z Dubčekových lidí, František Kriegel.) A každý z nich pokračoval v díle normalizace spolu s ostatními nebo jednotlivě tak dlouho, dokud byl pro Sověty ještě potřebný a dokud ho oni sami nehodili přes palubu nebo nedali najevo těm, kteří sami byli určeni k odstranění ze scény až v další fázi, že je pro ně neúnosný. Nutno říci, že každý z těch, kteří měli na začátku září největší důvěru masy obyvatelstva země, zůstal ve funkci dost dlouho, aby pomohl připravit další fázi pacifikace lidového hnutí. Sám od sebe odešel, už v polovině listopadu 1968, pouze Zdeněk Mlynář, i on ovšem předtím normalizaci napomohl.

3. To všechno bylo bezprostředně po návratu Dubčeka a spol. z Moskvy zřejmé málokomu. Invaze měla dvojí – zpočátku protichůdný důsledek. Jak řečeno, stala se velkým impulsem k rozvinutí širokého sociálně-politického hnutí občanů, jež mělo takřka celospolečenský charakter. Na dějinný okamžik ustoupil do pozadí rozpor mezi těmi nahoře a dole, zdálo se, že společenství zájmů převažuje nad vším ostatním, že už neplatí „oni a my". Oni nahoře se o takové zdání ovšem hned po návratu z moskevského zajetí pečlivě starali.

Že je tomu ve skutečnosti jinak, se projevovalo postupně, při naplňování kapitulačního aktu z 26. srpna. Zpočátku byly všechny nepříjemné kroky vedení, z nichž nejcitelnější bylo anulování vysočanského sjezdu (prohlášení vysočanského sjezdu z 22. srpna za neplatný bylo likvidací nejvýznamnějšího samostatného kroku, který kdy KSČ od svého vzniku učinila), prezentovány jako nezbytné taktické ústupky k dosažení rychlého odchodu vojsk. Až postupně se vyjevovalo, že normalizace podle sovětského předpisu byla zahájena podpisem moskevského protokolu, byť zpočátku šlo ještě o normalizaci v mírném stylu. Procitnutí z iluze „jednoty" nastalo v polovině října, když byla podepsána smlouva o dočasném pobytu sovětských vojsk v Československu a s dalšími akty konsolidace mocenských aparátů a ústupky před sovětským tlakem.

Masová solidarita byla rozdrolována, vůle k odporu širokých vrstev obyvatelstva ze srpna 1968 krok za krokem paralyzována. Takzvaná „reálná" politika reformní reprezentace značkovala cestu a vytvářela návod pro „reálněpolitické" východisko příslovečného muže z ulice, a to jak ve věcech velké politiky, tak v jeho každodenním mikrosvětě. Síly ochotné restaurovat totalitní moc podle sovětského receptu se formovaly takřka před očima traumatizovaného, „národními hrdiny" postupně pacifikovaného a dezorientovaného obyvatelstva.

[2] „... eines der ältesten und am Schwierigsten zu losenden Dilemmata, denen sich die Menschheit gegenübersieht, zu lösen, das Dilemma der begrenzten Zusammenarbeit mit dem Bösen im Interesse seiner Abschwächung." Takto charakterizoval politiku menšího zla – tehdy šlo o protektorátní vládu – George F. Kennan v době svého diplomatického působení v Praze. (KENNAN, G. F.: Diplomat in Prag. 1938–1940. Berichte, Briefe, Aufzeichnungen. Frankfurt/M 1972.)

Bylo stále zjevnější, že všechny demokratizační předsrpnové svobody stály na hliněných nohách, jestliže byla zachována tzv. vedoucí úloha strany, tj. určující role mocenského centra. Množily se příklady toho, jak snadné je změnit či zrušit zákon, zrušit registraci společnosti, pozastavit vydávání časopisu nebo jej zcela zlikvidovat, zařídit odvolání či rezignaci nepohodlných lidí a nahradit je povolnými loutkami či takovými lidmi, kteří měli iluzi, že menším zlem zabraňují zlu většímu. A tak se začínala šířit nálada bezvýchodnosti, zklamání a znechucení, jež spoluvytvářela sociálně psychologické podmínky k restauraci autoritativního režimu bez masových konfliktů. Původní solidární heslo „jsme s vámi, buďte s námi" zaznívalo stále víc jako zoufalá naléhavá připomínka (buďte přece s námi!) a mělo brzy umlknout, když nacházelo stále menší ohlas a nakonec už jen hluché uši.

V takové situaci dozrávalo rozhodnutí Jana Palacha k činu, který měl podle jeho představy vyburcovat občany k obraně proti sovětské lži, která hrozila stát se československou pravdou, vyburcovat občanskou společnost k sebeobraně. Palachova živá pochodeň zemí vskutku otřásla, na okamžik takřka všichni strnuli.

Ale to bylo všechno. Pokračovaly už jen poziční ústupové půtky o záchranu té či oné svobody, toho či onoho činitele, ještě se přijímala vzdorná prohlášení (a byla většinou velmi brzy zapomenuta). Zkoušelo se všechno, spojit studenty s dělníky, tehdy se rozvíjela aktivita Hnutí revoluční mládeže. A podvakrát dali lidé v březnu 1969 v ulicích ve spontánním výbuchu radosti nad hokejovým vítězstvím československého mužstva najevo, co si myslí o „Rusácích".

Posledním velkým aktem protestu byly letáky a demonstrace k prvnímu výročí invaze. Tehdy však byl režim rozhodnut všem, a zejména mládeži, která nejdéle ze všech nechtěla odejít do soukromí, udělit názornou lekci o tom, komu patří ulice. V srpnu 1969 to nebyli sovětští vojáci ani sovětské tanky, ale pohotovostní oddíly československého bezpečnostního sboru, tankové sbory československé armády, českoslovenští policisté a příslušníci československých dělnických milicí, kdo silou či hrozbou síly potlačili vzpomínkové demonstrace ve velkých městech Čech, Moravy a Slovenska. Řízení akce měl na starosti předseda federální vlády Oldřich Černík, rok předtím odvlečený v poutech do Moskvy, a zákonné posvěcení mu dal jiný hrdina „Pražského jara" Alexander Dubček, ještě na nějakou dobu předseda Federálního shromáždění. Na základě Dubčekem podepsaného „prugelpatentu" byli biti, zatýkáni a odsouzeni lidé, kteří demonstrovali s jeho jménem na rtech.

V té době už byly rozhlas, televize i tisk v Československu konsolidovány, tj. „usměrněny", a lekce udělená lidu se v těchto sdělovacích prostředcích oslavovala jako „odražení náporu nepřátel". Do roka a do dne od slavného „československého týdne" tak bylo viditelně postaveno mimo zákon vše, co bylo v srpnu 1968 nebo i později řečeno, slavnostně proklamováno a slavnostně odpřísáhnuto slibem solidarity. Sovětská lež, poražená v „československém týdnu", se stala v Československu pravdou zaznívající už napořád ze všech informačních kanálů, které se před rokem tak proslavily po celém světě.

Události dvanácti měsíců následujících po 21. srpnu 1968 zůstávají vzpomínkou na všechny, kdo nechtěli kapitulovat a hledali způsoby, jak zachránit alespoň něco ze svobody, jíž předtím ochutnali. Jsou ale také svědectvím o tom, jak je poměrně snadné ochromit,

pacifikovat a rozložit občanskou společnost v totalitních a autoritativních režimech a jaké nástroje k tomu má moc soustředěná v aparátech jedné strany.

4. Normalizace, jejíž průběh se znatelně urychlil po nástupu Gustáva Husáka do čela KSČ v dubnu 1969, se nezastavila na stavu ovládání společnosti před vypuknutím krize v roce 1967. Pokračovala až k momentu, který představoval novou fázi totalitního komunistického systému, jež dostala pojmenování reálný socialismus. Jedním z prvků nové situace byla skutečnost, že z komunistické strany byl vymýcen element, který v ní existoval po dobu nejméně patnácti let před rokem 1968, totiž revizionismus ve všech jeho formách a podobách.

Způsob, jakým ztroskotal pokus o reformu, totiž zásahem zvnějšku, ponechal ovšem otevřený prostor pro úvahy, spekulace i mýty o něm a jeho perspektivách – kdyby byl ponechán sám sobě. (Včetně spekulace o tom, že Sověti uchránili Dubčeka před tím, že by je sám o něco později musel požádat o „bratrskou" pomoc, až by opravdu hrozila ztráta „vedoucí úlohy" KSČ.) Jak by to dopadlo bez srpnové invaze, to se už nikdy nedovíme; skutečnost byla taková, jak ji známe z reality dvaceti následujících let. (Anebo jak se můžeme domýšlet z osudu Gorbačovova pokusu o reformu a otevření se světu, který skončil rozpadem Sovětského svazu i zhroucením komunistického režimu.)

Těch, kdo už na jaře 1969 zřetelně vyslovili, že „ideologie obrody ztroskotala", že „československý rok 1968 ukázal ve všech svých vítězstvích i prohrách jediné: podobu naší dlouholeté krize" (Jaroslav Střítecký v polemice o Kunderův Český úděl), těch, kdo vystoupili proti provinciálnímu mesianismu, nekriticky glorifikujícímu československý experiment (Václav Havel v téže polemice), bylo opravdu málo. I mezi těmi, kteří necelé dva roky předtím na spisovatelském sjezdu zahájili revoltu proti komunistickému aparátu, ještě převažovalo přesvědčení, jež v polemice s Václavem Havlem potírajícím iluze těchto intelektuálních protagonistů zápasu o „pravý" socialismus vyjádřil Karel Kosík: „Společnost, která by vzešla z československého jara, neměla a nechtěla být pouze normálně a zdravě fungujícím společenským organismem, nýbrž opravdovou socialistickou společností, negující jak kapitalismus, tak stalinismus."[3]

Dnes, kdy víme všechno podstatné také o „velkém světě" roku 1968, o tom, čím byly zaměstnány Spojené státy a proč si Sověti nemuseli dělat příliš velké starosti s reakcí Západu na jejich trestnou výpravu proti neposlušnému satelitovi, nebylo by nic snazšího než říci, že si Češi a Slováci pro svůj zápas za svobodu a za právo vzít osudy své země do vlastních rukou nevybrali právě nejvhodnější okamžik. Jako historici však víme, že dějiny nejsou šachová partie, že budoucnost je vždy zahalena mlhou, že lidé nikdy nevědí, co vlastně začínají a jaké budou konce toho, co dnes začínají.

Ne všichni kapitulovali a ne všichni se přizpůsobili pravidlům „obnoveného pořádku". Zkušenost československého jara, jeho porážky a následující československé zimy přinášela novou orientaci, jež vykrystalizovala do poznání o nedělitelnosti svobody a všeobecné platnosti občanských a lidských práv, až nakonec našla výraz v Chartě 77, v občanských aktivitách a občanské svépomoci, v duchovním vzdoru a odporu. Později

[3] Polemika proběhla nejprve na stránkách týdeníku Listy, které byly pokračováním Literárních novin, a když byly Listy na jaře 1969 zastaveny, pokračovala v brněnském měsíčníku Host do domu, dokud nebyl i on zastaven.

– v roce 1988 – to Jaroslav Šabata (zvolený na vysočanském sjezdu za člena ústředního výboru KSČ, odsouzený v roce 1972 na šest a půl roku vězení a záhy po propuštění signatář Charty 77) pojmenuje perspektivou všeobecné občanské emancipace.[4]

A právě vzhledem k tomu, k čemu přerušená cesta k demokracii roku 1968 otevřela cestu, s ohledem na budoucnost, jež vždy přichází „na holubičích nožkách" (Friedrich Nietzsche), se možná dnes dokonce shodneme na tom, že období dvou tří let československé krize z konce šedesátých let bylo nejhlubším předělem v dějinách země od Mnichova 1938.

Nikdo a nic už nemělo být jako předtím. – To je ale zřejmé až při zpětném pohledu, skrze společenské procesy dalších dvaceti let znehybnění a marasmu, zvaného normalizace. Za výbuch touhy po svobodě, za pokus o sebeosvobození, za první kroky k vymanění ze „smrtelné duchovní choroby komunismu" (Karl Popper), které provázely pokus o reformu systému podniknutý establishmentem komunistického státu v roce 1968, zaplatila československá společnost obrovskou cenu v podobě takzvané normalizace.

5. Paradoxně byla normalizace cestou ke zhroucení režimu, krokem k propasti, která o dvacet let později pohřbila komunistický systém; normalizace nastavila výhybku na slepou kolej. Tak tedy ještě větší cenu, dá-li se to poměřovat, KSČ zaplatila, když prosadila, sice pod tlakem Moskvy a podle jejího návodu, ale silami vlastního vedení a aparátů, restauraci režimu do podoby reálného socialismu sedmdesátých a osmdesátých let: vyřadila se z možnosti ovlivňovat budoucnost (a později se smysluplně transformovat, jako se to podařilo komunistické straně v Polsku a v Maďarsku).

Také Gorbačov prohrál Československo (bylo-li vůbec ještě k získání): koneckonců – jedním z paradoxů dějin – v důsledku svého reformního pokusu, ale ještě předtím proto, že se neodhodlal ve jménu „přestavby" a „nového myšlení" včas odsoudit invazi ze srpna 1968. Aby nezasahoval do vnitřních věcí Československa (a nedestabilizoval je), nezasáhl ani do vlastních věcí Sovětského svazu, jak ho k tomu koncem léta 1989 v otevřeném dopise vybídl jeden z československých disidentů Milan Šimečka: „Prosím, abyste zasáhl do Vašich vnitřních věcí a odsouzením intervence zbavil svou vlastní zemi mravní zátěže staré viny, která zpochybňuje i nadějné činy současné."[5] (Pravda, Gorbačov zůstal věrný své politice neintervence i v listopadu 1989, a zasloužil se tak nepřímo o zhroucení komunistického panství v Československu. Vedení KSČ, poté co se ocitlo v mezinárodní izolaci a když se od něho distancovala na veřejných demonstracích většina obyvatelstva, nakonec samo rezignovalo na „vedoucí úlohu".)

Gorbačov ostatně nepodpořil ani Alexandra Dubčeka, který se rozhodl v lednu 1988 prolomit dlouholeté mlčení a veřejně vystoupit – v obsáhlém rozhovoru pro italský komunistický deník L'Unitá – na podporu sovětské perestrojky a Gorbačovovy politiky, přičemž odsoudil sovětskou intervenci z roku 1968 a obhajoval svůj postup v době, kdy stál v čele KSČ.

[4] V rozhovoru, který byl nejdříve publikován samizdatem (Obsah, říjen 1987); následně ho přetiskly Listy, 18, 1, únor 1988, s. 17–26 pod titulem Kdy už čas oponou trhne? Rozhovor s Jaroslavem Šabatou.

[5] Otevřený dopis předsedovi Nejvyššího sovětu SSSR Michailu Gorbačovovi, datovaný 7. 9. 1989, byl vysílán rozhlasovou stanicí Svobodná Evropa 10. 9. 1989. Plný text otevřeného dopisu viz KUSÝ, M.: Na vlnách slobodnej Európy. Bratislava 1990, 199 an.

Dubčekova obhajoba reformy z roku 1968 nenacházela velkou odezvu ani doma. Pro Husákův režim zůstával přirozeně stále nepřítelem. Ale měl co říci k opravdu nejsoučasnějším problémům země? Přicházel jakoby z minulosti, v trochu přešitém, nicméně nemoderním kostýmu, byl obrácen především do minulosti a jeho slovník už málokoho oslovoval. Podobný osud stíhal Obrodu, nezávislé sdružení bývalých komunistů; byli odmítáni a pronásledovani režimem jako nepřítel číslo jedna, a ve veřejnosti nacházeli malou odezvu.

6. Život byl totiž jinde, i když se to naplno vyjevilo až ve chvíli převratu. Dvacet let po Pražském jaru byly i v Československu vyloženy otevřeně na stůl demokratické karty. „Jestliže … po padesáti letech víme něco naprosto přesně, tak je to to, že všechno by dnes bylo jiné, kdyby v naší zemi nebyla postupně omezována a nakonec zničena demokratická politická kultura. Obnovení demokratické, pluralitní politické kultury je to hlavní, na čem se všichni jako podílníci naší národní zkušenosti do budoucnosti shodneme." napsal v jednom samizdatovém textu z té doby Milan Šimečka.[6] Tato myšlenka byla rozvedena do podoby politického programu v manifestu Demokracii pro všechny, kterým se na podzim 1988 uvedla v Československu do života nezávislá politická iniciativa Hnutí za občanskou svobodu. Zdánlivě banální pravdy byly tu vyřčeny souhrnně, veřejně a jako východisko k politické práci. Manifest byl výzvou ke společnosti, aby vstoupila do politiky, protože dosavadní moc není ochotna zříci se totalitního způsobu vlády. Manifest výslovně popíral legitimitu dogmatu o takzvané vedoucí úloze komunistické strany a vyzvedal jako nosný politický princip demokratický pluralismus; zdůrazňoval, že o politickou moc se mohou stejným právem ucházet všichni.

Manifest neobsahoval ani jedenkrát slovo socialismus. Nebylo to náhodou a patřilo to k trendu doby. Václav Havel nazval tehdy slovo socialismus „veskrze prolhanou šifrou", pláštíkem, do něhož aparát komunistické strany zahaluje svůj mocenský monopol.[7] V polemickém samizdatovém článku Matoucí socialismus odmítl Milan Šimečka diskusi o pojmu, k němuž se musí připojit „tlustá kniha vysvětlivek" o tom, co socialismus je, a co nikoli.[8]

A tak když došlo na podzim 1989 k celospolečenskému pohybu, repríza „obrody socialismu" á la 1968, ať už pod vedením komunistické strany, nebo bez ní, nemohla být programem pro řešení problémů země, ba ani symbolem či inspirací očekávaných změn. Jedenadvacátý srpen, jedno z dat pouličních demonstrací jak v roce 1988, tak 1989, nebyl symbolem návratu k „obrodě socialismu", ale spojoval se jednoznačně s požadavkem obnovení státní suverenity; a připomínal-li ještě něco jiného než sovětské tanky, pak jedině aktivitu lidového hnutí proti invazi v srpnu 1968.

Ve chvíli, kdy se Občanské fórum, reprezentace revoltující veřejnosti, odhodlalo nebýt jen činitelem nátlaku na komunistický establishment, nýbrž převzít podíl na moci,

[6] V textu Matoucí socialismus uveřejněném v samizdatovém časopisu Alternativa, 2, duben 1989. Srv. též HLUŠIČKOVÁ, R. – CÍSAŘOVSKÁ, B. (eds.): Hnutí za občanskou svobodu 1988–1989. Sborník dokumentů. Praha 1994, s. 118–121, zde s. 120.

[7] Havlův článek Šifra socialismus s datem 7.6.1988 byl poprvé zveřejněn v samizdatovém měsíčníku Lidové noviny, 1988, 7–8, s. 36. Viz též HAVEL V.: Spisy, 4. Praha 1999, s. 1062–1065.

[8] Viz pozn. 6.

vstoupit do mocenských struktur a transformovat je, ocitl se na nejviditelnějším místě nové reprezentace nikoli Alexander Dubček, ale Václav Havel. V jedné chvíli (7. prosince 1989) byla v diskusích nejužšího štábu sametové revoluce vyslovena dokonce obava, že by se protivník – komunistická strana – mohl pokusit podstrčit veřejnosti jako východisko ze situace novou verzi reformního komunismu reprezentovanou tandemem Adamec–Dubček, snad i s Gorbačovovým posvěcením.[9] Občanské fórum nemohlo Dubčeka odmítnout, především kvůli Slovensku, a našlo pak nejvhodnější kompromisní řešení v tom, že se stal předsedou Federálního shromáždění. Dubček rezignoval se zaťatými zuby na možnost kandidovat na funkci prezidenta, o kterou tolik stál. A tak se spojenectví Havel–Dubček interpretovalo jako symbol skutečnosti, že Havel, představitel nynějšího úspěšného boje za svobodu, přijímá prezidentský úřad z rukou předsedy Federálního shromáždění Dubčeka, představitele dřívějšího neúspěšného boje za svobodu.

* * *

Význam událostí československé krize pro zemi samotnou je po mém soudu zřejmý na širokém pozadí osudů české a slovenské společnosti a československého státu od konce třicátých let do současnosti. Mnichovem 1938 se pro Československo otevřela cesta do totalitní diktatury, nejdříve nacistické a potom komunistické. Období dvou tří let československé krize z konce šedesátých let bylo nejhlubším předělem v dějinách země od Mnichova 1938 při hledání východiska ze slepých uliček totalitní diktatury. Československý rok byl také, jak to formuloval Adam Michnik, „nadějí, šancí, douškem čistého vzduchu"; anebo také bleskem, který přinesl poznání o pravém stavu věcí – ukázal hranice reformovatelnosti systému. Když po dvaceti letech vznikla nová šance získat svobodu, nebyla programem „obroda socialismu", ale znovuvytvoření pluralistických, demokratických struktur, demokracie pro všechny a bez přívlastku. Jako jedna z možností vývoje to bylo v zárodečné podobě snad přítomno už v ovzduší roku 1968. Avšak realitou se tato možnost stala až v důsledku všeho, čím prošlo Československo a celý svět v sedmdesátých a osmdesátých letech.

Dovětek z ledna 2009[10]

Koncem osmdesátých let se příběh vzepětí občanské společnosti v Československu let 1968–1969 stále ještě krčil jako popelka mezi jinými, zdánlivě hlavními a velkými tématy československé krize druhé poloviny šedesátých let, jejíž nejviditelnější etapa dostala pojmenování Pražské jaro. Jen několik málo autorů v samizdatu a v exilu věnovalo pozornost právě tomuto příběhu: Jan Tesař, Petr Pithart, Václav Havel, Jiří Vančura, Zdeněk Strmiska, Jan Pauer; do roku 1988 by se jich stěží našlo víc. Na mezinárodní konferenci v italské Cortoně v dubnu 1988 promluvil soustavně o občanské společnosti Karel

[9] Záznam diskuse na poradě porady členů akční skupiny Koordinačního centra Občanského fóra 7.12.1989. Srv. SUK, J.: Občanské fórum: Listopad–prosinec 1989. 2. Dokumenty. Praha–Brno 1998, dok. č. 48, s. 127 n.

[10] Z úvodního projevu na semináři Jan Palach '69, konaném v Praze 15.–16. ledna 2009.

Bartošek;[11] sám jsem tam tehdy referoval na téma Lid, veřejnost, občanská společnost jako aktér Pražského jara 1968.[12] Problém byl mj. v tom, že hovořit o sociálně-politickém hnutí zdola znamenalo a znamená zabývat se kriticky těmi „nahoře" – někdejšími oslavovanými reprezentanty „Pražského jara", jejich slabinami, selháními a kapitulací. Možná byl spravedlivý pohled překryt fenoménem, který dostal označení „miliony soukromých kapitulací", jež byly vynuceny existenčním násilím, vzetím dětí a jejich budoucnosti do zajetí jako rukojmí režimu, demonstrováním na malém vzorku neposlušných, co se může stát každému, kdo aspoň navenek nepřijme pravidla „obnoveného pořádku".

O dvacet let je situace na tomto poli – díky bohu – zcela jiná. Jsem v pokušení říct, že ze všech rozměrů československé krize či Pražského jara právě tento – pro zjednodušení ho nazvěme rozměrem občanským – se ukázal být o loňském výročí tím nejvíce hodným pozornosti a že jím nadále zůstává. Bylo rozpoznáno, že zanechal také nejtrvalejší stopu a může být zapsán mezi hvězdné hodiny či minuty v dějinách české společnosti. Mohou na něj vzpomínat se zadostiučiněním ti, co ony události prožili, i ti, co znají onen příběh jen z knih, vyprávění, filmových a zvukových dokumentů.

Czechoslovak Spring – Czechoslovak Winter

Vilém Prečan

The phrase "Czechoslovak Crisis" is more appropriate that "Prague Spring." The entire 1968–69 crisis is the most important watershed in the development of Czechoslovakia since the Munich crisis of 1938. Civil resistance in the days following August 21 was the climax, and paradoxically, the most liberated period in both the previous and subsequent twenty years. The civic dimensions remain the most important for study. Normalization subsequently brought experience with an unreformable system.

[11] Česky byl publikován teprve v roce 1998 v sborníku Acta contemporanea k pětašedesátinám Viléma Prečana. (ed. J. Pecka). Praha 1998, s. 12–20 (Občanská společnost v Československu a revolta roku 1968).

[12] Srv. například PREČAN, V.: V kradeném čase. Výběr ze studií, článků a úvah z let 1973–1993 (ed. M. Drápala). Praha–Brno 1994, s. 130–149.

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 2008

K TRENDŮM V POLITICKÉM SYSTÉMU A FEDERALIZACI

Vladimír Goněc

O roce 1968 již dlouho koluje a při příležitosti letošního výročí se znovu papouškuje řada schémat. Leckterá z nich se promítají, resp. jsou prezentována jako spory. Obzvlášť hloupým je omílané schéma, že rok 1968 byl pouze vnitřním sporem frakcí v komunistické straně, nic víc. V příbuzném schématu jde o teze, že došlo k projevům reformního komunismu jakožto pokusům o reformu nereformovatelného, tedy k prázdným krokům. Odtud falešné dedukce, resp. generalizace, že rok 1968 jako celek nic nepřinesl, ani nemohl přinést, i kdyby nedošlo k agresi Varšavské pětky.

Spory a takzvané spory o rok 1968 představují spletenec, v němž by bylo účelné rozčlenění na spory politické jako spory dobových aktérů, zcela jinou vrstvu představují politické spory vyvolávané aktéry normalizačního období, je třeba si uvědomovat i nové, resp. aktuální politické spory či politikářství, jejichž skutečnou základnou jsou témata období po roce 1990. Něco jiného jsou skutečné diskuse o historický výklad. Velkým problémem dneška zůstává, že všechny tyto roviny jsou ovšem doslova spatlány dohromady žurnalisty, na něž se hodí charakteristika, že „napíší mnohem víc, než jim vůbec projde hlavou". Na druhé straně právě tito žurnalisté mají klíčový vliv na veřejné mínění, zároveň se ovšem rádi při sestavování svých výtvorů na veřejné mínění vymlouvají.

Hlavním tématem při posuzování roku 1968 by vůbec neměly být soubory otázek o reformátorech, kteří se snažili reformovat komunismus, aby se stal nějak pozitivním (byť ani toto téma si nezaslouží povrchní nálepkování). Za klíčové považujme téma otevírání prostoru pro nekomunistické reformátory. V dalším pořadí pak otevírání prostoru pro reformátory, kteří se osobně v roce 1968 rozcházejí s komunismem. Pro obojí je konečným cílem překonání komunismu jako systému, zrušení komunismu.[1]

Tedy v jistém názornějším rozčlenění je hlavním přínosem jednak rozmach nezávislých aktivit vymykajících se „vedoucí úloze" komunistické strany, ať šlo o vědomé lokální či dílčí aktivity nestraníků, anebo úsilí odborů o vymanění se z područí komunistických aparátčíků a rozvinutí autentické odborové činnosti. Ještě průraznějším je vytváření jader nových politických stran, počínaje snahou o obnovení sociální demokracie, formování Klubu angažovaných nestraníků, též ovšem i K231. Nakonec se po tuto mez dostaly i odbory a svaz vysokoškoláků. Třetí zásadní dimenzí se stal „návrat do Evropy"; v tom pak návrat k Masarykovi tiše znamenal i oživení jeho konceptu „Rusko vedle Evropy".

Hned zkraje je dále zapotřebí upozornit na používání výrazu socialismus. V diskusích a názorových střetech v samotném roce 1968 se za tímto výrazem skrývá nesčetně

[1] Jeden z dílčích fenoménů, který by si zasloužil důkladné zpracování, bylo demonstrativní vracení členských legitimací KSČ v roce 1968. Je to opět mnohavrstevný fenomén, který si rozhodně nezaslouží jen výsměch (na rozdíl od masového vystupování důchodců z KSČ v roce 1964, když bylo zavedeno zdanění důchodů).

rozdílů v pojetí a představách, tím spíše, jsou-li přidána „upřesnění" typu „socialismus s lidskou tváří", „autentický socialismus" aj. Ještě výrazněji se to projevuje v pozdějších reflexích, jmenovitě po roce 1990; ať je různorodost obsahu a smyslu nevědomky variována, či se podniká vědomá či přímo svévolná manipulace. Nejde přece o pouhý rozdíl mezi například Indrou a Mlynářem. Vlastně mnohem důležitější jsou koncepty nekomunistického socialismu, okrajově se dokázaly projevovat i koncepty antikomunistického socialismu (nezapomínejme například na revitalizaci konceptů národních socialistů z období před únorem 1948).[2]

Spory o rok 1968

Zejména ti, kteří si hrají na „integrální pravici" či „ryzí liberály", staví dogma, že vývoj v roce 1968 byl pouhým vnitřním sporem uvnitř komunistického systému, resp. uvnitř komunistické strany. Pak rok 1968 není nic více než pokus o kosmetickou úpravu něčeho, co již svou podstatou je nereformovatelné. Programy reforem jsou hodnoceny jako pokus o „kvadraturu kruhu".[3] Všechny pokusy o dodání socialismu „lidské tváře" jsou údajně jedině škodlivou utopií, jsou útěkem od „skutečné podstaty" poměrů... Logika těchto postojů je však konstruována na opět pouhém dogmatu „jediné správné cesty", byť jinam směřující. V protilehlém pólu podobným ryze dogmatickým postojem jsou postoje neostalinistické: Rok 1968 je zradou socialismu, „zradou na dělnické třídě", zradou internacionalismu, atp. Historik se může dogmatickým přístupům jedině vysmát, zároveň je však má analyzovat a právě jako dogmatické odhalovat.

Jiným, sice nedogmatickým, opět však jednostranným je koncept „exploze porevolučního skepticismu", koncept hnutí „dozrálých lidí, kteří vystřízlivěli z revolučních iluzí" ve smyslu hledání východiska ze slepé uličky „reálného socialismu", hledání cesty ke skutečné realizaci socialismu „nezkaženého". Jistě, nositelé takového zaměření tady byli, v určité fázi i výrazně ovlivňovali vnitřní poměry v komunistické straně; avšak těžko tvrdit, že určovali směr vývoje celé společnosti.

Samotný Akční program komunistické strany vlastně znamenal dohánění nedohnatelného. V programu bylo řečeno to, co mělo být řečeno dříve a bylo toho řečeno málo. Postoj společnosti nutno chápat jako „čekáme více". Komunistická strana ono očekávané sice postupně formulovala, postupně slibovala, často však jen částečně a především se zpožděním.

Společnost tedy žádala více; nezáleží na tom, že častými – zejména do počátku léta 1968 – byly případy typu „nevědí, co by chtěli, ale nepřestanou řvát, dokud to nedostanou", tedy že své cíle příslušní hlasatelé nedokázali vždy zřetelně formulovat. Polská „październikovština" byla už v roce 1968 zlikvidována a znevěrohodněna, resp. zesměšněna samotným jejím klíčovým činitelem. Maďarská „kádárizace" byla rovněž příliš málo,

[2] K tomu alespoň názorný konkrétní příklad odjinud. Někdy roku 1987 či 1988 se Boris Jelcin kacířsky vyjádřil, že Komunistická strana Sovětského svazu už 70 let špatně a hloupě mluví o socialismu a cokoli reálně podnikla, přineslo jen škody. Ve Švédsku se nežvástá, zato pracuje, ve Švédsku si socialismus už vybudovali, odtud si nutno brát příklad. (V naší souvislosti je vedlejší, co tím Jelcin konkrétně sledoval, důležitý je obsah výroku sám o sobě.)

[3] To je ovšem vykrádání frazeologie od u nich jinak vysmívaného I. Svitáka.

zejména v politické rovině. Tedy československá společnost přinejmenším živelně cítila, že o takové modely nestojí, že pro ni neznamenají skutečné pozitivní cíle.

Jinou rovinu sporu představuje odmítání roku 1968 argumentací, že se nedalo nic podniknout, co by Moskva nedovolila (tudíž vše bylo hrou či naopak hazardérstvím, resp. v protilehlém úhlu všechny reálné výsledky by byly jen nepatrným posunem). To je rovněž povrchní a neodpovídá realitě. Takový přístup by ostatně byl jenom znovupotvrzováním oné pověsti, že česká povaha podniká revoluce nejdříve „pět minut po dvanácté". A to je opět jednostranné schéma.[4]

Stavět otázku, „co by se stalo, kdyby nepřišla brutální sovětská intervence", je jistě lákavé; lze v podmínečném vyjádření vykreslit možné cesty, jak by „socialismus s lidskou tváří" znamenal nějakou „seberegulující evoluci", anebo by byl jen přechodnou fází, anebo by se k němu vůbec nesměřovalo, uvolněné síly společnosti by si vynutily přechod od „demokratizace" k „demokracii bez přívlastků". Pro historika je to však rozvažování nepřijatelné.

Na druhé straně je však historik přímo povinen analyzovat reálné trendy, zejména takové, které byly skutečně násilně přeťaty sovětskou intervencí. Návod k tomu můžeme hledat mj. v podchycování toho, co sovětští fuhrerové nejzuřivěji kritizovali. Jmenovitě je opět žádoucí sledovat trendy, které překračovaly „Akční program" KSČ i jeho další konkretizace.

Trendy a reálné posuny v roce 1968

Z obecnějšího úhlu pohledu přistupuje soubor výsledků a důsledků roku 1968, které sice nevnímáme jako hmatatelnou změnu, avšak kvalitativní změnu či převrat to skutečně znamenalo. Jednou rovinou je rozvrat světového komunismu, počínaje doformováním eurokomunismu a vyhraněním čínsko-sovětských vztahů až na práh otevřeného konfliktu. Tedy namísto dosud jen okrajové finské či švédské varianty přišlo vykrystalizování skutečně silných složek antisovětského komunismu. Jinou rovinou s dalekosáhlými důsledky jsou razantní posuny veřejného mínění na Západě, počínaje ztrátou iluzí o „sovětské mírové politice". Sovětský svaz silně ztratil i ve třetím světě. Nezůstal už ničím jiným než supervelmocí opřenou o ryze vojenskou sílu, supervelmocí, které nezbývá, než spáchat sebevraždu přetížením z dalšího zbrojení. Celý prostor ovládaný Sověty prošel otřesem, důsledkem bylo oslabení pozic komunismu.[5]

Další rovinu zásadního významu znamenalo, že pro oživení československé společnosti bylo příznačné postupné odstraňování izolace jejích jednotlivých složek navzájem. Dovršení a průlom můžeme vyhodnotit i jako znovuvytvoření *veřejného mínění*; to se stalo cca již k březnu 1968 zřetelným jevem. K počátku léta lze pak vymezit další kvalitativní

[4] Zde je namístě poukázat na velmi případnou a zapomenutou paralelu, totiž tehdejší pokus Finska vyskočit ze svého postavení sovětského satelita a integrovat se do právě vyjednávané Severské ekonomické unie (NORDEK). Ani jemu se tento pokus o vyskočení nepodařil a muselo na reálné vyskočení čekat dokonce ještě o něco déle než Československo.

[5] Specifickým a velmi názorným ukazatelem nálad a smýšlení bývají politické vtipy. Zde jeden rozšířený i po západní Evropě: Dotaz na Radio Jerevan (po srpnu 1968): Je možná mírová koexistence zemí se stejným společenským zřízením?

skok v profilaci veřejného mínění: vedle dosavadních převážně diskusí se přecházelo ke zřetelným projevům nátlaku na články politické moci.[6] Další stupeň přinesla posrpnová akcelerace, počínaje „probuzením ze snu" a nevolí z tohoto probuzení, přes dnes často zapomínané oživení ideálů první republiky v roce 1968, až po vědomí o normalizaci, že „oni tady vládnou jen díky sovětským tankům".[7]

Dlouhodobě působícím důsledkem bylo mnohostranné znovunavázání kontaktů s evropskou kulturou a evropskou vědou. Právě rok 1968 přinesl dnes zapomínanou obrovskou intenzifikaci. Něco jiného znamená výjezd na tři dny a něco jiného přinese výjezd na celý semestr už u pouhého jednotlivce. Byť došlo později k přiškrcení, obrovská složka vědeckých a kulturních činitelů mohla začít smýšlet jinak. Eventualita čtyřicetileté kontinuální devastace by měla mnohonásobně větší negativní dosah, včetně dopadů na smýšlení lidí a na politickou kulturu. Byť ta dnešní není valná, po uvedené eventualitě stáli bychom dnes ve fázi, kdy bychom se srovnávali s Ukrajinou, resp. kdy by politické směry typu HZDS patřily k těm nejpozitivnějším či dokonce nedostižným.

Nezřídka se zapomíná, že na jedné straně sice pozitivní posuny v oficiální kultuře lze zaznamenat od roku cca 1963, na druhé straně zásadní byl průlom ve sféře neoficiální kultury. Ten ve své hloubce přišel až v roce 1968, tento rok znamenal právě ono razantní duchovní osvěžení, nakolik přinesl oddělení, osvobození kultury od státu. A byť normalizace zase přinesla přiškrcení, leccos nedokázala vrátit do starých kolejí. Na literaturu byl činěn velmi tvrdý soustavný nátlak, architektura byla znovu téměř rozvrácena;[8] vůči výtvarné kultuře či hudební kultuře normalizační nátlak už zdaleka nebyl tak úspěšný.[9]

Další dalekosáhlý kvalitativní skok znamenala v roce 1968 změna vztahů veřejného mínění vůči Spolkové republice Německo a vůči Rakousku jako důsledek možnosti volně, bez překážek sledovat jejich skutečnou politiku a skutečné jednání. Zejména u mladé generace se zformoval pozitivní vztah k SRN, celkově stará propagandistická schémata ztratila na účinnosti, teze o západoněmeckém militarismu a revanšismu už vyčpěly. Proto ostatně normalizační propaganda v první polovině sedmdesátých let vlastně přesunula těžiště na přítomnost amerických vojsk v SRN, a to i ve vystupňované verzi „jsou tam přesunutí hrdlořezové z Vietnamu" – něco takového ještě mohlo pár let na někoho působit, pak už rovněž vyčichlo.

Vůči Rakousku se formovaly přímo přátelské postoje a konkrétně vůči ORF v oblastech, kam dosáhlo jeho vysílání, došlo dokonce k identifikaci „naše televize". Obojí bylo významné pro vývoj veřejného mínění po celých příštích dvacet let. K tomu se družil i nárůst averzí vůči NDR, včetně identifikace právě NDR s „prušáctvím".

[6] Příkladem může být 2000 slov jako politický manifest, jako přinejmenším částečně alternativní politická platforma. A zřejmě důležitější dimenzí se stalo, že manifest provokoval alespoň u další části obyvatelstva otázky, zda stát za svými tribuny vždy a bezpodmínečně, anebo zda jim i sami předkládat vlastní očekávání.

[7] A opět dotaženo dobovým vtipem: Jaký je rozdíl mezi hitlerovskou a sovětskou okupací Československa? Správná odpověď: Hitler nikdy nemluvil o dočasném rozmístění vojsk.

[8] Dodnes nejsme schopni vnímat, že poměry v architektuře byly – včetně započítání oněch „výjimek, které potvrzují pravidlo" – v osmdesátých letech ještě katastrofičtější než v letech padesátých.

[9] Jestliže často porovnáváme československé poměry s Maďarskem, tedy jistě platí, že kdo nemohl jinam, jezdil si trošku duševně vydechnout aspoň do Polska; když už se ani tam nesmělo, tedy do Maďarska. Avšak na slušné výstavy se v Budapešti dalo chodit až od roku 1988!

* * *

V sedmdesátých letech se objevily úvahy, že dále se rozkládající režim pod Novotným mohl ponechávat prostor pro stále větší faktické uvolnění, že odstranění Novotného bylo osudovou chybou. Je v tom nepochybně i odraz deziluze, že husákovský režim je podstatně horší než novotnovský. Přesto právě odtud plyne ještě otázka jiného řádu: kde ještě hledat zájmy, resp. síly, které potřebovaly odstranění Novotného právě z tohoto hlediska, aby nedošlo k dalšímu uvolnění. Tedy síly, kterým vadilo nikoli, že „Novotný je žába na prameni", nýbrž že „Novotný už není schopen být žábou na prameni". Takové by byly síly domácí i vnější.

Odtud i otázka, nakolik stále nedoceňujeme sovětské zájmy a zásahy. Nejde jen o opakované téma averzí sovětské mocenské špičky vůči Novotnému za vyjádření sympatií a přívrženectví odstraněnému Chruščovovi. Jde jmenovitě o dlouhodobé strategické zájmy instalovat na československém území sovětské válečné základny.[10] A například právě tady Novotný dlouhodobě nebyl ochoten plnit sovětské požadavky.

Odtud i názory, že nedoceňujeme [neznáme, nemáme přístup k materiálům, a když ho nemáme, tak o tom nemluvíme...] celé série sovětských provokací, rozehrávaných asi už od podzimu 1967. V nejvyhraněnější podobě bylo slyšet teze, že samotné personální změny ve vedení komunistické strany, zlomové kroky, akční program, manifesty, byly výsledkem obratných sovětských provokací. To je možná přehnané, zatím to však ani není vyvratitelné. Zato rozhodně za další promýšlení stojí hodnocení, že nakonec okupace nebyla primárně žádným zásahem „na záchranu komunismu", nýbrž zásahem, který měl v prvé řadě prosadit sovětské válečné základny na československém území.

Potřebujeme doceňovat dosah dobových hesel o neutralitě, resp. zřetelných formulací požadavku neutrality. To znamenalo už otevřené a troufalé „rozvrácení" Varšavské smlouvy. J. Pecka konkrétně upozorňuje, že požadavek neutrality nepochází z Prahy; nalezl, že ho 22. srpna formulovala skupina ostravských právníků prostřednictvím rozhlasu. Je však třeba vzít v úvahu, že heslo neutrality viselo ve vzduchu, že se ostatně šířilo od Rady svobodného Československa prostřednictvím Svobodné Evropy už od poloviny padesátých let; a na jižní Moravě viselo ve vzduchu i díky rakouskému sousedství.[11]

Doceňovat je třeba i další „rozvraceče Varšavské smlouvy". Václav Šikl, předúnorový profesor Vysoké válečné školy v Praze, poukázal následně v exilu na nedoceňování faktu, že jedním z prvních kroků, které podnikla normalizační a okupační moc rukou nerozdílnou, bylo úplné rozbití československé armády.[12] Právě v ní se už od února 1968 rovněž ozývaly požadavky občanských svobod, až se nakonec dospělo k proslulému „Memorandu", požadujícímu zformulovat samostatnou československou vojenskou

[10] Proč se vůbec dodnes takovéto pojmenování prakticky nepoužívá?

[11] Stejně tak „Auerův plán" neutralizace střední Evropy z roku 1969 je společným výsledkem dlouhodobé spolupráce československého, polského a maďarského exilu, v přímé kontinuitě od „Ripkova plánu" z roku 1955.

[12] ŠIKL, V.: Předčasná vzpoura. Praha 1992. Československá armáda po roce 1970 je charakterizovatelná jako pouhá specifická složka Sovětské armády, jejíž jedinou odlišností od ostatních složek je, že má povolenu jako velící řeč češtinu a slovenštinu. V tom je obrovský rozdíl proti jmenovitě armádě polské, rozdíl dosud téměř nevnímaný.

doktrínu. A na podkladech pro formulaci – od vojenskotechnických až po sociologické a politologické – se začalo intenzívně pracovat.

Rozevření tématu základních svobod

Klíčovým průlomem, s dalekosáhlými důsledky nejen pro aktuální fungování režimu, nýbrž opět především s důsledky dlouhodobého působení na vědomí lidí, se stalo *zrušení cenzury*, tedy otevření prostoru pro *svobodu slova*. Na zasedání Předsednictva ústředního výboru KSČ 4. března 1968, mj. zaměřeného ke „zkušenostem z uplatňování zákona o tisku" bylo zrušeno usnesení ze srpna 1966 (které mj. dalekosáhle překračovalo rámce tiskového zákona a znamenalo nástroj mocenské zvůle). Současně bylo nařízeno premiérovi, aby zbavil ministra vnitra pravomocí v dohledu a zodpovědnosti za orgán cenzury a předal tuto kompetenci jinému členu vlády. Faktickým důsledkem bylo zablokování činnosti cenzury, byť tato instituce ještě nějaký čas existovala.

Publikace usnesení Předsednictva[13] otevřela – po předchozím cca měsíčním živelném náběhu – etapu prakticky plné svobody slova. Během několika dnů padla prakticky veškerá tabu pro publikaci. Obrovský dopad na veřejné mínění mělo masové uveřejňování fakt o zločinech éry stalinismu. Lavinovitě narostl počet čtenářů novin, stálo se na ně ve frontách! Podobně výrazně rostl zájem lidí o politické programy v rozhlase a televizi. V březnu podíl lidí pravidelně poslouchajících rozhlas stoupl ze 43 na 80 %. Politické diskuse sledovalo 97 % lidí, z toho 74 % pravidelně. 85 % lidí odpovídalo při výzkumu veřejného mínění, že média mnohem více než doposud vyjadřují názory, s nimiž se mohou identifikovat.

Stojí za pozornost i článek v Rudém právu z poloviny března, s výroky jako „informace a přístup k ní je podmínkou a měřítkem demokracie". Likvidace monopolu na informace je „likvidací monopolu moci omezeného na úzký okruh osob a zavedením vyšší úrovně demokratického zřízení", že je i kontrolou moci ze strany lidu.

Od jara 1968 se ingerence cenzury omezily víceméně na ochranu státního tajemství.[14] Z hlediska zákonodárného procesu Národní shromáždění přijalo 26. června 1968 zákon o tisku; ten vstoupil v platnost publikací už 28. června a téhož dne nabylo právní platnosti usnesení vlády o zrušení Státního úřadu pro tisk. Poté i dle litery zákona už podléhalo ochraně před zveřejněním pouze zmíněné státní tajemství.

Svoboda slova a kriticismus médií uvolnily či doslova odblokovaly aktivity řadových obyvatel. Odblokovaly i aktivitu uvnitř samotné komunistické strany a v organizacích na ní předtím závislých. Důsledkem bylo urychlení diferenciačního procesu i uvnitř samotné komunistické strany.

Otevřenost médií zpočátku odpovídala záměrům reformní části vedení KSČ; usnadňovala mj. personální změny. V praxi však takto vznikl mechanismus schopný sám si vynucovat změny, proces nekontrolovaný a nekontrolovatelný orgány KSČ ani státu. Byl to svérázný mechanismus „mimoparlamentní opozice" (tím významnější, že parlament

[13] Dne 6. března 1968.

[14] Zákon o zrušení cenzury byl ovšem přijat až 26. června.

toho času neplnil svou ústavní úlohu). Média se tak stávala samostatným politickým subjektem.

Jedním s paralelních dopadů se staly masové diskuse s mládeží, organizované zprvu samotným vedením Československého svazu mládeže. Dalekosáhlým podujetím bylo například setkání s mládeží[15] v Holešovicích 20. března, v délce 7 hodin, v přímém rozhlasovém přenosu.

Diskuse tohoto typu vynesly obrovskou popularitu mj. pro osobnosti přímo z vedení KSČ, zejména pro J. Smrkovského, dále výrazně pro O. Šika, atp. Rodilo se doslova „nadšení z vlastních vůdců", tak protikladné výrazům a plkům Novotného, které byly v předchozích letech už jen předmětem anekdot či zlostných reakcí.

* * *

V diskusích se objevovaly další principiální požadavky. Po již uplatňované svobodě slova se očekávala zejména *svoboda pohybu*, včetně pohybu do zahraničí. Možnosti vycestování do zahraničí se vzápětí zřetelně uvolnily, byť zatím šlo o výrazně liberalizovanou praxi na základě staré právní úpravy. Vedly se ovšem diskuse nad přípravami nové právní regulace, zvláště nového zákona o cestovních dokumentech (měl být přijat do konce roku 1968), dalším záměrem bylo usnadnění vycestování do zahraničí za účelem dlouhodobého pobytu pracovního či studijního. Svoboda pohybu tohoto typu byla ovšem nepřijatelnou záležitostí jak pro domácí konzervativce, tak pro režimy sovětského bloku. Vznikla by tak velká díra v železné oponě a široký kanál pro „ideologickou nákazu".

Stále důrazněji byla požadována *svoboda shromažďování* včetně nového zákona, který by ji garantoval. Ještě v březnu byly formulovány požadavky celkové revize příslušných pasáží ústavy tak, aby byla důsledně garantována demokracie.

Paralelně s přípravou zmíněného zákona o tisku se rozbíhaly práce nad novelizací práva spolčovacího a shromažďovacího, včetně právní regulace svolávání veřejných shromáždění. Z dimenzí plánované právní úpravy však měly být vyloučeny záležitosti utváření a právního základu fungování politických stran, družstevních organizací a dále církví a organizací (obcí) věřících. Po srpnu byly další práce v tomto směru brzděny. Na druhé straně ještě podle staré právní regulace bylo v roce 1968 registrováno 82 nových spolků.

Souběžně byly formulovány požadavky, aby v Československu byla důsledně nejen deklarována, nýbrž garantována *veškerá práva člověka* a *veškeré svobody* podle Deklarace práv člověka OSN.[16] Ivan Sviták v prvním čísle Literárních listů,[17] v odpovědi na anketu „odkud, s kým, kam?" se zřetelně vyjádřil: „Od totalitární diktatury k otevřené společnosti, k likvidaci monopolu moci a k efektivní kontrole řídící elity prostřednictvím svobodného tisku a veřejného mínění. Od byrokratického řízení společnosti a kultury

[15] Za přítomnosti O. Šika, E. Goldstückera, K. Kosíka, M. Galušky, J. Hanzelky, též ovšem G. Husáka a E. Erbana.

[16] Tato dimenze není dostatečně doceňována, přičemž to znamenalo vlastně jednoznačné varování pro KSČ: pokud nebude tyto požadavky sama aktivně naplňovat (nejde o pouhé respektování!), půjde „od válu".

[17] 29. února 1968.

k realizaci základních lidských a občanských práv... S dělnickým hnutím bez jeho aparátčíků ... a s inteligencí v čele." To ovšem byi zatím individuální výrok intelektuála.

Z hlediska garancí občanských práv měly dalekosáhlý význam reformy soudnictví a vůbec reformy systému právní ochrany. Perspektivou byla například garance soudcovské nezávislosti. Jednou ze složek tohoto procesu, zvlášť citlivě sledovaných veřejností, byly záležitosti soudní rehabilitace obětí represí padesátých let. Další zásadní otázkou byla náprava protiprávních represívních rozhodnutí orgánů státní správy.[18]

* * *

Co se týče svobody spolčování a sdružování, v tomto směru je především žádoucí doceňovat *nastoupení cesty k politickému pluralismu*, formování zárodků nekomunistických politických stran, spolu s tím i formování jejich programů.

Takovým zárodkem byl nesporně Klub angažovaných nestraníků (KAN). Manifest KAN mj. hlásal, že základem veškeré moderní evropské politiky je myšlenka lidských a občanských svobod, občanské rovnoprávnosti, s tím, že aktuálně je žádoucí opřít se o Deklaraci lidských práv OSN. Dále KAN vyzvedal humanistické tradice československé kultury, na jejichž základě nutno akcentovat osobnost člověka, jeho tvořivost jakožto vlastní smysl lidské existence. Konečně třetím základním principem manifestu bylo spojení demokratického socialismu s programem osobních svobod. Na základě těchto ideových principů se měla odvíjet vlastní aktivita Klubu, totiž napomáhání politické aktivizaci nečlenů KSČ, na druhé straně k odstraňování všech možností s nimi manipulovat, k zajištění skutečné rovnoprávnosti členů a nečlenů KSČ. Přitom ovšem klub odmítal přímočarý antikomunismus. Klub měl přispívat k formování ovzduší důvěry a dobré vůle. Očekávalo se formování dalších plnorozměrných politických stran a požadovaly se brzké svobodné volby.

V případě sociální demokracie se projevila snaha uplatnit právní cestu, že strana byla sloučena s KSČ protiprávně, tudíž de iure nepřestala existovat; proto je sociální demokracie nadále členem Národní fronty (jak jím byla do roku 1948), tedy obnovuje svou činnost i v Národní frontě. 28. května se v tomto smyslu obrátil přípravný výbor na ústřední výbor Národní fronty. Vedení KSČ bylo z této aktivity navýsost nervózní;[19] snažilo se obnově zabránit, resp. preventivně působit, aby k obnovení nedošlo. Přípravný výbor sociální demokracie vystupoval zřetelně negativisticky vůči těm členům KSČ, kteří do ní přešli ze sociální demokracie. Činnost sociální demokraciebyla pozastavena už před jednáními v Čierné, jakožto ústupek „ve státním zájmu", aby Brežněv neměl argumenty. Přípravný výbor se naposledy sešel 2. září 1968, a to pouze k dopisu ústřednímu výboru KSČ, v němž se znovu zdůraznilo, že činnost byla zastavena 26. července; zároveň dopis obsahoval tvrdou kritiku Husáka za jeho aktuální štvavá vystoupení.

Zárodkem politické strany byl fakticky i K231, tedy organizace poúnorových politických vězňů. K docenění váhy této organizace nutno akcentovat vysoký morální kredit, jehož požívala v široké veřejnosti.

[18] Zákon o soudních rehabilitacích byl posléze přijat 25. června 1968.

[19] A to i takové postavy jako F. Kriegel.

Rozvíjely se kroky k obnově původní strany národně socialistické. V jihomoravské skupině se výrazně aktivizoval historikům známý Jaroslav Mezník a rovněž právník Vladimír Kubeš, o němž bude ještě řeč v jiné souvislosti níže.

Společnost pro lidská práva předložila své stanovy v dubnu a 3. května Ministerstvo vnitra – na osobní zásah ministra J. Pavla – schválilo její stanovy. Důvodem ustavení dle vlastní sebeprezentace bylo, že lidé nemají záruky, že za svůj svobodomyslný postoj nebudou za nějaký čas postiženi. Obecným úkolem mělo být prosazování Všeobecné deklarace lidských práv OSN. Konkrétní politickou profilaci nabral cíl vrátit lidem vědomí občanství a politické sebevědomí. V otázkách rehabilitací se Společnost zasazovala o plnou rehabilitaci všech postižených, tedy nejen protiprávně odsouzených, nýbrž všech jakkoli postižených režimem z let 1948–1967, včetně konkrétních kádrových zásahů, atp. Předsedou byl filosof Milan Machovec, tajemníkem skladatel Emil Ludvík. Za obecně politickou činnost nad rámec stanov, zejména za „protisovětské aktivity" a činnost „proti zahraničněpolitickým zájmům státu" byla Společnost rozpuštěna v dubnu 1969.[20]

Svaz vysokoškolského studentstva se rovněž věnoval i politické činnosti. To se odrazilo ostatně ve vlně politických procesů s jeho představiteli hned v počátcích „normalizace". V červnu 1969 vydalo ministerstvo vnitra výnos o zrušení Svazu.

Výbory na ochranu svobody tisku byly aktivitami poněkud jiného rázu, přesto šlo rovněž o politické organizace. Výbory vznikaly jako místní iniciativy, od počátku června se projevily iniciativy pro celostátní koordinaci těchto výborů.

V rámci aktivit tvůrčích svazů nutno vyzvednout ustavení Koordinačního výboru tvůrčích svazů. Ten jednoznačně vstoupil na politickou scénu jednak tím, jak prezentoval vlastní politická vystoupení, jednak tím, že požádal o vstup do Národní fronty. V jejím vedení byl zastupován zprvu M. Holubem, potom L. Pacovským.[21] Výbor fungoval jako loyální opozice, nepřijímal přitom metody profesionální politiky; fungoval vlastně jako nátlaková skupina se značným vlivem na veřejné mínění. Jeho aktivity ještě akumulovaly po srpnu 1968. Zcela specifickou složkou se stal Kruh nezávislých spisovatelů v rámci Svazu spisovatelů. Byl ustaven 29. března 1968, programové prohlášení pochází z července 1969. Fungoval jako zvláštní politická opozice uvnitř SČS, proti spisovatelům-členům KSČ.

* * *

Nedoceňován bývá i vývoj Československého svazu mládeže, totiž jeho rychlý rozklad ještě během jara. Tento rozklad měl vícero dimenzí. Běžně popisována je jen cesta tzv. rozdělení Svazu na celou řadu dílčích mládežnických organizací, od vysokoškolského svazu až po svaz zemědělské a vesnické mládeže či svaz klubů mládeže. Je zde ovšem ještě dimenze zániku celých dílčích organizací svazu, zároveň však i důležitá dimenze osamostatnění dílčích organizací, které nato nevstoupily do žádné „dědické" organizace, zůstaly nezávislé. To znamenalo novou zásadní dimenzi plurality, ať už konkrétní motivace

[20] Na Slovensku vznikla „Organizácia na ochranu ľudských práv", avšak s jinou profilací – měla se stát obdobou K231, ke sdružování poúnorových politických vězňů; jako taková nezískala povolení k činnosti.

[21] Ten se osobně v polovině roku 1969 velmi důrazně angažoval proti snahám zlikvidovat Svaz vysokoškolského studentstva.

vycházela z nedůvěry v „přerozdělování koryt" pro staré funkcionáře ČSM, nebo vzcházela i z nedůvěry v pokusy o obnovu dříve zrušených organizací (až po vysmívání se skautingu) – zde narážíme na důležitou a podceněnou psychologickou dimenzi nedůvěry v kohokoli, kdo „má nějakou minulost", spojenou s očekáváním „něčeho naprosto nového". Je zde ovšem ještě jedna důležitá dimenze plurality, politická i sociálně-psychologická – ony nezávislé místní mládežnické organizace považují za nemístné, nežádoucí či přímo škodlivé mít nějaké ústředí, jmenovitě celostátní!

Samo vedení Československého svazu mládeže se pokoušelo od konce března o vnitřní federalizaci Svazu, ve smyslu transformace Svazu ve federaci organizací právě výše uvedeného typu jako byl vysokoškolský svaz a další, vzápětí se však zřeklo „monopolu v mládežnickém hnutí". Vedlo to mj. až k iniciativám formovat mládežnické organizace při straně lidové a socialistické. Na Slovensku ovšem proces diferenciace v organizacích mládeže proběhl pomaleji a z nemalé části se udržel v rámci celoslovenské, byť vnitřně volnější, organizace svazu mládeže.

Výrazně politické ambice měl Svaz vysokoškolských studentů Čech a Moravy, založený koncem května. Ve statutu sice mluví o principech socialismu, zároveň ovšem i o principech demokracie a humanismu. K tomu všemu je uvedena jako základní podmínka plná realizace Deklarace práv člověka a rovnoprávnosti národů – tu statut promítá jak vnitrostátně, tak i mezinárodně. Jmenovitě statut podporuje takovou zahraniční politiku Československa, která bude mít za cíl „upevnění samostatnosti a nezávislosti země". Praktické aktivity Svazu byly ještě mnohem radikálnější; byla navázána úzká spolupráce s tvůrčími svazy, s odbory, aj.[22]

* * *

Alespoň glosu si vyžaduje proměna *odborových organizací*. Na jedné straně to v nich skřípalo už během první poloviny šedesátých let,[23] což bylo řešeno násilným nasazením dogmatického vedení. Po personálních změnách až počátkem června 1968 byl zveřejněn „Návrh programu ROH" jako dokumentu k diskusi. Odbory měly napříště sehrávat samostatnou roli, na druhé straně dokument vlastně šel ve směru jen umírněné hospodářské reformy. V pasáži „Vnitroodborová demokracie..." téměř na konci dokumentu však byla skryta výbušnina: „V podmínkách autonomie podniků a demokratizace společenských vztahů musíme obhajovat zájmy odborářů rovněž cestou konfrontace a střetů s využitím všech odborových prostředků, nevylučujíce stávky."[24] Proto byly rovněž požadovány příslušné změny v právním systému, aby byla garantována možnost legální organizace stávek. Proti této pasáži se ozvalo minimum kritiky, naopak rozsáhlá kritika se snesla ve smyslu opatrnictví a nedůslednosti ve formulování této pasáže.

Specifikem se stala Federace lokomotivních čet (založená koncem dubna, již tehdy na bázi 25 tisíc členů). Znamenala především secesi od dosud jednotné odborové organizace. Profilovala se – vedle odborářských požadavků – rovněž výrazně politicky,

[22] Gomulku přiváděly ke vzteku aktivity na obranu polských kolegů před represemi.

[23] Roku 1965 cca 10 % z lidí v zaměstnaneckém poměru – přes nátlak – nebylo členy odborů.

[24] Prameny k dějinám československé krize 1967–1970. 2/1, Občanská společnost 1967–1979. Emancipační hnutí uvnitř Národní fronty 1967–1970. Praha–Brno 1995, dok. č. 23.

včetně záměru kandidovat v nejbližších parlamentních volbách, spojovat se s organizacemi na obranu práv člověka. Odtud opět tvrdý normalizační zákrok – rozpuštění výnosem ministerstva vnitra z dubna 1969.

S velikým opožděním docházelo k oživení na *vesnici*. Na sjezdu Jednotných zemědělských družstev v únoru 1968 se pouze prezentovala teze, že rolnictvo není adekvátně svému významu zastoupeno v Národní frontě. Odtud od dubna postupný nárůst aktivit za „společenskou organizaci", která by prezentovala „zájmy pracujícího rolnictva". Vytvořená organizace se však spíše zmítala ve vnitřních konfliktech, než aby měla výraznější vliv navenek. To se projevilo např. v nízké organizovanosti družstevních rolníků (necelá polovina) a v prakticky nulové organizovanosti soukromě hospodařících rolníků (necelá 2,5 %). Zejména ve slovenském sdružení se brzy odrazily provokace konzervativních složek komunistů.

Do nové polohy se dostávala *činnost církví*. Pro Čechy a podstatnou část Moravy však třeba vzít v úvahu rozšířený laicismus, pro Slovensko pak na jedné straně údaj, že 41,9 % členů KSS byli věřící, na druhé straně fakt krajního konzervativismu slovenského katolicismu, s úpornou distancí vůči procesům aggiornamenta i distancí vůči tématům občanských svobod. Církve byly dále zahlceny vnitřním konfliktem, počínaje tématem kdo a nakolik kolaboroval, a konče tvrdým konfliktem mezi uniaty a pravoslavnými na východním Slovensku.

Každopádně došlo k výraznému uvolnění ve vztahu církví a státu. Výzkumy veřejného mínění podávaly údaje, že většina obyvatel je přesvědčena o fungování již plné náboženské svobody v Československu. Na druhé straně se odvíjel spor mezi jednotlivými církvemi, zda uplatnit plnou odluku církví od státu; jednoznačně za odluku byla československá bratrská církev evangelická, jednota bratrská či toho času velmi dynamičtí adventisté.

Velmi výrazným se stal trend *znovuobnovování samosprávy* ve vlastním smyslu slova. Byl ovšem lokálně výrazně diferencován. Jedním z nástrojů garantování samosprávy a zastupování zájmů se stal Svaz měst a obcí na základě iniciativy z července. Pro konkrétnější představu: Jihomoravský KNV se chopil svých pravomocí od března a prakticky ignoroval krajský výbor KSČ (byť ten představoval spolu s městským výborem v Praze ony dva nejprogresívnější).

Velké diskuse se vedly kolem příslibu zavedení samosprávy do podniků. Tento model byl specificky uplatněn v Jugoslávii, po roce 1956 i v Polsku a Maďarsku. V roce 1968 se objevuje v Československu. Přežil jen v Jugoslávii, jinak byl zase potlačen jakožto projev „revizionismu" či „anarchosyndikalismu". Proti tomuto konceptu kladli odpor technokraté, kteří těžiště ekonomické reformy chtěli mít v uplatnění managerských metod; ke skeptikům patřil i O. Šik. Technokraté argumentovali, že samospráva omezí iniciativu a rozhodování nejkompetentnějších orgánů v podnicích tak, jak se tomu stalo v Jugoslávii. V květnu až červnu byla idea samosprávy podniků akceptována; vláda vydala směrnice k zatím experimentálnímu zakládání orgánů samosprávy.

* * *

Zárodky občanské společnosti odolávaly i po srpnu 1968, resp. byly okupací podníceny k intenzifikaci svých aktivit. Projevily se v několika vlnách, proti nimž zasahovalo stále tvrdší násilí. Poslední velký střet proběhl v srpnu 1969. Útočící normalizační moc

nasadila nejtvrdší formy násilí, včetně vražedných komand Lidových milic a speciálních komand Bezpečnosti.

Vnitřní diferenciace komunistické strany

Tento proces není radno – jmenovitě pro vývoj v Čechách a na Moravě – klasifikovat ani formalisticky ani „šuplíkováním"; u každého nutno individuálně vyhodnocovat i jeho názory na taktiku, jeho hodnocení geopolitické situace, jeho hodnocení včasnosti či předčasnosti určitých opatření, atp. Rovněž rozšířené generalizace o zvlášť progresívním vývoji v Praze a na jižní Moravě mohou být zrádné; Praha i Jihomoravský kraj si podržely i svá jádra tvrdých a štvavých ultrakonzervativců, číhajících na příležitost pomsty. Přesto nutno přiznat, že již od února 1968 krystalizovaly uvnitř komunistické strany síly, které otevřeně hlásaly cíle, překračující záměry pouhé reformy „uvnitř systému", překračující rámec mechanismů uvnitř sovětského bloku a odhazující i koncepty původní polské „październiernikovštiny" i maďarské „kádárizace" jakožto naprosto nedostačující.

Obecně je akceptováno, že vnitřní diferenciace v KSS zdaleka nebyla tak výrazná jako v Čechách a na Moravě. Velmi silné uskupení představovali „neokonzervativci". Jde o takové činitele, kteří patřili mezi odpůrce Novotného, ovšem jeho odstranění považovali za svého druhu palácový převrat, po němž budou provedeny velmi omezené reformy cestou shora, bez podílu veřejnosti. Byli to odpůrci skutečné demokratizace systému, šlo jim jen o nepatrně „osvícenější" moc než byla ta dosavadní, s odstraněním jen těch nejzřetelnějších anachronismů, často spíše jen o efektivnější moc při realizaci identických cílů. Patřili by sem tehdejší první tajemník ústředního výboru KSS Biľak, dále M. Hruškovič, J. Janík, M. Pecho, H. Ďurkovič, O. Klokoč. Exponenty této složky v Praze byli E. Rigo, F. Barbírek, B. Chňoupek, J. Lenárt. K nim se přídala i část méně zkompromitovaných „starokonzervativců".

Naopak Husák se již od jara postupně prozrazoval jako korouhvička, jíž jde jen o osobní moc, a to za jakoukoli cenu.[25] Centristé na Slovensku nebyli centristy v pravém smyslu, spíše svou politickou váhu zakládali na důsledném prosazování federalizace. J. Zrak, V. Pavlenda, S. Falťan, R. Harenčár, v Praze měli jako své exponenty P. Colotku a Š. Sádovského. Mezi centristy a následující složkou stáli A. Ťažký a J. Zrak.

Další formací byla složka „občanská", resp. „radikálně demokratická", resp. „progresívní"; měla silné intelektuální zázemí. Mezi nejvýznamnější představitele patřili P. Števček, E. Löbl, z intelektuálů D. Tatarka, M. Kusý, P. Karvaš.

Neokonzervativci a centristé soupeřili o moc, spojovalo je úsilí o federalizaci, které by bylo realizováno jednoznačně v dimenzi federalizace bez demokratizace, resp. napřed federalizace a pak „to nějak ustojíme". Federalizace měla být nástrojem oddělení, ohraničení se od radikálnějšího vývoje v Čechách a na Moravě. To se projevilo už ve slovenské verzi Akčního programu KSS, přijatého 22.–23. května na zasedání ústředního výboru KSS. Naopak progresívní křídlo jednoznačně spojovalo dimenze federalizace a demokratizace jako neodlučitelné, navzájem podmíněné složky jednoho procesu.

[25] Nakonec to byl především Husák, kdo osobně zahájil normalizaci již 28. srpna 1968.

Zápas mezi jednotlivými proudy, resp. křídly uvnitř komunistické strany pak odrážel i jen zdánlivě paradoxní projevy typu: Na zasedání ústředního výboru KSČ 29. května až 1. června mj. signalizováno varování vůči K 231, KAN, zárodkům sociální demokracie i straně lidové a socialistické. Velmi ostře byla kritizována média, za neobjektivní hodnocení aktuální politiky KSČ.[26] Zároveň na tomtéž zasedání přijato usnesení o svolání mimořádného sjezdu KSČ.

* * *

Vnitřní poměry v komunistické straně výrazně posunula v červnu probíhající jednání – přípravné schůze ke sjezdu – základních organizací. V kontextu nebývalého celospolečenského rozmachu byla zarážející poměrně nízká účast členů základních organizací. Někteří autoři uvádějí pouze 52 %,[27] Kaplan 60–70%.[28] I Kaplanův údaj je překvapivě málo. Lze z toho dedukovat politickou bezradnost velké části členů, což by vytvářelo rezervu pro budoucí oživení regresívních, resp. neostalinistických aktivit v KSČ? Tedy podstatná část těchto neúčastí spočívá v nepřipravenosti na dialog se společností, resp. v přímém odporu vůči němu? Anebo je v tom i podíl – a jaký? – těch, kteří se už s KSC rozešli ve svém směřování ke skutečné demokracii a zůstali jen „matrikovými členy"? Celkově ovšem na samotných schůzích se projevovala dominance přívrženců reforem.

Okresní konference na přelomu června a července vykazovaly již razantní tendenci – po předchozích úkazech na všech stupních orgánů komunistické strany – dalekosáhlé personální výměny, která znamenala jak výměnu generační, tak výměnu sociální. Posilovala především generace tehdejších cca čtyřicátníků, posiloval podíl osob s vysokou kvalifikací, především ovšem technickou, lidí spojených úzce s výrobou a hospodářstvím. To samo si ovšem vyžaduje obezřetnější hodnocení; znamenala posledně zmíněná proměna východisko anebo závoz? Jde o souvislost známého vtipu z období normalizace, že „… ti nejhloupější by teď byli ekonomové"?[29] Anebo to může znamenat i východisko, že praktikové by polovičatou reformu dokázali dostat do více realistických kolejí? Anebo to je jiná souvislost, totiž že „technokratismus je jen jinou variantou bolševismu"?[30] Na mnoha okresních konferencích byly požadovány ještě další, dosud nedeklarované reformy jako nezbytnost.

Mnohem průraznější byly krajské konference komunistické strany. Zde byla razantnost přívrženců reforem, zároveň nové generace a vzdělaných složek, ještě vyšší. Naprostá většina delegátů krajských konferencí přitom zdůrazňovala nebezpečí ze strany

[26] Jde samozřejmě i o to, co je taktika, jak uklidnit Moskvu.

[27] Např. Jaromír Navrátil ve svých studiích a edicích. Oficiální zpráva, předložená A. Indrou na zasedání předsednictva ústředního výboru KSČ 2. července 1968, uvádí, že se účast pohybovala „kolem 50 %", přičemž „některé organizace nedosáhly více než 30% účasti"…, „přitom ve slovenských krajích je účast zřetelně vyšší". Prameny k dějinám československé krize 1967–1970. 9/2, Komunistická stana Československa. Konsolidace (květen–srpen 1968). Praha–Brno 1995, dok. č. 103.

[28] KAPLAN, K.: Československo v letech 1967–1969 [IV]. Praha 1993, s. 48.

[29] Lze odkázat na diskusi vedenou na předminulém libereckém semináři v roce 2006 k referátu M. Londáka. Česko-slovenská historická ročenka 2006. Brno 2006, s. 315–326. [Pro úplnost k onomu vtipu: Dotaz: Co by se stalo, kdyby z Československa emigrovali všichni policajti? Odpovědí je výše uvedený řádek.]

[30] A byli bychom opět u tématu „zrůdné koalice" tzv. leninistických sil a technokratismu za normalizace.

konzervativců. Na druhé straně při tajných(!) volbách delegátů na sjezd byli vyškrtáváni jak konzervativci, tak přívrženci „liberalizace bez hranic". Nakonec jen asi 10 % delegátů byli přívrženci konzervativců, na druhé straně rovněž jen asi 10 % byli přívrženci skutečně důsledně radikálních přeměn. Tedy asi 80 % patřilo k vnitřně diferencovaným přívržencům postupného rozvíjení reforem, resp. k těm, kteří se aktuálně identifikovali s Dubčekem.

Co se týče kandidatur na členství v ústředních orgánech (ústřední výbor, ústřední kontrolní komise), bylo celkem ohlášeno přes osm set, z toho pouhých 40 pocházelo z dosavadních členů těchto orgánů. To znamená, že pouze třetina členů z dosavadních orgánů se dostala na kandidátky. Řada proslulých konzervativců vypadla na krajských konferencích, nedostali se na kandidátky, mj. Kapek a Hoffman v Praze, Kolder v Ostravě. Na Slovensku tomu bylo přece jen jinak; mimo jiné Biľak a jemu podobní na kandidátky prošli. V této fázi již začíná zřetelné spojenectví starých konzervativců s „neokonzervativci". Včetně usilovného hledání opor v zahraničí.

A co se týče příprav podkladových dokumentů pro mimořádný sjezd, největší problémy propukaly kolem vymezení budoucích úkolů komunistické strany. Vedení komunistické strany trvalo na konceptu vymezit úkoly na nejbližší dva až tři roky. V tomto období se měl vymezit nový model socialismu. Klíčovým problémem, o nějž probíhaly největší spory, byla otázka profilu budoucího politického systému. V porovnání s Akčním programem nedošlo k příliš velkému přesunu akcentů, na druhé straně dokumenty byly mnohem obsáhlejší, zahrnovaly více konkrétního; co v Akčním programu bylo leckdy ještě naznačováno eufemismy, bylo nyní již tvrdě pojmenováno. Byla podniknuta velmi tvrdá kritika vývoje za posledních 20 let, kritizován byl i polednový vývoj. Zejména se stalo terčem kritiky, že komunistická strana se ještě nenaučila myslet v kategoriích pluralismu, v kategoriích partnerství či autonomie dalších stran a společenských organizací. Bylo předhazováno, že staré návyky a metody jsou největší překážkou a nejvíce škodí, nakolik jsou zároveň přirozenou oporou konzervativních sil.

Nejpodstatnějším problémem zůstávala otázka takové transformace komunistické strany, která by umožnila nahrazení byrokratického centralismu demokratičtějšími metodami politické hry. Druhou stránkou téhož byl úkol nalézt garance, aby se komunistické straně nevrátily diktátorské tendence panování nad společností, aby se skutečně proměnila v integrující sílu demokratických reforem.

Lze uznat, že již na jaře orgány komunistické strany fakticky přestaly uplatňovat direktivní řízení ostatních organizací Národní fronty, orgánů státu a médií. Donucovací mocenské prostředky nebyly uplatňovány ani v případech, kdy se soudilo, že je poškozována politika komunistické strany. Namísto administrativních prostředků měla být „vedoucí úloha" uplatňována prostředky politickými.

Konstatována byla přitom existence nečetných antikomunistických tendencí, které údajně nemají oporu ve společnosti. Zároveň bylo varováno, že mohou být potenciálním nebezpečím, které se může stát reálným, pokud strana prokáže neschopnost zbavit se konzervativních návyků.

Proponovalo se, aby v perspektivě nejbližších alespoň 5 let fungovaly takové poměry uvnitř Národní fronty a takové volební řády, aby byla vyloučena možnost vyměnění většinových pozic komunistické strany jinou stranou. Zároveň nový model „socialistické demokracie" měl být podle dokumentů připravovaných pro sjezd kombinací

parlamentní demokracie s různými formami společenské samosprávy. Ostatním politickým stranám a organizacím v rámci Národní fronty a v zastupitelských orgánech mělo být umožněno střetávání různých názorů a zájmů a na této bázi formulování konsensu. Navenek však Národní fronta měla zůstat monopolistickým výtvorem, mimo nějž nemůže fungovat žádná organizace politického charakteru. Na druhé straně bylo záměrem umožnit bezprostřední vliv různých sociálních skupin na politiku státu. V tom vystupuje zřetelná jugoslávská inspirace, mj. námět na ustavení sněmoven zastupujících samosprávu jednotlivých složek: průmyslu, rolnictva, služeb, rozpočtové sféry. To ovšem naráželo na problém pružnosti v rozhodování a na problém fungování federalizovaného státu, proto takovéto komory měly mít pouze pravomoc kontrolní a prezentace zájmů, nikoli rozhodovací.

Odtud plynuly i obrysy volebního systému: měla zůstat zachována společná kandidátka Národní fronty, zároveň však měl být ustaven kombinovaný systém jednomandátových a vícemandátových volebních obvodů a k tomu princip minimálního počtu kandidátů, který musí být vyšší než je počet mandátů. Připouštělo se i kandidování nezávislých.

Byly formulovány požadavky dalekosáhlé dekoncentrace a difúze moci. Především hospodářská sféra měla být vyvedena zpod přímého vlivu politických institucí. Zastupitelské a výkonné orgány státní moci měly být odděleny od stranické byrokracie. Předpokládala se i regionální dekoncentrace, mj. zrušení krajů a přenesení řady kompetencí směrem dolů, na okresy. Měla být omezena i role ministerstva vnitra; mj. měly být z něho vyčleněny orgány státní bezpečnosti a ty se měly zaměřit výlučně na činnost kontrarozvědnou; měly být tedy zlikvidovány její aktivity kontroly a omezování potenciální opozice uvnitř země.

Významnou složkou programu reforem pro sjezd bylo úsilí o vytvoření nezbytných právních garancí pro obnovu občanských svobod. Jednou ze zásadních garancí měla být možnost soudní žaloby ve věcech občanských svobod. Soudy se měly stát nezávislými na politických činitelích, dále měly být vázány výhradně zákony, nikoli již jako dosud i předpisy nižšího rangu. Vedle dosavadních soudů měl být ustaven i správní soud a ústavní soud. Oslabena měla být pozice prokuratury, naopak upevněna pozice advokáta a procesní práva žalovaného.

* * *

„Varšavský dopis" – jako výsledek jednání „pětky" ve Varšavě 14.–15. července – a diskuse nad odpovědí vedení KSČ vedly k razantnímu sblížení společnosti s reformátory uvnitř KSČ – hlavní linku v tom představovala obrana *suverenity* Československa a obrana *práva na vlastní cestu vývoje*, včetně „vlastní československé cesty k socialismu". Výzkumy veřejného mínění ještě z 13. a 14. července (tedy jako výsledků fáze provokací „pětky" těsně předcházejících varšavská jednání) vykazovaly důvěru 78% (na Slovensku 86%) obyvatelstva vůči vedení KSČ, přičemž ještě 2 týdny předtím to bylo jen 51% (na Slovensku 64%), před lednem necelých 23%.

Proti tomu však již naprosto novou kvalitu přinesla podpisová akce před odjezdem delegace KSČ na jednání v Čierné, jako návaznost na Kohoutův manifest publikovaný

v Literárních listech, s hesly „Svoboda. Spojenectví. Suverenita. Socialismus" a „Jsme s Vámi, buďte s námi!". Během tří dnů bylo nasbíráno na milión podpisů.

Tentokrát totiž byla vyslovena jednoznačně podmínečná podpora; jinak řečeno, ono „jsme s Vámi, buďte s námi" již jednoznačně znamenalo: „Dokud zůstanete s námi, zůstaneme i my s Vámi, jinak k čertu s Vámi!" Tedy nůžky mezi rodící se občanskou společností a vedením komunistické strany už byly připraveny se rozevřít.

Posrpnový regres

Projevy regresu se ukazovaly velmi rychle už od počátku září 1968. Právě počátkem září se rozpustila iniciativní skupina pro založení sociálnědemokratické strany. Ministerstvo vnitra v tutéž dobu odmítlo potvrdit statut K231[31] a podniklo první útoky proti Společnosti na ochranu lidských práv. Zamítnut byl rovněž statut KAN[32] se zdůvodněním, že organizace má charakter politické strany a o eventuálním potvrzení může rozhodnout jedině ústřední výbor Národní fronty. Předsednictvo ústředního výboru Národní fronty vydalo rozklad, že politický systém je uzavřený; 13. září byl přijat zákon č. 128/1968 Sb. o Národní frontě jako mj. právní základna pro uvedené rozhodnutí.

Rovněž 13. září přijalo Národní shromáždění „Zákon o některých přechodných úpravách za účelem upevnění veřejného pořádku"; přinesl omezení práva shromažďovacího (s možnostmi rozpouštění či zákazu veřejných shromáždění) a spolčovacího (jmenovitě pozastavení činnosti společenských organizací až na tři měsíce anebo jejich rozpuštění); přitom k výkonu byly zmocněny ministerstvo vnitra a národní výbory.[33] 13. září přijalo Národní shromáždění i zákon č. 127/1968 Sb. „O některých změnách v oblasti tisku a dalších masovokomunikačních prostředcích"; jmenovitě byla obnovena instituce cenzury, konkrétně byla dána možnost pozastavit vydávání periodika až na tři měsíce, s možností pokuty až do výše 50 tis. Kčs.

O počátku listopadu již komunistická strana nebyla uznávaným článkem v čele reformního procesu, nýbrž brzdou procesu. V roli obránce reforem zůstávaly jiné články – odborové organizace, studentské organizace, mládežnické organizace, tvůrčí svazy, aj. Reformátoři sice nadále přežívali ve vedení KSČ, ještě měli i značnou autoritu, v praxi však lavírovali. Proto důvěra v ně postupně upadala. Výzkum veřejného mínění počátkem ledna 1969 ukazuje, že v českých zemích měla KSČ důvěru jen u 43 % obyvatel, na Slovensku ještě 68 %.

Rozhodující zvrat přinesl nepochybně duben 1969. Snahy některých studentských organizací, tvůrčích svazů a některých odborových organizací po novém vybuzení společnosti již nedisponovaly potřebnými nástroji. Normalizace se prudce rozběhla směrem „před leden 1968" a velmi rychle i před rok 1962; k dalšímu prozkoumání ovšem zůstává, nakolik reálná byla případně i hrozba, že se rozběhne i směrem před rok 1956.

[31] Tím byl de facto postaven mimo zákon.

[32] Jeden z klíčových sovětských požadavků z Čierné zněl, že nesmí být legalizován KAN, K231 ani sociálnědemokratická strana.

[33] Adekvátní by bylo soudní řízení; namísto toho nastoupila svévole výkonné moci.

Velmi mnoho zbytečných komplikací – především po srpnu (předtím podstatně méně) – přinášel mesianismus spolu se sebezahleděností řady intelektuálů, českých i slovenských. Specifickým případem to bylo u komunistických intelektuálů (týká se to ovšem i jiných, včetně některých nekomunistických, například Václava Černého).

Spor o rok 1968 má i dimenzi sporu o to, co následovalo v letech 1969–1989. Dnešní diskuse, zda šlo o totalitarismus či „jen" o autoritářský systém, je zjevným politikařením, ať jde o formulace Filipovy či třeba vítr vane od ODS. Doposud se přitom stále trestuhodně málo mluví o tom, že Brežněv a spol. byli zločinci z hlediska tehdy platného mezinárodního práva, že Husák a spol. byli zločinci i z hlediska tehdy platného československého trestního práva. Stále se málo aplikuje koncept „neostalinismu" při explikaci tehdejšího systému. Stálo by však zato aplikovat více i koncept kolonialismu a dekolonizace na Sověty ovládaný prostor.

* * *

Jacques Rupnik si nedávno položil otázku dlouhodobých přesahů „pražského jara".[34] Vidí je doslova jako zřetelnou nit od roku 1968 až do roku 1989 a mj. pro názornost cituje Ivana Svitáka z jara 1968, totiž jím vytyčené směřování „od totalitní diktatury k otevřené společnosti, k likvidaci mocenského monopolu a účinné kontrole mocenské elity svobodným tiskem a veřejným míněním". „Od byrokratického řízení společnosti a kultury k uplatňování základních lidských práv." Právě tyto dimenze vyzvedl Rupnik jako dalekosáhlé překročení rámce „obrody komunismu".

Je dobré reflektovat i dobová hodnocení zvenčí. Tak klíčový exilový[35] polský měsíčník Orzel Bialy, vydávaný v Londýně, už na jaře 1968 při komentování československého vývoje obzvlášť akcentoval aktivizaci jader reálné opozice a jader nových politických stran, včetně směřování nekomunistického socialismu. Předpovídal, že případné svobodné volby by přinesly konec komunistického systému a mimo jiné i brzký vstup do institucí evropské integrace. Komentátoři zasazovali případ Československo – na rozdíl od naší sebezahleděnosti – i do evropských a světových dimenzí. Konkludovalo se, že osud Československa – ať už bude jakýkoli – bude mít zásadní vliv jak na vývoj uvnitř sovětského bloku, tak pro západní Evropu, tak pro svět. Rusko, cokoli podnikne, velmi ztratí; může však hrát vabank a vyvolat velký evropský konflikt. Za velmi zatěžující se považovala bezradnost a sebeklamy angloamerické složky, její neschopnost skutečně analyzovat a pochopit, co je Rusko vůbec zač a co se v něm ve skutečnosti děje. Na druhou stranu se důrazně upozorňovalo, že nejvíce ze všech hraje vývoj do karet Číně.[36]

Týž komentátor v polovině srpna 1968 hodnotil trendy v Československu jednoznačně: „Národy český a slovenský nedvojznačně prokazují, že chtějí návrat k plné demokracii." Nejde jim o pouhou „demokratizaci", nýbrž o integrální demokracii, fungující na základě systému svobodných voleb, systému volné soutěže politických stran, fungování

[34] RUPNIK, J.: Dvě jara roku 1968. Literární noviny, 1968, č. 17, s. 7.

[35] Blíže k exilovým hodnocením viz: GONĚC, V.: Dobová reflexe politického exilu. In: 40. výročie pokusu o reformu socializmu sovietskeho typu v Československu. Bratislava 2009.

[36] OSTROWSKI, K.: Na dnie worka. In: Orzel Bialy, Nr 47/1194, czerwiec 1968 (psáno v polovině května 1968).

opozice, uplatnění svobody tisku a slova, garantování práv individua a práv politické menšiny. Společnost v Československu klade nové, stále dalekosáhlejší požadavky. Co se týče eventuality přetrvání Československa v sovětském bloku a ve Varšavském paktu, připouští se, avšak za podmínky reformování celého bloku. A znovu se akcentuje naopak „cesta Československa do Evropy".[37]

Polský politický čtvrtletník Trybuna (vydávaný rovněž v Londýně) v celkové reflexi z jara 1969 vyzvedl jako podstatné rysy československého roku 1968 úsilí o svobodu, o institucionalizované garance práv občanů, o hospodářskou transformaci, dále nastolení svobody slova a aktivizaci společenských organizací, zbavených dozoru komunistické strany. Zdůraznil, že československý experiment ukázal možnost nenásilné evoluce komunistického systému ve směru „socialismu a demokracie bez přívlastků". Nad aktuální porážkou je nežádoucí rezignovat; přijdou znovu příhodné či ještě příhodnější okolnosti, kdy je právě tento experiment zapotřebí zopakovat.[38]

Federalizace

Před deseti lety Katarína Zavacká zdůraznila,[39] že v době vzniku Československa měli Češi a Slováci jen tři kvalitní právníky. Byli to František Weyr a Jaromír Sedláček v Brně a Vladimír Fajnor v Bratislavě.[40] Znamená to také, že v centru centralisticky organizovaného státu s centralistickým smýšlením a konáním mocenských činitelů bylo v tomto směru naprosté vakuum, se všemi negativními důsledky.

Ve třicátých letech tomu bylo už podstatně lépe. Málokdo by tehdy tušil, že to bude krátká mezihra. Devastace práva a vyřazování kvalitních právníků byly zahájeny za války, po válce se to jen zmírnilo (tedy nezastavilo); byla přerušena jen fyzická likvidace kvalitních právníků v činné službě, na druhé straně komunisté okamžitě převzali štafetu od nacistů v aktivitách za likvidaci skutečného práva a nahrazení ho „živým právem", „lidovým právem", atp. A po roce 1948 přišla katastrofa; přímo symbolickým, zároveň konkrétním příkladem budiž příchod venkovského advokáta na post řádného profesora ústavního práva, na místo právě vyhozené mezinárodně uznávané osobnosti.[41]

Tedy v roce 1968 bylo tomu podobně jako v roce 1918, ne-li ještě hůře. Kdo měl habilitační a profesorský dekret z právněteoretických disciplín, byl ve skutečnosti tím, kdo rozžvaňoval témata „vědeckého komunismu". V čele právní vědy stáli lidé za politické zásluhy, počínaje akademiky Vaněčkem a Knappem, až po přímo odiózní akademiky Procházku a Lubyho. Ještěže mimo oficiální posty přežilo několik osobností z předúnorové éry; s nimi se však nemělo příliš počítat.

[37] OSTROWSKI, K.: Tak zle a tak nie dobrze. In: Orzeł Bialy, Nr 50/1197, wrzesien 1968 (psáno v polovině srpna 1968).

[38] Doslova se uvádí, že pro země středovýchodní Evropy není jiná cesta než československá nebo sovětská. RADOMYSKI, J.: Dwie drogi, in: Trybuna. Kwartalnik Polityczny. Nr. 1/57, 1969, II-gi kwartal, s. 5an.

[39] ZAVACKÁ, K.: Právna kultura v medzivojnovom Československu. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě (eds. J. Valenta, E. Voráček, J. Harna), 1. Praha 1999, s. 155.

[40] Ten nakonec také v Brně, coby předseda Nejvyššího soudu.

[41] Totiž na místo po Františku Weyrovi.

To bylo jedno z chabých východisek pro eventualitu ústavněprávní transformace doposud přísně centralizovaného mocenského systému. Sledujeme-li diskuse o záměrech federalizace v průběhu roku 1968, dominuje záplava naprosto prázdných frází nebo jen náznakových neurčitých obsahů. V diskusích, které se tváří odborně právnicky, vidíme záplavy ryzího právního formalismu, pokud nejde přímo o formalismus „vědeckokomunistický".

- *Je cesta k federalizaci skutečnou součástí „pražského jara", anebo jde o pouhou časovou koincidenci?* To je otázka, která vznikla vlastně už na přelomu jara a léta 1968 (!).
- Bezprostředně navazující a mnohem závažnější je dilema: *Je výsledná podoba federalizace Československa skutečnou reformou v intencích „pražského jara", anebo není, či dokonce je důsledkem srpnové invaze, resp. vytvořením mechanismů, které umožnily úspěšnější průběh normalizace?* To nejsou žádné potměšilosti, jde o navýsost věcné otázky.

Nelze upřít, že krize ve starém vedení komunistické strany se rozvinula na základě konfliktu kolem „slovenské otázky" na zasedání ústředního výboru komunistické strany v říjnu 1967. To však neznamená automaticky ani začátek „obrodného procesu", ani přímou souvislost cesty k federalizaci s pokusy o změnu režimu v roce 1968.

Naopak je namístě upozornění, že právě pro téma federalizace plně platí, co bylo výše uvedeno jako obecnější podmínka, totiž že pro hodnocení je základním parametrem, nakolik se překračují meze komunistických schémat; natolik totiž úměrně ne pouze roste, nýbrž je vůbec dána pozitivita konkrétních aktů, konkrétních projektů. Jinak řečeno, federace může být jedině za hranicí komunistických schémat, jinak není vůbec.

* * *

A právě proto, že tato hranice v konečném řešení překročena nebyla, a to ani náznakem, je adekvátní hodnotit, že bylo přijato nejhorší možné řešení. Kde je zakopaný pes?

Pro pochopení je třeba brát v úvahu i pozdější známkování, resp. diferencování: „socialistická federace" a „buržoazní federace". Případně si uvědomit dosah zdánlivě paradoxní formulace: V roce 1968 se stal vcelku frekventovaným termín „socialismus s lidskou tváří", nikdo však nepřišel s výrazem typu „socialistická federace s lidskou tváří".

Kamenem úrazu se tedy stal koncept socialistické federace jakožto *pouhého* řešení národnostní otázky, podle slabikářů „vědeckého komunismu".

Svým quasivědeckým manifestem se Gosiorovský nikoli poprvé prezentoval jako insitní historik, to však pochopili jen málokteří. V první verzi Gosiorovský nedokázal předložit jiný argument než sovětský model federace, a to přesněji právě *stalinistické* federace.[42] V průběhu roku 1968 k tomu něco neústrojně a naivně dolepil z návrhů od

[42] Známy jsou totiž i jiné modely „socialistických federací" na východ od železné opony, a to včetně jiných modelů sovětských.

Masaryka a amerických Slováků, aniž by však sovětský model odvolal.[43] Ojediněle ze slovenské strany zazněla popularizace jugoslávského modelu federace.

„Socialistická federace" má totiž být v nejlepším případě časově omezeným řešením problémů, které údajně vyvolal konkrétní předchozí „buržoazní model" národnostních vztahů. Skutečným cílem komunistického „řešení národnostní otázky" je však splývání národů, výsledkem má být „jednotný lid". „Proletáři" mají mít k sobě vždy nejblíže, v jejich zájmu údajně je nedělit. Komunistická strana bojuje za zájmy proletariátu vůbec a v tom i slovenského proletariátu, nemá bojovat za zájmy Slováků, ty má jen příležitostně takticky zneužívat.

Maskovány jsou tedy v tomto modelu reálné mocenské vztahy. Otevřeně je deklarována pouze obecná teze o vedoucí úloze komunistické strany; k tomu však zcela konkrétně patří i zapomínaná Leninova teze, že pokud by ve federaci po „státní linii" docházelo k jakýmkoli zádrhelům, je tady vždy po ruce jednoduché řešení „po stranické linii", tedy disciplína a příkazy v rámci komunistického stranického centralismu.

Neřešitelným právním problémem (a z hlediska samotných počátků stalinistické federace i naprostou programovou zlovolností) se stala identifikace národa a vymezeného teritoria. To ve skutečnosti nelze provést, zároveň se však na tom dá založit nespočetné množství kombinací pro mocenské manipulace a záměny. Návazně to skýtá možnosti hledat různé „viníky" k potrestání či alespoň k ostrakizování. Gosiorovský byl příliš nedovzdělaný a naivní; odhadovat, nakolik by u něho šlo o nějaký automatismus komunistického aparátníka či propagandisty, by byla troufalost. Zato Husák byl velmi mazaný a zběhlý, ten si všech těchto kliček byl stoprocentně vědom a právě s takovými možnostmi příštích manipulací počítal. Objevuje-li se teze, že Husák zahájil normalizaci už 28. srpna 1968, bylo by možno stavět i tezi, že Husák zahájil normalizaci v dimenzi československého federalismu už na přelomu června a července 1968.[44]

Druhou a zcela přízemní dimenzí „socialistické federace" znamená: Zajištění koryt pro slovenské komunisty; a to právě jen pro ně, nikoli zajištění pro Slovensko, nikoli zajištění pro Slováky-nekomunisty. S tím souvisí třeba i téma dobové kritiky výrazu „soudruzi ze Slovenska". Tento výraz byl v pražské komunistické hantýrce dlouhodobě používán. Na jedné straně se zdá samozřejmě nesmyslné namísto Slováci říkat soudruzi ze Slovenska. Více než kouzlo nechtěného však znamená jiný oprávněný smysl; je totiž třeba oddělovat „členy Komunistické strany Slovenska" od slovenské společnosti, od ostatních Slováků.[45] Aparátčíci z KSS tak jako v ostatních zemích sovětského bloku byli zajisté zvyklí své ryze osobní zájmy vydávat za zájmy Slováků a Slovenska. A když

[43] GOSIOROVSKÝ, M.: Historické predpoklady československej federácie. Historický časopis, XVI, 1968, s. 354–406.

[44] Husák se předvedl právě jako obratný podvodník a zlovolný manipulátor ve své funkci předsedy vládní „komise pro vypracování právních otázek budoucí federace". Srv. např. dopis J. Boguszaka a Z. Jičínského (rovněž jménem J. Grospiče a P. Pešky) – stížnost na Husákovy manipulace, kdy Husák z alternativních návrhů připravených pro jednání vlády osobně vyloučil všechny ty, které se mu nelíbily (ponechal pouze jediný), a takto falzifikovaný dokument předložil vládě k projednání jakožto výsledný dokument komise. [Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, sv. 5/1. Federalizácia československého štátu 1968–1970. Praha–Brno 1996, dok. č. 34.] K tomu připočtěme těsně předcházející vyhnání prof. Kubeše z komise osobně Husákem.

[45] Má to ostatně funkční analogii k potřebě odlišovat Slováky od ľudáků pro jinou dobu.

se jejich osobní zájmy změnily, mělo to automaticky znamenat i změnu zájmů Slováků. Ve skutečnosti se o zájmy Slovenska a Slováků se nezasazovali,[46] zato si úporně střežili svá privilegia proti lidem z nižších kast.[47]

* * *

Další komplikace přináší, že federace složená z „národních států" znamená pro Československo dvojčlenný útvar. Avšak dvojčlenná federace není federace, je to dualismus. Mj. všechny záporné představy, které automaticky slovenský i český historik spojuje s výrazem dualismus, nechť jsou takto spojovány s ústavním zákonem o československé federaci a jeho realizací. A slovenští představitelé, aniž si to třeba uvědomovali, volali nikoli po federaci, nýbrž po dualismu.

Československá vláda – po Černíkovu expozé 24. dubna 1968 před Národním shromážděním – spojovala otázku federalizace s novým modelem organizace hospodářství; tedy měla za cíl řešení problému v průsečíku těchto dvou otázek. Ve druhé polovině května vláda vytvořila dvě expertní komise:

- k vypracování právních otázek budoucí federace (pod Husákovým vedením),
- k vypracování ekonomických otázek ve struktuře budoucí federace.

Byť v obou komisích zazněly racionální a perspektivní náměty, nebylo jich příliš mnoho a všechny propadly. Co vláda dostala na stůl (něco osekáno přímo Husákem), neobsahovalo už nic, co by se dalo kladně hodnotit.

Pouze o dvou návrzích lze říci, že překračovaly komunistické mechanismy. Je to jednak soubor jihomoravských návrhů, jednak fakticky i návrh Jiřího Boguszaka. Právě ty se razantně rozešly se stalinistickým modelem „socialistické federace", dále byly právnicky nejpropracovanější, představovaly zřetelnou kontinuitu s nosnými prvky předúnorových projektů a jediné byly na úrovni tehdejší evropské právní vědy (totiž oné „buržoazní").

* * *

Návrh J. Boguszaka, na němž se podstatnou měrou podílel i Vladimír Klokočka, se opíral o autoritu Vědeckého kolegia ČSAV pro stát a právo. Komise pro ústavněprávní problematiku tohoto kolegia ho jednoznačně podpořila 1. července 1968, proti slovenskému návrhu (ten výslovně nedoporučila).

Boguszakův–Klokočkův návrh je primárně pokusem o realistické a právně adekvátní řešení svazku dvou států. Takto stojí proti převažujícím politikářským řešením, předkládaným i ze strany právníků typu K. Laco či červených politických ekonomů typu

[46] Na to při nedávném výročí důrazně upozorňovala K. Zavacká – že se příliš lehkomyslně zapomíná právě na toto rozlišování.

[47] Ze to takto adekvátně bylo pociťováno mezi lidmi, ukazuje třeba opět vtip už z doby o pět let předcházející: Rok 1963 – hospodářské těžkosti na pokračování. Novotný se dotazuje Lenárta, na jak dlouho je ještě zajištěno zásobování. Lenárt oznamuje, že mléko bude ještě půl roku, cukr čtyři měsíce, mouka tři a půl, z masa bude jenom bůček po tři měsíce. Novotný se ptá, je-li v tom započteno i obyvatelstvo ze Slovenska. Odpověď: Jaké obyvatelstvo? To je jen pro Tebe a pro mne.

V. Pavlendy. Zároveň jsou si autoři plně vědomi zrádností dualistického řešení, včetně samovolných mechanismů jednoduché cesty k desintegraci a k rozdělení svazku, a hledají preventivní mechanismy proti nim.

Tento návrh[48] vstoupil do historie jako údajný návrh na dualismus. To je však nálepka, patrně opět zlovolná. Ve skutečnosti autoři prostě odmítají použitelnost výrazu federace i konfederace pro dvojčlánkové uspořádání svazku (ve federaci i konfederaci musí být nejméně tři). Na jedné straně připouštějí, že označení dualismus je přiměřenější a věcnější než federace a konfederace, zároveň však označení dualismus odmítají a vyzývají k nalezení jiného pojmenování. Pojmenování však pro ně aktuálně nebylo to nejdůležitější, důležité byly reálné mechanismy svazku.

Především řeší problém, jak zabránit vysoce pravděpodobnému neustálému ochromení federálního zákonodárného tělesa a federálních orgánů vůbec v případě duálního uspořádání.[49] Totiž maximum zákonodárné činnosti přenést na parlamenty členských států, jmenovitě pokud možno všechny ty kompetence, u nichž se dalo předem kalkulovat, že by určitě docházelo ke střetům a zablokování na federální úrovni. Předání právě takových kompetencí parlamentům členských států by takto znamenalo převzetí z jejich strany adekvátní míry zodpovědnosti. Případná potřeba řešit určitou věc jednotným zákonem, nechť je ponechána na vyjednávání reprezentací členských států (když takové vyjednávání nevyjde, nic závažného se nestalo). Takové řešení tedy znamená reálnou prevenci proti dezintegraci svazku.

* * *

Na pozadí jihomoravského návrhu stojí obecná koncepce, že „obroda poměrů" je pojímána jako nikoli náprava, nýbrž negace celého období 1948–1967, jako navázání na poměry předúnorového Československa.[50] Na Jihomoravském krajském národním výboru bylo již na plenárním zasedání v březnu zřetelně formulováno, že deformací byl už samotný únor 1948 a návazně celý vývoj 1948–1968. Nemůže tedy jít o nápravu systému 1948–1967, nýbrž o jeho zrušení. Odtud další jednoznačný prvek: použití výrazů typu „normální federace" se týkalo jednoznačně federací „na západ od Šumavy a na jih od Dyje".

Do přípravy jihomoravského projektu federalizace byli od počátku s naprostou samozřejmostí zapojeni „buržoazní odborníci" z nejmladší generace bývalých profesorů brněnské právnické fakulty, zlikvidované v roce 1950. Základní strukturu těchto modelů pak představuje přesně to, co bylo vzápětí ideologicky nálepkováno jako „buržoazní federalismus". Zároveň je pro tyto projekty typické úzké provázání federalizace s celkovou rehabilitací práva jakožto páteře fungování státu (ve smyslu „moc musí jít podle práva"), dále provázání s plnou garancí práv občana včetně jeho obrany před svévolí státu a byrokracie; s tím je spojena i nezbytnost transformace soudního systému v nezávislou moc,

[48] Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, sv. 5/1. Federalizácia československého štátu 1968–1970. Praha–Brno 1996, dok. č. 19, 20.

[49] Návrh připouštěl i variantu trojčlenného uspořádání.

[50] Bližší údaje k jihomoravským návrhům (předloženým ve třech konkrétních variantách) viz: GONĚC, V.: K jihomoravským projektům federalizace. O širším ideovém a politickém pozadí návrhů tzv. trializace. In: Pokus o reformu v roku 1968. Historicko-politologické pohľady. Banská Bystrica 1999, s. 166–179.

spolu s obnovou správního soudnictví. K tomu se ještě druží plná decentralizace až dolů do nejnižších jednotek; ty se mají stát primárně samosprávnými jednotkami, teprve sekundárně správními jednotkami. Koncept tak stojí v naprostém protikladu proti komunistickému modelu fiktivního rozdělení „jednoho centralismu" na „dva centralismy" jakožto faktické záchrany (jednoho) rigidního centralismu.

Varovalo se rovněž, že vytvoření dvoučlánkové federace bude znamenat sestavení živelného mocenského centra, kdy fungování centra KSČ, sídla federálních orgánů a sídla orgánů České republiky v jednom místě vytvoří hned v momentě ustavení federace systém personálních a zájmových propojení jakožto faktickou jednotnou ústřední moc, silný byrokratický kolos, vůči němuž orgány Slovenské republiky nezmůžou nic podstatného, byť by jim ústava formálně dávala ty nejdalekosáhlejší pravomoci.

Jihomoravští odborníci dále otevřeně varovali před sférou tzv. společných kompetencí republik a federace, opsanou opět od sovětského modelu.[51] Ta pro ně představovala „černou díru", viděli v ní další přímou garanci pro nový centralismus. Zároveň navrhovali řešení: Pokud se projeví určitá specifická oblast společného zájmu všech článků federace, nemá být řešena na úrovni federálních orgánů, nýbrž cestou koordinace, resp. vzájemné dohody republikových orgánů.

Důležitým článkem jihomoravských návrhů byla otevřenost a masová opora, druhou stránkou téhož je požadavek, aby o konečné podobě federace se rozhodovalo v referendu. K tomu dále právě jihomoravské projekty vynesly na světlo institut ústavního soudu.

Jihomoravské návrhy znamenají ze všech dobových návrhů nejtvrdší ataku proti dosavadnímu centralismu a zároveň přinášejí garanční mechanismy proti eventualitám obnovy centralismu. Zajišťují článkům federace dostatečnou sílu vůči federálnímu centru, zároveň vytvářejí rovnovážný vztah tří článků federace navzájem, srovnatelných vahou a silou.[52]

Boguszakovo a Kubešovo uvažování spojuje sledování problému, že mechanismus slovenského červnového návrhu předpokládá, že by v zásadních otázkách spolek nefungoval jako federace, nýbrž konfederace, v některých jiných jako federace. Základ bolševického zajíce v pytli představuje vlastně formální systém převážně konfederalistického uspořádání a quasifungování moci zákonodárné a quasifederalistického, zároveň silně centralizujícího utváření a fungování moci výkonné; přitom v bolševickém modelu onou jedinou skutečnou mocí je právě moc výkonná, jejíž reálnou kostru znamenají řídící orgány komunistické strany, především předsednictvo a sekretariát jejího ústředního výboru.

[51] Ve své výsledné verzi sovětský model federace salámovou metodou v tichosti naprosto zrušil sféru výlučných kompetencí členského státu federace, naopak nejobjemnější byla právě ona sféra společných kompetencí. Centralismus pak fungoval naprosto hladce i po pouhé státní linii. Takto se mechanismus „po stranické linii" mohl stát pouhou pojistkou pro případ, že by někdo v Kyjivě či Tbilisi zapomněl, co se nesmí.

[52] Dobový podíl Čechy – Morava a Slezsko – Slovensko v procentech představoval v počtu obyvatelstva 43:26:31, ve výkonnosti průmyslu 48:32:20, ve výkonnosti zemědělství 42:26:32. Proti tomu posléze realizovaný model, v němž tzv. Česká socialistická republika představovala ve výchozím bodě 69 % v podílu obyvatel, 80 % v podílu průmyslu a 68 % v podílu zemědělství, vytvářel automaticky silný předpoklad pro novou tvrdou centralizaci a prakticky bezvýchodnou situaci pro Slovensko.

Federální parlament by tedy nebyl zákonodárným orgánem v pravém smyslu, nýbrž orgánem, kde by se uzavíraly iluzorní dohody, nejčastěji s nepříliš zřetelným právním obsahem. Východiskem a obranou je tedy jednak zajistit skutečnou zákonodárnou činnost, jednak učinit zřetelnými a účinnými právě mechanismy federace. Tedy přenést obrovský objem zákonodárné činnosti právě na parlamenty členských států, na druhé straně z toho mála, co „zbyde" pro federální parlament, učinit opět závaznou federální zákonodárnou činnost.

Oba návrhy narážejí na další stránku problému, přičemž V. Kubeš se jí věnuje detailněji: Činnost federálního parlamentu jako orgánu pro uzavírání (konfederálních) dohod, nikoli orgánu přijímání federálních zákonů s sebou nese problém nerovnováhy. Právě totiž úspěšné vyjednávání dohod v duálním uspořádání není možné, vždy bude vycházet v neprospěch menšího člena; žádné pojistky nemají účinnost. Úspěšné vyjednávání je možné jen tam, kde jsou členové soustátí v rovnovážném poměru, počínaje faktickou mocenskou rovnováhou, přes reálnou rovnováhu ekonomickou, demografickou, atd. Jinak nevyhnutelně právě ten, kdo je slabší, začne vystupovat jako ten, kdo není ochoten se dohodnout, kdo musí prosadit vždy svoje nebo nepřipustit nic. Sám si tak přidělí roli vzdorovitého nedospělého mladšího bratra, v extrémním případě i roli rozvraceče svazku. Naopak asymetrické uspořádání dvoučlenného svazku je schopno řešit onen problém garancí pro slabšího.

Vládní komise se utápěla v tématu definic kompetencí federace a republik. Kubeš však upozorňoval,[53] že do definice federace nepatří jen rozdělení kompetencí (přičemž zároveň varoval, že musí být rozdělení maximálně přesně definováno, na což se nebral ohled), nýbrž neméně důležitá je i rovnováha mezi články federace a centrálními orgány, jinak osamocené rozdělení kompetencí zůstane pouhým cárem papíru.[54]

Neméně důrazně varoval, že nemá smysl vést rozvláčné diskuse o „suverenitě" a kdo je jejím nositelem, jako diskuse samy o sobě. To je formalistické a odvádí to od skutečných problémů.[55] A přesně tak činily i sovětské příručky o „socialistické federaci" a jejich českoslovenští opisovači. Přitom jediným reálným základem suverenity je, že ten stát, který *je* mezinárodně právně uznávaným subjektem, je suverénní. Vše ostatní je pro Kubeše zlovolnost či neúčelná quasilogika.[56]

Kubeš na ony řeči o suverenitě reagoval i přímo na jednání Husákovy komise jedovatě dotazem: Jak se slučuje suverenita jednoho státu s jeho alimentární povinností vůči jinému státu? To je základní rozpor, resp. nesmyslnost všech aktuálních (tj. v červnu a červenci 1968) řečí o suverenitě. K tomu dodejme, že Husák v létě 1968 neútočil jen proti V. Kubešovi, podnikal útoky i vůči J. Boguszakovi, V. Klokočkovi, P. Peškovi, J. Grospičovi.

* * *

[53] V. Kubeše do vládní „Husákovy" komise oficiálně delegoval Jihomoravský KNV.

[54] KUBEŠ, V.: Dějiny myšlení o státu a právu ve 20. století se zřetelem k Moravě a zvláště Brnu, II. Brno 1995. s. 304.

[55] KUBEŠ, V.: Dějiny myšlení o státu a právu..., II., s. 309.

[56] KUBEŠ, V.: Dějiny myšlení o státu a právu..., II., s. 312.

Zastavme se alespoň letmo i u tématu „asymetrické řešení". Averze vůči „asymetrii" byla důsledkem politického nálepkování. Z odborného hlediska vzato, lze ji jedině posměšně charakterizovat jako averzi čistě v dimenzi „estetické" normotvorby. Menšímu a slabšímu článku dokáže propracovaný systém garancí právě v „asymetrickém modelu" naopak zabezpečit potřebnou nedotknutelnost kompetencí proti zásahům z centra.

Také ústavní zákon o československé federaci je z odborného hlediska nakonec výtvorem „právní estetiky", která úplně ignoruje reálné mechanismy mocenských vztahů jako takových, tím spíše reálné mechanismy komunistických států, resp. se tyto mechanismy snaží promyšleně maskovat.

* * *

Jestliže psychologizujeme, pak lze říci, že značná část slovenské špičky – politické, zčásti i intelektuálské – se nakonec chovala jako „mladší bratr". Odtud se ovšem rádo dovozuje povinnost, aby se „starší bratr" choval trpělivě a shovívavě. Podléhání takové psychologizaci však nese jedině záporné politické důsledky.

Jinak řečeno – ovšem v pokračování dané terminologie – jediným východiskem pro českou špičku bylo neakceptovat, naopak trvat na tom, aby se onen mladší bratr přestal chovat jako ten, který vždy musí dostat, co si zamane, jemuž všichni musí vyjít vstříc, jen proto, že je mladší. Jediným východiskem bylo trvat na tom, aby „mladší bratr" se začal chovat svéprávně a aby především převzal zodpovědnost, a to nejen za sebe.

Má to ovšem ještě jednu dimenzi; s onou shovívavostí je to dvojsečné: Část Čechů přinejmenším podvědomě vnímala samotný ústavní zákon o československé federaci tak, že malý bratr dostal novou hračku, že to vše vlastně ani nemá žádnou vyšší hodnotu. Aby se vzápětí ukázalo, že skutečně nemá, nakolik parní válec nastolovaného neostalinismu zničil i onu hračku, resp. zanechal jen její zrcadlový odlesk. Právní úpravy od konce roku 1969 pak už jen využily, co bylo zakódováno ještě v původním modelu: byla překročena regresí i samotná forma sovětské federace a postupovalo se ještě dále směrem k zřetelnému centralismu.

* * *

Zůstává tedy naprosto nezdůvodnitelným schématem (opsaným původně Plevzou a jemu podobnými přímo z Husákových manipulací) hodnocení, že slovenské návrhy – ať šlo o květnový dokument ústředního výboru KSS nebo červnový dokument SNR – byly adekvátní, byly dobré. Nebyly takovými ani z hlediska státoprávních mechanismů, ani z hlediska zájmů Slovenska. Ostatně hlavním autorem slovenského návrhu pro červnové jednání Husákovy komise byl vlastně K. Laco, nepříliš inteligentní komunistický spíše politik než právník. Lacův návrh navíc mj. znovu založil sériové, posléze více než dvacetileté dotazování, kdo na koho doplácí. A „danosti" pro konstruování modelu federace nejsou pouze požadavky, které byly stavěny ze Slovenska. Jsou zde další „danosti", totiž hospodářské, kulturní, historické, atp.

Stejně tak (a ze stejného zdroje) je nezdůvodnitelné schéma, že návrhy z české strany byly horší, že byly chybné ve srovnání se slovenskými, resp. že byly zlovolností. Jak návrh České národní rady, tak návrhy slovenské byly špatné, nepřekračovaly hrani-

ce stalinistické federace. Zůstávají jednoznačně i v intencích Akčního programu KSČ, který výslovně uvádí jako cíl: „socialistická federace", a Akčního programu KSS, který požaduje urychlené přijetí „ústavního zákona o československé socialistické federaci". A zmíněné dokumenty ústředního výboru KSS a Slovenské národní rady to jednoznačně upřesňují jako „socialistické federativní uspořádání, na základě marxisticko-leninských zásad národnostní politiky".

Nelze dokonce vyvrátit ani případné hodnocení, že slovenské návrhy byly horší než české, a to i z ryzího hlediska zájmů Slovenska. Pro případné hodnocení jednotlivých návrhů budiž klíčovým vodítkem právě to, do jaké míry obsahují principy stalinistické federace a kdo je tam zlovolně (někdy snad i z hlouposti) vkládal.[57]

Federace byla vnímána, ba přímo očekávána velkou částí veřejnosti slovenské i české jako nástroj k potlačení dosavadních mechanismů centralistické komunistické moci. Proti tomu však byly v procesu přípravy federace absolutizovány její formální prvky; svévolně byla odváděna pozornost od reálných mocenských mechanismů. Řečnění o federaci tak z vůle jedněch fungovalo jako brýle mámení pro ostatní. Záměrem jedněch a trestuhodným opomenutím jiných bylo ignorování reálného úkolu hledat skutečně účinné mechanismy pro odstranění centralismu a pro zablokování možností jeho návratu. Takové mechanismy měly být položeny do základů federace; nebyly.

* * *

Obrovským problémem se stala uspěchanost. Ústava má být totiž navíc perspektivní, nemá pouze registrovat aktuální stav, aktuální zájmy. Jinak bude muset být stále měněna a to přinese znejistění celého právního řádu. Avšak právě to bylo opět v zájmu mechanismů komunistického režimu; tedy ono znejistění právního řádu vystupovalo jako jeden z nástrojů zachování režimu.

Často narážíme na teze, že „slovenská otázka" už doslova stála na sopce, že žádné prodlení už nebylo možné. Je zde však jiná dílčí otázka: do jaké míry tyto záležitosti rozdmýchávali slovenští neokonzervativci (a budoucí normalizátoři) a do jaké míry to slovenské veřejné mínění skutečně akceptovalo. V. Plevza se navíc v roce 1970 uřekl, proč nebylo vypsáno referendum k ústavnímu zákonu o federaci;[58] vládla obava, Husákem osobně počínaje, že by právě slovenský volič tyto manipulátory poslal do háje.

Proti tomu lze konstatovat, že mnoho zákonů dané doby bývalo více deklaratorních, než s reálným právním obsahem. Ostatně sám ústavní zákon z 28. října 1968 byl v mnoha dimenzích politickou deklarací.[59] Tedy velmi výhodným východiskem mohlo být vydat – a to ještě dříve, třeba už v létě – ústavní zákon víceméně bez právního obsahu, avšak se zřetelnou politickou deklarací, že Československo se vyhlašuje za federaci.

[57] Právě stalinistický model federace byl fantomem, k němuž se upínali slovenští komunisté už za války; zároveň právě tento model najdeme v manifestu české komunistické odbojové skupiny Předvoj.

[58] PLEVZA, V.: O československej federácii. Nové slovo, III, 1970, č. 11, s. 3. Za upozornění děkuji Katarině Zavacké.

[59] Přiznání oné deklaratornosti se projevilo ostatně už na zasedání ústředního výboru KSČ 12.–13. prosince 1968. A tak se mj. Černík vyjádřil, že přijetí ústavního zákona znamená teprve počátek dlouhé cesty uvádění federalizace do života, že bude třeba vytvořit jednolitý, harmonicky pracující mechanismus, ustaveny z orgánů národních i federálních.

Následoval by obvyklý dovětek (skutečně velmi častý v našich ústavních dějinách), že dalšími zákony bude definována struktura a mechanismy federace, s výslovným mandátem pro příští, řádně zvolené zákonodárné sbory.

Je třeba zdůraznit, že i mezi exilovými teoretiky ze zemí střední Evropy bylo důkladně analyzováno téma „fiktivní federální státy", a to již v padesátých letech. V těchto analýzách jsou jednoznačně do jmenované kategorie zařazovány jak sovětský model tak jugoslávský. V nich funguje plná podřízenost částí „federace" pod centrální orgány, jakákoli autonomie je zcela vyprázdněna už samotnými definicemi v ústavě. Tím spíše je vyprázdněna reálným fungováním mocenského systému. Ve srovnání pak dopadají lépe i jihoamerické tehdejší „federace" či „Jihoafrická unie".[60]

* * *

Za pozornost nesporně stojí i dobové hodnocení slovenského demokratického exilu. Jmenovitě se tématu federace Československa věnovali předúnorový předseda Slovenské národní rady Jozef Lettrich, spolu s ním další popřední činitel Demokratické strany předúnorového Slovenska Martin Kvetko, dále rovněž předseda exilové Slovenské sociální demokracie Jozef Mrázek.[61] Už od jara 1968 se objevovala varování, že někteří slovenští komunisté jdou právě s „federalizaci" tak daleko, že mohou přivést Slovensko až tam, kam se dostala Podkarpatská Rus anebo pobaltské státy. Spolu s tím bylo vystaveno obecné hodnocení, že nikdo nenadělal tolik škody pro vztahy Čechů a Slováků, jako čeští a slovenští komunisté, obojí jsou viníky. Samotný ústavní zákon o československé federaci už v první fázi návrhu byl přímo vyhodnocen jako kopie sovětského modelu, tudíž tuhého centralismu.

Po srpnu bylo tvrdě odsuzováno, že federace byla zavedena pod sovětskou okupací – tím je definována její reálná mocenskopolitická role; federace je zlomyslnost Moskvy, je to rozbíjení československé reformy. Přijatá podoba federace byla kritizována jako byrokratické monstrum, ještě horší než bylo monstrum před rokem 1968. Výslovně bylo hodnoceno, že přijatá podoba federace přinesla větší ohrožení slovenských zájmů, než tomu bylo za policejního centralismu Novotného éry. Slovenský demokratický exil odmítal přijatou federaci i jako juristický blábol, zatížený oprávněným podezřením, že blábol byl zkonstruován záměrně, od počátku s cílem budoucích manipulací.[62]

Představitelé slovenského demokratického exilu samozřejmě neodmítali princip federace, žádali však reálnou a demokratickou federaci, federaci pro občany, federaci kva-

[60] WAGNER, W. J.: The Federal States and Their Judiciary – A Comparative Study in Constitutional Law and Organization of Courts in Federal States. The Hague 1959, zvl. kap. III. Jednu studii v tomto směru uveřejnil též společný československo-polský exilový časopis: WAGNER, W. J.: Fictitious Federal States, In: The Central European Federalist, X, 1962, No 1, s. 20 an.

[61] Původně jeden z představitelů nejmladší generace poúnorového exilu.

[62] LETTRICH, J.: Česko-slovenský pomer. In: Naše snahy, IV, 1968, č. 3, s. 4–5; LETRICH, J.: Asymetria a symetria. In: Naše snahy, IV, 1968, č. 3, s. 8; LETTRICH, J.: Druhá československá federácia. In: Naše snahy, IV, 1968, č. 4, s. 4–6; KVETKO, M.: Medzi Čechmi a Slovákmi. In.: Naše snahy, IV, 1968, č. 1, s. 4–7; LETTRICH, J.: Prvé chybné kroky. In: Naše snahy, V, 1969, č. 2, s. 5–7; KVETKO, M.: Poznámky k československej federácii. In: Proměny, VI, 1969, č. 2, s. 54–59, č. 3, s. 35–39; MRÁZEK, J.: Republika bez ústavy? In: Naše snahy, VI, 1970, č. 1, s. 14–15; MRÁZEK, J.: Recentralizácia proti federácii. In: Naše snahy, VI, 1970, č. 2, s. 2–6.

litně juristicky připravenou. Realizovaný model vnímali jako od počátku zneužití v zájmu upevnění komunistické moci a upevnění sovětské okupace zároveň. A v politických a intelektuálských špičkách doma na Slovensku byly příliš slabé hlasy těch, kdo varovali, že federalizace bez demokracie nebude mít žádný smysl.

* * *

V argumentacích roku 1968 se objevilo i kradmé pošilhávání po jugoslávském modelu „socialistické federace jako řešení národnostní otázky", zároveň jako po nesovětském východisku. V pozdějších reflexích pak bývá často tento model směšován s jeho „vylepšením" z roku 1974, resp. nedostatečně od něho diferencován. Uvažovat o jugoslávské federaci v modelu po roce 1974 je bezpředmětné, nakolik nebyl k roku 1968 znám. Zároveň však je tento model rovněž pastí; nelze ho z formalistického hlediska absolutizovat. Postjugoslávští právní historikové i ústavní teoretikové přitom hodnotí i tento model jako ryzí model komunistické diktatury, pouze odlišný od modelu předchozího, jako model, který pro řadové Chorvaty, Slovince, Bosňáky, ani třeba vojvodinské Slováky nepřinesl žádné zlepšení.

Případný argument „federalizace komunistické strany" neznamená doložení přechodu ke skutečnému federálnímu modelu v Jugoslávii, je nanejvýš pouhou úpravou vnitřních vazeb ve Svazu komunistů Jugoslávie. Model jugoslávského státu zůstal nadále fiktivní federací ve výše uvedeném smyslu. Podobně argumentovat, že v průběhu roku 1968 se mj. mluvilo i o federalizaci Komunistické strany Československa a že to bohužel nevyšlo, protože to například Moskva zakázala, není argumentem, který by mohl jakkoli vylepšit profil uplatněného modelu československého fiktivního federalismu.

* * *

Československá společnost zahájila v roce 1968 cestu k občanské společnosti, byť si to zatím takto nepojmenovala, resp. nedefinovala. Ona údajně absentující „názornost definice" je však spíše vlastním nedostatkem některých dnešních posuzovatelů, než dobovou vadou. Proti tomu zejména v sociálních a duchovních vědách má svou neméně zásadní roli negativní definice; nešlo totiž o „reformu sovětského modelu", nýbrž o principiální omítnutí sovětského modelu jako takového, paralelně odmítnutí tohoto modelu v mnoha konkrétních detailech. V případě cesty k federalizaci však už v červenci byla nastoupena zřetelná cesta k ne-občanské quasifederaci.

Trends in the Political System and Federalization

Vladimír Goněc

The year 1968 meant the opening of space of non-Communist reformers with the goal of overcoming Communism as a system. One specific outcome was the formation of cores of new political parties standing outside the system; others included an attempt to "return to Europe." Husák's policy of "normalization" as expressed in the topic of the federalization of Czechoslovakia began in late June and early July 1968 with a harsh rejection of any federal models based on European experiences and a singular focus on Soviet models of "federations".

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 2008

PRAŽSKÁ JAR – SPORY O BUDÚCNOSŤ ČESKOSLOVENSKA

Juraj Marušiak

Hoci koncepcie reformy komunistického systému zo šesťdesiatych rokov už na konci osemdesiatych rokov prestali byť relevantným myšlienkovým prúdom aj v prostredí disentu a dokonca ani Klub za socialistickú prestavbu Obroda, hlásiaci sa k ideovej a personálnej kontinuite s tzv. Pražskou jarou, uvedené koncepcie už nepovažoval za východiská pre koncipovanie svojich predstáv o budúcnosti Československa,[1] reflexia pokusu o reformu komunistického systému v roku 1968 má pre analýzu obdobia sedemdesiatych a osemdesiatych rokov minulého storočia, ako aj vývoja po páde komunistického režimu zásadný význam z viacerých hľadísk. Na jednej strane aj tento v mnohých aspektoch umiernený pokus naznačil „hranice možného" v podmienkach systému sovietskeho typu počas „Brežnevovej éry", zároveň však vytvoril značnú skupinu ľudí, ktorí sa v dôsledku sovietskej invázie dostali do konfliktu s komunistickým režimom v Československu a boli nútení podrobiť reflexii svoj postoj k jeho legitimite. Vzhľadom na vysokú mieru personálnej kontinuity medzi protagonistami reformného pokusu v roku 1968 a disentom v nasledujúcom období, ale aj vzhľadom na obnovenie monopolnej kontroly spoločnosti komunistickou stranou sa stali téma udalostí roku 1968 stala predmetom diskusie aj pre ďalšie generácie. Skúsenosti z roku 1968 zároveň predstavovali v očiach značnej časti spoločnosti traumu, ktorá bola bariérou pre rozvíjanie občianskych aktivít v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch.

Analýza diskusie o povahe zmeny politického systému a o predstavách, aké v období konca šesťdesiatych rokov a počas éry tzv. normalizácie rezonovali v slovenskej, resp. československej spoločnosti, sa môže stať východiskom pre ďalší výskum, ktorý umožní zodpovedať na otázky, do akej miery bola spoločnosť pripravená na zmeny z konceptuálneho hľadiska a do akej miery zohrávali pri koncipovaní alternatívnych predstáv o budúcnosti krajiny svoju úlohu aj koncepcie a idey, presadzované v minulosti.

Reformný pokus v roku 1968 z hľadiska zamýšľaných cieľov sledoval od svojho počiatku viacero konfliktných línií. Kým v období druhej polovice šesťdesiatych rokov, ktoré pokusu o reformu komunistického systému predchádzalo, môžeme hovoriť o liberalizujúcom sa nesúťažívom systéme s hegemonickou stranou.[2] Mocenský zvrat v januári 1968, zrušenie cenzúry a nastolenie slobody slova, uvoľnenie centrálnej kontroly vo vnútri komunistického establishmentu, vrátane naďalej monopolne vládnucej Komunistickej strany Československa, ale aj formovanie občianskych združení a politických organizácií, ktoré boli tolerované, resp. im bolo umožnené pôsobiť legálne mimo rámca oficiálnych štruktúr, vytvorili podmienky pre rýchlu transformáciu tohto systému na „demokratizujúci

[1] KOKOŠKOVÁ, Z. – KOKOŠKA, S.: Obroda – klub za socialistickou přestavbu. Dokumenty. Praha 1996.
[2] KOPEČEK, L.: Demokracie, diktatury a politické stranictví na Slovensku. Brno 2006, s. 138.

sa a pluralitný autoritarizmus."[3] Hoci obdobie tohto reformného pokusu trvalo iba krátky čas a bolo prerušené okupáciou Československa vojskami Varšavskej zmluvy v auguste 1968, vytvorili sa podmienky, ktoré umožnili začiatok formovania konfliktných línií v českej i slovenskej spoločnosti. Tieto konfliktné línie môžeme vnímať ako vplyv sociálneho a kultúrneho štiepenia spoločnosti na štruktúru politického spektra, politických aktérov a ich na ich politické správanie.[4] Hoci v prípade obdobia rokov 1968–1969 je problematické hovoriť o existencii štrukturovaných politických aktérov, pluralitný charakter režimu, ktorý pretrvával v reziduálnej podobe ešte v prvom polroku 1969, umožňujú v obmedzenej miere aplikovať rokkanovské koncepty *cleavages* (konfliktných línií), ktoré však nie sú chápané staticky, ale môžu sa v početných prípadoch aj prelínať. Vzhľadom na skutočnosť, že politický režim v období rokov 1968–1969 je nutné chápať ako režim prechodný, tranzitívny, v ktorom síce ešte neboli vytvorené inštitucionálne predpoklady pre vznik demokratického politického systému, ale nastolením limitovaného pluralizmu bol vytvorený priestor pre artikuláciu záujmov a konfrontáciu jednotlivých segmentov spoločnosti, uplatňujem pri analýze dobových politických štiepení metodologický koncept, uplatňovaný Lubomírom Kopečekom a Vítom Hlouškom pre slovenskú, resp. českú spoločnosť v období transformácie.[5] Vzhľadom na obmedzený priestor a potrebu ďalšieho výskumu sa vo svojom príspevku budem venovať iba reflexii uvedených konfliktov vo verejnom diskurze pri konceptualizácii predstáv o budúcnosti Československa.

Primárnou konfliktnou líniou v československom politickou diskurze sa stal spor medzi stúpencami a odporcami tzv. Pražskej jari, t. j. liberalizácie komunistického režimu.

Mocenské konflikty vo vedení KSČ na prelome rokov 1968–1969, motivované prelínaním koncepčných sporov a konfliktov medzi jednotlivými záujmovými zoskupeniami, vyústili do aliancie „pragmatických centristov" (napr. Alexander Dubček) s dogmatickými oponentmi Antonína Novotného (Vasil Biľak, Drahomír Kolder a i.), skupinou tzv. technokratov (Oldřich Černík, Lubomír Strougal a i.) a stúpencov ekonomických a politických reforiem (Ota Šik, Zdeněk Mlynář, Čestmír Císař a i.). V jarných mesiacoch roku 1968 boli prinajmenšom na celoštátnej úrovni radikálni odporcovia reformného procesu marginalizovaní. Tento prúd sa aj napriek politickej a neskôr aj vojenskej podpore zo strany ostatných štátov sovietskeho bloku, ale aj v časti straníckeho a štátneho aparátu ocitol v defenzíve a nebol schopný vystúpiť so žiadnou systémovou ani hodnotovou alternatívou. Vo verejnom diskurze sa jeho priaznivci (napr. tzv. Jodasovci) obmedzovali na distribúciu letákov, poukazujúcich na nebezpečenstvo revizionizmu a snahu skoncovať s „vedúcou úlohou robotníckej triedy a komunistickej strany v živote krajiny".[6] Radikálni

[3] SKILLING, G.: Leadership and Group Conflict in Czechoslovakia. In: Political Leadership in Eastern Europe and Soviet Union. Chicago 1970. Ed.: FARELL, B. R. Citované podľa: LINZ, J. J.: Totalitarian and Authoritarian Regimes: With a major new introduction. Boulder 2000.

[4] HLOUŠEK, V.: Koncept konfliktních linií ve střední a jihovýchodní Evropě – tři roviny analýzy. Středoevropské politické studie – Central European Political Studies Review, IV, 2002, č. 2–3, s. 2.

[5] HLOUŠEK, V. – KOPEČEK, L.: Konfliktní linie v současné české a slovenské politice: mezi stabilitou a změnou. Brno, Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity v Brně 2005. Working paper č. 10.

[6] 1968, 5. květen. Praha. Leták dělníků-komunistů proti „revizionistické skupině" ve vedení KSČ. In: Prameny k dějinám československé krize, sv. 9/1 VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. – MORAVEC, J.: Komunistická strana Československa: Pokus o reformu (říjen 1967–květen 1968). Praha–Brno: ÚSD AV ČR–Doplněk 1999, dok. 58, s. 386. Viac o činnosti skupiny tzv. Jodasovcov, resp. skupiny ultaradikálnej ľavice pozri: Urbášek, P.: Jak „pancéřové divize" bránily socialismus. Listy, 6, 2006. http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=064&clanek=040604

odporcovia reforiem označovali zmeny v januári 1968 za „puč proti strane."[7] Predstavitelia dogmatického prúdu vo vedení KSČ na centrálnej a lokálnej úrovni sa takisto nepokúšali o formovanie programovej alternatívy a deklaratívne akceptovali reformný proces. Ich aktivity sa obmedzovali na oslabenie účinnosti demokratizačných zmien, resp. zachovanie vlastných mocenských pozícií. Z hľadiska konceptuálneho sa ich prístup nezmenil ani neskôr, po auguste 1968, resp. po nástupe Gustáva Husáka na post prvého tajomníka ÚV KSČ, keď svoj odmietavý postoj k reformnému procesu formulovali v prvom rade negatívne a nesnažili sa pozitívne definovať a konkretizovať komunistickú predstavu o usporiadaní spoločnosti. Z tohto hľadiska možno ako jediný „programový" dokument označiť *Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti po 13. zjazde KSČ*, schválené na zasadnutí ÚV KSČ v decembri 1970.[8]

Napriek snahe predstaviteľov tzv. konzervatívcov, t. j. stúpencov dogmatického krídla v KSČ, ku ktorým sa postupne začali zaraďovať aj niekdajší odporcovia Antonína Novotného, o politický zvrat v máji 1968 sa po plenárnom zasadnutí ÚV KSČ v dňoch 29. mája – 1. júna a ešte viac po publikovaní výzvy Dvetisíc slov[9] sa ťažisko konfliktnej línie vo verejnom diskurze začalo presúvať medzi umiernených a radikálnych stúpencov reforiem.

Prvú líniu predstavuje koncepcia oficiálna, zastúpená vedením Komunistickej strany Československa (KSČ). Táto koncepcia predstavovala liberalizáciu existujúceho autoritatívneho systému. Bola prezentovaná na jednej strane v práci Radovana Richtu „Civilizácia na rázcestí",[10] na strane druhej Akčným programom KSČ.[11] Koncepcia predpokladala vytvorenie priestoru pre urýchlenie modernizácie štátu a jeho ekonomiky s cieľom uspieť v globálnej súťaži. Predpokladala však zároveň zachovanie mocenského monopolu KSČ a existencie Československa v podmienkach sovietskeho bloku. Zároveň však Richtova práca varovala, že pokiaľ socialistické štáty nedosiahnu prenikavejšieho ekonomického rozdelenia práce a súčinnosti vo vede, sťažia svoj prechod k vedeckotechnickej revolúcii. Práca takisto predpokladala nahradenie tradičného industriálneho rozvoja, orientovaného na prácu fyzickú, rozvojom spoločnosti, založenej na vzdelaní. Pritom predpokladala nutnosť posilnenia individuálnej iniciatívy, ktorá mala nahradiť doterajší direktívny systém. Politické zmeny práca skôr naznačuje, predpokladá, že komunistická strana musí prekročiť „úzky obzor tradičného mocenskopolitického, administratívneho riadenia a vyvinie vyspelejšie, účinnejšie formy *celospoločenského* (»spoločensko-politického«) riadenia, celú škálu nových prístupov a foriem zameraných k zosúladeniu technických, ekonomických, sociologických, psychologických a antropologických podmienok pre *socialistickú tvorivosť* a podriadi im doterajšie nástroje riadenia." Richta v tejto súvislosti zdôrazňoval, že prostredníctvom direktív, administratívneho a mocenského

[7] Československo roku 1968, 1 díl: obrodný proces. Praha 1993, s. 40.

[8] Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti po 13. zjazde KSČ. Rezolúcia o aktuálnych otázkach jednoty strany. Schválené na plenárnom zasadaní ÚV KSČ v decembri 1970. Bratislava 1971.

[9] VACULÍK, L.: Dva tisíce slov. Literární listy, 18, 27. 6. 1968.

[10] RICHTA, R.: Civilizace na rozcestí. Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce. Praha 1966.

[11] Akční program KSČ. Praha 1968.

tlaku mohla strana zvíťaziť v mocenskom zápase, ale súčasný systém neumožňuje „vyvolať ekonomickou aktivitu, rýchly technický pokrok, vydupať zo zeme vedecké objavy – zato ich možno takýmto spôsobom veľké množstvo premárniť."

Rozpor medzi zámerom realizovať reformu politického systému a neochotou vedúcich predstaviteľov KSČ, vrátane jej reformného krídla, pristúpiť na systém viacerých politických strán, ktoré sa uchádzajú o moc prostredníctvom volieb, konaných na základe voľnej hry politických síl, sa premietal aj do diskusií o Akčnom programe KSČ.[12] Výsledkom bol projekt liberalizácie systému, ktorá mala umožniť jeho jednotlivým komponentom a rozličným záujmovým skupinám slobodnejšie prejaviť sa, ovplyvňovať tvorbu politických rozhodnutí a tým ich integrovať do existujúceho systému a rozšíriť jeho sociálnu bázu. Tento projekt však v danej etape neriešil mocenskú otázku.

V rámci takéhoto systému sa mala reformovať aj volebný systém jednak demokratizáciou vo vnútri KSČ samotnej, jednak prostredníctvom reformy Národného frontu a umožnením vytvárania organizácií mimo jeho rámca. Proces mal byť rozvrhnutý na obdobie niekoľko rokov, mal byť odštartovaný realizáciou politických zmien, novými voľbami a napokon završený prijatím novej ústavy. Koncepcia obsahovala aj viaceré prvky samosprávneho socializmu, najmä v podobe pomocných komôr pri Národnom zhromaždení, budovaných prostredníctvom „výrobného princípu", t. j. prostredníctvom volieb na pracoviskách v odvetví priemyslu, poľnohospodárstva a sociálnych služieb.[13] Tretím dôležitým komponentom politickej reformy bola sloboda prejavu, čo bolo do augusta 1968 vďaka zrušeniu cenzúry jediný hmatateľný a dosiahnutý úspech reformného procesu.

Samozrejme, tento reformný koncept mal aj podstatne radikálnejšiu konkurenciu, predovšetkým v podobe aktivít intelektuálov z okruhu Zväzu československých spisovateľov a vznikajúcich organizácií, pôsobiacich nezávisle od KSČ. Ti vo svojich požiadavkách nastoľovali otázku systémových zmien, t. j. prekračovali horizont liberalizácie komunistického systému. Uvedený občiansky prúd bol zastúpený predovšetkým v médiách, v umeleckých zväzoch, v prostredí mládeže ako aj v nekomunistických stranách. Hoci sa prinajmenšom verbálne hlásil k socializmu, postupne opúšťal koncepciu systému jednej politickej strany a predpokladal návrat k modelu liberálnej demokracie. Základná idea demokratizačného procesu ako cesty, ktorá „má vyústiť do stálej demokracie" a nie spôsobu, prostredníctvom ktorého „jedni ľudia majú byť nahradení inými, pričom ich myslenie a pracovné metódy by zostali staré", bola načrtnutá v otvorenom liste predstaviteľov kultury a inteligencie o otázkach demokratizácie, zaslano ÚV KSČ na konci marca 1968.[14]

Dôležitú úlohu pri konceptualizácii programu formujúceho sa občianskeho prúdu zohrával Ivan Sviták, ktorý hovoril o nutnosti návratu k systému procedurálnej demokracie. Ešte v začiatkoch tzv. obrodného procesu nastolil potrebu uplatňovania ľudských práv prinajmenšom v rozsahu buržoáznodemokratického Československa. Režimom navrhovanú demokratizáciu označoval za kvadratúru kruhu a ponímal ju iba ako

[12] Tamtiež.

[13] MLYNÁŘ, Z.: Problémy politického systému. Texty o roce 1968, normalizaci a současné reformě v SSSR. Knižnice Listů 2. Kolín nad Rýnem, s. 9–39.

[14] Otevřený dopis představitelů kultury a inteligence o otázkách demokratizace zaslaný ÚV KSČ. Literární listy, 5, 1968.

prostriedok tranzície. Definoval minimálne kritériá demokracie, t.j. existenciu a uplatňovanie základných občianskych a ľudských práv, rovnováhu štátnych mocí, vrátane fungujúceho parlamentarizmu, všeobecné, rovné, tajné a alternatívne právo. Nenastoľoval však požiadavku na vytváranie alternatívnych politických strán, keď zastával názor, že by nová strana nemala v danom čase šance na úspech. Presadzoval koncept budovania tzv. živelnej opozície, ktorá by postupne nadobúdala politické formy. Táto opozícia sa mala formovať v rámci klubov a združení, ktoré by sa rozvíjali nezávisle od KSČ.[15]

O tento koncept sa opieralo aj programové vyhlásenie Klubu angažovaných nestraníkov (KAN) z apríla 1968. Jeho vzťah k socializmu však bol podstatne zdržanlivejší, keď vo svojom vyhlásení konštatuje, že „socializmus je realita, z ktorej dnes vychádzame". Organizácia sa prihlásila k Deklarácii ľudských práv OSN a nastolila požiadavku rovnoprávnosti nestraníkov s členmi KSČ.[16] Podstatne ďalej vo svojom memorande zašiel prípravný ústredný výbor ČSSD v júni, keď zdôraznil, že „vedúca úloha akejkoľvek strany musí byť neustále obnovovaná a preverovaná konfrontáciou jej stanovísk a jej práce so stanoviskami ostatných názorových skupín socialistickej spoločnosti a že tieto skupiny musia mať k formulácii, propagácii a obhajobe svojich názorov organizačné základne."[17]

Popri organizáciách, akými boli KAN, K 231, Československá sociálna demokracia a ďalšie, v prípade ktorých faktická akceptácia mocenského monopolu KSČ mala predovšetkým pragmatický charakter a bola ponímaná ako podmienená a časovo ohraničená, sa objavil aj otvorený, ale nestrukturovaný antikomunistický prúd. Jeho prejavmi bola napr. demonštrácia za vytvorenie alternatívnej politickej mládežníckej organizácie z 3. mája 1968, podnietená skupinou okolo českého vysokoškolského časopisu Student, alebo neskoršia kampaň za zrušenie Ľudových milícií.[18]

Spory o obsah a rozsah reformných opatrení, ktoré predstavovali transformačnú konfliktnú líniu, sa prelínali s konfliktom, týkajúcim sa kultúrnej, resp. civilizačnej identity, ktorého latentným dôsledkom sa stával aj spor o geopolitické zaradenie Československa. Podstatne závažnejšie ako diskusie o obsahu reformných opatrení však boli pre formulovanie predstáv o budúcnosti Československa úvahy o jeho kultúrnej a civilizačnej identite. Uvedená otázka osobitne ožila po invázii vojsk Varšavskej zmluvy v auguste 1968.

Diskusia o civilizačnom smerovaní československej spoločnosti bola ešte pred augustom 1968 v omnoho silnejšej miere prítomná v českej spoločnosti, kde sa objavovali názory, ktoré charakterizovali obdobie predchádzajúcich dvadsiatich rokov, t. j. po komunistickom prevrate v roku 1948 ako stratu štátnej samostatnosti. V tejto súvislosti Sviták zdôrazňoval európsky charakter československej reformy: „Nemysli len ako Čech alebo Slovák, mysli ako Európan. Svet sa nebude riadiť podľa 14 mil. Čechoslovákov, ale bude vždy musieť počítať s Európou, ku ktorej patrí aj východná Európa. Žiješ v Európe,

[15] SVITÁK, I.: Odkud, s kým a kam. Literární listy, Literární listy, 1, 1968.

[16] 1968, duben, Praha. Programové prohlášení Klubu angažovaných nestraníků. In: Prameny k dějinám československé krize 1967–1970. Sv. 2/2: PECKA, J. – BELDA, J. – HOPPE, J.: Občanská společnost: Sociální organismy a hnutí Pražského jara 1967–1970. Praha 1998, dok. 1, s. 19.

[17] JANÝR, P.: Neznámá kapitola roku 1968. Zápas o obnovení Československé sociální demokracie. Praha 1998, s. 87.

[18] Československo roku 1968, 1 díl: obrodný proces. Praha 1993, s. 74

nežiješ v Amerike, ani v Sovietskom zväze."[19] Zdôrazňoval potrebu obnovenia štátnej suverenity Československa. Otázka európskej identity sa dostala do popredia aj v neskorších rokoch normalizačného režimu, keď sa aktivisti českého, ale aj slovenského disentu zamýšľajú nad zmyslom a následkami globálnej konfrontácie medzi USA a ZSSR (napr. Milan Šimečka, Miroslav Kusý),[20] pričom niektorí autori, napr. Jiří Dienstbier, formulujú závery, podľa ktorých Európa musí vo vzťahu k týmto dvom superveľmociam získať rovnoprávne postavenie, čo však dokáže „len ako kultúrny a civilizačný celok."[21]

Na Slovensku možno ku Svitákovi prirovnať najma Milana Šimečku. Vo svojej druhej knihe, Kríza utopizmu, vydanej rok pred nástupom vedenia KSČ na čele s Alexandrom Dubčekom, „vytušil v dnešnej podobe socializmu, natoľko odlišnej od najrozšírenejších teoretických predpokladov vplyv starších a zakorenenejších utopických predstáv".[22] Za utopickú označil tiež snahu „vytvoriť jedinú a nepochybnú schému socializmu a komunizmu" ako predstavu jedinej dokonalosti, ku ktorej svet smeruje.[23] Budúcnosť socializmu M. Šimečka spájal s návratom k humanistickým hodnotám, „rozchodom s naivnými predstavami minulého storočia a so synchronizáciou s vývinovými trendmi ľudskej spoločnosti v 20. storočí, najma s rozvojom vedy a techniky.[24] Kniha znamenala konfrontáciu nielen so pretrvávajúcim leninským modelom socializmu, ale aj konflikt s marxistickým determinizmom.

Z tohto hľadiska reformný proces vnímal nie ako ďalší z radu ideologických konštrukcií, ale ako fakticky ako zlyhanie komunistického experimentu a „návrat k európskej socialistickej tradícii, k tradícii demokratického socializmu."[25] Obrodný proces charakterizoval ako „návrat do Európy." Táto jeho myšlienka v slovenskej politickej rozprave rezonovala aj po viac než dvadsiatich rokoch pri páde komunizmu a ešte neskôr v roku 1998. Prihlásil sa ku koncepcii Európy od Atlantiku po Ural, ktorej autorom bol francúzsky prezident Charles de Gaulle, čo v jeho interpretácii znamenalo odmietnutie civilizačného zaradenia do tzv. sovietskeho bloku: „Vzdali sme sa Európy a hrdosť nad príslušnosťou k vyššiemu zemepisnému celku sme opreli o priestor, povznášajúci svojou veľkosťou a vyznačeným heslom ‚od Prahy po Peking'". Konštatoval, že tento izolacionizmus, napriek presviedčaniu o jeho výhodách, priniesol zaostávanie a zaradenie sa do druhého sledu európskeho civilizačného rastu. Mnohé opory takto konštruovanej národnej hrdosti potom vyplývajú iba z izolácie a nemožnosti konfrontácie s európskym civilizačným vývojom. Ako podmienku „návratu do Európy" označil vystúpenie z doterajšej izolácie a nájdenie odvahy podstúpiť už spomínanú konfrontáciu so európskym civilizačným vývojom. Za riziko tohto procesu považoval rezignáciu na egalitarizmus, všeobecnú sociálnu istotu a všeobjímajúcu priemernosť.

[19] SVITÁK, I.: Desatero přikázání pro mladého intelektuála. In: Student, 25. 4. 1967.

[20] Porovn. napr. KUSÝ, M. – ŠIMEČKA, M.: Veľký brat a veľká sestra (o strate skutočnosti v ideologii reálneho socializmu). Bratislava 2000.

[21] DIENSTBIER, J.: Snění o Evropě. Praha 1990, s. 22.

[22] ŠIMEČKA, M.: Kríza utopizmu. Bratislava 1997, s. 13.

[23] Tamtiež, s. 190.

[24] Tamtiež, s. 13.

[25] ŠIMEČKA, M.: Návrat do Európy. In: Kultúrny život, 23, 1968, č. 11, s. 9.

Rozchod s marxizmom ako svetonázorovou orientáciou, ale aj spochybnenie civilizačného rámca v rámci sovietskeho bloku je prítomné aj v programových dokumentoch nekomunistických strán, pôsobiacich v rámci Národného frontu s výnimkou Strany slobody. Kým Československá strana socialistická (ČSS) a Strana slovenskej obrody sa deklarovali ako „nemarxistické socialistické strany,"[26] program Československej strany lidovej (ČSL) charakterizoval stranu ako „nezávislú demokratickú politickú stranu" občanov, hlásiacich sa ku kresťanskému svetovému názoru.[27] České nekomunistické strany požadovali rovnoprávne postavenie v systéme Národného frontu, kým slovenské strany sa vo svojej programatike obmedzovali na požiadavku partnerského postavenia. Predovšetkým ČSS venovala azda najviac pozornosti práve identitárnym aspektom reformného procesu prihlásením s k československému ponímaniu socializmu, vychádzajúcemu zo zásad humanizmu, demokracie a slobody človeka. Namiesto koncepcie triedneho štátu vo svojich ideových zásadách vychádzala z programu „socialistickej občianskej spoločnosti," kým ČSL sa hlásila ku koncepcii „pluralitného socializmu."

ČSS však zároveň zdôrazňovala, že pojem „socialistickej demokracie" považuje za „určitý experiment." Obe české nekomunistické strany sa odvolávali na univerzálne chápanie ľudských práv, vyjadrenému prostredníctvom Všeobecnej deklarácie ľudských práv, Charty OSN a Paktu o ľudských právach, t. j. dokumentov medzinárodného práva. ČSS venovala značnú pozornosť definovaniu civilizačnej identity. Hoci akceptovala spojenectvo so ZSSR a príslušnosť Československa k slovanským národom, ako „širšiu vlasť" Čechov a Slovákov definovala Európu.

Na Slovensku sa spor o charakter politického režimu a o intenzitu transformácie prelínal s konfliktom „centrum – periféria." Kľúčovou a konsenzuálnou prioritou bolo dosiahnutie rovnoprávneho postavenia v Československu, čo od marca 1968 bolo vyjadrované prostredníctvom požiadavky federalizácie štátu. Uvedená požiadavka do značnej miery zjednocovala stúpencov aj odporcov demokratizácie aj v predchádzajúcom období, čo spomaľovalo proces hľadania politickej alternatívy dogmatickému vedeniu Komunistickej strany Slovenska. Zároveň však bola významným faktorom, ktorý prispel k odchodu Antonína Novotného z pozície prvého tajomníka ÚV KSČ, aj keď tí, čo ho v roku 1967 kritizovali z nacionálnych pozícií, nie vždy patrili medzi stúpencov demokratických reforiem. Navyše Gustáv Husák, vnímaný ako predstaviteľ reformného prúdu v KSS, sa prostredníctvom svojich priaznivcov v kultúrnej sfére začal negatívne vymedzovať voči radikálnejšie orientovaným intelektuálom z prostredia Kultúrneho života. Ak ešte v januári 1968 aj Husák tvrdil, že hlavným zmyslom politickej zmeny je demokratická reforma a dosiahnutie „osobnej a národnej slobody"[28] a začiatkom februára 1968 sa jeho vtedajší spolupracovník Eduard Friš, s ktorým sa čoskoro rozišiel, vyslovil za návrat

[26] 1968, 14. duben, Praha. První znění ideových zásad Československé strany socialistické předložené k posouzení a diskusi. In: Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, sv. 2/1. PECKA, J.: Občanská společnost: Emancipační hnutí uvnitř Národní fronty 1967–1970. Praha–Brno 1995, dok. 14, s. 120–125; LIPTÁK, Ľ: Politické strany na Slovensku 1860–1989. Bratislava 1992, s. 299.

[27] 1968, 22. květen, Praha. Program Československé strany lidové předložený k veřejné diskusi. In: Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, sv. 2/1. PECKA, J.: Občanská společnost: Emancipační hnutí uvnitř Národní fronty 1967–1970. Praha–Brno 1995, dok. 15, s. 126–132.

[28] HUSÁK, G.: Staršie výročia a nové nádeje. In: Kultúrny život, 1968, 23, č. 2.

k špecifickej ceste k socializmu,[29] už v marci 1968 Husákovi priaznivci vo Zväze slovenských spisovateľov – Ladislav Novomeský, Miroslav Válek a Vojtech Mihálik oznámili svoj odchod z redakčnej rady Kultúrneho života obvinili svojich oponentov, že uprednostňujú demokratizáciu pred federalizáciou. Argumentovali pritom tým, že „životný záujem slovenského národa – totiž realizovanie úplnej svojbytnosti a zvrchovanosti tohto národa – nás oprávňuje akcentovať v tejto situácii práve myšlienku federalizácie.“[30] Myšlienka federalizácie, narážajúca neraz na nezáujem, resp. výhrady v prostredí českých politických elít, však rovnako rezonovala aj v prostredí stúpencov demokratických reforiem. Na rozdiel od vyhlásenia spomínaných troch spisovateľov považovali „riešenie štátoprávnych vzťahov Čechov a Slovákov systémom federácie za organickú a neodmysliteľnú súčasť rozvoja socialistickej demokracie v našej vlasti a konštatujú, že jedno i druhé sa navzájom podmieňuje.“ Vedúci predstavitelia slovenských umeleckých zväzov v tejto súvislosti varovali, že „odkladanie tohto riešenia hamuje aj demokratizačný proces.“[31]

Zároveň však v dôsledku pretrvávajúcich dominantných pozícií dogmatických síl vo vedení KSS, snažiacich sa o brzdenie reformného procesu bolo špecifikum politického konfliktu na Slovensku, že zostal na úrovni sporu medzi priaznivcami a odporcami demokratizačných zmien a nedosiahol druhé štádium sporu o rozsah a intenzitu reforiem.

Za tretiu konfliktnú líniu v československej spoločnosti v roku 1968, ktorá však mala skôr doplnkový charakter, môžeme označiť líniu etnickú, resp. nacionalistickú. Táto línia sa prelínala s konfliktom o podobu režimu, ako aj s konfliktom centrum – periféria, keďže časť menšinovej politickej reprezentácie sa pokúšala aj o sformovanie menšinovej samosprávy a úpravu.[32] Jej prejavmi boli snahy národnostných menšín o ústavné zakotvenie rovnoprávnosti národov a národností v Československu. Prijatie ústavného zákona o postavení národností v ČSSR č. 144/1968 Zb., ale aj vnútorné konflikty v menšinových komunitách sa stali prejavom interakcie medzi etnickou a demokratickou konfliktnou líniou.

Komplementárny charakter nadobudla aj sociálno-ekonomická konfliktná línia. Jej výrazom sa stala snaha o nastolenie podnikovej zamestnaneckej samosprávy. Táto koncepcia, odkazujúca na modely „samosprávneho socializmu“, realizovaného napr. v Juhoslávii, bola v kontradikcii nielen voči odporcom demokratizačných zmien, ale s manažérskym riadením štátnych podnikov počítali aj autori ekonomických reforiem. V konečnom dôsledku sa však podnikové rady pracujúcich, ktoré začali vznikať po júni, resp. predovšetkým v jesenných mesiacoch roku 1968, stali zázemím reformných síl. Reformné programy z roku 1968 však vytvárali potenciálny priestor pre sformovanie takejto konfliktnej línie v spoločnosti, nielen v dôsledku zamýšľaných trhových reforiem, ktorých dôsledkom by bolo aj rušenie neefektívnych podnikov, ale aj vzhľadom na úvahy o možnosti obnovenia drobného súkromného podnikania, napr. v obchode a v službách, ako sa o tom zmieňovali napr. návrhy programov nekomunistických strán.

[29] FRIŠ, E.: Dejinná príležitosť. In: Kultúrny život, 1968, 23, č. 6.

[30] 1968, 20. duben, Bratislava. Prohlášení slovenských básníků Ladislava Novomeského, Miroslava Válka a Vojtěcha Mihálika o důvodech jejich odchodu z redakční rady týdeníku Kultúrny život. In: Prameny k dějinám československé krize 1967–1970. sv. 2/2 PECKA, J. – BELDA, J. – HOPPE, J.: Občanská společnost: Sociální organismy a hnutí Pražského jara 1967–1970. Praha 1998, dok. 111, s. 340.

[31] Rezolúcia zástupcov predsedníctiev slovenských umeleckých zväzov. In: Kultúrny život, 1968, 23, č. 16.

[32] Wspólna deklaracja węgiersko-ukrainsko-polska. O pelne równouprawnienie. In: Glos Ludu, 17. 8. 1968.

Na druhej strane fakticky nemožno v prípade Československa v roku 1968 hovoriť o existencii konfliktu, ktorý by spochybňoval sekulárny, resp. nábožensky neutrálny charakter štátu, na druhej strane však konflikt cirkev vs. štát, smerujúci k obmedzeniu, resp. zrušeniu štátneho dozoru nad cirkvami a zrovnoprávneniu veriacich občanov, predstavoval integrálnu súčasť sporu o demokratizáciu verejného života.

Vo verejnom diskurze roku 1968 sa prakticky neprejavila ani ďalšia konfliktná línia, ktorá mimochodom zohrávala dôležitú úlohu v slovenskej i v českej politike v období prvej Československej republike – konflikt medzi „mestom“ a „dedinou.“ Bol to nielen dôsledok opatrných postojov pracovníkov a manažmentu v agrárnom sektore k reformnému procesu, ale aj ekonomických a sociálnych zmien v sektore poľnohospodárstva a celkovo na vidieku po roku 1948, po ktorých sa znížil počet ľudí, pracujúcich v poľnohospodárstve, ako aj podiel poľnohospodárstva na celkovej tvorbe hrubého domáceho produktu. Nemenej dôležitý bol zrejme aj fakt, že po uskutočnenej kolektivizácii poľnohospodári, na rozdiel od robotníctva, ktoré si aspoň formálne udržalo pri živote odborové organizácie, prišli o tradičné inštitúcie, prostredníctvom ktorých by boli schopní reprezentovať svoje záujmy a následne sa tak oslabila schopnosť ich sebaorganizácie. O tom, že tradičná konfliktná os „mesto – vidiek“ prestala zohrávať v slovenskej i v českej spoločnosti relevantnú úlohu, svedčí fakt, že agrárny sektor sa v oboch štátoch v politike nedokázal aj napriek niektorým pokusom samostatne presadiť ani po roku 1989.

V súvislosti s narastajúcim sovietskym tlakom a pod vplyvom rokovaní medzi predstaviteľmi KSČ a Komunistickej strany Sovietskeho zväzu sa práve otázka suverenity a civilizačného zaradenia Československa sa postupne stáva jednou z kľúčových otázok politického diskurzu. Otvorene bola sformulovaná v Posolstve občanov Predsedníctvu ÚV KSČ z 26. júla 1968, ktoré inicioval spisovateľ Pavel Kohout. Ciele obrodného procesu tu boli zhrnuté ako naplňanie štyroch základných hodnôt: socializmu, spojenectva, suverenity a slobody.[33] Sovietska invázia do Československa 21. augusta 1968 potvrdila vzájomnú prepojenosť, ba dokonca až splynutie konfliktných línií, týkajúcich sa charakteru politického režimu a civilizačného zakotvenia štátu. Na podmienenosť úspechu federalizácie realizáciou demokratizácie v podmienkach štátnej nezávislosti Československa, t. j. na vzájomnú prepojenosť uvedených troch konfliktných línií, poukazovali vyjadrenia slovenského spisovateľa Dominika Tatarku, keď žiadal, aby sa akt vyhlásenia federácie odložil do odchodu cudzích vojsk[34] a práve neochotou KSČ brániť suverenitu republiky zdôvodnil svoje dobrovoľné vystúpenie z nej.[35]

V období nastupujúcej normalizácie sa už diskusie o formulovaní alternatívnych vízií budúcnosti stali bezpredmetnými. Do značnej miery môžeme za posledný spor o budúcnosť označiť polemiku medzi Milanom Kunderom a Václavom Havlom, týkajúcu sa otázky, do akej miery môže malý štát, akým bolo Československo, sformulovať samostatný civilizačný impulz. Na rozdiel od idealistických koncepcií Milana Kunderu Václav Havel sa priklonil ku koncepcii, ktorú možno označiť ako „realistickú,“ keď odmietol Kunderov názor o unikátnom charaktere „Pražskej jari“ a nastolil označil jej ciele iba za

[33] Poselství občanů Předsednictvu Ústředního výboru Komunistické strany Československa. In: Literární listy, zvláštní číslo, 26. 6. 1968.

[34] TATARKA, D.: Kultúra ako obcovanie. Výber z úvah. Bratislava 1996, s. 242–243.

[35] Tamtiež, s. 322–323.

návrat k tomu, čo „je vo väčšine civilizovaného sveta samozrejmosťou.“ [36] Toto konštatovanie môžeme považovať za programové z dvoch hľadísk: z hľadiska úplného odmietnutia komunistického systému a úvah o jeho možnej vnútornej evolúcii ako aj z hľadiska civilizačnej implicitne aj geopolitickej budúcnosti štátu.

Za dedičstvo programových diskusií a konfliktov v období „Pražskej jari“ možno považovať sformovanie programu „eurokomunizmu“ v prostredí niektorých komunistických strán západnej Európy (najma v Taliansku a v Španielsku) a inklinovanie časti protagonistov disentu k tomuto hnutiu v prvej polovici sedemdesiatych rokov. Ako však poukazuje jeden z jeho niekdajších sympatizantov Zdeněk Mlynář, medzinárodná porada európskych komunistických strán v Berlíne v roku 1976, ktorá potvrdila dominantné postavenie KSSZ vo svetovom komunistickom hnutí a neotvorila otázku Československa, ich donútila k „novému premýšľaniu a tiež k radikálnejšiemu rozchodu s nádejami, vkladanými do eurokomunistického vplyvu v komunistickom hnutí.“ [37] Práve Z. Mlynář pri príležitosti 10. výročia Akčného programu KSČ naznačil v exilovom časopise Listy základné otázky, ktorými by sa mal zaoberať hypotetický nový aktuálny „Akčný program“. Na rozdiel od programových postulátov „Pražskej jari“, pregnantne zhrnutých v Kohoutovom posolstve,[38] však jeho úvahe zostáva prítomná iba „sloboda“ a „suverenita,“ programy „spojenectva“ a „socializmu“ v nej už nemajú miesto. Mlynář zdôrazňuje, že v prípade budúcich zmien musia občania rozhodovať o národnej a štátnej nezávislosti, pričom vyslovil pochybnosti, že by po auguste 1968 opätovne zvolili členstvo vo Varšavskej zmluve. Rovnako témou slobodného rozhodnutia občanov v slobodných, všeobecných a tajných voľbách sa malo podľa Mlynára stať ďalšie zotrvanie KSČ pri moci a takisto aj vzájomné usporiadanie česko-slovenských vzťahov, pričom nevylúčil ani možnosť sebaurčenia oboch národov v podobe vzniku dvoch samostatných štátov.[39]

Napriek krátkemu trvaniu demokratizačného procesu v roku 1968 česká a slovenská spoločnosť prešli intenzívnym procesom pluralizácie, ktorý však za daných okolností nemohol vyústiť do inštitucionalizácie a štrukturácie politických aktérov. Na druhej strane však môžeme vidieť,[40] že konfliktné línie, prítomné v českom a slovenskom verejnom diskurze v sledovanom období pretrvali v modifikovanej podobe aj po obnovení demokratického režimu v roku 1989.

VEGA č. 2/0013/09

[36] Pozri KUNDERA, M.: Český úděl. In: Listy, 1968, 7–8; HAVEL, V.: Český úděl? In: Tvář, 1969, 4.

[37] MLYNÁŘ, Z.: Socialistou na volné noze. Praha 1992, s. 10.

[38] Poselství občanů Předsednictvu Ústředního výboru Komunistické strany Československa. In: Literární listy, zvláštní číslo, 26. 6. 1968.

[39] MLYNÁŘ, Z.: Deset let po Akčním programu KSČ. Listy, 2, 1978.

[40] HLOUŠEK, V. – KOPEČEK, L.: Konfliktní linie v současné české a slovenské politice: mezi stabilitou a změnou. Brno, Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity v Brně 2005. Working paper č. 10, s. 7.

The Prague Spring – The Fight for the Future of Czechoslovakia

Juraj Marušiak

This article defines the basic line of conflict around which political actors and political programs were formed. A conflict about the character of the regime dominated, eventually growing into a conflict about the character and intensity of reforms. A conflict between the center and periphery played an important role in Slovakia. Within the context of the Soviet invasion, questions of Czechoslovak national sovereignty, its geopolitical and cultural orientation were opened.

ČESKO–SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 2008

SPORY S MOSKVOU ROKU 1968

Michal Štefanský

Spory československého reformného vedenia Komunistickej strany Československa (KSČ) s Moskvou roku 1968 boli kľúčovou otázkou celej Pražskej jari. Od nástupu A. Dubčeka do funkcie prvého tajomníka ústredného výboru KSČ začiatkom januára do vojenskej invázie v auguste 1968 sa spory s Moskvou stupňovali. V tomto období možno odlíšiť niekoľko stádií. Zvolenie A. Dubčeka na zasadaní ústredného výboru KSČ sa nestretlo vo verejnosti s väčšou odozvou, pretože o kríze vo vedení KSČ, ktorá prepukla koncom roku 1967 verejnosť nebola informovaná a aj zmenu chápala len ako vystriedanie vo funkcii. Až prvé články v tlači o januárovom zasadaní, a najmä článok J. Smrkovského z 21. januára 1968 uverejnený v denníku Práca vzbudil záujem o jeho priebeh, resp. výsledky. J. Smrkovský uviedol, že zasadanie ÚV KSČ začiatkom januára 1968 sa „nepodobalo predchádzajúcim", pretože zdôraznilo potrebu „prečo a ako demokratizovať život strany, ako pracovať, aby bola obnovená dôvera ľudu k strane a štátu".[1]

Sovietske vedenie zvolenie A. Dubčeka považovalo za „nie najhoršie riešenie". Vychádzalo zo skutočnosti, že Dubček prežil mladosť v ZSSR a v päťdesiatych rokoch tam študoval, že bol verným zástancom československo-sovietskeho priateľstva a spojenectva. Prvá zahraničná návšteva Dubčeka do Moskvy v januári nevyvolala žiadne pochybnosti o jeho vernosti. Dubček mal predstavu, že konfliktom a sporom s Moskvou je potrebné sa vyhnúť. Československá politika má na čas ponechať bokom medzinárodné otázky a veľmi nezasahovať do tejto sféry, ktorá je sovietskou doménou. Hlavným ťažiskom majú byť vnútropolitické otázky. Až po určitých úspechoch v tejto oblasti na program majú prísť zmeny v zahraničnopolitických postojoch.

Rezolúcia januárového zasadania ústredného výboru KSČ z roku 1968 obsahovala zámer vypracovať Akčný program KSČ s hlavnými úlohami do zvolania zjazdu. Program mal spojiť socializmus s demokraciou a riešiť problémy zodpovednosti a kontroly, „za čo kto zodpovedá a komu zodpovedá". Pretože vo fungovaní režimu nebola jasne vymedzená kompetencia orgánov komunistickej strany a štátu a kontrola parlamentom. Prvé obrysy reformy „zhora", na ktorej pracovala osobitná komisia pre vypracovanie Akčného programu KSČ, mal predniesť A. Dubček v prejave k 20. výročiu februárových udalostí roku 1948. Osláv výročia mocenského prevratu z roku 1948 sa zúčastnili lídri európskych socialistických štátov, vrátane Rumunska. V tom čase bola zaužívaná prax, že lídri socialistických štátov dopredu informovali sovietskeho predstaviteľa L. Brežneva o obsahu svojich vystúpení. Brežnev, keď dostal text Dubčekovho prejavu k 20. výročiu februárových udalostí, sa vyjadril, že v texte objavil „kontrarevolučné žvasty" a „platformu

[1] FELCMAN, O. – MERVART, J.: Rok 1968 v poválečných dějinách Československa, II. Hradec Králové 2007, s. 6.

druhého centra", t.j. symbolu „vnútrostraníckej kontrarevolúcie".[2] Ďalej sa Brežnev vyjadril, že osláv sa zúčastní pod podmienkou, že Dubček z prejavu vypustí kritizované časti. K podobným kritickým názorom dospel aj líder poľskej a východonemeckej strany. Brežnev navrhol z prejavu vypustiť časti, ktoré kriticky hodnotili päťdesiate roky, špecifickú cestu k socializmu a potrebu dôslednej rehabilitácie komunistov i nekomunistov – obetí politických procesov. V širšom kontexte sa pripomienky vzťahovali na kritické hodnotenie najnovších československých dejín. Úpravami „prejav stratil farbu a príliš sa neodlišoval od tradičnej rétoriky"[3], čo v spoločnosti vyvolalo dojem, že zvolenie A. Dubčeka na post prvého muža komunistickej strany bolo len jednoduchou výmenou osôb.

Po oslavách výročia februárových udalostí sa zišli predstavitelia Varšavskej zmluvy na schôdzi v Sofii. Na tomto stretnutí začiatkom marca 1968 Brežnev kritizoval Dubčeka za niektoré vnútropolitické javy, ktorý údajne sľúbil, že „veci sa zlepšia". Sovietsku stranu dráždilo často zdôrazňované slovo o „demokratizácii" s pripomenutím, akoby sa v uplynulých rokoch demokratizácia neuskutočňovala. „Bratská" kritika čs. vedenia nadobudla novú – ostrejšiu podobu na drážďanskej schôdzi 23. marca 1968. Schôdze v Drážďanoch sa zúčastnila čs. delegácia (A. Dubček, O. Černík, J. Lenárt, D. Kolder, V. Biľak) a delegácie Bulharska, Maďarska, Poľska, Nemeckej demokratickej republiky a Sovietskeho zväzu. Československá delegácia prišla na rokovanie s predstavou, že obsahom budú ekonomické otázky a vzájomná spolupráca. V skutočnosti hlavný program pozostával z posúdenia situácie v Komunistickej strane Československa lídrami piatich štátov Varšavskej zmluvy. Prítomnosť sovietskych a východonemeckých vysokých dôstojníkov na schôdzi mala dokumentovať pripravenosť zúčastnených štátov aj vojensky zasiahnuť. Československá delegácia na rozdiel od ostatných delegácií nebola pripravená na prerokovanie programu a musela improvizovať. Takýto priebeh bol zvolený zámerne a jeho zmyslom bolo čs. delegácii pripraviť „pascu", aby na útoky nebola dostatočne pripravená. Na drážďanskej schôdzi sa lídri piatich štátov Varšavskej zmluvy zhodli na tom, že vývoj v ČSSR speje ku kontrarevolúcii a zúčastnené štáty sú pripravené poskytnúť pomoc. Hlavný tón kritiky udávala sovietska delegácia na čele s Brežnevom. Sovietsku kritiku v niektorých momentoch prevyšoval východonemecký predstaviteľ W. Ulbricht a poľský W. Gomulka. Brežnev v Drážďanoch položil rečnícku otázku, čo znamená „liberalizácia" a „proces obnovy" v Československu a odpovedal, že situácia sa vyvíja smerom „ku kontrarevolúcii". Kritizoval J. Smrkovského a ďalšie osobnosti, že šíria protisovietske nálady a propagujú nový model socializmu.[4]

Masívna kritika československého vedenia v Drážďanoch mala svoje dôsledky vo viacerých smeroch. Sovietski predstavitelia a lídri štyroch štátov Varšavskej zmluvy si osvojili praktiky permanentnej kritiky čs. reformného vedenia a obviňovania, že nevie, alebo nechce zabrániť „plazivej kontrarevolúcii" (termín používala delegácia východonemeckých komunistov) a odklonu Československa od socializmu. Kritika bola zasahovaním do vnútorných záležitostí Československa. Dubček, a ani iní členovia delegácie zúčastnení na schôdzi v Drážďanoch neinformovali čs. verejnosť o masívnej a tvrdej kritike.

[2] PAUER, J.: Praha 1968. Vpád Varšavské smlouvy. Pozadí – plánování – provedení. Praha 2004, s. 35.

[3] Takto hodnotil prejav Dubčeka historik J. Křen, ktorý sa podieľal na jeho príprave a konečnej úprave pred schválením v Predsedníctve ÚV KSČ. Pozri KŘEN, J.: Dvě století střední Evropy. Praha 2005, s. 758.

[4] VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970, 4/1. Praha-Brno 1995, s. 73–114. Časti rokovania tiež FELCMAN, O.: Rok 1968..., s. 101–111.

V krátkej informácii o drážďanskej schôdzi čs. strana uviedla, že sa rokovalo o ekonomických otázkach a situácii v komunistických stranách. Čs. stranícke vedenie si vytvorilo aj po drážďanskej schôdzi predstavu, že dodržiavaním všetkých záväzkov v Rade vzájomnej hospodárskej pomoci a Varšavskej zmluve môže vytvoriť priestor na uskutočnenie vnútropolitických reforiem. Kritické výhrady sovietskej strany a zo strany ostatných štátov Varšavskej zmluvy posudzovalo viac-menej ako výmenu názorov medzi delegáciami. Pretože v Drážďanoch, a ani neskôr (v Čiernej nad Tisou), neboli prijaté písomné dokumenty obsahujúce kritiku, čs. strana im nepripisovala zásadný význam a nepovažovala kritiku za smrteľné ohrozenie reforiem.

Nové štádium sporov s Moskvou vzniklo zrušením cenzúry v marci 1968. Ak dovtedy sa spory odohrávali na straníckej pôde schôdzí lídrov Varšavskej zmluvy, ktorí sa stretli pri rôznych príležitostiach, po zrušení cenzúry to bolo už aj prostredníctvom médií a mali široký spoločenský rámec. V marci 1968 Literárne listy zverejnili kapitolu Deutscherovej knihy Nedokončená revolúcia s veľkou fotografiou L. Trockého. Zverejnenie časti z knihy iritovalo sovietske vedenie, pretože kniha vyjadrovala nesúhlas s oficiálnou sovietskou interpretáciou dejín, a tým aj s prítomnosťou. Obrazne povedané, „červeným súknom" pre sovietsku stranu bola diskusia, ktorú podnietil I. Sviták o príčinách smrti ministra zahraničných vecí J. Masaryka po komunistickom prevrate roku 1948 na stránkach československej tlače. Tak isto bola negatívna reakcia na diskusie na stránkach slovenskej tlače o úlohe M. R. Štefánika v čs. légiách v Rusku na konci prvej svetovej vojny a pri vzniku Československej republiky. Sovietske vedenie sa kriticky vyjadrovalo k pripravovaným rehabilitáciám odsúdených komunistov i nekomunistov a politickej zodpovednosti K. Gottwalda a ďalších za politické procesy v rokoch 1949–1954. Otvorenie otázky sovietskych poradcov v Československu pobúrilo sovietsku stranu najmä potom, keď K. Bacílek (minister národnej bezpečnosti v rokoch 1952–1953) v rozhovore pre slovenský denník Smenu zo zodpovednosti za politické procesy označil sovietskych poradcov v čs. bezpečnosti.

Sovietska strana pri každej príležitosti napadala propagovaný československý model socializmu s ľudskou tvárou. Napodobňovanie sovietskej kolektivizácie s masovými represiami roľníkov pod zámienkou zostrovania triedneho boja a socialistickej industrializácie s prednostným budovaním ťažkého priemyslu a zbrojnej výroby, to boli témy diskusií v médiách a na rôznych zhromaždeniach, kde často odznela otvorená kritika stalinskej koncepcie socialistickej výstavby. Kritické stanoviská a názory čs. verejnosti na „socialistickú výstavbu" považovala sovietska strana za znak odklonu od socializmu.

Vymenovanie novej vlády na čele s jej predsedom O. Černíkom 8. apríla 1968 hodnotilo sovietske vedenie negatívne, pretože podľa Brežneva sa do nej dostali „neznámi ľudia". Akčný program KSČ schválený na zasadaní ústredného výboru KSČ v apríli 1968 obsahoval niektoré nové formulácie o uplatňovaní vedúcej úlohy komunistickej strany v spoločnosti. V zahraničnej politike Akčný program požadoval „účinnejšiu európsku politiku k upevňovaniu mierových vzťahov v Európe a rozvoj spolupráce krajín s rôznym spoločenským zriadením" a neprekračoval neskoršie formulácie dokumentov helsinského procesu. Akčný program KSČ, ako program reforiem „zhora", bol teda programom smerujúcim k zmene systému, ale aj jeho udržaniu. Napriek jeho umiernenosti sovietske vedenie reagovalo s nedôverou a kritikou.

Novou formou ovplyvňovania boli listy L. Brežneva, ktoré adresoval Dubčekovi. Prvý takýto list poslal Brežnev po zasadaní ústredného výboru KSSZ k ideologickým otázkam 9.–10. apríla 1968. V liste s „otcovskou starostlivosťou" vyslovoval obavy o vývoj v Československu. Apeloval na Dubčeka, aby nepodľahol protisocialistickým silám, ktoré sa pokúšajú ohroziť socialistické zriadenie. Aj v nasledujúcich mesiacoch Brežnev pokračoval v posielaní listov a telefonických rozhovoroch (telefonický rozhovor 13. augusta trval viac ako dve hodiny). Familiárnym oslovením Dubčeka „Saša" sa usiloval ho ovplyvniť, aby sa stotožnil so sovietskou argumentáciou ohrozenia socializmu v Československu.

Začiatkom apríla 1968 začali vojenské prípravy na inváziu vojsk Varšavskej zmluvy do Československa. Direktiva ministra obrany Sovietskeho zväzu maršala A. Grečka z 8. apríla stanovila úlohy sovietskych vojsk v operácii Dunaj. Od júla 1968 sovietske vedenie do vojenských príprav zapojilo štyri štáty Varšavskej zmluvy. Do 21. augusta existovalo viacero pokusov o vojenskú intervenciu, ale sa neuskutočnili z dôvodu, že sovietske vedenie chcelo vyčerpať všetky možnosti politických rozhovorov.[5]

Návšteva čs. delegácie (Dubček, Černík, Smrkovský, Biľak) v Moskve 4. mája bola fakticky skladaním „účtov" ako sa plnia úlohy, ktoré im predtým vyčítala sovietska strana. Dubček informoval o kádrových zmenách vytvorením vlády O. Černíka, o zabezpečení vzťahov s inteligenciou a cirkvami. Ako príklad ústretovosti k cirkvám uviedol obnovenie gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku zakázanej v päťdesiatych rokoch. Na túto informáciu reagoval N. Podgornyj, keď uviedol, že na Ukrajine je gréckokatolícka cirkev „kontrarevolučná a zakázaná". Okrem kritiky obnovenia gréckokatolíckej cirkvi a oživenia náboženského života, sovietska kritika bola zacielená na vznik organizácií mimo Národného frontu (K-231 a KAN) a obnovu sociálnej demokracie, ktoré požadovali zakázať.

Na stretnutí v Moskve cs. predstavitelia priznali, že existujú určité problémy s kontrolou médií, zložením Národného frontu a aktivitami pravicových síl. Dôležitou črtou celého rokovania bola skutočnosť, že čs. delegácia nevystupovala jednotne. V. Biľak vyjadril porozumenie pre sovietsku kritiku a stotožnil sa s ňou. Nejednotný postup viedol na sovietskej strane k uplatneniu stratégie hľadania a podpory tzv. zdravých síl, t.j. kolaborantov, ktorí vo vedení KSČ budú podporovať sovietske stanoviská. Sovietske obvinenie, že západná hranica ČSSR nie je dostatočne zabezpečená, viedlo k návrhu organizovať vojenské manévre a ponechať sovietske vojská na západnej hranici. Československá strana súhlasila s vojenským cvičením, ktoré sa uskutočnilo od 20. do 30. júna 1968. Sovietske politbyro po rokovaní s československou delegáciou 4. mája prijalo plán vojenských opatrení a zvolanie porady Varšavskej zmluvy bez Československa na 8. mája. Porada v Moskve 8. mája bola koordinovaným postupom voči Československu, kde okrem politického a ideologického nátlaku sa pridružil aj vojenský nátlak a vojenské zastrašovanie organizovaním cvičení pozdĺž čs. hranice a na území Československa. Po porade varšavskej päťky v Moskve médiá piatich štátov rozpútali kampaň proti Československu.

Nátlakom na čs. vedenie bolo vyslanie 22 členov sovietskej vojenskej delegácie do ČSSR, ktorú viedli maršal Konev a Moskalenko. Počas návštevy dochádzalo ku

[5] Podrobnejšie pozri POVOLNÝ, D.: Vojenské řešení Pražského jara, I. Invaze armád Varšavské smlouvy. Praha 2008.

konfliktom s predstaviteľmi čs. armády a pracujúcimi v závodoch, keď sovietski vojenskí predstavitelia sa netajili s negatívnym hodnotením vývoja, dokonca ako kontrarevolučného. Po tejto návšteve do Československa pricestoval minister obrany ZSSR A. Grečko a náčelník Hlavnej politickej správy sovietskej armády generál Jepišev. Počas návštevy maršal Grečko navrhol umiestniť sovietske vojská na západnej hranici ČSSR. Tento návrh, podobne ako predchádzajúce, bol čs. vedením zamietnutý. Ale novým prvkom v sovietskom hodnotení bola správa, ktorú Grečko predložil sovietskemu politbyru o stave čs. armády. Podľa správy čs. armáda sa nachádzala v stave rozkladu, lebo nikto neplní rozkazy a čs. divízie na západnej hranici sú len na polovičných stavoch.[6]

Paralelne s aktivitami sovietskych vojenských predstaviteľov do Československa prišiel predseda vlády A. Kosygin, oficiálne na liečenie do Karlových Varov. V skutočnosti zmyslom návštevy bolo hľadanie „zdravých síl". Po návšteve Kosygina sovietske politbyro revidovalo predchádzajúce predstavy o zdravých silách, pretože okrem Dubčeka, Černíka a Svobodu neboli výraznejšie osobnosti, na ktoré by sa mohli spoľahnúť vo svojich plánoch.

Vojenské cvičenie Šumava, ktorého sa zúčastnili sovietske, maďarské, poľské, východonemecké a čs. jednotky sa uskutočnilo koncom júna. Cvičenie okrem vojenských cieľov, ktoré v jeho priebehu sa často menili veliteľom cvičenia maršalom Jakubovským, malo zohrať aj politickú úlohu v odstrašujúcom pôsobení na „kontrarevolucionárov" a v podpore tzv. zdravých síl. Po skončení cvičenia maršal Jakubovskij odďaľoval odchod spojeneckých vojsk z územia Československa pod zámienkou, že neboli splnené jeho ciele. Až po protestoch čs. predstaviteľov posledné jednotky odišli 3. augusta. Cvičenie podľa viacerých znakov bolo nácvikom na neskoršiu inváziu 21. augusta. Paralelne s cvičením Šumava sa uskutočnili spoločné poľsko-sovietske manévre v južnom Poľsku, na území NDR a námorné cvičenie v Baltickom mori.

V priebehu vojenského cvičenia Šumava bola zverejnená výzva Dve tisíc slov, ktorú napísal spisovateľ L. Vaculík. Výzva obsahovala obavu o priebeh reformy a vyzývala verejnosť, aby nepripustila ich zastavenie. Výzva vyhrotila nezhody vo vedení KSČ, ktoré sa muselo od nej na sovietsky nátlak dištancovať. Na pôde parlamentu proti výzve vystúpil poslanec Národného zhromaždenia a veliteľ Východného vojenského okruhu generál S. Kodaj.[7] Výzvu Dve tisíc slov ostro kritizovalo sovietske vedenie a považovalo ju za kontrarevolučný program zameraný na rozklad KSČ a socialistického zriadenia. Ku kritike sa pridali aj ostatní lídri Varšavskej zmluvy, dokonca aj dovtedy umiernený maďarský líder J. Kádár.

V napätej situácii, keď na území Československa ostávali sovietskej vojská po skončení cvičenia Šumava a vo Varšave sa zišla schôdza varšavskej päťky bez Československa, na tlačovej konferencii vystúpil vedúci oddelenia ústredného výboru KSČ pre armádu a bezpečnosť generál Václav Prchlík. Kritizoval rozhodovacie mechanizmy Varšavskej zmluvy, kde rozhodujú sovietski maršali a generáli. Sovietska reakcia na kritiku V. Prchlíka bola ostrá a po sťažnosti maršala Jakubovského, že Prchlík prezradil vojenské tajomstvá, bolo zrušené oddelenie ÚV KSČ a generál Prchlík bol odvolaný z funkcie.

[6] PAUER, J.: Praha 1968. Vpád Varšavské smlouvy..., s. 91.

[7] Bližšie pozri ŠTAIGL, J. – STEFANSKÝ, M.: Vojenské dejiny Slovenska VI. 1945–1968. Bratislava 2007, s. 316.

Do otvorenej roztržky s Moskvou vyústila schôdza piatich štátov Varšavskej zmluvy vo Varšave 14.–15. júla. Schôdza, na ktorej sa odmietli zúčastniť čs. predstavitelia, hodnotila situáciu v Československu. Podľa poľského lídra W. Gomulku dochádzalo k procesu prechodu od socialistického k buržoáznemu štátu a plazivej kontrarevolúcii (W. Ulbricht). Brežnev pripomenul jednotlivé štádiá sporov s vedením KSČ a vykreslil obraz rastúcich aktivít kontrarevolúcie v Československu. Novinkou kritiky bol pojem „druhého centra" v KSČ, ktoré sa usiluje o prevzatie moci. Na záver varšavskej schôdzky sa vodcovia piatich štátov dohodli na liste adresovanom ústrednému výboru KSČ ako forme nátlaku. Predsedníctvo ústredného výboru KSČ v odpovedi odmietlo tézy o hrozbe kontrarevolúcie.[8]

Objavený tajný sklad zbraní americkej výroby na Sokolovsku posunul spory s Moskvou do roviny provokácií. O náleze informovala tlač v niektorých socialistických krajinách skôr, ako boli v skutočnosti objavené a podľa sovietskej nóty z 20. júla 1968 zbrane boli určené pre nemeckých revanšistov. Obvinenie z nálezu skladu zbraní bolo neskôr prešetrené čs. orgánmi a bolo dokázané, že išlo o provokáciu. Znalecký posudok dostala čs. delegácia od Kriminalistického ústavu pred rokovaním v Čiernej nad Tisou. Podľa posudku išlo o americké samopaly a nemecké pištole z čias druhej svetovej vojny uložené v ruksakoch sovietskej výroby. V tejto súvislosti minister vnútra Pavel sa pre tlač vyjadril, že išlo o provokáciu s cieľom zdramatizovať situáciu v Československu.

Po vyhrotení sporov medzi čs. reformným vedením a Moskvou a jej spojencami v júli 1968, a najma varšavskej schôdzi, sovietske i československé vedenie hľadali cesty k dvojstrannému sovietsko-československému rokovaniu. Po výmene listov napokon sa dohodli na stretnutí v Čiernej nad Tisou. Schôdza sa uskutočnila v dňoch 29. júla až 1. augusta a zúčastnili sa jej všetci členovia sovietskeho politbyra ústredného výboru KSSZ a Predsedníctva ústredného výboru KSČ, prezident republiky a tajomníci ústredného výboru KSČ. Bolo zriedkavosťou, aby na medzinárodné rokovanie odchádzalo celé sovietske politbyro. V prípade rokovaní v Čiernej nad Tisou išlo zo sovietskej strany o taktický zámer. Vo vlastných radoch nemali pochybnosti o jednotnom vystupovaní členov politbyra v duchu vystúpenia Brežneva ako vedúceho delegácie. Sovietske vedenie chcelo využiť nejednotný postup členov Predsedníctva ústredného výboru KSČ v odpovediach na sovietske obvinenia. Zámerom bolo ďalej prehĺbiť diferenciáciu členov predsedníctva a posilniť tábor zdravých síl. Tieto zámery sledovali referáty všetkých členov sovietskeho politbyra. Na úvod vystúpil Brežnev s trojhodinovým referátom a pripomenul všetky „hriechy" československým predstaviteľom. Pripomenul, že nie preto padlo stotisíc sovietskych vojakov na čs. území, aby teraz, keď je západná hranica odkrytá, Československo vypadlo zo socialistického tábora. Potom nasledoval výpočet chýb v podobe oslabenia monopolu komunistickej strany, zrušenia cenzúry, spochybňovania ekonomickej spolupráce. Zvlášť ostro vytkol existenciu KAN a K-231. Na základe uvedených „argumentov" dospel k záveru, že v Československu „vznikli a aktívne pôsobia kontrarevolučné a antisocialistické organizácie, ktoré majú širokú masovú základnu a opierajú sa o pomoc zo

[8] List vedenia piatich komunistických strán zhromaždených vo Varšave zaslaný do Prahy ÚV KSČ a Stanovisko predsedníctva ÚV KSČ k tzv. varšavskému listu pozri VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: Mezinárodní souvislosti československé krize, s. 297–300; tiež FELCMAN, O. – MERVART, J.: Rok 1968 v poválečných dějinách, s. 171–181.

zahraničia, preto nebezpečenstvo kontrarevolučného prevratu sa stalo reálnym".[9] Referát končil odporúčaniami, aby čs. vedenie urobilo rázne kroky proti pravicovým silám, zakázalo organizácie mimo Národného frontu, zjednotilo vlastné rady a zaviedlo cenzúru. A. Dubček odrážal vo svojom referáte útoky Brežneva. Hneď v úvode zdôraznil, že varšavská schôdzka nezodpovedala normálnym princípom a vzťahom, pretože takého stretnutie sa neuskutočnilo od zasadania Informbyra v roku 1948, keď komunistické strany poučovali Juhosláviu. Preto, „ako chápať fakt, že jednej komunistickej strane sa predpisuje ako má riešiť svoje problémy". Keď hovoril o zrušení cenzúry a jej význame pre demokratizáciu spoločenského života u nás, dochádzala trpezlivosť sovietskym vodcom, skákali mu do reči a kládli otázky.

Keď s podobnou vecnou argumentáciou ako A. Dubček prehovoril O. Černík a zdôraznil, že „absentujú dôkazy o organizovanom boji pravicových síl", takmer všetci členovia sovietskej delegácie ho prerušovali otázkami, napr.: „Vy tvrdíte, že u Vás nie je kontrarevolúcia, ale vyznamenávate J. Pelikána" (riaditeľa čs. televízie, ktorého sovietska strana považovala za predstaviteľa pravice), alebo „kto sú podľa Vás progresivisti a konzervatívci?", položil otázku L. Brežnev a žiadal okamžitú odpoveď. Nervozita a podráždenosť sovietskych vodcov sa vystupňovala, keď O. Černík uviedol, že západná hranica nie je odkrytá a od roku 1966 nedošlo k jej narušeniu zo strany západných susedov a československo-západonemecké hranice narušujú iba občania NDR. Len za polrok 1968 sa 475 východných Nemcov pokúsilo ilegálne prejsť z Československa do Spolkovej republiky Nemecko.

Všetky ďalšie referáty sovietskej strany boli ešte ostrejšie namierené proti A. Dubčekovi ako v referáte L. Brežneva. A. Kosygin obvinil A. Dubčeka a O. Černíka, že „nič nové ste nepovedali od mája, keď som bol u Vás". „My môžeme napísať niekoľko dielov Bielej knihy z listov, ktoré dostávame proti Vašej politike". Ostro vytkol O. Černíkovi kampaň v Československu proti sovietskym vojskám, ktoré zostali ešte mesiac na našom území po skončení vojenského cvičenia Šumava. Podľa A. Kosygina zostali na našom území, aby „chránili západnú hranicu", lebo „máme len jednu hranicu – hranicu na západe, ktorá nás delí od kapitalistického sveta".

Prvé kolo rozhovorov sa skončilo vystúpením J. Smrkovského. Pre sovietsku stranu bolo nestráviteľné jeho tvrdenie, že Dubčekovské vedenie podporuje 80–90 percent obyvateľstva štátu a „nie je to dielo imperialistov" ako uviedol L. Brežnev a A. Kosygin. Do zúrivosti privádzal tribún J. Smrkovský sovietsku stranu, keď povedal, že „našou úlohou je uskutočniť demokratizáciu našej spoločnosti – socializmu s ľudskou tvárou".

V druhom kole rokovaní z čs. strany prehovoril L. Svoboda, V. Biľak, D. Kolder, E. Rigo, F. Barbírek, J. Piller, J. Špaček. S ostrou kritikou sovietskej strany na adresu A. Dubčeka a O. Černíka takmer bez výhrad súhlasne vyjadrili svoje stanoviská D. Kolder a V. Biľak. Navyše, túto kritiku ešte rozširovali o argumenty vlastného arzenálu. Ich vystúpenia ocenil L. Brežnev na záver druhého kola, keď uviedol, že názory Biľaka, Koldera a Svobodu prispievajú k hľadaniu pravdy.

Najostrejšiu kritika, resp. množstvo obvinení proti A. Dubčekovi a O. Černíkovi vzniesol P. Šelest – prvý tajomník Komunistickej strany Ukrajiny. Na jeho tvrdenia, že

[9] VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970, 4/2. Praha–Brno 1966, s. 43 an.

z Československa sa ilegálnou cestou rozširujú letáky na Ukrajine, že u nás sa spochybňujú východné hranice a československé vedenie chce vraziť klin medzi krajiny varšavskej paťky, osobitne reagoval A. Dubček, ktorý kategoricky protestoval proti tónu i obsahu Selestovho referátu.[10]

Na záver rokovania sovietska delegácia navrhla prijať iba stručné komuniké o stretnutí oboch delegácií. Ďalej sovietska strana navrhla, aby sa znova stretli delegácie ZSSR, Bulharska, Československa, Poľska, Maďarska a NDR na spoločnom rokovaní v Bratislave 3. augusta 1968. Sovietska strana zvlášť upozorňovala, aby sa nepublikovali žiadne informácie z rokovaní v Čiernej nad Tisou, a aby čs. strana nerobila výčitky, alebo dávala rôzne prívlastky tým, ktorí podporili sovietske stanoviská. Týmto spôsobom faktícky zabránila A. Dubčekovi a O. Černíkovi polemizovať a kritizovať niektorých členov našej delegácie za ich vystúpenia.

Vyhlásenie šiestich komunistických a robotníckych strán socialistických krajín prijaté v Bratislave 3. augusta už neobsahovalo konkrétne výhrady a požiadavky, ale predchádzajúce dohody boli zhrnuté do konštatovania o spoločnej internacionálnej povinnosti všetkých socialistických štátov ochraňovať socialistické vymoženosti. Bratislavské vyhlásenie utlmilo napatie vo vzájomných vzťahoch. Tento čas sovietske vedenie využilo na dokončenie posledných príprav vojenskej operácie „Dunaj", čo bol krycí názov vojenskej invázie, ktorá sa začala hodinu pred polnocou 20. augusta 1968. Operácia „Dunaj" bola najväčšou vojenskou operáciou od skončenia druhej svetovej vojny. O jej príčinách historici vedú diskusie do súčasnosti. Niektoré hlavné príčiny vojenskej invázie pripomenieme na záver tejto state. Podľa vojenského historika J. Fídlera[11] cieľom vojenskej invázie bolo zmeniť vojenskú situáciu v Európe rozmiestnením sovietskych vojsk a zbraní v Československu, keďže sa to nepodarilo dosiahnuť predtým rokovaním. V skutočnosti ale neexistujú žiadne priame dôkazy, žeby primárnu úlohu v sovietskom rozhodovaní potlačiť Pražskú jar zohrali vojenské dôvody. V tejto súvislosti sa pripomína fakt, že sovietske vojská v NDR, Poľsku a jadrové zbrane v týchto štátoch boli postačujúce, aby vyvážili západnú prevahu na československom smere. Vojenské dôvody invázie do Československa v roku 1968 zastáva generál J. Dvořák, ktorý bol v šesťdesiatych rokoch náčelníkom štábu 10. leteckej armády.[12] Argumenty J. Fidlera nepotvrdil ani jeden z československých generálov v rozhovoroch vedených v rokoch 2003–2004.[13] Proti argumentom o vojenských dôvodoch invázie ako primárnych svedčí aj taký fakt, že československé reformné vedenie v roku 1968 nespochybnilo dohodu z 15. decembra 1965 o rozmiestnení sovietskych jadrových zbraní a ich obsluhe na území Československa. Oneskorené uvedenie troch skladov jadrových zbraní do prevádzky nebolo spôsobené zámerne.

Z politikov sa k dôvodom invázie vyjadril v septembri 1968 predseda vlády O. Černík na rokovaní vedúcich straníckych, vládnych a vojenských predstaviteľov Československa k otázkam pobytu a odsunu intervenčných vojsk. V tejto súvislosti O. Černík uviedol „operácia v ČSSR nie je výlučne politická ani vojenská. Teda, zmysel vstupu

[10] Celý stenografický záznam z rokovania v Čiernej nad Tisou je publikovaný v dokumentoch VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: Mezinárodní souvislosti, 4/2, s. 43–150.

[11] FIDLER, J.: 21. 8. 1968. Okupace Československa. Bratrská agrese. Praha 2003.

[12] Soudobé dějiny, 1994, č. 4–5, s. 591–597.

[13] LUŇÁK, P. (ed.): Plánování nemyslitelného. Československé válečné plány 1950–1990. Praha 2008, s. 61.

vojsk do ČSSR je diktovaný tak politickými i vojenskými záujmami. Politický motív spočíva (v tom), že politické vedenie štátu nie je na výške a môže v každom okamihu dôjsť k oslabeniu socializmu. Vojenské motívy (spočívajú v tom), že naša armáda nemôže splniť stanovené úlohy. Preto je potrebné upevniť postavenie dislokácie sovietskych vojsk na našom území a ochrániť vojská NDR a splniť nové úlohy."[14]

Conflicts with Moscow in 1968

Michal Štefanský

Conflicts between the reform-minded leadership of the Communist Party of Czechoslovakia and Moscow were the key issues of the entire Prague Spring beginning in February 1968 and they reached new dimensions following the ending of censorship. Moscow quickly moved from criticism to political, military and ideological pressure with the focus on stopping the reform process. These conflicts escalated during the summer of 1968 with meetings between the five aggressor states in Warsaw and Czechoslovak-Soviet talks in Čierná nad Tisou, Slovakia. The climax was the military invasion in August 1968.

[14] BENČÍK, A. – PAULIK, J. – PECKA, J.: Vojenské otázky československé reformy 1967–1970, 6/2. Praha–Brno 1999, s. 37.

ČESKO–SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 2008

PRAŽSKÉ JARO 1968 A MĚSTSKÝ VÝBOR KSČ

Jitka Vondrová

Zabývat se Prahou, její městskou organizací KSČ a především jejím politickým vedením – městským výborem KSČ – v událostech roku 1968 nabízí nejen vhled do fungování nižší složky, v daném případě na krajské úrovni, bezprostředněji spjaté s pohybem občanské společnosti, ale je i cestou k hlubšímu pochopení toho, proč a jak *pražské jaro* přerostlo z reformního pokusu v revoluci směřující od totality k demokracii, vykročilo z úzkého rámce původních skromně zamýšlených záměrů a stal se z něj fenomén, přesahující význam Československa. Podíl Prahy na tom je zcela nezastupitelný. Právě zde se zauzlovaly problémy – společenské, ekonomické, politické – a přerůstaly v celospolečenskou krizi, zde se formulovaly politické cíle většiny účastníků, zde se odehrála většina významných událostí. Svou roli přitom hrálo i to, že se jednalo o město s vysokou koncentrací obyvatel a s ještě vyšším podílem komunistů.[1]

Praha tak jako místo s výrazným seskupením proreformních sil v KSČ, ale i těch, kteří stáli mimo, žádali však právo spoluúčasti v rozhodovacích procesech, předznamenávala základní tendence společenského a politického pohybu, hledala na ně odpověď a vždy ve velké míře ovlivňovala politické dění v celé společnosti. Bylo to ostatně jasné již účastníkům těchto událostí – ti z nich, kteří stáli na opačné straně než většina pražských komunistů, pro ně poměrně záhy, již v květnu 1968, volili označení „druhé centrum", převzaté posléze i do známého „Poučení". V něm se odrážela skutečnost, že politika Prahy ne vždy souzněla s s oficiálním reformním programem KSČ. Jeho stoupenci, převažující část KSČ (v srpnu 1968 představovali zhruba 80 % všech komunistů), usilovali o reformu politického systému, jež by přitom respektovala politickou realitu, tedy mocenský monopol či jinými slovy „vedoucí úlohu" komunistické strany a omezenou suverenitu Československa v rámci sovětského bloku. Chtěli zlidštit a liberalizovat stalinské dědictví, aniž by se narušila jeho socialistická podstata, tj. plánování, „společné vlastnictví výrobních prostředků" a mocenský monopol komunistické strany. Jeho výstižnou definici podal i návrh sjezdové zprávy ze srpna 1968. Hovořilo se v ní o postupné politické reformě, rozložené do několika příštích let, přislibovala se kontrola moci „na základě partnerství a oponentury, soutěži myšlenek a lidí", ale zároveň se zcela nepokrytě stanovovaly limity této reformy – ve společnosti i ve vlastní straně měl „systém dávat reálné politické záruky, že nedojde k protisocialistickému, antikomunistickému zvratu".[2]

---

[1] Po celá 60. léta si Praha udržovala vysokou koncentraci komunistů. Zatímco její podíl na počtu obyvatel v Československu činil v roce 1968 pouhých 7,2 %, představovala její městská organizace KSČ (k 1. lednu 1968 181 836 členů) plných 10,75 % všech členů KSČ.

[2] VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (eds.): Komunistická strana Československa. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, 9. díl, 2. svazek: Konsolidace (květen–srpen 1968). Praha–Brno 2000, s. 408.

Pražská městská organizace KSČ stála za tímto programem. Pro mnohé její členy však představoval jen začátek změn politického systému, které by jej v dlouhodobější perspektivě přiblížily standardům obvyklým v západních demokratických společnostech. Tento proud v KSČ – radikálně reformní – neusiloval o pouhou reformu, ale o „revoluční" reformu. Termín, který slučuje dva protiklady, je převzat z návrhu referátu Alexandra Dubčeka pro zasedání ÚV KSČ v dubnu 1968, po sovětské kritice vývoje v Československu vyjádřené na schůzce v Drážďanech 23. března odloženém ad acta. Stoupenci této linie snad nejvýstižněji vyjádřili záměry s ní spojované v Programovém prohlášení, přijatém na dubnové konferenci KSČ v Praze. Upozornili v něm na „hluboký rozpor mezi velkými ideály socialismu..., reálnými vymoženostmi... a mezi hlubokými deformacemi těchto ideálů v společenské praxi. Pražské obyvatelstvo zřetelně vyjádřilo své přesvědčení o nezbytnosti dalšího pokrokového vývoje, provedení dalších hlubokých strukturálních reforem naší společnosti, jež by se měla vyvíjet směrem k zralému socialistickému uspořádání na moderní průmyslové bázi s demokratickým a racionálním řízením, důsledným uplatněním zásad výkonu a kvalifikace pro výkon při plném respektování principů socialistického humanismu." Činili tak bez nadbytečného zdůrazňování tzv. vedoucí úlohy KSČ, jejího mocenského monopolu.[3]

Praha vstupovala do roku 1968 s početnou, výrazně polarizovanou členskou základnou KSČ, se silným proreformním proudem, zastoupeným především mezi inteligencí, humanitně i technicky zaměřenou, a zároveň s významnými pozicemi konzervativních sil, zejména mezi držiteli moci, ale i mezi dělníky. Některé specifické rysy členské základny KSČ v Praze, ostřejší sociální rozpory a rostoucí sociální napětí přispěly k tomu, že spor mezi konzervativními a reformními silami nabyl v hlavním městě vyhrocenější podoby. Vše ji předurčovalo k tomu, aby se stala centrem aktivit obou křídel, protože zde byly ve větší míře zastoupeny svými aktivními reprezentanty jak konzervativní, tak proreformní sociální síly, z nichž ti první bránili své mocenské pozice i svá privilegia, zatímco ti druzí, jejichž výsady a podíl na moci většinou neodpovídaly jejich kvalifikaci, ohlašovali poměrně otevřeně své nároky ekonomické a skrytě i požadavky liberalizační a demokratizační. Jejich spor se přenášel i do komunistické strany a stál na počátku politické krize v druhé polovině roku 1967.

Poměry vyostřovalo i pražské politické vedení, městský výbor KSČ, od roku 1960 postavený na roveň krajům. Nestal se ovšem typickým krajským výborem KSČ. Fakt, že působil v centru, kde mnohé pravomoci splývaly, vedl k tomu, že nejdůležitější úseky rozhodování byly pod záminkou, že Praha je nositelkou celostátních funkcí, bez náležitého odporu pražských orgánů fakticky vyňaty z jejich pravomoci a odpovědnosti a staly se předmětem rozhodování ústředního vedení KSČ. Týkalo se to mj. i těch oblastí, kde se v druhé polovině 60. let projevovala největší nespokojenost s politikou komunistické strany a kde také nejvíce vládla politika tvrdé ruky – vysokých škol, kultury, umění. Politika Prahy tím úžeji než kde jinde souvisela s politikou centra, především předsednictva UV KSČ v čele s Antonínem Novotným, a pražské vedení KSČ se tím ve větší míře podílelo na represivní politice, jíž se tato doba vyznačovala. Rozpory panující v centru se zde objevovaly dříve, nabývaly komplikovanější podoby a docházelo zde k silnějším deformacím politiky strany než v jiných krajích Československa. Svou roli přitom hrála i skutečnost,

[3] Archiv MV KSČ Praha, f. 00, a.j. 13, Programové prohlášení, s. 18.

že A. Novotný měl zájem mít právě v Praze takové politické vedení, na něž by se mohl zcela spolehnout. Bylo proto ustaveno plně k obrazu stávajícího prvního tajemníka ÚV KSČ. Vyznačovalo se konzervativními názory a ve shodě s Novotným, ale v protikladu s významnou a angažovanou částí městské organizace KSČ soudilo v politické krizi na sklonku roku 1967, že demokracie bylo již dost a na místě by bylo utažení šroubů. Podobné hodnocení lze vztáhnout i na Martina Vaculíka, od městské konference KSČ v polovině dubna 1966 vedoucího tajemníka MV KSČ v Praze, který se v letech 1966–1967 až příliš disciplinované zapojil do represivní politiky A. Novotného vůči studentům a vysokým školám vůbec či vůči kulturní sféře.

Po lednu 1968 tak pražské politické vedení jen obtížně hledalo cestu k nové politice. Volbu Alexandra Dubčeka novým prvním tajemníkem ÚV KSČ přijímalo s krajní nedůvěrou a všemi silami se snažilo zachránit pozice Novotného a udržet patový stav vzniklý na lednovém zasedání ÚV KSČ, kompromis mezi Novotným a Dubčekem jako představiteli konzervativního a proreformního proudu ve vedení KSČ. Změna v nejvyšší stranické funkci měla podle MV KSČ zůstat pouze palácovým převratem, bez hlubších důsledků pro politiku KSČ. Praha se tím stavěla na stranu těch sil, které bránily prosazení vnitrostranické a celospolečenské demokratizace režimu jako nezbytné podmínky úspěšné realizace ekonomické reformy. Proto také tlumila pohyb dole. Bylo to obtížně proveditelné, ne-li přímo nemožné právě v hlavním městě, kam se od počátku soustřeďovaly hlavní aktivity obou křídel – konzervativního i proreformního. Pražské politické vedení se tím ocitalo v pozici obhájce konzervativního proudu a postupně – spolu s tím, jak se probouzela společnost – ztrácelo vliv na chod událostí v hlavním městě. Dostávalo se tím i do stále větších rozporů s částí své členské základny i angažované veřejnosti, jež koncem ledna rozpoutaly spor o interpretaci prosincového a lednového zasedání ústředního výboru KSČ. V diskusi o tom, jak chápat závěry obou rokování, ve vzájemných polemikách mezi konzervativci a reformátory, pokračoval nedořešený mocenský spor v centru. Rozhodovalo se v nich o tom, zda „leden" bude znamenat pouhou výměnu osob, nebo zda se od kritiky Novotného a jeho režimu koncentrované moci jednotlivce diskuse posune k tématu, jak z této krize ven, k politické reformě.

V těchto diskusích se přímo neangažoval nikdo z členů pražského vedení KSČ. Vyvolávaly v nich však rostoucí znepokojení, že KSČ přestává stát v čele vývoje a nedokáže zvládat pohyb společnosti, který se zejména v Praze vyznačoval značnou živelností. Městský výbor KSČ neváhal kritizovat připravovanou reformu – Akční program KSČ byl v podstatě před dokončením – a počátkem března i zaútočit na Dubčekovo vedení. Činil tak v situaci, kdy byl konečně zlomen polednový kompromis. Postavení Novotného bylo polemikou, kterou vedl s čelnými představiteli proreformní linie, a zejména Šejnovou aférou oslabeno natolik, že již nemohl bránit prosazení reformy. Nyní se začínalo rozhodovat o tom, jaký bude její obsah i rozsah, jak dalece se promění stávající režim i KSČ sama. V této nové fázi „obrody" bylo nezbytné, měla-li být reforma úspěšná, aby se i Praha a její politické vedení připojily k Dubčekovi v jeho boji a podpořily jej. O to závažnější byl útok podniknutý Prahou. Představovalo jej Stanovisko k politické situaci, přijaté předsednictvem MV KSČ 8. března a den poté publikované ve Večerní Praze. Obsahovalo formulace, jež nebylo možné v dané situaci chápat jinak než jako kritiku ústředního vedení KSČ za to, že nekoná podle představ pražských konzervativně smýšlejících předáků – tímto dokumentem nejen odmítli proponovaný reformní program, ale tlačili centrum k tomu,

aby diskusi, která se mj. dotýkala i zcela zásadních otázek politického systému v Československu, ukončilo a potvrdilo platnost toho, co bylo dosud.

Signalizovalo to značné potíže pro novou politiku komunistické strany. Pro osud reformy byl však postoj hlavního města rozhodující. Dubček proto stupňoval kritiku pražského vedení a především Vaculíka jako jeho vedoucího tajemníka. V ní ho podpořila i část městské organizace KSČ, jež 9.–10. března v prvním kole obvodních konferencí své strany dostala poprvé příležitost vyjádřit se veřejně k probíhajícím dějům, k polednové politice, k avizované reformě a k otázkám demokratizace vnitrostranického a společenského života i k dosavadní politice městského politického vedení. Ve své většině se jejich delegáti postavili odmítavě ke Stanovisku PMV KSČ a potvrdili, že jsou stoupenci důsledné i rozsáhlé demokratizace stranického a společenského života.

Na společný tlak shora i zdola, doplňovaný i kritikou ze strany emancipující se společnosti, jíž zrušení cenzury na počátku března umožnilo svobodněji se vyjadřovat, nemohl MV KSČ i jeho předsednictvo nereagovat. Na svém zasedání 13.–14. března byl městský výbor KSČ nucen začít se ptát, zda jeho politika odpovídá současné situaci, zda se MV KSČ nedostává kamsi na okraj společenského vývoje, do stále hlubšího rozporu se svou členskou základnou a s pražskou veřejností vůbec, a co by měl v tak dynamicky se vyvíjející situaci dělat pro překonání tohoto rozporu. Pozice proreformních sil v tomto orgánu se však ukázaly jako příliš slabé na to, aby docílily obratu. Nepomohl jim ani fakt, že Dubček vyslal na toto jednání Štefana Sádovského, tajemníka ÚV KSČ, jako svého zástupce s pověřením získat členy pražského vedení pro myšlenky reformy. Přes slibné náběhy zasedání potvrdilo pozice konzervativních sil v pražském vedení. Spojilo se několik faktorů, jako bylo silně konzervativní složení MV KSČ, vystoupení Sádovského s nejasnou motivací i argumentací, útoky na Vaculíka ve sdělovacích prostředcích. Pražské vedení se tak místo úvah o tom, co dělat, zabývalo vlastní obranou. Proto i sporné Stanovisko PMV KSČ bylo v podstatě obhájeno.

Přestože městský výbor KSČ ve své první zkoušce z nové politiky neobstál a zastavil se v půli cesty, nemohl zcela odhlédnout od situace. Prudký vývoj událostí jej nutil pokračovat v diskusi. Týkala se předlednové i polednové politiky pražského vedení, úlohy Vaculíka, toho, jakou podobu by měl mít onen reformovaný socialismus a kdo by měl nadále reprezentovat pražskou městskou organizaci KSČ. Právě v debatě o těchto otázkách se začaly vyhraňovat jednotlivé fronty. Konzervativní síly v ní pod tlakem zdola, ale i shora tahaly čím dál tím více za kratší konec a současně svým lpěním na tom, co se již přežilo, co bránilo prosazení nové linie, situaci v Praze dále radikalizovaly, jak se brzy ukázalo v druhém kole obvodních konferencí KSČ, jež se konaly od 15. do 17. března.

Mezi oběma koly nastal nevídaný posun – od kritiky dílčích nedostatků a jednotlivců se přešlo ke kritice politického systému jako takového, k úvahám změnit jej natolik a vytvořit takovou kontrolu, aby se už nemohl opakovat systém osobní moci, v němž byrokraticky a subjektivně rozhodovali jednotlivci. Po druhém kole obvodních konferencí KSČ nedokázal již městský výbor KSČ ustát sílící tlak. Nechtěl-li situaci dále vyhrocovat, musel se i on otevřít reformě, „přihlásit se k novým věcem". Prvním krokem k tomu bylo přizvání stranického aktivu, aby se zapojil do přípravy městské konference KSČ. Tak získali reformně komunističtí intelektuálové jako členové tří konzultativních skupin, jmenovaných koncem března, možnost podílet se na formulování nové pražské politiky a sestavení nového MV KSČ. Dostávali se v Praze do popředí v době, kdy své pozice naopak

v centru ztráceli. Stalo se tak po schůzce v Drážďanech 23. března, po silném nátlaku ze strany Moskvy a jejích spojenců, kdy Dubček podnikal kroky k zastavení reformy v té podobě, kdy se již blížila revoluci a spíše než k reformě směřovala k odstranění stávajícího systému. Od „revoluční" reformy ustoupil k „reformě cíleně řízené a ovlivňované svou avantgardou, KSČ" a v jeho politice se s rostoucí intenzitou prosazovaly obavy, vyjádřené v diskusi k návrhu Dubčekova referátu pro zasedání ÚV KSČ 26. března Drahomírem Koldrem: „Vidím velkou labilitu v celé straně... Jestli situaci ve straně nezrealizujeme a nepřijmeme opatření, může se nám to za jistých okolností vymknout z rukou, kdy ještě nastane boj."[4]

„Revoluční" reforma se poté stávala záležitostí Prahy, která z jedné opozice přecházela do druhé. Opět se prokázalo, že vývoj v Praze a v centru není souběžný, že se obě vedení – to ústřední i to městské – míjejí. A na adresu Prahy na dubnovém zasedání ÚV KSČ poprvé padlo hodnocení, jehož se městská organizace KSČ v roce 1968 nezbavila. Vyslovil je Dubček, který viděl jako jednu ze základních příčin potíží, s nimiž se komunističtí vůdci museli potýkat, skutečnost, že u značné části stranického aktivu i členů strany se projevila značná netrpělivost, že tato část vyvíjela silný tlak na urychlené systémové změny a formulovala přílišné výhrady na adresu vedení KSČ za to, že se opožďuje se svými stanovisky a nedostatečně reaguje na aktivizaci komunistické strany a společnosti. Dubčekovi se sice v této kritické fázi celé reformy, kdy před ním stál obtížný úkol formulovat reformní projekt tak, aby se stal věrohodným nejen pro radikálně reformní proud, ale aby jej zároveň neodmítla konzervativní část KSČ, podařilo získat ÚV KSČ, ale obavy radikálně reformních komunistů – a nejen jejich – o další osud demokratizace nerozptýlil. Nedokázal je přesvědčit, že cesta zvolená na dubnovém zasedání ústředního výboru je ta jedině správná. Ani institucionální, ani personální změny pro ně nepředstavovaly reálné záruky toho, že se věci nevrátí do starých kolejí, že nenastane zvrat k předlednovým poměrům. Reformní projekt v podobě Akčního programu KSČ, 10. dubna předloženém veřejnosti, nebyl podle nich s to zajistit, aby se československá společnost vyvíjela směrem k demokracii.

Radikálně reformní křídlo KSČ chtělo jít dále. Bylo si vědomo prudkého pohybu v obnovující se občanské společnosti, a tak podle něj nebylo nadále možné nepočítat s těmi „druhými", nekomunisty, kteří začínali svobodněji dýchat a rozvíjet své aktivity, prosazovat své požadavky. Tato skutečnost se týkala zejména Prahy. Nemohli ji proto pominout ani ti, kteří se podíleli na přípravě městské konference. Byla vedena mimořádně demokratickým způsobem. Akční program KSČ byl v pražských podmínkách rozpracován do Programového prohlášení, hlavního dokumentu přijatého městskou konferencí KSČ. Přinášel projekt nové politiky KSČ v Praze, která by dala záruky, že se „obroda" nezastaví. Jeho autoři, mj. Pavel Machonin a Věněk Šilhán, navrhovali hluboké strukturální reformy života hlavního města, „nový model" meritokratické společnosti a demokratizované KSČ připouštějící existenci frakcí, který by řešil krizi každodenního života, ale i krizi politickou. Nové bylo i pojetí úlohy Národní fronty s rovnocenným partnerstvím uvnitř ní, s novým vztahem vůči nekomunistům, jimž se mělo dostat určitého podílu na moci, mj. i odstraněním tzv. kádrového stropu. Autoři se tak vyslovovali nejen k tomu, jaká by měla

[4] VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. – MORAVEC, J. (eds.): Komunistická strana Československa. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, 9. díl, 1. svazek: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968). Praha–Brno 1999, s. 227.

být pražská politika, ale i k celospolečenské problematice vůbec v souladu se svými názory, že městské problémy Prahy jsou i závažnými celospolečenskými problémy. Městská organizace KSČ jím vyjadřovala i své ambice hrát jinou úlohu v politickém systému než dosud – aktivně se podílet na tvorbě politiky, předkládat vlastní iniciativy, nikoli jako dosud sloužit jako pouhý zprostředkovatel politiky centra do města a jeho obvodů.

Garancí pro plnění Programového prohlášení se mělo stát nové vedení KSČ v Praze, jež se mělo zcela zásadně obměnit tak, aby byly posíleny pozice radikálně reformní linie. Podobné požadavky byly vztaženy na celou stranu. Pražští radikálové si byli stále více vědomi toho, že bez zásadní proměny KSČ bude reformní projekt v neustálém ohrožení. Sílilo v nich vědomí, že hlavním zdrojem všech problémů, s nimiž se reforma potýká, nejsou ani sdělovací prostředky, ani antikomunistické síly, jak tvrdili nejen konzervativci, ale je jím právě komunistická strana sama, neschopná zbavit se nositelů deformací a dát svému fungování demokratická pravidla. Tím, že KSČ byla ponechávána v témž stavu, v jakém vstupovala v lednu 1968 do svého reformního pokusu, nepřesvědčovala veřejnost, že to myslí s demokratizací upřímně, a nepůsobila věrohodně. Bez toho, že by ukončila zápas, který vedli komunisté sami mezi sebou, konzervativci s reformátory, nemohla dát jasnou odpověď, jakým směrem bude pokračovat reforma, ani záruky, že se reforma nezastaví. Cestou k požadované proměně KSČ se měl stát mimořádný sjezd této strany.

Právě k němu soustřeďovalo svou pozornost radikálně reformní křídlo a krátce před městskou konferencí KSČ nastolilo otázku jeho urychleného svolání. Stala se proto významným tématem jednání městské konference KSČ 25.–27. dubna 1968. Volání po mimořádném sjezdu KSČ ještě v roce 1968 zde zaznělo silněji než na ostatních krajských stranických konferencích a stálo v popředí diskuse prvních dvou dnů. Střetly se přitom dvě koncepce. Oficiální stanovisko, odsouvající sjezd nejdříve na jaro 1969, obhajovali Vaculík i Dubček. Nepodařilo se jim však delegáty odvrátit od jejich požadavku. Zejména Dubček, jenž uvízl v pasti kabinetní politiky, k níž se uchýlil po drážďanském setkání, nedokázal přesvědčivě zdůvodnit, co ho vedlo k tomuto postoji. Bez jasnějšího vyjádření o závěrech tohoto setkání, jež bylo možné vyložit jen jedním způsobem – Moskva požaduje utlumit demokratizační pohyb v KSČ i v československé společnosti a nebude tedy souhlasit se sjezdem, nemohly neurčité Dubčekovy argumenty zapůsobit na delegáty konference. Radikální reformátoři tak svůj požadavek mimořádného sjezdu KSČ ještě v roce 1968 nejen prosadili, ale v další diskusi naznačili, jakým směrem by se měla reforma rozvíjet. Ve svých úvahách rozvíjeli projekt „revoluční" reformy, obsažený v odmítnutém návrhu Dubčekova referátu určeného pro dubnové zasedání ÚV KSČ a v Programovém prohlášení pražské organizace KSČ.

Z městské konference KSČ vzešly také nové městské orgány. Z bývalého vedení přešla do nového MV KSČ pouhá desetina (7 členů). Tak silné přerušení kontinuity jako v případě Prahy i skutečnost, že v něm významné pozice získali radikálně reformní představitelé, byly zcela výjimečné a svědčily o náskoku hlavního města v reformním procesu. V čele MV KSČ stanul Bohumil Šimon jako nový vedoucí tajemník MV KSČ. Druhým mužem městského vedení se stal Jaromír Litera, výrazný představitel radikálně reformního křídla. Vyvažoval centristickou pozici, zastávanou Šimonem, a představoval záruku, že politická reforma neustrne v oné kompromisní podobě, jak se na ní shodlo dubnové zasedání ÚV KSČ, ale bude se dál rozvíjet směrem k „revoluční" reformě.

Nové pražské politické vedení se ujímalo vlády v době, kdy si centrum pod tlakem Moskvy i vlastních limitů začínalo přiznávat, že celý pohyb se ubírá směrem, jehož konce nedohlédne (a kde by možná byla zbytečná i existence KSČ), a kdy se zamýšlelo nad tím, jak a zda vůbec pokračovat ve svém reformním pokusu. Reálně hrozil ústup od reformy, Dubčekem zdůvodňovaný slovy, že rostoucí tlak zprava omezuje prostor pro demokracii i reformu.[5] V této situaci, plné překážek pro reformní politiku, hledal pražský městský výbor své místo, vymezoval se vůči tzv. velké, celostátní, a místní, komunální politice a určoval dělicí čáru mezi nimi. Právě evidentní snahy centra utlumit reformní pohyb vedly k tomu, že nový MV KSČ usiloval o spoluúčast při formulování celostátní politiky. Působilo přitom i vědomí, že bez toho nelze dělat městskou politiku v hlavním městě republiky, v centru, v němž se výrazně formuje celostranická a celostátní politika, v němž pracují všechny centrální instituce. Proto byl na tento aspekt položen důraz, zatímco komunální politika byla prozatím odsunuta stranou pozornosti. Pozornost se soustředila především na otázky politického systému. Městský výbor KSČ tak chtěl oponovat snahám centra svést pohyb společnosti do přesně vymezených hranic, jež by nepřekračovaly stávající politický systém, i jeho záměrům, které podmiňovaly další demokratizaci rázným upevněním režimu. Byl přitom rozhodnut postupovat poměrně nezávisle na vedení KSČ – byl připraven konzultovat s ním své návrhy a iniciativy, ale odmítal vázat se jeho názory a ustupovat mu, pokud by se stanoviska rozcházela a MV KSČ by byl přesvědčen o své pravdě. Projevoval i určitou netrpělivost, která však vzhledem k rychlosti politického pohybu v občanské společnosti byla zcela na místě. Požadoval urychleně zahájit jednání nejen s „partnery" KSČ v Národní frontě, ale i s těmi, kteří stojí mimo ni, i vypracovat nový politický model socialistické demokracie odpovídající současným podmínkám. Zpochybňoval tak nejen pojetí Národní fronty, předložené v Akčním programu KSČ a tvořící klíčovou část reformy, ale i politickou linii dubnového zasedání ÚV KSČ. Nutil tím i ústřední vedení KSČ do řešení problémů, z nichž mnohé se ještě vůbec neocitly v zorném poli komunistických vůdců.

Velice brzy dostali pražští komunisté příležitost prokázat, kam až jsou odhodláni zajít. V reakci na příliš kompromisní politiku Dubčekova vedení, v níž zaznívalo mnoho slov o hrozícím „kontrarevolučním" nebezpečí a málo slov o tom, jak pokračovat v reformě, jak ji prohlubovat, svolali počátkem května poradu. V budově ÚV KSČ se jí účastnila široká reprezentace radikálně reformní linie, pražská i mimopražská, aby diskutovala o cestách k urychlení politické reformy. Závěry porady shrnul příspěvek Nutnost nové iniciativy[6] s požadavky hluboké transformace systému, k níž by se dospělo proměnou Národní fronty, kterou měla nahradit nová organizace, nazvaná Česká socialistická akce. V ní by se sdružovaly všechny politické a společenské organizace, již existující i nové, včetně tzv. klubů, jako byly KAN či K 231. Autoři tohoto příspěvku nevylučovali ani existenci opozice. Druhým pilířem pražské iniciativy bylo nové řešení vztahů českého a slovenského národa, federalizace československého státu, kde autoři počítali s vytvořením české komunistické strany (ČKS) a české národní rady, demokratickými postupy,

[5] Tento názor, převažující mezi členy nejvyššího vedení KSČ, vyjádřil Dubček mj. v závěru porady vedoucích tajemníků OV a KV KSČ 13. května: „Straně nejde o to, aby si udržela nějaké výsadní postavem, ale aby splnila svou povinnost a historickou úlohu vůči lidu. Když bude mít větší prostor pravice, bude ohrožovat socialismus i demokracii, o kterou nám vše jde." Ibidem, s. 486.

[6] Publikováno in: MORAVEC, J.: Antipoučení. Praha 1990, s. 385–394.

zdola. Konstituováním obou orgánů by vznikla nová politická reprezentace, která by rozšířila základnu proreformních sil. Na významu by jí přidávala i skutečnost, že by představovala téměř 80 % všech komunistů. Ustavení přípravného výboru ČKS by přispělo ke sjednocení reformních proudů v českém komunistickém hnutí a mohlo fakticky otevřít cestu ke vzniku legální opozice, i když by zatím fungovala ve formě frakce uvnitř komunistické strany. Nová strana by nadto s sebou nenesla zátěž minulých deformací a představovala by stranu „s čistýma rukama", s vyřešenou vnitrostranickou demokracií. Vzhledem k výrazné početní převaze českých komunistů nemohl vznik ČKS zůstat bez vlivu na celou KSČ a neproměňovat ji týmž směrem.

Nebylo proto divu, že tento dokument narazil na nesouhlas značné části KSČ. Seznámila se s ním na poradě vedoucích tajemníků OV a KV KSČ, svolané na 12.–13. května ve vystoupení B. Šimona. Přestože Šimon značně zmírnil původní formulace, setkal se s negativní odezvou. Myšlenky pražské iniciativy nekonvenovaly s názory, jež na tomto setkání převažovaly a podle nichž hrozila KSČ ztráta moci a tomu bylo třeba uzpůsobit její politiku. Otázky dalšího rozvíjení reformy, k nimž se Šimon vyslovoval, ztrácely v této situaci svůj význam. Podobně jako převážná většina účastníků této porady smýšlela i část pražské organizace KSČ, zejména dělničtí funkcionáři a členové Lidových milicí. Dosud spíše mlčeli. Úmysly centra tlumit reformní pohyb je však podnítili k akci, jež silně zneklidnila MV KSČ. 16. května přijala slévárna šedé litiny v ČKD Slévárny ve Vysočanech rezoluci, v níž zaútočila proti novinářům. Vysílala tím ústřednímu i pražskému vedení určitý signál – nepřehánět demokratizaci, usměrnit sdělovací prostředky, třeba i za cenu administrativních opatření, a současně se ve své politice více opírat o dělníky, tedy vrátit se k tomu, co tu bylo před lednem 1968, kdy KSČ byla „stranou dělnické třídy". K této akci se záhy připojily další vysočanské závody.

Pražské politické vedení se opět ocitlo v dvojím tlaku – jeho politiku odmítalo jak centrum, tak i konzervativní část městské organizace KSČ. V této situaci se ukázalo, že ani radikální reformátoři nejsou zatím připraveni na to, aby postupovali zcela samostatně, nezávisle na záměrech Dubčekova vedení. Ustoupili tlaku shora a svůj iniciativní příspěvek odložili prozatím ad acta. Museli proto hledat nové cesty, jak zajistit demokratizační proces. Využili k tomu řady možností, jež přinášel rozvoj občanské společnosti, a snažili se získat v ní spojence pro prosazení svých představ o reformě a zároveň i usměrňovat její pohyb tak, aby neohrožoval reformu. I když se občanská společnost rozvíjela směrem mnohdy protikladným k politice KSČ, zatím v ní stále převažovali ti, kteří soudili, že je i v jejich zájmu, aby KSČ uspěla se svým reformním pokusem, nad nesmiřitelnými antikomunisty. Nabízela se zde tedy jistá platforma, kde se městský výbor KSČ mohl se svými partnery dohodnout a rozvíjet spolu s nimi taktiku širokého spojenectví demokratických a prosocialistických sil, které by se vázaly na Národní frontu. Touto cestou chtěl přispět k obrodě politického systému v hlavních městě. Neuzavíral se ani kontaktům s formující se opozicí – s K 231, KAN a později i s přípravným výborem sociální demokracie.

V této politice pokračoval i po květnovém zasedání ÚV KSČ, kde zazněla na adresu Prahy mnohá kritická slova. Členové tohoto orgánu zpochybňovali její politiku rovnoprávného partnerství v Národní frontě i myšlenky iniciativního příspěvku. Korektury, jež by vzaly v úvahu nebezpečí ze strany protikomunistických sil, žádal po Praze nejen Dubček. Postupovali tak i konzervativci v řadách ÚV KSČ, kteří přímočařeji, bez diplomatické obezřetnosti, dováděli své výhrady směřované proti politickému vedení

Prahy i samotnému Šimonovi až k závažnému obvinění, že se Praha stává „druhým centrem". Městský výbor KSČ znepokojovala tato kritika i závěry květnového zasedání ÚV KSČ o tom, že hlavní nebezpečí spočívá v tzv. pravicových silách. Předpokládalo to ukončit diskusi o politické reformě tak, jako to učinilo centrum, když před členy ÚV KSC předstoupilo se zpřesněnou interpretací příslušné pasáže Akčního programu KSČ, takovou, aby bylo vyloučeno jakékoli omezení mocenského monopolu komunistické strany. Zároveň bylo rozhodnuto, aby se veškerá zásadní rozhodnutí o podobě politické reformy odsunula na dobu po mimořádném sjezdu KSČ, jenž se měl sejít 9. září 1968.

Městský výbor KSČ odmítal tyto teze i požadavky. Nebyl však v tomto postoji jednotný. Jeho konzervativní, „dělnická", část, která představovala zhruba čtvrtinu členů, nepřijímala politiku formulovanou radikálními reformátory bezezbytku. K přípravě sjezdu však bylo třeba přistoupit jednotně, stmelit městskou organizaci. Nově proto byly do městské politiky zahrnuty ve větší míře komunální otázky. Dělníky měla zainteresovat na reformním procesu – a eliminovat tím konzervativní nálady, jež mezi nimi zatím převažovaly – také podpora podnikové samosprávy. Tato opatření byla součástí krátkodobé politiky Prahy do sjezdu. Patřilo k ní i pokračování v politice dialogu se všemi, v Národní frontě i mimo ni, rozvíjené od poloviny května pražským vedením KSČ, vyznačující se tolerancí k jiným názorům, snahou o nápravu skutečných křivd i přesvědčením, že je v zájmu reformy upřednostňovat politické kroky před použitím síly. Městský výbor KSČ proto bránil tomu, aby centrum činilo nedemokratické kroky, jaké představoval mj. návrh zákona o Národní frontě, projednávaný počátkem července v předsednictvu ÚV KSČ a zaměřený proti snahám obnovit činnost sociálně demokratické strany. Pražské vedení se zde významně angažovalo a namísto použití mocenských prostředků vidělo řešení tohoto citlivého problému v přetvoření KSČ v moderní marxistickou stranu, přitažlivou i pro sociální demokraty, ve stranu s širokou vnitrostranickou demokracií, jejíž stanovy by respektovaly názory menšiny a dovolovaly oponentní stanoviska. S větší tolerancí než centrum hodnotilo i manifest Ludvíka Vaculíka Dva tisíce slov, které patří dělníkům, zemědělcům, úředníkům, umělcům a všem.

Hlavní úsilí soustřeďoval MV KSČ k přípravě mimořádného sjezdu KSČ. Neztotožnil se s Dubčekovou koncepcí, aby se zásadní reformní kroky přenechaly až na rozhodnutí nového vedení KSČ, naopak požadoval, aby se učinily ještě před sjezdem. Především na výběru delegátů sjezdu a kandidátů do nových stranických orgánů záviselo, která koncepce zvítězí. Proto měla Praha mimořádný zájem na tom, aby byli zvoleni ti, kteří zajistí proměnu systému i komunistické strany směrem k demokracii, tedy ti, kteří „byli výraznými racionálními kritiky administrativně byrokratického systému ve straně již před lednem a ne až po něm, kteří také mají představy, jak pracovat nově, schopnost dělat veřejnou politiku, kteří mají přirozenou autoritu".[7] Zasazovala se o to již na mimořádných obvodních konferencích KSČ na samém konci června. Prokázala se na nich výrazná politická diferenciace uvnitř strany, přesun sil směrem k „důsledné obrodě strany a společnosti", převaha proreformních sil. Tomu odpovídal výběr delegátů sjezdu a kandidátů nominovaných do ústředních orgánů – většina z nich byla stoupenci nové politiky a volala po urychlení reformního procesu ve společnosti i v komunistické straně samé.

[7] LITERA, J.: Pražská organizace před sjezdem. In: Život strany, 13, 1968, červen, s. 10.

Na rokování na obvodní úrovni navazovala městská konference, jež se konala 6.–7. července 1968. Sešla se v době, kdy se stupňoval nátlak ze strany Moskvy a jejích spojenců, „pětky", na československé vedení, aby omezilo reformní proces. Velký prostor v jejím jednání proto zaujala diskuse k vztahům uvnitř sovětského bloku, k otázce, zda jet na společnou schůzku s „pětkou" do Varšavy či nikoli. Postoj Prahy byl zcela nekompromisní a zavazoval vedení KSČ postupovat tak, aby „naše státní a stranická suverenita byla plně zachována". Pro delegáty městské konference nebylo přijatelné, aby se českoslovenští vedoucí představitelé zúčastnili varšavského summitu. Souhlasili pouze s dvoustrannými schůzkami „v duchu vzájemného respektování a rovnosti". Silnou odezvu vyvolávaly i zauzlující se problémy kolem nového státoprávního uspořádání, kde se vyhrocovaly spory o rozsah kompetencí a o povaze záruk, jež by zabraňovaly majorizaci slovenského národa. Stanovisko pražské konference odmítalo slovenské představy, např. o paritním složení ÚV KSČ, a požadovalo rovnost zastoupení, rovnost hlasů. Jen v určitých, přesně vymezených otázkách ústavního charakteru měly být dány garance proti majorizaci Slováků českou většinou v parlamentu. Týž princip měl platit i v KSČ. Situaci komplikovaly i požadavky slovenské strany, aby se sjezd KSS sešel ještě před sjezdem KSČ. Posunovaly tím do popředí otázku vzniku české komunistické strany. Městská konference se vyslovila za její vznik na demokratických principech a za stálého ujasňování nového politického postavení českého národa.

Nejdůležitějším úkolem celé konference byla volba delegátů sjezdu KSČ a kandidátů do nových centrálních orgánů KSČ. Převažovali mezi nimi ti, kteří stáli za reformou v jejím radikálním, „revolučním" pojetí. Svědčilo to o tom, jak značně se KSČ v Praze proměnila a že reforma už nebyla jen věcí její progresivní části, ale stala se věcí většiny. Městská konference přijala i některé garance, jež měly Praze umožnit zasáhnout do přípravy sjezdu, pokud by hrozilo, že neproběhnou podle jejích představ. Patřilo k nim usnesení o permanentním zasedání městské konference KSČ a „černý seznam" o 70 jménech stávajících členů nejvyššího vedení KSČ, kteří již neměli opětovně kandidovat, připojený k návrhu rezoluce městské konference KSČ. Praha jím vystavovala své hodnocení práce ÚV KSČ a předjímala kroky, jež podle názorů centra příslušely výlučně sjezdu.

Přestože Praha ne vždy souhlasila s politikou ústředního vedení KSČ, byla si vědoma jeho obtížné situace doma i uvnitř sovětského bloku a i své odpovědnosti, a proto nechtěla jít s centrem do konfliktu a hnát Dubčeka a centristy vůbec do náruče konzervativních sil. Delegáti městské konference KSČ soudili, že udržet spojenectví s nimi a nevyostřovat vzájemné neshody je nezbytné, má-li sjezd KSČ potvrdit reformní kurz. V průběhu konference proto několikrát slevili ze svých radikálních představ a názorů a přistoupili na kompromisy, prosazované zejména Josefem Smrkovským a Zdeňkem Mlynářem, kteří reprezentovali ústředí. Praha si uvědomovala, že je s to dělat svou politiku jen v určitém rámci, že její politika a celkové zájmy městské organizace splývají s politikou Dubčekova vedení. Jak na své konferenci, tak i bezprostředně poté mu vyjádřila plnou a jednoznačnou podporu v jeho krocích vůči sovětskému nátlaku. Ovšem i straničtí vůdci brali v úvahu stanoviska krajských konferencí KSČ, zejména Prahy, Brna i Bratislavy, a odmítli snahy „pětky" o zasahování do vnitřních záležitostí ČSSR jako suverénního státu či popírání práva KSČ samostatně rozhodovat o své politice a formulovat ji tak, aby odpovídala specifickým podmínkám Československa.

Neúčastí na summitu ve Varšavě a obhajobou práva samostatně rozhodovat o tom, jakým způsobem napravovat věci, vedení KSČ hájilo i české a slovenské národní zájmy. Postoje KSČ a zájmy československé společnosti se prot'aly a komunistická strana se za to setkala s nebývalou podporou ze strany veřejnosti, jež na oplátku požadovala, aby byl její hlas více slyšen. Ani pražské vedení KSČ nestálo stranou a usilovalo o to, aktivně se podílet na řešení akutních problémů. Obávalo se zejména toho, aby se domácím konzervativním silám nedala příležitost jakkoli zasahovat do vývoje událostí a vyvolat případný puč s podporou Moskvy. Radikálně reformní část MV KSČ chtěla tomuto nebezpečí čelit okamžitým svoláním sjezdu KSČ v případě, že si konzervativci vynutí svolání ústředního výboru KSČ. Tlak zdola, na němž se podílela i Praha a její komunisté, přinesl své plody. Vedení KSČ ve zkoušce, které je v této době vystavila Moskva a její spojenci uvnitř Československa i mimo něj, obstálo. Krátce nato je čekala nová zkouška v podobě česko-slovensko-sovětských rokování v Čierné nad Tisou na přelomu července–srpna a summitu v Bratislavě 3. srpna.

V situaci nesnadné pro Československo i jeho vůdce vystupovalo pražské vedení jednotně. Uvnitř se však objevovaly různé názory na to, jak reagovat na sovětský nátlak. Opět šly po linii radikální reformátoři versus centristé – rozdílné pozice personifikoval Litera na jedné straně a Šimon na druhé, kdy jedni navrhovali ofenzivní kroky včetně mobilizace společnosti proti sovětské vojenské hrozbě, zatímco druzí spoléhali na přesvědčování potenciálního agresora o „dobrých úmyslech" československých vůdců. Společnost mezitím spontánně konala. V Praze se sešla již před Čiernou četná shromáždění, na nichž veřejnost vyjadřovala svou podporu svým politikům a formulovala své požadavky na ně. Další následovala v době jednání KSČ a „pětky" v Bratislavě i po něm. Vyznačovala se neklidem a nejistotou nad tím, co českoslovenští vůdci v Čierné a Bratislavě dojednali a o čemž poskytovali jen skoupé informace. Zejména mládež vyjadřovala tyto nálady i svůj nesouhlas s mlčením politiků velmi zřetelně. K těmto akcím se později přidala různá diskusní fóra, Hyde-parky, a podpisová akce proti Lidovým milicím. Impulsem k ní se stal dopis 99 pragováků, zpochybňující reformní proces, napsaný v polovině července a uveřejněný krátce před rozhovory v Čierné nad Tisou v moskevské Pravdě. Od 9. srpna se Pražané mohli vyslovit k třem požadavkům, nastoleným v této kampani – první se týkal „urychleného zrušení Lidových milicí, které jsou hrozbou celému národu", další dva rychlého vypsání svobodných voleb a úplného zrušení cenzury.

V poměrně vznícené a zároveň nepřehledné situaci se pražské vedení snažilo především uhlazovat možné třecí plochy a tlumit konflikty a působit všemi silami k tomu, aby tyto akce nepřekročily určitý rámec a nedaly tak záminku k mocenskému zákroku. Předsednictvo ÚV KSČ bylo v této době již silně ochromené. Nedokázalo si ani ujasnit charakter těchto akcí, nakolik se již jedná o revoltu, nebo zdali jde jen o výstřelky jedinců, ani rozhodnout o tom, zdali je zásah již nezbytný. Dubček možná záměrně volil opatrný tón, protože v této situaci by bylo riskantní zasahovat mocensky, a to tím spíše, že panovaly pochybnosti, zda za některými akcemi nestojí provokatéři z řad Státní bezpečnosti, pro něž se to mohlo stát záminkou k tvrzení, že v Praze vypukla „kontrarevoluce". Dubček ani nemohl žádat mocenský zásah, protože by tím potvrzoval argumenty konzervativců ve vedení KSČ i „pětky"o tom, že Československou hrozí kontrarevoluce, a v této situaci by musel činit některé nezbytné kroky včetně odsunutí data mimořádného sjezdu KSČ. Tak to vnímali i v pražském vedení KSČ a snažili se proto působit výlučně politicky a ideově.

Snaha pražského vedení udržet reformní rámec jako nezbytný předpoklad pro realizaci své politiky i odhodlání jeho radikálně reformní části nepřihlížet nečinně sovětským výhrůžkám určily, jakou formou bude Praha postupovat v momentu, kdy se tyto hrozby staly realitou. Po vojenské invazi Pěti států Varšavské smlouvy do Československa v noci z 20. na 21. srpna Praha okamžitě jednala. Nahradila tak paralyzované a později zčásti internované PÚV KSČ a stala se novým centrem, jež se ve spojení s celonárodním odporem výrazně zasloužilo o politický neúspěch intervence. Toto vítězství však bylo promarněno. Z větší části se na tom podílelo Dubčekovo vedení, za pomoci dezinformací a příslibů, o nichž vědělo, že jsou nereálné, pacifikující vysočanský ÚV KSČ. Přispěli k tomu i sami radikální reformátoři, kteří ve své většině nedokázali ani v rozhodujícím momentě překročit Rubikon a rozejít se s systémem, který připouštěl i ozbrojenou intervenci a okupaci proti vlastnímu spojenci. Jejich pozice nestačily na to, aby za sebou táhli celou stranu – představovali zatím relativně nestabilní politický proud. Nedovedli si představit další postup bez Dubčeka a přijmout alternativy nabízené občanskými impulsy zdola. K tomu dospěli jen nemnozí, jako František Kriegel v Moskvě, když odmítl podepsat tzv. moskevský protokol, či Jaroslav Šabata, když na zasedání ÚV KSČ 31. srpna vyzýval k odmítnutí moskevského protokolu a k tomu, aby se KSČ opřela o občanskou společnost. Většina zatím nevěřila, že by mimo KSČ existoval život, že by mimo ni mohla cokoli realizovat. Svou roli hrála i víra, že prostor pro reformní politiku existuje i přes přítomnost okupačních vojsk.

Potlačením Pražského jara definitivně skončila jedna etapa ve vývoji reformních hnutí. Porážka reformního komunismu ukázala neslučitelnost „socialismu s lidskou tváří" s historicky reálným socialismem. V marné salámové taktice, která následovala po přijetí moskevského protokolu, se KSČ i celá československá společnost postupně, krok za krokem vracely zpět před leden 1968. Praha jako výrazný představitel radikálně reformní politické linie byla prohrou této politiky postižena více než jiné kraje. Jestliže do roku 1968 vstupovala s členskou základnou představovanou 181 936 komunisty, k 1. říjnu 1970 se jejich počet snížil o plných 35 % – na 118 332. Praha tak zaplatila mnohem vyšší cenu za snahu reformovat socialismus než kdokoli jiný.

The Prague Spring and the Prague City Committee of the Communist Party of Czechoslovakia

Jitka Vondrová

Pro-reform forces were heavily concentrated in Prague. Even among members of the Communist Party there was a high percentage of those who were not interested in reform but in a much more extensive transformation of the system along the lines of what would be acceptable in Western European democracies. A large portion of Prague's population demanded the right to participate in the decision-making process and yet not even the new, radical leadership of the local party was able to stand up to these impulses from below.

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 2008

ČEŠI A SLOVÁCI V NEJVYŠŠÍCH ARMÁDNÍCH FUNKCÍCH V ROCE 1968

Daniel Povolný

Již od roku 1948, kdy se čs. armáda začala plně profilovat podle představ KSČ, se v ní řešila otázka poměrného zastoupení Čechů a Slováků na velitelských funkcích. Východiskem pro jeho stanovení byl vzájemný poměr obou národů, tedy 2:1, čímž by na Slováky, co by na vojáky z povolání, připadalo v ideálním případě zhruba 33 % všech funkcí.[1]

Důvodů, které vedly k dlouhodobému nenaplnění počtu Slováků na daných postech, byla celá řada. Určitě svou roli sehrála tradice předmnichovské armády a tzv. československého národa s českou a slovenskou větví a setrvačnost tohoto trendu po osvobození. I to, že část slovenských důstojníků nebyla po roce 1945 přijata do činné služby pro svoje angažmá během 2. světové války na straně nepřátel anebo ji z této příčiny mezi lety 1948–1958 vynuceně opustila. Konkrétně ve zmíněném roce 1958 z Československé lidové armády (dále též ČSLA) pod rouškou reorganizace odešlo 633 z 2 119 bývalých důstojníků Slovenské a tzv. Haššíkovy armády. Přesto v roce 1960 sloužila v armádě ještě 4 % těchto vojáků, i když v roce 1966 šlo jen o 0,4 %, naproti tomu příslušníci Svobodovy armády měli v tomto období stabilně 1,2 %. Vládní vojsko kleslo z 2,4 % na 1,6 % a prvorepublikoví důstojníci z 2,9 % na 2 %.[2]

Velmi obtížně by se asi zjišťovalo, kolik z propuštěných vojáků z povolání v rámci komunistických čistek mezi skutečnými i smyšlenými nepřáteli nového režimu mělo slovenskou národnost či bylo označeno za slovenské nacionalisty. Přesto od 1. 1. 1948 do 1. 1. 1951 vzrostl počet slovenských důstojníků z 2 192 na 3 485, i tak se ale jejich poměr k Čechům stěží blížil 20 %. Přesněji zvýšil se z 16,4 % na 18,8 %, aby se od roku 1965 ustálil na 20 %. O poznání lepší situace vládla mezi praporčíky, kde měli Slováci v 60. letech stabilně 25–26 %.[3]

Ve vojenských školách a učilištích to k 1. 1. 1968 bylo dokonce 47,3 %, ale na stupni pluk jen 18,2 %, na divizi 15,6 %, na velitelství vojenských okruhů a armád 17,3 %. Na Ministerstvu národní obrany (dále též MNO) a Generálním štábu Československé lidové armády (dále též GŠ ČSLA) šlo o pouhých 6,4 %, třebaže se perspektivně pro Slováky počítalo s 18 % míst. Jednu ze zřetelných a pochopitelných příčin takového stavu naznačuje

[1] ŠTAIGL, J. – ŠTEFANSKÝ, M.: Vojenské dejiny Slovenska. VI. (1945–1968). Bratislava 2007, s. 302.

[2] PEJČOCH, I.: Odchod příslušníků vládního vojska a slovenských ozbrojených sil z československé armády v roce 1958. Historie a Vojenství 2008, č. 3, s. 48.
BÍLEK, J. – LÁNÍK, J. – MINAŘÍK, P. – POVOLNÝ, D. – ŠACH, J.: Historie československé armády. 7. Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy květen 1955 – srpen 1968. Praha 2008, s. 149.

[3] ŠTAIGL, J. – ŠTEFANSKÝ, M.: Vojenské dejiny Slovenska, VI., s. 274, 302.

srovnání mezi Západním vojenským okruhem se sídlem v Příbrami, kde působilo 8,2 % slovenských vojáků z povolání a Východním vojenským okruhem s velitelstvím v Trenčíně, kde pracovalo 49,7 % Slováků.

To ukazuje, že v podstatě přímo úměrně s narůstající vzdáleností od Slovenska, klesal počet slovenských důstojníků u útvarů. Vysvětluje se tím rovněž „podprůměrný" stav Slováků na stupni vojenský okruh, divize i pluk a „nadprůměrný" na vojenských školách, protože slovenský – Východní vojenský okruh byl chápán jako záložní a výcvikový s útvary ponejvíce na tzv. snížených a rámcových počtech tvořený jedinou 14. tankovou divizí (Prešov), zatímco Západní vojenský okruh měl 5 prvosledových divizí na plných počtech a Střední vojenský okruh (Tábor) disponoval 4 divizemi.[4]

Nemůže to ovšem zcela osvětlit zmíněných 6,4 % slovenských důstojníků na GŠ ČSLA a MNO. Tady se zjevně uplatnilo něco více než jen vzdálenost od domova. Na vedoucích postech GŠ ČSLA a MNO, ale tak tristní situace nepanovala. Podle neúplných údajů (srov. příloha č. 1) bylo k 31. 3. 1968 ve vedení obou institucí nejméně 15,4 % Slováků, i když do poloviny února 1968, kdy na místo nového vedoucího 8. oddělení státně administrativního odešel náčelník Hlavní politické správy ČSLA genpor. Václav Prchlík a v této funkci ho dočasně nahradil genmjr. Egyd Pepich, šlo o 13,5 %.[5] Výrazná změna přichází po nástupu genplk. Martina Dzúra do funkce ministra národní obrany 8. 4. 1968.

Dosavadní zástupce ministra národní obrany arm. gen. Bohumíra Lomského a náčelník Hlavního týlu MNO se do čela rezortu dostal díky odporu vůči praktikám genmjr. Jana Sejny vedoucího tajemníka Hlavního výboru KSČ v MNO. Ten svolal na 5. 1. 1968 konferenci HV KSČ MNO, kde prosadil odeslání dopisu na podporu Antonína Novotného, aby nedošlo k rozdělení jeho funkcí prezidenta a 1. tajemníka ÚV KSČ, dopis ovšem přišel pozdě. Dzúr patřil k nemnohým důstojníkům, kteří vystoupili otevřeně proti dopisu a odmítl jej podepsat. Postavil se kriticky i k pozdější aféře generála Šejny, jež na konci února utekl na Západ. Původně však byl ještě 28. 3. na funkci ministra navržen genpor. Václav Dvořák a jako druhý Josef Špaček, Dzúr měl být náčelníkem GŠ ČSLA kvůli adekvátnímu zastoupení Čechů a Slováků na MNO. Dzúr ale nabízený post odmítl (pro svou nedostatečnou odbornou kvalifikaci), a proto se stal ministrem on (nominován 30. 3.).[6]

Po jeho nástupu se v armádě více prosazují příznivci reformního procesu (šlo však spíše o spontánní proces) a dochází i k nárůstu počtu Slováků na vedoucích postech v rámci GŠ ČSLA a MNO ze zmíněných 15,4 % v březnu na 18,2 % v srpnu 1968 (u Čechů narůst ze 73,1 % na 76,3 %, u Rusínů a Ukrajinců pokles z 5,8 % na 3.6 %, zároveň vzrostl počet funkcí z 52 v březnu 1968 na 55 v srpnu), obdobná změna nastává také na stupni velení okruh z 0 % na 33 % jmenováním genmjr. Samuela Kodaje do čela Východního vojenského okruhu, zatímco na stupni armáda až divize se situace pravděpodobně

[4] Tamtéž, s. 302–303.

[5] Ředitelství personální podpory MO ČR, oddělení personální evidence, personální spisy vojáků z povolání, osobní spis genmjr. Egyda Pepicha, osobní spis, s. 8.

[6] Ústav pro soudobé dějiny, f. D I, inv. č. 39, Návrh některých kádrových změn ve vládě, 30. 3. 1968, Příloha III Zpráva k návrhu některých kádrových změn ve vládě, s. 6–7.
Tamtéž, inv. č. 72, Usnesení 65. schůze předsednictva ÚV KSČ ze dne 26. března 1968, k bodu 15 Kádrové návrhy v souvislosti s hodnocením práce předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ a vlády, s. 4.

zhoršila z 21 % v březnu na 15,8 % v srpnu, přestože i zde se jedná o rozdíl v jediné osobě (srov. příloha č. 2).

Trend ve zvyšování počtu příslušníků slovenské národnosti na nejvyšších velitelských funkcích v ČSLA, ale v pozdějších letech pokračoval a zvláště od roku 1969 se na řadu míst v armádě, GŠ ČSLA a MNO – uprázdněných během probíhající „očisty" – dostávali další Slováci. Nástup slovenského ministra národní obrany M. Dzúra tak lze chápat jako zřetelný přelom v dosavadní praxi, která ve velení více – ať už subjektivně či objektivně – preferovala české vojáky z povolání.

Czech and Slovaks in Top Military Functions in 1968

Daniel Povolný

Since 1948 it had been official policy that Slovak professional soldiers in the Czechoslovak Army would occupy 33% of leadership positions. In reality, the average remained at about only 20% percent of posts. In early 1968at the level of the Ministry and the General Staff, these levels were only 13.5% and 20%, respectively (in part because of the distance from Slovakia). By August, these numbers had increased to 18.2% and following the purges after 1969, it would generally speaking continue to rise.

Příloha č. 1

ORGANIZACE MNO ČSSR K 31. 3. 1968[1]

Ministr národní obrany	arm. gen. Bohumír Lomský 25. 4. 1956 – 7. 4. 1968

Generální inspektor ČSLA	genpor. Karel Rusov 10. 1967 – 18. 4. 1968
Finanční správa	plk. **Viktor Šurka** ?

[1] Příloha č. 1 a 2 byly zpracovány s přispěním Dr. Pavla Minaříka, CSc.
Ředitelství personální podpory MO ČR, oddělení personální evidence (RPP MO ČR – OPE), personální spisy vojáků z povolání (VZP), osobní spis genmjr. RSDr. Rudolfa Babky, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genpor. ing. Karla Blatenského, osobní spis, s. 8a.
Tamtéž, osobní spis genpor. ing. Josefa Brože, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis plk. ing. Miroslava Cingla, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genmjr. PhDr. ing. Josefa Čepického, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genmjr. PhDr. Aloise Grose, CSc., osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genmjr. PhDr. Jaroslava Hejny, osobní spis, s. 7.
Tamtéž, osobní spis genmjr. ing. Jána Husáka, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genmjr. ing. Zdeňka Jaška, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genmjr. ing. Eduarda Jiráka, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genpor. ing. Pravoslava Kalického, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genmjr. Bohuslava Kotlana, osobní spis, s. 7.
Tamtéž, osobní spis genmjr. ing. Karla Kučery, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis arm. gen. Bohumíra Lomského, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis plk. ing. Emanuela Máši, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis plk. PhDr. Václava Michalce, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genmjr. Stanislava Odstrčila, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genmjr. ing. doc. Ludvíka Ondrůje, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genmjr. Egyda Pepicha, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis plk. ing. Jaroslava Pšenčíka, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genmjr. ing. Pavla Ríši, CSc., osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genpor. ing. Štěpána Romočuského, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genmjr. ing. Františka Roubala, CSc. osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis arm. gen. Otakara Rytíře, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genpor. ing. Karola Senešiho, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis plk. Václava Skály, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genpor. ing. Vojtěcha Srovnala, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis plk. ing. Miroslava Stejskala, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genpor. ing. Františka Sádka, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genmjr. PhDr. Josefa Širůčky, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genplk. ing. Miroslava Smoldase, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis plk. Vladimíra Šťastného, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis plk. doc. ing. Jaroslava Turka, osobní spis, s. 6a.
Tamtéž, osobní spis genpor. ing. Václava Vitanovského, CSc. osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genmjr. ing. Jaroslava Vítka, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genplk. Josefa Vosáhla, osobní spis, s. 8a.
Tamtéž, osobní spis genmjr. ing. Jana Voštery, osobní spis, s. 8a.
Bílek, J. – Láník, J. – Minařík, P. – Povolný, D. – Šach, J.: Historie československé armády, s. 238–239.

Správa vojenského školství	plk. Josef Brož 26. 8. 1963 – 18. 11. 1969
Sekretariát ministra národní obrany	plk. Václav Michalec 19. 12. 1963 – 5. 4. 1968

Hlavní politická správa ČSLA	
náčelník HPS	genmjr. **Egyd Pepich** 14. 2. 1968 – 8. 7. 1968
první zástupce náčelníka (ZN) HPS	genmjr. Jaroslav Hejna 27. 7. 1967 – 3. 12. 1968
ZN HPS pro politicko-organizační práci náčelník politicko-organizačního úseku	neobsazeno
ZN HPS pro ideologickou práci náčelník ideologického úseku	genmjr. Alois Gros 27. 7. 1967 – 22. 7. 1968
ZN HPS pro kádrovou práci náčelník kádrového úseku	genmjr. Josef Sirůčka 27. 7. 1967 – 3. 5. 1968

Generální štáb ČSLA	
náčelník GŠ ČSLA	arm. gen. Otakar Rytíř 28. 7. 1958 – 19. 4. 1968
ZN GS – první zástupce NGS	genmjr. Josef Čepický 1. 12. 1966 – 3. 5. 1968
ZN GŠ pro technické věci	genpor. Miroslav Smoldas 8. 1. 1962 – 18. 4. 1968
ZN GŠ pro rozvoj velení	genpor. Václav Vitanovský 1. 12. 1966 – 2. 5. 1968
ZN GŠ	
Operační správa GS ČSLA	genmjr. Jan Voštera 26. 10. 1966 – 17. 11. 1969
Zpravodajská správa GS ČSLA	genmjr. Oldřich Burda 22. 8. 1960 – 23. 8. 1968
Organizační a mobilizační správa GS ČSLA	genmjr. Josef Hrbáček
Správa ústředního plánování GS ČSLA	plk. Vojtěch Srovnal 10. 11. 1967 – 28. 8. 1983
Správa vojenských informací GS ČSLA	plk. Jaroslav Pšenčík 3. 8. 1967 – 17. 12. 1969
Správa pro zahraniční styk GS ČSLA	genmjr. Rudolf Babka 9. 1. 1961 – 14. 6. 1968

Hlavní správa pozemních vojsk MNO	
náčelník HSPV – ZMNO	neobsazeno (14. 3. 1968 sebevražda genplk. Vladimíra Janka)
ZN HSPV pro operační a bojovou přípravu první zástupce N HSPV	genpor. **František Sádek** 13. 2. 1967 – 3. 5. 1968
ZN HSPV pro technické věci	genmjr. Zdeněk Jašek 10. 11. 1967 – 11. 9. 1969
Správa operační a bojové přípravy	genmjr.Karel Kučera 13. 2. 1967 – 22. 7. 1968
Správa raketového vojska a dělostřelectva	genpor. Karel Blatenský 29. 11. 1963 – 31. 8. 1969
Správa protivzdušné obrany vojsk	genmjr. **Karol Seneši** 14. 9. 1967 – 19. 10. 1986
Správa spojovacího vojska	genmjr. Stanislav Odstrčil ? 15. 7. 1958 – 22. 7. 1968
Správa ženijního vojska	genmjr. *Štěpán Romočuský* 26. 9. 1962 – 31. 12. 1977
Správa chemického vojska	plk. Ludvík Ondrůj 30. 1. 1960 – 9. 7. 1968
Tanková a automobilní správa	genmjr. Bohuslav Kotlan 23. 5. 1961 – 20. 7. 1969

Hlavní správa letectva a vojsk PVOS	
náčelník HS LVPVOS – ZMNO	genplk. *Josef Vosáhlo* 1961 – 30. 4. 1968
ZN HSLVPVOS pro operační a bojovou přípravu první zástupce N HS LVPVOS	genmjr. Pravoslav Kalický ? 30. 11. 1966 – 1970
ZN HS LVPVOS	genmjr. Jaroslav Vítek 7. 12. 1966 – 10. 9. 1969
ZN HS LVPVOS pro technické věci	plk. Miroslav Cingl 10. 11. 1967 – 31. 10. 1969
Správa operační a bojové přípravy letectva a vojsk PVOS	plk. gšt. Václav Skála 20. 11. 1966 – 11. 9. 1969
Správa letecké techniky	pplk. Jaroslav Turek 30. 11. 1966 – 10. 9. 1969
Správa techniky PLRV	plk. Emanuel Máša 30. 11. 1966 – 21. 9. 1969
Oddělení letištního technického zabezpečení	plk. Zdeněk Dušánek
Oddělení řízení letů	pplk. Rudolf Ryšavý

Stálá komise pro vyšetřování leteckých nehod	pplk. Josef Jurášek

Hlavní týl	
náčelník HT – ZMNO	genpor. **Martin Dzúr** 1961 – 7. 4. 1968
ZN HT pro operační přípravu, materiálně technické, zdravotnické a veterinární zabezpečení	genmjr. **Ján Lux** do 19. 4. 1968
ZN HT pro týlovou operační přípravu státního území a vojenskou dopravu, skladové hospodářství a zásobování PHM	plk. Miroslav Stejskal 5. 9. 1965 – 2. 5. 1968
štáb Hlavního týlu	genmjr. *Eduard Jirák* 7. 12. 1966 – 21. 7. 1968
Zdravotnická správa	genmjr. Miroslav Hemala
Správa vojenské dopravy	plk. Vladimír Šťastný 1. 11. 1956 – 9. 9. 1969
Správa pohonných hmot a maziv	plk. **Ján Husák** 9. 10. 1967 – 2. 2. 1972
Proviantní správa	plk. **Pavol Ríša** 3. 2. 1967 – 31. 1. 1986
Výstrojní správa	plk. František Roubal 3. 2. 1967 – 31. 1. 1986
Veterinární oddělení	plk. Jiří Suk

Ubytovací a výrobní úsek	
náčelník UVÚ	plk. Josef Roháč
Ubytovací a stavební správa	plk. Josef Polanský

Obsazení vyšších velitelských funkcí k 31. 3. 1968[2]

Západní vojenský okruh	genmjr. Stanislav Procházka	(17. 10. 1964 – 11. 12. 1968)
Střední vojenský okruh	genmjr. *Vasil Valo*	(20. 10. 1967 – 14. 5. 1969)
Východní vojenský okruh	genpor. Josef Valeš	(14. 10. 1961 – 8. 7. 1968)
2. motostřelecká divize	plk. Jaroslav Klouda	(do 2. 5. 1968)
3. motostřelecká divize	plk. **Pavel Figuš** ?	
15. motostřelecká divize	genpor. Bohuslav Kučera	(před 1. 9. 1965 do 2. 5. 1968)
19. motostřelecká divize	plk. gšt. Jiří Novotný	(4. 8. 1967 – 28. 10. 1970)
20. motostřelecká divize	genmjr. Stanislav Petržíla	(do 2. 5. 1968)
1. tanková divize	plk. Jaroslav Gottwald	(17. 10. 1964 – 28. 12. 1968)
4. tanková divize	genmjr. František Veselý	(26. 9. 1962 – 22. 7. 1968)
9. tanková divize	plk. Miloslav Zíka	(4. 9. 1967 – 19. 7. 1969)
13. tanková divize	plk. Ludvík Paseka	(10. 12. 1963 – 22. 7. 1968)
14. tanková divize	plk. **Zoltán Jakuš**	(4. 9. 1967 – 2. 2. 1972)
10. letecká armáda	genpor. **Jozef Kúkel**	(5. 5. 1961 – 19. 7. 1969)
1. stíhací letecká divize	plk. Miloslav Neuberg	(26. 9. 1962 – 31. 3. 1968)
2. stíhací bombard. letecká divize	plk. Jiří Vtelenský	(13. 10. 1966 – 10. 9. 1969)
34. stíhací bombard. letecká divize	plk. František Filip	(17. 11. 1965 – 4. 11. 1969)
7. armáda PVOS	genmjr. Zdeněk Kamenický	(4. 9. 1961 – 28. 6. 1970)
2. sbor PVOS	plk. Stanislav Barták	(14. 11. 1967 – 10. 9. 1969)
3. sbor PVOS	pplk. Miroslav Kabíček	(14. 11. 1967 – 11. 9. 1969)
46. dopravní výsad. letecká divize	plk. Stanislav Homola	(17. 10. 1964 – 9. 4. 1969)
silniční sbor	genmjr. **Juraj Lalo**	(17. 10. 1966 – 19. 3. 1969)

Vysvětlivky: Češi **Slováci** *Rusíni* a *Ukrajinci* Poláci *Maďaři*

[2] ŘPP MO ČR – OPE, personální spisy VZP, osobní spis plk. ing. Stanislava Bartáka, osobní spis, s. 6a.
Tamtéž, osobní spis plk. Františka Filipa, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genpor. ing. Jaroslava Gottwalda, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis plk. Stanislava Homoly, osobní spis, s. 6a.
Tamtéž, osobní spis genmjr. Zoltána Jakuše, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis plk. Miroslava Kabíčka, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genmjr. Zdeňka Kamenického, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genpor. ing. Jaroslava Kloudy, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genpor. Bohuslava Kučery, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genpor. Jozefa Kúkela, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genpor. ing. Juraje Lalo, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis plk. Miloslava Neuberga, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genmjr. ing. Jiřího Novotného, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis plk. ing. Ludvíka Paseky, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genmjr. ing. Stanislava Procházky, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genpor. Josefa Valeše, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genplk. ing. Vasila Vaľo, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genplk. ing. Františka Veselého, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis plk. Jiřího Vtelenského, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis plk. ing. Miloslava Zíky, osobní spis, s. 8.

Příloha č. 2

ORGANIZACE MNO ČSSR K 21. 8. 1968[1]

Ministr národní obrany	genplk. **Martin Dzúr** 8. 4. 1968 – 10. 1. 1985

[1] ŘPP MO ČR – OPE, personální spisy VZP, osobní spis genpor. Františka Bedřicha, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genmjr. Evžena Blahuta, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genpor. ing. Karla Blatenského, osobní spis, s. 8a.
Tamtéž, osobní spis genpor. ing. Josefa Brože, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genmjr. Oldřicha Burdy, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis plk. ing. Miroslava Cingla, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis plk. PhDr. Miroslava Devery, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis plk. PhDr. Františka Dobiáše, CSc., osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genpor. Václava Dvořáka, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis arm. gen. ing. Martina Dzúra, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genmjr. ing. Jána Franka, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genpor. Milan Gavalce, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genmjr. PhDr. Jaroslava Hejny, osobní spis, s. 7.
Tamtéž, osobní spis genmjr. ing. Jána Husáka, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genmjr. ing. Zdeňka Jaška, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genmjr. ing. Eduarda Jiráka, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genpor. ing. Pravoslava Kalického, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genpor. ing. Jaroslava Kloudy, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genmjr. ing. Eduarda Kosmela, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genmjr. Bohuslava Kotlana, osobní spis, s. 7.
Tamtéž, osobní spis genpor. Bohuslava Kučery, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genpor. ing. Jána Luxe, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genpor. PhDr. Jaromíra Machače, osobní spis, s. 9.
Tamtéž, osobní spis plk. ing. Emanuela Máši, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis plk. JUDr. Antonína Merty, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genpor. ing. Alexandra Muchy, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genpor. ing. Stanislava Petržíly, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genmjr. ing. Josefa Mikulce, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis plk. ing. Jaroslava Pšenčíka, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genmjr. ing. Pavla Ríši, CSc. osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genpor. ing. Štěpána Romočuského, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genmjr. ing. Františka Roubala, CSc. osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genpor. ing. Karola Senešiho, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis plk. Václava Skály, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genpor. ing. Vojtěcha Srovnala, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genpor. ing. Ladislava Stacha, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis plk. ing. Miroslava Stejskala, osobní spis, s. 9.
Tamtéž, osobní spis plk. Antonína Svobody, evidenční karta, s. 2.
Tamtéž, osobní spis genplk. ing. Miroslava Smoldase, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genpor. ing. Oldřicha Stangla, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis plk. Vladimíra Šťastného, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis plk. doc. ing. Jaroslava Turka, osobní spis, s. 6a.
Tamtéž, osobní spis genpor. Josefa Valeše, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genmjr. ing. Jaroslava Vítka, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genplk. Josefa Vosáhla, osobní spis, s. 8a.
Tamtéž, osobní spis genmjr. ing. Jana Voštery, osobní spis, s. 8a.
Bílek, J. – Láník, J. – Minařík, P. – Povolný, D. – Šach, J.: Historie československé armády, s. 239.

zástupce MNO – státní tajemník vlády ČSSR v MNO	genpor. Václav Dvořák 14. 6. 1968 – 31. 7. 1970
zástupce MNO pro školství a vědu	genpor. Jaromír Machač 4. 5. 1968 – 29. 1. 1969

Generální inspektor ČSLA	genpor. Miroslav Šmoldas 19. 4. 1968 – 21. 3. 1970
Kádrová správa	plk. Miroslav Stejskal 3. 5. 1968 – 18. 7. 1969
Finanční správa	plk. Viktor **Šurka** ?
Správa vojenského školství	plk. Josef Brož 26. 8. 1963 – 18. 11. 1969
Sekretariát ministra národní obrany	plk. Antonín Merta 5. 4. 1968 – 29. 12. 1970

Hlavní politická správa ČSLA	
náčelník HPS	genmjr. František Bedřich 8. 7. 1968 – 17. 11. 1969
první zástupce N HPS	genmjr. Jaroslav Hejna 27. 7. 1967 – 3. 12. 1968
ZN HPS pro politicko-organizační práci náčelník politicko-organizačního úseku	plk. Miroslav Devera 29. 5. 1968 – 1. 11. 1969
ZN HPS pro ideologickou práci náčelník ideologického úseku	plk. František Dobiáš 28. 5. 1968 – 16. 5. 1969

Generální štáb ČSLA	
náčelník GŠ ČSLA	genpor. Karel Rusov 19. 4. 1968 – 25. 11. 1979
ZN GŠ pro operační věci – první zástupce NGS	genpor. Bohuslav Kučera 3. 5. 1968 – 28. 11. 1974
ZN GŠ pro technické věci	genmjr. Stanislav Petržíla 3. 5. 1968 – 18. 7. 1969
ZN GŠ	genmjr. **Michal Gavalec** 3. 5. 1968 – 31. 10. 1969
ZN GŠ	genmjr. **Eduard Kosmel** 3. 5. 1968 – 19. 7. 1969
Operační správa GS ČSLA	genmjr. Jan Voštera 26. 10. 1966 – 17. 11. 1969
Zpravodajská správa GS ČSLA	genmjr. Oldřich Burda 22. 8. 1960 – 23. 8. 1968

Oganizační a mobilizační správa GŠ ČSLA	plk. Jaroslav Klouda 3. 5. 1968 – ?
Správa ústředního plánování GŠ ČSLA	plk. Vojtěch Srovnal 10. 11. 1967 – 28. 8. 1983
Správa vojenských informací GŠ ČSLA	plk. Jaroslav Pšenčík 3. 8. 1967 – 17. 12. 1969
Správa pro zahraniční styk GŠ ČSLA	plk. Antonín Svoboda 22. 6. – 25. 11. 1968

Hlavní správa pozemních vojsk	
náčelník HSPV – ZMNO	genpor. *Alexander Mucha (Merenyi)* ? 1968 – 31. 1. 1971
ZN HSPV pro operační a bojovou přípravu první zástupce N HSPV	genmjr. Evžen Blahut 3. 5. 1968 – 25. 7. 1969
ZN HSPV pro technické věci	genmjr. Zdeněk Jašek 10. 11. 1967 – 11. 9. 1969
Správa operační a bojové přípravy	genpor. Josef Valeš 22. 7. 1968 – 10. 9. 1969
Správa raketového vojska a dělostřelectva	genpor. Karel Blatenský 29. 11. 1963 – 31. 8. 1969
Správa protivzdušné obrany vojsk	genmjr. **Karol Seneši** 14. 9. 1967 – 19. 10. 1986
Správa spojovacího vojska	plk. Ladislav Stach 22. 7. 1968 – 31. 12. 1988
Správa ženijního vojska	genmjr. *Štěpán Romočuský* 26. 9. 1962 – 31. 12. 1977
Správa chemického vojska	plk. **Ján Franko** 9. 7. 1968 – 18. 4. 1972
Tanková a automobilní správa	genmjr. Bohuslav Kotlan 23. 5. 1961 – 20. 7. 1969

Hlavní správa letectva a vojsk PVOS	
náčelník HS LVPVOS – ZMNO	genmjr. Oldřich Štangl 1. 5. 1968 – 25. 7. 1969
ZN HSLVPVOS pro operační a bojovou přípravu první zástupce N HS LVPVOS	genmjr. Pravoslav Kalický ? 30. 11. 1966 – 1970
ZN HS LVPVOS	genmjr. Jaroslav Vítek 7. 12. 1966 – 10. 9. 1969
ZN HS LVPVOS pro technické věci	plk. Miroslav Cingl 10. 11. 1967 – 31. 10. 1969

Správa operační a bojové přípravy letectva a vojsk PVOS	plk. gšt. Václav Skála 20. 11. 1966 – 11. 9. 1969
Správa letecké techniky	plk. Jaroslav Turek 30. 11. 1966 – 10. 9. 1969
Správa techniky PLRV	plk. Emanuel Máša 30. 11. 1966 – 21. 9. 1969
Oddělení letištního technického zabezpečení	plk. Zdeněk Dušánek
Oddělení řízení letů	pplk. Rudolf Ryšavý
Stálá komise pro vyšetřování leteckých nehod	pplk. Josef Jurášek

Hlavní týl	
náčelník HT – ZMNO	genmjr. **Ján Lux** 19. 4. 1968 – 1986
ZN HT pro operační přípravu, materiálně technické, zdravotnické a veterinární zabezpečení	genmjr. *Eduard Jirák* 22. 7. 1968 – 18. 7. 1969
ZN HT pro týlovou operační přípravu státního území a vojenskou dopravu, skladové hospodářství a zásobování PHM	neobsazeno
štáb Hlavního týlu	plk. Vojtěch Machulda
Zdravotnická správa	genmjr. Miroslav Hemala
Správa vojenské dopravy	plk. Vladimír Šťastný 1. 11. 1956 – 9. 9. 1969
Správa pohonných hmot a maziv	plk. **Ján Husák** 9. 10. 1967 – 2. 2. 1972
Proviantní správa	plk. **Pavol Ríša** 3. 2. 1967 – 31. 1. 1986
Výstrojní správa	plk. František Roubal 3. 2. 1967 – 31. 1. 1986
Veterinární oddělení	plk. Jiří Suk

Ubytovací a výrobní úsek	
náčelník UVÚ	plk. Josef Mikulec 9. 7. 1968 – 20. 10. 1969
Ubytovací a stavební správa	plk. Josef Polanský

Obsazení vyšších velitelských funkcí k 21. 8. 1968[2]

Západní vojenský okruh	genmjr. Stanislav Procházka	(17. 10. 1964 – 11. 12. 1968)
Střední vojenský okruh	genmjr. *Vasil Valo*	(20. 10. 1967 – 14. 5. 1969)
Východní vojenský okruh	genmjr. **Samuel Kodaj**	(8. 7. 1968 – 31. 12. 1982)
2. motostřelecká divize	plk. *Karel Kroupa*	(22. 7. 1968 – 1. 8. 1969)
3. motostřelecká divize	neobsazeno	
15. motostřelecká divize	plk. Václav Lafek	(14. 6. 1968 – 15. 10. 1973)
19. motostřelecká divize	plk. gšt. Jiří Novotný	(4. 8. 1967 – 28. 10. 1970)
20. motostřelecká divize	pplk. Emil Němec	
1. tanková divize	plk. Jaroslav Gottwald	(17. 10. 1964 – 28. 12. 1968)
4. tanková divize	neobsazeno	
9. tanková divize	plk. Miloslav Zíka	(4. 9. 1967 – 19. 7. 1969)
13. tanková divize	pplk. Josef Mašek	(22. 7. 1968 – 21. 7. 1970)
14. tanková divize	plk. **Zoltán Jakuš**	(4. 9. 1967 – 2. 2. 1972)
10. letecká armáda	genpor. **Jozef Kúkel**	(5. 5. 1961 – 19. 7. 1969)
1. stíhací letecká divize	neobsazeno	
2. stíhací bombard. letecká divize	plk. Jiří Vtelenský	(13. 10. 1966 – 10. 9. 1969)
34. stíhací bombard. letecká divize	plk. František Filip	(17. 11. 1965 – 4. 11. 1969)
7. armáda PVOS	genmjr. Zdeněk Kamenický	(4. 9. 1961 – 28. 6. 1970)
2. sbor PVOS	plk. Stanislav Barták	(14. 11. 1967 – 10. 9. 1969)
3. sbor PVOS	plk. Miroslav Kabíček	(14. 11. 1967 – 11. 9. 1969)
46. dopravní výsad. letecká divize	plk. Stanislav Homola	(17. 10. 1964 – 9. 4. 1969)
silniční sbor	genmjr. **Juraj Lalo**	(17. 10. 1966 – 19. 3. 1969)

Vysvětlivky: Češi **Slováci** *Rusíni* a *Ukrajinci* Poláci *Maďaři*

[2] ŘPP MO ČR – OPE, personální spisy VZP, osobní spis plk. ing. Stanislava Bartáka, osobní spis, s. 6a.
Tamtéž, osobní spis plk. Františka Filipa, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genpor. ing. Jaroslava Gottwalda, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis plk. Stanislava Homoly, osobní spis, s. 6a..
Tamtéž, osobní spis genmjr. Zoltána Jakuše, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis plk. Miroslava Kabíčka, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genmjr. Zdeňka Kamenického, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genplk. PhDr. Samuela Kodaje, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis plk. ing. Karla Kroupy, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genpor. Jozefa Kúkela, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genmjr. ing. Václava Lafka, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genpor. ing. Juraje Lalo, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis plk. ing. Josefa Maška, osobní spis, s. 8a.
Tamtéž, osobní spis genmjr. ing. Jiřího Novotného, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genmjr. ing. Stanislava Procházky, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis genplk. ing. Vasila Vaľo, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis plk. Jiřího Vtelenského, osobní spis, s. 8.
Tamtéž, osobní spis plk. ing. Miloslava Ziky, osobní spis, s. 8.

ČESKO–SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 2008

ČESKOSLOVENŠTÍ A ZÁPADOEVROPŠTÍ STUDENTI V 60. LETECH 20. STOLETÍ[1]

Jaroslav Pažout

Na počátku šedesátých let 20. století zachvátilo mohutné protestní hnutí nejprve USA a později i celou západní Evropu, Kanadu, Japonsko a Austrálii, tedy země prožívající od konce druhé světové války nebývalou ekonomickou prosperitu a sociální stabilitu. Toto protestní hnutí se odehrávalo na půdorysu výrazných sociokulturních změn. Bylo reakcí na rozpory mezi proklamovanými demokratickými hodnotami liberálního systému a jejich porušováním, ať již se jednalo o otevřený rasismus v USA, nedokončený proces denacifikace ve Spolkové republice Německo, nové formy skryté manipulace jedince ve společnosti nebo pokračující vykořisťování třetího světa. Jeho aktéři se shodovali v odmítání konzumní technokratické společnosti, ve které je podle jejich tvrzení vše měřeno mírou zisku. Hlavně studenti ostře kritizovali zastaralost vzdělávacího systému a přeplněnost univerzit a prosazovali větší míru studentské samosprávy, podíl na řízení univerzit. Mimořádný mobilizační účinek měla vietnamská válka, která byla interpretována jako otevřený projev jinak skrytého neokolonialismu.

Protestní hnutí bylo tvořeno širokým spektrem mnoha často navzájem soupeřících ideových směrů, skupin a jednotlivců. Kromě studentů nalezlo stoupence především mezi intelektuály a zástupci některých rasových menšin. Ideově bylo ovlivněno především tzv. novou levicí vycházející z prací představitelů neomarxismu, především Herberta Marcuse, trockismu, maoismu, anarchismu a některých revolucionářů a teoretiků revoluce ve třetím světě (Franz Fanon, Régis Debray, Ernesto Che Guevara, Ho Či Min). Kulturní proud protestního hnutí, reprezentovaný v prvé řadě hippies, byl zaměřen na prosazování alternativního způsobu života.

Svého vrcholu hnutí dosáhlo v roce 1968. V Evropě proběhly zvláště silné studentské nepokoje v SRN po dubnovém atentátu na studentského předáka Rudi Dutschkeho – prvního kulminačního bodu ovšem dosáhly již po zastřelení Benna Ohnesorga policistou 2. června 1967 – a ve Francii. Zde se v květnu 1968 změnila původně univerzitní krize v krizi sociální a posléze i politickou, která mocně otřásla gaullistickým režimem. Poté ovšem celé protestní hnutí na Západě směřovalo ke svému rozkladu způsobenému především neschopností jeho aktérů předložit smysluplnou alternativu stávajícímu systému.

Stoupencům protestního hnutí se nepodařilo svrhnout stávající společenský řád a nastolit kvalitativně zcela nové vztahy mezi členy společnosti. Přesto však, ač to nemuseli vzhledem ke svým maximalistickým požadavkům docenit, přispěli výraznou měrou

[1] Tento článek vychází z autorovy disertační práce „Československé a západoevropské studentské hnutí v 60. letech 20. století", obhájené v roce 2006 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze a vydané v částečně pozměněné formě PAŽOUT, J.: Mocným navzdory. Studentské hnutí v šedesátých letech 20. století. Praha 2008.

k mimořádnému urychlení společenských změn, ke změně hodnotového systému. Nejvíce se proměny života společnosti dotkly kulturní sféry, kde jsou zcela namístě slova Norberta Freie o kulturní revoluci, případně o revoluci životního stylu.[2] Přitom se vede spor o způsob hodnocení této změny. Odpůrci hnutí argumentují tím, že delegitimace tradičních hodnot a norem chování vedla mnohdy k rozpadu rodiny i narušení jednotlivých osobností a překvapivě i ke značnému zvýšení konzumního způsobu života. Poukazují také na negativní důsledky propagace a tolerování drogové kultury. V neposlední řadě se podle nich vliv protestního hnutí neblaze odrazil i ve sféře vědy. Jednak na ni měla negativně působit rehabilitace iracionality a antitechnicismus, jednak je v důsledku politizace vědy vyvíjen značný tlak na to, aby byly její výsledky „politicky korektní".[3]

Daly by se vyjmenovat ještě další argumenty stoupenců tvrzení o negativním dopadu protestního hnutí na společnost a je třeba jim dát v mnohém za pravdu. Domnívám se však, že i přes mnohé výhrady byl jeho vliv na společnost převážně kladný. Revoltujícím se bezprostředně podařilo přimět vlády svých zemí, aby se zabývaly dlouhodobě zanedbávanými problémy, třeba otázkou školství. Podařilo se jim prosadit reformu zastaralých univerzitních struktur a v některých zemích jejich protestní akce výrazně přispěly k přijetí modernějších vysokoškolských zákonů. V dlouhodobé perspektivě pomohli vytvořit takové společenské klima, které více přeje pluralitě názorů a vyznačuje se výraznějším občanským sebevědomím a tolerancí vůči odlišnému životnímu stylu a menšinám všeho druhu.

* * *

Také v Československu patřili studenti v šedesátých letech k významným zdrojům nonkonformity. Studenti byli jedním z největším kritikům režimu prvního tajemníka ústředního výboru Komunistické strany Československa a prezidenta republiky Antonína Novotného.[4] Vedle volání po řešení svých stavovských problémů, především po prosazení větší míry studentské samosprávy v rámci monopolní mládežnické organizace Československého svazu mládeže (ČSM) a na vysokých školách, zkvalitnění výuky, zlepšení studijních podmínek a stavu kolejí, požadovali všeobecnou demokratizaci společnosti. Při

[2] FREI, N.: „1968" ve Spolkové republice Německo – sedm tezí. Dějiny a současnost, 20, 1998, č. 3, s. 37–39.

[3] STROBEL, K.: „1968" und die Folgen: Die Gegenwart der Geschichte in Universitat und aktueller Hochschul- wie Bildungspolitik. In: Drei Jahrzehnte Umbruch der deutschen Universitäten. Die Folgen von Revolte und Reform 1968–1974. München 1996, s. 34n. Hodnocení protestního hnutí 60. let ze strany některých jeho předních protagonistů viz COHN-BENDIT, D.: Wir haben so geliebt, die Revolution. Frankfurt am Main 1987. Viz též FRASER, R. (ed.): 1968: A Student Generation in Revolt, New York 1988. Reflexi vlivu revolty 60. let na jednotlivé oblasti života společnosti z pera jejích bývalých aktérů i jiných autorů přinesla dále mj. publikace vydaná k třicátému výročí „osmašedesátého" 1968 und die Folgen. Ein unvollständiges Lexikon. Berlin 1998. Z nejnověji vydané literatury je užitečné upozornit na zajímavou práci P. BERMANA Idealisten an der Macht. Die Passion des Joschka Fischer. München 2006, která se věnuje vlivu radikálně levicových myšlenek některých bývalých aktivistů studentského hnutí při jejich dalším politickém působení. Týž autor se již dříve zabýval pozdějším vlivem idejí protestního hnutí šedesátých let na Západě i reformního hnutí v Československu v knize Zappa meets Havel. 1968 und die Folgen – eine politische Reise. Hamburg 1998.

[4] K československému studentskému hnutí viz vedle mé výše uvedené práce dále především knihu M. OTAHALA Studenti a komunistická moc v českých zemích 1968–1989. Praha 2003.

vytváření nonkonformních studentských skupin v první polovině šedesátých let sehrály velkou roli studentské kluby existující při jednotlivých vysokých školách, některé fakultní výbory ČSM a fakultní časopisy. Na některých pražských fakultách se v polovině šedesátých let vytvořilo tak svobodné prostředí, že zde bylo možno diskutovat o otázkách, které byly do té doby tabu. Významnou roli sehrál Vysokoškolský obvodní výbor ČSM v Praze, který byl spolu s vysokoškolskými obvodními výbory v Brně a Bratislavě obnoven na podzim 1963.

Vhodnou půdou pro střet studentů s establishmentem se staly majálesy, při nichž často recesistickým způsobem kritizovali režim. Nejznámější majáles se konal v roce 1965 v Praze. Králem majálesu byl zvolen slavný představitel beat generation Allen Ginsberg, který byl posléze vyhoštěn z Československa na základě obvinění z výtržnictví, opilství, narkomanie a propagování homosexuality.[5] Pravidelně se též konala neoficiální večerní prvomájová setkávání mladých lidí v Praze na Petříně u pomníku Karla Hynka Máchy. Tato petřínská setkání stejně jako majálesy často končily konflikty s policií.

Na Slovensku probíhaly v letech 1964–1965 mezi studenty i pedagogy živé diskuse o nejrůznějších problémech života společnosti, včetně nerovnoprávného postavení Slovenska v rámci unitárního státu, o nedávné minulosti a její interpretaci (především Slovenské národní povstání). Při těchto diskusích docházelo nezřídka ke kritice vedení komunistické strany. Podobně jako v Praze byla i v Bratislavě radikální filozofická fakulta. Jako příklad je možno uvést otevřený dopis členů historického kroužku při katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Komenského z 12. října 1966, v němž vyjádřili znepokojení nad neuspokojivým stavem znalostí slovenských dějin, mateřského jazyka a literatury a obecně nad celkovou kulturně politickou situací na Slovensku.[6]

Vystupování části studentů vyvolalo značnou nevoli představitelů režimu, v několika případech dokonce jejich přímý mocenský zásah. Na přelomu roku 1966 a 1967 byl nejvýznamnější představitel studentského hnutí Jiří Müller vyloučen ze studií na Fakultě strojní Českého vysokého učení technického v Praze i z ČSM a mimo řádný termín odveden k výkonu vojenské prezenční služby. Müllerův případ vyvolal ostrou reakci studentů. Vysokoškolský obvodní výbor ČSM v Praze si dovolil do té doby bezprecedentní čin – jako celek vyjádřil nesouhlas s Müllerovým postihem. Reakcí na tento odpor byl zákrok proti Lubomíru Holečkovi, který byl v srpnu 1967 rovněž povolán k výkonu vojenské prezenční služby a vyloučen ze studia. Trpělivost s režimem studentstvo definitivně ztratilo po brutálním zásahu policie proti studentům z pražských kolejí na Strahově, kteří 31. října 1967 protestovali proti nevyhovujícím ubytovacím podmínkám na těchto kolejích.[7] Potlačení strahovské demonstrace bylo jedním z bezprostředních příčin pádu režimu Antonína Novotného v lednu 1968.

[5] Studentskými majálesy v šedesátých letech se v několika článcích zabýval především M. SVATOŠ, viz např. jeho článek Studentský majáles roku 1965 aneb Allen Ginsberg králem majálesu. In: Česká věda a Pražské jaro (1963–1970). Sborník z konference 22.–23. 11. 2000. Praha 2001, s. 365–370.

[6] Slovenský národný archiv, f. Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska – tajomník Dubček, a. j. 20, kart. 2397.

[7] K potlačení studentské demonstrace a jeho důsledkům viz PAŽOUT, J.: „Chceme světlo! Chceme studovat!". Demonstrace studentů z vysokoškolských kolejí v Praze na Strahově 31. října 1967. Paměť a dějiny, 2, 2008, č. 1, s. 4–13.

Studenti patřili k nejradikálnějším složkám společnosti i po lednu 1968. ČSM se de facto rozpadl, jeho fakultní organizace byly nahrazeny samosprávnými studentskými výbory. V českých zemích i na Slovensku se vytvořily dvě samostatné vrcholné organizace vysokoškoláků, které spolu ovšem příliš nespolupracovaly (studenty českých vysokých škol reprezentoval Svaz vysokoškolského studentstva Čech a Moravy, slovenské studenty Zväz vysokoškolákov Slovenska). V českém prostředí došlo k aktivizaci mimopražských center, významnou a do jisté míry vůči Praze oponentní roli začalo hrát Brno. Novému Dubčekovu reformnímu vedení vyjádřili studenti svou podmíněnou podporu. Samotní vrcholní představitelé státu a KSČ politickou váhu studentů nepodceňovali a až do jara 1969 jednali s jejich představiteli. Vedení státu a komunistické strany v tomto období zaujímalo vstřícný postup vůči studentstvu, čímž se snažilo eliminovat jeho nespokojenost.

Význam studentů ještě více stoupl po okupaci Československa v srpnu 1968. Proti omezování svobod se rozhodně postavili listopadovou stávkou v roce 1968. Velký ohlas ve veřejnosti vyvolalo upálení studenta Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze Jana Palacha, který takto v lednu 1969 protestoval proti ústupu od demokratizace. Ani studentům se přesto nemohlo podařit zabránit likvidaci svobod, která byla spojena se jménem Gustáva Husáka, od dubna 1969 prvního tajemníka KSČ.

* * *

Stejně jako celá československá společnost včetně studentů žila především vlastními problémy, nestála na druhou stranu československá problematika dlouho v popředí zájmu radikálně levicového protestního hnutí na Západě. To se prioritně zaměřovalo na boj proti vlastnímu liberálně demokratickému systému, na ideové diskuse týkající se akčních a organizačních forem hnutí, budoucí podoby společnosti, ze zahraničních témat pak na vietnamskou válku a obecně na problematiku revolučního boje ve třetím světě. Na stránkách západoevropských studentských a radikálně levicových časopisů[8] se před rokem 1968 objevovaly články o Československu v nepříliš hojném počtu, poněkud častěji pak po lednu 1968. Jako příklad zájmu o Československo můžeme uvést reportáž o životě československých studentů a jejich problémech, kterou přinesl v roce 1964 západoberlínský studentský časopis *Colloquium*. Čtenáři v ní byli seznámeni s podmínkami na kolejích, se silně reglementovaným systémem vysokoškolského studia, rozšiřujícími se možnostmi vysokoškoláků vycestovat do zahraničí či s problematikou zahraničních studentů v Československu. Reportáž si všímala toho, že především na vysokých školách se lze setkat i přes značnou organizovanost studia a života mladých lidí se symboly individualistické svobody západní mládeže, jako jsou neforemné svetry, kalhoty zdobené cvočky nebo vousy.[9]

V Československu začaly vycházet v průběhu šedesátých let některé texty protagonistů protestního hnutí na Západě nebo autorů, kteří ho ovlivnili, např. Herberta

[8] Ze studentského i obecně radikálně levicového západního tisku jsem měl možnost systematičtějším způsobem zkoumat především západoněmecké, západoberlínské a rakouské časopisy. Je třeba mít na mysli to, že při studiu západního studentského hnutí nesmíme kromě pramenů přímo studentské provenience pominout ani obecnější materiály, neboť studenti – hlavní nositelé celého protestního hnutí – působili v řadě radikálně levicových skupin, které se přímo jako studentské neoznačovaly.

[9] Die Spitzen abgeschliffen, Colloquium, 18, 1964, č. 1, s. 10–11.

Marcusa.[10] Od poloviny šedesátých let docházelo k uvolňování výjezdové politiky. Mladým lidem se tak nabízela možnost krátkodobých cest i déle trvajících studijních pobytů v kapitalistických zemích. Stejně se zvýšil i počet občanů ze západních zemí, kteří směřovali do Československa. Běžné se staly reciproční návštěvy různých vysokoškolských seminářů, jazykové kurzy nebo pobyty na tzv. letních budovatelských táborech. Vzájemné kontakty, které ještě zintenzivněly po lednu 1968, umožnily konfrontace názorů mezi československými a západoevropskými studenty. Právě na těchto setkáních můžeme demonstrovat hluboké názorové rozdíly, které mezi nimi existovaly.

Nejznámější je bezesporu návštěva Rudi Dutschkeho a několika jeho kolegů v Praze na přelomu března a dubna 1968. Dutschke, nejvýznamnější představitel západoněmeckého studentského hnutí, se narodil 7. března 1940 v Schönfeldu u Luckenwalde v Braniborsku. Chtěl se stát sportovním novinářem, a proto se po maturitě v roce 1958 pokoušel o přijetí ke studiu žurnalistiky na lipské univerzitě. Nebyl ovšem přijat, neboť pod vlivem křesťanského socialismu odmítl splnit to, co se očekávalo od každého abiturienta v Německé demokratické republice – sloužit u Lidové policie, tedy de facto ve východoněmecké armádě. Odešel proto do Západního Berlína, kde začal studovat na Svobodné univerzitě sociologii. Po stavbě berlínské zdi v roce 1961 se zde rozhodl zůstat. V roce 1964 se stal členem Socialistického svazu německého studentstva (Sozialistischer Deutscher Studentenbund – SDS), který se i pod jeho vlivem začal postupně radikalizovat a stal se dominantní organizací celého západoněmeckého protestního hnutí. Dutschke podobně jako ostatní radikální studenti neodmítal násilí jako prostředek revolučního boje, přesto se radikalizací protestního hnutí dostával spíše na jeho umírněné křídlo. V očích tisku se stal vůdcem celého antiautoritářského hnutí. Kampaní, kterou vůči němu rozpoutal Springerův tiskový koncern, byl ovlivněn mladý pomocný dělník Josef Bachmann, který na něho 11. dubna 1968 spáchal atentát. Po něm následovaly protesty levicových radikálů a srážky s policií, jež vedly k obětem na životě.

Dutschke ztratil po těžkém zranění na určitý čas schopnost mluvit, kterou jen s námahou získával zpět. Na podzim 1968 odešel do Velké Británie, kterou ovšem musel v zimě 1971 pro „podvratnou činnost" opustit. Od té doby žil v dánském Aarhusu, kde přednášel na tamní univerzitě. Vůči v tu dobu rozšířenému levicovému terorismu se stavěl odmítavě. Komentoval v tisku politický vývoj a významnou měrou se podílel na přípravách vzniku politické strany, jež by stála mezi sociálně demokratickou a komunistickou stranou. V druhé polovině sedmdesátých let projevoval stále větší sympatie k ekologickému hnutí a modifikoval své původní plány na založení socialistické strany. Byl zvolen delegátem zakládajícího kongresu Strany zelených, jenž se uskutečnil v lednu 1980, ale v prosinci 1979 zemřel v Aarhusu po epileptickém záchvatu, což byl důsledek zranění z roku 1968.[11]

[10] V časopise Sešity pro mladou literaturu např. vyšel v roce 1966 překlad Marcusovy stati zabývající se psychoanalýzou (MARCUSE, H.: Zastarávání psychoanalýzy, Sešity pro mladou literaturu, r. 3, 1966, č. 6. Z publikací vydaných v období pražského jara je možno uvést sborník uspořádaný Jiřinou Šiklovou a Miluší Kubíčkovou Studenti a ideologie na Západě (Praha 1969), který obsahoval texty Herberta Marcuse, Ernesta Che Guevary, Mao Ce-tunga, Rudiho Dutschkeho aj.

[11] BACHES, U. – ECKHARD, J.: Politischer Extremismus in der Bundesrepublik Deutschland. Bonn 1993, s. 286–288.

Dutschke přijal pozvání na III. všekřesťanské mírové shromáždění, pořádané Křesťanskou mírovou konferencí,[12] od její mládežnické komise. Hlavní motivací pro Dutschkeho cestu do Prahy byla možnost setkat se s pražskými kolegy a načerpat autentické informace o tom, co se v Československu skutečně děje. Chtěl zjistit, jestli se jedná „o obyčejnou liberalizaci v rámci dosavadního systému, nebo o novou formu a vyšší stupeň skutečné tvůrčí demokracie zdola."[13]

Funkcionáři Křesťanské mírové konference se snažili zabránit jeho vystoupení na shromáždění plánovaném na 1. dubna, protože se obávali, že se pro delegace z ostatních socialistických zemí stane provokací. Očekávali, že Dutschke přiláká mnoho posluchačů z řad pražských studentů, s nimiž bude diskutovat o vývoji v Československu. Členové mládežnické komise konference však jejich zákaz ignorovali a přesunuli Dutschkeho vystoupení do hostince mimo oficiální program jednání. Ve svém anglicky předneseném projevu se Dutschke vyslovil pro nutnost vytvoření mezinárodní opozice, která by bojovala proti všem formám autoritářských struktur. Přitom měla připadnout důležitá role Československu, které mělo hledat novou cestu pro spojení socialismu skutečných individuálních svobod a demokracie.[14]

Odlišné pohledy západoněmeckých a československých studentů se projevili při diskusi po Dutschkeho přednášce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Jak napsal Milan Hauner ve svém článku pro časopis Student, měl Dutschke „kritický postoj k současné kapitalistické společnosti, ale zároveň překypoval iluzemi o jejím budoucím uspořádání v utopii přímé demokracie. U našich studentů byla situace přibližně opačná. Nicméně, exaktně formulující Rudi Dutschke nedokázal přesvědčit naše deziluzionisty, že budoucí přímá demokracie s ‚novými lidmi' se vyvaruje zneužití moci."[15]

Je ovšem třeba dodat, že Dutschke projevoval při diskusích značnou míru tolerance a dokázal pochopit odlišnost problémů v Československu. Také díky jeho vzdělanosti a řečnickým kvalitám byly debaty smysluplné a neproměnily se ve vzájemné napadání. To se ovšem ne vždy dalo říci o jiných západních radikálech, kteří často odrazovali své československé partnery v debatách již svojí militantností a intolerancí.

Dokladem o tom, že přes ideové rozdíly mohly obě strany najít jistou styčnou plochu, je vzpomínka Dutschkeho a jeho manželky na rozhovor s Jiřím Müllerem. S odkazem na oficiální návštěvu íránského panovníka Rézy Páhlavího na počátku června 1967 v Západním Berlíně, která vyvolala silné studentské protesty, při nichž byl policistou zastřelen student Benno Ohnesorg, a na předchozí přijetí tohoto krvavého diktátora v Praze, řekl Dutschkemu: „Perský šáh již nikdy neprojede Prahou jako posledně."[16]

[12] Křesťanská mírová konference byla založena v roce 1958 a jejím prvním předsedou byl zvolen český evangelický teolog, profesor Komenského evangelické bohoslovecké fakulty v Praze Josef Lukl Hromádka. Organizace byla často využívána komunistickým režimem v rámci jeho propagandy a zahraniční politiky.

[13] To uvedl Dutschke v rozhovoru s Františkem Černým. Viz článek „Rudý" Dutschke v Praze. Reportér, 3. 1968, č. 17, 24. 4.–1. 5. 1968, s. 21–22.

[14] CHAUSSY, U.: Die drei Leben des Rudi Dutschke. Eine Biographie, Berlin 1993, s. 224. Též DUTSCHKE, G.: Wir hatten ein barbarisches, schönes Leben. Rudi Dutschke. Köln 1996, s. 192.

[15] HAUNER, M.: Rudý Rudi v Praze. Student, 4, 1968, č. 17 (24. 4. 1968), s. 4.

[16] DUTSCHKE, G., c. d., s. 193.

Dutschke doufal, že události v Československu mohou představovat impulz pro další vývoj nejen v socialistických zemích, ale i ve Spolkové republice. I proto vnímal velmi emotivně vojenskou intervenci do této země, k níž došlo v době jeho pobytu v Itálii a o které ho informoval další člen SDS, Christian Semler. V jeho deníku byla tato událost popsána se směsicí smutku a vzteku: „Christian S[emler] mi právě zavolal z Berlína a informoval mě o okupaci ČSSR armádami Varšavské smlouvy. Sice jsem se zeptal, jestli mám přijet, ... ale ve skutečnosti jsem věděl, musel jsem vědět, jak jsem neschopný něco skutečně udělat. Jak moc mě okupace zasáhla, nemůže nikdo úplně vnímat. V Praze jsem byl skutečně přesvědčen, že rok 1956 se nemůže opakovat... Jací psi, jací barbaři, jací zrádci..."[17]

Sám uvedl i později, že se ho krvavé potlačení pražského jara osobně hluboce dotklo. V souvislosti s okupací Československa si kladl otázku, jak je možné, že v srpnu 1968 se v SRN ještě tak velké množství aktivistů protestního hnutí účastnilo demonstrací na podporu Československa, a krátce nato se z velké části přiřadili k různým dogmatickým marxisticko-leninským uskupením.[18] K problematice tzv. pražského jara se vracel v podstatě až do své smrti na konci roku 1979, rozhodně také vystupoval na podporu opozice v Československu a proti jejímu pronásledování.

Několik posluchačů Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (Zdeněk Zbořil, Štěpán Benda, Jana Kohnová, Matylda Brožovská, Milan Hauner aj.) odjelo v květnu 1968 do Západního Berlína. Stalo se tak na pozvání západoberlínské SDS, které bylo domluveno za Dutschkeho pražské návštěvy.[19] Pobývali zde právě v době, kdy se západoněmecká studentská radikální levice nacházela po atentátu na Rudiho Dutschkeho, následných bouřích a po schválení nouzových zákonů[20] v hluboké depresi. Část československých studentů bydlela u předního představitele mírového hnutí profesora Helmuta Gollwitzera, kde se též uskutečnilo i několik diskusních setkání. Rudi Dutschke, který se po atentátu zotavoval z těžkého zranění, přijal v nemocnici Zdeňka Zbořila.

Také v Západním Berlíně se diskuse mezi československými studenty a jejich západoberlínskými kolegy vyznačovaly neshodami. Jak píše Milan Hauner, „ukázalo se, že našim studentům je i v rámci protestního vystupování dáno elementárně určité konstruktivní vědomí, vycházející z důsledné negace společnosti, což opět potvrzovalo nesouměřitelnost obou protilehlých společenských realit, z jejichž kritiky oba partneři vycházeli. Neskrývali jsme hlubokou skepsi k jakékoliv perfektní utopii a teoretickému formování ideálních cílů, jestliže se přitom opomíjely prostředky, metody, záruky a nástroje kontroly k jejich dosažení. Velký důraz kladli naši němečtí partneři na vytvoření ideálního typu *socialistické demokracie* [zvýrazněno v textu, pozn. aut.] jejímž nezbytným a hlavním

[17] Cit. dle DUTSCHKE, R.: Mein langer Marsch. Reden, Schriften und Tagebücher aus zwanzig Jahren, Hrsg. Dutschke-Klotz, G. – Gollwitzer, H. – Miermeister, J. Reinbek bei Hamburg 1980, s. 184.

[18] DUTSCHKE, R.: Aufrecht gehen. Eine fragmentarische Autobiographie. Berlin 1981, s. 29 a 44.

[19] O této návštěvě viz rozhovor autora s Janou Kohnovou 26. 6. 1999 a Zdeňkem Zbořilem 22. 2. 1999. Též HAUNER, M.: Rudi Dutschke v rekonvalescenci. Student, 4, 1968, č. 25 (19. 6. 1968), s. 4, a diskusní příspěvek Štěpána Bendy, Praha–Berlín–Paříž 1968. Záznam mezinárodní konference konané 21. a 22. 5. 1993 v Praze. Vydáno jako mimořádné číslo dvouměsíčníku Listy. Praha 1993, s. 61–63.

[20] Jednalo se o zákony pro případy mimořádných situací („Notstandsgesetze"). Měly být včleněny do Základního zákona, tj. ústavy SRN, aby mohlo dojít k převedení určitých pravomocí v oblasti bezpečnosti z okupačních úřadů na úřady SRN.

předpokladem musí být kontrola produkce a spolurozhodování všech výrobců na základě systému rad podle jednotlivých pracovišť, do důsledků zaručujících rozvíjení iniciativy zdola. V obecných rysech jsme se téměř všichni na tomto bodu shodli, jinak by nemělo smysl o socialismus usilovat. Neshody vyvstaly okamžitě, jakmile se přešlo ke konkrétní aplikaci, která počítá vždy s živými lidmi, historicky podmíněnými. Naši němečtí radikálové však zůstávali zamilovaní do vlastních ortodoxních pojmů, ačkoliv jsme jim předkládali rozsáhlou paletu empirických příkladů z naší dvacetileté historie; zneužití krásné utopie svévolnou lidskou praxí, tj. deformovanou na úroveň pouhé manipulace. Tak se totální nárok redukoval jen na vzdálenou utopii, která se postupně vytrácela z tvořivého povědomí lidí, až na ni zbyla jen trpká vzpomínka."[21]

Štěpán Benda uvedl, že se v Západním Berlíně setkali i s trockisty. Ti ovšem podle jeho slov „znali Trockého pouze z jeho exilových písemností, nikoli z doby, kdy skutečně ještě vedl Rudou armádu do Kronštadtu, aby tam povraždila námořníky."[22]

* * *

Již bylo řečeno, že československá otázka stála dlouho spíše na okraji zájmu západního protestního hnutí. Událostí, jež to alespoň načas změnila, byla okupace Československa v srpnu 1968. O ohlasu intervence svědčí plakáty s nápisem „Welcome to Czechago", které se objevily po tvrdém zásahu policie proti demonstrantům v Chicagu během konventu Demokratické strany 25.–28. srpna 1968. Po ostrých střetech levicových radikálů s policií v Lidovém parku v Berkeley se zde objevil nápis „Welcome to Prague".

Invazi armád pěti států Varšavské smlouvy do Československa vnímala většina z aktérů protestního hnutí jako akt, který diskredituje myšlenku socialismu a ztěžuje revoluční boj ve třetím světě, především ve Vietnamu. Radikálně levicoví aktivisté na Západě celkově patřili při pořádání protestních akcí k nejaktivnějším. Bylo tomu i přes jejich výhrady k vývoji v této zemi po lednu 1968, v němž se podle nich projevovaly tendence ke směřování k liberálně demokratickému společenskému systému západního typu. Přesto ve své většině odmítali tezi o nutnosti vojenské intervence vzhledem ke kontrarevoluční situaci v Československu. I zde se samozřejmě lišilo hodnocení různých proudů protestního hnutí. Snad nejostřejšími slovy odsoudili okupaci – po vzoru čínského vedení – maoisté. Označovali ji jako fašistický akt provedený sovětskou revizionistickou odpadlickou klikou za tiché podpory amerických imperialistů. Stejně ostře ovšem odsoudili i dubčekovské proreformní vedení KSČ, kterou nazývaly „československou revizionistickou kliku". Tím, že otevřeně vyzývalo československý lid, aby nekladl okupaci odpor, sehrálo kontrarevoluční roli.

Poněkud umírněnější v hodnocení Dubčekova vedení byly povětšinou trockisté, kteří ho kriticky hodnotili především za jeho působení po srpnu 1968. Sjednocený sekretariát IV. internacionály představující asi nejvýznamnější proud v trockistickém hnutí vydal 15. září 1968 rozsáhlou analýzu, nazvanou Československo, první bilance, první poučení. Československo bylo podle prohlášení jednou z hospodářsky nejvyspělejších

[21] HAUNER, M.: Rudi Dutschke v rekonvalescenci, Student, 4, 1968, č. 25 (19. 6. 1968), s. 4.

[22] Praha–Berlín–Paříž 1968, c. d., s. 63.

socialistických zemí a zároveň zemí, kam „destalinizace" pronikla nejméně. Zvyšovala se technologická zaostalost za průmyslově vyspělými kapitalistickými zeměmi, životní úroveň mas v posledních letech klesala. Veškerá společenská aktivita se dostala do slepé uličky. Komunistická strana se ocitala ve stále větší izolaci od vitálních sil národa, zejména od mládeže, které kasárenský režim bránil v jakékoliv nezávislé tvůrčí iniciativě. Část hospodářského státního aparátu a stranického aparátu pochopila nutnost určitých změn a začala se stavět proti Novotného vedení komunistické strany. Tento střet skončil nahrazením Antonína Novotného v čele KSČ Alexandrem Dubčekem. Sovětská politika tuto mocenskou změnu akceptovala, protože v jeho politické linii nespatřovala nebezpečí.

Znepokojení sovětských představitelů vyvolalo až to, když se nezávisle na Dubčekově vedení a proti němu začalo v zemi rozvíjet hnutí, které stále více nabývalo masového charakteru a nechtělo se spokojit s „destalinizací" po kapkách, s „liberalizací", která by byla závislá na dobré vůli stranických a státních činitelů. Toto hnutí se naopak snažilo nastolit režim skutečné socialistické demokracie. Byrokracie v Sovětském svazu a jeho satelitech se obávala působení československého vzoru, proto přistoupila k vojenské intervenci, která sice skončila vojenským úspěchem, ale kvůli odporu zmobilizovaných mas československého obyvatelstva politickým fiaskem. Moskva tak byla nucena se obrátit na Dubčeka a jeho spojence, což nebyli nekompromisní a politicky pevní bolševici, kteří odolají každé zkoušce, ale lidé s byrokratickým vzděláním a dlouhodobě deformovaní systémem. Neuměli se postavit brutální intervenci a rozvíjet mobilizaci mas proti ní.

S odmítnutím v řadách protestního hnutí se většinou setkal názor jednoho z jeho ikon kubánského vůdce Fidela Castra. Ten se nedlouho před intervencí dostal do ostrého konfliktu s Moskvou i vedením promoskevské komunistické strany na Kubě, nicméně závislost Kuby na hospodářské pomoci Sovětského svazu vedla k pro mnohé překvapivému postoji. Okupaci sice označil za porušení československé suverenity a za tragédii pro československý lid, zároveň však prohlásil, že povinností socialistického tábora bylo zajistit, aby se žádná země k němu náležející nevydala do náruče imperialismu. S Castrovým tvrzením o nebezpečí restaurace kapitalismu v Československu nesouhlasila ani skupina britských trockistů soustředěných kolem časopisu *The Black Dwarf*, z nichž zřejmě nejznámějším byl Tariq Ali. V dopise zaslaném Castrovi uvedli, že sice nehájí hospodářskou politiku Dubčekova vedení, ale vidí jen malý rozdíl mezi ekonomickými trendy v Československu a v jiných východoevropských zemích včetně Sovětského svazu, které také navazují hospodářské kontakty s kapitalisty. Vedení Komunistické strany Sovětského svazu se nejvíce obávalo pronikání kritických komunistických myšlenek do komunistických zemí. Autoři dopisu vyjádřili své přesvědčení, že revoluční socialismus nemůže být lidem vnucován hroty bajonetů.

V SRN a západním Berlíně přispěl spor o interpretaci okupace Československa mezi antiautoritářským křídlem protestního hnutí, které vycházelo především z kritické teorie frankfurtské školy, a mezi tradicionalistickým křídlem fixovaným více na klasické pojetí marxismu a na tradice dělnického hnutí, které bylo promoskevsky orientováno a s okupací vyjádřilo souhlas. Toto tradicionalistické křídlo se ocitalo pod vlivem obnovené Německé komunistické strany (DKP – Deutsche Kommunistische Partei). Antiautoritáři obviňovali DKP z toho, že bonnská vláda vědomě svolila po dvanácti letech zákazu komunistické strany k jejímu obnovení, aby tím celé protestní hnutí oslabila. Tak se vyjádřilo antiautoritářské křídlo SDS v Kolíně nad Rýnem v listopadu 1968 ke vzniku

mládežnické organizace Německé komunistické strany. V tomto prohlášení se uvádělo, že DKP svým postojem k československé otázce „podporuje status quo vykořisťování dělnické třídy zemí Varšavského paktu Sovětským svazem a poskytuje alibi pro zachování vlastnických poměrů v západní Evropě. Jediná rudá, které jsou tito soudruzi ještě schopni, je uzarděnost studem. Padesát let kontrarevoluce stačilo!“ [23]

* * *

Československí a západoevropští studenti většinou nemohli najít v ideové sféře styčnou plochu. Reformní hnutí v Československu a protestní hnutí na Západě se zrodila jako reakce na krize rozdílných společenských systémů vycházejících z odlišných příčin, z jiného historického vývoje. To muselo zákonitě determinovat i podoby obou hnutí a východiska, která jejich protagonisté hledali k překonání krize. Revoltující na Západě se vymezovali vůči standardní liberálně demokratické společnosti, k čemuž jim sloužily i dikce, argumentace a symboly, které byly v Československu zprofanovány. Českoslovenští studenti, kteří měli za sebou zkušenost se sovětským modelem společnosti a často i střety s jeho protagonisty, nemohli přistoupit na ideové šablony, kterou jim předkládali západní levicoví radikálové. Byli skeptičtí vůči utopickým představám stoupenců nové levice a dívali se s nedůvěrou na jejich frazeologii. Českoslovenští studenti měli samozřejmě pravdu v tom, že západní demokratický systém poskytoval lidem více svobody, než jaké se dostávalo obyvatelům zemí se sovětským modelem socialismu, a byl také úspěšnější v ekonomické oblasti. Na druhou stranu zase naši studenti nebyli často schopni docenit specifickou negativní zkušenost, kterou udělali západní levicoví radikálové se svým establishmentem. Ostrou kritiku západního systému ze strany protestního hnutí mnozí z nich lépe pochopili až po roce 1989.

Větší rozsah československé krize měl za následek to, že se nositeli reformního hnutí staly široké vrstvy obyvatelstva. Oproti radikálně levicovému protestnímu hnutí na Západě nemělo reformní hnutí v Československu tak výrazně generační charakter, i když i tento prvek zde jistě existoval. Západoevropským studentům se nepodařilo oslovit širší vrstvy obyvatelstva, ač se o to především ve vztahu k dělníkům intenzivně snažili. Pro ty byla naprosto nesrozumitelná již sama frazeologie představitelů radikální levice. Většina společnosti na Západě si nepřála destrukci stávajícího systému, ač k němu mohla mít jisté výhrady. Oproti tomu požadavky československých studentů vyjadřovaly mínění podstatné části obyvatelstva. Díky tomu se jim podařilo navázat úzké vztahy s odborovými organizacemi na všech úrovních i s kulturními svazy.

Přesto i v Československu existovala radikální studentská levice, která si našla své stoupence především mezi studenty, i když tento proud mezi nimi jistě byl menšinový. Za nejvýznamnější postavu československé radikální levice můžeme označit profesora na střední průmyslové škole Petra Uhla. V průběhu šedesátých let navázal kontakty na revolučně marxistické, především trockistické kruhy ve Francii. Druhou významnou osobností československé radikálně levicové scény byl Zbyněk Fišer, který na protest proti stalinskému antisemitismu používal pseudonym Egon Bondy. Od druhé poloviny čtyřicátých let se pohyboval v bohémském uměleckém prostředí. Prostřednictvím známosti s Karlem

[23] HOLL, K. – GLUNZ, C. (eds): 1968 am Rhein: Satisfaction und Ruhender Verkehr. Köln 1998, s. 68.

Teigem a Závišem Kalandrou byl ovlivněn trockismem. V polovině šedesátých let přijal tento autor řady básní, próz a odborných prací z marxistické, čínské a indické filozofie maoismus.

Na jaře 1968 Fišer se svou družkou Julií Novákovou iniciovali vznik Názorového sdružení levice, které mělo charakter jakéhosi diskusního klubu s ideově značným názorovým rozpětím jeho členů. V klubu, který se vyznačoval širokým ideovým rozpětím, působila i řada studentů. Jeho účastníky spojoval důraz kladený na politickou a hospodářskou samosprávu, na boj proti establishmentu, na protikonzumní hodnoty, proklamování jednoty celého světa s akcentem na solidaritu s třetím světem. Kritizováno bylo maloměšťáctví, nacionalismus, technokracie a parlamentarismus. Sdružení vydalo dvě čísla cyklostylovaného časopisu Informační materiály, které redigoval Petr Uhl. Stanovisko Názorového sdružení levice přijaté 2. července 1968 obsahovalo analýzu situace v Československu a požadavky na opatření k zabránění dalším deformacím a k prohloubení socialistické revoluce. Reformnímu procesu byla vyslovována kritická podpora. Působení tohoto diskusního fóra zůstalo de facto omezeno na Prahu, i když se Zbyněk Fišer snažil rozšířit jeho vliv i mimo ni, především na Ostravsko. Po 21. srpnu 1968 rozhodli členové Názorového sdružení levice o jeho rozpuštění.[24]

Nejvýznamnější skupinou s radikálně levicovým zaměřením bylo Hnutí revoluční mládeže (HRM) založené v prosinci 1968. Vznik této organizace 2. prosince 1968 bylo výsledkem radikalizace části studentského hnutí, ke kterému došlo v reakci na počínající projevy poraženectví uvnitř studentstva i celé společnosti a na neustálé ustupování reformních komunistů ve vedení KSČ Moskvě a domácím konzervativcům. HRM sdružovalo především studenty, mezi jeho členy patřili dále intelektuálové a někteří dělníci. Nejsilnější základnu mělo na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze (např. Jaroslav Suk, Jan Frolík, Jaroslav Bašta, Petruška Šustrová, Vavřinec Korčiš), mnoho aktivistů pocházelo i z Vysoké školy zemědělské v Praze (např. Ivan Dejmal). Mezi nejaktivnější nestudentské členy patřili středoškolský profesor Petr Uhl, laborant Ústavu makromolekulární chemie ČSAV Petr Lukačovič, syn španělských republikánských emigrantů a redaktor nakladatelství Melantrich Felipe Serrano a zaměstnanec Mikrobiologického ústavu ČSAV Pavel Šremer. Působila zde i západoberlínská studentka Svobodné univerzity a praktikantka na Sociologickém ústavu ČSAV Sibylle Plogstedt. HRM dlouho představovalo spíše volné sdružení, teprve později přistoupili jeho aktivisté v důsledku snahy po větší konspirativnosti k vytváření pevnější struktury.

Členové HRM se považovali za součást celosvětového boje proti imperialismu. To vyjádřili např. v květnu 1969 pořádáním demonstrací před východoněmeckým a barmským velvyslanectvím v Praze na podporu barmských studentů vyhoštěných za svoji politickou činnost z NDR. Vedle praktické činnosti si členové HRM kladli za cíl prohloubení svých teoretických znalostí. Proto pořádali různé diskuse, vydali sborník levicových textů Byrokracie ne – revoluce ano a zorganizovali zájezdy do Západního Berlína a do Paříže, kterých využili k diskusím se západními levicovými radikály.

Jednotícím poutem pro členy HRM však byl především boj proti společnému protivníku. Svými akcemi vystupovali na obranu likvidovaných svobod. Velkou aktivitu

[24] K Názorovému sdružení levice viz PEČINKA, P.: Pod rudou vlajkou proti KSČ. Osudy radikální levice v Československu. Brno 1999, s. 51–53; rozhovor autora s Petrem Uhlem 1. 11. 1998 a 26. 6. 1999.

vyvinuli především u příležitosti prvního výročí okupace Československa v srpnu 1969. Ve velkém množství k němu vydali tři letáky obsahující výzvu k protestním akcím proti husákovskému režimu. Dva z nich byly podepsány pseudonymem Revoluční socialistická strana (Československo), kterého začalo HRM používat z konspirativních důvodů. Na podzim 1969 se skupina vedle vytváření nové konspirativní formy organizace zaměřila na přípravu protestní akce k prvnímu výročí smrti Jana Palacha.

K rozbití organizace došlo v prosinci 1969 a na počátku roku 1970, kdy byly zatčeny takřka dvě desítky jejích členů. Uvěznění členům HRM a jejich odsouzení v březnu 1971 vyvolaly protesty po celém světě, které vrcholily v průběhu soudního jednání a po vynesení rozsudku. Nejaktivněji se do kampaně na podporu vězněných členů HRM zapojili stoupenci radikální levice na Západě, kteří vedle vydávání protestních prohlášení zorganizovali též celou řadu demonstrací.[25]

* * *

Západoevropské i československé studentské hnutí měla přes všechny odlišnosti několik společných rysů. Jejich protagonisty spojovalo hledání alternativy k systému existujícímu v jejich zemích a snaha změnit stav společnosti. Společná jim byla touha po svobodě, sociální spravedlnosti a odpor proti útlaku. Témata jako odcizení, člověk ohrožený různými formami manipulace nebo vztah kultury k masám a k moci byly diskutovány na Západě stejně jako v Československu.

Zklamání, které pro západní levicové studenty představovaly postoje jejich československých kolegů a tzv. pražské jaro obecně, jim nebránilo v protestu proti okupaci Československa nebo proti pozdějšímu pronásledování opozice. Bylo tomu i přes jejich výhrady k vývoji v této zemi po lednu 1968, v němž se podle nich projevovaly tendence ke směřování k liberálně demokratickému společenskému systému západního typu. Přesto ve své většině odmítali tezi o nutnosti vojenské intervence armád pěti států Varšavské smlouvy vzhledem ke kontrarevoluční situaci v Československu a patřili k nejradikálnějším při pořádání protestních akcí proti invazi. Reflexe československé skutečnosti hrála v myšlenkovém vývoji mnoha levicových radikálů významnou roli. V sedmdesátých a osmdesátých letech mezi nimi nalezneme řadu mnoho podporovatelů československé opozice.

[25] K Hnutí revoluční mládeže viz především PAŽOUT, J.: Hnutí revoluční mládeže 1968–1970. Edice dokumentů. Praha 2004 [Sešity Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, č. 39].

Czechoslovak and Western European Students in the 1960s

Jaroslav Pažout

Students were the main focus of the widespread protest movements in Western countries that climaxed in 1968. In Czechoslovakia, students had even before 1968 become important protagonists in opposition to the regime; after January 1968 they represented an important element of the reform movement. The article describes the differing forms of these student movements, contacts between their representatives and mutual reflections.

VZPOMÍNÁME

ČESKO–SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 2008

Dne 2. března 2008 by se dožil 80 let spoluzakládající člen a doyen Česko-slovenské komise historiku a nezapomenutelný člověk Karel Pichlík. Při této příležitosti uveřejňujeme osobitý medailonek od jeho dlouholetého nejbližšího spolupracovníka.

Vzpomínka na Karla Pichlíka

Jak léta ubíhají, trávím více času v křesle než na židli před psacím stolem. A přede mnou příborník, jaké byly módní před půl stoletím. V jeho horní části za sklem knihy a před nimi pár fotek: maminka s bráchou, když jsme ještě nechodili do školy, a znovu my tři dobře po padesáti letech, pak pohlednice z Vietnamu a na ní dívka s krásným držením těla, jaké mají jen ženy, a konečně Kája Pichlík s úsměvem na tváři, jako by vykládal nějakou židovskou anekdotu, kterých znal bezpočet, a navíc s cigaretou v ruce, v té době již vzácnou. Byl totiž člověkem záviděníhodně pevné vůle a hezkých pár let před svým definitivním odchodem nepřekročil denní limit pěti retek. Stejnou vlastnost projevoval i při cestách do ústavu, kdy výtah používal jen při odchodu, zatímco při příchodu zásadně vyšlapával tři patra po schodech.

Poznali jsme se v šestapadesátém, kdy přílišná aktivita při Majálesu přinesla jemu, Kájovi Bartoškovi a Zbyňkovi Hejdovi vyhazov a ztrátu asistentského místa. Jistou nekalou roli v tom sehrála i jeho první žena, takže i rozchod s ni byl radikální a do Vojenského historického ústavu přišel jen s tím, co měl na sobě, v bílé nylonové košili, kterou každý večer přepíral, dříve než si upravil lůžko na lavici se štosem Rudých práv pod hlavou. Nepamatuji si, jak dlouho toto provizorium trvalo, jen je jisté, že potkal Annu Hodkovou, nevšední ženu, a my jsme si závistivě říkali, jak je to jen možné, že on a taková krásná ženská… Poprvé jsem se s ní setkal ve Slovanském domě, kde ještě před osmašedesátým pořádal městský výbor KSČ přednášku hlavního stranického ideologa Ladislava Stolla. Měl bych napsat, že chtěl pořádat přednášku, protože jakmile Štoll začal mluvit, celý sál začal tleskat a s radostí jsme pozorovali vzteklé obličeje organizátorů, kteří to po pár minutách vzdali. Byly to tehdy nádherné časy, včetně těch plenárek a schůzí na ústavě, při nichž „Pichla", jak jsme mu říkali, patřil k nejdůslednějším stranickým rebelům; jednou se mne dobrá duše paní Kranklová ptala, zda není žid, když je tak chytrej…

Aktivitě občanské odpovídal i jeho život odborný, daný nejen pilnou prací v archivech, ale především promýšlením problémů a kladením otázek s odpověďmi, které byly naprosto nové a našly své vyjádření v rozsáhlé práci o československém prvním odboji, která vyšla v roce 1968. Snad se nemýlím, ale bylo to jediné dějepisné dílo, které znovu vyšlo po listopadu 1989, aniž by na něm K. Pichlík cokoliv měnil. Řečeno slovy nezapomenutelného Tondy Klimka, kniha „Bez legend" byla klasika. Přinesla mu také zahraniční stipendium a několik měsíců z nezapomenutelných let 1968–69 strávil v zahraničí. I když tušil, jaký osud ho bude čekat v normalizačním Československu, vrátil se, odmítl nabídku, aby zůstal venku. Jsem si jist, že leckterá lepší univerzita by si jeho přítomnosti považovala. Rozhodli jsme se tehdy pro práci čerpačů u Vodních zdrojů, kam jsme spolu

nastoupili na počátku zimy roku 1970, já do Oleška, on pár kilometrů ode mne do Hrobců na Litoměřicku. Spolu jsme se také vraceli v jeho Fiatce 805 z první šichty, aby on v příštích letech zakotvil v s Komenským spjatých Morašicích. Jednou jsem se tam za ním vypravil; musel tam objíždět a měřit desítky vrtů v rozlehlé oblasti a podle svého zvyku se zastavoval v různých okresních archivech a hledal mimo jiné i materiály k rodinnému hereckému klanu rodiny Ladislava Peška, k němuž patřila jeho žena Andulka.

Z rodinných důvodů jsem musel po třech letech nechat práci čerpače a nakonec jsem dělal v razítkářské firmě v Břevnově. To jsem se nejednou zastavoval u Pichlíků v jejich bytě pod Strahovem, v krásné vile obložené dřevem. Morašice byly tehdy již minulostí, tam také v podstatě skončila svou „kariéru" i milovaná 805 a Káju čekala šňůra nejrůznějších „čerpáků" v podmínkách, kdy ze sociálního hlediska nám nebylo právě hej. Jednou jsme k nim dorazili právě v podvečer, kdy se coby vyhlášení teatromani chystali do divadla a Andulka konstatovala, že nemá ani jedny punčochy zdravé. Společně jsme se setkali pod Chartou 77, víckrát u nás doma, jednou oni v naší chatrči ve Zdoňově, kde jsme pak obdivovali výsledek Karlova pobytu – přesně, metodicky, jak bylo jeho zvykem, rozdělené různé typy dřeva na topení. Zatímco v oněch smutných, nicméně cenných a nezapomenutelných letech jsme poznávali, jakou hodnotu má přátelství a solidarita, já se motal kolem překladů a Kája Pichlík působil při organizování ilegálního historického sborníku a mimo jiné pomohl V. Havlovi s literaturou a prameny k jeho hře orientované na převratovou dobu.

Listopad 1989 zastihl Káju již v penzi; přesto se aktivně podílel na práci v centru Občanského fóra. Tam také Václav Havel zmocnil tehdejšího ministra Václavíka a ten dal Kájovi „glejt", aby převzal vedení Vojenského historického ústavu. Úkol, který by se dal přirovnat ke vstupu do vosího hnízda, zvládl skvěle a od počátku se zaměřil na vytváření ústavu, který v první polovině devadesátých let patřil ke špičce v naší historické obci. Přitom rozhodně odmítl, aby stál i statutárně v jeho čele, včetně nabídky generálské hodnosti, přičemž jako zástupce ředitele byl nepopiratelnou duší v jeho novém životě. O jeho příkladné zodpovědnosti svědčí, že nikdo z nás, kteří jsme museli odejít po sovětské invazi, neměl zaručeno právo na návrat. Bez ohledu na přátelské nebo kamarádské svazky byla tu podmínka, že jeho práce bude odpovídat novému profilu ústavu. Není sporu o tom, že to vše vyžadovalo nejen odvahu, spoustu bezesných nocí, ale i vynaložení mnoha sil, což se podepsalo i na jeho nečekaném odchodu. Na odbornou práci mu nezbýval čas, protože musel řešit nekonečné množství organizačních úkolů spjatých i s muzei, archivem, dále spolupráci s muzeem ve Svidníku, v Banské Bystrici a s bratislavskou odbočkou ústavu na jím tak milovaném Slovensku. Jeho smysl pro realitu a osobní ušlechtilost se projevily i v pozdějším rozhodnutí předat vedení ústavu do zodpovědných rukou mladší generace. Díky tomu získal i trochu času a mohli jsme s ním a Jitkou Zabloudilovou vydat knížku o československých legionářích. Při práci na ní jsem si znovu ověřil jeho metodu práce, pečlivé a kritické zkoumání každého dokumentu, nepodlehnutí bludičce jednoznačné výpovědi, a především úvahu málem nad každým slovem. Když se zdálo, že konečně bude mít čas, aby dělal i na svých „Srbácích", o Velikonocích roku 2001 přišel náhlý a nečekaný konec. Urychlilo jej nepochybně vypětí devadesátých let.

Co říci závěrem? Karel Pichlík svými pracemi o prvním odboji zanechal dílo, které nemůže opomenout žádný odpovědný badatel, který se bude zabývat tímto tématem.

Nám, kteří jsme ho znali zblízka, odešel citlivý člověk a přítel, na něhož se dalo spolehnout a jehož jsme měli rádi. A takový je i v našich vzpomínkách.

Bohumír Klípa

BLAHOPŘEJEME

Vilém Prečan jubilujúci

Nedávno som si listoval Československé historické ročenky, ktoré sú výsledkom práce Slovensko-českej/Česko-slovenskej komisie historikov. Kde-tu som sa začítal, obnovil si niektoré články, štúdie a popri tom celkom spontánne aj ich autorov i chvíle, keď som ich počúval naživo – na konferenciách, seminároch, okrúhlych stoloch. V mysli mi prebehli aj zasadnutia komisie, hľadanie, precizovanie a nakoniec i hodnotenie komisiou pripravovaných vedeckých podujatí, tém i vystúpení. Všetky fázy tohto procesu sú vždy zaujímavé, majú svoju dynamiku, tvorivé napätie, nádherný moment kreovania čohosi nového. Vari sa zhodnem s kolegami z komisie, že ide o tie časti práce, ktoré každého z nás obohacujú a podnecujú, nedávajú ustrnúť a upadnúť do stereotypov.

V Československej ročenke 2003 ma hneď na začiatku zaujal názov jednej jej časti – *Vilémovi Prečanovi k jubileu.* No a viac ako ten, medailónik Roberta Kvačeka o jubilantovi. V ňom sa autor koncentroval na zložitejšie obdobie života prof. PhDr. Viléma Prečana, a vlastne aj jeho rodiny – na obdobie po naštartovaní tzv. procesu normalizácie, ktoré Prečanovcov, skutočnú česko-slovenskú rodinu, vyhnalo do cudziny, do neistých podmienok a v podstate i ťažkých nových začiatkov. Potom nasleduje súpis publikačných jednotiek za päť rokov jeho vedeckej aktivity (1998–2003). Súpis skutočne impozantný, ktorý sám osebe vypovedá o človeku, podpísaného pod jeho jednotlivé čiastky.

Mne sa v súvislosti s tu uverejnenou čiastkovou bibliografiou Prečanových prác, vybavila jeho staršia edícia *Slovenské národné povstanie – Dokumenty*, resp. moje zoznámenie sa s ňou počas vysokoškolského štúdia. Bolo to v práve v čase, keď sa Vilém Prečan v druhej polovici 70. rokov dostal „na index" ako persona non grata. Naši učitelia nám knihu len tak podstrčili, aby nám, študentom histórie, nevypadla z pozornosti, ale bez komentára o autorovi. My sme potom spoznávali priebeh SNP aj cez dokumenty, ktoré zozbieral a vydal v tom čase už exilový československý historik Vilém Prečan. Na to, kto Vilém Prečan je a čo je s ním, ma upozornil môj otec, etnograf a historik. A ja som tú informáciu podal pravdaže ďalej. Odvtedy sme oveľa pozornejšie čítali všetko, čo sa nám dostalo do rúk od historika Prečana a zazlievali sme našim učiteľom, že sme sa o ňom práve od nich nedozvedeli nič. Až neskôr sme pochopili prečo a boli vďační aj za ten kúsok odvahy, keď nám knihu doniesli na seminár, hoci aj bez doplňujúcich informácií o autorovi.

Vilém Prečan bol pre nás autoritou a tou zostal i dávno po skončení štúdií, po nežnej revolúcii, ktorá otvorila hraničné priechody, aby sa naša vyhnaná inteligencia mohla vrátiť domov. A nič sa na tom nezmenilo ani v neskorších rokoch. Keď som v polovici 90. rokov dostal pozvánku na zasadnutie Slovensko-českej/Česko-slovenskej komisie historikov ako jej riadny člen, bol som vysoko poctený. A moja radosť a hrdosť vzrástla ešte viac, keď som sa dozvedel, že budem pracovať v tej istej komisii ako Dr. Vilém Prečan, ktorý bol predsedom českej časti komisie.

Odvtedy sa stretávam spravidla dvakrát do roka s vynikajúcimi českými a slovenskými odborníkmi, kolegami a priateľmi na zasadnutiach komisie v Čechách i na Slovensku. Počúvam a diskutujem s nimi o témach ďalších pracovných stretnutí, no nedá

mi neskonštatovať, že v týchto diskusiách má nezastupiteľné miesto práve prof. PhDr. Vilém Prečan. On im vari najčastejšie udáva tón, smer – ale nielen ako predseda jednej časti komisie, nielen ako vekovo najskúsenejší historik, ale ako kolega, ktorý toho veľa prežil, mnoho pozná, má bohaté skúsenosti, s ktorými sa rád podelí s ostatnými. A pritom sa dobre počúva…

V tomto roku (ako len tie roky rýchlo ubiehajú!) sa náš kolega a dobrý priateľ prof. PhDr. Vilém Prečan dožil nového okrúhleho jubilea. Teší nás, že ho i naďalej stretávame ako žičlivého človeka, ako človeka s rovnako veľkým entuziazmom a zápalom pre prácu historika – bádateľa a interpreta historických udalostí, ako pred rokmi. Ba mne osobne sa ani nezdá, že by sa bol veľmi zmenil od chvíle, ako sme sa prvýkrát stretli v Bratislave na zasadnutí Česko-slovenskej/Slovensko-českej komisie historikov. A to je dobre, lebo potom mu môžeme spokojne zaželať, aby sme mohli v súvislosti s ním ešte dlho-dlho zotrvať pri rovnakom (v tomto prípade príjemne stereotypnom) konštatovaní.

Peter Švorc

Ivan Kamenec sedmdesátník

V srpnu 2008 vstoupil mezi sedmdesátníky Ivan Kamenec, předseda slovenské části Slovensko-české komise historiků. To, že se Ivan Kamenec stal (v roce 1994) předsedou slovenské části Komise, nebyl pro něho žádný začátek. Už dlouhodobě fungoval jako jeden z významných mediátorů mezi slovenskou a českou historickou vědou. Nová funkce tak znamenala jen novou dimenzi, oficiální pověření, resp. dílčí institucionalizaci již dříve rozvíjených aktivit. Hodnocení jubilantovy činnosti přímo na půdě Komise přenechejme raději někomu zvenčí, přesto alespoň zástupně několik kvantifikujících údajů. Je tedy předsedou slovenské části Komise, před níž stojí již 30. řádné zasedání, která vedle toho spolupatronovala již deset libereckých česko-slovenských seminářů, řadu společných česko-slovenských konferencí mladých historiků, atd.

Chceme-li aspoň naznačit dosavadní přínos a životní směřování jubilanta, tedy připomeňme, že před nástupem do Historického ústavu Slovenské akademie věd působil ve Slovenském ústředním archivu a Slovenském národním muzeu, což pro něho neznamenalo nějakou mezihru před nalezením životní šance, nýbrž přínosnou školu života. Přispělo to k prohloubení jeho nebývalé pečlivosti při kritické práci s každým pramenem, zároveň k jeho kulturněhistorickému nadhledu a v neposlední řadě i ke schopnosti vyjadřovat se naprosto zřetelně a srozumitelně i pro neodborníka. Odtud ostatně i jedno (z mnoha) krédo jubilanta: „Rád chodím do archivu."

Už svou kandidátskou disertaci věnoval jubilant svému klíčovému celoživotnímu tématu osudů slovenských židů za druhé světové války. Obhájit ji stihl ještě počátkem sedmdesátých let, vydána však mohla být teprve na prahu devadesátých let pod názvem Po stopách tragédie (rozšířené anglické vydání On the Trail of the Tragedy se objevilo roku 2007). Dalším jeho velkým tématem se staly slovenské kulturní dějiny a česko-slovenské kulturní vztahy, zejména meziválečné.

Ivan Kamenec jako jeden z mála historiků skutečně plně ovládl žánr historické eseje. Na rozdíl od těch, kteří se domnívají, že důležité je v tomto žánru „lehkovážné povídálkování", Kamencovy eseje nic neslevují v historickém kriticismu. Jejich nejčtenější sestava byla vřazena do souboru vydaného roku 2000 pod jakoby sebekritickým názvem Hľadanie a blúdenie v dejinách.

Výbor jak studií, tak úvah a polemik jubilanta – k výše uvedeným tématům i dalším – je zároveň dokladem o stavu slovenské historiografie na přelomu 20. a 21. století, o jejích vnitřních problémech i o jejím postavení ve společnosti. Slovenská historiografie specifickým způsobem (zažila si to každá z národních historiografií zemí střední Evropy, avšak každá svým „originálním" způsobem) byla různými politickými a zájmovými skupinami – většinou prostřednictvím bulvární publicistiky a publicistických polemik – stavěna hned po roce 1990 nikoli před úkol „odideologizovat se", nýbrž se „ideologizovat tím správným způsobem". Historiografie se tak měla stát znovu služebníčkem, tentokrát jen pro „někoho jiného". Neměla se restituovat jako kritická věda, nýbrž začít „psát pravdu ve prospěch jediného správného zaměření". Proti takovým snahám – ať šlo o nacionalistické záměry, anebo o jakékoli jiné politicko-propagandistické zneužívání minulosti – I. Kamenec

vystupoval intenzívně, velmi často a systematicky. Soubor je zároveň i dokladem, kolik toho sám jubilant učinil pro směřování slovenské historiografie jako vědy a pro její rozvoj během devadesátých let.

V tomto souboru jubilant prezentuje i svá další kréda. Mezi ona obzvlášť proslulá patří, že historik nemůže být ani prokurátorem, ani soudcem. Jiným jeho krédem je odmítnutí uplatňovat teorie „menšího zla", jmenovitě v aplikacích na kontroverzní osobnosti slovenských dějin. Tyto dějiny a tyto osoby opět odmítá soudit, avšak považuje za povinnost historika řádně dokumentovat u takových postav „osobní zodpovědnost v rovině politické a morální". Ve specifikaci na „malé hráče dějin" je to proslulá Kamencova formulace o povinnosti historika rozlišovat, zda „konali nadpráci", tedy z vlastní iniciativy konali více, než se po nich po mocenských linkách vyžadovalo, anebo v rámci možností naopak ono požadované odehrávali do autu. Z jiného úhlu pohledu jde o dokladování, zda jedinec konal činy, jimiž vědomě poškozoval jiné lidi (ať už tak usiloval o vlastní prospěch nebo s jinou motivací), anebo nekonal, či dokonce se pokoušel onomu poškozování překážet. Moudrými formulacemi tohoto typu jsou Kamencovy úvahy přímo prošpikovány.

Za nikoli okrajovou, nýbrž podstatnou součást historikovy práce považuje jubilant recenzní činnost, a to ve smyslu skutečně kritického posuzování jak konkrétních výstupů práce jednotlivých historiků, tak i posuzování celých trendů, přitom ve spojení s poskytováním nových podnětů ze strany recenzenta, s otevíráním nových dimenzí tématu k dalšímu zpracování. Pracovitým a sebekritickým historikům to dovede předložit s taktem, ba přímo s elegancí, nepoučitelným pisálkům to dokáže vytmavit velmi tvrdě. Ostatně i na stránkách všech dosavadních čísel Česko-slovenské historické ročenky to projevil v míře vrchovaté.

Členové Slovensko-české komise historiků se přirozeně podstatnou měrou (totiž třetinou příspěvků) podíleli na Festschriftu, který k jubileu Ivana Kamence vydala Slovenská akademie věd pod příznačným názvem „Z dejín demokratických a totalitných režimov na Slovensku a v Československu v 20. storočí". Zde je také otištěna výběrová bibliografie prací jubilanta.

Za své dosavadní dílo byl Ivan Kamenec při příležitosti svých sedmdesátin oceněn Zlatou medailí Slovenské akademie věd. Srdečně blahopřejeme.

Vladimír Goněc

ZO ŽIVOTA KOMISIE

Česko-slovenská komisia historikov v roku 2008

Rok 2008 nepatril pre komisiu k najtypickejším rokom. Jej ustálený kolobeh – dve standardné zasadania a ďalší zo série libereckých seminárov – bol tentoraz zámerne „prerušený" nezvyčajným priebehom jesenného (tradične českého) zasadania komisie. Išlo o plánovanú zmenu, ktorá mala akoby kompenzovať blížiace sa okrúhle 30. zasadanie komisie. Keďže párne stretnutia pripadajú na Slovensko a 20. zasadanie si komisia pamätne zorganizovala vo Vysokých Tatrách, tentoraz sa tridsiatka zrealizovala v predstihu a v réžii českej strany.

Tomu však ešte predchádzalo viacero viac i menej obvyklých aktivít. K novým termínom v kalendári komisie sa zaradil v poradí už III. ročník konferencie mladých českých a slovenských historikov v Hradci Králové, ktorý sa uskutočnil v dňoch 26.–27. marca na tému *České, slovenské a československé dejiny 20. storočia*, s podtitulom Osudové osmičky v našich dejinách. Komisia má nad konferenciou záštitu a jej traja prítomní členovia (V. Goněc, V. Čelko a R. Holec) mohli s potešením konštatovať, že podujatie má stúpajúcu úroveň, vedeckú i spoločenskú, a stáva sa výbornou tribúnou pre stretávanie sa a konfrontáciu výsledkov výskumu mladých historikov z oboch republik. O dobrom chýre podujatia svedčilo, že zo Slovenska neľutovali cestu mladí historici z viacerých univerzít a ústavov.

Rok 2008 začal oficiálne pre komisiu 28. zasadaním v Trenčíne v dňoch 8. až 10. 4. 2008, kde bol súčasťou vedeckého programu dlhodobo plánovaný seminár *Šport a telovýchova ako faktor česko-slovenských vzťahov*. V jeho predvečer sa pre širšiu verejnosť uskutočnila pódiová diskusia s osobnosťami slovenského športu a športového hnutia na rovnakú tému. Seminár začal všeobecným sociologickým príspevkom o spoločenskej funkcii športu a skončil referátom o konkrétnom konfliktnom futbalovom zápase Slovensko–Cechy bezprostredne po skončení 2. svetovej vojny.

Na zabezpečení zasadania, spoločenského i vedeckého programu sa podieľala miestna Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov Univerzity Alexandra Dubčeka. Rektor univerzity M. Mečár prijal časť komisie a po skončení seminára zorganizoval pre jej členov a hostí spoločenský večer. Komisia vzdala hold osobnosti A. Dubčeka položením kytice kvetou k jeho buste vo vstupnej hale univerzity. Charakteristický preplnený program neumožňoval nikomu si ani vydýchnuť a kto si chcel nájsť čas na mesto a jeho prehliadku, mohol tak urobiť až po oficiálnom skončení zasadania.

Na trenčianskom seminári prítomný Atilla Simon, vedúci Katedry histórie z Univerzity J. Selyeho v Komárne, vyslovil želanie privítať komisiu na pôde tamojšej univerzity. Keďže o maďarskom faktore už bolo osobitné zasadanie, do úvahy by prichádzala téma týkajúca sa mesta na nových hraniciach po roku 1918 a príchodu československého elementu do národnostne buď nemeckého, alebo maďarského mestského prostredia. Komisia privítala túto iniciatívu a zaradila ju medzi témy do budúcnosti. Zasadanie však prichádza do úvahy najskôr v roku 2011.

Najzávažnejšie rozhodnutia interného zasadania komisie sa týkali organizačného zabezpečenia ďalších bezprostredne plánovaných podujatí. Medzi ne patrilo tradičné letné zasadnutie redakčnej rady Česko-slovenskej historickej ročenky 8. 7. 2008 v Brne a rovnako tradičný liberecký seminár. Redakčná rada posúdila v Brne stav rukopisov i rámcový obsah pripravovanej ročenky.

Dvanásty zväzok s vročením k roku 2007 možno chápať ako zaslúženú úrodu celoročných aktivít komisie. Ročenka obsahuje tri bloky materiálov, a síce z Ostravy (sociálne dejiny), Košíc (rómska otázka) a Liberca (myšlienková podoba 60. rokov). V rubrike Materiály a dokumenty je v nej zaradený príspevok Slovensko a Charta 77 z pera V. Prečana a medzi štúdiami je práca K. Zavackej o tlači, cenzúre a propagande na Slovensku v rokoch 1939–1945. Tradične bohatá je recenzná časť. Nakoniec je pripomenuté životné jubileum člena komisie Roberta Kvačka.

Liberecký seminár sa konal v dňoch 20.–21. 8. 2008 na tému *Pražská jar 1968. Spory v nej a spory o nej.* Komisia sa tak prihlásila k osmičkovému roku a renomovaní odborníci, ktorých sa podarilo do Liberca pozvať, k tomu výrazne prispeli. Aj tentokrát prišli slovenskí učitelia, hoci vzhľadom na interné zmeny v Nadácii Jana Husa, to nebolo až také jednoduché.

Jesenné v poradí už 29. zasadanie komisie sa konalo v dňoch 25.–28. ?. 2008 v bavorskom Scheinfelde. Bolo to po prvý raz, keď komisia zasadala mimo niektorého z oboch štátov. Bolo to po druhý raz, keď komisia zasadala v meste bez univerzity a vedeckého pracoviska. Na programe boli produktívne interné diskusie predovšetkým na tému ako sa českým historikom stráca slovenský kontext a slovenským český. Dalšou veľkou témou bola situácia vo výučbe dejín na jednotlivých univerzitách z hľadiska česko-slovenských vzťahov a poznania dejín druhého z partnerov. Uvedené diskusie budú vzhľadom na závažnosť nastolených otázok určite ešte pokračovať. Navyše pár uzavretých dní, ktoré mala komisia len pre seba, bolo tým, čo po každých piatich rokoch (teda po každej okrúhlej desiatke) komisia s prirodzene narastajúcim vekovým priemerom potrebuje. Vďaka mimoriadnej pohostinnosti rodiny Prečanovcov sa stal Scheinfeld aj so svojim spoločenským programom (výlet do malebného Rothenburgu ob der Tauber) zaslúženou odmenou pre všetkých členov komisie a povzbudením do ďalšej práce.

Rok 2009 sa ponesie v znamení starostlivo pripravovaného 30. zasadania komisie vo Svidníku s vedeckým seminárom na tému *Armáda ako faktor česko-slovenských vzťahov.* Počíta sa samozrejme s Libercom a na jeseň by malo 31. zasadanie komisie v Olomouci otvoriť nielen štvrtú desiatku oficiálnych akcií komisie, ale téma spolupráce českých a slovenských intelektuálov v odpore proti komunistickej totalite môže byť zárukou kvalitného a vedecky produktívneho podujatia.

Rok 2008 priniesol životné jubileum predsedu slovenskej časti komisie Ivana Kamenca. Slovenská akadémia vied si ho pripomenula a uctila udelením svojho najvyššieho vyznamenania Zlatej medaily SAV. Hoci Ivan Kamenec ešte nebilancuje svoje aktivity a má pred sebou viacero nemalých cieľov, „zastavenie sa" pri tejto príležitosti prinieslo svoje ovocie v podobe hodnotného zborníka, kde členovia komisia dodali tretinu príspevkov.

Život prináša i neradostné, ba vyslovene ťažké okamžiky. Dňa 3. 12. 2008 skonala po dlhotrvajúcej chorobe zakladajúca členka komisie Mária Dobríková. Aj po svojom vystúpení z komisie zostala v styku s jej členmi a každý ju vnímal tak, ako keby len

náhodou neprišla na zasadnutie. Žiaľ, už naozaj a nikdy nepríde. Zostane nám v pamäti jej láskavý úsmev a ľudské teplo, ktoré okolo seba šírila.

Roman Holec

RECENZIE

Kronikárska historiografia?

Jedným z neprehliadnuteľných výsledkov a vari aj typických príznakov slovenského dejepisectva za ostatných 15 rokov, je publikovanie osobitného žánru historickej literatúry. Mám tu na mysli rôzne encyklopedické práce, kroniky, slovníky, chronologie udalostí slovenských dejín v celej ich šírke alebo k ich jednotlivým časovým úsekom či k významným, takpovediac kľúčovým udalostiam. Historická obec a zrejme aj príslušné vydavateľstvá tak svojím spôsobom reagujú na tzv. spoločenskú objednávku. Čitatelia, zaujímajúci sa z najrôznejších príčin o poznanie slovenských národných, resp. štátnych dejín v súčasnej uponáhľanej hektickej dobe radšej siahajú po rôznych príručkách, v rámci ktorých môžu absolvovať akési „rýchlokurzy" z dejepisu alebo získať viac či menej spoľahlivé informácie a fakty.

Bez nároku na úplnosť, komplexnosť a odborné hodnotenie chcem v tejto súvislosti spomenúť aspoň niekoľko predchádzajúcich prác zo žánru „kronikárskej historiografie. M. S. Ďurica vydal už v troch vydaniach prinajmenšom kontroverznú prácu Dejiny Slovenska a Slovákov[1], ktorá podnes vyvoláva odborné i politicky zafarbené diskusie. Jej problém spočíva nielen v zle skrývanom ideologickom zameraní, ale hlavne v tom, že sa v nej nachádza až prekvapujúco veľké množstvo základných faktografických chýb, niekde až naivného selektívneho výberu a hodnotenia udalostí, ktoré do nej autor zaradil. Mimochodom, takýto druh práce je spravidla ťažko zvládnuteľný pre jedného historika. Navyše M. Ďurica čitateľa a zrejme aj seba presviedča, že práve táto jeho práca je najsprávnejšou a osobitne učiteľmi dejepisu vraj naliehavo požadovanou korekciou dovtedajších „prednovembrových" deformácií slovenských národných a štátnych dejín. K žánrovo podobnému druhu historickej literatúry patria aj ďalšie práce, ktoré však boli pripravené už širším alebo užším kolektívom autorov. Je to predovšetkým dvojdielna Kronika dejín Slovenska[2], ako aj Lexikón slovenských dejín.[3] Prirodzene, čitateľ aj odborník môže mať aj tu viac či menej oprávnené výhrady voči výberu, rozsahu a zneniu v nich uvádzaných faktov. Napokon, nutná selekcia v takomto prípade vždy prinášala a bude prinášať polemické diskusie, čo je vcelku prirodzené. Treba však konštatovať, že kolektívy autorov spomínanej Kroniky a Lexikónu sa vyvarovali apriórnych ideologických prístupov. Navyše, zostavovatelia boli vcelku dôslední, presní aj pri uvádzaní príslušných historických faktov. K spomínanému žánru literatúry patrí tiež informatívna práca D. Kováča (aj v cudzojazyčnej mutácii), Dvadsať storočí na Slovensku. Eseje a kalendárium.[4]

Jubilejný „osmičkový" rok 2008 ku ktorému sa viazalo viacero okrúhlych výročí dôležitých či kľúčových udalostí slovenských, českých a československých dejín, logicky inicioval zrod mnohých vedeckých, populárnych a publicistických prác z pera historikov, nevraviac už o zvýšenom záujme verejnosti tlmočenom printovými i elektronickými

[1] Dejiny Slovenska a Slovákov. Bratislava 1995, 1996, 2006.

[2] Kronika dejín Slovenska I. Bratislava 1998; Kronika dejín Slovenska II. Bratislava 1999.

[3] Lexikon slovenských dejín. Bratislava 1997.

[4] Dvadsať storočí na Slovensku. Eseje a kalendárium. Zwanzig Jahrhunderte in der Slowakei. Essays und Kalendarium. Bratislava 1999.

médiami. (Treba si len želať, aby tento zjav – ako to u nás spravidla býva – nemal iba kampaňovitý charakter, ale aby sa stal trvalejšou súčasťou prirodzeného záujmu občanov o vlastné národné a štátne dejiny a hlavne o ich racionálnu, kritickú reflexiu.)

Medzi nebývalo bohatou produkciou odbornej i popularizačnej literatúry, ktorá vznikla na pôde Historického ústavu SAV sa objavili v predchádzajúcom roku aj tri samostatné práce, žánrovo patriace do „kronikárskej historiografie". Po vonkajšej formálnej stránke ich spája špecifický interpretačná forma: majú podobu kroniky, kalendária, lexikónu. Nesú so sebou všetky prednosti (stručnosť, prehľadnosť, prístupnosť ľahká orientácia a zrozumiteľnosť), ale aj všetky sprievodné riziká (subjektívnosť výberu, opakujúce a navzájom sa prenášajúce faktografické nepresnosti) , ktoré sa spravidla vyskytujú v encyklopedickej literatúre – tým viac, ak ich autori sú pri príprave diela v istej časovej tiesni. Na tomto pozadí sa pokúsim o niekoľko poznámok, na adresu troch „kronikárskych" publikácií z dielne pracovníkov Historického ústavu SAV, pričom sa na tvorbe ich textov podieľali aj štyria externí spolupracovníci z Ústavu politických vied SAV, zo Slovenského národného múzea, z Vojenského historického ústavu armády Slovenskej republiky a z Filozofickej fakulty Univerzity Komenského.

Publikácia *Dejiny Slovenska. Dátumy, udalosti, osobnosti*[5] je pokusom encyklopedickou formou zachytiť dejiny Slovenska od „hmly praveku", až po súčasnosť , presnejšie povedané do konca roka 2006. Textami sa na ňom podieľalo 16 historikov: V. Turčan, J. Lukačka, V. Čičaj, M. Kohútová, M. Podrimavský, M. Hronský, A. Bartlová, Ľ. Kázmerová, M. Barnovský, M. Londák, E. Londáková, J. Pešek, P. Petruf, S. Sikora, V. Hlavová, B. Hlava. Som presvedčený, že k plnohodnotným tvorcom publikácie treba prirátať aj odborných spolupracovníkov a recenzentov (J. Žatkuliak, Z. Farkaš, J. Stenhübel, T. Lengyelová, R. Holec, V. Bystrický) a odbornú redaktorku knihy V. Jaksicsovú. V tejto súvislosti nemožno zabudnúť ani na autorov ikonografickej prílohy, máp, grafov, tabuliek, registrov a ďalších príloh. Treba ešte upozorniť, že publikácia vznikla ako produkt spoločnej česko-slovenskej edičnej spolupráce partnerských vydavateľstiev Libri a Slovart.

Kniha je rozdelená do štrnástich kapitol a jej dôležitú súčasť – okrem miestneho a menného registra – tvoria pre bežného užívateľa i historika cenné prehľadné prílohy s menami panovníkov (vrátane ich rodovej genealógie), prezidentov, členov vlád, vysokých štátnych, resp. cirkevných hodnostárov, čelných predstaviteľov najvyšších zastupiteľských zborov. Už pri zbežnom prezretí publikácie čitateľovi udrie do očí jej časovo-rozsahová nevyváženosť. Zatiaľ čo obdobiu od praveku do polovice 19. storočia je venovaná asi štvrtina práce (osem kapitol), 150 rokov moderných slovenských dejín autori spracovali na 500 stranách textu (šesť kapitol). Čím viac sa zostavovatelia knihy blížili k súčasnosti, tým bohatšia bola faktografická náplň jednotlivých dejinných úsekov. Editori práce túto disproporciu vysvetľujú v úvode argumentom, že „v 20. storočí dejiny kráčali rýchlejšie a podoby civilizačného vývoja spoločnosti boli omnoho zložitejšie". Citované zdôvodnenie prílišnej rozsahovej nevyváženosti textov treba sice akceptovať, no nemusíme ho až v takej extrémnej miere prijať, zvlášť keď sa to týka kroniky celých dejín Slovenska.

Publikácia a jej jednotlivé časti majú svoju pevnú vnútornú štruktúru. Na úvod každej kapitoly je prehľadný vysvetľujúci text, ktorý uvádza čitateľa do všeobecnej

[5] Dejiny Slovenska. Dátumy, udalosti, osobnosti. Bratislava, Slovart 2008, 888 s.

problematiky spracúvaného obdobia. Potom nasleduje kalendárium dátumov, udalostí, osobností. Tam kde to vyžadovala konkrétna téma, autori uvádzané fakty, udalosti a informácie o jednotlivých osobnostiach doplnili stručným vysvetľujúcim komentárom, úzkostlivo sa však vyhýbajúc nejakým prézentistickým hodnoteniam. Do publikácie zaradené údaje sa týkajú v prvom rade politického, hospodárskeho a kultúrneho života, ale prihliada sa tiež sociálnu, náboženskú a občiansku problematiku. Všetky kapitoly sú vybavené bohatými, aj keď podľa mňa nie vždy adekvátnymi ilustráciami. Omnoho nepríjemnejšie sú niektoré faktografické, resp. terminologické nepresnosti (vedel som ich však posúdiť len v kapitolách týkajúcich sa dejín 20. storočia). Plne si ale uvedomujem, že takáto rozsiahla encyklopedická práca sa málokedy vyhne podobným problémom, ktoré však jej celkovú poznávaciu hodnotu neznižujú.

Kniha autorskej dvojice F. Cséfalvay – Ľ. Kázmerová s titulom *Slovenská republika 1939–1945. Chronológia najdôležitejších udalostí*[6] je akýmsi kalendáriom dejín I. Slovenskej republiky, ktorá dostáva často prívlastok vojnová. Autori sa v nej pokúsili podať najdôležitejšie udalosti z obdobia rokov 1939–1945, ktoré v historiografii i v spoločnosti sú predmetom nielen neutíchajúceho záujmu verejnosti, ale aj polemických diskusií v odborných kruhoch. Okrem sledovania charakteru režimu, vnútornej a zahraničnej politiky, ekonomického a kultúrneho vývinu, zostavovatelia venovali veľkú pozornosť aj medzinárodným politickým a najmä vojenským udalostiam, ktoré sa priamo alebo nepriamo dotýkali existencie Slovenskej republiky. Z tohto aspektu treba publikáciu jednoznačne privítať, aj keď sa v nej tiež nachádzajú viac či menej závažné faktografické chyby a nepresnosti. Hlavným problémom tejto publikácie je však jej rozkolísaná vnútorná štruktúra, lepšie povedané jej nevyjasnená obsahová koncepcia. Nezdá sa mi totiž, že autori v nej splnili svoj zámer, ktorý ohlasovali v podnadpise knihy, že to bude chronológia *najdôležitejších* udalostí. Recenzent síce nemá právo dodatočne určovať autorom hierarchiu najvýznamnejších udalostí, no musí konštatovať, že mnohé zaradené fakty medzi najdôležitejšie udalosti nepatrili (napr., že vydavateľstvo Tranoscius vypísalo súťaž na pôvodné literárne texty; že 15. januára 1939 začal činnosť Klub slovenských lyžiarov a turistov; že letecká škola sa z Piešťan presťahovala do Trenčianskych Biskupíc; že prápor Rýchlej divízie slovenskej armády obsadil predmostie južne od obce Tenginskaja na rieke Laba, atď, atď.) Slovenská republika bola sice vo vojne, no v Chronológii sa venuje vojenskej problematike, podľa môjho názoru, až neprimerane veľa miesta špecifickým vojenským problémom, ktoré zrejme neboli v celkovom kontexte najdôležitejšími udalosťami v dejinách štátu a navyše pre bežného čitateľa nemajú veľkú poznávaciu hodnotu.

Na knihe vidno, že bola dokončovaná vo veľkej časovej tiesni, lebo je v nej viacero opakovaní tých istých údajov, čo napodiv nezbadali ani recenzenti (R. Letz, V. Bystrický). Publikácia, okrem chronologicky radených údajov, prináša na viacerých miestach aj vysvetľujúce texty k dôležitým udalostiam (napr. k salzburskému summitu, k tzv. riešeniu židovskej otázky), podáva stručné profily viacerých čelných reprezentantov politických, vojenských, ekonomických, náboženských a kultúrnych elít štátu. Zdá sa mi však, že radenie týchto osobných charakteristik je viac živelné, než koncepčne premyslené. Sympatické je, že autori venujú veľkú pozornosť aj oblasti kultúrneho života, kde poskytujú čitateľovi niekde až detailné informácie. Aj tu je však vidno akúsi živelnosť –

[6] Slovenská republika 1939–1945. Chronológia najdoležitejších udalostí. Bratislava, Historický ústav SAV 2007, 182 s.

napr. pomerne rozsiahla informácia o živote a literárnom diele slovenskej spisovateľky Eleny Maróthy-Šoltésovej, ktorá zomrela viac ako mesiac pred vznikom Slovenského štátu. Na druhej strane napríklad čitateľ dostane len nekompletnú informáciu o nositeľoch štátnych cien za kultúru a vedu, ktoré boli udeľované každý rok 14. marca. Moje pripomienky ani tentokrát nechcú spochybniť úsilie autorov a výsledky ich práce. Napriek tomu sa domnievam, že sa tu premárnila jedna príležitosť pre podanie prehľadnejšieho a komplexnejšieho „kronikárskeho" obrazu dejín Slovenskej republiky z rokov 1939–1945. Pre bežného čitateľa tu chýbajú aj očakávané prílohy s menami členov vlád, Snemu Slovenskej republiky, Štátnej rady, najvyšších stranických orgánov, najvyšších funkcionárov centrálnych štátnych úradov atď. V literatúre kronikárskeho žánru sú takéto prílohy nielen žiaduce, ale aj veľmi prínosné.

Autormi tretej publikácie „kronikárskeho" žánru je sedem pracovníkov Historického ústavu SAV: V. Bystrický, M. Londák, E. Londáková, S. Michálek, J. Pešek, P. Petruf a S. Sikora. Kniha pod názvom *Rok 1968 na Slovensku a v Československu*[7] má síce jubilejný charakter, ale svojim obsahom spĺňa všetky náročné kritériá tohto žánru odbornej historickej literatúry. Jej úvod tvorí zasvätená štúdia S. Sikoru pod názvom *Čo predchádzalo roku 1968 na Slovensku a v Ceskoslovensku* (s. 9–42). Potom nasleduje podrobná chronológia udalostí, ktoré sa odohrávali na Slovensku, resp. v Československu v búrlivom roku 1968 od 3. januára až do 31. decembra 1968, resp. 1. januára 1969. Autori priam doslovne zo dňa na deň kronikársky zachytávajú udalosti, ktoré sa udiali v Československu a na Slovensku v tomto roku, nesúcom tiež magickú číslicu osem. Prirodzene, najviac pozornosti venujú politickému vývoju vnútri samovládnucej štátostrany – KSČ, no všímajú si aj iné spoločenské, hospodárske, kultúrne i športové udalosti, ktoré vtedy citeľne ovplyvňovali občanov a vyvolávali zaslúženú pozornosť, no aj obavy (diametrálne odlišne motivované) v zahraničí. Prednosťou textov je, že autori v nich podávajú „suché" fakty vyhýbajú sa lákavým prézentistickým hodnoteniam. Preto sa domnievam, že do chronologického prehľadu celkom nezapadá úryvok z memoárov Z. Mlynáře, Mráz prichádza z Kremla[8]. Tento apendix (s. 244–246) pôsobí v celej práci prinajmenšom neorganicky, cudzorodo. Autorom sa však adekvátne podarilo vyriešiť vzájomnú proporcionalitu dôležitých udalostí, ktoré sa odohrávali v roku 1968 v českých krajinách (hlavne v Prahe) a na Slovensku (predovšetkým v Bratislave). Prílohy práce tvorí literatura, z ktorej zostavovatelia publikácie čerpali, a menný register, v ktorej sú maximálne stručne identifikované jednotlivé osobnosti.

* * *

Takzvaná kronikárska historiografia (neviem, či je to celkom adekvátny, výstižný a správny termín pre vyššie spomínaný druh odbornej historickej literatúry) nie je v slovenskom dejepisectve nejakým úplne novým fenoménom. Podľa mojich informácii sa v súčasnosti rozpracúvajú už ďalšie publikácie tohto náročného žánru (encyklopedické slovníky a chronologické prehľady). O ich užitočnosti a využiteľnosti odbornou obcou i bežnými čitateľmi niet najmenších pochýb. Ide len o to, aby neboli robené až príliš na

[7] BYSTRICKÝ, V. a kol.: Rok 1968 na Slovensku a v Československu. Bratislava, Historický ústav SAV 2008, 308 s.

[8] MLYNÁŘ, Z.: Mráz přichází z Kremlu. Praha 1990.

„komerčnú objednávku", aby sa vyhli uponáhľanosti a z nej logicky vyplývajúcim nepresnostiam či koncepčnej neujasnenosti.

Ivan Kamenec

Blanka Soukupová: Velké a malé českožidovské příběhy z doby intenzivní naděje. Bratislava, Zing print 2005, 284 s.

Samotná autorka prezentuje už v úvode kľúčovú tému svojej monografie „jak se židé (Židé) za první republiky sebeprezentovali, jací byli skutečně a jak je viděli ti, kteří žili s nimi, nebo je obklopovali. To všechno je sledováno ve vztahu k vlasti, domovu, státu, jazyku, víře a cirkvi, politickým subjektům (...)".

Takýmto základným určením svojej témy pred seba postavila skutočne veľmi veľké množstvo problémov, ktoré by sa potom snažila nejakým spôsobom popísať, priblížiť, analyzovať. V tomto ohľade možno už v úvode povedať, že autorka sa rozhodla nepodávať ucelený text k danej téme, ktorý svojim rozsahom by mohol predstavovať aj niekoľkosto – či tisícstranový stranový opus, aj keby sa týkal „len" 20 rokov existencie I. ČSR. Dr. Soukupová obišla tento problém veľmi umne a rozhodla sa v ucelených kapitolách predstaviť jednotlivé základné „smery" židovskej orientácie v I. ČSR. Týmto prístupom na oveľa menšej ploche ale o to viac „koncentrovane" dokázala zachytiť a analyzovať základné problémy židovskej komunity v Čechách.

Takýto prístup autorky k danej téme pokladám za veľmi prínosný. Kapitoly sa takto čitateľné aj „sami osebe". Čitateľ môže takto v jednotlivých kapitolách získať svoj prehľad, ktorý hoci je zdanlivo „rozbitý" na jednotlivosti práve čitateľovi takouto formou umožňuje komplexnejšie uchopiť problém židovskej komunity v období I. ČSR. Takýto prístup možno považovať za veľmi prínosný a nakoniec ho možno považovať práve za pokus o historickú antropológiu, ako to v známej eseji naznačil aj van Dulmen. Snaha o esejistický prístup, ktorý autorka naznačuje a určite by ho zvládla oveľa lepšie, je „potlačená" rozsiahlou heuristikou, ktorou však dokazuje svoju rozsiahlu vedeckú akríbiu.

Autorka maľuje svoju historickú fresku I. ČSR cez zachytenie zmien v českej spoločnosti, ktoré sa udiali po vzniku národného štátu Čechov aj Slovákov a ktorý predstavoval inú „základňu" pre ostatné národy, národnosti i konfesionálne skupiny na jej území. Soukupová dostatočne kriticko-historicky zachycuje „príbeh tejto zasľúbenej zeme" v prvej kapitole nazvanej až poeticky „Nepohádkový příběh záslíbené země, která se stávala domovem".

Hneď v ďalšej kapitole „Alarmujúci příběh nejistoty a agresivity, ale i nadějný příběh lidského rozumu a slušnosti" veľmi úspešne analyzuje dobový český antisemitizmus a jeho prejavy. Treba povedať, že práve táto kapitola je najrozsiahlejšia a autorka ukazuje všetky možné (treba povedať, že politicky aj veľmi okrajové) skupiny, ktorých programom sa stal tento európsky fenomén. Pričom je veľmi dôležité, že ho zachytáva v prostredí parlamentnej demokracie a pluralitnej spoločnosti, takže môže veľmi jasne ukázať jeho hranice a medze, ktoré boli dané práve existenciou politickej demokracie I. ČSR.

Ďalšie kapitoly potom venovala problematike rozličných smerov v samotnej židovskej komunite v Čechách a to, či už v podobe asimilantov i sionistov. Aj v týchto kapitolách autorka dokazuje, že sa danou témou zaoberá dlhodobo a jej heuristiky (najmä rozsiahly časopisecký výskum) len podporujú jej závery.

Problém I. ČSR a z hľadiska postavenie židovskej komunity autorka spája (treba povedať, že logicky – bez akýchkoľvek umelých „zásahov") s osobou prezidenta T. G. Masaryka. Ak už v predchádzajúcich kapitolách (napr. pri sionistoch) naznačila zmeny postoja T. G. M., možno povedať, že dosť jasne podala tento problém a ukázala, že aj na „malej" ploche je možné nakresliť veľkú fresku.

Polemiku s autorkou by som naznačil v niekoľkých rovinách.

Už v úvode svojej práce (s. 7) autorka uvádza, že udalosť porovnateľná s rokom 1918 je až rok 1989. Oblúk, ktorý autorka načrtla je síce zaujímavý, ale ktovie či nie „pridlhý" či priveľký. Recenzent si v tomto ohľade dovolí polemizovať s autorkou a kladie otázku, či aj „nový začiatok" v roku 1945 nemôžeme či už z hľadiska historického ale aj antropologického chápať ako udalosť, ktorá má podobný charakter.

Ďalšia časť kritických poznámok sa týka problematiky Slovenska. Aj keď samotný názov práce je vymedzený ako „českožidovské" príbehy, predsa len na mnohých miestach sa autorka venovala židovskej komunite nielen v Čechách. Z toho pramenia aj niektoré pripomienky, ktoré si recenzent dovolil. Na druhej strane treba povedať, že aj autorka v svojom texte sa venuje niektorým problémom len okrajovo – predsa si recenzent myslí, že mohla zachytiť aspoň základné trendy, ktoré sa týkali židovskej komunity na Slovensku i Podkarpatskej Rusi. Potom by jej poznámky o týchto komunitách nevyznievali natoľko marginálne. Vo všeobecnosti možno povedať, že ak Soukupová uviedla údaje, ktoré sa týkajú napr. problematiky sionistov (s. 194) na Podkarpatskej Rusi, potom podľa recezenta mala aspoň načrtnúť tento problém aj v slovenskom prostredí.

Podobne, keď sa zaoberala problematikou povojnového antisemitizmu na Slovensku (s. 14–5), mohla si aspoň citovať rozsiahlu prácu Medveckého, ale napr. aj štúdiu K. Hradskej v Česko-slovenskej historickej ročenke (2001, s. 49–58). Autorka by v tejto ročenke našla aj iné texty, ktoré sa týkajú obdobia I. ČSR (napr. od K. Čapkovej, P. Svorca, L. Nesládkovej).

Podobne možno uviesť, že v kapitole o českom antisemitizme autorka uviedla aj príklady z okolitých štátov – napr. Rakúsko, Maďarsko, Nemecko, Rumunsko (s. 64–6), recenzentovi v tomto prípade „chýba" aspoň naznačenie tejto problematiky na Slovensku. Bolo by to zaujímavé aj z toho dôvodu, že by sa ukázalo aj v tejto problematike, že Slovensku a Čechy boli v tomto ohľade iné, a autorka mohla aspoň naznačiť rozličnú typológiu stereotypov antisemitizmu na Slovensku (oproti Čechám). Na druhej strane by sa ukázalo, že relevantná politická strana na Slovensku – HSĽS – „židovskú" kartu využívala v období predvolebnej agitácie, ale na regionálnej, či municipiálnej úrovni s politikmi zo židovskej komunity na Slovensku až do jesene 1938 bola ochotná spolupracovať.

Aj v kapitole o asimilantoch ani nenaznačila tento problém na Slovensku. Aspoň v poznámke mohla uviesť zmeny v židovskej komunite na Slovensku medzi rokmi 1918 až 1938 vo vzťahu k prihláseniu sa k národnosti (bližšie pozri NIŽŇANSKÝ, E.: Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte. Prešov 1999, s. 14–5).

Soukupovej monografia je veľmi jasnou ukážkou jej mnohoročného a hlbokého záujmu o danú tému, ktorý je spojený na jednej strane s rozsiahlou heuristickou základnou na druhej strane sa prejavuje v kultivovanom texte s premyslenými závermi, ktoré sú dôkazom spojenia metód sociálnej antropologie (až historickej antropologie povedané van Dulmenom) s metodami sociálnych dejín (napr. pri popisovaní zmien židovskej komunity v Čechách). Treba len privítať tento vyzretý pokus a nielen striktne vymedzený pohľad historika na problém židovskej komunity.

Eduard Nižňanský

Slovenská otázka dnes (ed. L. Szigeti). Bratislava, Kalligram 2007, 488 s., ISBN 80-7149-865-3

V apríli 1997, v čase, keď sa o Slovensku hovorilo ako o čiernej diere v Európe, keď bola doba demaršov a nebolo vidieť svetlo z mečiarovského tunela, keď vstup do NATO a do Európskej únie sa zdal ako niečo vzdialené a neskutočné, tak sa na Slovensku objavili dva časopisy. Jeden sa volal *Dilema* a vydával ho niekdajší federálny a potom slovenský veľvyslanec v Bukurešti a v Kišineve Milan Resutík a druhý sa predstavil pod názvom *OS* – občianska spoločnosť, ktorý začal vydávať niekdajší federálny veľvyslanec v Budapešti Rudolf Chmel. V úvodnom slove urobil takú sebareflexiu, ale nie seba, Slovenska, jeho nátury, ak sa dá tak povedať. Píše: „sme takí chorí na trvalý deficit hĺbkovej reflexie nášho historického vedomia a identity ľudskej, občianskej národnej, kolektívnej aj individuálnej. Aj preto nedokážeme primerane definovať svoje miesto v Európe strednej takisto ako v kontexte európskom či euroatlantickom a neviem takmer nič o svojej vlastnej geopolitickej váhe... Treba sa však zamyslieť, aký historický a pritomnostný zmysel má naše jestvovanie. Chmel pokračuje slovami: „my sa chceme o tento zmysel sporiť, o zmysel našich dejín i o to, ako sa má budovať náš štát, aké je jeho miesto v tomto priestore. O to, aký charakter má mať spoločnosť, v ktorej budú žiť naši potomkovia." Ako jeden z cieľov časopisu si predsavzal „pokúsiť o formovanie duchovnej tváre dnešného Slovenska. Chceme klásť otázky a hľadať odpovede, odpovede nie na jedinú pravdu. Chceme byť fórom občanov, ktorí nestratili záujem o osud spoločnosti, štátu, chceme byť akcelerátorom uvažovania o minulosti, prítomnosti ale najmä a predovšetkým – o našej budúcnosti."

Uplynulo desať rokov a vychádza kniha *Slovenská otázka dnes*, ktorá predstavuje výber úvah, ktoré sa za desaťročie 1997–2006 objavili v časopise OS. Publikované texty pokúšali sa reflektovať základný problém slovenského myslenia, nielen politického, na prelome tisícročí.

Kniha dokumentuje nielen zástoj jedného mienkotvorného periodika, pri uvažovaní o tejto slovenskej otázke otázok, ale aj jej širšie súvislosti národné a občianske, kulturne i konfesionálne, vnútropolitické aj medzinárodné, geopolitické, predovšetkým stredoeurópske.

Predstavené texty hľadajú odpoveď na večnú otázku o zmysle slovenských dejín, na ten večný zápas uzatvárania sa do seba a otvárania sa svetu, aký charakter má mať

slovenská spoločnosť, ako sa má budovať štát, aké je jeho miesto v tomto stredoeurópskom priestore.

Články neboli zostavené preto, aby ukázali zástoj a pripomenuli desaťročnú existenciu jedného časopisu, ale zostavovateľ ich považuje ako výzvu na trvalý dialog o smere slovenskej spoločnosti.

Šesťdesiat článkov či statí od štyridsiatich dvoch autorov, ktorí zastupujú takmer všetky spoločenské vedy od histórie, etnografie, sociológie, politológie až po filológiu, medzi autorov patria aj novinári a spisovatelia a určite som nejaký obor vynechal, predstavujú to najlepšie čo v danej dobe na Slovensku k sledovanej téme vyšlo.

Výber týchto statí je neobyčajne významný kultúrny čin. Vytvoril knižku textov, ktoré by ležali roztrúsené v desiatich ročníkoch časopisu, a niektoré z nich by nezaslúžene zapadli len preto, že to či ono číslo, kde boli uverejnené, čitateľ nedostal do rúk. Táto kniha môže ležať ako breviár na nočnom stolíku, lebo je inšpirujúca, kladie otázky a provokuje myslieť.

Mala by byť aj výzvou k ďalším výborom, vo svete je to zvykom a niektoré návyky je užitočné preberať.

Vojtech Čelko

I. Kamenec – J. Hlavinka: Spory o biskupa Vojtaššáka. Politické a spoločenské aktivity Jána Vojtaššáka v rokoch 1938–1945. Bratislava, Dokumentačné stredisko holokaustu 2008, 63 s.

Skúsený historik Kamenec spojil svoje sily s mladým, začínajúcim historikom Hlavinkom, aby sa pokúsili svojou neveľmi rozsiahlou štúdiou prispieť k pochopeniu politickej aktivity a jeho vzťahu k Židom, jedného zo slovenských biskupov v čase II. svetovej vojny. Pokladám ich snahu za veľmi dôležitú i prínosnú, pretože vychádza zásadne z princípu vedeckého prístupu a kritickej analýzy prameňov zo štátnych archívov. Ich práca bázuje na zásadne iných princípoch historikovej práce ako doteraz publikované práce (napr. zborník CHALUPECKÝ, I.: Spišský biskup Ján Vojtaššák. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie konanej dňa 9. mája 2001 na Katolíckej univerzite v Ružomberku. Studia Theologica Scepulsia VI. Spišská kapitula – Spišské Podhradie 2003).

Je potrebné už na začiatku povedať, že dobové dokumenty Spišského biskupstva im neboli sprístupnené. Toto však nie je chybou autorskej dvojice a cirkevné inštitúcie musia sa sami konečne odhodlať umožniť výskum nielen nimi vybraným historikom. Toto zdôrazňujem preto, lebo nielen biskup Vojtaššák ale aj iní katolícki farári boli za slovenského štátu politicky aktívni, a preto je takýto výskum potrebný, resp. nevyhnutný na pochopenia postojov katolíckej cirkvi v tejto extrémnej situácií v čase II. svetovej vojny. Pripomienka o chýbajúcom výskume dokumentov cirkevnej provenience teda nemôže ísť na konto obidvoch historikov, ale je dôkazom neschopnosti cirkevných inštitúcií sprístupniť archívy. Nakoniec možno všeobecne k tomuto problému povedať, že žiaden slovenský historik doteraz necitoval listy, ktoré biskupom (včítane Vojtaššáka) poslal pápež Pius XII

ako duchovným. Poznáme len časť diplomatickej korešpondencie, ktorá bola publikovaná (napr. KAMENEC, I. – PREČAN, V. – ŠKORVÁNEK, S. Vatikán a Slovenská republika /1939–1945. Dokumenty. Bratislava 1992). Podľa vedomostí autora tejto recenzie boli vydané len listy Pia XII., ktoré počas II. svetovej vojny poslal nemeckým biskupom.

Samotná práca má 5 kapitol, ktoré na seba chronologicky, resp. tematicky nadväzujú.

V prvej kapitole sa autorská dvojica zamýšľa nad otázkou vstupu biskupa Vojtaššáka do politiky. Prichádzajú k záveru, že Vojtaššák prijal obdobie autonómie i samotný slovenský štát s radosťou. Recenzent si však mysli, že všeobecné úvahy historikov, že biskup bol „nevdojak vtiahnutý do politiky na strane vládneho režimu“ (s. 7) nie je možné jednoznačne prijať. Každý človek – i biskup musí aj pri vstupe do politiky prejaviť svoju vôľu, záujem. Podľa recenzenta Vojtaššák naopak do politiky vstúpil s tým, že to chcel. Nakoniec môžeme uviesť aj iné prípady. V roku 1942 (resp. 1943) zo Snemu SR odchádzali poslanci-katolícki kňazi, na základe rozhodnutí svojich biskupov, lebo z každej diecézy mal ostať len jeden poslanec-katolícky kňaz. V tomto ohľade napr. katolícky kňaz F. Jankovič z Banskej Štiavnice sa snažil aj napriek tomuto rozhodnutiu biskupa ostať v politickom živote a nechať si post poslanca. Biskup Jantausch mu však nedal povolenie. Vojtaššák si musel teda veľmi dobre uvedomovať, aká bola situácia. Funkciu v Štátnej rade prijal, keď už bola vojna. Nakoniec ako biskup nielen prijal politickú funkciu, ale v politike ostal až do konca.

Keď sa autori v tejto časti svojej práci zaoberali problematikou pastierskych listov, napísali: „ktoré mali po verbálnej stránke vždy pokojný, skôr zmierlivý tón“. Recenzent si to nemyslí – napr. v apríli 1942 uverejnený list „Katolíckej verejnosti“ vychádzal z klasického antijudaizmu, hoci bol vydaný v čase deportácií. A nemožno povedať, že by práve tento list mal „zmierlivý tón“. Aj keď vieme, že tento list nebol oficiálnym pastierskym listom.

Ak chceli autori v svojej práci prezentovať známy pastiersky list z jesene 1941 (s. 7–8), ktorý sa týkal kritiky prijatia rasistického nariadenia 198/1941 SI. z. (tzv. židovského kódexu), potom mohli aspoň glosovať aj ďalšie pastierske listy, ktoré sa týkali židovskej otázky – aj keď ich biskup Vojtaššák len podpísal.

V druhej kapitole autori vykresľujú Vojtaššáka ako člena Štátnej rady, v ktorej pôsobili aj ďalší katolícki kňazi (J. Pöstényi, A. Marsina a J. Kovalík). Aj keď tento orgán bol len poradným orgánom, jeho existencia je veľmi dôležitá, keďže členmi Štátnej rady boli predseda vlády i viacerí ministri, členovia snemu ako aj ďalšie osobnosti. Zachované zápisnice a stenografické záznamy zo zasadnutí umožnili autorom dostatočne rekonštruovať vystupovanie Vojtaššáka v tomto orgáne.

Nasledujúca kapitola je venovaná postojom biskupa k „riešeniu“ židovskej otázky. Vystupujú s tvrdením, že: „Pravdepodobne aj on bol v tejto otázke – podobne ako značná časť spoločnosti – determinovaný niektorými všeobecne zaužívanými a historicky hlboko zakorenenými stereotypmi, ktoré sa v príhodných situáciách či súvislostiach pretransformovali a konkretizovali do viac alebo menej intenzívnych prejavov antisemitizmu.“ (s. 17)

Reakcie biskupa Vojtaššáka v Štátnej rade potom analyzujú vo vzťahu k tým problémom minoritného židovského obyvateľstva na Slovensku, s ktorým sa Štátna rada

zaoberala, o ktorých problémoch diskutovala. V tomto ohľade autori urobili veľmi podrobnú analýzu zasadnutí, ktoré sa týkali problematiky Židov (arizácií, deportácií, pracovných táborov a iných problémov). Vždy sa snažili zaznamenať vystúpenia biskupa, z ktorých by mohli urobiť určité závery. Recenzent plne súhlasí s ich tvrdením, že: „J. Vojtaššák plne súhlasil s dobovým vládnym ‚riešením' židovskej otázky, s vyradením židovských občanov z verejného a hospodárskeho života, aj keď mal námietky voči viacerým drastickým metódam vládnej politiky – no iba vtedy, ak sa dotýkali konvertitov." (s. 20)

Kamenec a Hlavinka sa nevyhli ani analýze veľmi kontroverzného zasadnutia Štátnej rady 26.3.1942, na ktorom síce odznel referát A. Morávka o priebehu arizácií, ale Štátna rada diskutovala o problematike deportácií Židov zo Slovenska, ktoré práve deň predtým začali prvým transportom mladých žien a dievčat z Popradu do Osvienčimu. Nakoniec sa k tomu problému vyjadril aj Vojtaššák: „Stanovisko mojej cirkvi nemôže byť iné, ako to, že tí židia, ktorí sú už pokrstení dávno, pred rokmi z úprimného presvedčenia náboženského zo svojho židovstva, že tí majú byť celkom ináč pokladaní a nesmú byť vzatí pod to znenie Kódexu, ako ostatní. (...) Nám bolo povedané, že na týchto ohľad bude braný, ale vyvezení budú. Budú osve, budú mať svoje školy, svojich duchovných. Či sa to stane, neviem o tom nič povedať. Uspokojuje nás, lebo nám to povedali. Ktorí sa aj dneska pridržujú toho pilne, stali sa krstom kresťania, tých prosím rozlišovať." (s. 22) Samotné slová biskupa hovoria sami za seba.

Autori sa snažia zaoberať aj problémom informovanosti slovenskej verejnosti o tom, čo sa stane so Židmi po deportáciách. V tomto ohľade recenzent chce len pripomenúť publikované dokumenty, ktorých autorom je zástupca Vatikánu Burzio. Tento už 27.10.1941 na základe informácií od biskupa Buzalku napísal do Vatikánu, čo sa deje na východnom fronte (vraždenie Židov – pozri Vatikán–Slovenská republika, s. 71–2). V marci 1942 potom Burzio rovno napísal: „Deportácia 80 000 osôb do Poľska napospas Nemcom sa rovná odsúdeniu veľkej ich časti na istú smrť." (Vatikán–Slovenská republika, s. 80, dok. 46). Vatikán sa dokonca o veci znovu informoval pred deportáciami 11.3.1942 (dok. 48). Ak teda Burzio mal takéto informácie od slovenských cirkevných kruhov, potom je skutočne otázne či ostatní – včítane biskupa Vojtaššáka nevedeli nič, alebo nič nechceli vedieť.

Autori sa venujú aj neskoršiemu problému – udaniu žida A. Lörincza zo Spišského Podhradia biskupom Vojtaššákom na zasadnutí Štátnej rady vo februári 1943. Jednoznačne vyvrátili predchádzajúce tvrdenia, že menovaný bol už predtým deportovaný do pracovného tábora k Novákom. Ich výskum jasne ukázal, že to bolo až po intervencii biskupa na zasadnutí ŠR, na ktorej sa zúčastnil vedúci XIV. oddelenia MV A. Vaško.

V tejto časti svojej analýzy spomenuli aj autori problém, ktorý sa doteraz objavuje v rozličných modifikáciách. List biskupa Vojtaššáka, ktorým mali byť zastavené transporty. Predovšetkým museli autori znovu konštatovať, že nikto takýto list doteraz neuverejnil, ani z neho priamo necitoval. Podľa rozporuplných informácií (napr. svedectvo A. Macha) nie je jasné, či mal byť napísaný v roku 1942, alebo až v roku 1943, kedy sa uvažovalo o obnovení deportácií. Kým tento list nebude publikovaný – resp. sprístupnený historikom i verejnosti, zbytočne budú vznikať rozličné „mýty" o jeho existencii a úlohe, ktorú zohral. Nakoniec k podobnému záveru dospeli aj autori.

Za veľmi dôležitú pokladám štvrtú kapitolu, v ktorej autori analyzujú problém arizácií baldovských kúpeľov spišským biskupstvom, na čele ktorého stál J. Vojtaššák.

V tomto ohľade autori predložením množstva dokumentov jasne dokázali, že sa jednalo o arizáciu a nie mnohokrát doteraz opakované tvrdenia, že išlo o dražbu zadlženého podniku (viď spomínaný zborník Chalupecký a kol.). Autori jasne dokázali, že arizácia židovského podniku Ing. Ladislava Frieda bola ukončená rozhodnutím Ústredného hospodárskeho úradu (ďalej ÚHÚ) z 28. 3. 1942, kedy spomínaný úrad Rozhodnutím č. 66.543/III/ /A-7/1941 nariadil: „prevod podniku Žida ‚Kúpele Baldovce, majiteľ Ing. Ladislav Fried, obchod ‚Baldovskou' minerálnou vodou' do vlastníctva ako prevoditeľa na Rímskokatolícke spišské biskupstvo, zastúpené Jánom Vojtaššákom, biskupom spišským obyvateľom v Spiš. Kapituli, p. Spišské Podhradie ako prejímateľa" (rozumej arizátora – E. N. – s. 37). Aktívnu úlohu Vojtaššáka dokázali autori viackrát prostredníctvom analýzy viacerých listov, ktoré v procese prípravy arizácie napísal ÚHÚ. Napr. 16. 11. 1941 poslal biskup list A. Morávkovi, predsedovi ÚHÚ, v ktorom môžeme čítať: „(...) Slovutný pán predseda! Spišské biskupstvo chce arizovať t. zv. kúpele BALDOVCE /p. Spišské Podhradie, pol. okres Levoča/, ktoré sú majetkom Žida ing. Ladislava Frieda, t. č. v Palestíne bývajúceho, a na ktorého je uvalená dočasná správa. (...)" (s. 36). Samotné spracovanie tejto kapitoly – včítane polemiky s doterajšími tvrdeniami Chalupeckého pokladá recenzent za veľmi presvedčivé a historicky, resp. dokumentačne jasne zdokumentované.

Kniha je doplnená obrazovou prílohou a niektoré dokumenty sú vydané ako faksimile.

Recenzent by si dovolil poznamenať, že autori mohli siahnuť aj po knihe od Waltera Brandmullera: Holocaust in der Slowakei und die katholische Kirche. Neustadt an der Aisch 2003. Jej význam je podčiarknutý tým, že tento historik-medievalista stojí blízko dnešnému Vatikánu a hoci neovláda slovenský jazyk zasiahol do interpretácie holokaustu na Slovensku, pričom sa nechal ovplyvniť neonacionalistickými a neoľudáckymi koncepciami.

Pokladal by som za prínosné, kedy autori uviedli v citáciách ako jednotlivé problémy (napr. problém slovenského antisemitizmu) glosoval samotný Vojtaššák v svojich pamatiach. Upozorniť nato by mohli čitateľa aj vtedy, keď na konkrétny problém (problémy) vo svojej biografií vôbec nereagoval.

Z hľadiska fakticity si dovolím doplniť niektoré tvrdenia autorov. Za dôležité pokladám uvedenie faktu, že biskup Vojtaššák bol členom Hlinkovej gardy. „Po J. E. spišskom biskupovi Jánovi Vojtaššákovi, vstúpil do Hlinkovej gardy aj J. E. nitriansky biskup dr. Karol Kmeťko." (In: Gardista, Vianoce 1939.)

Kniha je napísaná kultivovaným spôsobom a výborným jazykom. Dúfam, že táto rozsahom neveľká práca môže vyvolať diskusiu o problematike postavenia katolíckej cirkvi v čase existencie slovenského štátu i aktivít jednotlivých členov kléru.

Eduard Nižňanský

Eduard Goldstücker: Vzpomínky 1913–1945. Praha, G plus G, 2003, 150 s., ISBN 80-86103-63-3
Eduard Goldstücker: Vzpomínky 1945–1968. Praha, G plus G, 2005, 187 s., ISBN 80-86103-87-0

Sú knihy, ktoré síce vyšli pred niekoľkými rokmi, ale nejako sa nedostali do pozornosti recenzentov a vzhľadom na to, že vyšli aj v pomerne malom náklade je treba opätovne na ne upozorniť. Pražské vydavateľstvo G plus G nepatrí k veľkým vydavateľstvám, ale jeho edičná činnosť je jasne profilovaná. Obohatilo spomienkovú literaturu o zaujímavé slovacikum, aj keď napísané v češtine. Vydalo dva diely spomienok Eduarda Goldstückera, významného židovského intelektuála, oravského rodáka, ktorý nakoniec sa stal českým germanistom, literárnym historikom, kritikom, diplomatom a vysokoškolským učiteľom. Len niekoľko údajov na priblíženie jeho osobnosti. Narodil sa 30. mája 1913 v Podbieli na Orave a zomrel 23. októbra 2000 v Prahe. Po maturite na košickom gymnáziu študoval na FF UK v Prahe, publikoval v komunistickej tlači. V roku 1939 odišiel z politických a rasových dôvodov do exilu. V rokoch 1940–42 pokračoval v štúdiu v Oxforde, 1943–51 pôsobil v československých diplomatických službách. V roku 1951 zatknutý, o rok neskôr odsúdený k doživotnému v väzeniu, zmiernenému na dvadsaťpäť rokov. V roku 1955 prepustený a rehabilitovaný. 1956–1969 vedúci katedry germanistiky, profesor nemeckej literatúry na FF UK. V 1968 predseda Zväzu československých spisovateľov, 1968–69 poslanec ČNR. Čelný predstaviteľ demokratizačného procesu 1968. Od augusta 1968 sa zdržiaval väčšinou v cudzine. V rokoch 1969–80 profesor v univerzity v Sussexu. Pri Brightone vo Veľkej Británii. Svoj vedecký záujem sústredil na pražsku nemeckú literatúru. Organizoval kafkovskú konferenciu v Liblicích v roku 1963, ktorá bola po roku 1970 označovaná za začiatok nástupu kontrarevolučných síl v ČSSR. Do Prahy sa vrátil v roku 1991. V Británii začal písať svoje spomienky. Ich prvú časť dokončil a česky vyšli v roku 2003. Druhá časť spomienok obsahujúca roky 1945–1968 zostala nahovorená na magnetofónových kazetách a k vydaniu ich po autorovej smrti pripravili jeho dcéry Anna Grušová a Helena Vávrová.

Vo svojich spomienkach Eduard Goldstucker spomína na rodnú Oravu, detstvo chudobného židovského chlapca, ktorého otec zomrel na následky neliečenej malárie, získanej v albánskych močiaroch v rokoch prvej svetovej vojny. Matka sa snažila dať svojim dvom deťom (jedna sestra zomrela ako šesťročná) vzdelanie, aj keď sa musela rodina veľmi uskromňovať. Eduard začal študentské roky na nižšom gymnáziu v Trstenej. Píše o židovských zvykoch, ktoré sa v rodine dodržiavali, ale uvádza aj prejavy antisemitizmu, ktorý poznal už v detstve. Najstaršia sestra Johanka skončila nemeckú obchodnú školu v Kežmarku a po krátkom zamestnaní v Podbieli sa s ňou matka i s bratom odsťahovali do Košíc. Studentský život na košickom reálnom gymnáziu, ktoré v tom čase bolo počtom žiakov najväčšie v republike, priniesol aj prvé funkcie ambiciózneho mládenca. Angažoval sa v židovských študentských spolkoch, občas aj napísal do niektorého z mládežníckych časopisov. V Košiciach poznal aj Martu Borčovú, svoju budúcu manželku. Tento vzťah, ktorý trval až do jej smrti v roku 1996, obsiahol neuveriteľných päťdesiat sedem rokov. Po maturite si Eduard (napriek želaniu matky, ktorá chcela pre syna niečo praktického), presadil štúdium romanistiky a germanistiky v Prahe. Vďaka štipendiu krajinského úradu v Bratislave mal prvé obdobie štúdia zabezpečené a ako mnohí slovenskí študenti našiel svoje ubytovanie na legendárnej Štefánikovej (dnes Alšovej) koleji. Pre

zaujímavosť dodáva, že bol prvým židovským obyvateľom tohto internátu. Na stránkach knihy sa odvíjajú deje ktoré zmietali vtedajšou študentskou spoločnosťou – boj o insígnie, aktivíty vznikajúceho Národního sjednocení. Objavujú postavy známe z neskorších politických dejov – Josef Gutman, August Schramm, Ervín Polák, Gustáv Husák, Josef Smrkovský, zo staršej generácie Bohumír Smeral, ale aj vedúci funkcionári Komsomolu Kosarev, Čemodanov, ktorí krátko na to zahynuli v čistkách roku 1937. Nechýba ani Iľja Erenburg, ktorý často chodieval na Slovensko, kde mal priateľov medzi tamojšími intelektuálmi. Na stránkach knihy sa pri popisovaní udalostí polovice tridsiatych rokov začínajú objavovať určité Goldstückerove pochybnosti o správnosti straníckej linie. S múdrosťou človeka, ktorý poznal výšiny i pády, sa vyrovnáva so svojou ľavicovou minulosťou. Píše o neuveriteľnom nadšení, ktoré v ňom vyvolala cesta do Sovietskeho zväzu a dodáva: „čím je víra silnější, tím více snižuje schopnost nepředpojatého rozumového usuzování".

Praha tridsiatych rokov v jeho spomienkach je svet kultúry – divadlá, výstavy, aktivity Denisovho ústavu, Bertolt Brecht–Klubu, skvelí vysokoškolskí učitelia – Václav Tille, Otakar Fischer, F. X. Šalda a ďalšie mená, ale na druhej strane píše aj o organizovaní pomoci utečenom z hitlerovského Nemecka, akciách na obranu Československa pred ohrozením nacistami. Po okupácii zvyšku Československa nasleduje komplikovaný útek rodnou Oravou do Poľska. Tamojšie začiatky emigrácie, stretnutie a zaujímavá charakteristika básnika Jiřího Taufera, neskoršieho z najvýznamnejších českých stalinistov, ale i normalizátorov. Spomína na pomoc priateľa zo študentských spolkov Pavla Kavana, k získaniu britského víza. Aj v tom je možné vidieť vysvetlenie niektorých udalostí, ktoré nasledovali v povojnových rokoch, i neskoršie Goldstückerove patrónovanie syna svojho zomrelého priateľa, neskoršieho kontroverzného sociálnodemokratického politika. V rokoch anglickej emigrácie sa počas štúdia v Oxforde angažoval v študentskom hnutí. Dnes už málokto vie, že to bola jeho myšlienka sláviť 17. november ako Medzinárodný deň študentstva. Prvý diel knihy končí Goldstuckerovým vymenovaním za vyslaneckého tajomníka do Paríža v roku 1944.

V doslove k prvému dielu knihy nedávno zosnulá Lenka Reinerová – posledná pražská nemecká židovská spisovateľka vysvetľuje čitateľovi genézu českého vydania knihy.

Druhý diel je zakončený doslovom autorových dcér, ktoré vysvetľujú prípravu knihy, ktorú autor už nemal možnosť sám redigovať. Popisujú v ňom osudy svojho otca po roku 1968 až do jeho smrti v roku 2000

Spomienky na roky 1945–1968 zachytávajú obdobie Goldstückerovho pôsobenia v diplomatických službách, jeho návrat do Prahy na ústredie. Situáciu na ministerstve zahraničných vecí, ale aj v československej spoločnosti. Autor opisuje a charakterizuje mnohé postavy ako boli Vlado Clementis, Jan Masaryk, Viliam Široký, ale aj Rudolf Slánsky, Rudolf Geminder alebo pre mnohých málo známy Goldberg Zoltán alias Zdeněk Toman, o ktorého osudoch bola nedávno publikovaná štúdia v Ústave pre dokumentáciu a vyšetrovanie zločinov komunizmu. Nasleduje menovanie do Izraela, kde sa Eduard Goldstucker stáva prvým československým vyslancom. Opisuje peripetie svojho pôsobenia v dobe, keď začína Stalinom inšpirovaný antisemitizmus, ktorému verne sekunduje aj československé vedenie. Pozoruhodná je jeho poznámka, že príchod Goldy Meierovej do Moskvy ako prvej izraelskej veľvyslankyne v Sovietskom zväze a jej prijatie sovietskymi židmi, spôsobilo zmenu Stalinovej vlády k židovskému štátu a k Židom ako takým.

Neobyčajne pútavé je Goldstuckerovo zachytenie atmosféry okolo zatýkania ľudí neskôr aktérov najväčšieho procesu so špičkami komunistickej strany – Rudolfom Slánským a jeho spoločníkmi, do ktorého bol aj on vtiahnutý. Otrasné sú jeho zážitky nielen z doby prípravy procesu, ale aj neskoršieho väznenia či už išlo o Pankrác, Leopoldov, alebo Jáchymov. Po prepustení a rehabilitácii sa splnila Goldstückerova túžba o ktorú usiloval už v rokoch diplomatickej služby, učiť na vysokej škole. Začína na katedre germanistiky Filozofickej fakulty, kde sa postupne stáva docentom, profesorom, nakoniec aj prorektorom Karlovej univerzity. Píše o budovaní modernej germanistiky, ale aj o príprave a vyznení Kafkovej konferencie v Libliciach v roku 1963. Spomienky dávajú odpoveď ako to bolo s prípravou konferencie, lebo ešte aj tento rok pri štyridsiatom piatom výročí od jej konania, na opakovanej konferencii, si mnohí prisvojovali zásluhy o jej vtedajšie organizovanie. Úspech máva veľa otcov a často vyhrávajú aj tí, ktorí mali to šťastie, že iných prežili a ostatní uveria ich interpretácii. Záverečné kapitoly sú venované Goldstückerovej činnosti vo Zväze Československých spisovateľov a jeho angažovaní v roku 1968. To bolo príčinou aj jeho odchodu do emigrácie, pozbavenia slovenského poťažne československého občianstva a odsúdenie na život v emigrácii. Ako je možné dočítať sa v doslove, ktorý je akýmsi epilógom Goldstuckerovho života, aj po penzionovaní sa venoval prednášaniu a svojej najväčšej láske pražskej nemeckej literatúre.

Autorky doslovu sa zmieňujú o jeho návrate do vlasti v roku 1990, ale nezabúdajú spomenúť, že napriek všetkým otcovým zásluhám, v novej dobe sa na neho dívali ako na „osemašesťdesiatnika" a napriek dobrej fyzickej a psychickej forme nemal príležitosť pôsobiť na filozofickej fakulte, ako povodne očakával. Zahraničie si ho viac cenilo, ako domáci.

Rád by som pripojil pár osobných poznámok k profesorovi Goldstückerovi, ktorého som prvýkrát uvidel vo funkcii prorektora Karlovej univerzity vo veľkej posluchárni na Filozofickej fakulte tesne po Strahovských udalostiach na jeseň 1967. Jednoznačne ich vysvetľoval ako šlendrián a odsudzoval neprimeraný zákrok policie proti študentom. K osobnému zoznámeniu prišlo za pár mesiacov v rámci televíznej diskusie so študentmi vysielanej k dvadsiatemu výročiu februárových udalostí roku 1948, ktorej som sa zúčastnil. Nasledovalo stretnutie v Trenčíne v Kultúrnom dome závodu Merina, v polovici augusta 1968, kam som ho prišiel pozdraviť aj s mojim otcom. Profesor Goldstucker hovoril na verejnom aktive pred pripravovaným mimoriadnym zjazdom Komunistickej strany Československa. Potom môj telefonát zo Západného Berlína do Brightonu v decembri 1968, kde po auguste 1968 pôsobil ako hosťujúci profesor. Vtedy možnosť jeho emigrácie mi ani neprišla na um. Keď vo februári 1969 prišiel Eduard Goldstücker nakrátko do Prahy, aby zložil sľub poslanca Českej národnej rady, na FFUK ho sprevádzal Václav Slavík, vtedajší člen ÚV KSČ. Dostal som od neho na kolej Větrník odkaz, že by ma profesor rád videl. Ponáhľal som sa na stretnutie na katedru germanistiky, aby som mu stisol ruku. Netušil som, že do ďalšieho stretnutia uplynie viac než dvadsať rokov. Ale zaujímavejší bol príbeh z mája roku 1993. Vtedajší riaditeľ Goetheho inštitútu v Prahe Dr. Jochen Bloss, s ktorým som bol v priateľských stykoch, ma požiadal, či by som nevedel zohnať nejakú slovenskú krojovanú skupinu, ktorá by profesorovi Goldstückerovi zahrala a zaspievala k jeho osemdesiatinám. Nebol to problém, lebo Dom slovenskej kultúry, v ktorom som vtedy pracoval, mal svoj vlastný folklórny súbor Limbora a požiadal som jeho členov o vystúpenie. V budove Goethe inštitútu na Smetanovom nábreží, kde prebiehala oslava osemdesiatin, sa striedali rečníci, záverom bol prečítaný telegram jubilantovi od prezidenta

Richarda von Weizsäckera. Na to Dr. Bloss ako moderátor slávnosti povedal, že teraz príde ešte jedno prekvapenie. Prof. Goldstucker sa čudoval a dodal, čo už to môže byť za väčšie prekvapenie ako telegram od nemeckého prezidenta? Dr. Bloss ako v rozprávke trikrát zatlieskal rukami a zo zadných dverí v kroji prichádzali Marienka Miňová hrajúca na harmonike sprevádzaná spievajúcim Jarkom Miňom a ešte tromi ďalšími krojovanými postavami. Prof. Goldstucker prekvapene zvolal: „Deti moje, odkiaľ ste, z Detvy?!" Niet divu, keď videl na Jarkovi „holopupkársky" kroj. Nasledovalo niekoľko slovenských pesničiek. Marienka vyzvala pán profesora do tanca, prítomná pani Marta Goldstuckerová sa Jarkovi Miňovi na tanec ospravedlnila. Bolo to prekvapenie o ktorom nikto okrem zasvätených nevedel. Stretol som sa potom ešte niekoľkokrát s profesorom Goldstuckerom a vždy mi pripomínal, akú radosť mu urobilo vystúpenie Limbory pri jeho osemdesiatke.

Vojtech Čelko

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Osmnáctý liberecký seminář

Osmnáctý ročník česko-slovenského historického semináře v Liberci hledal pro jubilejní tématiku Pražského jara 1968 zvláštní tematické vymezení. Našel je ve studiu sporů, které během této bouřlivé a jedinečné doby vznikaly, a v pozdějších i dnešních sporech o ní, o její profil, směřování, aktéry, smysl. Seminář určený učitelům dějepisu a občanské výchovy, historikům a archivářům tradičně výtečně uspořádala ve dnech 21.–22. srpna 2008 katedra historie Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity vedená Miloslavou Melanovou. Spolupořadatelem byla Vzdělávací nadace Jana Husa, odbornou patronaci zajišťovala Česko-slovenská komise historiků a záštitu převzal hejtman Libereckého kraje Petr Skokan. Seminář měl plnou podporu vedení Univerzity a Fakulty, jejichž nejvyšší funkcionáři ho také uvedli. Mezi téměř osmdesáti účastníky byli i učitelé ze Slovenska. Větší mohl být zájem pedagogů českých, stále se však ukazuje, že nové dějiny jsou pro mnohé historickou látkou, k níž „rádi" ve výuce nedospějí a proto si ji nemusí blíže osvojovat. Domnívají se, že jejich interpretace je ještě příliš v pohybu, než aby mohla být obsahem výuky. Interpretace dějin je však stále v poznávacím pohybu, i školní dějepis by s tím měl počítat. Potěšilo však, že semináře se účastnili hojně i mladší učitelé a historici. Seminář se vyznačoval přátelským pracovním ovzduším, pamatoval i na diskusi a menší příspěvky.

V prvním referátu představil Miroslav Kusý své uvažování a svou publicistiku na jaře 1968. Souvisela s ujasňováním pojmů demokracie a demokratizace. Úvahy směřovaly k „demokratickému socialismu", ale tento termín se nesměl používat, kryl se heslem „socialismus s lidskou tváří". Demokratizace předpokládala oddělování komunistické strany od státu, rehabilitaci Národní fronty, renesanci zastupitelských orgánů, novou ekonomickou soustavu, federalizaci státu. Kardinální otázkou bylo, zda bude připuštěna opozice. Kusého publicistika definovala některé ze soudobých problémů, s řešením měla přicházet politika. Zůstává historiografickým úkolem detailněji zkoumat, jaké odpovědi vyslovovala a jaké postoje zaujímala.

Vilém Prečan připomněl, že Pražské jaro má plno definic, což ostatně stvrdila i diskuse po jeho úvahovém referátu. Politická „jarní" doba podle něho trvala až do léta 1969. Vyvolala ji krize systému, do níž se promítlo i plno krizí předcházejících dílčích. Zvlášť významné bylo probouzení nezávislé veřejnosti: nevěděla ovšem, do čeho se pouští. Zapůsobila Novotného snaha o politickou odvetu, veřejnost vyburcovala. Podstatné bylo uvolnění cenzury, dalo politickému životu pohyb. V. Prečan pojednal také o mezinárodních souvislostech Jara, byl jím citelně zasažen sovětský blok a vznikala solidarita s Československem.

Vladimír Goněc analyzoval citlivou tématiku federalizace a trendů v politickém systému. Do něho chtěly vejít další strany, vznikaly jejich zárodky. Znamenaly jeden z přesahů Pražského jara ve směřování k otevřené společnosti. Federace jakožto reálná federace mohla jít jen za hranice komunistických schémat, k nimž naopak patřilo dokonce splývání národů. Některé české návrhy se s komunistickým schématem rozešly, podmínky k realizaci však chyběly (nedostávali se ani ústavní právníci). Federace nedokáže fungovat jako dvoučlenná, v takovém případě by se jednalo o dualismus.

Jan Rychlík hned navázal referátem o deformacích československé federace a o jejím vývoji. Slovenská reprezentace chtěla o slovenských záležitostech rozhodovat sama, prakticky tedy směřovala k vlastnímu státu. Prosadila i svůj návrh jako federativní zákon, který vznikal v určitém vyjednávacím napětí. Na jeho základě byla pak sice zřízena Česká Národní rada, ale ustavující sjezd české komunistické strany se nekonal. Během roku 1970 už docházelo k revizi federace, která se ještě více přibližovala sovětskému vzoru.

Juraj Marušiak charakterizoval politické ovzduší druhé poloviny šedesátých let a doby následné. I uvnitř oficiální struktury se vytvářely alternativy působící na liberalizaci autoritativního režimu Referent připomněl ohlas Richtovy Civilizace na rozcestí a publicistiky Svitákovy a Šimečkovy. Slovenská reprezentace se v roce 1968 soustřeďovala hlavně na národní státnost, zájmy a potřeby federace ji příliš nezajímaly. Stranicko-ideologický normalizační dokument Poučení z krizového vývoje znemožnil už jakékoliv diskuse. Postupně vytvářeny disent představoval především morální protest a v tomto duchu působil.

Jitka Vondrová detailněji vylíčila střety v komunistické straně po lednu 1968. Dva hlavní proudy byly původně v rovnováze, reformistům pomohlo zrušení cenzury a tlak společnosti. Vývoj v ní však ohrožoval politický systém. Neměl se měnit, na tom A. Dubček v květnu stranu sjednotil, vzápětí se však rozpor s veřejností znovu otevřel. Pokračovala i diferenciace ve straně, nejradikálnější bylo pražské vedení. Z mocenské síly se KSČ proměňovala v politickou stranu. Na podzim 1968 byl však tento vývoj zastaven.

Michal Štefanský přiblížil hlavní konfliktní situace ve vztazích mezi Moskvou a Prahou. Otevřely se už v únoru 1967, kdy chtěl Brežněv umístit sovětská vojska v Československu. Nástup Dubčeka nebyl s Moskvou konzultován, pro ni se ale zprvu nezdál nepřijatelnou volbou. Zanedlouho přišly spory, v nichž se mj. rodila Brežněvova doktrina omezené suverenity socialistických zemí. Od jara 1968 se v Moskvě myslelo na vojenský zásah, který byl připraven na konec června. Ještě se naskytla možnost jednání (Čierna), za dva týdny ale padlo rozhodnutí udeřit.

Československou armádu v roce 1968 představil Daniel Povolný. Analyzoval její národnostní skladbu, plánovaný počet Slováků v důstojnickém sboru nebyl na slovenské straně naplňován. V roce 1968 chystala sovětská armáda zásah v Československu od února, třikrát byl blízko, počátkem května, za červnového cvičení Šumava a koncem července. Závěrečná velitelská porada před úderem se konala 18. srpna. V diskusi byla vzpomenuta československá vojenská doktrina vznikající v roce 1968 a představeny změny v armádním velení po vpádu vojsk Varšavské smlouvy.

Jaroslav Pažout podal obraz studentského hnutí v Československu a ve světě v šedesátých letech. Pražské aktivity byly v ČSSR dlouho osamocené, spektrum jejich nositelů bylo značně široké. Dubčekovi dali radikální studenti podporu podmínečnou, vedení komunistické strany s nimi ostatně často vyjednávalo. Pro svou politickou stávku v listopadu 1968 získali studenti podporu dělníků. Mohutný ohlas měla oběť Jana Palacha. Zahraniční studentská hnutí vyvolávaly domácí motivy, ve Francii se původně krize „univerzitní" změnila ve výrazně politickou.

Seminář tradičně uzavíral Miroslav Pekník rozborem politického vývoje na Slovensku od srpna 2007. Ač určen hlavně českým posluchačům, zaujal metodou, přístupem

a hlavními tezemi i účastníky slovenské. Zhodnocoval postavení a mimořádný ohlas Ficovy vlády a defenzívu opozice.

Seminář znovu prokázal svou životnost, schopnost zachycovat soudobý stav historiografie i přinášet nové teze a interpretace a pomáhat tím také náplni a úrovni školního dějepisu.

Robert Kvaček

BIBLIOGRAFIE

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 2008

Charta 77: knižní publikace a články vydané v letech 1977 až 2008

Zpracovala Věra Břeňová

Bibliografie obsahuje nejen literaturu k Chartě 77, ale zahrnuje i projevy odporu proti komunistickému režimu v Československu od roku 1968, postoje a názory jednotlivých disidentů, opoziční aktivity, které v době tzv. normalizace předcházely vzniku Charty 77. Výběrový soupis literatury je doveden až do devadesátých let, protože působení chartistů v listopadu 1989 a následujících letech k historii Charty 77 patří.

Publikace jsou chronologicky rozděleny do dvou bloků: 1. oddíl obsahuje literaturu vydanou v letech 1977–1989, 2. oddíl literaturu vydanou 1990–31.3.2008. Výběrové zařazení novinových článků má ilustrovat škálu názorů na Chartu 77 v postkomunistické společnosti.

1. Soupis monografií, sborníků a článků vydaných v letech 1977–1989

1.
ÅTTA år med Charta 77. Stockholm : Charta 77-stiftelsen : 21 augusti-kommittén ; Uppsala : Gruppen Listy, 1985. 40 s.

2.
AU NOM du socialisme contre les agents de diversion et les intrus. Prague : Orbis, 1977. 226 s.

3.
AUF der Suche nach Anatomie : Kultur und Gesellschaft in Osteuropa / Hrsg. und Vorwort v. Dietrich Beyrau, Wolfgang Eichwede. Bremen : Temmen, 1987. 300 s.

4.
BATTĚK, Rudolf: Duchovní hodnoty, nezávislá aktivita a politika. **In**: O svobodě a moci. Koln ; Roma, 1980, s. 85–100.

5.
BATTĚK, Rudolf: Eseje z ostrova. Koln : Index, 1982. 78 s.

6.
BENDA, Václav: Katolicismus a politika : kořeny a perspektivy dnešní situace. **In**: O svobodě a moci. Koln ; Roma, 1980, s. 111–126.

7.
BENDA, Václav: Paralelní polis. **In**: O svobodě a moci. Koln ; Roma, 1980, s. 101–110.

8.
A BESIEGED culture : Czechoslovakia ten years after Helsinki / Ed. A. Heneka, František Janouch, Vilém Prečan et al. ; transl. by Joyce Dahlberg, Erazim Kohák et al. ; introd. Jan Vladislav ; ill. by Jiri Kolar. Stockholm ; Vienna : Charta 77 Foundation for Human Rights, 1985. 300 s. : barev. koláže.

9.
A BESIEGED culture : Czechoslovakia ten years after Helsinki : writers, artists, journalists and scholars living in Czechoslovakia describe their situation today / Introd. Jan Vladislav ; [Aut.] Václav Benda, Egon Bondy (Zbyněk Fišer), Jiří Gruša, Václav Havel, Ladislav Hejdánek, Eva Kantůrková, Božena Komárková, Iva Kotrlá, Marie Rút Křížková, Miroslav Kusý, František Pavlíček, Lenka Procházková, Milan Šimečka, Dominik Tatarka, Ludvík Vaculík. **In**: The Unofficial Writers : Symposium Budapest 1985. Vienna, 1985, s. 22–31.

10.
BONDY, Egon: Invalidní sourozenci. 1. vyd. Toronto, Sixty Eight Publ. 1981.

11.
BUGAJSKI, Janusz: Czechoslovakia : Charter 77's Decade of Dissent / Foreword by Walter Laqueur. New York : Praeger, 1987. xii, 118 s. (The Center for Strategie and international Studies)

12.
BUGAJSKI, Janusz – POLLACK, Maxime: East European Fault Lines : Dissent, Opposition, and Social Activism. San Francisco ; London, Westview Press Boulder, 1989. ix, 333 s.

13.
BURGERINITIATIVE fur die Menschenrechte : die tschechoslowakische Opposition zwischen dem »Prager Fruhling« und der »Charta 77« / Hrsg. Hans Peter Riese ; Vorw. v. Heinrich Boll ; Nachw. v. Arthur Miller. Koln : Europäische Verlagsanstalt, 1977. 320 s. (Demokratischer Sozialismus in Theorie und Praxis)

14.
BURIAN, Jarka M.: Czech Theatre, 1988 : Neo-Glasnost and Perestrojka. **In**: Theatre Journal, Vol. 41, Nr. 3 (1989), s. 381–395.

15.
The »CASE« Rudolf Battek : documents and comments = Le »cas« Rudolf Battek : documents et opinions = Der »Fall« Rudolf Battek : Dokumente und Kommentare. Zürich : Czechoslovak Social Democratic Party, 1984. 69 s.

16.
CZECHOSLOVAK writers and Charter 77 adress the Budapest Cultural Forum : Charter 77 Document No. 24/1985. **In**: The Unofficial Writers : Symposium Budapest 1985. Vienna, 1985, s. 20–21.

17.
CZECHOSLOVAKIA : a country study : foreign area studies of the American University / Ed. Richard F. Nyrop. Washington : U.S. Government Printing Office, 1982. xxv, 365 s.

18.
CZECHOSLOVAKIA '88 : a different Seminar Prague November 1988 / A report prepar. by Gerald Nagler. Vienna : International Helsinki Federation for Human Rights, 1988. 43 s.

19.
ČERNÝ, Václav: K otázce chartismu. **In**: O svobodě a moci. Köln ; Roma, 1980, s. 127–135.

20.
ČESKOSLOVENSKÉ nezávislé iniciativy v době od ledna do března 1989. **In**: Acta, č. 9/12 (1989), s. 162–163. Soub. verze angl..

21.
ČESKOSLOVENSKO 1988 : Československo v evropském dění 1918–1988 : zpráva o svolání mezinárodního sympozia. Praha–Vídeň, 11.–14.11.1988. **In**: Acta, č. 5/8 (1988), s. 3–9. Soub. verze angl.

22.
ČESKOSLOVENSKO-POLSKÉ styky včera, dnes a zítra : výbor z materiálů / Sest. Antonín Měšťan. Mnichov : Opus bohum, 1986. 192 s. Akce: Československo-polské styky včera, dnes a zítra [Sympozium]. Franken. 28.10.1982–31.10.1982.

23.
ČEŠI ve Střední Evropě / Sest. Milan Kubes, Ivana Šustrová. 1. vyd. München : b.n., 1988. 222 s.

24.
ČSSR : zur Lage der Evangelischen Kirche der Bohmischen Bruder : eine Dokumentation. Kusnacht : Institut Glaube der 2. Welt, 1978. 38 s. : fotogr.

25.
Der ČSSR Gulag : ein Bericht der Charta 77 : fur Paul Wonka am 26. Mai 1988 in tschechoslowakischer Haft/ Red. Petr Uhl, Jiří Gruntorád. Scheinfeld-Schwarzenberg : Dokumentationszentrum, 1988. 153 s.

26.
A DECADE of Dedication : Charter 77 1977 to 1987 / Ed. Jeri Laber with research assist. from Jane Leftwich and Josef Wolf. New York ; Washington : Helsinki Watch Committee, 1987. 97 s.

27.
DEMOCRACY for All : the movement for civil liberties : Manifesto and other documents : Czechoslovakia, October–November, 1988 / Transl. from Czech by A. G. Brain. Scheinfeld-Schwarzenberg : Čs. dokumentační středisko nezávislé literatury, 1988. 19 s.

28.
DIENSTBIER, Jiří: Rozsah a meze našich možností. **In**: O svobodě a moci. Köln ; Roma, 1980, s. 137–148.

29.
DISSENT in Eastern Europe : Conference, New York / Ed. Jane Leftwich. New York : Praeger Publ., 1983. viii, 227 s.

30.
DOBROVSKÝ, Luboš: Několik vět o jedné možnosti. **In**: O svobodě a moci. Köln ; Roma, 1980, s. 149–152.

31.
DOKUMENTY a svědectví : leden–březen 1989. **In**: Acta, č. 9/12 (1989), s. 59–155. Soub. verze angl.

32.
EN el nombre del socialismo contra los agentes de diversión y los suplantadores. Prague : Orbis, 1977. 222 s.

33.
FÅGLARNA har slutat sjunga : texter om miljöförstöring och miljodebatt i Tjeckoslovakien / Översatt: Alvar Eriksson och Sven B. Svensson ; red. Peter Larsson. Stockholm : Charta 77-stiftelsen, 1987. 64 s.

34.
FRIHET och makt : röster från Charta 77 / Med Bidrag av Václav Havel et al. ; översatt. av Bo Ekström, Sven B. Svensson. Stockholm : Barrikaden, 1981. 250 s.

35.
FROM Below : independent peace and environmental movements in Eastern Europe and the USSR : a Helsinki Watch Report October 1987. New York : U.S. Helsinki Watch Committee, 1987. iv, 263 s.

36.
GARTON ASH, Timothy: ‚A few ideas... nothing new!' : in our time, it's quite as meaningful to talk of European barbarism as it is to talk of European civilisation. **In**: The Unofficial Writers : Symposium Budapest 1985. Vienna, 1985, s. 15–16.

37.
GOETZ-STANKIEWICZOVÁ, Markéta: Pět českých romanopisců se bere za věc světa. **In:** Acta, č. 3/4 (1987), s. 2–8. Soub. verze angl.

38.
GRUNTORAD, Jiří: O nezávislých iniciativách v Československu. 1. vyd. Praha : Reprint xerox, 1989. 27 s.

39.
GRUNWALD, Leopold: Eurokommunismus / Vorwort v. Wilhelm Ballon. 1. Aufl. Munchen : Bayerische Landeszentrale fur politische Bildungsarbeit, 1981. 140 s : tab., grafy. (Zur Diskussion gestellt; D 17)

40.
GRUSA, Jiří: Ex-prophets and storysellers. **In**: The Unofficial Writers : Symposium Budapest 1985. Vienna, 1985, s. 10–11.

41.
GRUSA, Jiří: Prager Fruhling – Prager Herbst : Blicke zurück und nach vorn / Hrsg.... Köln : Bund Verl., 1988. 185 s.

42.
GRUSA, Jiří: Putovní ghetto jejich osud. **In:** Acta, č. 3/4 (1987), s. 15–19. Soub. verze angl.

43.
HAJEK, Jiří – MLYNAŘ, Zdeněk – UTTITZ, Friedrich: Begegnungen und Zusammenstösse : Erinnerungen des ehemaligen tschechoslowakischen Aussenministers. Freiburg : Herderbücherei, 1987.

44.
HAJEK, Jiří: Hnutí za občanská práva jako faktu společenského pokroku. **In:** O svobodě a moci. Köln ; Roma, 1980, s. 153–167.

45.
HARASZTI, Miklós: The Velvet Prison : artists under state socialism / Forew. by George Konrad. New York : The Noonday Press, 1989. xiv, 162 s.

46.
HARKINS, William E.: The Czech Nobel Laureate Jaroslav Seifert. **In**: World Literature Today, Vol. 59, Nr. 2 (1985), s. 173–176.

47.
Václav HAVEL : dissenso culturale e politico in Cecoslovacchia : per una decifrazione teatrale del codice del potere / a cura di Claudio Guenzani ; con saggi di Giancario Romani Adami e Gianlorenzo Pacini ; trad. dal cecoslovacco di Gianlorenzo Pacini. Venezia : Marsilio, 1977. 362 s. (Documenti ; 1)

48.
HAVEL, Václav: Acceptance speech written on the Occasion of the Award of the Erasmus Prize 1986. Amsterdam : Foundation Praemium Erasmianum, 1986. 14 s. Text angl. a česky.

49.
HAVEL, Václav: The Anatomy of a reticence : Eastern European dissidents and the peace movement in the West. Stockholm : Charta 77 Foundation, 1985. 32 s.

50.
HAVEL, Václav: The Anatomy of a reticence. 2nd rev. ed. Stockholm : Charta 77-stiftelsen, 1986. 34 s. (Voices from Czechoslovakia ; Nr. 1)

51.
HAVEL, Václav: Ansprache aus Anlass der Verleihung : Friedenpreis des Deutschen Buchhandels 1989. Frankfurt a.M. : Borsenverein des Deutschen Buchhandels, 1989. 88 s.

52.
HAVEL, Václav: Briefe an Olga : Betrachtungen aus dem Gefangnis / Für die deutsche Ausg. bearb. v. Jiří Gruša. Reinbek bei Hamburg : Rowohlt, 1984. 325 s.

53.
HAVEL, Václav: Dálkový výslech : rozhovor s Karlem Hvížďalou. Purley : Rozmluvy, 1986. 230 s.

54.
HAVEL, Václav: Dálkový výslech : rozhovor s Karlem Hvížďalou. Purley : Rozmluvy, 1989. 230 s.

55.
HAVEL, Václav: Do různých stran : eseje a články z let 1983–1989 / Sest. Vilém Prečan. Scheinfeld-Schwarzenberg : Čs. dokumentační středisko nezávislé literatury, 1989. xiv, 526 s. (Acta creationis ; 5)

56.
HAVEL, Václav: Dopisy Olze / Ed. Jan Lopatka. Toronto : Sixty Eight Publ., 1985. 474 s., 3 s. fotogr.

57.
HAVEL, Václav: Eseje polityczne / Przeł. Pawel Heartman. Warszawa : Wyd. Krag, 1984. 85 s.

58.
HAVEL, Václav: Essais politiques / Textes réunis par Roger Errera et Jan Vladislav ; préface par Jan Vladislav ; présentation de Roger Errera. Paris : Calman-Lévy, 1989. 255 s.

59.
HAVEL, Václav: Hostina : filozofický sborník /... et al. Toronto : Sixty Eight Publ., 1989. 307 s. Památce Jana Patočky.

60.
HAVEL, Václav: Letters to Olga : june 1979–september 1982. London : Faber, 1982.

61.
HAVEL, Václav: Letters to Olga : june 1979–september 1982 / translat. from the Czech with an introduction by Paul Wilson. 1st Amer. ed. New York : Knopf, 1988. 397 s.

62.
HAVEL, Václav: Letters to Olga : june 1979–september 1982 / translat. from the Czech with an introduction by Paul Wilson. New York : H. Holt, 1989. 397 s.

63.
HAVEL, Václav: Living in Truth : twenty two essays published on the Occasion of the Award of the Erasmus Prize to Václav Havel / Ed. Jan Vladislav. 1st ed. Amsterdam : Meulenhoff ; Faber & Faber, 1986. 315 s.

64.
HAVEL, Václav: Living in Truth : twenty two essays published on the Occasion of the Award of the Erasmus Prize to Václav Havel / Ed. Jan Vladislav ; Transl. by A. G. Brain et al. 1st ed. London ; Boston : Faber & Faber, 1989. xix, 315 s.

65.
HAVEL, Václav: Moc bezmocných. Londýn : Londýnské ústředí Naardenského hnutí, 1979. 44 s.

66.
HAVEL, Václav: Moc bezmocných. **In**: O svobodě a moci. Koln ; Roma, 1980, s. 11–84.

67.
HAVEL, Václav: O jedné otázce : několik poznámek po telefonu. **In**: Acta, č. 2 (1987), s. 2–5. Soub. verze angl.

68.
HAVEL, Václav: O lidskou identitu : úvahy, fejetony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969–1979 / Sest. Vilém Prečan, Alexander Tomský. 1. vyd. Purley : Rozmluvy, 1984. 397 s.

69.
HAVEL, Václav: O lidskou identitu : úvahy, fejetony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969–1979 / Sest. Vilém Prečan, Alexander Tomský. 2. vyd. Purley : Rozmluvy, 1989. 397 s.

70.
HAVEL, Václav: Opomíjená generace : příspěvek zaslaný konferenci Československo 1918–1988, poř. v Torontu 28.–30.10.1988. **In**: Acta, č. 5/8 (1988), s. 19–21. Soub. verze angl..

71.
HAVEL, Václav: Politics and conscience / Preface František Janouch ; transl. by Erazim Kohák and Roger Scruton. Stockholm : Charta 77 Foundation, 1986. 23 s.

72.
HAVEL, Václav: Politik og samvittighed : essays / Oversät. og red. Toni Liversage et al. ; Forord af Niels Barfoed ; Sats og layout Søren Kappel Schmidt. 1. oplag. København : Nej til Atomväben ; Dialog med Charta 77, mezi 1987–1990. 60 s.

73.
HAVEL, Václav: Politik och samvete / Oversät. Karin Mossdal. Stockholm : Charta 77-stiftelsen, 1984. 24 s. (Roster från Tjeckoslovakien ; 1)

74.
HAVEL, Václav: La politique et la conscience. Toulouse : Centre de promotion culturelle, Université Toulouse–Le Mirail, 1984. 21 s.

75.
HAVEL, Václav: The Power of the Powerless : citizens against the state in Central Eastern Europe / ... et al. ; introduct. by Steven Lukes ; Ed. John Keane. 1st ed. London : Hutchinson, 1985. 228 s. (Contemporary Politics)

76.
HAVEL, Václav: The Power of the Powerless : citizens against the state in Central Eastern Europe / ... et al. Armonk : M.E.–Sharpe, 1985. 228 s.

77.
HAVEL, Václav: Quelques mots sur la parole / Sortir du communisme, c'est rentrer dans l'histoire par André Gluckmann. La Tour–d'Aiques : Éd. de l'Aube, 1989. 46 s.

78.
HAVEL, Václav: Sila bezsilnych ; Slabosć wszechmocnych / Jan Walc. Warszawa : Społ. Wyd. Stop, 1985. ii, 55 s. (Zeszyty edikacji narodowej : dyskusje)

79.
HAVEL, Václav: Six asides about culture. Stockholm : Charta 77 Foundation, 1984. 15 s.

80.
HAVEL, Václav: Testovací terén. **In**: Acta, č. 9/12 (1989), s. 16–18. Psáno 3.7.1989 pro The Independent. Soub. verze angl.

81.
HAVEL, Václav: Thriller i inne eseje / Przel. Pawel Heartman. Warszawa : Niezależna Oficyna Wyd., 1988. 182 s.

82.
HAVEL, Václav: Versuch, in den Wahrheit zu leben : von der Macht der Ohnmächtigen. Reinbek bei Hamburg : Rowohlt, 1982. 90 s. (rororo ; 4624)

83.
HAVEL, Václav: Vyložené karty. **In**: Acta, č. 5/8 (1988), s. 1–3. Soub. verze angl.

84.
HAVEL, Václav: Výzva k transcendenci ; Consolatio philosophiae hodierna / Sidonius. Londýn : Ed. Rozmluvy, 1984. 95 s.

85.
HEJDÁNEK, Ladislav: Lettere a un amico. 1. ed. Bologna : Centro Studi Europa Orientale, 1979. 220 s. (CSEO biblioteca ; 6)

86.
HEJDÁNEK, Ladislav: Perspektivy demokracie a socialismu ve východní Evropě. In: O svobodě a moci. Köln ; Roma, 1980, s. 169–191.

87.
HEJDÁNEK, Ladislav: Wahrheit und Widerstand : Prager Briefe / Autoris. Ubersetzung v. Eva Bauer, Milan Walter : mit Anmerkungen versehen v. Eva Bauer : mit einer biographischen Skizze v. Milan Walter. Munchen : Kirchheim, 1988. 290 s.

88.
HIRŠAL, Josef: Vínek vzpomínek. 1. vyd. Londýn : Rozmluvy, 1989.

89.
HOW Radio Free Europe covered Charter 77 [English translations from the Czech and Slovak of the main commentaries broadcast to Czechoslovakia by RFE's Czechoslovak Broadcasting Department]. B.m. : RFE-RL, 1977. 51 s.

90.
HRABIK SAMAL, Mary: Die Autoritatskrise in der osteuropaischen Politik. **In**: Osteuropa, Nr. 7 (1982).

91.
HUMAN Rights in Czechoslovakia : the Documents of Charter '77 1977–1982 / Forew. by Dante B. Fascell and Robert Dole ; introd. by H. Gordon Skilling. Washington : Commission on security and cooperation in Europe Congress of the United States, 1982. 246 s. Obálk. tit. list.

92.
HUMAN Rights in Czechoslovakia : the Documents of Charter '77 1982–1987. Washington : U.S. Government Printing Office, 1988. xi, 329 s. Obálk. tit. list.

93.
HUMAN Rights Internet Directory : Eastern Europe & the USSR / Ed. Laurie S. Wiseberg. Cambridge : Harvard Law School, 1984. 304 s.

94.
CHARTA 77. 1. ed. Bologna : Centro Studi Europa Orientale, 1978. 253 s. (CSEO biblioteca ; 2)

95.
CHARTA 77 : dokument om människorätt i Kafkas Prag / Red. av Nils Lalander. Stockholm : Rabén och Sjögren, 1978. 198 s.

96.
CHARTA 77 : cinque anni di non-consenso. Bologna : Centro Studi Europa Orientale, 1982. 124 s. (La cultura dei senza potere ; 13)

97.
CHARTA 77 k situaci církví a věřících v ČSSR : dokumenty z let 1977–1987 / Sest. Milan Kubes, Ivana Šustrová. 1. vyd. Mnichov : Opus Bonum, 1987. 355 s.

98.
CHARTA 77 tio Ír / urval och redig. Vilém Prečan ; översät. Jan Gajdod et al. Stockholm : Charta 77-stiftelsen, 1987. 78 s.

99.
CHARTE 77 : dix ans de courage et de persévérence / Dir. Karel Bartošek. Paris : Association des amis et lecteurs de La nouvelle alternative, 1987. 64 s.

100.
IM Namen des Sozialismus gegen Diversanten und ungebetene Prätendenten. Prag : Orbis, 1977. 232 s.

101.
IMPLEMENTATION of the final act of the Conference on Security and Cooperation in Europe : findings and recommendations seven years after Helsinki : report. Washington : U.S. Government Printing Office, 1982. 258 s.

102.
IN the name of socialism against disrupters and self-styled pretenders. Prague : Orbis, 1977. 205 s.

103.
INFORMACE a Charta 77. Roč. 1–11. Wien : I. Medek, 1978?–1989.

104.
JUNGMANN, Milan: Skici k portrétům vzdorujících. **In**: Acta, č. 5/8 (1988), s. 23–31. Soub. verze angl.

105.
KANTURKOVÁ, Eva: Demokracie a nezávislé společnosti : z odpovědi na anketu H. G. Skillinga. **In**: Acta, č. 2 (1987), s. 22–24. Soub. verze angl.

106.
KANTŮRKOVÁ, Eva – ZVĚŘINA, Josef: Dialog o víře. 1. vyd. Mnichov : Opus bonum, 1984. 78 s.

107.
KANTŮRKOVÁ, Eva: Douze femmes à Prague / traduit du tchèque par Catherine Fournier. Paris : F. Maspero, 1981. 267 s. (Petite collection Maspero ; 256)

108.
KANTŮRKOVÁ, Eva: My companions in the bleak house. Woodstock, N.Y. : Overlook Press, 1987. xii, 314 s.

109.
KANTŮRKOVÁ, Eva: My companions in the bleak house. London : Quartet, 1989. xii, 314 s.

110.
KANTŮRKOVÁ, Eva: Přítelkyně z domu smutku. 1. vyd. Köln : Index, 1984. 275 s.

111.
KANTURKOVÁ, Eva: Sešly jsme se v této knize [Olga Havlová, Marie-Rút Křížková, Elżbieta Ledererová, Zdena Tominová, Gertruda Sekaninová-Cakrtová, Anna Sabatová, Věra Jirousová, Jiřina Hrábková, Jarmila Bělíková, Libuše Šilhánová, Dana Němcová, Marta Kubišová]. 1. vyd. Koln : Index, 1980. 191 s.

112.
KANTŮRKOVÁ, Eva: Verbotene Burger : Frauen der Charta 77 / Aus dem Tschech. v. Marianne Pasetti-Swoboda ; Vorw. v. Jiří Lederer. Munchen : A. Langen und G. Muller, 1982. 247 s.

113.
KANTURKOVÁ, Eva: Verbotene Burger : Frauen der Charta 77 mit dem Text des Aufrufs vom 1. Januar 1987 / Aus dem Tschech. v. Marianne Pasetti-Swoboda ; Vorw. v. Jiří Lederer. Frankfurt a.M. ; Berlin : Ullstein, 1987. 247 s. (Ullstein Sachbuch ; 3414)

114.
KIS, János: Politics in Hungary : for a democratic alternative / transl. by Gábor J. Follinus ; introduct. by Timothy Garton Ash. Boulder : Social Science Monographs, 1989. 275 s. (Atlantic Studies on Society in Change ; 60)

115.
KNIHA Charty : hlasy z domova 1976 77 / Sest. a předml. Vilém Prečan. Koln : Index, 1977. 368 s.

116.
KOHÁK, Erazim: Jan Patočka philosophy and selected writings. Chicago : University of Chicago Press, 1989. xiv, 386 s.

117.
De KRISTNA kraver religionsfrihet : Tjeckoslovakien 1988–1989 / Förord av Ľubomír Ďurovič. Stockholm : Charta 77-stiftelsen, 1989. 63 s. : fotogr.

118.
KRONIKA událostí : leden–březen 1989. **In**: Acta, č. 9/12 (1989), s. 19–58. Soub. verze angl.

119.
KŘESŤANÉ a Charta 77 : výběr dokumentů a textů / Sest. a ed. pozn. Vilém Prečan ; předml. Ivan Medek ; doslov Anastáz Opasek. 1. vyd. Köln : Index, 1980. 318 s. (Doba ; Č. 7)

120.
KUSIN, Vladimir V. : From Dubček to Charter 77 : a study of »Normalisation« in Czechoslovakia 1968–1978. Edinburgh : Q Press, 1978. 353 s. : tb.

121.
KUSIN, Vladimír V.: Reform and Dissidence in Czechoslovakia. **In**: Current History, Vol. 86, Nr. 523 (1987), s. 361–366.

122.
KUSÝ, Miroslav: Charta a reálný socialismus. **In**: O svobodě a moci. Köln ; Roma, 1980, s. 193–226.

123.
KUSÝ, Miroslav – ŠIMEČKA, Milan: Veľký Brat a Veľká Sestra : o strate skutočnosti v ideologii reálného socializmu. Toronto : Naše snahy, 1984.

124.
KYNCL, Ivan: Pražská zima : obrázková kniha o Chartě 77. Londýn : b.n., 1983. 88 s. Rozmn.

125.
KYNCL, Karel – KYNCL, Ivan: After the Spring Came Winter / Introduct. by František Janouch, Jeri Laber ; transl. by George Theiner. Stockholm : Askelin & Hägglund, 1985. 104 s. : fotogr. Fotograf. publ. vyd. Nadací Charty 77 a U.S. Helsinki Watch Committe v New Yorku.

126.
KYNCL, Karel – KYNCL, Ivan: Efter var kommer vinter / fotograf Ivan Kyncl ; přel. Katarina Janouch. Stockholm : Askelin & Hägglund, 1983. 103 s. : fotogr. Fotograf. publ. vyd. Nadací Charty 77 ve Stockholmu.

127.
LANDOVSKÝ, Pavel: Soukromá vzpoura : rozhovor s Karlem Hvížďalou. 1. čes. vyd. Bonn : K. Ritter, 1988. 235 s. : fotogr.

128.
LEDERER, Jiří: České rozhovory. 1. vyd. Köln : Index, 1979. 321 s.

129.
LEDERER, Jiří: Politický vězeň. Koln : Index, 1978. 47 s.

130.
LEDERER, Jiří: Touhy a iluze. Díl 2. Toronto : Sixty Eight Publ., 1988. 250 s.

131.
LEDERER, Jiří: Tschechische Gesprache : Schriftsteller geben Antwort [Ludvík Vaculík, Václav Havel, Pavel Kohout, Ivan Klíma, Pavel Landovský, Jiří Kolář, Petr Chudožilov, Eva Kantůrková, František Pavlíček, Mojmír Klánský, Lumír Čivrný, Jaroslav Putík] / Mit Beitragen v. Michaela Seiffe, Werner Paul. 1. Aufl. Reinbek bei Hamburg : Rowohlt, 1979. 359 s. (Edice Petlice ; 17)

132.
LIVRE blanc sur la Tchécoslovaquie. 2. éd. Paris : Comité international pour le Soutien de la Charte 77 en Tchécoslovaquie, 1977. 245 s.

133.
MEDICAL Mission to Czechoslovakia : a report by Helsinki Watch and Physicians for Human Rights : july 1988. New York ; Somerville : Helsinki Watch, 1988. 36 s.

134.
MENSCHENRECHTE : ein Jahrbuch zu Osteuropa / Hrsg. Jiří Pelikán und Manfred Wilke. Reinbek bei Hamburg : Rowohlt Taschenbuch Verl., 1977. 477 s.

135.
MILLARD, Peter: Prager Winter : Männer und Machte hinter der Charta 77 : mit einem Ausblick in anderen Lander des Ostblocks. Wien : Herold, 1977. 94 s.

136.
MLYNÁŘ, Zdeněk: Ideologische und politische Richtungen innerhalb der Burgerrechtsbewegung in der heutigen Tschechoslowakei. Koln : Bundesinstitut für ostwissenschaftliche Studien, 1978. 67 s. (Sonderöffentlichungen des Bundesinstituts fur ostwissenschaftliche Studien) Na volných listech.

137.
MLYNÁŘ, Zdeněk: Místo »disidentů« na politické mapě dneška. **In**: O svobodě a moci. Koln ; Roma, 1980, s. 227–256.

138.
-n: Otazník kolem ineditní literatury. **In**: Acta, č. 1 (1987), s. 18–22. Přet. z: Kritický sborník, roč. 2 (1982), s. 29–36. Soub. verze angl.

139.
NĚKOLIK vět. **In**: Acta, č. 9/12 (1989), s. 14–16. Soub. verze angl..

140.
NEMEC, Jiří: Nové šance svobody. **In**: O svobodě a moci. Koln ; Roma, 1980, s. 257–268.

141.
NĚMEC, Jiří: Projekt spisů Jana Patočky. 1–2. **In**: Acta, č. 1–2 (1987), s. 8–14 ; 10–21. Soub. verze angl.

142.
O odpovědnosti v politice a za politiku [Do sborníku přisp. Václav Benda, Karel Čejka, Jiří Dienstbier, Václav Havel, Eva Kantůrková, Jaroslav Mezník, Radim Palouš, Zdeněk Pokorný, Jaroslav Sabata, Jan Simsa, Petr Uhl, Josef Vydrář]. Praha : Charta 77, 1986. 209 s. (Sociální edice ; Sv. 20)

143.
O svobodě a moci. 1 / Václav Havel, Rudolf Battěk, Václav Benda aj. 1. vyd. Koln : Index ; Roma : Listy, 1980. 367 s. (Doba ; Č. 8)

144.
ODENSTEN, Per: Václav Havel och tystnaden. Stockholm : Norsteds, 1983. 135 s.

145.
OPPOSITION in Eastern Europe / Ed. Rudolf L. Tokés. 1st ed. London : Macmillan, 1979. xxiv, 306 s.

146.
Jan PATOČKA : osobnost a dílo / Připr. Adolf Muller ; Essay o Janu Patočkovi Václav Havel. 1. vyd. Koln : Index, 1980. 152 s.

147.
PATOČKA, Jan: Kjettorske studier i historiens filosofi : med e tilleg : Jan Patočka og Charta 77. Oslo : Tanum-Norli, 1979. 299 s. (Idé og tanke ; 36)

148.
PAUER, Jan: Die ČSSR : vom Prager Fruhling zur Charta 77 mit einem dokumentarischen Anhang. Berlin : Olle & Wolter, 1978. 197 s.

149.
-pf-: Zapomenutý otazník nad »ineditní« literaturou. **In**: Acta, č. 1 (1987), s. 23–25. Přet. z: Kritický sborník, roč. 3 (1983), s. 94–97. Soub. verze angl.

150.
PITHART, Petr: Dizi – rizika. **In:** O svobodě a moci. Köln ; Roma, 1980, s. 269–286.

151.
PONICKÁ, Hana: Lukavické zápisky / Doslov Martin Šimečka, Ján Benko. Toronto : Sixty Eight Publ., 1989. 467 s.

152.
PRAGUE 1968 : the aftermath / Ed. James Eayrs, Robert Spencer. **In:** International Journal, Vol. 33, No. 4 (1978), s. 664–874.

153.
PREČAN, Vilém: Československé dokumentační středisko nezávislé literatury : poslání, cíle, úkoly. **In**: Acta, č. 1 (1987), s. 2–6. Soub. verze angl.

154.
PREČAN, Vilém: Demokratická revoluce. Z přednášky proslov. 3.11.1989 na mezin. semináři o střední Evropě ve Wroclawi. **In**: Acta, č. 9/12 (1989), s. 5–14. Soub. verze angl.

155.
PROCES à Prague : Le V.O.N.S. : Comité de défense des personnes injustement poursuivies Petr Uhl, Vaclav Havel, Jiri Dienstbier, Vaclav Benda, Otta Bednarova et Dana Nemcova devant leurs juges 22–23 octobre 1979. Paris : F. Maspero, 1980. 190 s. (Cahiers libres ; 361)

156.
REFORM and Human Rights in Eastern Europe : Report by the U.S. Commission on Security and cooperation in Europe. Washington : U.S. Government Printing Office, 1989. 83 s.

157.
REPORT on the Cultural Symposium, Budapest, October 1985. Vienna : International Helsinki Federation for Human Rights, 1985. 136 s., 9 obr. příl.

158.
RIESE, Hans-Peter: Since the Prague Spring : the continuing struggle for human rights in Czechoslovakia. New York : Random House, 1979. 208 s.

159.
The RIGHT to know, the Right to act : Documents of Helsinki Dissent from the Soviet Union and Eastern Europe / Compil. and Ed. by the Staff of the Commission on Security and Cooperation in Europe. Washington : Commission on Security and Cooperation in Europe, 1978. 127 s.

160.
RUML, Jiří: Kdo je vlastně v izolaci? **In**: O svobodě a moci. Köln ; Roma, 1980, s. 287–306.

161.
RUPNIK, Jacques: Intelektuálové a moc v Československu : referát zaslaný sympoziu do Prahy a zkrác. přednesený na setkání ve Vídni 13.11.1988. **In**: Acta, č. 5/8 (1988), s. 9–18. Soub. verze angl.

162.
RUPNIK, Jacques: The other Europe. London : Weidenfeld and Nicolson, 1988. xvi, 279 s. : fotogr.

163.
SCRUTON, Roger: Czechoslovakia : the unofficial culture / with additions by Barbara Day, Jiri Grusa, Jessica Douglas-Home and David Matthews. London : The Claridge Press, 1987. 226 s.

164.
SEZNAM čs. občanů stíhaných, případně souzených v době od 1. ledna do 30. března 1989. **In**: Acta, č. 9/12 (1989), s. 156–162. Soub. verze angl.

165.
SINCE the Prague Spring : the continuing struggle for Human Rights in Czechoslovakia / Ed. Hans-Peter Riese ; transl. from the German by Eugen Loebl ; with a foreword by Arthur Miller. 1st ed. New York ; Toronto : Random House, 1979. 208 s.

166.
SKILLING, H. Gordon: Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia. 1st ed. London : Allen & Unwin, 1981. xv, 363 s.

167.
SKILLING, H. Gordon: Samizdat and an independent Society in Central and Eastern Europe. 1st ed. Columbus : Ohio State University Press, 1989. 293 s. : tb.

168.
SOLIDARITÂT mit der Charta 77 : Freiheit für Petr Uhl. 1. Aufl. Frankfurt a.M. : ISP-Verl., 1980. 28 s. : il. (Rotes Heft ; Nr. 18)

169.
SOVIET/EAST European Survey 1984–1985 : Selected Research and Analysis from Radio Free Europe/Radio Liberty / Introduct. by Herbert J. Ellison ; Ed. Vojtech Mastny. Durham : Duke University Press, 1986. xii, 400 s.

170.
STUNDE namens Hoffnung : Almanach tschechischer Literatur 1968–1978 / Hrsg. Jiří Gruša, Milan Uhde, Ludvík Vaculík ; mit Collagen v. Jiří Kolář ; ins Deutsche ubertrag. v. Alexandra Baumrucker et al. Luzern : Reich Verl., 1978. 376 s.

171.
SVITÁK, Ivan: Dialektika dějin. Köln : Index, 1989. 260 s.

172.
SVITÁK, Ivan: Národ na křižovatce : dialektika dějin. 2. vyd. Praha : Agentura Cesty, 1989. 260 s.

173.
ŠIMEČKA, Milan: Co jsou »písačky«. **In**: Acta, č. 5/8 (1988), s. 31–34. Soub. verze angl.

174.
ŠIMEČKA, Milan – KUSÝ, Miroslav: Il Grande Fratello e la Grande Sorella, owero, La societá della paura. Bologna : Centro Studi Europa Orientale, 1982. 93 s.

175.
ŠIMEČKA, Milan: Kruhová obrana : záznamy z roku 1984. 1. vyd. Koln : Index, 1985. 220 s.

176.
ŠIMEČKA, Milan: Lezioni per il ristabilimento dell'ordine : contributo alla tipologia del socialismo reale / Trad. dal ceco e note a cura di Lesní Kámen ; introd. di Jiří Pelikán. Roma : Ed. e/o, 1982. 182 s.

177.
ŠIMEČKA, Milan: Obnovení pořádku : příspěvek k typologii reálného socialismu. 1. vyd. Koln : Index, 1979. 209 s. (Doba ; Sv. 5)

178.
ŠIMEČKA, Milan: Obnovení pořádku. 2. vyd. Londýn : A. Tomský, 1984. 223 s. (Rozmluvy ; Sv. 6)

179.
ŠIMEČKA, Milan: Pluralitní literatura. In: Acta, č. 2 (1987), s. 5–8. Soub. verze angl.

180.
ŠIMEČKA, Milan: The Restoration of Order : the Normalization of Czechoslovakia 1969–1976 / With a preface by Zdenek Mlynar ; transl. by A.G. Brain. 1st publ. London : Verso Ed., 1984. 167 s.

181.
ŠIMEČKA, Milan: Le rétablissement de l'ordre ; contribution à la typologie du socialisme réel / Trad. du tchèque par Catherine Fournier. Paris : F. Maspero, 1979. 213 s. (Cahiers libres ; 355)

182.
ŠIMEČKA, Milan: Unser Genosse Winston Smith : Tschechoslowakisches Nachwort zum Roman »1984« von George Orwell. **In**: Macht und Gewalt in der Politik und Literatur des 20. Jahrhunderts / Hrsg. Norbert Leser. Wien ; Koln., 1985, s. 291–362.

183.
ĐIMEČKA, Milan: Vír kamrat Winston Smith : att lasa »1984« i Östeuropa / Översat. av Sven B. Svensson ; ill. Jan Kristofori. Goteborg : Askelin & Hagglund, 1984. 110 s.

184.
TEN Years : Charta 77 : Radio Free Europe : Current information Service. Special issue 18.12.1986. 58 s.

185.
TEN Years of Charter 77 : abridged Version / Ed. Vilém Prečan. Hannover : Dokumentationszentrum zur Forderung der unabhangigen tschechoslowakischen Literatur, 1986. 111 s.

186.
TCHÉCOSLOVAQUIE, le douloureux éveil du pays des humiliés / Dir. Karel Bartošek. Paris : Association des amis et lecteurs de La Nouvelle alternative, 1988. 80 s.

187.
TIGRID, Pavel: Âmere révolution / Préface de Vladimír Bukovski. Paris : Albin Michel, 1977. 285 s.

188.
TOWARD a civil society : independent activities in Czechoslovakia : August [na obálce April] 1989. New York ; Washington : Helsinki Watch, 1989. 62 s.

189.
TOWARD civil society : independent initiatives in Czechoslovakia : a Helsinki Watch Report. New York : Helsinki Watch, 1989. 71 s.

190.
TROJAN, Jakub S.: Svoboda a důstojnost člověka : malý příspěvek k teorii nekonformního hnutí. **In**: O svobodě a moci. Köln ; Roma, 1980, s. 307–318.

191.
TSCHECHOSLOWAKEI 1968–1978 : Dokumente zum 10. Jahrestag der Okkupation durch Truppen von fünf Warschauer Pakt Staaten. Wien : H. Gröger, 1978. 63 s.

192.
UHL, Petr: Alternativní společenství jako revoluční avantgarda. **In**: O svobodě a moci. Köln ; Roma, 1980, s. 319–332.

193.
UHL, Petr: Die Herausforderung : eine sozialistische Alternative zur Normalisierung in der CSSR / Vorwort v. Jaroslav Suk, Pierre Frank ; Einleitung v. Jean-Yves Touvais ; ubers. v. Willy Boeppe. 1981.

194.
UHL, Petr: Program společenské samosprávy. Köln : Index, 1982.

195.
UHL, Petr: Le Socialisme emprisonné : une alternative socialiste à la normalisation / Préf. Pierre Frank ; trad. du tchèque Antonín Bašta, Jean-Yves Touvais ; ed. Jean-Yves Touvais. Paris : Breche-PEC, 1980.

196.
URBÁNEK, Zdeněk: Stvořitelé světa. 1. vyd. Toronto : Sixty Eight Publ., 1988.

197.
VACULÍK, Ludvík: A cup of coffee with my interrogator : the Prague chronicle of Ludvík Vaculík / Introd. by Václav Havel ; translat. by George Theiner. London : Readers international, 1987. iv, 127 s.

198.
VACULÍK, Ludvík: Český snář. Toronto : Sixty Eight Publ., 1983. 629 s.

199.
VACULÍK, Ludvík: Imaginárodní interview s L. V. **In**: Acta, č. 2 (1987), s. 8–10. Soub. verze angl.

200.
VACULÍK, Ludvík: Jaro je tady : fejetony z let 1981–1987. Köln : Index, 1988. 331 s. : il.

201.
VACULÍK, Ludvík: Milí spolužáci : výbor písemných prací 1939–1979. 1–2. Köln : Index, 1986.

202.
VACULÍK, Ludvík: O Petlici na zámku Švarcenberku. **In**: Acta, č. 3/4 (1987), s. 36–40. Soub. verze angl.

203.
VACULÍK, Ludvík: Sólo pro psací stroj : československý fejeton 1976–1979 / … aj. 1. vyd. Köln : Index, 1984. 214 s.

204.
VACULÍK, Ludvík: Srpnový listopad : fejeton. **In**: Acta, č. 5/8 (1988), s. 21–23. Soub. verze angl.

205.
VACULÍK, Ludvík: Tagtraume : alle Tage eines Jahres / Deutsch v. Alexandra Baumrucker. Hamburg : Hoffmann u. Campe ; Luzern : Reich, 1981. 456 s.

206.
VANĚČEK, František: Stalo se v kraji zvykem. Toronto : Sixty Eight Publ., 1988. 133 s.

207.
VE jménu socialismu a šťastného života : proti rozvratníkům a samozvancům. Praha : Svoboda, 1977. 139 s. Materiál odd. propagandy a agitace ÚV KSČ.

208.
VIOLATIONS of the Helsinki accords : Czechoslovakia : a Report prepared for the Helsinki review conference Vienna November 1986. New York ; Washington : U.S. Helsinki Watch Committee, 1986. 41 s.

209.
VLADISLAV, Jan: Odpovědnost jako spisovatelův osud. **In**: Acta, č. 3/4 (1987), s. 8–15. Soub. verze angl.

210.
VOHRYZEK, Josef: Úvaha uvnitř dobře zazátkované lahve. **In**: O svobodě a moci. Köln ; Roma, 1980, s. 333–341.

211.
VOICES from Prague : Czechoslovakia, Human Rights and the Peace Movement / Ed. Jan Kavan and Zdena Tominová. London : Palach Press, 1983. 75 s.

212.
VOKATÝ, Zdeněk: Sen o kole. **In**: O svobodě a moci. Köln ; Roma, 1980, s. 343–350.

213.
VYVOJ Charty : záznam z konference ve Franken / Vybral a k tisku připr. Pavel Tigrid ; úvod a dokumentační příl. Vilém Prečan. 1. vyd. Köln : Index, 1981. 179 s. (Doba ; Č. 9)

214.
WHITE Paper on Czechoslovakia. Paris : International Committee for the Support of Charter 77 in Czechoslovakia, 1977. 269 s.

215.
WILSON, Paul: Současná česká literatura ve světovém kontextu. **In**: Acta, č. 3/4 (1987), s. 19–21. Soub. verze angl.

216.
ZTROSKOTANCI a samozvanci. Praha : Rudé právo, 1977. 208 s.

217.
ZVERINA, Josef: Nežít v nenávisti : přátelům i nepřátelům. **In**: O svobodě a moci. Köln ; Roma, 1980, s. 351–360.

2. Soupis monografií, sborníků a článků vydaných v letech 1990–2008

218.
ABRAMS, Bradley F.: Die Vertreibung der Sudetendeutschen und die tschechoslowakische Opposition in den 70er Jahren. **In**: Transit, Bd. 10 (1995), s. 174–193.

219.
ACTA contemporanea : k pětašedesátinám Viléma Prečana / Uspoř. Jindřich Pecka. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. 468 s.

220.
ADAMS, Tenley: Charter 77 and the Workers' Defense Committee (KOR) : the Struggle for Human Rights in Czechoslovakia and Poland. **In**: East European Quarterly, Vol. 26, Nr. 2 (1992), s. 219–239.

221.
(aku), (gp): První stížnosti. **In**: Telegraf, roč. 1, č. 158 (1992), s. 2.

222.
ALLA dessa stiftelser / urval och redig. František Janouch och Miloslava Slavíčková. Stockholm : Charta 77-stiftelsen, 1994. 56 s. : il.

223.
ALTERNATIVNÍ kultura : příběh české společnosti 1945–1989 / Ed. Josef Alan. Praha : Lidové noviny, 2001. 610 s. : fotogr.

224.
AMBROS, Veronika: Dem Lied fallt es schwer, nach dem Weinen zu tanzen. **In**: Dissidenten, Prasidenten und Gemusehandler / Hrsg. Doris Liebermann et al. Essen, 1998, s. 41–44.

225.
ANDRLE, Vladimír: Czech Dissidents : a classically modern community. **In**: Biographical Research in Eastern Europe / Ed. Robin Humphrey et al. Burlington, 2003, s. 115–128.

226.
ANKETA o Chartě. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 207–291.

227.
ANTICHARTA / Uspoř. Viktor Karlík, Terezie Pokorná. Praha : Společnost pro Revolver Revue, 2002. 78 s. : fotogr. Vyd. jako 1. mimoř. č. Revolver Revue.

228.
ANÝŽ, Daniel – BUŠTA, Petr: Charta versus 77 / Přisp. Petr Cibulka, Tomáš Hradílek, Rudolf Battěk, Ladislav Hejdánek, Václav Havel, John Bok, Václav Žák, Věra Roubalová. **In**: Mladý svět, roč. 34, č. 49 (1992), s. 42–43, 2 fotogr. Výňatek z Prohlášení Iniciativní skupiny Charty 77.

229.
ASYLLAND Wider Willen : Fluchtlinge in Österreich im europaischen Kontext seit 1914 / Hrsg. Gernot Heiss, Oliver Rathkolb. Wien : Jugend & Volk, 1995. 296 s. : fotogr. (Veroffentlichungen des Ludwig Boltzmann Institutes für Geschichte und Gesellschaft ; Bd. 25)

230.
AUST, Ondřej: Rozkaz KSČ: Ihned zničit! : komunistická propaganda už zkraje ledna 1977 vyrazila proti signatářům Charty 77. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 8, příl. AntiCharta 77 : 30 let poté (2007), s. I–II.

231.
BASS, Ludvík: K výročí Charty 77 : moje setkání s Patočkou. **In**: Prostor, roč. 52, (2001), s. 131–137.

232.
BATTĚK, Rudolf: Dámy a pánové : vězeňské epištoly 1983–1985. 1. vyd. Praha : Inverze, 1992. 126 s.

233.
BATTĚK, Rudolf: Jako Červenej karkulák : dopisy z vězení / Ed. Jiřina Rybáčková. Praha : Gallery, 2002. 293 s.

234.
BATTĚK, Rudolf: Slova k odchodu Václava Bendy. **In**: Mladá fronta Dnes, roč. 10, č. 130 (1999), s. 13.

235.
BATTĚK, Rudolf – NĚMCOVÁ, Dana – VOHRYZEK, Josef: Stanovisko k vyhlášení skupiny chartistů. **In**: Listy, roč. 23, č. 1 (1993), s. 112.

236.
BAUDYŠOVÁ-KULTOVÁ, Vlasta: Vzpomínka na Jaromíra Literu. **In**: Vzpomínky přátel na Jaromíra Literu / Ed. Josef Stehlík. B.m., 2000, s. 6–7.

237.
BAUER, Jan: Václav Havel : necenzurovaný životopis. Praha : Ottovo nakl., 2002. 288 s. (Cesty)

238.
BĚLOHOUBEK, Antonín: Charta zdaleka nekončí / Zaps. Lubor Kohout. **In**: Metropolitní Telegraf, roč. 1, č. 62 (1992), s. 2.

239.
BĚLOHOUBEK, Antonín: Rozmluvy s Václavem Černým. Praha : Primus, 1998. 191 s. : fotogr.

240.
BĚLOHRADSKÝ, Václav: Disidenstvo a modernosť : ku kritike subjektivity / Z franc. prel. Kristina Korená. **In**: Filozofia, roč. 46, č. 1 (1991), s. 14–29.

241.
BĚLOHRADSKÝ, Václav: Univerzální poselství Charty 77. **In**: Lidové noviny, roč. 10, č. 2 (1997), s. 8.

242.
BENDA, Marek: Pád a vzestup pověsti : Charta 77 : dvacetileté výročí. **In**: Lidové noviny, roč. 10, č. 8 (1997), s. 10.

243.
BENDA, Václav: Dialog o národních zájmech. 1. vyd. Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1992. 16 s.

244.
BENDA, Václav: K problematice výkonu trestu odnětí svobody u mladistvých. **In**: O československém vězeňství / Sest. a uspoř. Jiří Gruntorád aj. Praha, 1990, s. 92–103.

245.
BENDA, Václav: Nedostatek síly jsme nahrazovali přemýšlením / Zaps. Gabriel Ariel Levický. **In**: Mosty, roč. 6, č. 4 (1997), s. 1–2.

246.
BENDOVÁ, Kamila – NAVARA, Luděk: Můj život s Chartou : ženy v Chartě byly statečnější, říká K. Bendová : když byl muž ve vězení, starala se o pět dětí : rozhovor. **In**: Mladá fronta Dnes, roč. 18, č. 3 (2007), s. A10.

247.
BENDOVÁ, Kamila – DRCHAL, Václav: Muž Chartu podepsal za celou rodinu : rozhovor. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 7, příl. Charta 77 : 30 let poté (2007), s. IV.

248.
BENDOVÁ, Kamila: Význam Charty. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 21–26.

249.
BENDOVÁ, Kamila: Ženy v Chartě 77 : vzpomínky na ty, které vydržely. **In**: Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989 / Ed. Petr Blažek. Praha, 2005, s. 54–66.

250.
BERNHARD, Michael: Civil society and democratic transition in East Central Europe. **In**: Political Science Quarterly, Vol. 108, Nr. 2 (1993), s. 307–326.

251.
BESEDA o exilu / Přisp. Jan Kavan, Jiří Kosta, Jiří Pelikán, Petr Pospíchal, Jiřina Šiklová, Ruth Tosková, Alexandr Zemánek, Jiří Vančura. **In**: Listy, roč. 22, č. 6 (1992), s. 7–12.

252.
BINAR, Ivan: Charta – moták demokratickému světu. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 26–29.

253.
BINAROVÁ, Monika: O emigraci čili Právo každé vlaštovky. **In**: Týden. Příl. Charta 77, roč. 4, č. 2 (1997), s. 14–15.

254.
BINAROVÁ, Monika: Praha byla výlučná. **In**: Týden. Příl. Charta 77, roč. 4, č. 2 (1997), s. 16.

255.
BIŇOVEC, Karel: Slova do pranice. 1. vyd. Praha : Novinář, 1990. 79 s.

256.
BIOGRAPHICAL research in Eastern Europe : altered lives and broken biographies / Ed. Robin Humphrey, Robert Miller, Elena Zdravomyslova. Aldreshot : Ashgate Publ., 2003. xvi, 324 s.

257.
BLÁHOVÁ, Kateřina: Až příliš prozaická skutečnost : literární život v Čechách mezi lety 1969 a 1989. 1–2. **In**: Kuděj, roč. 5, č. 2 (2003), s. 68–82 ; roč. 6, č. 1 (2004) s. 47–60.

258.
BLAHUŠ, Petr: Agent Filip – těžké trauma chartistů : elitní spolupracovník StB Muraško vyzradil i dodávky samizdatů od Jana Kavana pro Chartu 77. **In**: Právo, roč. 17, č. 6 (2007), s. 7.

259.
BLAHUŠ, Petr: Jiří Hájek – zapomenutá osobnost Charty 77. **In**: Právo, roč. 17, č. 3 (2007), s. 4.

260.
BLANTON, Thomas: Charter 77 after 30 years : what still matters, and why. **In:** Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 355–368.

261.
BLATT, Heinz – HABEL, Fritz Peter: Von der Erneuerung der Diktatur bis zur »samtenen Revolution«. **In**: Informationen zur politischen Bildung, Jhrg. 132, (1993), s. 44–49.

262.
BLAŽEK, Bohuslav: Fenomén Jiří Němec. **In**: Kritický sborník, roč. 18, č. 4 (1999), s. 62.

263.
BLAŽEK, Petr: „Ale jiná možnost není" : vyšetřování vzniku Charty 77. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 225–234.

264.
BLAŽEK, Petr: Alchymie podpisové akce : příběh vzniku Prohlášení Charty 77, které se tvůrcům podařilo utajit před Státní bezpečností. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 6. Příl. Charta 77 : 30 let poté (2007), s. I–II.

265.
BLAŽEK, Petr – ŽÁČEK, Pavel: Czechoslovakia. **In**: A Handbook of the Communist Security Apparatus in East Central Europe 1944–1989 / Ed. Krzysztof Persak, Lukasz Kamiński. Warsaw : Institute of National Remembrance, 2005, s. 87–161.

266.
BLAŽEK, Petr: Černý pátek roku 1977 v Národním divadle. **In**: Lidové noviny, roč. 15, č. 20 (2002), s. 13, 14.

267.
BLAŽEK, Petr: Člen korespondent ČSAV Jiří Hájek : cesta z Ústředního výboru Komunistické strany Československa k Chartě 77 (1968 1976). **In**: Věda v Československu v období normalizace (1970–1975) / K vyd. připr. Antonín Kostlán. Praha, 2002, s. 423–455.

268.
BLAŽEK, Petr: Formy opozice a odporu proti komunistickému režimu v ČSSR a v PLR : 70. a 80. léta 20. století. **In**: Ideje, na nichž stojí Česká republika / Ed. Martin Mejstřík. Praha, 2005, s. 43–47.

269.
BLAŽEK, Petr – MAJEWSKI, Grzegorz: Granica Przyjaźni. **In**: Karta, Vol. 45 (2005), s. 118–136.

270.
BLAŽEK, Petr: Jednotný postup strany : dokumenty z Národního archivu. **In**: Listy, roč. 37, č. 1 (2007), s. 65–66.

271.
BLAŽEK, Petr: Kauza Skupiny revoluční akce : letáková kampaň na podporu polské Solidarity ve světle svazkové agendy StB. **In**: Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu 4 / Sest. Zdeněk Kárník, Michal Kopeček. Praha, 2005, s. 199–236.

272.
BLAŽEK, Petr – LAUBE, Roman – POSPÍŠIL, Filip: Lennonova zeď v Praze : neformální shromáždění mládeže na Kampě 1980–1989. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2003. 340 s. : fotogr., 1 CD.

273.
BLAŽEK, Petr – MALECKÝ, Robert: »Měl to být důkaz pro stíhání« : rozhovor. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 5 (2007), s. 3.

274.
BLAŽEK, Petr: „Nikdy nikoho nezabiju" : záznam procesu s Miloslavem Lojkem. **In:** A nepozdvihne meč... / Ed. Petr Blažek. Praha, 2007, s. 283–323.

275.
BLAŽEK, Petr – BENDA, Václav: Paralelní polis. **In**: Revue Proglas, roč. 13, č. 3 (2002), s. 18–19.

276.
BLAŽEK, Petr: Podepsal Chartu, ale v rámci úkolu... [Jiří Kořínek, agent StB]. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 7. Příl. Charta 77 : 30 let poté (2007), s. II.

277.
BLAŽEK, Petr – MALECKÝ, Robert: »Připomíná to gangsterské filmy«. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 6. Příl. Charta 77 : 30 let poté (2007), s. VII.

278.
BLAŽEK, Petr: Rozpačitý epilog Charty 77. **In**: Lidové noviny, roč. 15, č. 38 (2002), s. 13, 16.

279.
BLAZEK, Petr: Setkání představitelů československé a polské opozice na státních hranicích 1978–1989. **In**: Česká a polská historická tradice a její vztah k současnosti / Ed. Dominik Hrodek. Praha, 2003, s. 177–209. Res. něm.

280.
BLAZEK, Petr: „Tentokrát to bouchne" : edice dokumentů k organizaci a ohlasům kampaně proti signatářům Charty 77 (leden–únor 1977) / K vyd. připr. ... Praha : Univerzita Karlova, FFUK ; Odbor archivu bezpečnostních složek MV ČR, 2007. 139 s.

281.
BLAŽEK, Petr: „There is no other way : police investigations of the initial Charter 77 signatoris : abstrakt **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 235–238.

282.
BLAŽEK, Petr: Výbor na obranu Ivana Polanského : limity spolupráce českého a slovenského opozičního hnutí. In: Slovensko a režim normalizácie / Zost. Norbert Kmeť aj. Prešov, 2002, s. 206–221.

283.
BLAŽEK, Petr – SCHOVÁNEK, Radek: Vznik Charty 77 očima StB. **In**: Respekt, roč. 17, č. 2 (2006), s. 18–19.

284.
BLEHOVA, Beata: Der Fall des Kommunismus in der Tschechoslowakei. Wien : LIT Verl., 2006. 252 s. (Europa Orientalis ; Bd. 2)

285.
BOLTON, Jonathan: Proměny bytu : metamorfózy soukromého prostoru v české literatuře. **In**: Svět literatury, sv. 34 (2006), s. 121–134.

286.
BONDY, Egon – PLACÁK, Petr: Flaštička antabusu : kádrový dotazník Egona Bondyho. **In**: Kádrový dotazník / Petr Placák. Praha, 2001, s. 19–43.

287.
BONDY, Egon: Invalidní sourozenci / Úvod Marcel Strýko. Bratislava : Archa, 1991. 150 s.

288.
BONDY, Egon: Leden na vsi : dopis Ladislavu Radoňskému o Marxovi a ateismu. 1. vyd. Praha : Torst, 1995. 101 s.

289.
BORKOVEC, Petr – PLACÁK, Petr: Marnotratný syn : kádrový dotazník Petra Borkovce. **In**: Kádrový dotazník / Petr Placák. Praha, 2001, s. 51–59.

290.
BORYSZEWSKI, Pawel: Kościol, którego nie bylo : tajna dzialalność religijna w Czechoslowacji w latach 1949–1989. 1. wyd. Warszawa : Wyd. Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, 2002. 237 s. Res. čes.

291.
BOUČEK, Jaroslav: Historik v politice : k nedožitým 75. narozeninám Milana Hubla. **In**: Věda v Československu v období normalizace : sborník z konference / K vyd. připr. Antonín Kostlán. Praha, 2002, s. 499–510.

292.
BOUČKOVÁ, Tereza – ŠVAGROVÁ, Marta: Jsem spíš zapisovatelka života : rozhovor. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 5 (2007), s. 13–14.

293.
BOUSOGLOU, Amber: Ohlédnutí za Chartou. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 29–30.

294.
BOUSE, Zdeněk Bonaventura: Epilegomena. 2. vyd. Praha : Oikoymenh, 2000. 153 s.

295.
BRABENEC, Vratislav – PLACÁK, Petr: Bohoslovec a pohan : kádrový dotazník Vratislava Brabence. **In**: Kádrový dotazník / Petr Placák. Praha, 2001, s. 67–79.

296.
BRANALD, Adolf: Děkovačka bez pugétu. 1. vyd. Praha : Agentura V.P.K., 1994. 284 s. : fotogr.

297.
BRDEČKOVÁ, Tereza – TŘEŠŇÁK, Petr – ŠVEHLA, Marek: Nečekat, co udělají oni. **In**: Respekt, roč. 17, č. 40 (2006), s. 13–15.

298.
BRENNER, Christiane: Der zweite Weg zur Revolution von 1989? : uber die neuen Arbeiten Milan Otáhals. **In**: Bohemia, Jhrg. 36, Nr. 2 (1995), s. 420–424.

299.
BREZINA, Ivan: Ztroskotanci a samozvanci po dvaceti letech. **In**: Reflex, roč. 8, č. 1 (1996), s. 28–33, 36–37.

300.
BRODIN, Jonas: A Community of the Shattered : Patočka, Havel, and the Philosophy of Charter 77. **In**: East European Politics and Societies. Vol. 16, Nr. 1 (2002), s. 326–331.

301.
Daniela BRODSKÁ. **In**: Ženy z fary : [rozhovory] / Věra Lukášová, Hana Schillerová. Praha, 2006, s. 37–63.

302.
BŘEŇOVÁ, Věra – ROHLÍKOVÁ, Slavěna: Bibliografie k dějinám Československa 1969–1990 : výběr knih, sborníků a článků vydaných v ČR v letech 1990–1999. 1. vyd. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999. 136 s. (Studijní materiály ; Seš. 2)

303.
BŘEŇOVÁ, Věra: Soupis literatury o Chartě 77. **In**: Charta 77 : dokumenty. Sv. 3, Přílohy / Blanka Císařovská, Vilém Prečan. Praha, 2007, s. 421–475.

304.
BUREŠ, Jan: Ideologie národního porozumění : politická jednání v Československu roku 1989 = Die Ideologie der nationalen Verständigung. **In**: Politická kultura : Německo – Česká republika = Politische Kultur / Hrsg. Emil Voráček. Praha, 2004, s. 179–192. Res. něm.

305.
BURIAN, Václav: Nepolitická politická pětadvacetiletá. **In**: Literární noviny, roč. 12, č. 52 (2001), s. 17.

306.
BÚTORA, Martin: O té zvláštní děsivosti. **In**: Hospodářské noviny, č. 5 (2007), s. 9.

307.
BYLY to odlišné světy : diskuse o Chartě 77 a politických vězních z padesátých let / Petr Blažek, Petr Koura, Petruška Šustrová, Jan Wunsch. **In**: Babylon, roč. 16, č. 5 (2007), s. 8.

308.
BYTEM v hrůze / Kresby z vězení Otmar Oliva ; Texty Jiří Dienstbier, Václav Havel, František Lízna aj. ; Vybr., uspoř. a red. Jaroslav Zapletal. 1. vyd. Velehrad : Ottobre 12, 2002. 175 s. : fotogr. (Genius loci ; Sv. 3)

309.
BYTOVÉ semináře / Ladislav Hejdánek, Radim Palouš, Ivan Havel, Jakub S. Trojan, Oto Mádr, Daniel Kroupa. **In**: Universum, sv. 1(33) (1999), s. 26–28.

310.
CAJTHAML, Petr – BLAŽEK, Petr: Dezinformace, lži a pomluvy : kampaně proti opozici v Československé televizi 1968–1989. **In**: Soudobé dějin, roč. 11, č. 1/2 (2004), s. 300–303. Res. angl.

311.
CAJTHAML, Petr: Charta 77 a komunistická propaganda. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 239–247.

312.
CAJTHAML, Petr: Charter 77 and communist propaganda : abstrakt. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 239–247.

313.
CAJTHAML, Petr: Televizní pořad Vysoká hra : příběh jedné pomluvy. **In**: Securitas imperii, sv. 9 (2002), s. 258–268.

314.
Dr. April CARTER, Velká Británie. **In**: Laureáti ceny Gratias agit = Gratias agit award laureates 1997–2003. Praha, 2004, s. 60. Soub. text angl.

315.
The CAT who never sleeps = Kočka, která nikdy nespí [Jiřina Šiklová] / Uspoř. Vilém Prečan. Praha : J. H. Ottaway Jr., 2005. 320 s. : obr. příl. Texty česky a angl.

316.
CIBULKA, Petr: Tak pravil Petr Cibulka : odpověď vládnoucímu komunistickému dobytku / Rozhovor vedli Tomáš Koudela a Petr Jungling. Olomouc : Votobia, 1999. 187 s. : fotogr.

317.
CÍSAŘ, Čestmír: Paměti : nejen o zákulisí Pražského jara. 1. vyd. Praha : SinCon, 2005. 1281 s. : fotogr.

318.
CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém: Charta 77 : dokumenty 1977–1989. Sv. 1, 1977–1983. Sv. 2, 1984–1989. Sv. 3, Přílohy. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. 595 + 1175 + 523 s.

319.
CIVIC Freedom in Central Europe : voices from Czechoslovakia / Ed. H. Gordon Skilling and Paul Wilson. 1st ed. Houndmills ; London : Macmillan, 1991. xiv, 152 s.

320.
CO daly naše země Evropě a lidstvu. 3, Svobodný národ na prahu třetího tisíciletí / Hl. red. Ivan M. Havel a Dušan Třeštík ; il. Vladimír Renčín ; ed. Ladislav Venyš. 1. vyd. Praha : Evropský literární klub, 2000. 609 s.

321.
COLOMBO, Furio: Il terzo dopoguérra : conversazioni sul post-communismo con Vaclav Havel et al. 1. ed. Milano : Rizzoli, 1990. 266 s.

322.
CRITICAL essays on Václav Havel / Ed. Marketa Goetz-Stankiewicz and Phyllis Carey. New York : G. K. Hall : Twayne, 1999. (Critical essays on world literature)

323.
CUHRA, Jaroslav: Charter 77 and independent activity in Czechoslovakia : the limits of intersection : abstrakt. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 103–104.

324.
CUHRA, Jaroslav: Kam nás to vedete? Křesťané a počátky života Charty 77. **In**: Dějiny a současnost, roč. 29, č. 2 (2007), s. 34–36.

325.
CUHRA, Jaroslav: Katolická církev a odpor vůči »normalizačnímu« režimu. **In**: Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989 / Ed. Petr Blažek. Praha, 2005, s. 67–78.

326.
CUHRA, Jaroslav: Nezávislé aktivity v Československu a Charta 77 : meze protnutí. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 95–102.

327.
CUHRA, Jaroslav: Potřebná kniha k dějinám československé normalizace : edice dokumentů Charty 77. **In**: Dějiny a současnost, roč. 29, č. 10 (2007), s. 6. Rec. na: Charta 77 : edice dokumentů / Blanka Císařovská, Vilém Prečan. Praha, 2007.

328.
CUHRA, Jaroslav: Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969–1972. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997. 154 s. (Sešity ÚSD ; Sv. 29) Res. angl.

329.
(cuk): Minulost znamená určitý dluh. **In**: Prostor, roč. 1, č. 187 (1992), s. 1.

330.
CYSAŘOVÁ, Jarmila: Muž, který tu chybí : Jiří Lederer, 15.7.1922–12.10.1983. **In**: Listy, roč. 32, č. 4 (2002), s. 32–34.

331.
CZECH and Slovak samizdat : a catalogue of British Library holdings / Comp. by Peter Hellyer and Devana Pavlik. 2nd ed. London : British Library, 2003. 116 s.

332.
CZECHOSLOVAK samizdat : a catalogue of British Library holdings / Comp. by Devana Pavlik and Peter Hellyer. London : British Library, 1990. 23 s.

333.
ČAPKA, František: Čítanka ke studiu nejnovějších dějin Československa. 1. vyd. Brno : Pedagogická fak. Masarykovy univ., 1992. 138 s.

334.
ČARNOGURSKÝ, Ján: Disent na Slovensku. **In**: Línie a osobnosti zahraničnopolitického myslenia na Slovensku v 19. a 20. storočí. Bratislava, 1996, s. 102–109.

335.
ČARNOGURSKÝ, Ján: Jak režim nechtě stvořil elitu. **In**: Hospodářské noviny, č. 1 (2007), s. 11.

336.
ČAS Demokratické iniciativy 1987–1990 : sborník dokumentů / Úvod a ed. Milan Otáhal, Růžena Hlušičková. 1. vyd. České Budějovice : Nadace Demokratické iniciativy pro kulturu a politiku, 1993. 293 s.

337.
ČECHLOVSKÁ, Magdalena: Deset čtvrthodin pro Ženy Charty 77. **In**: Hospodářské noviny, č. 5 (2007), s. 11.

338.
ČECHOVSKÁ, Lucie – PEŠTUKOVÁ, Veronika: S ideou »třetí cesty«. **In**: Sám proti moci / Sest. Vojtech Čelko. Praha, 2002, s. 116–121.

339.
ČELKO, Vojtech: Dokumenty o Charte 77 [prezentace publikace]. **In**: Slovenské dotyky, roč. 12, č. 10 (2007), s. 8–9.

340.
ČELKO, Vojtech: Charta neznamenala iba odpor k totalitnému režimu, dokumentovala aj úctu k základným ľudským hodnotám a zdravému individualizmu. **In**: Národná obroda, roč. 8, č. 20 (1997), s. 9.

341.
ČELKO, Vojtech: Charta 77 v reflexi současníků. **In**: Akademický bulletin, č. 4 (2002), s. 15.

342.
ČELKO, Vojtech: Ideový odkaz Charty 77 neprestáva poukazovať na význam činu motivovaného mravne : z dvoch prejavov k 20. výročiu Charty 77. **In**: Národná obroda, roč. 8, č. 22 (1997), s. 9.

343.
ČERMÁK, Miloš – HUTKA, Jaroslav: Pravděpodobné vzdálenosti : rozhovor Miloše Čermáka s Jaroslavem Hutkou. 1. vyd. Praha : Academia, 1994. 183 s. : fotogr.

344.
ČERNÝ, Bohumil: Agent chodec : o podzemní činnosti české historiografie. **In**: Mladá fronta, roč. 46, č. 146 (1990), s. 1.

345.
ČERNÝ, Bohumil: Velkorysí a malí : přehled činnosti zahraničního PEN-klubu a jeho pomoc českým spisovatelům v disentu v letech 1970–1989. **In**: Listy, roč. 22, č. 6 (1992), s. 16–17.

346.
ČERNÝ, Jindřich: Český román Vlasty Chramostové. **In**: Kritická příloha Revolver Revue, sv. 16 (2000), s. 88–93.

347.
ČERNÝ, Václav: V zúženém prostoru : publicistika z let 1957–1981 / Vybr. a uspoř. Jan Šulc. 1. vyd. Praha : Mladá fronta, 1994. 388 s. (Souvislosti ; Sv. 2)

348.
ČESKÁ a slovenská společnost v období normalizace = Slovenská a česká spoločnosť v čase normalizácie : Liberecký seminár 2001. 1. vyd. Bratislava : Veda, 2003. 259 s.

349.
ČESKÁ nezávislá literatura po pěti letech v referátech : sborník referátů, diskusních příspěvků a tiskových ohlasů / Red. František Kautman. Praha : Obec spisovatelů ; Primus, 1995, 202 s.

350.
ČESKOSLOVENSKÁ cesta k demokracii : chronologie událostí 1985–1989. Praha : Československé dokumentační středisko ; Ustav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999. (Studijní materiály ; Seš. 1)

351.
ČESKOSLOVENSKO po sovětské okupaci 1968 : příspěvky na semináři ke studiu období normalizace v Československu. Olomouc, 21.11.1996. Olomouc : Univerzita Palackého, 1997. 42 s. (Práce Katedry občanské výchovy Pedagog. fak. UP ; Sv. 7)

352.
ČEŠI a Slováci – světové dějiny. **In**: Svět poznání, č. 124 (2001), s. 331–332.

353.
ČIVRNY, Lumír: Co se vejde do života / Doslov Martin Kučera. 1. vyd. Praha : Hynek, 2000. 252 s. (Imago ; Sv. 6)

354.
(čuk): Minulost znamená určitý dluh. **In**: Prostor, roč. 1, č. 187 (1992), s. 1.

355.
ČULÍK, Jan: Dědictví normalizace? **In**: Listy, roč. 28, č. 3 (1998), s. 31–35.

356.
DAHRENDORF, Ralf: Svůj názor neměním. **In**: Listy, roč. 23, č. 4 (1993), s. 31.

357.
DANEŠ, Martin: Kulturní fronty včera a dnes. **In**: Lidové noviny, roč. 15, č. 23 (2002), s. 11.

358.
DANIČEK, Jiří: Seifertova cena : Viktor Fischl a Josef Škvorecký převzali cenu Nadace Charty 77 / JD. **In**: Roš chodeš, roč. 66, č. 11 (2004), s. 9.

359.
DARSKI, Józef: Slovakia : the power game. **In**: Uncaptive Minds, Vol. 4, No. 2(16) (1991), s. 80–88.

360.
DAY, Barbara: Kontakty mezi britským a českým divadlem během normalizace. **In**: Divadelní revue, roč. 15, č. 4 (2004), s. 96–101.

361.
DAY, Barbara: Sametoví filozofové / Z angl. orig. přel. Bronislava Mullerová. 1. vyd. Brno : Doplněk, 1999. 287 s.

362.
DAY, Barbara: The Velvet Philosophers. London : Claridge Press, 1999. 344 s.

363.
DĚJINY a dějepisectví jako kulturní fenomény [polemika k dokumentu Charty 77 č. 11/84 – Právo na dějiny] / Autoři dokumentu Právo na dějiny. **In**: Spor o smysl českých dějin. 1, 1938–1989 : Posuny a akcenty české otázky / Uspoř. Miloš Havelka. Praha, 2006, s. 400–413.

364.
The DEMOCRATIC Revolution in Czechoslovakia : its precondition, course, and immediate repercussions, 1987–89 : an International Conference 14–16 October 1999, Prague : Briefing Book / Ed. by Vilém Prečan with Derek Paton. Prague : Czechoslovak Documentation Centre ; Institute of Contemporary History ; Washington : National Security Archive, 1999. 382 s. Na volných listech.

365.
DEMOCRAZIA da inventare : culture politiche e stato in Ungheria e Cecoslovacchia / Ed. Václav Bělohradský, P. Kende, Jacques Rupnik. Torino : G. Agnelli, 1991.

366.
DEVAUX, Sandrine: Engagements associatiffs et post-communisme : les cas de la République Tchèque. Paris : L'Harmatan, 2005. 213 s.

367.
DIAGNÓZA : disident / Přisp. Jiří Hanák, Miloš Rejchrt, Jan Urban, John Bok, Libuše Šilhánová, Čestmír Suchý, Tomáš Randák ; Zaps. Petra Procházková, Jan Jirák. **In**: Mladý svět, roč. 34, č. 30 (1992), s. 9–15, 7 fotogr.

368.
DIENSTBIER, Jiří: Dialog o národních zájmech. 1. vyd. Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1992. 17 s.

369.
DIENSTBIER, Jiří: Od snění k realitě : vzpomínky z let 1989–1999 / Ed. Tomáš Vrba. Praha : Lidové noviny, 1999. 441 s. : fotogr.

370.
DIENSTBIER, Jiří: Das Vermachtnis der Charta 77 und Deutschland / Aus dem Tschech. übersetzt v. Vlasta Wallat. **In**: Dissidenten, Präsidenten und Gemusehändler / Hrsg. Doris Liebermann et al. Essen, 1998, s. 206–210.

371.
DIKOBRAZ proti Chartě v lednu a únoru 1977. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 8. Příl. AntiCharta 77 : 30 let poté (2007), s. VI.

372.
DISSENT and Opposition in Communist Eastern Europe : origines of civil society and democratic transition / Ed. Detlef Pollack, Jan Wielgohs. Aldershot : Ashgate Publ., 2004. 275 s. Na volných listech.

373.
DOBEŠ, Jan: Recenze. **In**: Sociologický časopis, roč. 32, č. 2 (1996), s. 228–232. Rec. na : Opozice, moc, společnost 1969–1989 / Milan Otáhal. Praha, 1994.

374.
DOKUMENT Jsme občané! – a jedna z diskusí o něm : dokument Jsme občané! si bere zřejmou inspiraci z Charty 77, od slohu, přes metodu argumentace, až po datace: 1.1.2007 – přesně k třicátému výročí. **In**: Literární noviny, roč. 18, č. 3 (2007), s. 3.

375.
DOKUMENTY Charty 77. **In**: Listy, roč. 21, č. 6 (1991), s. 62–65.

376.
DOLEJŠÍ, Miroslav: Analýza 17. listopadu / Úvod Miroslav Sládek. Loket n.Ohří : C & B Agentura, 1990. 22 s.

377.
DOLEJŠÍ, Miroslav: Fantastičtější než Orwell? / Zaps. E. Peroutka. **In**: Lidová demokracie, roč. 47, (1991), s. 1 a 4.

378.
DOLEJŠÍ, Miroslav: Prevrat 1989 alebo História sa opakuje? / do slov. prel. Martin Šavel ; úvod Eva Petrášová. 2. vyd. Bratislava : AGRES, 1991. 51 s. (Zlatá mreža)

379.
DOLEŽAL, Bohumil: Co dneska zbylo z Charty 77. **In**: Mladá fronta Dnes, roč. 18, č. 5 (2007), s. D5–6.

380.
DOLEŽAL, Bohumil: Charta 77 z perspektivy čtvrtstoletí. **In**: Profit, roč. 13, č. 4 (2002), s. 6.

381.
DOLEŽAL, Bohumil: K diskusi o programových otázkách. Stať vychází pod spol. názvem O společenské aktivitě. **In**: Hledání naděje 1978–1987 / Výbor textů provedli Bohumil Doležal, Miloš Hubner aj. Praha, 1993, s. 155–157.

382.
DOLEŽAL, Bohumil: Vliv Charty na nynější českou politiku. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 30–33.

383.
DOLEŽAL, Jiří X.: Charta a láska zvítězily [Standa Pitaš]. **In**: Reflex, roč. 17, č. 48 (2005), s. 30–32.

384.
DOLEŽAL, Miloš: Cesty božím (ne)časem. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakl., 2003. 181 s. : fotogr. (Rozhovory)

385.
DOLEŽAL, Miloš – PLACÁK, Petr: Daly se tam železný hajzly : kádrový dotazník Miloše Doležala. **In**: Kádrový dotazník / Petr Placák. Praha, 2001, s. 87–95.

386.
DOMOV vlídný a bezpečný / ČTK. **In**: Lidové noviny, roč. 4, (1991), s. 16.

387.
DOPIS Signatářům k 10. výročí Charty 77 (6. ledna 1987 ; 3/87). **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 304–315.

388.
DOSKOČIL, Zdeněk: Některé aspekty posledních let vlády Antonína Novotného (1963–1967) ve vzpomínkách českých disidentů. **In**: České, slovenské a československé dějiny 20. století 2 / Uspoř. Sylva Sklenářová. Ústí n.Orl., 2007, s. 34–42.

389.
DOSTÁL, Pavel: O povaze a domě oběšencově. **In**: Právo, roč. 7, č. 6 (1997), s. 4.

390.
DRÁPAL, Vladimír: Neměl jste blbnout! **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 33–35.

391.
DRÁPALA, Milan: Milan Šimečka : bibliografie díla za léta 1975–1990. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR ; Scheinfeld-Scharzenberg : Čs. dokumentační středisko, 1992. 48 s.

392.
DRDA, Adam: Co se v padesátých letech naučíš… **In**: Lidové noviny, roč. 20 (14.11.2007).

393.
DRDA, Adam: »Dobré« rady a nepoužitelné svědectví : nad novinovými projevy Pavla Kohouta. **In**: Kritická příloha Revolver revue, roč. 12, (1998), s. 145–153.

394.
DRDA, Adam: Ti, kteří nepodepsali : o lidech v opozici, ne signatářích Charty 77. **In**: Revolver Revue, sv. 33 (1997), s. 216–223.

395.
DRDA, Adam: VONS pomohl mnoha perzekvovaným, **In**: Lidové noviny, roč. 20 (9.1.2007).

396.
DRDA, Adam: Vztah disentu a národa – z extrému do extrému. **In**: Lidové noviny, roč. 12, č. 90 (1999), s. 20. Příl. Orientace.

397.
DRCHAL, Václav: Charta SSSR zatopí, věřila CIA. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 7 (2007), s. 4.

398.
DRCHAL, Václav: O statečnosti v kritické chvíli. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 7. Příl. Charta 77 : 30 let poté (2007), s. IV.

399.
DRCHAL, Václav: Tuzexové bony ze Švédska. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 7. Příl. Charta 77 : 30 let poté (2007), s. III.

400.
DVACET let LN : Jiří Ruml (8.7.1925–20.2.2004) / Red. LN. **In**: Lidové noviny, roč. 21 (10.1.2008).

401.
DVE desetiletí před listopadem : sborník / Ed. Emanuel Mandler. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR ; Maxdorf, 1993. 109 s. (Historia Nova ; Sv. 3)

402.
EICHWEDE, Wolfgang: Widerspruche in der Rekonstruktion von Burgergesellschaften in Osteuropa. **In**: Occursus – Setkání – Begegnung / Ed. Zdeněk Pousta aj. Praha, 1996, s. 80–97.

403.
ELLMENREICH, Renate: Eine Beziehungsgeschichte von Tschechen/Slowaken und Deutschen nach dem Zweiten Weltkrieg. **In**: Horch und Guck, Jhrg. 6, Nr. 21 (1997), s. 17–19.

404.
ELŠÍKOVÁ, Monika: Pokus o pravdivý obraz disentu. **In**: Lidové noviny. Příl. Orientace (1998).

405.
(em): Charta druhého dne. **In**: Práce, roč. 47, (1991), s. 1–2.

406.
(ep): Charta 77 dnes a zítra. **In**: Právo lidu, roč. 95, č. 104 (1992), s. 2.

407.
EŠTE s vami pobudnúť : spomínanie na Dominika Tatarku / Zost. Petra Bombíková, Ingrid Antalová. 1. vyd. Bratislava : PT, 1994. 141 s. : fotogr.

408.
EVROPSKÁ revoluce roku 1989 a budoucnost Evropy = Die europaische Revolution von 1989 und die Zukunft Europas = The European Revolution of 1989 and the future of Europe. Praha, 16.–17.3.2001 / Árpád Goncz, Petr Pithart, Jacques Rupnik, Markus Meckel et al. 1. vyd. Praha : Friedrich-Ebert-Stiftung, 2003. 216 s. : fotogr.

409.
EYAL, Gil: The origins of postcommunist elites : from Prague Springs to the breakup of Czechoslovakia. Minneapolis : University of Minnesota Press, 2003. xxix, 238 s. (Contradictions ; Vol. 17)

410.
FALK, Barbara J.: Dědictví Charty 77 : „dar" demokratického disentu : abstrakt. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 54–55.

411.
FALK, Barbara J.: The dilemmas of dissidence in East-Central Europe : citizen intellectuals and philosopher kings. Budapest : Central European University Press, 2003. xxxiv, 479 s.

412.
FALK, Barbara J.: The Legacies of Charter 77 : the „gift" of democratic disent. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 33–53.

413.
FIALA, Petr – HANUŠ, Jiří: Skrytá církev a politika. **In**: Osobnost v církvi a politice : čeští a slovenští křesťané ve 20. století / Ed. Pavel Marek a Jiří Hanuš. Brno, 2006, s. 673–678 s. Res. něm.

414.
FILIP, Ota: Die stillen Toten unterm Klee : Wiedersehen mit Böhmen. Munchen : Langen Müller, 1992. 224 s.

415.
FISCHER, Petr: Charta odkryla totalitu komunismu. **In**: Lidové noviny, roč. 15, č. 4 (2002), s. 3.

416.
FISCHER, Petr: Václav Havel starý a nový. **In**: Lidové noviny, roč. 15, č. 38 (2002). Příl. Charta 77 po 25 letech, s. 14.

417.
FORMÁNEK, Jaroslav: Tohle byl Kohoutův život?? : Chartista a někdejší stalinista sepsal třetí autobiografii. **In**: Respekt, roč. 18, č. 8 (2007), s. 22. Rec. na: Kohout, Pavel: To byl můj život? 1–2. Praha, 2005–2006.

418.
FUCHS, Jürgen: Wo ist diese Verbundenheit geblieben? **In**: Dissidenten, Präsidenten und Gemusehändler / Hrsg. Doris Liebermann et al. Essen, 1998, s. 11–18. 1. Ausg. in: Frankfurter Rundschau (27.11.1996).

419.
GÁL, Jozef: Československo v rokoch 1968–1990. **In**: Aktuálne otázky historie 2. .Banská Bystrica, 1993, s. 115–148.

420.
GARTON ASH, Timothy: Středoevropan volbou / Přel. Anna Grušová. 1. vyd. Praha : Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1992. 132 s.

421.
GEGENANSICHTEN : Fotografien zur politischen und kulturellen Opposition in Osteuropa 1956–1989 / Hrsg. Heidrun Hamersky mit einem Geleitwort v. Václav Havel und einem Essay v. Wolfgang Eichwede. 1. Aufl. Berlin : Links Verl., 2005. 195 s. : fotogr.

422.
GEHRKE, Bernd: DDR-Opposition in den siebziger Jahren und die „Solidarität mit Prag". **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 127–151.

423.
GEHRKE, Bernd: Opozice v NDR v sedmdesátých letech a „solidarita s Prahou" : abstrakt. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 152–154.

424.
GEORGIEV, Adam: Chytat slunce : kniha o Martě Kubišové. 1. vyd. Praha : Petrklíč, 1997. 206 s. : fotogr.

425.
GIMEŠ, Emil: Normalizace v politologické reflexi. **In**: Československo po sovětské okupaci 1968. Olomouc, 1997, s. 10–17.

426.
GJURIČOVÁ, Adéla: Twenty years of stagnation and subordination to Moscow and the transition to democracy in the context of the Cold War's end. **In**: At the European Crossroads. Praha, 2005, s. 35–37.

427.
GOETZ-STANKIEWICZ, Markéta: Thoughts from Canada on Václav Havel' Idea of Europe. **In**: Acta contemporanea / Uspoř. Jindřich Pecka. Praha, 1998, s. 46–58.

428.
GOOD bye, Samizdat : twenty years of Czechoslovak underground writing / Ed. Marketa Goetz Stankiewicz ; Forew. Timothy Garton Ash. Evanston : Northwestern University Press, 1992. xxxi, 309 s.

429.
GOTOVSKA-CHENCE, Teodorička: Za idejno-političeskija profil na čechoslovaškata Charta 77. **In**: Istoričeski pregled, roč. 55, č. 3/4 (1999), s. 145–157.

430.
GREGOR, Pavel: Vyšetřování akce Asanace. **In**: Securitas imperii, sv. 13 (2006), s. 177–196.

431.
GRUNTORÁD, Jiří: Akce Norbert. **In**: Securitas imperii, sv. 2 (1994), s. 5–45. V tiráži r. vyd. 1995.

432.
GRUNTORÁD, Jiří: Archivní soubor prací Jana Patočky. **In**: Kritický sborník, roč. 12, č. 1 (1992), s. 74–78.

433.
GRUNTORÁD, Jiří: Biografické a bibliografické poznámky. **In**: O československém vězeňství / Sest. a uspoř. Jiří Gruntorád aj. Praha, 1990, s. 187–198.

434.
GRUNTORÁD, Jiří: Charta 77 (bojovala) proti režimu. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 217–220.

435.
GRUNTORÁD, Jiří: Charter 77 versus the regime : abstract. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 221–224.

436.
GRUNTORÁD, Jiří: Informace o Chartě 77 1978–1990 : článková bibliografie. 1. vyd. Brno ; Praha : Doplněk ; Libri prohibiti, 1998. 628 s.

437.
GRUNTORÁD, Jiří: Libri prohibiti : poučné ohlédnutí za neradostnou minulostí. **In**: Dějiny a současnost, roč. 24, č. 5 (2002), s. 41–43.

438.
GRUNTORÁD, Jiří: Státní bezpečnost proti Chartě 77 – Akce Izolace : krátká analýza a edice dokumentů. **In**: Securitas imperii, sv. 5 (1999), s. 173–190.

439.
GRUNTORÁD, Jiří: StB proti Chartě – akce »Izolace«. **In**: Listy, roč. 27, č. 1 (1997), s. 91–96.

440.
GRUNTORÁD, Jiří: Zpráva o Libri prohibiti. **In**: Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech : sborník referátů, diskusních příspěvků a tiskových ohlasů / Red. František Kautman. Praha : Obec spisovatelů ; Primus, 1995, s. 146–150.

441.
GRUŠA, Jiří: Cenzura a literární život mimo masmédia. Praha : Ustav pro soudobé dějiny ČSAV, 1992. 26 s. Text vyd. u příležitosti V.Z.D.O.R. = Výstavy nezávislé literatury v samizdatu a exilu 1948–1989. Praha, 1992.

442.
GRUŠA, Jiří: Odpověď Blance Císařovské a Vilému Prečanovi. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 36–37.

443.
GRUŠA, Jiří: Sprache, die auf keine Fahne passt : ein Portrait des Schriftstellers Petr Kabeš. **In**: Die Neue Gesellschaft/Frankfurter Hefte, Jhrg. 41, Nr. 1 (1994), s. 76–79.

444.
GRUŠA, Jiří: Umění stárnout : rozhovor s Daliborem Dobiášem. 1. vyd. Praha : Paseka, 2004. 253 s.

445.
Jiří HÁJEK : 80 / Ed. Dušan Rozehnal. Praha : Sdružení za Evropský dům, 1993. 138 s., fotogr.

446.
HÁJEK, Jiří: Paměti / Úvod František Janouch. Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1997. 349 s. : fotogr.

447.
HÁJEK, Miloš – LIEBERMANN, Doris: »Ich bin auch im Gefängnis kein Chauvinist geworden« : Gesprach mit Miloš Hájek, Charta Sprecher von 1988. **In**: Dissidenten, Prasidenten und Gemusehändler / Hrsg. Doris Liebermann et al. Essen, 1998, s. 62–73.

448.
HÁJEK, Miloš: Jak jsme dělali historický samizdat. **In**: Occursus – Setkání – Begegnung / Ed. Zdeněk Pousta aj. Praha, 1996, s. 11–12.

449.
HÁJEK, Miloš: Má setkání s Milanem Otáhalem. **In**: Historické studie / Uspoř. Oldřich Tůma. Praha, 1998, s. 9–10.

450.
HÁJEK, Miloš: Vzpomínání na všední dny mluvčího Charty. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 37–41.

451.
HÁJEK, Miloš: Znali jsme se půl století. **In**: Vzpomínky přátel na Jaromíra Literu / Ed. Josef Stehlík. B.m., 2000, s. 2–6.

452.
HANÁK, Jiří: Čistá nadopozice. **In**: Lidové noviny, roč. 5, č. 106 (1992), s. 1.

453.
HANÁK, Jiří: Nic neobvyklého. **In**: Právo, roč. 17, č. 5 (2007), s. 9.

454.
HANEL, Olaf: Od rezistence k opozici. **In**: České umění 1939–1999 : programy a impulzy : sborník sympozia. Praha, 2000, s. 111–120.

455.
HANUŠ, Jiří: Masaryk : tři způsoby čtení TGM v 70. a 80. letech 20. století. **In**: T. G. Masaryk a česká státnost / Uspoř. Helena Pavlincová. Praha, 2008, s. 195–205.

456.
HASSAIRI, Nail – HUČÍN, Vladimír – NAVARA, David: Vladimír Hučín : není to o mně, ale o nás. Praha : Naubi, 2006. 367 s. : fotogr.

457.
HAUNER, Milan: Anti-Militarism and the independent Peace Movement in Czechoslovakia. **In**: Search of Civil Society : independent Peace Movements in the Soviet Bloc / Ed. Vladimir Tismaneanu. New York ; London, 1990, s. 88–117.

458.
HAUNER, Milan: Charta 77 a evropské mírové hnutí : abstrakt. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 415.

459.
HAUNER, Milan: Charter 77 and the European peace movement. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéra Devátá aj. Praha, 2007, s. 163–192.

460.
HAVEL, Václav: Am Anfang war das Wort : Texte von 1969 bis 1990 / Aus dem Tschech. v. Joachim Bruss ; Vorwort v. Ingke Brodersen. Reinbek bei Hamburg : Rowohlt, 1990. 249 s.

461.
HAVEL, Václav: L'angoisse de la liberté : choix de discours (1965–1992) / Trad. du tchèque par Jan Rubeš et Zlata Chatel. Paris : Ed. de l'Aube, 1994. 249 s. (Essai)

462.
HAVEL, Václav: Briefe an Olga : Betrachtungen aus dem Gefangnis / Für die deutsche Ausg. bearb. v. Jiří Gruša. Reinbek bei Hamburg : Rowohlt, 1991. 325 s.

463.
HAVEL, Václav: Briefe an Olga : Betrachtungen aus dem Gefangnis / Aus dem Tschech. v. Joachim Bruss. 3. Ausg. Reinbek bei Hamburg : Rowohlt, 1993. 325 s.

464.
HAVEL, Václav: Dálkový výslech : dvě odpovědi. **In**: O československém vězeňství / Sest. a uspoř. Jiří Gruntorád aj. Praha, 1990, s. 73–79.

465.
HAVEL, Václav: Dálkový výslech : rozhovor s Karlem Hvížďalou. Praha : Melantrich, 1990. 179 s.

466.
HAVEL, Václav – ČERNÁ, Milena: Deset dopisů Olze. Praha : Výbor dobré vůle, 1997. 94 s.

467.
HAVEL, Václav: Deset tezí o Chartě (prosinec 1983). **In**: Charta 77 : dokumenty. Sv. 3, Přílohy / Blanka Císařovská, Vilém Prečan. Praha, 2007, s. xvii–xxv.

468.
HAVEL, Václav: Disturbing the peace : a conversation with Karel Hvizdala / Translat. from Czech and with an introduction by Paul R. Wilson. London : Faber & Faber, 1990. xvii, 228 s.

469.
HAVEL, Václav: Disturbing the peace : a conversation with Karel Hvizdala / Translat. from Czech and with an introduction by Paul R. Wilson. 1st Amer. ed. New York : Knopf, 1990. xvii, 228 s.

470.
HAVEL, Václav: Disturbing the peace : a conversation with Karel Hvizdala / Translat. from Czech and with an introduction by Paul R. Wilson. 1st Vintage Books ed. New York : Vintage Books, 1991. xvii, 228 s.

471.
HAVEL, Václav: Do různých stran : eseje a články z let 1983–1989 / Sest. Vilém Prečan. 1. vyd. v ČSFR. Praha : Lidové noviny, 1990. xiv, 526 s.

472.
HAVEL, Václav: Dokumenty doby č. 1 / … a kol. autorů Charty 77 a Občan. fóra ; Red. M. Kožešník ; Fotogr. Jaroslav Krejčí, Alan Pajer. Praha : Svépomoc, 1990. 46 s. : fotogr.

473.
HAVEL, Václav: Dopisy Olze (červen 1979 září 1982) / Doslov Jan Lopatka. 1. vyd. Brno : Atlantis, 1990. 395 s.

474.
HAVEL, Václav: Dopisy Olze / Ed. Jan Lopatka ; připr. a vyd. pozn. Michael Spirit. 1. vyd. Praha : Torst, 1999. 729 s. (Spisy ; 5)

475.
HAVEL, Václav: Eseje a jiné texty z let 1970–1989 : Dálkový výslech / Uspoř. a ed. pozn. Jan Sulc ; k vyd. připr. a text. pozn. Jarmila Víšková. 1. vyd. Praha : Torst, 1999. 1307 s. (Spisy ; 4)

476.
HAVEL, Václav: Essais politiques / Textes réunis par Roger Errera et Jan Vladislav ; préface de Jan Vladislav. Paris : Calman-Lévy, 1990. xiv, 255 s.

477.
HAVEL, Václav: Euer Friede und unserer : Anatomie einer Zurückhaltung (1985). **In**: Pannonia, Vol. 18, Nr. 1/2 (1990), s. 15–18.

478.
HAVEL, Václav: Charta versus 77 (podruhé) / Zaps. Daniel Anýž, Petr Bušta. **In**: Mladý svět, roč. 34, č. 50 (1992), s. 38–39 : 1 fotogr.

479.
HAVEL, Václav: Interview prezidenta republiky Václava Havla s Jacquem Rupnikem. **In**: Mezinárodní politika, roč. 18, č. 5 (1994), s. 4–6.

480.
HAVEL, Václav: Living in Truth / Ed. Navi Pant. New Delhi : Star Publ., 1993. 158 s.

481.
HAVEL, Václav: Moc bezmocných. 1. vyd. Praha : Lidové noviny, 1990. 64 s. (Archy ; Sv. 2)

482.
HAVEL, Václav: A Neglected generation / Transl. by Paul Wilson. **In**: Czechoslovakia, 1918–88 : Seventy years from independence / Ed. H. Gordon Skilling. London, 1991, s. 211–214.

483.
HAVEL, Václav: O lidskou identitu : úvahy, fejetony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969–1979 / Sest. Vilém Prečan, Alexander Tomský. 3. vyd. Praha : Rozmluvy, 1990. 397 s.

484.
HAVEL, Václav: Die Ohnmacht der Machtigen oder Tuis an die Macht! **In**: Forum, Vol. 39, Nr. 462/464 (1992), s. 46–47.

485.
HAVEL, Václav: Open letters : selected prose 1965–1990 / Select. and ed. by Paul Wilson. London : Faber & Faber, 1991. xiv, 415 s.

486.
HAVEL, Václav: Open letters : selected prose 1965–1990 / Select. and ed. by Paul Wilson. 1st Amer. ed. New York : Knopf, 1991. xiv, 415 s.

487.
HAVEL, Václav: Open letters : selected prose 1965–1990 / Select. and ed. by Paul Wilson. 1st Vintage Books ed. New York : Vintage Books, 1992. xiv, 415 s.

488.
HAVEL, Václav: Poging om in de waarheid te leven : essay over Charta 77 (1978–79) : kaarten op tafel (1988) : verklaringen voor de rechtbank (1989) / Vertaad door Tinke Davids. 5. druk. Amsterdam : Van Gennep, 1991. 110 s.

489.
HAVEL, Václav: Prosím stručně : rozhovor s Karlem Hvížďalou, poznámky, dokumenty. 1. vyd. Praha : Gallery, 2006. 256 s.

490.
HAVEL, Václav: Sila bessil'nych / Vaclav Gavel ; Per. s češ. I. Šablovskoj, L. Vichrevoj. Minsk : Polifakt, 1991. 126 s. (Vstrečnaja mysl')

491.
HAVEL, Václav: Viata în adevăr / Tradn. de Jean Grosu ; prefată de Andrei Pleşu. Bucureşti : Univers, 1997. 197 s.

492.
HAVLÍČEK, Dušan: Charta 77 a VONS [Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných]. v Listech. **In**: Listy, roč. 37, č. 1 (2007), s. 6–18.

493.
HAVLÍČEK, Lev: Vary měly silný underground. **In**: MF Dnes, roč. 18 (11.11.2007), s. 3.

494.
HEJDA, Zbyněk: Cesta k Cerekvi. Praha : Triáda, 2004. 78 s. (Delfín ; Sv. 60)

495.
HEJDA, Zbyněk: Pobyt v sanatoriu : verše z let 1974–1987. Kostelec n. Černými lesy : Kruh ; Praha : Revolver Revue, 1993. 31 s.

496.
HEJDÁNEK, Ladislav: Dopisy příteli. 1. vyd. Praha : Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1993. 134 s. (Oikúmené)

497.
HEJDANEK, Ladislav: Fenomén Charty 77 a dnešek. **In**: Křesťanská revue, roč. 64, č. 2 (1997), s. 33–35. Proslov na slavnostním zasedání věd. rady UK věnovaném 20. výročí vzniku Charty 77, 10.1.1997 v Betlémské kapli v Praze.

498.
HEJDANEK, Ladislav: Gehört die Charta 77 in ein Museum? / Aus dem Tschech. ubersetzt v. Vlasta Wallat. **In**: Dissidenten, Prasidenten und Gemüsehändler / Hrsg. Doris Liebermann et al. Essen, 1998, s. 198–201. Rede zur Festsitzung des Wissenschaftsrates der Karls Universitat aus Anlass des 20. Jahrestages der Entstehung der Charta 77.

499.
HEJDÁNEK, Ladislav, mluvčí Charty 77 – KUBIŠOVÁ, Marta, mluvčí Charty 77 – ŠABATA, Jaroslav, mluvčí Charty 77 : Charta 77 : dokument Federálnímu shromáždění ČSSR, České národní radě, Slovenské národní radě. C. 16. **In**: O československém vězeňství / Sest. a uspoř. Jiří Gruntorád aj. Praha, 1990, s. 149–186.

500.
HEJDÁNEK, Ladislav: Inspirace, nebo muzejní exponát? **In**: Listy, roč. 27, č. 1 (1997), s. 8–10.

501.
HEJDÁNEK, Ladislav: Rede zur Festsitzung des Wissenschaftsrates der Karls Universitat aus Anlass des 20. Jahrestages der Entstehung der Charta 77. **In**: Horch und Guck, Jhrg. 6, Nr. 21 (1997), s. 1–3.

502.
HEJDÁNEK, Ladislav – LIEBERMANN, Doris: Wahrheit und Widerstand : Gesprach mit Ladislav Hejdánek, Philosoph. **In**: Dissidenten, Prasidenten und Gemüsehändler / Hrsg. Doris Liebermann et al. Essen, 1998, s. 141–154.

503.
HEJZLAR, Zdenek: Praha ve stínu Stalina a Brežněva : vznik a porážka reformního komunismu v Československu. 1. vyd. Praha : Práce, 1991. 199 s. (Elf)

504.
HELCL, Roman: Boj s režimem : strach i dobrodružství. **In**: Mladá fronta Dnes, roč. 18, č. 35 (2007). Příl. Střední Morava Dnes, s. B/3.

505.
HELCL, Roman: Chartisté na Prvního máje šokovali komunisty [Tomáš Hradílek a Rudolf Bereza]. **In**: MF Dnes, roč. 18 (10.2.2007). Příl. Střední Morava, s. B/1.

506.
HERMANN, Tomáš: Projekt asubjektivní fenomenologie Jana Patočky : příspěvek evropské filosofii z dob normalizace. **In**: Věda v Československu v období normalizace (1970–1975) : sborník z konference / K vyd. připr. Antonín Kostlán. Praha, 2002, s. 457–497.

507.
HIRŠAL, Josef: Vínek vzpomínek. Praha : Rozmluvy, 1991. 351 s.

508.
HISTORICKÉ studie : k sedmdesátinám Milana Otáhala / Uspoř. Oldřich Tůma. Praha : Ustav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. 285 s.

509.
HLASY k českým dějinám : 2, pokračování diskuse 1984–1985 : Charta 77 4/85 Sdělení o diskusi nad dokumentem Charty 77 č. 11/84 „Právo na dějiny" a brněnská diskuse k „Právům na dějiny". **In**: Hlasy k českým dějinám / Uspoř. Luboš Kohout. Praha, 2006, s. 5–16.

510.
HLASY občanské společnosti 1987–1989 : výběr z textů a dokumentů / K vyd. připr. Jiří Suk ve spolupr. s Milenou Janišovou a Vilémem Prečanem. 1. vyd. Praha : Ustav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999. 110 s. (Studijní materiály ; Seš. 3)

511.
HLAVSA, Mejla – PELC, Jan: Bez ohňů je underground. Praha : BFS, 1992. 168 s. : fotogr.

512.
HLEDÁNÍ naděje 1978–1987 : výběr z ineditních sborníků / Výběr textů provedli Bohumil Doležal, Miloš Hübner, Emanuel Mandler, Jan Nedvěd, Bohumil Pechr a Karel Štindl. Praha : Maxdorf, 1993. 259 s. (Historia Nova ; Sv. 1)

513.
HLUŠIČKOVÁ, Růžena – CÍSAŘOVSKÁ, Blanka: Hnutí za občanskou svobodu 1988–1989 : sborník dokumentů. Brno : Maxdorf ; ÚSD AV ČR, 1994. 281 s. (Historia Nova ; Sv. 4)

514.
HOLUB, Petr: Proč vzpomínat právě na Chartu 77. **In**: Týdeník Rozhlas, č. 6 (2007), s. 16.

515.
HOLUBOVÁ, Miloslava: Necestou cestou / K vyd. připr. Marie Rút Křížková. 1. vyd. Praha : Torst, 1998. 469 s.

516.
HOLUBOVÁ, Miloslava: Trojí význam Charty. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 42–43.

517.
HOMOLOVÁ, Marie: Příběhy neobyčejných podpisů : tři lidé, jež před třiceti lety spojila Charta 77 : kantorka [Jarmila Stibicová], z níž se stala legenda pardubického disentu, máma [Hana Jüptnerová], která podepsala jako těhotná, vysoškolák [Martin Hildemann], na něhož zbylo místo závozníka. **In**: Mladá fronta Dnes, roč. 18, č. 5, s. C2.

518.
HORÁK, Petr: Le sens de l'histoire tchèque : de Ernst Denis au de la Charte 77 jusqu'aux debats actuels. **In**: Sborník prací Filozofické fak. brněnské univerzity : B 43 Řada filozofická, roč. 45, (1996), s. 55–75.

519.
HORÁK, Petr: Z dopisů Jana Patočky Robertu Campbellovi do Paříže / Z franc. orig. vybr. a přel. ... **In**: Filosofický časopis, roč. 42, č. 6 (1994), s. 904–921.

520.
HRABIK SAMAL, Mary: Ženy a neoficiální kultura a literatura v Československu v letech 1969–1989. **In**: Prítomnosť minulosti Minulosť pritomnosti. Bratislava, 1996, s. 81–95.

521.
HRADÍLEK, Tomáš – WEISS, Martin: Být v ČSSD, postavil bych se Paroubkovi říká T. Hradílek, mluvčí Charty 77 a jediný český polistopadový ministr, který se vzdal úřadu, aniž by musel : rozhovor. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 11 (2007), s. 11.

522.
HRADÍLEK, Tomáš: Izolovanější jsem dnes, dobrovolně : rozhovor s Tomášem Hradílkem. **In**: Listy, roč. 34, č. 1 (2004), s. 30–35.

523.
HRADÍLEK, Tomáš: Na plné pecky jako občan / Zaps. Václav Burian. **In**: Literární noviny, roč. 12, č. 52 (2001), s. 15.

524.
HRADÍLEK, Tomáš: Nekompromisní linie není vždy správná / Rozmlouval Aleš Lederer. **In**: Prostor, roč. 4, č. 13 (1990), s. 99–115.

525.
HROMÁDKOVÁ, Alena: Byli jsme ztroskotanci a samozvanci / Zaps. Zdeněk Jeník. **In**: Práce, roč. 53, č. 9 (1997), s. 1–2.

526.
HROMÁDKOVÁ, Alena: Co s Chartou 77? **In**: Studentské listy, roč. 2, č. 4 (1991), s. 4.

527.
HROMÁDKOVÁ, Alena: Charta 77 : první krok k právnímu státu. **In**: Prostor, roč. 4, č. 15 (1991), s. 28–32.

528.
HROMÁDKOVÁ, Alena: Charta 77 v podmínkách neokomunismu. **In**: Prostor, roč. 5, č. 19 (1992), s. 16–18.

529.
HROMÁDKOVÁ, Alena: Neplést pojmy / Zaps. Jan Patočka jr. **In**: Český deník, roč. 2, č. 1 (1992), s. 3.

530.
HROMÁDKOVÁ, Alena: Předpoklady obnovy právního státu v osmdesátých letech. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 43–46.

531.
HROMÁDKOVÁ, Alena: Whatever happened to Charter 77? **In**: East European Reporter, Vol. 5, Nr. 1 (1992), s. 69.

532.
HROMÁDKOVÁ, Alena: Zápasíme s hloupostí, zlobou i sebou samými / Zaps. Robert Dengler. **In**: Rudé právo, roč. 1, (1991), s. 1 a 3.

533.
HRUBÝ, Karel: Dialog Charty 77 s exilem. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 46–54.

534.
HRUDKA, Jan: Charta působila i v kraji [Východočeském]. **In**: MF Dnes, roč. 18 (11.1.2007), s. 3.

535.
HUBL, Milan: Cesty k moci / Úvod Petr Uhl ; doslov Miloš Hájek ; sest. Eliška Skřenková. 1. vyd. Praha : Naše vojsko, 1990. 199 s. : fotogr. v textu. (Aktuality Dialogy) Při sestavování využito samizd. sborníků Magnetická anomálie, Glasnosti, glasnosti a dochované pozůstalosti M. Hubla.

536.
HUBNER, Miloš: Hledání naděje. **In**: Hledání naděje 1978–1987 / Výbor textů provedli Bohumil Doležal, Miloš Hübner aj. Praha, 1993, s. 237–240.

537.
HUBNER, Miloš – MLČOCH, Luboš – PITHART, Petr: O společenské situaci. **In**: Hledání naděje 1978–1987 / Výběr textů Bohumil Doležal aj. Praha, 1993, s. 165–178.

538.
HUČÍN, Vladimír: Hučín o Chartě. **In**: Český dialog = Czech Dialogue, č. 1/2 (2007), s. 43.

539.
HUSÁK, Petr: Česká cesta ke svobodě. 1, Revoluce či co? 1. vyd. Praha : Volvox Globator, 1999. 167 s.

540.
HVIŽĎALA, Karel: Výslech revolucionářů z roku '89. Praha : Primus, 2000, 257 s. : fotogr.

541.
CHADIMA, Mikoláš: Alternativa : svědectví o českém rock & rollu sedmdesátých let : od rekvalifikací k nové vlně se starým obsahem. Brno : Host, 1993. 414 s. : fotogr.

542.
CHADIMA, Mikoláš: Charta 77 po dvaceti letech zklamání? **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 54–57.

543.
CHARTA občanské neposlušnosti / Petruška Šustrová, Miloš Hájek, Jaroslav Sabata, Petr Uhl a Jiří Vančura ; diskusi řídil Václav Žák. **In**: Listy, roč. 32, č. 2 (2002), s. 17–24.

544.
CHARTA 77 : co naštvalo komunisty : zkrác. přepis Prohlášení Charty 77. **In**: Mladá fronta Dnes, roč. 18, č. 5 (2007), s. A12

545.
CHARTA 77 : Dokument č. 23 věnovaný Romům. 1–4. **In**: Romano džaniben, roč. 5, č. 4 (1998), s. 4–7 ; roč. 6, č. 1/2–3/4 (1999), s. 6–10 ; 4–7 ; roč. 7, č. 1/2 (2000) s. 12–16. Res. franc.

546.
CHARTA 77 : od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci, 1977–1989 = Charter 77 : from the assertion of human rights to a democratic revolution, 1977–89 / Ed. Markéta Devátá, Jiří Suk, Oldřich Tůma. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. 415 s.

547.
CHARTA 77 : pět set proti realitě. **In**: Svědectví, roč. 23, č. 89/90 (1990), s. 199–225.

548.
CHARTA 77 : přestáváme mlčet! **In**: Metropolitní Telegraf, roč. 1, č. 82 (1992), s. 9.

549.
CHARTA 77 : stanovy. **In**: Necenzurované noviny, roč. 3, č. 3 (1993), s. 29.

550.
CHARTA 77 : zda být, či nebýt, a když být, tak jak? / Zaps. Jiří Vančura ; přisp. Jiří Hájek, mluvčí Charty 77 v letech 1977 a 1979, Ladislav Hejdánek, mluvčí Charty 77 v letech 1977–1979, Marta Kubišová, mluvčí Charty 77 v letech 1977–1978, Václav Malý, mluvčí Charty 77 v roce 1981, Radim Palouš, mluvčí Charty 77 v letech 1982 a 1983, Petr Uhl – s výjimkou let věznění se podílel na veškeré činnosti Charty, Martin Palouš, mluvčí Charty 77 v roce 1986, Libuše Šilhánová, mluvčí Charty 77 v roce 1987. **In**: Listy, roč. 22, č. 1 (1992), s. 6–16, 8 obr.

551.
The CHARTA 77 Foundation : twenty years / Předml. František Janouch ; k vyd. připr. Jitka Uhdeová. 1. vyd. Brno : Atlantis, 1998. 143 s., 36 s. obr. příl.

552.
CHARTA 77 očima současníků : po dvaceti letech / K vyd. připr. Blanka Císařovská, Milan Drápala, Vilém Prečan, Jiří Vančura. 1. vyd. Brno : Doplněk ; Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997. 331 s.

553.
CHARTA 77 (1977–1989) : od morální k demokratické revoluci : dokumentace / Sest. Vilém Prečan. Scheinfeld-Schwarzenberg : Čs. dokumentační středisko nezávislé literatury ; Bratislava : Archa, 1990. 525 s. (Acta creationis ; 6) (Dokumenty demokratické revoluce ; 1) Vyd. ve spolupr. s Ústavem pro soudobé dějiny ČSAV.

554.
CHARTA 77-stiftelsen : tjugo år. Stockholm : Charta 77-stiftelsen, 1999. 160 s., 36 obr. příl. (Tjeckiska och slovakista roster ; 50)

555.
CHARTA versus 77 / Daniel Anýž, Petr Bušta ; přisp. Petr Cibulka, Tomáš Hradílek, Rudolf Battěk, Ladislav Hejdánek, Václav Havel, John Bok, Václav Žák, Věra Roubalová. **In**: Mladý svět, roč. 34, č. 49 (1992), s. 42–43.

556.
CHRAMOSTOVÁ, Vlasta: ...ještě po třiceti letech. 1, Až po Kubáska? 2, Anticharta. 3, Rock'n'roll v Národním. 4, Setkání na Pražské křižovatce. **In**: Listy, roč. 37, č. 1–4 (2007), s. 34–35 ; 24–25 ; 19–20 ; 34–35.

557.
CHRAMOSTOVÁ, Vlasta: Osobnosti – ale doopravdy : vzpomínka na Františka Pavlíčka a Ivana Kyncla. **In**: Listy, roč. 34, č. 6 (2004), s. 72–73.

558.
Vlasta CHRAMOSTOVÁ. 1. vyd. Brno : Doplněk, 1999. 359 s. : fotogr. (Edice osudů ; Sv. 10)

559.
Vlasta CHRAMOSTOVÁ. 2. opr. a dopl. vyd. Brno : Doplněk ; Olomouc : Burian a Tichák, 2003. 372 s. : il.

560.
CHRAMOSTOVÁ, Vlasta: Vzpomínka na Chartu 77. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. 1. vyd. Brno ; Praha, 1997, s. 58–63.

561.
CHUDOŽILOV, Petr: Kolektivní nevina pro všechny? **In**: Lidové noviny, roč. 15, č. 45 (2002), s. 11.

562.
CHUDOŽILOV, Petr: Proč necítím národní hrdost : výbor z publicistiky 1967–1998. Praha : Dauphin, 1999. 251 s.

563.
CHUCHMA, Josef: Antichartistická atmosféra nese své plody i dnes. **In**: Mladá fronta Dnes, roč. 8, č. 35 (1997), s. 19.

564.
CHUCHMA, Josef: S antichartou u konce s dechem : uplynulo třicet let od exemplárního ponížení českého národa. **In**: Mladá fronta Dnes, roč. 18 (2007), č. 23, s. D5–6.

565.
CHURAŇ, Milan: Disent pro příští generaci? **In**: Prostor, č. 41 (1999), s. 35–38.

566.
IM Dissens zur Macht : Samizdat und Exilliteratur der Länder Ostmittel- und Südosteuropas 1945–1989 / Hrsg. Ludwig Richter, Ludwig Heinrich Olschowsky. Berlin : Akademie Verl., 1995. 269 s.

567.
INFOCH : Informace o Chartě 77. Praha : Libri prohibiti, 1992. 95 s.

568.
INTERNÍ zprávy z prostředí disentu v Československu o Chartě 77 a situaci v zemi. **In**: Charta 77 : dokumenty. Sv. 3, Přílohy / Blanka Císařovská, Vilém Prečan. Praha, 2007, s. 129–137.

569.
JABLONICKÝ, Jozef: Historiografia za normalizácie (1969–1989). **In**: Slovensko a režim normalizácie / Zost. Norbert Kmeť aj. Prešov, 2002, s. 148–151.

570.
JABLONICKÝ, Jozef: Samizdat o disente. 3, Záznamy a písemnosti. Bratislava : Kalligram, 2007. 443 s.

571.
JABLONICKÝ, Jozef: V sieti normalizácie. **In**: Slovenské pohľady, roč. 9, č. 14 (2005), s. 86–146.

572.
JAGODZIŃSKI, Andrzej: La Primavera Praghese dal punto di vista polacco. **In**: La Primavera di Praga / A cura di Francesco M. Cataluccio, Francesca Gori. Milano, 1990, s. 251–254.

573.
JAK se změnil veřejný obraz Charty 77 od listopadu 1989 / Libuše Šilhánová, Tomáš Hradílek, Jan Šabata, František Bublan, Petr Pospíchal, Pavel Rychetský, Eva Kantůrková. **In**: Literární noviny, roč. 17, č. 52 (2006), s. 9.

574.
JAMEK, Václav: Un drôle d'exil. **In**: Paříž – Praha : Intelektuálové v Evropě = Paris – Prague : Intelectuels en Europe. Praha, 1994, s. 15–16.

575.
JAMEK, Václav: Pěkně divný exil. **In**: Paříž – Praha : Intelektuálové v Evropě = Paris – Prague : Intelectuels en Europe. Praha, 1994, s. 87–91.

576.
JANÁT, Bohumír: Aktuální podoba dávného sporu filosofie a politiky [Jan Patočka]. **In**: Listy, roč. 27, č. 3 (1997), s. 70–72.

577.
JANÁT, Bohumír: O trvalosti ideje Charty 77. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 63–66.

578.
JANÁT, Bohumír: Smysl Charty 77 – otevřená otázka. **In**: Listy, roč. 22, č. 2 (1992), s. 6–9.

579.
JANÁT, Bohumír: Výzva a inspirace : vzpomínky, dokumenty, studie / Vybr. a uspoř. Jolana Poláková. 1. vyd. Praha : Vyšehrad, 2000. 95 s.

580.
JANDOUREK, Jan: Václav Malý : cesta za pravdou. 1. vyd. Praha : Portál, 1997. 109 s. (Rozhovory)

581.
JANOUCH, František: Czechoslovak dissidents and their technical resources, 1979–89 : abstract. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 122–125.

582.
JANOUCH, František: Československý disent a jeho technické vybavení (1979–1989). **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 115–121.

583.
JANOUCH, František – BALAŠTÍK, Miroslav: „Chtěl jsem splatit dluh z války…" : rozhovor s profesorem Františkem Janouchem. **In**: Host, roč. 15, č. 2 (2004), s. 20–23.

584.
JANOUCH, František: Chtěli dokázat nedokazatelné / Zaps. Stanislav Sádovský. **In**: Expres, roč. 3, č. 267 (1992), s. 4.

585.
JANOUCH, František: Jak jsem prověřil Jiřího Němce. **In**: Listy, roč. 32, č. 4 (2002), s. 35–36.

586.
JANOUCH, František: Jiří Hájek : hrst vzpomínek. **In**: Mezinárodní politika, roč. 17, č. 10 (1993), s. 2.

587.
JANOUCH, František: Leccos je jinak… : Charta 77 : rozhovor / Zaps. Jana Klusáková. **In**: Lidové noviny, roč. 4, (1991), s. 1 a 3.

588.
JANOUCH, František – DRCHAL, Václav: Nejvíc dali Soros a Havel : rozhovor. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 7. Příl. Charta 77 : 30 let poté (2007), s. III.

589.
JANOUCH, František: Stockholmská Nadace Charty 77 a podpora nezávislé literatury a jejích tvůrců. **In**: Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech / Red. František Kautman aj. Praha, 1995, s. 98–122.

590.
JANOUCH, František: Šel básník chudě do světa : Nobelova cena pro Jaroslava Seiferta. 1. vyd. Praha : Český spisovatel, 1995. 356 s. : fotogr.

591.
JANOUCH, František: Věřím v reformovaný švédský sociální model : činnost Nadace Charty 77 : rozhovor / Zaps. Vladimír Diviš. **In**: Rudé právo, roč. 1, (1991), s. 1 a 13.

592.
JANÝR, Přemysl: Ohlas Charty 77 v Rakousku. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 67–72.

593.
JÄRVINEN, Jouni: Charta 77 – ihmisoikeuksia ja poliittisia vainoja Tsekkoslovakiassa. **In**: Historiallinen Aikakauskirja, roč. 102, č. 1 (2004), s. 58–70.

594.
JEHLIČKA, Ladislav: Ještě k polemice o Právu na dějiny – trochu jinak [dokument Charty 77 č. 11/84]. **In**: Spor o smysl českých dějin. 1, 1938–1989 : Posuny a akcenty české otázky / Uspoř. Miloš Havelka. Praha, 2006, s. 421–434.

595.
JECHOVÁ, Květa: Lidé Charty 77 : zpráva o biografickém výzkumu. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2003. 170 s. (Hlasy minulosti ; 2)

596.
JECHOVÁ, Květa: Společenství vnitřní svobody : čím byla Charta 77, jací lidé se v ní sešli, jaké zkušenosti je formovaly : závěry výzkumu, v němž chartisté vyprávěli své životní osudy / Přisp. Jaroslav Šabata, Miloš Hájek, Jiří Ruml, Jiří Hájek, Zdeněk Urbánek, Libuše Šilhánová, Jan Vladislav, Jan Šimsa, Petr Pithart, Václav Malý, Miloslava Holubová, Dana Němcová. **In**: Nová přítomnost, č. 1 (1997), s. 16–18, 1 obr.

597.
JELINEK, Milan: Šabatovo umění diskutovat. **In**: Když se řekne Šabata… / Ed. Jan Šabata. Brno, 1998, s. 112–119. Ze samizdat. sborníku k 60. narozeninám J. Šabaty.

598.
jer: Tečka za smrtí libereckého chartisty [René Matoušek]. **In**: SD, roč. 2, č. 125 (1992), s. 2.

599.
JEŠ, Jiří: Anděl smíru [Klement Lukeš]. **In**: Listy, roč. 31, č. 1 (2001), s. 27.

600.
JIČÍNSKÝ, Zdeněk: Charta 77 a právní stát. 1. vyd. Brno : Doplněk, 1995. 234 s.

601.
JIREC, Miroslav: Underground nebyla marxistická kultura / Zaps. Petr Placák. **In**: Revolver Revue, sv. 34 (1997), s. 285–299.

602.
JIRÍSKOVÁ, Anna: Demokracie ještě nezvítězila. **In**: Metropolitní Telegraf, roč. 1, č. 88 (1992), s. 4.

603.
JIROUS, Ivan M. – PLACÁK, Petr: Černý beránek : kádrový dotazník Ivana M. Jirouse. **In**: Kádrový dotazník / Petr Placák. Praha, 2001, s. 181–189.

604.
JIROUS, Ivan M.: Magorův zápisník / Ed. pozn. s koment. bibl. sest. Michael Špirit. 1. vyd. Praha : Torst, 1997. 801 s.

605.
JOACHIMOVÁ, Eva: Nikdy nepřestanu vděčit osudu. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 72–74.

606.
(ju): Po čtrnácti letech. **In**: Lidové noviny, roč. 4 (1991), s. 1–2.

607.
JUDT, Tony: The Dilemmas of Dissidence : the politics of opposition in East-Central Europe. **In**: Crisis and Reform in Eastern Europe / Ed. Ferenc Feher, Andrew Arato. New Brunswick, 1991, s. 253–301.

608.
JUMR, Václav: Charta 77 a dnešek. **In**: Haló noviny, roč. 17, č. 7 (2007), s. 9.

609.
JUMR, Václav: O Chartě, antichartě a nehynoucích pravdách. **In**: Haló noviny, roč. 12, č. 15 (2002), s. 5.

610.
JUMR, Václav: Začínáme být dospělí. **In**: Haló noviny, roč. 12, č. 21 (2002), s. 5.

611.
KABEŠ, Petr: Tříkrálová. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 74.

612.
KADLEČÍK, Ivan: Komu zvonia? Zvonia tebe! [Přet. z ledna 1977]. **In**: Mosty, roč. 16, č. 2 (2007), s. 5.

613.
KALENSKÁ, Renata: Lexikon Otakara Motejla / Předml. Pavel Landovský. Praha : Nakl. Lidové noviny, 2006. 371 s.

614.
KAMIŃSKI, Lukasz: The Opposition, Poland and Charter 77 : abstrakt. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 289–291.

615.
KAMIŃSKI, Łukasz: Polská opozice a Charta 77. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 281–288.

616.
KANTOR, Lukáš: Velká neznámá Jiří Hájek : temnoty signatáře Charty 77. **In**: Mladá fronta Dnes, roč. 18, č. 23 (2007), s. D5–6.

617.
KANTOR, Lukáš: Více střízlivosti, aneb, Charta 77 ve světle teorie elit. **In**: Prostor, č. 75 (2007), s. 181–184.

618.
KANTŮRKOVÁ, Eva: Les amies de la maison triste / trad. du tchèque par Katia Krivanek avec colaboration d'Alena Vacek ; préface Václav Havel. Lausanne : Age d'Homme, 1991. 273 s.

619.
KANTŮRKOVÁ, Eva – ZVĚŘINA, Josef: Dialog o víře. Praha : Scriptum, 1993. 78 s.

620.
KANTŮRKOVÁ, Eva: Dům smutku. **In**: O československém vězeňství / Sest. a uspoř. Jiří Gruntorád aj. Praha, 1990, s. 20–30.

621.
KANTŮRKOVÁ, Eva: Fragen – Antworten : persönliche Situation um die Jahreswende 1976 und 1977 / Aus dem Tschech. übersetzt v. Gabriela Oeburg. **In**: Horch und Guck, Jhrg. 6, Nr. 21 (1997), s. 20–21.

622.
KANTŮRKOVÁ, Eva: Chci zaznamenat tříšť / Zaps. Ilona Sánchezová. **In**: Tvar, roč. 4, č. 6 (1993), s. 6–7.

623.
KANTŮRKOVÁ, Eva: Jsem osoba vzdorovitá a neposlušná : eseje. Brno : Host, 2005. 179 s.

624.
KANTŮRKOVÁ, Eva: Kdo chce jen brát, ten aby se ubál : podzim 88 / Rozmlouval Jan Štern ml. **In**: Prostor, roč. 3, č. 12 (1989/1990), s. 109–118.

625.
KANTŮRKOVÁ, Eva: Moje tichá míra věcí. **In**: Listy, roč. 31, č. 1 (2001), s. 23–24.

626.
KANTŮRKOVÁ, Eva: Nečas. 1. vyd. Praha : Hynek, 2000. 199 s.

627.
KANTŮRKOVÁ, Eva – KANTŮREK, Josef: Nejsi. 1. vyd. Praha : Hynek, 1999. 217 s. (Imago ; Sv. 4)

628.
KANTŮRKOVÁ, Eva: Otázka nejen česká. **In**: Literární noviny, roč. 19, č. 4 (2008), s. 7.

629.
KANTŮRKOVÁ, Eva: Památník. 1. vyd. Praha : Český spisovatel, 1994. 289 s.

630.
KANTŮRKOVÁ, Eva: Přítelkyně z domu smutku. 1. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1990. 281 s. (Žatva)

631.
KANTŮRKOVÁ, Eva: Přítelkyně z domu smutku. 2. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1993. 281 s.

632.
KANTŮRKOVÁ, Eva: Sešly jsme se v této knize [Olga Havlová, Marie Rút Křížková, Elžbieta Ledererová, Zdena Tominová, Gertruda Sekaninová-Čakrtová, Anna Sabatová, Věra Jirousová, Jiřina Hrábková, Jarmila Bělíková, Libuše Šilhánová, Dana Němcová, Marta Kubišová]. Praha : Toužimský a Moravec, 1991. 193 s. : fotogr.

633.
KANTŮRKOVÁ, Eva: Valivý čas proměn / Doslov František Kautman. 1. vyd. Praha : Český spisovatel, 1995. 437 s.

634.
KANTŮRKOVÁ, Eva: Záznamy paměti. 1. vyd. Praha : Hynek, 1997. 330 s. (Spisy E. Kantůrkové ; Sv. 1)

635.
KANTŮRKOVÁ, Eva: Záznamy paměti [Jaroslav Šabata]. **In**: Když se řekne Šabata… / Ed. Jan Šabata. Brno, 1998, s. 41–48.

636.
KARÁSEK, Svatopluk: Der durchnasste Pfarrer : ein fröhlich-ernster Lebenslauf Prag–Zürich retour / Aus dem Tschech. v. Rudolf Bohren. Zollikon : G2W-Verl., 2000. 288 s.

637.
KARÁSEK, Svatopluk: Jak jsme se dožili lepších časů. **In**: Hospodářské noviny, č. 4 (2007), s. 9.

638.
KARÁSEK, Svatopluk – HÁJEK, Štěpán – PLZÁK, Michal: Víno tvé výborné : rozhovory. 2. vyd. Praha : Kalich, 2000. 293 s. : fotogr.

639.
KARASKOVÁ, Ivana: Dobročinnosti stojí v cestě legislativa. **In**: Mladá fronta Dnes, roč. 4, č. 64 (1993), s. 7.

640.
KARDINÁL Tomášek : generál bez vojska…? / Uspoř. a spoj. texty opatř. Jan Hartmann, Bohumil Svoboda, Václav Vaško. 2. vyd. Praha : Vyšehrad, 2003. 209 s. : fotogr.

641.
KARIN, Thomas: Tradition und Avantgarde in Prag / Mit Beitrage v. Václav Havel et al : Übersetzt. aus dem Tschechischen v. Susanna Roth. Osnabruck : Galerie Pravis ; Köln : Dumont, 1991. 220 s. : il.

642.
KARLÍK, Viktor: Košířská Madona. **In**: Revolver Revue, sv. 50 (2002), s. 253–254. Res. angl.

643.
KATALIN, Mikó: A Karta '77 és a Minkásvedelmi Bizottság : kuzdelem az emberi jogokért Csehszlovákiában és Lengyelországban. **In**: Klió, roč. 2, č. 1 (1993), s. 125–128.

644.
KAUTMAN, František: Co pro mě znamenala Charta 77. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 75–83.

645.
KAUTMAN, František: Masaryk, Šalda, Patočka. 1. vyd. Praha : Evropský kulturní klub, 1990. 94 s. : fotogr.

646.
KAUTMAN, František: Mluvčí Charty [Jiří Hájek]. **In**: Práce, roč. 49, č. 126 (1993), s. 4.

647.
KDE končí Charta 77? / Přisp. Juraj Puci, Jindra Kořínková, Tomáš Sanetrník, Mikoláš Chadima ; připr. Luboš Vydra. **In**: Necenzurované noviny, roč. 3, č. 8 (1993), s. 3–5.

648.
KDO byl vlastně Pavel Wonka? / Jan Sokol, Libuše Šilhánová, Petr Placák, Daniel Kroupa, Petr Cibulka, Petr Pithart, Karel Srp. **In**: Zemědělské noviny, roč. 48, č. 80 (1992), s. 4–5.

649.
KDO jsme? / Red. **In**: Respekt, roč. 18, č. 8 (2007), s. 9.

650.
KDO jsme, abychom se natřásali? / Pavel Hlaváč, Jaroslav Hutka, Jan Šimsa, Miroslaw Jasiński. **In**: Literární noviny, roč. 13, č. 6 (2002), s. 4.

651.
KDYŽ se řekne Šabata : opožděný sborník k 70. narozeninám Jaroslava Šabaty / Ed. Jan Šabata. 1. vyd. Brno : Doplněk, 1998. 165 s.

652.
KE vzniku Prohlášení Charty 77 a prvního seznamu signatářů. **In**: Charta 77 : dokumenty. Sv. 3, Přílohy / Blanka Císařovská, Vilém Prečan. Praha, 2007, s. 1–24.

653.
KEANE, John: Václav Havel : a political tragedy in six acts. 1st ed. London : Bloomsbury, 1999. 532 s. : fotogr.

654.
KEANE, John: Václav Havel : politická tragédie v šesti dějstvích / Z angl. orig. přel. Jiří Vaněk. Praha : Volvox Globator, 1999. 428 s.

655.
KENNEY, Padraic: A carnival of revolution : Central Europe 1989. Princeton : Princeton University Press, 2002. viii, 341 s. : fotogr.

656.
KENNEY, Padraic: Karneval revoluce : Střední Evropa 1989 / Z angl. orig. přel. Petruška Šustrová. 1. vyd. Praha : BB art, 2005. 390 s.

657.
KENNEY, Padraic: Opposition networks and transnational diffusion in the revolutions of 1989. **In**: Transnational moments of change : Europe 1945, 1968, 1989 / Ed. Gerd-Rainer Horn et al. Lanham, 2004, s. 207–223.

658.
KENNEY, Padraic: Příběh jednoho vtipu aneb Co se stalo roku 1989. **In**: Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989 / Ed. Petr Blažek. Praha, 2005, s. 246–254.

659.
KILBURN, Michael J. – VANĚK, Miroslav: The ecological roots of a democracy movement : environmenalism propelled the human rights agenda of a generation of young activists in the former Czechoslovakia. **In**: Human rights dialogue. Ser. 2, Vol. 11 (2004), s. 8–9, 36.

660.
KILBURN, Michael J.: Ironie antipolitiky : ukázka kritického pochopení : abstrakt. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 90–94.

661.
KILBURN, Michael J.: The Irony of Antipolitics : an excercise in critical sympathy. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 69–89.

662.
KIPKE, Rüdiger: Zum Verlauf der »samtene Revolution« in der Tschechoslowakei. **In**: Bohemia, Jhrg. 38, Heft 1 (1992), s. 141–152. Res. angl., čes.

663.
KLAUS, Václav: O Chartě 77 a předpokladech pro 17. listopad 1989. **In**: Mladá fronta Dnes, roč. 14 (2003).

664.
KLÍMA, Ivan: Jak jsem se stal přítelem americké herečky. **In**: Xantypa, roč. 13, č. 1 (2007), s. 43.

665.
KLÍMA, Ivan: Lásky a řemesla Ivana Klímy : rozhovor Miloše Čermáka. 1. vyd. Praha : Academia, 1995. 161 s. : fotogr.

666.
KLÍMA, Ivan: O spisovateli, který se nezařadil [Zdeněk Urbánek]. **In**: Lidové noviny, roč. 21 (12.10.2007).

667.
KLÍMOVÁ, Helena: Kdo ta práva naplní? **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 83–85.

668.
KLOBOUK, Jiří: Protikomunistický manifest 1975 : dokument doby. 1. vyd. Zlín : Atelier im, 1997. 111 s. : fotogr.

669.
KMEŤ, Norbert: Disent. **In**: Slovensko a režim normalizácie / Zost. Norbert Kmeť aj. Prešov, 2002, s. 280–287.

670.
KMEŤ, Norbert: Opozícia a hnutie odporu na Slovensku 1968–1989. **In**: Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989 / Ed. Petr Blažek. Praha, 2005, s. 41–53.

671.
KMEŤ, Norbert: Slovenská opozícia za normalizácie. **In**: Česká a slovenská společnost v období normalizace = Slovenská a česká spoločnosť v čase normalizácie. Bratislava, 2003, s. 185–207. Res. angl.

672.
KOHÁK, Erazim: Dědictví Charty 77 : občanství v nás. **In**: Slovo Praha, roč. 89, č. 11 (1997), s. 5.

673.
KOHÁK, Erazim: Jan Patočka : filosofický životopis / Z angl. orig. přel. Josef Moural. 1. vyd. Jinočany : H & H, 1993. 185 s.

674.
KOHÁK, Erazim: Pravda a usmíření. **In**: Listy, roč. 37, č. 2 (2007), s. 14–17. Polem. na: Velká neznámá Jiří Hájek / Lukáš Kantor, in: Mladá fronta Dnes, roč. 18, č. 23 (2007), s. D5–6.

675.
KOHÁK, Erazim: A Requiem for Utopia. **In**: Legacy of Dissent / Ed. Nicolaus Mills. New York, 1994, s. 389–402.

676.
KOHOUT, Jaroslav: Rok Charty a Jana Patočky za polovinou. **In**: Klub novinářů Pražského jara '68, roč. 18, č. 3 (2007), s. 5–7.

677.
KOHOUT, Lubor: K nové cestě Charty 77. **In**: Telegraf, roč. 1, č. 102 (1992), s. 2.

678.
KOHOUT, Luboš: Diskuse k československým dějinám v Chartě 77 a náš dnešek. Praha : Křesťanskosociální hnutí, 2006. 15 s. (Publikace Křesťanskosociálního hnutí ; Č. 161) Na volných listech.

679.
KOHOUT, Luboš: Odpovědnost historika vůči dějinám i budoucnosti národů Československa [polemika k dokumentu Charty 77 č. 11/84 – Právo na dějiny]. **In**: Spor o smysl českých dějin. 1, 1938–1989 : Posuny a akcenty české otázky / Uspoř. Miloš Havelka. Praha, 2006, s. 387–393.

680.
KOHOUT, Luboš: Znovuaktuálnost odsunových polemik v Chartě 77. **In**: Haló noviny. Příl. Společnost, ekonomika, politika, roč. 12, č. 94 (2002), s. 2.

681.
KOHOUT, Luboš: Znovuaktuálnost polemik k československým dějinám v Chartě 77. **In**: Haló noviny. Příl. Společnost, ekonomika, politika, roč. 12, č. 110 (2002), s. 2.

682.
KOHOUT, Pavel: Kde je zakopán pes : memoáromán / Předml. Pavel Kohout. 4. vyd. Brno : Atlantis, 1990. 534 s. : fotogr. v textu.

683.
KOHOUT, Pavel: To byl můj život? 1, 1928–1979, 2, 1979–1992. 1. vyd. Praha : Paseka ; Příbram : Pistorius, 2005–2006. 323 s. ; 352 s.

684.
KOJZAR, Jaroslav: Poučení z Charty. **In**: Haló noviny, roč. 17, č. 11 (2007), s. 7.

685.
KOMÁREK, Stanislav: Proč jsem nepodepsal, čili vzpomínky mladíka. **In**: Hospodářské noviny, č. 1 (2007), s. 11.

686.
KOMÁRKOVÁ, Božena: Kdo je Jaroslav Šabata. **In**: Když se řekne Šabata... / Ed. Jan Šabata. Brno, 1998, s. 120–123. Ot. z: Moravské noviny (červen 1990) pod názvem: Rozvážný politik nesnadné přítomnosti.

687.
KOMUNÁLNÍ historie. 1–2 / Aut. 1. sv. Bohumil Doležal aj. ; Aut. 2. sv. Karel Štindl ; připr. a sest. Jan Nedvěd. **In**: Hledání naděje 1978–1987 / Výbor textů provedli Bohumil Doležal, Miloš Hubner aj. Praha, 1993, s. 181–210 ; 213–233.

688.
KOŇÁK, Zdeněk: Jak šla léta / II. Radim Malát. 1. vyd. Dobřejovice : Alfa-Omega, 2006. 175 s. (Vzpomínky, návraty, příležitosti ; Sv. 7)

689.
KOPEČEK, Michal: Charta 77 očima Západu : co přinesl disent politice a politickému myšlení. **In**: Dějiny a současnost, roč. 29, č. 2 (2007), s. 30–33.

690.
KOPEČEK, Michal: Jan Patočka a István Bibó : kritika dějin a rekonstrukce „smyslu" národní historie ve středoevropském disentu. **In**: Jan Patočka, české dějiny a Evropa. Semily, 2007, s. 124–131. Res. angl.

691.
KOPSOVÁ, Raisa: Strach z normalizácie a normalizácia strachu. **In**: Slovensko a režim normalizácie / Zost. Norbert Kmeť aj. Prešov, 2002, s. 68–76.

692.
KOSATÍK, Pavel: »Člověk má dělat to, nač má sílu« : život Olgy Havlové. 1. vyd. Praha : Mladá fronta, 1997. 317 s. : fotogr.

693.
KOSATÍK, Pavel: Fenomén Kohout. 1. vyd. Praha : Paseka, 2001. 429 s. : fotogr.

694.
KOSATÍK, Pavel: Melin [Josef Šafařík] proti Chartě. **In**: »Ústně více« : šestatřicátníci : román faktu / Pavel Kosatík. Brno : Host, 2006, s. 282–288.

695.
KOSÍK, Karel: Váha slov. **In**: Literární noviny, roč. 19, č. 5 (2008), s. 7. – Přet. z: Plamen, č. 4 (únor 1969).

696.
KOSTÚR, Jiří: Třicáté výročí Charty 77 »bezejmenným« pohledem. **In**: Právo, roč. 17, č. 3. Lit. příl. Salon (2007), s. 3.

697.
KOTRČ, Josef: Jarda Litera. **In**: Vzpomínky přátel na Jaromíra Literu / Ed. Josef Stehlík. B.m., 2000, s. 11–12.

698.
KOTRLÁ, Iva: Pokání za podpis Charty. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 85–86.

699.
KOTYK, Jiří: Velmi úspěšné 8. Zvěřinovy dny v Hradci Králové. **In**: Východočeské listy historické, roč. 17/18 (2001), s. 465–466.

700.
KOUTEK, Ondřej: Akce Asanace. **In**: Securitas imperii, sv. 13 (2006), s. 174–176.

701.
KOUTEK, Ondřej: X. správa – útvar Státní bezpečnosti určený pro boj proti tzv. vnitřnímu nepříteli. **In**: Securitas imperii, sv. 14 (2006), s. 354–410.

702.
KRÁM, Jiří – ŠTEFEK, Jiří: 30. výročí Charty 77 více než aktuální. **In**: Český dialog = Czech Dialogue, č. 1/2 (2007), s. 9.

703.
KRÁTKÝ, Stanislav – MAZANEC, Jan: K plnosti : rozhovory Jana Mazance s dobrým bratrem a biskupem skryté církve. Brno : Cesta, 2004. 239 s. : fotogr.

704.
KRATOCHVÍLOVÁ, Alena: Nevysvětlil a nepochopí skoro nic. **In**: Metropolitní Telegraf, roč. 1, č. 81 (1992), s. 3.

705.
KRAUS, Karel: Evropa jako příběh / Setkání s PhDr. Karlem Krausem, divadelním dramaturgem, esejistou a překladatelem ; rozhovor se uskutečnil ve spolupr. s Jaroslavem Šubrtem. **In**: Proti zlému krompáč a lopata / Miloš Doležal. Kostelní Vydří, 2006, s. 112–125.

706.
KREJČÍ, Milan – LUKEŠ, Klement: Období normalizace. **In**: Kde domov můj? / Uspoř. s kol. historiků Vlastimil Ježek. Praha : Evropský kulturní klub, 1992, s. 173–203, obr. příl.

707.
KRISEOVÁ, Eda: Jméno, Milost, Ráchel. 1. vyd. Praha : Prostor, 2007. 180 s.

708.
KRISEOVÁ, Eda: Václav Havel : životopis / Předml. Jiří Gruša. 1. vyd. Brno : Atlantis, 1991. 187 s. : fotogr.

709.
KROUPA, Daniel: Svoboda a řád : sváteční rozhovory / K vyd. připr. Jan Šícha. Praha : Eos, 1996. 134 s. : fotogr.

710.
KRUML, Milan : Reakce oficiálních československých médií. **In**: Týden. Příl. Charta 77, roč. 4, č. 2 (1997), s. 12–14.

711.
KRUML, Milan: Reakce režimu. **In**: Týden. Příl. Charta 77, roč. 4, č. 2 (1997), s. 11.

712.
KRUMPHANZL, Robert: »...a nedal se k těm, kterým jde o jiné výhry« : Ladislav Dvořák ve vzpomínkách, ohlasech a dokumentech / Přisp. Ladislav Novák, Ivan Slavík, Drahomír Šajtar, Václav Černý, Josef Suchý, Dagmar Burešová, Josef Hiršal, Jiří Němec, Zbyněk Hejda, Karel Hrách, Jiří Opelík, František Buriánek, Vladimír Dostál, Ladislav Dvořák jr., Josef Topol, Miloslav Žilina, Vladimír Justl, Jiří Pištora, Rudolf Matys, Zdeněk Kožmín, Karel Milota, Vladimír Karfík, Miloš Vacík, Jana Štroblová, Jan Zábrana, Andrej Stankovič, Emanuel Mandler, Mojmír Trávníček, Jan Vladislav, Václav Havel, Helena Glancová, Jindřich Pokorný, Jaroslav Putík, Milan Uhde, Marie Kostohryzová, Ivan M. Jirous, Tomáš Kafka, Marie-Rút Křížková, František Jungwirth, Zdeněk Kirschner. **In**: Revolver Revue, sv. 41 (1999), s. 175–234.

713.
KRUMPHANZL, Robert: Zpráva o trestním řízení proti »pražské desítce« : k Dopisům z Ruzyně. **In**: Revolver Revue, sv. 45 (2001), s. 339–347.

714.
KŘEN, Jan: K Právu na dějiny [dokument Charty 77 č. 11/84]. **In**: Spor o smysl českých dějin. 1, 1938–1989 : Posuny a akcenty české otázky / Uspoř. Miloš Havelka. Praha, 2006, s. 394–396.

715.
KRENEK, Mary L.: Charter 77 : the struggle for human rights in Czechoslovakia. San Antonio : St. Mary's University, 1992. xii, 249 s.

716.
KRESŤAN, Jiří: Osobní archiv Josefa Vavrouška ve Státním ústředním archivu v Praze. **In**: Zpravodaj Společnosti pro trvale udržitelný život, sv. 3 (2001), s. 48.

717.
KŘIVAN, Karel: Úspěšná mediální kampaň loajality. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 8. Příl. AntiCharta 77 : 30 let poté (2007), s. III.

718.
KŘIŽ, Karel: Všichni chartisté zasloužili se o stát. **In**: Hospodářské noviny, č. 10 (2007), s. 11.

719.
KŘIŽANOVÁ, Rebeka: Akce »Klín« po stranicku. **In**: Securitas imperii, sv. 2 (1994), s. 310–323.

720.
KŘÍŽKOVÁ, Marie Rút – POSPÍŠIL, Filip – BLAŽEK, Petr: Agenti v církvi byli záludní : o roli křesťanů v disentu, o katolické církvi a jejím vyrovnání s minulostí hovoří někdejší mluvčí Charty 77 Marie Rút Křížková. **In**: A2, roč. 3, č. 3 (2007), s. 1, 14–15.

721.
KŘÍŽKOVÁ, Marie Rút: Svědectví, které nemohlo být vysloveno. Praha : Torst, 2007. 101 s.

722.
KŘÍŽKOVÁ, Marie Rút – ZVĚRINA, Josef: Žít jako znamení : rozhovory s Josefem Zvěřinou. Praha : Zvon, 1995. 159 s. : fotogr. (Memoria ; Sv. 1)

723.
KUČERA, Rudolf: Právo na dějiny proti dějinám bez morálky, aneb O právu na spravedlivé dějiny. **In**: Prostor, č. 75 (2007), s. 85–89.

724.
KUČERA, Vladimír: Disidentská křižovatka : k dilematu morálně zasloužilí versus odborníci. **In**: Prostor, č. 13 (1990), s. 10–12.

725.
KUČERA, Vladimír: Zbabělost Ivana Mládka : zpěvák a bavič prý »nenávidí socialismy« : přesto měl podpis pod antichartou. **In**: Mladá fronta Dnes, roč. 18, č. 19 (2007), s. A8.

726.
KURAL, Václav: Kus života s Křenem. **In**: Occursus – Setkání – Begegnung / Ed. Zdeněk Pousta aj. Praha, 1996, s. 13–19.

727.
KUSÁ, Jolana – KOPSOVÁ, Raisa – FUNDÁREK, František: Život v slove a život slovom : zjavné a skryté súvislosti slovenského samizdatu. Bratislava : Nadácia M. Šimečku, 1995. 127 s.

728.
Miroslav KUSÝ [stručná biografie]. **In**: Südosteuropa Mitteilungen, Jhrg. 42, Nr. 1 (2002), s. 102.

729.
KUSÝ, Miroslav: Byť marxistou na Slovensku / Zhov. sa Raisa Kopsová. **In**: Filozofia, roč. 48, č. 5 (1993), s. 295–303.

730.
KUSÝ, Miroslav: Eseje. 1. vyd. Bratislava : Archa, 1991. 240 s.

731.
KUSÝ, Miroslav: Havlovi. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 87–88.

732.
KUSÝ, Miroslav: Na vlnách Slobodnej Európy. 1. vyd. Bratislava : Smena, 1990. 203 s.

733.
KUSÝ, Miroslav – ŠIMEČKA, Milan: Veľký Brat a Veľká Sestra : o strate skutočnosti v ideológii reálného socializmu. Bratislava : Nadácia M. Šimečku, 2000. 222 s.

734.
KUSÝ, Miroslav: Závadné písomnosti. 1. vyd. Bratislava : Avízo concept team, 1990. 169 s.

735.
KUŽVART, Petr: Naděje na občanskou emancipaci existuje! **In**: Literární noviny, roč. 18, č. 3 (2007), s. 3.

736.
KVASNIČKA, Václav: Proč zamlžují Chartu 77. **In**: Haló noviny, roč. 7, č. 6 (1997), s. 5.

737.
KYNCL, Karel: Po jaru přišla zima aneb Zamyšlení nad vlastní knížkou o Chartě 77 / Fotogr. Ivan Kyncl. Praha : Art servis, 1990. 189 s. : fotogr.

738.
LAIGNET-LAVASTINE, Alexandra: Jan Patocka, l'esprit de la dissidence. **In**: La nouvelle Alternative, Vol. 51, (1998), s. 51–57.

739.
LANDOVSKÝ, Pavel: Soukromá vzpoura : rozhovor s Karlem Hvížďalou / Předml. Karel Hvížďala. 2. vyd. Praha : Mladá fronta, 1990. 158 s. : fotogr.

740.
LANDOVSKÝ, Pavel – KLAUSOVÁ, Kamila: To sú enem taková embéčka. **In**: Týden, č. 1 (2007), s. 35–37.

741.
LAUR, Karel: Jak pravice napravuje to, co před tím kritizovala. **In**: Haló noviny. Příl. Společnost, ekonomika, politika, roč. 7, č. 287 (1997), s. C48 II.

742.
LAZORČÁKOVÁ, Tatjana: Divadelní disent : k historii neoficiálních aktivit v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století na Moravě. **In**: Kontexty : Litteraria – Theatralia – Cinematographia 3. Olomouc, 2002, s. 47–64.

743.
LEDERER, Jiří: České rozhovory [Ludvík Vaculík, Václav Havel, Pavel Kohout, Ivan Klíma, Pavel Landovský, Jiří Kolář, Petr Chudožilov, Eva Kantůrková, František Pavlíček, Mojmír Klánský, Lumír Čivrný, Jaroslav Putík]. 1. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1991. 367 s. (Vzpomínky a korespondence)

744.
LEDEREROVÁ, Ela: Vzpomínání na budoucnost. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 88–92.

745.
Den »LEENDE« revolutionens rötter / Oversät. Lenka Elvinson och Karin Mossdal ; Förord František Janouch. Stockholm : Charta 77-stiftelsen, 1990. 47 s. : fotogr. (Röster från Theckoslovakien ; Nr. 19)

746.
LEONCINI, Francesco: L'Europa centrale : conflittualita e progetto : passato e presente tra Praga, Budapest e Varsavia. 1. ed. Milano : Cafoscarina, 2003. 332 s.

747.
LESK a bieda každodennosti / Michal Ač, Fedor Gál, Jozef Kučerák, Martin Potůček, Ľubomír Feldek, Martin Bútora, Miloslav Petrusek, Sergej Michalič. 1. vyd. Bratislava : Smena, 1990. 114 s. (Orientácia) Na volných listech.

748.
LESNÁK, Rudolf: Spatné zrkadlá : bibliografická dokumentácia retrospektívnych, knižne i časopisecky publikovaných dokumentov, svedectiev, memoárov a literárnych diel o zločinoch komunizmu na Slovensku 1945–1989. 1. vyd. Prešov : M. Vaško, 2003. 227 s.

749.
LIBERDA, Vladimír: Příběh orwellovských let. 1. vyd. Brno : Doplněk, 1995. 239 s.

750.
LIEBERMANN, Doris – FUCHS, Jürgen – WALLAT, Vlasta: Dissidenten, Präsidenten und Gemüsehandler : tschechische und ostdeutsche Dissidenten 1968–1998. 1. Aufl. Essen : Klartext, 1998. 295 s. (Veröffentlichungen des Instituts fur Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa ; Bd. 11)

751.
LINDAUR, Vojtěch: Křik Plastiku, křik zmlklé doby. **In**: Týden. Příl. Charta 77, roč. 4, č. 2 (1997), s. 10–11.

752.
LIPOLD, Jan: Mikuláš se vypořádal i s dohledem Státní bezpečnosti. **In**: Mladá fronta Dnes, roč. 5, č. 285 (1994), s. 7.

753.
LITOMISKÝ, Jan – WOLF, Jiří: Jablonecká bižuterie produkt otrocké práce vězňů. **In**: O československém vězeňství / Sest. a uspoř. Jiří Gruntorád aj. Praha, 1990, s. 118–148.

754.
LITOMISKÝ, Jan, mluvčí Charty 77 – ŠILHÁNOVÁ, Libuše, mluvčí Charty 77 – VOHRYZEK, Josef, mluvčí Charty 77: Ke sborníku O československém vězeňství : Dokument Charty 77/48/87. **In**: O československém vězeňství / Sest. a uspoř. Jiří Gruntorád aj. Praha, 1990, s. 9–10.

755.
LIZNA, František: Dvacet let poté / Zaps. ToP [Tomáš Pavlů]. **In**: Jezuité, roč. 6, č. 4/5 (1997), s. 12–14, 1 obr.

756.
LIZNA, František: Olomouc – Plzeň-Bory – Velehrad. **In**: Bytem v hrůze / Vybr., uspoř. a red. upr. Jaroslav Zapletal. Velehrad, 2002, s. 149–154.

757.
LIZNA, František – VLČEK, Vojtěch: P. František Lízna SJ. **In**: Kříž jsem hlásal, kříž jsem snášel : rozhovory s kněžími a řeholníky pronásledovanými za komunismu v letech 1948–1989 / Vojtěch Vlček. Kostelní Vydří, 2006, s. 189–239.

758.
LOEWENSTEIN, Bedřich: Útržkovité vzpomínky zprostředkovatele. **In**: Dvě desetiletí před listopadem 89 / Ed. Emanuel Mandler. Praha, 1993, s. 45–55.

759.
LÖFFLER, Emil F.: Kirche auf dem Kreuzweg : 40 Jahre Christenverfolgung in der Tschechoslowakei. Thaur : Kulturverl., 1993. 271 s. : fotogr.

760.
LONG, Michael: Making history : Czech voices of disent and the revolution of 1989. Lanham, 2005. 189 s.

761.
LOPATKA, Jan: Šifra lidské existence / Uspoř., ed. pozn., doslov a bibliogr. sest. Michael Špirit. 1. vyd. Praha : Torst, 1995. 628 s.

762.
LOPATKA, Jan: V životě je někdy třeba vyjádřit se chodsky / Zaps. František Stárek. **In**: Revolver Revue, sv. 26 (1995), s. 248–264.

763.
LUDVÍK, Emil: Společnost pro lidská práva a Charta 77. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 92–93.

764.
LUKÁŠOVÁ, Věra – SCHILLEROVÁ, Hana: Ženy z fary / Předml. Jiřina Šiklová. 1. vyd. Praha : Kalich, 2006. 265 s. : fotogr.

765.
LUKEŠ, Jan: Anticharta v tradici rituálu totalitní moci. **In**: Týden. Příl. Charta 77, roč. 4, č. 2 (1997), s. 18–19.

766.
LUKEŠ, Jan – PECKA, Karel: Hry doopravdy : rozhovor se spisovatelem Karlem Peckou. 1. vyd. Praha : Paseka, 1998. 333 s. : fotogr.

767.
LUKEŠ, Jan: Neviditelná role lidského ducha. **In**: Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech / Red. František Kautman. Praha, 1995, s. 192–196.

768.
LUKEŠ, Klement: Lidé v Chartě 77. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 93–95.

769.
LUKEŠ, Klement: Může být Charta 92 Chartou 77? / Zaps. Petr Feldstein, Jaroslav Šmíd. **In**: Práce, roč. 49, č. 27 (1993), s. 5, 1 fotogr.

770.
LUTZ, Annabelle: Dissidenten und Burgerbewegung : ein Vergleich zwischen DDR und Tschechoslowakei. Frankfurt a.M. : Campus Verl., 1999. 182 s. (Campus Forschung ; Bd. 795)

771.
Ing. Aleš MACHÁČEK, ČR. **In**: Laureáti ceny Gratias agit = Gratias agit award laureates 1997–2003. Praha, 2004, s. 60. Soub. text angl.

772.
MACHÁČEK, Aleš: Čus. **In**: Bytem v hrůze / Vybr., uspoř. a red. upr. Jaroslav Zapletal. Velehrad, 2002, s. 96–114.

773.
MACHALICKÁ, Jana: Kolaborace s režimem? Jak kdo. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 8. Příl. AntiCharta 77 : 30 let poté (2007), s. IV.

774.
MACHONIN, Sergej: Deníkové záznamy z normalizačních časů. **In**: Prostor, roč. 6, č. 24 (1993), s. 161–175.

775.
MACHONIN, Sergej: Příběh se závorkami : alternativy. 1. vyd. Brno : Atlantis, 1995. 305 s. : fotogr.

776.
MACHOVEC, Martin: Charta 77 a underground. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 195–212.

777.
MACHOVEC, Martin: Charter 77 and the underground : abstract. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 213–215.

778.
MACHOVEC, Martin: Šestnáct autorů českého literárního podzemí (1948–1989). **In**: Literární archiv, sv. 25 (1991), s. 41–77.

779.
MACHOVEC, Martin: Vydávání undergroundové literatury v posledních letech a její ohlas. **In**: Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech / Red. František Kautman. Praha, 1995, s. 161–163.

780.
MACHOVEC, Milan: Máme oslavovat dvacáté jubileum Charty? **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 95–102.

781.
MALECKÝ, Robert: Chartisté se z politiky vytrácejí. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 5 (2007), s. 3.

782.
MALECKÝ, Robert: Objev : podpisy prvních chartistů nalezeny. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 5 (2007), s. 1, 3.

783.
MALÝ, Radomír: K diskusi o dokumentu Charty 77 č. 11/84 nazvaném Právo na dějiny. **In**: Spor o smysl českých dějin. 1, 1938–1989 : Posuny a akcenty české otázky / Uspoř. Miloš Havelka. Praha, 2006, s. 397–399.

784.
MALÝ, Václav: Církev a politika. **In**: Církev a společnost = Kirche und Gesellschaft / Sest. Alois Křišťan aj. Wurzburg, 1999, s. 66–67.

785.
MALÝ, Václav: Fragen – Antworten : personliche Situation um die Jahreswende 1976/1977 / Aus dem Tschech. übersetzt v. Gabriela Oeburg. **In**: Horch und Guck, Jhr. 6, Nr. 21 (1997), s. 26–27.

786.
MALÝ, Václav: Jak se stal Václav Malý figurantem / Zaps. Jan Jandourek. **In**: Katolický týdeník, roč. 9, č. 17 (1998), s. 12.

787.
MALÝ, Václav – BERÁNEK, Josef: K hledání pravdy patří pokora. 1. vyd. Praha : Portál, 2002. 195 s. : fotogr.

788.
MALÝ, Václav – MALECKÝ, Robert: Málem nás opravdu zničili : rozhovor. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 6. Příl. Charta 77 : 30 let poté (2007), s. VII.

789.
MALÝ, Václav: Muž naděje… [Jaroslav Šabata]. **In**: Když se řekne Šabata… / Ed. Jan Šabata. Brno, 1998, s. 69–71.

790.
MANDLER, Emanuel: Byli jsme před sametovým listopadem. **In**: Český deník, roč. 1, č. 52 (1995), s. 5.

791.
MANDLER, Emanuel: Cesta Charty 77 k nebesům. **In**: Lidové noviny, roč. 15, č. 15 (2002), s. 11.

792.
MANDLER, Emanuel: Co nám řekla výročí : nenastal již čas, aby si chartisté a antichartisté navzájem odpustili? **In**: Mladá fronta Dnes, roč. 13, č. 35 (2002), s. A9.

793.
MANDLER, Emanuel: České sny a skutečnost. Ot. v 5. sv. ineditních sborníků (1983). **In**: Hledání naděje 1978–1987 / Výbor textů provedli Bohumil Doležal, Miloš Hübner aj. Praha, 1993, s. 101–125.

794.
MANDLER, Emanuel: Intelektuálové na cestě k nepolitické politice : dva fragmenty. **In**: Soudobé dějiny, roč. 2, č. 1 (1995), s. 65–92.

795.
MANDLER, Emanuel: Liberální politika musela být v opozici… **In**: Přítomnost, roč. 3, č. 6 (1992), s. 12–13.

796.
MANDLER, Emanuel: Milan Otáhal a národní tisková konvence. **In**: Kritická příloha Revolver Revue, roč. 10, (1998), s. 125–131.

797.
MANDLER, Emanuel: Morálko, go, politiko, go! 1–3. **In**: Střední Evropa, roč. 16, č. 96–98 (2000), s. 109–116 ; 114–121 ; 109–118.

798.
MANDLER, Emanuel: Najít jméno pro svůj vlastní národ není jednoduché. **In**: Lidové noviny. Příl. Orientace, roč. 12, č. 73 (1999), s. 19.

799.
MANDLER, Emanuel: Národ jako možný nepřítel? **In**: Lidové noviny. Příl. Orientace, roč. 12, č. 105 (1999), s. 20.

800.
MANDLER, Emanuel: Nebát se a nekrást? : výběr ze statí a článků z let 1995–1998. 1. vyd. Praha : Torst, 1998. 303 s.

801.
MANDLER, Emanuel: O hrdinech a o těch druhých : o počátcích Charty 77. **In**: Nebát se a nekrást? / Emanuel Mandler. Praha, 1998, s. 101–128.

802.
MANDLER, Emanuel: Oba moji prezidenti : Václav Havel a Václav Klaus. 1. vyd. Praha : Libri, 2004. 191 s.

803.
MANDLER, Emanuel: Otazníky za společenskou aktivitou. Stať vychází pod spol. názvem O společenské aktivitě. **In**: Hledání naděje 1978–1987 / Výbor textů provedli Bohumil Doležal, Miloš Hübner aj. Praha, 1993, s. 151–154.

804.
MANDLER, Emanuel: Škodolibé úsměvy svobody z let 1955 až 1992. 1. vyd. Praha : vl.n., 2005. 207 s. Příl. Odpovědi na otázky Pavla Šafra.

805.
MANDLER, Emanuel: Tradice Charty byla destruktivní. **In**: Lidové noviny, roč. 15, č. 4 (2002), s. 3.

806.
MANDLER, Emanuel: Úvaha o normalizaci společenské situace. Stať vychází pod spol. názvem O společenské aktivitě. **In**: Hledání naděje 1978–1987 / Výbor textů provedli Bohumil Doležal, Miloš Hübner aj. Praha, 1993, s. 157–163.

807.
MANIPULÁTOŘI : o technikách bojů lži proti pravdě a nenávisti proti lásce. Praha : Univerzita Karlova, 1992. 253 s. : tab., grafy, obr.

808.
MAREČKOVÁ, Lenka: Můj pobyt ve vězení. **In**: O československém vězeňství / Sest. a uspoř. Jiří Gruntorád aj. Praha, 1990, s. 80–86.

809.
MARKOVÁ, Marta: Olga Havlová a ty druhé : ženy ve vnitřní emigraci [Olga Havlová, Věra Čáslavská, Vlasta Chramostová, Eva Kantůrková, Božena Komárková, Eva Kriseová, Augusta Skálová, Anna Šabatová, Ruth Tosková]. Brno : Barrister & Principal, 1996. 165 s. : fotogr.

810.
MARUŠIAK, Juraj: Slovenská spoločnosť a normalizácia. **In**: Slovenská otázka dnes / Zost. Lászlo Szigeti. Bratislava, 2007, s. 309–329.

811.
MASÁK, Miroslav: Tak nějak to bylo. Praha : Kant, 2006. 114 s. : il.

812.
MATĚJKA, Jaroslav: Anticharta. **In**: Haló noviny, roč. 12, č. 30 (2002), s. 5.

813.
MATYÁŠ, Zdeněk: Devátý a Charta 77. **In**: MF Dnes, roč. 18 (10.1.2007), s. 3.

814.
MAYER, Françoise: Les Tchèques et leur communisme : mémoire et identitiés politiques. Paris : Éd. de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, 2004. 304 s.

815.
McDERMOTT, Kevin – STIBBE, Matthew: Revolution and Resistance in Eastern Europe : an overview. **In**: Revolution and Resistance in Eastern Europe : Challenges to Communist Rule / Eds. Kevin McDermott and Matthew Stibbe. Oxford ; New York, 2006, s. 1–13.

816.
McRAE, Robert Grant: Resistance and Revolution : Václav Havel's Czechoslovakia. Richmond : Carleton University Press, 1997. 331 s. Na volných listech.

817.
MEDEK, Ivan: Děkuji, mám se výborně / Úvod Ivan Binar. 1. vyd. Praha : Torst, 2005. 130 s. : obr. příl.

818.
MEDEK, Ivan: Die „Charta 77" in Österreich. **In**: Die Wiener Tschechen 1945–2005 : zur Geschichte einer Volksgruppe = Vídeňští Češi 1945–2005 : k dějinám národnostní menšiny . Sv. 1 / Hrsg. Helena Basler, Marie Brandeis, Jiří K. Kroupa, Jana Starek. Wien ; Praha, 2006, s. 73–74.

819.
MEDEK, Ivan: Chartisté v Rakousku. **In**: Die Wiener Tschechen 1945–2005 : zur Geschichte einer Volksgruppe = Vídeňští Češi 1945–2005 : k dějinám národnostní menšiny . Sv. 1 / Hrsg. Helena Basler, Marie Brandeis, Jiří K. Kroupa, Jana Starek. Wien ; Praha, 2006, s. 323–324.

820.
MEDEK, Ivan: Pokus o odpověď. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 102–105.

821.
MĚCHÝŘ, Jan: Charta 77. **In**: Dějiny a současnost, roč. 19, č. 1 (1997), s. 2–6.

822.
MĚCHYŘ, Jan: O naší sametové trochu jinak. **In**: Semper idem / Uspoř. Zdeněk Radvanovský. Ústí n.L., 2003, s. 139–150.

823.
MĚCHYŘ, Jan: Proměny společnosti v letech 1960–1989. **In**: Proč jsme v listopadu vyšli do ulic. Brno, 1999, s. 35–51.

824.
MECHYŘ, Jan: Velký převrat či snad revoluce sametová : několik informací, poznámek a komentářů o naší takřečené něžné revoluci a jejich osudech 1989–1992. 1. vyd. Praha : Progetto, 1999. 359 s.

825.
MERHAUT, Vladislav: Podepsal jsem… **In**: Právo, roč. 17, č. 3. Lit. příl. Salon (2007), s. 2–3.

826.
MEZNÍK, Jaroslav: Bohunice. **In**: Soudobé dějiny, roč. 1, č. 2/3 (1993/94), s. 293–301. Res. angl.

827.
MEZNÍK, Jaroslav: Kritický komentář k dokumentu Charty 77 č. 11/84 – Právo na dějiny. **In**: Spor o smysl českých dějin. 1, 1938–1989 : Posuny a akcenty české otázky / Uspoř. Miloš Havelka. Praha, 2006, s. 376–386.

828.
MEZNÍK, Jaroslav: Můj podpis Charty a jeho bezprostřední důsledky. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 105–107.

829.
MEZNÍK, Jaroslav: Můj život za vlády komunistů 1948–1989. 1. vyd. Brno : Matice moravská, 2005. 329 s. : fotogr. (Prameny dějin moravských ; Sv. 10)

830.
MEZNÍK, Jaroslav: Podruhé a naposled k dokumentu Právo na dějiny. **In**: Spor o smysl českých dějin. 1, 1938–1989 : Posuny a akcenty české otázky / Uspoř. Miloš Havelka. Praha, 2006, s. 414–420.

831.
MEZNÍK, Jaroslav: S Jaroslavem Šabatou na Borech. **In**: Když se řekne Šabata… / Ed. Jan Šabata. Brno, 1998, s. 124–135. Text převzat z 1. sv. samizdat. edice Profily (1980).

832.
MICHAL, Jiří: Svědomí, nebo dialog? **In**: Prostor, roč. 1, č. 28 (1992), s. 3.

833.
MICHNIK, Adam – HAVEL, Václav: Moc bezmocných a moc nezkorumpovaných / Rozhovor vedl Krzysztof Burnetko a Václav Burian. **In**: Listy, roč. 33, č. 5 (2003), s. 6–13.

834.
MICHNIK, Adam: Nepohodlné výročí. **In**: Lettre internationale, No. 9 (1993), s. 22–23.

835.
MICHNIK, Adam – NAEGELE, Molton – ILIČ, Aleksander: Ze Sněžky přes Washington na Bělehrad. **In**: Mladý svět, roč. 39, č. 16 (1997), s. 18–19, 1 fotogr.

836.
MIKA, Otakar: Charta byla jakási es er o / Zaps. (kuz). **In**: Chebský deník Cheb, roč. 6, č. 17 (1997), s. 11.

837.
MIKLOVÁ, Martina: Politický pluralismus v Brně před listopadem 1989? : monopol Národní fronty versus pluralita v disentu. **In**: Lokální politický pluralismus : Brno ve třech stoletích / Stanislav Balík a kol. Brno, 2006, s. 73–88.

838.
MILÝ Václave Tvůj : přemýšlení o Václavu Havlovi / Úvod. slovo Anna Freimanová. Praha : Divadelní ústav, 1997. 197 s. : fotogr.

839.
MLUDEK, Ivo: V ocelovém srdci republiky byl život signatářů krapet jiný. **In**: Hospodářské noviny, č. 5 (2007), s. 9.

840.
MLUVČÍ Charty 77 v letech 1977–1992. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 326.

841.
MLYNÁRIK, Ján: Akcia »Delta« – príprava procesu proti 14 intelektuálom. **In**: Slovenské pohľady, roč. 9, č. 14 (2005), s. 127–201.

842.
MLYNÁRIK, Ján: Ruzyňské meditace. Praha : Ipeľ, 1999. 364 s. : fotogr. (Knižnica vyd. Ipeľ ; Zv. 3)

843.
MLYNÁŘ, Zdeněk: Socialistou na volné noze. Praha : Prospektrum, 1992. 235 s. : fotogr.

844.
MOC verzus občan : úloha represie a politického násilia v komunizme : zborník z medzinárodného seminára. Bratislava 10.–11.11.2005 / Zost. Pavel Žáček, Patrik Košický, Eva Guldanová. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2005. 242 s. : fotogr. Res. angl., pol.

845.
MOCNÍ? a Bezmocní? : politické elity a disent v období tzv. normalizace : interpretační studie životopisných interview / Ed. Miroslav Vaněk. Praha : Prostor, 2006. 411 s.

846.
MORAVCOVÁ, Anna: Odkaz by měl, vlastně musí žít / Zaps. Ivana Hudcová. **In**: Listy, roč. 22, č. 6 (1992), s. 43–45.

847.
MOUČKOVÁ, Kamila: Jak jsem podepsala Chartu 77. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 108–109.

848.
MOUČKOVÁ, Kamila – JEŽEK, Vlastimil: Říkali jí lvice. Praha : Primus, 1996. 104 s. : fotogr.

849.
Richard MOULINEUX, Velká Británie. **In**: Laureáti ceny Gratia agit = Gratias agit award laureates 1997–2003. Praha, 2004, s. 61. Soub. text angl.

850.
MÜLLER, Lubomír: Rehabilitace odpíračů vojenské služby – postupné odstraňování nedůsledností. **In**: A nepozdvihne meč… / Ed. Petr Blažek. Praha, 2007, s. 156–170.

851.
NADACE Charty 77 : dvacet let / K vyd. připr. Jitka Uhdeová ; předml. František Janouch. 1. vyd. Brno : Atlantis, 1998. 130 s.

852.
NÁDVORNÍK, Pavel – PROCHÁZKOVÁ, Lenka: Jan Palach : [Pamětní fotogr. publ.] / Sest. Pavel Nádvorník, Petr Lukáš ; Text Lenka Procházková. ; Fotogr. Ivo Gil aj. Praha : AA Radost ; Orbis, 1990. 40 s. : fotogr.

853.
NAUMAN, Pavel: Odpověď pochybovačům. **In**: Necenzurované noviny, roč. 3, č. 1 (1993), s. 12–13.

854.
NAUMAN, Pavel: Projev na 4. setkání CH 77. **In**: Necenzurované noviny, roč. 3, č. 1 (1993), s. 28–29.

855.
NAVARA, Luděk: Jak Gustav Husák bojoval proti Chartě. **In**: MF Dnes, roč. 19 (20.3.2007), s. 4.

856.
NAVRÁTIL, Augustin: Za jakých podmínek jsem byl vyšetřován a pozorován ve vězeňském oddělení psychiatrické léčebny od 7.1. do 11.3.1986. **In**: O československém vězeňství / Sest. a uspoř. Jiří Gruntorád aj. Praha, 1990, s. 87–91.

857.
NEBOJÍM se nikoho, jenom Boha samého [Bohumír Janát] / Red. **In**: Listy, roč. 29, č. 1 (1999), s. 22.

858.
NEBOJSA, Bořivoj: Normalizace, to je ono! 1. vyd. Tišnov : Sursum, 2001. 110 s. : obr. příl. (Zubří země ; Sv. 7)

859.
NEČAS, Luboš: Marta Kubišová : asi to tak sám Bůh chtěl… 1. vyd. Praha : Euromedia Group. 2005. 191 s. : fotogr.

860.
NEFF, Ondřej: Charto, díky za vzdor. **In**: Lidové noviny, roč. 15, č. 4 (2002), s. 3.

861.
NEKUDA, Vladimír: K životnímu jubileu prof. PhDr. Jaroslava Mezníka, CSc. **In**: Vlastivědný věstník moravský, roč. 56, č. 3 (2004), s. 314–315.

862.
NĚMCOVÁ, Dana – JIRKŮ, Irena: Je lepší být dobrá než úspěšná. **In**: Přítomnost, (zima 2007), s. 56–57.

863.
NĚMCOVÁ, Dana – BÁRTA, Jan: Lidé mého života. Praha : Portál, 2003. 167 s., fotogr. (Rozhovory)

864.
NĚMCOVÁ, Dana – ŠUSTROVÁ, Petruška: Odkaz chrání správci. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 7. Příl. Charta 77 : 30 let poté (2007), s. V.

865.
NĚMCOVÁ, Dana: Skončila, nebo neskončila Charta 77? / Zaps. Jiří Sirotek. **In**: Prostor, roč. 1, č. 205 (1992), s. 7.

866.
NĚMCOVÁ, Helena: Charta 77 a Maďarsko. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 109–110.

867.
NĚMEC, David: Magor tvrdil, že jsem nechtěl vynášet koše [Ivan M. Jirous] / Zaps. Viktor Karlík, Terezie Pokorná. **In**: Revolver Revue, sv. 33 (1997), s. 225–240, 10 obr.

868.
Jiří NĚMEC – fenomenolog a fenomén / Jiří Fiala, Markéta Fialková, Tomáš Halík, Ivan M. Havel, Ivan Chvatík, Věra Jirousová, Pavel Kouba, Jiří Kovařík, Jan Payne, Antonín Petruželka, Miroslav Petříček, Daniel Rejchrt, Františka Sokolová, Jan Sokol, Jan Vodňanský ; Záznam diskuse připr. Antonín Petruželka. **In**: Souvislosti, č. 3/4(49/50) (2001), s. 122–142.

869.
NOSKOVÁ, Jana: Brněnský disent a jeho pohled na »velké dějiny« – rok 1968 a 1989. **In**: Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989. Zv. 1 / Ed. Zuzana Profantová. Bratislava, 2005, s. 227–241.

870.
NOVOTNÝ, Jan: Ad: Jan Měchýř, Charta 77 (DaS 97/1). **In**: Dějiny a současnost, roč. 19, č. 2 (1997), s. 59. Polem. na : Charta 77 / Jan Měchýř // In: Dějiny a současnost, roč. 19, č. 1 (1997), s. 2–6.

871.
NOVOTNY, Jan: Číslo L/a,b,f/x aneb Sprostokanci a samohanci : Natas Nilats. **In**: Literární noviny, roč. 12, č. 52 (2001), s. 18–19.

872.
NOVOTNÝ, Jan: Filozofova tichá válka [Jan Patočka]. **In**: Listy, roč. 37, č. 4 (2007), s. 8–11.

873.
NOVOTNÝ, Jan: Před Chartou a po Chartě : co se dá dělat, stal jsem se pamětníkem a nemohu odolat, abych nepoučoval nepamětníky a nevaroval je před bludy a simplifikacemi jiných pamětníků : takže patero komentářů k častým míněním o Chartě 77. **In**: Listy, roč. 37, č. 1 (2007), s. 3–5.

874.
NOVOTNÝ, Zdeněk: Mezinárodní závazky, Ústava ČSSR a étos Charty. **In**: Listy, roč. 37, č. 3 (2007), s. 15–17.

875.
NYKLOVÁ, Milena: České rozhovory Jiřího Lederera po dvaceti pěti letech [Pavel Kohout, Miroslav Zikmund, Ivan Klíma, Pavel Landovský, Jiří Kolář, Jiří Gruša, Eva Kantůrková, František Pavlíček, Josef Topol, Alexandr Kliment, Jaroslav Putík]. 1. vyd. Praha : Prostor, 2001. 223 s. : fotogr.

876.
O československém vězeňství : sborník Charty 77 / Sest. a uspoř. Jiří Gruntorád, Petr Uhl. 1. vyd. Praha : Orbis, 1990. 197 s., příl. Publ. zprac. na základě textu šířeného ve dvou neoficiálních vydáních realizovaných Chartou 77.

877.
O výstavě »Prohry a naděje let 1939–1999«. Praha : Parlament ČR, 1999. Nestr.

878.
OCCURSUS – Setkání – Begegnung : sborník ku poctě 65. narozenin prof. dr. Jana Křena / Ed. Zdeněk Pousta, Pavel Seifter, Jiří Pešek. Praha : Karolinum, 1996. 220 s.

879.
ONDRÁČKOVÁ, Jiřina: Charta 77 : být či nebýt? **In**: Noviny, roč. 1, č. 41 (1992), s. 1.

880.
OPAT, Jaroslav: Člověk, který se rozdával [Klement Lukeš]. **In**: Listy, roč. 31, č. 1 (2001). s. 26–27.

881.
OPOZICE a disent v Plzni před rokem 1989 / Ladislav Nový, Tomáš Popp, Pavel Strejček, Martin Švantner, Petra Šroubová, Jakub Zykmund, Jana Martínková, Martin Moláček, Michaela Pechmanová, Michal Kadera, Tomáš Kočárek, Jan Lukášek. **In**: Rok 1989 v Plzni a západních Čechách / Ed. Lukáš Valeš. Dobrá Voda, 2003, s. 43–75.

882.
OPOZICE a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989 / Ed. Petr Blažek. Praha : Ústav českých dějin FF UK ; Dokořán, 2005. 355 s.

883.
OPPOSITIONS- und Freiheitsbewegungen im früheren Ostblock / Hrsg. Manfred Agethen et al. Freiburg in Breisgau, 2003.

884.
ORT, Alexandr: Evropská dimenze české demokracie. **In**: Pocta Prof. JUDr. Václavu Pavlíčkovi, CSc. k 70. narozeninám / Uspoř. Věra Jirásková aj. Praha, 2004, s. 241–250.

885.
OTÁHAL, Milan: Alcuni aspetti del pensiero ceco moderno. **In**: Democrazia da inventare / Ed. Václav Bělohradský, P. Kende, Jacques Rupnik. Torino, 1991, s. 21–36.

886.
OTÁHAL, Milan – SLÁDEK, Zdeněk: Deset pražských dnů (17.–27. listopad 1989) : sbornik : dokumentace. Praha : Academia, 1990. 672 s.

887.
OTÁHAL, Milan: Filipika místo diskuse aneb vytváření mýtů. **In**: Soudobé dějiny, roč. 2, č. 1 (1995), s. 93–107. Polem. na : Novoroční filipika 1995 / Vilém Prečan. Praha, 1995. Přetisk. 16 s.

888.
OTÁHAL, Milan – SLÁDEK, Zdeněk: Eine Flutwelle der Emporung. **In**: Das Parlament (August 1990).

889.
OTÁHAL, Milan: Charta 77 : vznik a význam. **In**: Dějiny a současnost, roč. 24, č. 2 (2002), s. 42–45.

890.
OTÁHAL, Milan: K některým otázkám dějin »normalizace«. **In**: Soudobé dějiny, roč. 2, č. 1 (1995), s. 5–16. Res. angl.

891.
OTÁHAL, Milan: K některým problémům výzkumu tzv. normalizace. **In**: Československo po sovětské okupaci 1968. Olomouc, 1997, s. 3–9.

892.
OTÁHAL, Milan: K úloze studentů sedmnáctého listopadu 1989. **In**: Babylon, roč. 5, č. 6 (1996), s. 7.

893.
OTÁHAL, Milan: Má setkání se Zdeňkem Kárníkem. **In**: Pocta profesoru Zdeňku Kárníkovi. Studia historica 51, Sborník příspěvků k jubilantovým sedmdesátinám / Ed. Jiří Štaif. Praha, 2003, s. 177–180. Res. něm.

894.
OTÁHAL, Milan: Malý akční program Československého hnutí za demokratický socialismus. **In**: Soudobé dějiny. Příl. Archiv soudobých dějin, roč. 2, č. 2/3 (1995), s. 374–398. Res. angl.

895.
OTÁHAL, Milan: Normalizace a opozice. **In**: Lidové noviny, roč. 5, č. 244 (1992), s. 10.

896.
OTÁHAL, Milan: Normalizace 1969–1989 : příspěvek ke stavu bádání. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002. 105 s. (Sešity ÚSD ; Sv. 36) Res. angl.

897.
OTÁHAL, Milan: Opozice, moc, společnost 1969–1989 : příspěvek k dějinám »normalizace«. Praha : Maxdorf ; Ústav pro soudobé dějiny, 1994. 124 s. (Historia Nova ; Sv. 6)

898.
OTÁHAL, Milan: Programová orientace disentu 1969–1989. **In**: Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989 / Ed. Petr Blažek. Praha, 2005, s. 25–40.

899.
OTÁHAL, Milan: První fáze opozice proti takzvané normalizaci (1969–1972). **In**: Dvě desetiletí před listopadem 89 / Ed. Emanuel Mandler. Praha, 1993, s. 11–33.

900.
OTÁHAL, Milan: Předlistopadová moc čekala v roce 1989 na ránu z milosti / Zaps. Miroslav Šiška. **In**: Rudé právo, roč. 3, č. 267 (1993), s. 1, 22.

901.
OTÁHAL, Milan: Der rauhe Weg zur »samtenen Revolution« : Vorgeschichte, Verlauf und Akteure der antitotalitaren Wende in der Tschechoslowakei. Köln : Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien, 1992. 46 s. (Berichte des BIOst ; Nr. 25/1992)

902.
OTÁHAL, Milan: Revolution der Intellektuellen? : die tschechischen Intellektuellen und der Totalitarismus. **In**: Jahrbuch des Wissenschaftkollegiums zu Berlin 1991/92 (1993), s. 258–272.

903.
OTÁHAL, Milan: La Rivoluzione antitotalitana del 1989. **In**: Anno, Vol. 8, No. 77 (1993), s. 22–25.

904.
OTÁHAL, Milan: Die »samtene« Revolution – ohne Alternative? **In**: Wandel durch Represantation – Represäntation im Wandel / Hrsg. V. Thysen, H. M. Kloth. Baden-Baden, 1992, s. 125–130.

905.
OTÁHAL, Milan – VANĚK, Miroslav: Sto studentských revolucí : studenti v období pádu komunismu : životopisná vyprávění. Praha : Nakl. Lidové noviny, 1999. 859 s. : fotogr.

906.
OTÁHAL, Milan: Strategie disentu při přejímání moci. **In**: Proměny politického systému v Československu na přelomu let 1989/1990. Praha, 1995, s. 12–14.

907.
OTAVA, Jan – TIGRID, Pavel: Zpráva o stavu střední Evropy (1989/1990). **In**: Svědectví, roč. 23, č. 89/90 (1990), s. 227–260.

908.
PACNER, Karel – JANOUCH, František: Nikdo nežil královsky. **In**: Mladá fronta Dnes, roč. 2, (1991), s. 3.

909.
PACNER, Karel: Třetí odboj. **In**: Mladá fronta Dnes, roč. 8, č. 43 (1997). Příl. Magazín Dnes, roč. 5, č. 8, s. 18–22, 7 fotogr.

910.
PALOUŠ, Martin: Den Charty 77. **In**: Zpravodaj Českého helsinského výboru, roč. 17, č. 1 (1997), s. 3.

911.
PALOUŠ, Martin: Charta 77 v perspektivě roku 1996 – uzavřená minulost nebo stále živé a aktuální dědictví? : věnováno Ladislavu Lisovi k sedmdesátým narozeninám. **In**: Zpravodaj Českého helsinského výboru, roč. 16, č. 4 (1996), s. 3–13.

912.
PALOUŠ, Martin: Když se řekne Šabata. **In**: Když se řekne Šabata… / Ed. Jan Šabata. Brno, 1998, s. 80–84.

913.
PALOUŠ, Martin – ŠUSTROVÁ, Petruška: Lidská práva, mé téma z Charty : rozhovor. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 6 (2007), s. 11.

914.
PALOUŠ, Martin: Poznámky ke generačním sporům v Chartě 77 v druhé polovině osmdesátých let. **In**: Dvě desetiletí před listopadem 89 / Ed. Emanuel Mandler. Praha, 1993, s. 35–44.

915.
PALOUŠ, Martin: Uzavřená minulost, nebo živé dědictví? **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 111–119.

916.
PALOUŠ, Radim: Dobrodružství pobytu vezdejšího / … v rozhovoru s Josefem Beránkem. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakl., 2006. 263 s.

917.
PALOUŠ, Radim: Hovory s Havly : dálkové rozhovory s Václavem Havlem a s Ivanem M. Havlem. 1. vyd. Středokluky : Z. Susa, 1999. 55 s.

918.
PALOUŠ, Radim: Mluvčím Charty v roce 1982. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 120–122.

919.
PÁNEK, František – PLACÁK, Petr: Františkova cesta k Bohu : kádrový dotazník Fandy Pánka. **In**: Kádrový dotazník / Petr Placák. Praha, 2001, s. 261–283.

920.
PÁNEK, František: Vita horribilis 1972–1985. Praha : Kalich, 2008. 360 s.

921.
PATOČKA, Jakub: Chtělo by to nějakou Chartu… : lidí, jimž je jasné, čím a jak lze dnes na Chartu 77 navazovat ve střetu s neoliberální normalizací, není úplně zanedbatelné množství. **In**: Literární noviny, roč. 18, č. 2 (2007), s. 3.

922.
PATOČKA, Jakub: Proč jsem nepodepsal výzvu Jsme občané! **In**: Literární noviny, roč. 18, č. 3 (2007), s. 3.

923.
Jan PATOČKA a Charta 77. **In**: Charta 77 : dokumenty. Sv. 3, Přílohy / Blanka Císařovská, Vilém Prečan. Praha, 2007, s. 33–65.

924.
Jan PATOČKA, české dějiny a Evropa : sborník referátů z konference. Vysoké n.Jiz. 1.–2.7.2007. Semily : Státní okresní archiv, 2007. 303 s.

925.
PATOČKA, Jan: Co můžeme očekávat od Charty 77? (1977). **In**: Sebrané spisy J. Patočky, sv. 12, Češi 1 / Tento sv. připr. Karel Palek a Ivan Chvatík. Praha, 2006, s. 440–444.

926.
PATOČKA, Jan: Čím je a čím není Charta 77 : proč je právo na její straně a žádné pomluvy ani násilná opatření jí neotřesou. **In**: Naše současné spory o liberalismus / Uspoř. Milan Znoj aj. Praha, 1995, s. 15–17.

927.
PATOČKA, Jan: Čím je a čím není Charta 77 : proč je právo na její straně a žádné pomluvy ani násilná opatření jí neotřesou (1977). **In**: Sebrané spisy J. Patočky, sv. 12, Češi 1 / Tento sv. připr. Karel Palek a Ivan Chvatík. Praha, 2006, s. 428–430.

928.
PATOČKA, Jan – HÁJEK, Jiří: Charta 77 v letech 1977–1994. 1–8. **In**: Necenzurované noviny, roč. 4, č. 30–37 (1994), s. vždy 22–25. Od č. 5 aut. jen Jiří Hájek.

929.
PATOČKA, Jan: K prohlášení Generální prokuratury ČSSR ze dne 1.2.1977 (1977). **In**: Sebrané spisy J. Patočky, sv. 12, Češi 1 / Tento sv. připr. Karel Palek a Ivan Chvatík. Praha, 2006, s. 434–437.

930.
PATOČKA, Jan: K záležitostem Plastic People of the Universe a DG 307 (1977). **In**: Sebrané spisy J. Patočky, sv. 12, Češi 1 / Tento sv. připr. Karel Palek a Ivan Chvatík. Praha, 2006, s. 425–427.

931.
PATOČKA, Jan: Poslední interview Jana Patočky. **In**: Týden. Příl. Charta 77, roč. 4, č. 2 (1997), s. 8–10. Přet. z: Die Zeit.

932.
PATOCKA, Jan: Proč nemá Charta 77 být zveřejňována a jaké jsou logické prostředky jejího zkreslování a utajování (1977). **In**: Sebrané spisy J. Patočky, sv. 12, Češi 1 / Tento sv. připr. Karel Palek a Ivan Chvatík. Praha, 2006, s. 431–433.

933.
PATOČKA, Jan: Prohlášení [k setkání s Maxem van der Stoelem] (1977). **In**: Sebrané spisy J. Patočky, sv. 12, Češi 1 / Tento sv. připr. Karel Palek a Ivan Chvatík. Praha, 2006, s. 438–439.

934.
PATOČKA, Jan: Schriften zur tschechischen Kultur und Geschichte / Hrsg. Klaus Nellen, Petr Pithart, Miloš Pojar. Stuttgart : Klett-Cotta, 1992. vi, 371 s.

935.
PATOČKA, Jan: Texty k Chartě 77 : příloha 1. **In**: Sebrané spisy J. Patočky, sv. 13, Češi 2 / Tento sv. připr. Karel Palek a Ivan Chvatík. Praha, 2006, s. 436–441.

936.
PATOČKA, Jan: Východní politika ano – ale se ctí! : poslední interview (1977). **In**: Sebrané spisy J. Patočky, sv. 12, Češi 1 / Tento sv. připr. Karel Palek a Ivan Chvatík. Praha, 2006, s. 445–448. Písemné odpovědi na otázky dopisovatele týdeníku Die Zeit Eduarda Neumaiera z 9.3. Text vyšel in Die Zeit, Nr. 14 (25.3.1977) pod titulem Ostpolitik – aber mit Wurde.

937.
PATOČKA, Jan jr.: Tenkrát na východě. 1–9. **In**: Revue Proglas, roč. 13, č. 1–10 (2002), s. 17–19 ; 28–29 ; 20–21 ; 31–32 ; 28–29 ; 22–23 ; 22–23 ; 23–24 ; 23–24.

938.
PATOČKOVÁ, Jana – MACHALICKÁ, Jana: Bylo to hanobení nás všech říká o antichartě teatroložka J. Patočková, dcera filozofa Jana Patočky, který stál u zrodu Charty 77. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 8. Příl. AntiCharta 77 : 30 let poté (2007), s. IV.

939.
PAUER, Jan: Drei Wochen Kehraus in der Tschechoslowakei : die Revolution der Kinder entlässt ihre Grossvater. **In**: Kommune, Bd. 1 (1990), s. 22–26.

940.
PAUER, Jan: Die historische Bedeutung des »Prager Frühlings« 1968. **In**: Oppositions- und Freiheitsbewegungen im früheren Ostblock / Hrsg. Manfred Agethen et al. Freiburg in Breisgau, 2003, s. 130–168.

941.
PAUER, Jan: Charta 77 : morální opozice v podmínkách diktatury. **In**: Samizdat : eseje. Praha, 2002, s. 31–42.

942.
PAUER, Jan: Charta 77 : moralische Opposition unter den Bedingungen der Diktatur. **In**: Samizdat : alternative Kulture in Zentral und Osteuropa. Bremen, 2000, s. 52–63.

943.
PAUER, Jan: Charta 77 jako nezávislá veřejnost. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 325–330.

944.
PAUER, Jan: Charter 77 as the independent public : abstract. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 331–334.

945.
PAUER, Jan: Moralisch-politischer Dissens in den deutsch-tschechischen Beziehungen : Probleme eines Anerkennungskonflikts. **In**: Im Schatten der Vergangenheit : Deutsche und Tschechen : Aussöhnung mit Hindernissen / Hrsg. Frank König. Potsdam, 1999, s. 72–86.

946.
PAVLÍČEK, František: Konec patriarchátu : stránky z mé lukovské kroniky. 1. vyd. Zlín : Archa, 1992. 208 s., obr.

947.
PAVLOVÁ, Alena – PAVLÍK, Bronislav: Bezejmenní / Přisp. Lubomír Obruča, Anna Marvanová, Jana Sternová. **In**: Mladá fronta Dnes. Příl. Víkend, roč. 3, č. 262 (1992), s. 1.

948.
PAVLOVÁ, Alena: Zůstane pachuť. **In**: Mladá fronta Dnes, roč. 3, č. 19 (1992), s. 6.

949.
PAŽOUT, Jaroslav: Hnutí revoluční mládeže 1968–1970 : edice dokumentů. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004. 143 s. (Sešity ÚSD ; Sv. 39) Res. angl.

950.
PAZOUT, Jaroslav: International support for persecuted Charter 77 signatories : abstract. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 161–162.

951.
PAZOUT, Jaroslav: Mezinárodní solidarita s perzekvovanými signatáři Charty 77. **In**: Charta 77 – Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 155–160.

952.
PAZOUT, Jaroslav: Odpírači vojenské služby a Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných. **In**: A nepozdvihne meč… / Ed. Petr Blažek. Praha, 2007, s. 111–132.

953.
PAZOUT, Jaroslav: Spatně utajený proces : proces s VONS a jeho ohlas ve světě : disidenti před soudem, soudci na divadelní scéně. **In**: Dějiny a současnost, roč. 26, č. 6 (2004), s. 36–39.

954.
PEČINKA, Bohumil: Charta 77 po 25 letech. **In**: Reflex, roč. 13, č. 3 (2002), s. 28–29.

955.
PEHE, Jiří: Rehabilitace normalizace. **In**: Listy, roč. 33, č. 6 (2003), s. 84–86.

956.
PEHE, Jiří: Spor o povahu demokracie. **In**: Literární noviny, roč. 19, č. 3 (2008), s. 7.

957.
PECHÁČKOVÁ, Marcela – HOLUBOVÁ, Miloslava: Abych byla k něčemu… : přeje si Miloslava Holubová, autorka knihy Necestou cestou a přítelkyně Jana Patočky. **In**: Přítomnost, č. 12 (2000), s. 32–34.

958.
PECHAR, Jiří: Intelektuál v posttotalitním režimu. **In**: Filosofický časopis, roč. 39, č. 4 (1991), s. 531–538.

959.
PELIKÁN, Jiří: Die Charta 77 brachte uns nach Europa zurück / Aus dem Tschech. ubersetzt v. Gabriela Oeburg. **In**: Horch und Guck, Jhrg. 6, Nr. 21 (1997), s. 14–16.

960.
PELIKÁN, Jiří: Charta 77 nás vrátila do Evropy. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 122–126.

961.
PEŇAS, Jiří: Držet lyru a krok. **In**: Respekt, roč. 8, č. 7 (1997), s. 9–11.

962.
PEŇAS, Jiří: Držet lyru a krok : Anticharta – dvacet let od kolektivní kapitulace. **In**: Nemilosrdné příběhy českých dějin / Ed. Ivan Lamper ; Sest. Alexander Tomský. Praha, 2006, s. 187–193.

963.
PEŇAS, Jiří: Právo na revoltu. **In**: Respekt, roč. 8, č. 1/2 (1997), s. 2, 1 fotogr.

964.
PEŇAS, Jiří: Věčná sláva ztroskotanců a zaprodanců. **In**: Týden, č. 1 (2007), s. 30–34.

965.
PERNES, Jiří: Od demokratického socialismu k demokracii : nekomunistická socialistická opozice v Brně v letech 1968–1972. Brno : Barrister & Principal, 1999. 220 s.

966.
PERNES, Jiří: Střídání na Pražském hradě. **In**: Češi na cestě stoletím. Český Těšín, 2001, s. 491–504.

967.
PERNICKÝ, Antonín: Nápravně výchovný ústav ministerstva spravedlnosti Valdice. **In**: O československém vězeňství / Sest. a uspoř. Jiří Gruntorád aj. Praha, 1990, s. 104–117.

968.
PERRON, Catherine: Le pionneiers de la démocratie : élites politiques locales tchèques et est-allemandes, 1989–1998 / Préf. Bronislaw Geremek ; Postf. Jacques Rupnik. Paris : Press Universitaires de France, 2004. 320 s. (Partage du savoir le Monde)

969.
PERZI, Niklas: Die sozialistische Opposition in der ČSSR vom Prager Frühling bis zur Charta 77. **In**: Reflexionen uber das Jahr 1968 / Red. Kristina Kaiserová. Ústí n.L., 1999, s. 101–113.

970.
PETRÁČEK, Zbyněk: Kdybys byl mlčel… : v debatě o odkazu Charty 77 se vynořil i tón hodný doby normalizace. **In**: Respekt, roč. 13, č. 3 (2002), s. 3. Polem. na : 25. výročí Charty 77 / Petr Zantovský // internet. čas. Virtually (leden 2002).

971.
PETRÁČEK, Zbyněk: Ve hvězdách : Jiří Lederer – první vězeň za Chartu 77. **In**: Respekt, roč. 14, č. 41 (2003), s. 2.

972.
PETRO, Peter: Slovak literature : loyal, dissident and émigré. **In**: Czechoslovakia, 1918–88 : Seventy years from independence / Ed. H. Gordon Skilling. London, 1991, s. 196–210.

973.
PITHART, Petr: Cesta přes zapřenou minulost : co táhneme za sebou do evropských struktur. **In**: Nová Přítomnost, č. 4 (1998), s. 8–9.

974.
PITHART, Petr: Dějiny a politika : eseje a úvahy z let 1977–1989 / Úvod Richard Štencl ; sest. Milan Drápala, Martin Pokorný, Richard Štencl. 1. vyd. Praha : Prostor, 1990. 369 s.

975.
PITHART, Petr: Disident a intelektuál v politice : tři životní role Václava Havla. **In**: Dějiny a současnost, roč. 28, č. 9 (2006), s. 30–33.

976.
PITHART, Petr: Charta – pohled vzhůru. **In**: Listy, roč. 27, č. 1 (1997), s. 11–12.

977.
PITHART, Petr: Charta – pohled vzhůru. **In**: Po devětaosmdesátém / Petr Pithart. Bratislava, 1998, s. 239–242. Předn. na slavnost. shromáždění při příležitosti 20. výročí Charty 77 10.1.1997.

978.
PITHART, Petr: Charta 77 po třiceti letech. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 4 (2007), s. 1, 10.

979.
PITHART, Petr : Intelektuálové v politice : dvojí disent kdysi, dvojí zklamání dnes : mezi svědectvím a reflexí. **In**: Listy, roč. 23, č. 5 (1993), s. 11–16.

980.
PITHART, Petr: K Patočkovým dopisům německé přítelkyni. **In**: Jan Patočka, Češi a Evropa / Ed. Erika Vonková. Brno, 2000, s. 27–40.

981.
PITHART, Petr: »Nepolitická politika« : disidentský poklesek, anebo předjímavá tradice? **In**: Prítomnosť minulosti Minulosť pritomnosti. Bratislava, 1996, s. 60–69.

982.
PITHART, Petr: Občanské hnutí ztroskotalo na druhé revoluci : rozhovor vedl Mojmír Hampl. **In**: Listy, roč. 26, č. 3 (1996), s. 22–25.

983.
PITHART, Petr: Der Philosoph als Ketzer : Kommentar zu Patočka. **In**: Transit, Nr. 2 (1991), s. 106–109.

984.
PITHART, Petr: Po devětaosmdesátém : kdo jsme? : mezi vzpomínkami a reflexí : texty z let 1992–1996. 1. vyd. Bratislava : Kalligram, 1998. 355 s.

985.
PITHART, Petr: První oběti a nedělitelnost lidské svobody (před listopadem 89 a po něm). **In**: Mezinárodní vědecká konference : Akce Nisko v historii »konečného řešení židovské otázky« k 55. výročí první hromadné deportace evropských Židů. Ostrava, 1995, s. 49–52.

986.
PITHART, Petr: První oběti a nedělitelnost svobody. **In**: Listy, roč. 24, č. 6 (1994), s. 14–16.

987.
PITHART, Petr: Ti, kteří nebyli na seznamech. **In**: Lidové noviny, roč. 15, č. 24 (2002), s. 1, 10.

988.
PLACÁK, Bedřich: Paměti lékaře / Příl. a obraz. doprovod vybr., životop. data sest. a doslov Petr Placák. 1. vyd. Praha : Torst, 1997. 716 s. : fotogr.

989.
PLACÁK, Petr: Církev a lidská práva. **In**: Český deník, roč. 4, č. 300 (1994), s. 3.

990.
PLACÁK, Petr: Černý den pro opozici : 21. srpen 1989. **In**: Lidové noviny, roč. 12, č. 197 (1999), s. 10.

991.
PLACÁK, Petr: Deset let od smrti ostravského básníka [Jaromír Šavrda]. **In**: Lidové noviny, roč. 11, č. 106 (1998), s. 11.

992.
PLACÁK, Petr: Disent nebo opozice : polemika P. Placáka s E. Mandlerem a B. Doležalem o Ch 77. **In**: Babylon, roč. 16, č. 5 (2007), s. 6–7.

993.
PLACÁK, Petr: Estebácké represe dnes aneb potíže s minulostí [evangel. farář Jan Šimsa]. **In**: Lidové noviny, roč. 21 (12.3.2008).

994.
PLACÁK, Petr: Fízl. Praha : Torst, 2007. 316 s.

995.
PLACÁK, Petr: Františkova cesta k Bohu : undergroundový básník Pánek se od knihy svých veršů distancuje. **In**: Respekt, roč. 19, č. 8 (2008), s. 48–49.

996.
PLACÁK, Petr: Charta 77 viděná z odstupu : Bohumilu Doležalovi jsou bližší jeho efektní intelektuální teze než osudy jednotlivých lidí. **In**: Mladá fronta Dnes, roč. 18, č. 17 (2007), s. D6.

997.
PLACÁK, Petr: Kádrový dotazník. Praha : Babylon, 2001. 359 s.

998.
PLACÁK, Petr: Před deseti lety byl komunistickým režimem utýrán Pavel Wonka. **In**: Lidové noviny, roč. 11, č. 100 (1998), s. 9.

999.
PLACÁK, Petr: StB a protizákonné písemnosti v osmdesátých letech. **In**: Necenzurované noviny, roč. 5, č. 11 (1995), s. 39.

1000.
PODIUMSDISKUSSION / Teilnehmer: Marianne Birthler, Ladislav Hejdánek, Petr Uhl, Václav Malý, Arnold Vaatz, Jürgen Fuchs ; Moderation: Jiří Gruša. **In**: Dissidenten, Präsidenten und Gemusehändler / Hrsg. Doris Liebhaber et al. Essen, 1998, s. 252–273.

1001.
PODPORA Charty 77 z Bělehradu : dopis mluvčím [Jiří Hájek – Václav Havel, Jan Patočka]. **In**: Vztahy České republiky se Srbskem a Černou Horou / Jiří Dienstbier. Praha, 2004, s. 15–16.

1002.
PODZEMNÍ univerzita : vznik a organizace brněnských bytových přednášek a seminářů (1984–89) : přednášky z filosofie a politologie / Přel. Miroslav Pospíšil, Jana Kuchtová, Zdeněk Merta ; úvod Petr Oslzlý ; uspoř. Petr Fiala, František Mikš. 1. vyd. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 1993. 229 s.

1003.
POKORNÁ, Terezie: Anticharta. **In**: Revolver Revue, roč. 33, (1997), s. 241–249.

1004.
POKORNÁ, Terezie: Člověka až závrať chytá ve jménu života, i radosti, i krásy aneb S kým a pro koho : Charta 77 a proces se členy skupin The Plastic People of the Universe a DG 307 v zrcadle dobového československého tisku. **In**: Revolver Revue, roč. 33, (1997), s. 250–280.

1005.
POKORNÝ, Jindřich: Kultura a ekonomika na okraji : poznámka k našim předlistopadovým odvráceným dějinám. **In**: Kritická příloha Revolver Revui, sv. 28 (2004), s. 114–118.

1006.
POKORNÝ, Jindřich: Lépe zemřít ve stoje, než žít na kolenou [Prokop Drtina] : úvod ke komentované dokumentaci z archívů StB / (jp). **In**: Revolver Revue, roč. 44, (2000), s. 257–264.

1007.
POKORNÝ, Milan: Karel Kyncl : život jako román. 1. vyd. Praha : Radioservis, 2005. 290 s. : fotogr.

1008.
POLÁK, Michael: Charta 77 měla kořeny na severu [Liberecký kraj]. **In**: MF Dnes, roč. 18 (6.1.2007), s. 3.

1009.
PONICKÁ, Hana: Je lepší vrabec v hrsti / Zaps. Miroslav Šiška. **In**: Rudé právo, roč. 1, (1991), s. 1 a 14.

1010.
PONICKÁ, Hana: Lukavické zápisky. 2. vyd. Brno : Atlantis, 1992. 433 s.

1011.
PONTUSO, James F.: The Disident Reception : how Charter 77 won the West. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 57–66.

1012.
PONTUSO, James F.: Ohlas disentu : jak si Charta 77 získala Západ : abstrakt. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 67–68.

1013.
PONTUSO, James F.: Václav Havel : civic responsibility in the postmodern age. Lanham : Rowman & Littlefield, 2004. x, 175 s. (20th century political thinkers)

1014.
POSPÍCHAL, Petr: Zemřel Antonín Navrátil. **In**: Literární noviny, roč. 14, č. 22 (2003), s. 2.

1015.
POSPÍCHAL, Petr: Svoboda pro všechny. **In**: Lidové noviny, roč. 15, č. 266 (2002), s. 13.

1016.
POSSET, Johanna: Česká samizdatová periodika 1968–1989 / Přel. z něm. Zbyněk Petráček. Brno : Továrna na sítotisk ; Společnost pro reklamu a tisk, 1991. 214 s.

1017.
POŠUSTA, Stanislav: Vzpomínka na Jaromíra Literu. **In**: Vzpomínky přátel na Jaromíra Literu / Ed. Josef Stehlík. B.m., 2000, s. 15–16.

1018.
POVOLNÝ, Mojmír: Zápas o lidská práva : Rada svobodného Československa a helsinský proces 1975–1989. Brno : Stilus Press, 2007. 382 s. (Prameny a studie k dějinám československého exilu 1948–1989; Sv. 10)

1019.
PRAMENE k dejinám slovenskej historiografie 1962–2003 : osudy dvoch historikov [Ján Mlynárik, Jozef Jablonický]. **In**: Slovenské rozhľady, roč. 7, č. 12 (2003), s. 144–186.

1020.
PRAVO na dějiny : Dokument Charty 77 č. 11/84 / Václav Benda, Jiří Ruml, Jana Sternová, mluvčí Charty 77. **In**: Spor o smysl českých dějin. 1, 1938–1989 : Posuny a akcenty české otázky / Uspoř. Miloš Havelka. Praha, 2006, s. 362–371.

1021.
PREČAN, Vilém: Archeografický úvod aneb Co byly dokumenty Charty 77 a jak je uspořádána a vybavena jejich edice. **In**: Charta 77 : dokumenty. Sv. 3, Přílohy / Blanka Císařovská, Vilém Prečan. Praha, 2007, s. xxxi–xxxviii.

1022.
PREČAN, Vilém: Charta 77 : od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci (1977–1989). **In**: Společenskovědní předměty. Roč. 6, č. 3 (2006/2007), s. 3–12.

1023.
PREČAN, Vilém: Charta 77 jako československý i mezinárodní fenomén. **In**: Charta 77 : dokumenty. Sv. 3, Přílohy / Blanka Císařovská, Vilém Prečan. Praha, 2007, s. xiv–xvi.

1024.
PREČAN, Vilém: Charta 77, její význam k otázkám míru a války a k soudobým mírovým hnutím. **In**: V kradeném čase / Vilém Prečan. Brno ; Praha, 1994, s. 223–243.

1025.
PREČAN, Vilém: Charta 77 stále ještě mnohé lidi dráždí / Ptal se Miroslav Šiška. **In**: Právo, roč. 7, č. 40 (1997), s. 10.

1026.
PREČAN, Vilém: Charter 77 : new sources and future projects : abstract. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 319–323.

1027.
PREČAN, Vilém: Charter 77 : its Past and its Legacy / Přel. Derek Paton. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997. 15 s.

1028.
PREČAN, Vilém: Les chemins menant à la révolution démocratique. **In**: Le Printemps tchécoslovaque 1968 / Sous la dir. de François Fejto aj. Bruxelles, 1999, s. 312–317.

1029.
PREČAN, Vilém: K současné situaci Charty 77. 1–2. **In**: V kradeném čase / Vilém Prečan. Brno ; Praha, 1994, s. 190–205.

1030.
PREČAN, Vilém: Kultivační a průzkumný význam Charty 77. **In**: V kradeném čase / Vilém Prečan. Brno ; Praha, 1994, s. 206–222.

1031.
PREČAN, Vilém: Milan Šimečka o životě a dějinách : útržky korespondence a tři literární texty z doby bezčasí (1979–1985). **In**: »Spoznal som svetlo a už viac nechcem tmu…« : pocta Jozefovi Jablonickému. Bratislava, 2005, s. 247–276. Res. angl.

1032.
PREČAN, Vilém: Minulost a dědictví Charty 77. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997. 15 s. Projev na společ. večeru k 20. výročí vzniku Charty 77.

1033.
PREČAN, Vilém: Minulost a dědictví Charty 77. **In**: Tvar, roč. 8, č. 3 (1997), s. 11–12.

1034.
PREČAN, Vilém: Minulost a dědictví Charty 77. **In**: Xantypa, roč. 3, č. 3 (1997), s. 78–81.

1035.
PREČAN, Vilém: Moje setkání s Chartou. **In**: V kradeném čase / Vilém Prečan. Brno ; Praha, 1994, s. 175–181.

1036.
PREČAN, Vilém: Možná toto výročí přišlo právě včas. **In**: Mosty, roč. 6, č. 4 (1997), s. 4.

1037.
PREČAN, Vilém: Na Chartu 77 nelze pohlížet skrze brýle dnešních zájmů. **In**: Lidové noviny, roč. 15, č. 10 (2002), s. 14.

1038.
PREČAN, Vilém: Nezávislá literatura a samizdat v Československu 70. a 80. let. Praha : Ústav pro soudobé dějiny ČSAV, 1992. 18 s. Text vyd. u příležitosti V.Z.D.O.R. = Výstavy nezávislé literatury v samizdatu a exilu 1948–1989. Praha, 1992.

1039.
PREČAN, Vilém: Nové prameny a budoucí projekty. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 311–318.

1040.
PREČAN, Vilém: Novoroční filipika 1995 : disent a Charta 77 v pojetí Milana Otáhala. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1995. 39 s.

1041.
PREČAN, Vilém: Opětovné vynoření občanské společnosti : nezávislé občanské aktivity v komunistickém Československu 70. a 80. let. **In**: Česká a slovenská společnost v období normalizace = Slovenská a česká spoločnosť v čase normalizácie. Bratislava, 2003, s. 155–184. Res. angl.

1042.
PREČAN, Vilém: Oslnivý záblesk v krajině zlého času. **In**: Mosty, roč. 11, č. 6 (2002), s. 14.

1043.
PREČAN, Vilém: Patnáct měsíců Charty. **In**: V kradeném čase / Vilém Prečan. Brno ; Praha, 1994, s. 182–189.

1044.
PREČAN, Vilém: Průzkumné dílo Charty. **In**: Charta 77 (1977–1989) / Sest. Vilém Prečan. Scheinfeld-Schwarzenberg ; Bratislava, 1990, s. 107–118.

1045.
PREČAN, Vilém: The Re-emergence of a civil society : independent currents in communist Czechoslovakia in the 1970s and 1980s. **In**: De tsjechische Republiek en de Europese cultuur : acta van het colloquium. Brussel, 2000, s. 57–66.

1046.
PREČAN, Vilém: Unabhängige Literatur und Samizdat in der Tschechoslowakei der 70er und 80er Jahre. **In**: Der Zensur zum Trotz. Weinheim, 1991, s. 241–253.

1047.
PREČAN, Vilém: Unabhangige Literatur und Samizdat in der Tschechoslowakei der 70er und 80er Jahre. Praha : Ústav pro soudobé dějiny ČSAV ; Základní knihovna ČSAV, 1992. 21 s. Text vyd. u příležitosti V.Z.D.O.R. = Výstavy nezávislé literatury v samizdatu a exilu 1948–1989. Praha, 1992.

1048.
PREČAN, Vilém: Úvodní slovo. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 11–15.

1049.
PREČAN, Vilém: V kradeném čase : výběr ze studií, článků a úvah z let 1973–1993 / Uspoř. Milan Drápala. 1. vyd. Brno : Doplněk ; Praha : Ústav pro soudobé dějiny, 1994. 615 s.

1050.
PREČAN, Vilém: Velké a malé dějiny Milana Šimečky. **In**: Veľké a malé dejiny Milana Šimečku / Na vyd. spolupr. Jolana Kusá, Alena Münzová. Bratislava, 1992, s. 17–39.

1051.
PREČAN, Vilém: Velké a malé dějiny Milana Šimečky. **In**: Slovenské pohľady, roč. 108, č. 1 (1992), s. 17–29.

1052.
PREČAN, Vilém: Všechno mi trochu přerůstá přes hlavu : tři poznámky k příběhu Václava Havla. **In**: Dějiny a současnost, roč. 28, č. 9 (2006), s. 34–35.

1053.
PREČAN, Vilém: Západní diplomacie a počátky Charty 77 : nálezová zpráva. **In**: Nezapomenuté historie / Ed. Zbyněk Machát aj. Brno, 2007, s. 202–212.

1054.
PREZIDENT v Bratislave : s textami Václava Havla / Uspor. Martin Šimečka ; z čes. orig. prel. Zora Bútorová ; predslov Miroslav Kusý. 1. vyd. Bratislava : Archa, 1990. 62 s. : fotogr.

1055.
PRINCOVÁ, Květa: Charta má podle Princové historický význam / Zaps. Iva Matějka. **In**: Hanácké noviny, roč. 8, č. 3 (1997), s. 2.

1056.
PRINTEMPS tchécoslovaque, 1968 / Ed. Jacques Rupnik ; Forew. by Václav Havel. Bruxelles : Complexe, 1999.

1057.
PRÍTOMNOSŤ minulosti, Minulosť prítomnosti / Zost. Jolana Kusá a Peter Zajac. Bratislava : Nadácia M. Šimečku, 1996. 199 s.

1058.
PROBOŠTOVÁ, Drahuše: Charta 77 a anticharta. **In**: Práce, roč. 49, č. 77 (1993), s. 4.

1059.
PROBOŠTOVÁ, Drahuše: Nad kšaftem Charty 77. **In**: Práce, roč. 48, č. 266 (1992), s. 3.

1060.
PROČ jsem (ne)podepsal antichartu? : MF Dnes se zeptala lidí, jejichž podpisy se objevily na arších proti Chartě 77, někteří však tvrdí, že nic nepodepsali. **In**: Mladá fronta Dnes, roč. 18, č. 17 (2007), s. A12.

1061.
PROČ jsem podepsal Chartu 77? : zápisy pro Bedřicha Placáka / Úvod Adam Drda ; přisp. Karel Trinkewitz, Zdeněk Urbánek, Jan Vladislav, Eva Kantůrková, Jaroslav Seifert, Jan Lopatka, Ladislav Hejdánek, Otta Bednářová, Miloš Rejchrt, Václav Malý, Anka Marvanová, Jiří Lederer, Josef Kordík, Jaroslav Ptáček, Karel Havlíček, Vlado Čech, Anna Šabatová, Ivan Kožíšek, Markéta Němcová, Jaroslav Kukal, Jan Dus, Marie Rút Křížková, Dana Němcová, Jarmila Bělíková, Tomáš Vrba, Andrej Stankovič, Petruška Šustrová, Petr Pithart, Václav Benda, Jiří Brabec, Josef Vohryzek, Petr Placák, Mirek Slavík, Alena Hromádková, Mikoláš Chadima, Ivan M. Jirous. **In**: Revolver Revue, roč. 35, (1997), s. 233–245.

1062.
PROČ jsme v listopadu vyšli do ulic / Toman Brod, A. J. Liehm, Jan Měchýř, Jaromír Navrátil, Otakar Turek, Jiří Vančura, Miroslav Vaněk. 1. vyd. Brno : Doplněk, 1999. 159 s. : fotogr.

1063.
PROČ právě Havel : disident a intelektuál v politice / Red. **In**: Dějiny a současnost, roč. 28, č. 9 (2006), s. 29.

1064.
PROHLÁŠENÍ Charty. **In**: Lidové noviny, roč. 10, č. 8 (1997), s. 5.

1065.
PROHLÁŠENÍ Charty. **In**: Týden. Příl. Charta 77, roč. 4, č. 2 (1997), s. 1–2.

1066.
PROHLÁŠENI Charty 77. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 295–298.

1067.
PROHLÁŠENÍ Charty 77. **In**: Sborník dokumentů ke studiu nejnovějších českých dějin / František Čapka. Brno, 2002, s. 114–117.

1068.
PROHLÁŠENÍ Charty 77 : dokument. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 6. Příl. Charta 77 : 30 let poté (2007), s. VIII.

1069.
PROHLÁŠENÍ Charty 77 : 1. ledna 1977. **In**: KAN 1968–2003 / Připr. Pavel Holba. Praha, 2003, s. 36–39.

1070.
PROHLÁŠENÍ Charty 77 v zahraničí. **In**: Charta 77 : dokumenty. Sv. 3, Přílohy / Blanka Císařovská, Vilém Prečan. Praha, 2007, s. 25–31.

1071.
PROHLÁŠENÍ známé jako anticharta : dokument. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 8. Příl. AntiCharta 77 : 30 let poté (2007), s. V.

1072.
PROCHÁZKA, Jaromír: Poválečné Československo 1945–1989. 1. vyd. Praha : Karolinum, 1991. 227 s. Na volných listech.

1073.
PROCHÁZKA, Michal: Opomíjené ženy disentu : Česká televize připravila k 30. výročí vzniku Charty 77 překvapivý hold. **In**: A2, roč. 3, č. 1 (2007), s. 18.

1074.
PROCHAZKA, Michal: Ponižování dětí a Vánoce ve vězení : Česká televize začíná vysílat dokumentární seriál Ženy Charty 77. **In**: Právo, roč. 17, č. 4 (2007), s. 17.

1075.
PROCHÁZKOVÁ, Lenka: Osamělost Jana Palacha [Úryvky ze samizd. knihy naps. 1988]. **In**: Mosty, roč. 16, č. 3 (2007), s. 3.

1076.
PROKŠ, Petr: Konec jednoho experimentu : krize a pád totalitního režimu v Československu 1968–1989. 1. vyd. Jinočany : H & H, 1993. 66 s. (Panorama dějin : Nové pohledy ; Sv. 9)

1077.
PRVNÍ podpisy souhlasu s Prohlášením Charty 77. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 6. Příl. Charta 77 : 30 let poté (2007), s. III–VI.

1078.
PŘIBÁŇ, Jiří: Noční můra disident. **In**: Lidové noviny, roč. 15, č. 10 (2002), s. 13.

1079.
PŘIBÁŇ, Jiří: Political Dissent, Human Rights, and Legal Transformations : Communist and Post-Communist Experiences. **In**: East European Politics and Societies, Vol. 19, Nr. 4 (2005), s. 553–572.

1080.
PŘÍHODA, Petr – PITHART, Petr – OTÁHAL, Milan: »Národ československý« / Podiven. **In**: Střední Evropa, roč. 6, č. 17 (1990), s. 82–97.

1081.
PŘÍHODA, Petr: Tehdy jsme neuměli odpovědět. **In**: Literární noviny, roč. 6, č. 49 (1995), s. 4, 1 obr.

1082.
PŘÍHODA, Petr: Třicet let od Charty 77. **In**: Přítomnost, (zima 2007), s. 3.

1083.
PUTÍK, Jaroslav: Odysea po česku. 1. vyd. Praha : Prostor, 1992. 297 s.

1084.
RADICOVÁ, Iveta: Malé dejiny česko-slovenských vzťahov. 3, Rok 1968 a obdobie normalizácie /... aj. Bratislava : Nadácia M. Šimečku, 1994. 226 s.

1085.
RAINER, János M.: The Effect of Charter 77 on the Hungarian political opposition movement. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 293–298.

1086.
RAINER, János M.: Význam Charty 77 pro formování opozičního hnutí v Maďarsku : abstrakt. **In**: Charta 77 : Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 299–300.

1087.
REIMAN, Michal: Poznámky o společenské situaci a disidenství minulých let. **In**: Historické studie / Uspoř. Oldřich Tůma. Praha, 1998, s. 168–175.

1088.
REJCHRT, Miloš: Byla to snad náhlá rozhodnutí? : rozhovor s Milošem Rejchrtem / Ptal se Jiří Vančura. **In**: Literární noviny, roč. 12, č. 19 (2001), s. 15.

1089.
Miloš REJCHRT ke svěcení Václava Malého, katedrála sv. Víta, 11. ledna 1997. **In**: Jezuité, roč. 6, č. 1 (1997), s. 1.

1090.
REJCHRT, Miloš: Kristus by ve volební kampani pohořel : rozhovor s Milošem Rejchrtem o politické angažovanosti / Zaps. Jan Mazanec. **In**: Katolický týdeník, roč. 14, č. 18 (2003), s. 12.

1091.
REJCHRT, Miloš: Nevypadá to tu jako v Bělorusku : i díky Chartě. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 6 (2007), s. 1, 10.

1092.
REJCHRT, Miloš – HÁJEK, Štěpán – PLZÁK, Michal: O něco svobodnější : rozhovory. 1. vyd. Praha : Kalich, 2002. 423 s. : fotogr.

1093.
REJCHRT, Miloš – ŠUSTROVÁ, Petruška: Zdaleka nic není ztraceno : i dnes u nás lidé touží po poctivosti, tedy po mravnosti, říká farář M. Rejchrt, bývalý mluvčí Charty 77 : rozhovor. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 8, (2007), s. 11

1094.
RENNER, Hans – SAMSON, Ivo: Dejiny Česko-Slovenska po roku 1945. Bratislava : Slovak Academic Press, 1993. 207 s.

1095.
REVOLUTION and Resistance in Eastern Europe : Challenges to Communist Rule / Eds. Kevin McDermott and Matthew Stibbe. Oxford ; New York : Berg, 2006. 210 s.

1096.
RICOEUR, Paul: Pocta Janu Patočkovi / Přel. Marcela Sedláčková. **In**: Filosofický časopis, roč. 39, č. 1 (1991), s. 5–12.

1097.
RIEDEL, Jaroslav: The Plastic People of the Universe : texty / Sest. a k vyd. připr. ... 1. vyd. Praha : Maťa, 1997. 177 s., 18 obr. příl., il. (Poe'r'zie ; Sv. 7)

1098.
RIEDEL, Jaroslav: The Plastic People of the Universe / Sest. a k vyd. připr. ... 2. rozš. vyd. Praha : Maťa, 2001, 316 s.: portréty (Poe'r'zie ; Sv. 7)

1099.
RISOVÁ, Silvie: Charta 77 není minulostí.: [disident Jindřich Konečný]. **In**: Karlovarský deník, roč. 16, č. 5 (2007), s. 10.

1100.
ROK 1989 v Plzni a západních Čechách / Ed. Lukáš Valeš. Dobrá Voda : A. Čeněk, 2003. 261 s. : il.

1101.
RONFARD, Bruno: Václav Havel : la patience de la vérité. Paris : Desclée de Brouwer, 1994. 126 s. (Témoins de l'humanité)

1102.
ROTREKL, Zdeněk – PLACÁK, Petr: Dobrý den, Zdeněk Rotrekl z Brna : rozhovor Babylonu s básníkem Zdeňkem Rotreklem. **In**: Babylon, roč. 16, č. 5 (2007), s. 1, 5.

1103.
ROUBALOVÁ, Věra – ŠUSTROVÁ, Petruška: Lidi z nás měli většinou strach říká sociální pracovnice a psychoterapeutka V. Roubalová, která uzavírala štafetu mluvčích Charty 77 : rozhovor. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 9, (2007), s. 11.

1104.
ROZHOVOR se signatáři Iniciativní skupiny Charty 77 / Petr Cibulka, Jan Pavlík, John Bok, Antonín Bělohoubek, Alena Hromádková, Pavel Nauman ; zaps. Pavla Grünthalová. **In**: Metropolitní Telegraf, roč. 1, č. 82 (1992), s. 9.

1105.
RUDENKO, Inna: Nepodvižnyje zvezdy »Chartii 77«. **In**: Novoje vremja, č. 13 (1991), s. 28–30.

1106.
RUCHNIEWICZ, Krzysztof: Antistalinisten und Chartisten, Reformer und politische Aussteiger : die verschiedenen Opppositionsgenerationen im real existierenden Sozialismus. **In**: Aufstande im Ostblock / Hrsg. Hendrik Bispinck. Berlin, 2004, s. 275–285.

1107.
RUML, Jiří: Dialogy s mocí / Předml. Václav Havel. 1. vyd. Praha : Fortuna, 1995. 132 s. : fotogr.

1108.
RUML, Jiří: Pokus o rekonstrukci jednoho činu. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 298–304.

1109.
RUML, Jiří: Portrét publicisty [Jiří Lederer]. **In**: Reportér, roč. 5, č. 23 (1990). Příl. s. I–V.

1110.
RUPNIK, Jacques: L'ăutre Europe : crise et fin du communisme. Paris : O. Jacob/Points Seuil, 1993.

1111.
RUPNIK, Jacques : Charta 77 a zrození evropského veřejného prostoru. **In**: Charta 77 : dokumenty. Sv. 3, Přílohy / Blanka Císařovská, Vilém Prečan. Praha, 2007, s. xxvi–xxx.

1112.
RUPNIK, Jacques: Intelektuálové a moc v Československu. **In**: Reportér, roč. 5, č. 6 (1990). Příl. VIII–XII.

1113.
RUPNIK, Jacques: Intelektuálové a moc v Československu. **In**: Soudobé dějiny, roč. 1, č. 4/5 (1993/1994), s. 540–550. Res. angl.

1114.
RUPNIK, Jacques: Jiná Evropa / Z franc přel. Adriena Borovičková. 1. vyd. Praha : Prostor, 1992. 341 s.

1115.
RUPNIK, Jacques: The Legacy of Charter 77 and the emergence of a European public space. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 17–28.

1116.
RUPNIK, Jacques: Odkaz Charty 77 a evropský veřejný prostor : abstrakt. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 29–32.

1117.
RUPNIK, Jacques: The post-totalitarian blues. **In**: Journal of Democracy, Vol. 6, Nr. 2 (1995), s. 61–73.

1118.
RUPNIK, Jacques: Tchécoslovaquie : la révolution douce. **In**: Politique étrangere, Vol. 55, Nr. 1 (1990), s. 53–62.

1119.
RUŽIČKA, Daniel: Pryč se samozvanci! **In**: Lidové noviny, roč. 15, č. 10 (2002), s. 15.

1120.
RŮŽIČKA, Daniel: Revoluční bratrství podruhé. **In**: Lidové noviny, roč. 15, č. 26 (2002), s. 11.

1121.
RŮŽIČKA, Michal: Zatýkání skončilo, zapomeňte? **In**: Týden. Příl. Charta 77, roč. 4, č. 2 (1997), s. 4–6.

1122.
S Jaroslavem Seifertem časem i nečasem : z textů, dokumentů a fotografií knižně většinou nepublikovaných / Sest. Marie Jirásková a Hana Klínková. 1. vyd. Praha : Jalna, 2001. 143 s. : fotogr.

1123.
SAMIZDAT : alternative Kultur in Zentral und Osteuropa : die 60er bis 80er Jahre. Bremen : Ed. Temmen, 2000. 472 s. (Dokumentationen zur Kultur und Gesellschaft im östlichen Europa ; Bd. 8)

1124.
SAMIZDAT : alternativní kultura ve střední a východní Evropě : šedesátá až osmdesátá léta 20. stol. : [Katalog] / Red. Heidrun Hamersky ; Koncepce výstavy a ved. projektu Wolfgang Eichwede. Brémy : Výzkumný ústav pro východní Evropu, 2002. 46 s. : fotogr.

1125.
SAMIZDAT : eseje : alternativní kultura ve střední a východní Evropě : šedesátá až osmdesátá léta 20. stol. / Red. Ivo Bock, Heidrun Hamersky, Vilém Prečan. Brémy : Výzkumný ústav pro východní Evropu, 2002. 82 s.

1126.
SAMIZDATS : l'édition souterraine Tchécoslovaquie 1948–1989 : Catalogue de l'exposition, Grenoble 10–31 mars 1992 / Une exposition preparée par Xavier Galmiche, Jan Vladislav. Grenoble : Bibliothèque d'Etude et d'information, 1992. 30 s. : fotogr.

1127.
Prof. Dr. Keitha SAPSIN–FINEOVÁ, USA. **In**: Laureáti ceny Gratias agit = Gratias agit award laureates 1997–2003. Praha, 2004, s. 64. Soub. text angl.

1128.
SAVRANSKAYA, Svetlana: Sovětský svaz a východoevropští disidenti : abstrakt. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 263–265.

1129.
SAVRANSKAYA, Svetlana: Soviet Union and East European Dissidents. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 253–262.

1130.
SCRUTON, Roger: Projev v Plzni : k udělení »Ceny 1. června« v roce 1996 = Speech for Plzeň on the occassion of »1st June Award« in 1996. Plzeň : Albis international, 1997. 30 s.

1131.
SEIFERT, Antonín: Humanismus v československé a české zahraniční politice : její filozofická východiska a dimenze. 1. vyd. Praha : Vysoká škola ekonomická, 1997. 136 s.

1132.
SEZNAM samizdatové literatury ve fondu Národní knihovny v Praze : stav k 31.5.1991 / Zprac. Jitka Hanáková, Jan Zápotocký. Praha : Národní knihovna, 1991. 73 s.

1133.
SHAPIRO, Ian – HABERMAS, Jürgen: Teorie demokracie dnes / Úvod. studie Milan Znoj. 1. vyd. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 2002. 95 s. (Morální a politická filosofie ; Sv. 10)

1134.
SHAPIRO, Susan G. – SHAPIRO, Ronald: The Curtain Rises : Oral histories of the Fall of Communism in Eastern Europe. Jefferson : McFarland, 2004. 239 s.

1135.
SCHINDLER-WISTEN, Petra: Disent v šumných městech. **In**: Přítomnost, sv. 4 (2005), s. 24–25.

1136.
SCHINDLER-WISTEN, Petra: Family Environment Impacts on Officials of the Communist Party of Czechoslovakia and Dissidents Operating in the so-called Normalisation Period. **In**: The Small History of Great Events in Czechoslovakia after 1948, 1968 and 1989 / Ed. Z. Profantová. Bratislava, 2006, s. 215–228.

1137.
SCHINDLER-WISTEN, Petra: Rodinný život disidentů v období tzv. normalizace. **In**: 5. Antropolické sympozium / Ed. Ivo T. Budil a Tereza Zíková. Plzeň, 2007, s. 103–111.

1138.
SCHINDLER-WISTEN, Petra: Rodinný život v období tzv. normalizace pohledem komunistických funkcionářů a disidentů. **In**: České, slovenské a československé dějiny 20. století : moderní přístupy k soudobým dějinám / Uspoř. Veronika Středová aj. Hradec Králové, 2006, s. 162–170.

1139.
SCHINDLER-WISTEN, Petra: Vliv rodinného prostředí na funkcionáře KSČ a disidenty působící v období tzv. normalizace. **In**: Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989 / Ed. a zost. Zuzana Profantová. Bratislava, 2005, s. 242–251.

1140.
SCHNEPP, Ota: Političtí vězňové z padesátých let versus signatáři Charty 77. **In**: Deník Chomutovska, roč. 11, č. 32 (2003), s. 18.

1141.
SCHOVANEK, Radek: Devět agentů mezi námi : Státní bezpečnost zveřejnění Charty 77 zabránit nedokázala, o to brutálnější bylo další desetiletí. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 7. Příl. Charta 77 : 30 let poté (2007), s. I–II.

1142.
SCHOVÁNEK, Radek: Svazek Dialog : StB versus Pavel Kohout : dokumenty StB z operativního svazku Dialog a Kopa. Praha ; Litomyšl : Paseka, 2006. 400 s.

1143.
SIDON, Karol: I řekl rabín… / Zaps. Jiří Tušl. **In**: Signál, roč. 29, č. 3 (1993), s. 12–13.

1144.
SÍGL, Miroslav: Charta 77 a její lidé po třiceti letech. **In**: Od Ještěda k Troskám, roč. 14, č. 3 (2007), s. 174–176.

1145.
SIMMONS, Michael: Nesmělý prezident [Václav Havel] / Přel. Radovan Šťastný. 1. vyd. Praha : Volvox Globator, 1993. 219 s. : fotogr.

1146.
SITUAČNÍ zprávy ústředního aparátu KSČ (20. listopadu–1. prosince 1989) ; Pokyny a směrnice vedení KSČ nižším stranickým složkám (19. listopadu–1. prosince 1989) / K vyd. připr. František Koudelka ve spolupr. s Alenou Noskovou a Vilémem Prečanem. Praha, Československé dokumentační středisko ; Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999. 111 s. (Studijní materiály ; Seš. 5–6)

1147.
SKILLING, H. Gordon: Archiv svobody. **In**: Ročenka Československého dokumentačního střediska 2003, s. 191–216. Res. angl.

1148.
SKILLING, H. Gordon: Archive of Freedom. **In**: Acta contemporanea / Uspoř. Jindřich Pecka. Praha, 1998, s. 377–399.

1149.
SKILLING, H. Gordon: Charta 77 v mezinárodních souvislostech. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 315–325.

1150.
SKILLING, H. Gordon: Můj přítel Milan Šimečka. **In**: Nová přítomnost, č. 12 (1999), s. 18–19.

1151.
SKILLING, H. Gordon: Tři roky putování za Chartou a s Chartou. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 127–136.

1152.
SLÁDEK, Zdeněk – OTÁHAL, Milan – SVOBODOVÁ, Jana: Cecoslovakia 1989. **In**: La nonviolenza come strategia di mutamento sociale. Padova, 1992, s. 89–105.

1153.
SLÁDEK, Zdeněk – OTÁHAL, Milan – FIALOVÁ, Ivana: Československo od listopadu 1989 do června 1990. **In**: Kde domov můj? : 72 let Československa / Uspoř. s kol. historiků Vlastimil Ježek. Praha, 1992, s. 204–247.

1154.
SLAVIČKOVÁ, Miloslava: Förädringar, forbättringar, problem : valda artiklar ur tjeckisk och slovakisk press / Urval och red. ... ; översät. Ludmila Durovičová aj. Stockholm : Charta 77-stiftelsen, 1991. 60 s.

1155.
SLAVÍK, Václav: Charta 77, jak dál? **In**: Rudé právo, roč. 1, (1991), s. 1 a 3.

1156.
SLOVENSKO a režim normalizácie : Seminár. Bratislava 4.12.2001–5.12.2001. 1. vyd. Prešov : M. Vaško, 2002. 304 s.

1157.
SOUPIS signatářů Prohlášení Charty 77. **In**: Charta 77 : dokumenty. Sv. 3, Přílohy / Blanka Císařovská, Vilém Prečan. Praha, 2007, s. 337–378.

1158.
SOUSEDÍK, Stanislav: Besedy s Janem Patočkou. **In**: Jan Patočka, české dějiny a Evropa. Semily, 2007, s. 9–18.

1159.
SPÁČILOVÁ, Mirka: Film o Chartě připomene smutné chvíle studu. **In**: Mladá fronta Dnes, roč. 8, č. 5 (1997), s. 19.

1160.
SPUNAR, Pavel: Církevní historik Amedeo Molnár (1924–1990). **In**: Učenci očima kolegů a žáků / Uspoř. František Šmahel. Praha, 2004, s. 169–178.

1161.
SRP, Karel: Jen Polákům jsme věřili. **In**: Česká a polská samizdatová literatura = Czeska i polska literatura drugiego obiegu / Red. Libor Martinek aj. Opava, 2004, s. 64–68.

1162.
SRP, Karel: Výjimečné stavy : povolání jazzová sekce. Praha : Pragma, 1994. 276 s.

1163.
STÁLÁ mezinárodní konference o zločinech komunismu : sborník přednášek a dokumentů [Praha, 5.–6.10.1991]. Praha : b.n., 1991. 258 s. Na volných listech.

1164.
STANKOVIČ, Andrej: K Josefu Vohryzkovi. **In**: Kritická příloha Revolver Revue, sv. 12, (1998), s. 83–86.

1165.
STANOVISKO čtyř historiků k Právu na dějiny : Dokument Charty 77 č. 16/84 / Václav Benda, Jiří Ruml, Jana Sternová, mluvčí Charty 77 ; Miloš Hájek, Hana Mejdrová, Jaroslav Opat, Milan Otáhal. **In**: Spor o smysl českých dějin. 1, 1938–1989 : Posuny a akcenty české otázky / Uspoř. Miloš Havelka. Praha, 2006, s. 372–375.

1166.
STANOVISKO k vyhlášení skupiny chartistů. **In**: Listy, roč. 23, č. 1 (1993), s. 112.

1167.
STÁREK, František: Dlužíte mi balík, milý pane doktore (a to už patnáct let) [Egon Bondy] / František Stárek Čuňas. **In**: Host, roč. 22, č. 1 (2006), s. 34.

1168.
STÁREK, František – PLACÁK, Petr: Šlo nám především o narušení informační blokády. **In**: Lidové noviny, roč. 12, č. 148 (1999), s. 13.

1169.
STAREK, Jana: Paternoster : kleine Revue fur Kunst und Kritik. **In**: Die Wiener Tschechen 1945–2005 : zur Geschichte einer Volksgruppe = Vídeňští Češi 1945–2005 : k dějinám národnostní menšiny . Sv. 1 / Hrsg. Helena Basler, Marie Brandeis, Jiří K. Kroupa, Jana Starek. Wien ; Praha, 2006, s. 221–227.

1170.
STAREK, Jana: Páternoster : malá revue pro umění a kritiku. In: Die Wiener Tschechen 1945–2005 : zur Geschichte einer Volksgruppe = Vídeňští Češi 1945–2005 : k dějinám národnostní menšiny . Sv. 1 / Hrsg. Helena Basler, Marie Brandeis, Jiří K. Kroupa, Jana Starek. Wien ; Praha, 2006, s. 447–452.

1171.
STÁREK, Vladimír: Signatáři byli morálně odsouzeni : hodnocení Charty 77 ze strany StB a spolupráci mezi bezpečnostními orgány socialistického Československa a Polské lidové republiky dokládá přetištěný historický dokument / Zkrác. přepis projevu ved. delegace FMV ČSSR náčelníka X. S-SNB V. Stárka na jednání se zástupci polského ministerstva vnitra z roku 1977 / Přel. Petr Blažek. **In**: A2, roč. 3, č. 1 (2007), s. 23.

1172.
STARÝ, Rudolf: Moc a násilí : reflexe – k sametovosti revoluce roku 1989. **In**: Prostor, č. 12 (1990), s. 22–23.

1173.
STEHLÍK, Michal: Charta 77 třicetiletá : pořád se máme co učit. **In**: Mladá fronta Dnes, roč. 18, č. 4 (2007), s. A9.

1174.
STEHLÍKOVÁ, Eva: Česká veřejnost 1993 o Chartě 77 : zpráva o poštovní anketě. **In**: Sociologický časopis, roč. 29, č. 1 (1994), s. 81–90.

1175.
STOEL, Max van der: Mé setkání s Chartou 77. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 137–138.

1176.
STOKLASA, František: Člověk na seznamu. **In**: Haló noviny, roč. 12, č. 37 (2002), s. 5.

1177.
STRASKÝ, Jan: Jsme aktivní? Stať vychází pod spol. názvem O společenské aktivitě. **In**: Hledání naděje 1978–1987 / Výbor textů provedli Bohumil Doležal, Miloš Hubner aj. Praha, 1993, s. 149–151.

1178.
STROŽ, Daniel: Bez přispění Západu by Charta 77 nebyla ničím. **In**: Haló noviny, roč. 12, č. 8 (2002), s. 5.

1179.
STROŽ, Daniel: Kdo dnes sepíše novou Chartu? **In**: Haló noviny, roč. 12, č. 33 (2002), s. 5.

1180.
STROŽ, Daniel: O záslužném slovním duelu Placáka s Mandlerem. **In**: Haló noviny, roč. 12, č. 37 (2002), s. 5. Polem. na: Pane Mandlere, nerozumím vám / Petr Placák // In: Lidové noviny, roč. 15, č. 24 (2002), s. 11 ; Pane Placáku, já vám rozumím / Emanuel Mandler // In: Lidové noviny, roč. 15, č. 33 (2002), s. 11.

1181.
STŘITECKÝ, Jaroslav: Geist und Wissenschaft im politischen Widerstand in der Tschechoslowakei. **In**: Geist und Wissenschaft im politischen Aufbruch Mitteleuropas. Wien, 1991, s. 99–102.

1182.
SUCHÝ, Radim: Anticharta a ti ostatní. **In**: Haló noviny, roč. 12, č. 27 (2002), s. 5.

1183.
SUK, Jaroslav: Několik slangových slovníků. Praha : Inverze, 1993. 137 s.

1184.
SUK, Jiří – CUHRA, Jaroslav – KOUDELKA, František: Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985–1990. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999. 143 s. (Sešity ÚSD ; Sv. 33)

1185.
SUK, Jiří: Komunistická strana Československa – koaliční partner nebo zločinná organizace? : antikomunismus před »sametovou revolucí«, v ní a krátce po ní. **In**: Věstník grantu KSČ a radikální socialismus v Československu 1918–1989, sv. 5/6 (2003), s. 15–25.

1186.
SUK, Jiří: Labyrintem revoluce : aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize : od listopadu 1989 do června 1990. 1. vyd. Praha : Prostor, 507 s. : fotogr.

1187.
SUK, Jiří: »Listopad '89« a věc revoluce : jaká revoluce se v Československu na přelomu let 1989/1990 odehrála? **In**: Po stopách nedávné historie : sborník k 75. narozeninám K. Kaplana / Uspoř. Jiří Pernes. Praha , 2003, s. 343–351.

1188.
SUK, Jiří: Občanské fórum : listopad–prosinec 1989. 1, Události – 2, Dokumenty. 1. vyd. Praha : Ustav pro soudobé dějiny AV ČR ; Brno : Doplněk, 1997–1998. 238 s. ; 328 s. Res. angl.

1189.
SUK, Jiří: Od nemožnosti politiky k politice jako umění možného : paradoxní život občana Václava Havla v letech 1969–1992. **In**: Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989 / Ed. Adéla Gjuričová aj. Praha ; Litomyšl, 2008, s. 16–51.

1190.
SUK, Jiří: Teď už zbývá napsat její dějiny : ve třech svazcích vychází kompletní dokumentace Charty 77. **In**: Respekt, roč. 18, č. 37 (2007), s. 46–47. Recenze.

1191.
SVĚDECTVÍ z doby totality 1948–1989 : pro základy společenských věd na středních školách / Uspoř. Drahomíra Knoppová a Karel Páral. Ostrava : Repronis, 1998. 27 s.

1192.
SVĚRÁKOVÁ, Tereza: Hrozili likvidací jejích dětí. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 5 (2007), s. 13.

1193.
SVITÁK, Ctirad: Odkaz Charty 77 nezemřel. **In**: Práce, roč. 53, č. 8 (1997), s. 3.

1194.
SVITÁK, Ivan: Ekonomické legendy aneb Tobogan do Bolívie? 1. vyd. Brno : Cicero, 1991. 129 s. (Knihovna zajímavostí)

1195.
SVOBODA, David: Vzpomínky v zostřené izolaci : éra chat, chalup a diskoték je dnes předkládána jako absurdní groteska : v jejích mrtvých zátokách však přežívaly přízraky padesátých let. **In**: Přítomnost, (zima 2004), s. 9–12.

1196.
SZYMANOWSKI, Maciej: Dobrá značka – tak jako Škoda a pivo. **In**: Hospodářské noviny, č. 5 (2007), s. 9.

1197.
ŠABATA, Jan – ŠABATA, Jaroslav: Disidentské Brno aneb Brno v Husákovské éře. **In**: Rozrazil, č. 9 (2006), s. 53–57.

1198.
ŠABATA, Jaroslav: Ad vocem : Prager Aufruf : nejen ze života Johanna Wolfganga Brügela. **In**: In memoriam Johann Wolfgang Brügel : sborník z konference / Ed. Soňa Nezhodová, Doubravka Olšáková, Vilém Prečan. Hustopeče, 2007, s. 147–174. Res. něm.

1199.
ŠABATA, Jaroslav: Evropský politik [Václav Havel]. **In**: Literární noviny, roč. 17, č. 40 (2006), s. 1, 8.

1200.
ŠABATA, Jaroslav: Moje (politické) pobývání s Chartou. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 139–155.

1201.
ŠABATA, Jaroslav: Neznámý osmašedesátník : moc bezmocných podle Jaromíra Litery. **In**: Vzpomínky přátel na Jaromíra Literu / Ed. Josef Stehlík. B.m., 2000, s. 16–29.

1202.
ŠABATA, Jaroslav: O české otázce po Masarykovi. **In**: Literární noviny, roč. 19, č. 2 (2008), s. 7.

1203.
ŠABATA, Jaroslav: O českém zpátečnictví. **In**: Literární noviny, roč. 18, č. 4 (2007), s. 3.

1204.
ŠABATA, Jaroslav: O českém zpátečnictví. **In**: Literární noviny, roč. 18, č. 4 (2007), s. 3.

1205.
ŠABATA, Jaroslav: To, že listopad 1989 nebyl revolucí, je jeho předností, soudí… / Zaps. Bohumil Pospíšil. **In**: ZN Zemské noviny, roč. 9, č. 249 (1999), s. 7.

1206.
ŠABATOVÁ, Anna – LIEBERMANN, Doris: Für mich ist wichtig, daß ich in gutem Zustand uberlebt habe. **In**: Horch und Guck. Jhr. 6, Nr. 21 (1997), s. 3–8.

1207.
ŠABATOVÁ, Anna – LIEBERMANN, Doris: »Für mich ist wichtig, daß ich in gutem Zustand uberlebt habe« : Gesprach mit Anna Šabatová, Charta Sprecherin von 1986. **In**: Dissidenten, Präsidenten und Gemüsehändler / Hrsg. Doris Liebermann et al. Essen, 1998, s. 74–84.

1208.
ŠABATOVÁ, Anna – ANDER, Martin: Má smysl přinášet oběti : rozhovor s Annou Šabatovou. **In**: Sedmá generace, roč. 11, č. 9 (2002), s. 35–37.

1209.
ŠABATOVÁ, Anna – ŠUSTROVÁ, Petruška: Nelze vše nechat na institucích, říká dosavadní zástupkyně ombudsmana A. Šabatová, před dvaceti lety jedna z mluvčích Charty 77 : rozhovor. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 7 (2007), s. 11.

1210.
ŠÁLEK, Marek – JIRKŮ, Irena: Podpis jako znamení. **In**: Mladá fronta Dnes, roč. 8, č. 1 (1997). Příl. Magazín Dnes, roč. 5, č. 1, s. 20–25.

1211.
ŠARADIN, Pavel: Je třeba revidovat dějiny? : jako každý rok v lednu připomněla média nejrůznějšími způsoby výročí vzniku Charty 77, letos již třicáté : vyrovnával se s ním i její signatář Bohumil Doležal v článku Co dneska zbylo z Charty 77 (Mladá fronta Dnes 6.1.2007) : autor textu jej uvedl »jako výraz jakési sebekritiky«. **In**: Listy, roč. 37, č. 1 (2007), s. 19–20.

1212.
ŠAVRDA, Jaromír: Ostrov v souostroví. **In**: O československém vězeňství / Sest. a uspoř. Jiří Gruntorád aj. Praha, 1990, s. 42–50.

1213.
ŠEBEK, Jaroslav: Charta 77 – moc bezmocných. **In**: Mladý svět, roč. 41, č. 41 (1999), s. 50–51.

1214.
ŠEBEK, Jaroslav: Charta 77 – moc bezmocných. **In**: Katolický týdeník, roč. 13, č. 4 (2002), s. 12.

1215.
ŠIKLOVÁ, Jiřina: Courage, heroism, and the postmodern paradox. **In**: Social Research, Vol. 41, No. 1 (2004), s. 135–148.

1216.
ŠIKLOVÁ, Jiřina: Helsinky očima pamětnice. **In**: Listy, roč. 35, č. 3 (2005), s. 12–13.

1217.
ŠIKLOVÁ, Jiřina: Charta jako symbol resistence. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 155–158.

1218.
ŠIKLOVÁ, Jiřina: Charta 77 – nic zákonité, ale cíl. **In**: Mosty, roč. 16, č. 2 (2007), s. 1.

1219.
ŠIKLOVÁ, Jiřina – LIEBERMANN, Doris: „Im Ausland haben sie mehr Interese an den Dissidenten als bei uns" : Gesprach mit Jiřina Šiklová. **In**: Dissidenten, Prasidenten und Gemusehändler / Hrsg. Doris Liebermann et al. Essen, 1998, s. 85–94.

1220.
ŠIKLOVÁ, Jiřina: Morálka jako spálená kůže / Zaps. Andrea Žbodáková. **In**: Mladý svět, roč. 39, č. 21 (1997), s. 46–48, 2 fotogr.

1221.
ŠIKLOVÁ, Jiřina: Na Tři krále jeli tři muži. **In**: Mosty, roč. 6, č. 2 (1997), s. 3.

1222.
ŠIKLOVÁ, Jiřina: Nelegální výzkum veřejného mínění v období normalizace. **In**: Sociologický časopis, roč. 40, č. 5 (2004), s. 673–679. Res. angl.

1224.
ŠIKLOVÁ, Jiřina: Nepotřeboval žádný záznamník [Klement Lukeš]. **In**: Listy, roč. 31, č. 1 (2001), s. 27.

1225.
ŠIKLOVÁ, Jiřina: Nic, co je cenné, nebývá zadarmo. **In**: Hospodářské noviny, č. 1 (2007), s. 11.

1226.
ŠIKLOVÁ, Jiřina: Ohlédnutí za životem. **In**: Salesiánský magazín, roč. 16, č. 1 (2006), s. 11.

1227.
ŠIKLOVÁ, Jiřina: Pošťákem Charty / Zaps. Anastázie Kudrnová. **In**: Lidové noviny, roč. 10, č. 8 (1997). Příl. Magazín LN, č. 2, s. 19–20.

1228.
ŠIKLOVÁ, Jiřina: Šest set textů pohromadě… **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 7. Příl. Charta 77 : 30 let poté (2007), s. V.

1229.
ŠIKLOVÁ, Jiřina: Uchovejme Chartu v sobě. **In**: Listy, roč. 22, č. 2 (1992), s. 9.

1230.
ŠIKLOVÁ, Jiřina: Všichni nemohli být hrdiny. **In**: Lidové noviny, roč. 15, č. 23 (2002), s. 11.

1231.
ŠIKLOVÁ, Jiřina: Vyjádření… k textu, o které ji požádal její kolega jak z vysoké školy, tak z vězení, historik Ján Mlynárik v září 2005 [týká se čl. Akcia »Delta« in Slovenské pohľady, roč. 9, č. 14 (2005), s. 127–201]. **In**: Slovenské pohľady, roč. 9, č. 14 (2005), s. 202–205.

1232.
ŠILHÁN, Věněk: Vzpomínka na Jaromíra Literu. **In**: Vzpomínky přátel na Jaromíra Literu / Ed. Josef Stehlík. B.m., 2000, s. 12–13.

1233.
ŠILHÁNOVÁ, Libuše: Ačkoli tu byla Charta 77… **In**: Lidové noviny, roč. 10, č. 6 (1997), s. 9.

1234.
ŠILHÁNOVÁ, Libuše: Co to vlastně byla Charta 77? **In**: ZN Zemědělské noviny, roč. 7, č. 10 (1997), s. 7.

1235.
ŠILHANOVÁ, Libuše: Charta 77 – škola tolerance a občanské společnosti. **In**: Letní škola tolerance 1999. Praha, 1999, s. 31–33.

1236.
ŠILHANOVÁ, Libuše: Nad Chartou 77. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 159–166.

1237.
ŠILHÁNOVÁ, Libuše: Od sedmdesátých let k dnešku. **In**: Listy, roč. 37, č. 2 (2007), s. 21–23.

1238.
ŠILHÁNOVÁ, Libuše: Ohlédnutí za životem. 1. vyd. Praha : Portál, 2005. 250 s. : fotogr.

1239.
ŠIMEČEK, Rudolf: Pravda o Chartě 77 **In**: Republika, roč. 4, č. 31 (1993), s. 4.

1240.
ŠIMEČKA, Martin M.: Charta jako pozitivní mýtus : vzdor z ledna 77 patří k velkým objevům minulého století. **In**: Respekt, roč. 18, č. 2 (2007), s. 3.

1241.
ŠIMEČKA, Martin M.: Na slovo s Martinom M. Simečkom / Zhov. sa Viera Langerová. **In**: Slovenské pohľady, roč. 107, č. 6 (1991), s. 32–38.

1242.
ŠIMEČKA, Martin Milan: Světelná znamení : nad otcovými listami z rokov 1981/82. Bratislava : Archa, 1991. 97 s. : 2 fotogr. (Fragment K ; 2)

1243.
ŠIMEČKA, Martin M.: The unfinished revolution. **In**: Uncaptive Minds, Vol. 4, No. 2(16) (1991), s. 92–94.

1244.
ŠIMEČKA, Milan: Dopisy o povaze skutečnosti / Úvod Martin M. Šimečka. **In**: Slovenské pohľady, roč. 108, č. 3 (1992), s. 36–61.

1245.
ŠIMEČKA, Milan: Het einde van de stilstand / Vertaal door Geert Lentz. Groningen : Boek Werk, 1991. 244 s.

1246.
ŠIMEČKA, Milan: Das Ende der Unbeweblichkeit : ein politisches Tagebuch. Frankfurt a.M. : Neue Kritik, 1992. 170 s.

1247.
ŠIMEČKA, Milan: Konec nehybnosti. 1. vyd. Praha : Lidové noviny, 1990. 182 s. (Knihovna Lidových novin ; Sv. 2)

1248.
ŠIMEČKA, Milan: Kruhová obrana : záznamy z roku 1984. 1. vyd. v ČSFR. Bratislava : Archa, 1992. 258 s.

1249.
ŠIMEČKA, Milan: Letters from prison / Select. and translt. by Gerald Turner. 1st ed. Prague : Twisted Soon Press, 2002. 154 s. : fotogr.

1250.
ŠIMEČKA, Milan: Listy z väzenia = Dopisy z vězení / Pripr. Jolana Kusá a Raisa Kopsová. Bratislava : Nadácia M. Šimečku, 1999. 372 s.

1251.
ŠIMEČKA, Milan: Ludvíkovi Vaculíkovi namiesto fejtónu. [Přet. z 15.1.1977]. **In**: Mosty, roč. 16, č. 2 (2007), s. 4.

1252.
ŠIMEČKA, Milan: Obnovení pořádku / Doslov Vilém Prečan. 1. vyd. v ČSFR. Brno : Atlantis, 1990. 208 s.

1253.
ŠIMEČKA, Milan: Obnovenie poriadku. Bratislava : Archa, 1990. 206 s.

1254.
ŠIMEČKA, Milan: Oheň pod kotlem. **In**: Literární archiv, sv. 25 (1991), s. 5–7.

1255.
ŠIMEČKA, Milan: The Restoration of Freedom. **In**: Journal of Democracy, Vol. 1, Nr. 3 (1990), s. 3–12.

1256.
ŠIMEČKA, Milan: Společenství strachu. **In**: Filozofia, roč. 47, č. 3 (1992), s. 148–161.

1257.
ŠIMSA, Jan: Bitky Jana Šimsy. 1. vyd. Heršpice : Eman, 2000. 121 s. Fejeton Pokus o jiný žánr naps. Ludvík Vaculík.

1258.
ŠIMSA, Jan: Ekuména na Borech. **In**: Bytem v hrůze / Vybr., uspoř. a red. upr. Jaroslav Zapletal. Velehrad, 2002, s. 69–79.

1259.
ŠIMSA, Jan: Farář v dělnické profesi? **In**: Křesťanská revue, roč. 65, č. 9 (1999), s. 251–252.

1260.
ŠIMSA, Jan: Traktát teologicko-politický o odepření služby ve zbrani. **In**: A nepozdvihne meč… / Ed. Petr Blažek. Praha, 2007, s. 274–282.

1261.
ŠIMSA, Jan – VACULÍK, Ludvík: Vážený pane Mikule : dopisy 1967/1988. 1. vyd. Olomouc : Nakl. Olomouc, 2003. 246 s. : fotogr.

1262.
ŠIMSA, Jan: Vzpomínky místo předmluvy. **In**: Evangelický kalendář 1999, roč. 79 (1998), s. 29–33.

1263.
ŠIMSA, Jan: Začátky hnutí za lidská práva mezi českobratrskými evangelíky. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 167–171.

1264.
ŠIMSA, Jan – ŠIMSOVÁ, Milena: Z prvních dnů Charty. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 171–174.

1265.
PhDr. Milena ŠIMSOVÁ. **In**: Ženy z fary : [rozhovory] / Věra Lukášová, Hana Schillerová. Praha, 2006, s. 167–199.

1266.
ŠINÁGL, Jan: Třicet let od vzniku Charty 77. **In**: Český dialog = Czech Dialogue, č. 1/2 (2007), s. 4.

1267.
ŠIŠKA, Miroslav: Dobrodružství při narození Charty 77. **In**: Právo, roč. 17, č. 5 (2007), s. 21.

1268.
ŠIŠKA, Miroslav: Dvacetiletá Charta 77 **In**: Právo. Příl. Čtení na sobotu, roč. 7, č. 3 (1997), s. 11.

1269.
ŠÖMEN, Branko: Motýlí efekt aneb Sametové sny : Václav Havel od disidenta k prezidentovi / Ze slovin. přel. Dušan Karpatský. Praha : Gallery, 2001. 187 s.

1270.
ŠPAČEK, Ladislav: Vzpomínka na Klementa [Lukeše]. **In**: Listy, roč. 31, č. 1 (2001), s. 25–26.

1271.
ŠPITZER, Juraj: Všedné dni. 1 / Zost. Štefan Drug. Bratislava : I. Štefánik, 2001. 341 s.

1272.
ŠTENCL, Richard: Šestnáct dlouhých let : konec Charty. **In**: Respekt, roč. 3, č. 47 (1992), s. 7–8, 1 fotogr. Výňatek z prvního prohlášení Charty 77.

1273.
ŠTERN, Jan: Glosy nostalgické. **In**: Listy, roč. 23, č. 2 (1993), s. 30–32.

1274.
ŠTERN, Jan: Konsensus. **In**: Listy, roč. 22, č. 4 (1992), s. 19.

1275.
ŠTERN, Jan: Království Bohumíra Janáta. **In**: Listy, roč. 39, č. 3 (1999), s. 39–40.

1276.
ŠTERN, Jan: Potřebujeme Výbor na obranu nespravedlivě skandalizovaných? **In**: Listy, roč. 22, č. 2 (1992), s. 47–48.

1277.
ŠTERN, Jan: Před deseti lety. **In**: Listy, roč. 26, č. 6 (1996), s. 46–48.

1278.
ŠTERN, Jan: Společenství proti strachu. **In**: Literární noviny, roč. 12, č. 52 (2001), s. 17, 20.

1279.
ŠTERN, Jan: Vzpomínky pro budoucnost : ke 25. výročí Charty 77. **In**: Listy, roč. 32, č. 1 (2002), s. 19–23.

1280.
ŠTOLBOVÁ, Eva: Přetlak / II. Božena Zlámalová. 1. vyd. Praha : Naše vojsko, 1991. 267 s.

1281.
ŠTREIT, Jindřich: Fotografování očima. **In**: Bytem v hrůze / Vybr., uspoř. a red. upr. Jaroslav Zapletal. Velehrad, 2002, s. 145–148.

1282.
ŠTUMPF, Martin: Za modrým obzorem. Praha : Votobia, 2001. 299 s. : obr. příl.

1283.
ŠULC, Zdislav: Psáno inkognito : doba v zrcadle samizdatu 1968–1989. 1. vyd. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2000. 288 s. (Svědectví o době a lidech ; Sv. 7)

1284.
ŠULC, Zdislav: Situace v Československu po Chartě 77 : analýza z února 1977. **In**: Pohledy, roč. 9, č. 3 (2001), s. 31–33.

1285.
ŠUSTROVÁ, Petruška: Apeluri ale »Chartei 77« pentru Romania. **In**: Anni 1968– 1972 / Ed. Romulus Rusan. Buçuresti, 2001, s. 826–830.

1286.
ŠUSTROVÁ, Petruška: Cíl : zlikvidovat Chartu 77. **In**: Lidové noviny, roč. 20 (14.11.2007).

1287.
ŠUSTROVÁ, Petruška: The end of nonpolitical politics. **In**: Uncaptive Minds, Vol. 4, No. 2(16) (1991), s. 95–98.

1288.
ŠUSTROVÁ, Petruška: Charta 77 a socialismus. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 174–180.

1289.
ŠUSTROVÁ, Petruška: Chartisté na Hradě. **In**: Slovenské listy, roč. 5, č. 2 (1997), s. 12–13.

1290.
ŠUSTROVÁ, Petruška: »Konečné řešení« domů chartistů. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 7. Příl. Charta 77 : 30 let poté (2007), s. IV.

1291.
ŠUSTROVÁ, Petruška: První mezi rovnými : Václav Havel jako vůdce a symbol opozice v Československu. **In**: Dějiny a současnost, roč. 28, č. 9 (2006), s. 36–39.

1292.
ŠUSTROVÁ, Petruška: Tak málo : žít jako svobodní lidé. **In**: Lidové noviny, roč. 15, č. 5 (2002), s. 11.

1293.
ŠVAGROVÁ, Marta: Někdy se bály, ale neváhaly. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 5 (2007), s. 16.

1294.
ŠVEHLA, Marek: Proces desetiletí : v Praze začal soud se zlými muži normalizace. **In**: Nemilosrdné příběhy českých dějin / Ed. Ivan Lamper ; Sest. Alexander Tomský. Praha, 2006, s. 218–225.

1295.
TABERY, Erik: Proč být chartistou? **In**: Lidové noviny, roč. 15, č. 26 (2002), s. 11.

1296.
TAJOVSKÝ, Bohumil Vít: Člověk musí hořeti : rozhovor Aleše Palána a Jana Paulase s opatem želivského kláštera / Předml. Jan Anastáz Opasek. 1. vyd. Praha : Torst, 2001. 608 s. : fotogr.

1297.
TATARKA, Dominik: Démon súhlasu / Predslov Václav Havel. Bratislava : Archa, 1991. 99 s. (Vybrané spisy D. Tatarku ; Zv. 7)

1298.
TATARKA, Dominik: Navrávačky s Dominikom Tatarkom / Eva Štolbová ; ed. Norbert Gašaj. 1. vyd. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2000. 327 s. : fotogr.

1299.
TÄUBNER, Tanja: Wo ein Gedanke ist : welche Transzendenz hinterliess der Sozialismus? : das Erbe der tschechischen Intellektuellen : Magisterarbeit. Leipzig : Institut fur Politikwissenschaft der Universitat, 2002. 101 s.

1300.
TEMPLIN, Wolfgang: Charta 77 – blízkost a vliv : abstrakt. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 274–279.

1301.
TEMPLIN, Wolfgang: Charta 77 – Nähe und Einfluss. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 267–273.

1302.
TENLEY, Adams: Charter 77 and the Workers' Defense Committee : the Struggle for Human Rights in Czechoslovakia and Poland. **In**: East European Quarterly, Vol. 26, Nr. 2 (1992), s. 219–238.

1303.
TESAŘ, Jan: Se Zdeňkem Vašíčkem. **In**: Kritická příloha Revolver Revuí, sv. 28 (2004), s. 120–146.

1304.
TESAŘ, Jan: Zamlčená diagnóza. 1. vyd. Praha : Triáda, 2003. 143 s.

1305.
TĚŽKÁ pozice mluvčích Charty 77 : chronologický přehled mluvčích Charty 77. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 7. Příl. Charta 77 : 30 let poté (2007), s. VI.

1306.
THOMA, Jan: Důsledkem velkého množství hysterionu je ztráta energie společenství / Zaps. Irena Kästnerová. **In**: Plzeňský deník Plzeň, roč. 6, č. 283 (1997), s. 7.

1307.
THOMA, Jan: Podstatnou část signatářů tvořili dělníci / Zaps. Jan Machonin. **In**: Revolver Revue, roč. 33, (1997), s. 201–208.

1308.
THOMAS, Daniel C.: The Helsinki Effect : International Norms, Human Rights, and the Demise of Communism. Princeton : Princeton University Press, 2001. 312 s.

1309.
THOMAS, Daniel C.: Helsinský efekt : mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu / Z angl. přel. Jan Růžička. Praha : Academia ; Československé dokumentační středisko, 2007. 322 s.

1310.
THORSDALEN, Per: Charta 77 som politisk fenomen i Tsjekkoslovakia. **In**: Nordisk Ost Forum, Vol. 5, Nr. 1 (1991), s. 65–72.

1311.
TIGRID, Pavel: Disident prezidentem = Un dissident président. **In**: Paříž – Praha : Intelektuálové v Evropě = Paris – Prague : Intelectuels en Europe. Praha, 1994, s. 15–16.

1312.
TIGRID, Pavel: Laisse ça au cheval, il a une plus grosse tête. **In**: La nouvelle Alternative, Vol. 18, No. 59 (2003), s. 7–9. Přet. z: La nouvelle Alternative, No. 1 (1986).

1313.
TICHÁK, Tomáš – BURIAN, Václav: Sedmkrát sedm kruhů : Jaroslav Šabata : příběh paradoxního politika. Olomouc : Votobia, 1997. 167 s. : fotogr.

1314.
TICHÁK, Tomáš: Stihomam jako bumerang. **In**: Listy, roč. 37, č. 1 (2007), s. 86. Polem. na: Velká neznámá Jiří Hájek / Lukáš Kantor in: Mladá fronta Dnes, roč. 18, č. 23 (2007), s. D5–6.

1315.
TICHÝ, Jiří: Od dubna do dubna. 1. vyd. Praha : Kovalam, 1998. 171 s.

1316.
TIMMERMANN, Heinz: Revolution und Gegenbewegung : Aspekte von Machtbehauptung und Opposition im Kommunismus. Köln : Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien, 1998. 25 s. (Berichte des BIOst ; 6/1998). Res. angl.

1317.
TOMEK, Oldřich: Akce Jazz. **In**: Securitas imperii, sv. 10 (2003), s. 235–327. Res. angl., něm.

1318.
TOMEK, Prokop: Celostátní akce Kapela. **In**: Securitas imperii, sv. 14 (2006), s. 236–248.

1319.
TOMEK, Prokop: Dvě zahraniční svědectví o čs. komunistické justici sedmdesátých let. **In**: Securitas imperii, sv. 13 (2006), s. 150–157.

1320.
TOMEK, Prokop: Scholarly research into Charter 77 using documents of official provenance : abstract. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 352–353.

1321.
TOMEK, Prokop: Vědecké zpracování Charty 77 s využitím pramenů úřední povahy. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 347–351.

1322.
TOMEŠ, Josef: Biogramy mluvčích Charty 77. **In**: Charta 77 : dokumenty. Sv. 3, Přílohy / Blanka Císařovská, Vilém Prečan. Praha, 2007, s. 309–335.

1323.
TOPOL, Jáchym – PLACÁK, Petr – JIROUS, Ivan Martin: Do čítanek / Zaps. Ivan Brezina. **In**: Reflex, roč. 4, č. 39 (1993), s. 40–42.

1324.
TOPOL, Jáchym – WEISS, Tomáš: Jáchym Topol : nemůžu se zastavit : [rozhovor]. 1. vyd. Praha : Portál, 2000. 145 s. : fotogr.

1325.
TOTO shromáždění nebylo povoleno : svědectví fotoreportérů Mladé fronty : podzim 1989 / Fotogr. Petr Molt, Herbert Slavík. 1. vyd. Praha : Mladá fronta, 1991. 155 s. Obraz. publikace.

1326.
TRAN QUOC BAO: Vietnamská opozice chce využít zkušeností Charty 77 / Zaps. Pavel Jégl. **In**: ZN Zemědělské noviny, roč. 4, č. 199 (1994), s. 1, 1 fotogr.

1327.
TREFULKA, Jan: Nenapravitelní? **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 181–182.

1328.
TREPTE, Hans-Christian – KLIEMS, Alfrun: Polnischer und tschechischer Dissens als kulturpolitische Bewegungen : Begriffdefinition und Selbstverstandnis. **In**: Česká a polská samizdatová literatura = Czeska i polska literatura drugiego obiegu / Red. Libor Martinek. Opava, 2004, s. 296–308.

1329.
TRETERA, Ivo: Několik vzpomínek in margine Patočkových Heideggerovských seminářů. **In**: Studia comeniana et historica, roč. 24, č. 52 (1994), s. 52–61 Res. franc.

1330.
TŘEŠŇÁK, Petr: Chartistou na konci světa : zapomenutý western z východního bloku. **In**: Respekt, roč. 18, č. 2 (2007), s. 13–15.

1331.
TŘEŠŇÁK, Petr: Můj život s STB : příběh herce, básníka a harmonikáře, které zverbovala Státní bezpečnost. **In**: Nemilosrdné příběhy českých dějin / Ed. Ivan Lamper ; Sest. Alexander Tomský. Praha, 2006, s. 227–234.

1332.
TŘEŠŇÁK, Vlastimil – PLACÁK, Petr: Karlínská verbež : kádrový dotazník Vlastimila Třešňáka. **In**: Kádrový dotazník / Petr Placák. Praha, 2001, s. 337–345.

1333.
TSCHECHISCHER und slowakischer Samizdat der siebziger und achtziger Jahre : Bestandkatalog / Zsgest. und bearb. Zdenka Phillipsová. Bremen : Forschungsstelle Osteuropa a.d. Universität Bremen, 1994. 328 s.

1334.
TUCKER, Aviezer: Fenomenologie a politika : od J. Patočky k V. Havlovi / Z angl. přel. Klára Cabalková. Olomouc : Votobia, 1997. 245 s. (Velká řada ; Sv. 34)

1335.
TUCKER, Aviezer: The Philosophy and Politics of Czech Dissidence from Patočka to Havel. Pittsburgh : University of Pittsburgh Press, 2000. xii, 295 s.

1336.
TŮMA, Oldřich: Czechoslovakia. **In**: Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe / Ed. Detlef Pollack et al. Aldershot, 2004, s. 29–49.

1337.
TUMA, Oldřich: Husákův domeček z karet : v historii východního bloku byla normalizace docela všední příhodou. **In**: Dějiny a současnost, roč. 26, č. 4 (2004), s. 3–6.

1338.
TŮMA, Oldřich: Charta a Anticharta aneb Jak bojovat za lidská práva. **In**: České průšvihy aneb Prohry, krize, skandály a aféry českých dějin let 1848–1989 / Jiří Kocian, Jiří Pernes, Oldřich Tůma. Brno, 2004, s. 325–332.

1339.
TŮMA, Oldřich: Das kommunistische Regime in der Tschechoslowakei und seine Gegner : Phasen, Zäsuren und Generationen der Opposition 1948–1989. **In**: Aufstände im Ostblock : zur Krisengeschichte des realen Sozialismus / Hrsg. Hendrik Bispinck et al. Berlin, 2004, s. 309–333.

1340.
TŮMA, Oldřich: Norrtullsgatan č. 65 : Archiv Nadace Charty 77 ve Stockholmu. **In**: Acta contemporanea / Uspoř. Jindřich Pecka. Praha, 1998. s. 420–428.

1341.
TŮMA, Oldřich: Protirežimní opozice v Československu 1969–1989. **In**: Sedmdesátá a osmdesátá léta v československých a světových dějinách. Praha, 2004, s. 3–22.

1342.
TŮMA, Oldřich: 17. listopad 1989. **In**: Záhady českých dějin : co se skrývá pod povrchem historických událostí / Hl. red. Petr Čornej. Praha, 2005, s. 554–559.

1343.
TŮMA, Oldřich: Zítra zase tady! : protirežimní demonstrace v předlistopadové Praze jako politický a sociální fenomén. 1. vyd. Praha : Maxdorf ; ÚSD AV ČR, 1994. 84 s. (Historia Nova ; Sv. 7)

1344.
TYLLNER, Lubomír: Zpěv a hudba, sametová revoluce. **In**: Ročenka Československého dokumentačního střediska 2003 (2004), s. 135–144. Res. angl.

1345.
UHDE, Milan: Charta 77 a chartisté po pětadvaceti letech. **In**: Revue Proglas, roč. 13, č. 1 (2002), s. 13–16.

1346.
UHDE, Milan: Ještě jednou Charta 77 po pětadvaceti letech. **In**: Revue Proglas, roč. 13, č. 2 (2002), s. 5.

1347.
UHDE, Milan: Politik [Jaroslav Šabata] : tři chvály a dovětek. **In**: Když se řekne Šabata… / Ed. Jan Šabata. Brno, 1998, s. 143–153. Ot. ze samizd. sborníku k 60. narozeninám J. Šabaty.

1348.
UHDE, Milan: Stránka pro… Milana Uhdeho. **In**: Revue Proglas, roč. 12, č. 2 (2001), s. 9.

1349.
UHL, Petr: Být svůj. **In**: Když se řekne Šabata… / Ed. Jan Šabata. Brno, 1998, s. 85–89.

1350.
UHL, Petr: Dissidenten im Ausgedinge? **In**: Ost-West-Gegeninformationen, Jhrg. 4, Nr. 4 (1992), s. 8–11.

1351.
UHL, Petr: Dovoz nezávislé literatury. **In**: Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech / Red. František Kautman aj. Praha, 1995, s. 71–74.

1352.
UHL, Petr: Erinnerung an Jiří Hájek / Aus dem Tschech. v. Gabriela Oeburg. **In**: Horch und Guck. Jhrg. 6, Nr. 21 (1997), s. 8–10. Rozš. verze komentáře in Právo (20.8.1996).

1353.
UHL, Petr – KRAMER, Alexandr: Charta 77 : s Petrem Uhlem o tom, jak vznikla a zda měla smysl. **In**: Právo, roč. 12, č. 4 (2002), s. 11.

1354.
UHL, Petr: Kritika Charty 77 zprava i zleva. **In**: Právo, roč. 17, č. 4 (2007), s. 16.

1355.
UHL, Petr: Odpověď na nesvobodu : s Petrem Uhlem o ideovém rozpětí chartistů / Filip Horáček, Lukáš Rychetský. **In**: A2, roč. 3, č. 1 (2007), s. 1, 14–15.

1356.
UHL, Petr: Právo a nespravedlnost očima Petra Uhla. 1. vyd. Praha : Beck, 1998. xii, 251 s. (Právo a společnost)

1357.
UHL, Petr: Vzpomínka na Jiřího Hájka. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 183–185.

1358.
UHL, Petr – MALECKÝ, Robert: Zlomených lidí bylo zřejmě více [Jiří Kořínek, agent StB] : rozhovor. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 7. Příl. Charta 77 : 30 let poté (2007), s. II.

1359.
ULRICH, Adolf: K dopisu americkým protestantům. **In**: Kostnické jiskry, roč. 76, č. 5 (1991), s. 2.

1360.
UMÍNĚNOST jako osud : Jan Vladislav pětasedmdesátiletý / K vyd. připr. František Kautman a Vilém Prečan ve spolupr. s Milanem Drápalou. Praha : Nadace Československého dokumentačního střediska, 1998. 185 s.

1361.
URBAN, Jan: Bezmocnost mocných. **In**: Listy, roč. 23, č. 5 (1993), s. 3–10.

1362.
URBAN, Jan: The communists are playing dead. **In**: Uncaptive Minds, Vol. 4, No. 2(16), s. 99–100.

1363.
URBAN, Jan: Nejsem ničí žoldák / Zaps. Julius Nosko. **In**: Mladý svět, roč. 39, č. 46 (1997), s. 44–46, 8 fotogr.

1364.
URBAN, Jan: Pevnost na kopci : upadne Charta 77 v zapomnění, nebo zůstane trvalou připomínkou mravní vzpoury? **In**: Nová Přítomnost, č. 2 (1997), s. 2–4.

1365.
URBANEC, Jiří: Osamělá cesta Jaromíra Šavrdy. **In**: Česká a polská samizdatová literatura = Czeska i polska literatura drugiego obiegu / Red. Libor Martinek. Opava, 2004, s. 99–104.

1366.
URBANEC, Jiří: Statečný disident Jaromír Šavrda. **In**: Ostrava, sv. 17 (1995), s. 395–403.

1367.
URBÁNEK, Zdeněk: L'homme des révoltes paisibles [Václav Havel]. **In**: Figures de proue de l'histoire Tchèque, figures de proue de l'histoire Européenne. Praha, 1999, s. 114–122.

1368.
URBÁNEK, Zdeněk: Charta 77. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 186–189.

1369.
URBÁNEK, Zdeněk: Stránky z deníků. 1. vyd. Brno : Atlantis, 2003. 373 s.

1370.
URBÁNEK, Zdeněk: Stvořitelé světa. Díl 1 / Doslov Josef Jedlička. 2. autoriz. vyd. Brno : Atlantis, 1995. 180 s.

1371.
URBÁNEK, Zdeněk: Stvořitelé světa. Díl 3 / K vyd. připr. Hana Pospíšilová. 1. vyd. Brno : Atlantis, 1997. 164 s. Navazuje na Stvořitelé světa pokračují.

1372.
URBÁNEK, Zdeněk: Stvořitelé světa pokračují [2]. 1. vyd. Brno : Atlantis, 1996. 213 s.

1373.
URBÁNEK, Zdeněk: Svoboda myšlení a důstojnost. **In**: Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech / Red. František Kautman. Praha, 1995, s. 43–44.

1374.
URBÁNEK, Zdeněk: Václav Havel : muž pokojných vzpour = A man of peaceful revolt = L'home des révoltes paissibles = Der Mann der stillen Widerstande. Praha : Nadace Jiřího z Poděbrad pro evropskou spolupráci, 1997. 52 s.

1375.
URBÁNEK, Zdeněk: Zvláštní případy / Ed. připr. Karel Jadrný. Praha : Artforum jazzová sekce ; Arkýř, 1993. 188 s. : fotogr.

1376.
VACEK, Eduard: Občanský průkaz, prosím. **In**: O československém vězeňství / Sest. a uspoř. Jiří Gruntorád aj. Praha, 1990, s. 61–72.

1377.
VACULÍK, Jaroslav: Dokumenty k úsilí o budování občanské společnosti v Československu v letech 1945–1989. 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 2003. 183 s.

1378.
VACULÍK, Jaroslav – ZWETTLER, Otto: Politické myšlení Čechů a Slováků v letech 1948–1989 ve vybraných dokumentech. 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 1994. 130 s. Res. něm.

1379.
VACULÍK, Ludvík – BECHER, Peter: Ach Stifter / Mit einem Vorwort v. Ota Filip ; aus dem Tschech. v. Franz Peter Kunzel. 2. Aufl. Munchen : A 1, 1992. 67 s. : il.

1380.
VACULÍK, Ludvík: Čeho je třeba. **In**: Lidové noviny. Příl. Literární noviny, roč. 4, č. 11 (1991), s. 1.

1381.
VACULÍK, Ludvík: Český snář / Text a fotogr. ... 1. vyd. v ČSFR. Brno : Atlantis, 1990. 454 s. : fotogr. v textu.

1382.
VACULÍK, Ludvík: Český snář / Text a fotogr. ... 2. vyd. Brno : Atlantis, 1992. 485 s. : fotogr.

1383.
VACULÍK, Ludvík: Český snář / Text a fotogr. ... 5. vyd. (3. vyd. v Atlantis). Brno : Atlantis, 2002. 401 s. : fotogr.

1384.
VACULÍK, Ludvík: Hlasy nad rukopisem Vaculíkova Českého snáře : [sborník statí] / Sest. ... 1. vyd. Praha : Torst, 1991. 141 s.

1385.
VACULÍK, Ludvík: Jaro je tady : fejetony z let 1981–1987. 2. vyd. (1. vyd. v ČSFR). Praha : Mladá fronta, 1990. 262 s. : fotogr.

1386.
VACULÍK, Ludvík: Komu patří pomsta? [Přet. z 25.2.1977]. **In**: Mosty, roč. 16, č. 2 (2007), s. 5.

1387.
VACULÍK, Ludvík: Milí spolužáci : výbor písemných prací 1939–1979. Praha : Mladá fronta, 1995. 684 s. : fotogr.

1388.
VACULÍK, Ludvík – MALECKY, Robert: Písařky, obálky a jeden omyl : rozhovor. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 6. Příl. Charta 77 : 30 let poté (2007), s. II.

1389.
VACULÍK, Ludvík: Poučení z krizového vývoje. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 189–190.

1390.
VACULÍK, Ludvík: Poučení z krizového vývoje. **In**: Lidové noviny, roč. 15, č. 10 (2002), s. 15.

1391.
VACULÍK, Ludvík: Srpnový rok : fejetony z let 1988–1989. 1. vyd. Praha : Mladá fronta, 1990. 122 s. : il.

1392.
VACULÍK, Ludvík: Sud vína. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 7 (2007), s. 12.

1393.
VACULÍK, Ludvík: Šálek kávy při výslechu. [Přet. z 20.1.1977]. **In**: Mosty, roč. 16, č. 2 (2007), s. 4–5.

1394.
VACULÍKOVÁ, Marie: Charta 77 u Vaculíků. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 191–192.

1395.
VACULÍKOVÁ, Marie: Já jsem oves / Rozhovor s Pavlem Kosatíkem. Praha : Dokořán, 2002. 154 s. : fotogr.

1396.
VACHALOVSKÝ, Přemysl – ŽÁČEK, Pavel: Jan Kavan v labyrintu služeb. Praha : Formát, 2003. 638 s. : fotogr.

1397.
VALENTA, Aleš: Za absolutní spravedlnost. **In**: Respekt, č. 44 (1993), s. 2.

1398.
VALEŠ, Lukáš: Rok 1989 pohledem »okresu na Západě«. **In**: Sborník Archivu ministerstva vnitra, sv. 2 (2004), s. 151–181. Res. angl.

1399.
VÁLKA, Josef: Jak se nevyrovnat s minulostí : 250 statečných po dvaceti pěti letech. **In**: Revue Proglas, roč. 13, č. 2 (2002), s. 24–27.

1400.
VANČURA, Jiří: Antimisa. **In**: Listy, roč. 22, č. 1 (1992), s. 17.

1401.
VANČURA, Jiří: Dědictví Charty, stín anticharty. **In**: Listy, roč. 27, č. 1 (1997), s. 3–7.

1402.
VANČURA, Jiří: Charta 77. **In**: Společenskovědní předměty, roč. 1, č. 3 (2001/2002), s. 3–5.

1403.
VANČURA, Jiří: Charta 77 v letech 1990 až 1992. **In**: Charta 77 : dokumenty. Sv. 3, Přílohy / Blanka Císařovská, Vilém Prečan. Praha, 2007, s. 379–382.

1404.
VANČURA, Jiří: 11.55. **In**: Listy, roč. 22, č. 2 (1992), s. 10–12.

1405.
VANČURA, Jiří: Jsme občané? **In**: Listy, roč. 37, č. 1 (2007), s. 83.

1406.
VANČURA, Jiří: Kámen do stojaté vody : sedm poznámek o Chartě. **In**: A2, roč. 3, č. 1 (2007), s. 19.

1407.
VANČURA, Jiří: My jsme Charta nová. **In**: Listy, roč. 23, č. 3 (1993), s. 47.

1408.
VANČURA, Jiří: O Chartě 77 – nekrolog? **In**: Listy, roč. 22, č. 6 (1992), s. 40–42.

1409.
VANČURA, Jiří: Poslední léta Charty **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 192–197.

1410.
VANĚČEK, František: Deník chartisty aneb stalo se v kraji zvykem. 1. vyd. Praha : Primus, 1990. 133 s.

1411.
VANĚČEK, František: Všivá doba : z deníku chartisty. 3. vyd. Středokluky : Z. Susa, 2002. 155 s. (V živé paměti ; Sv. 1) Vyd. k 25. výročí Charty 77.

1412.
VANĚČKOVÁ, Dagmar: Ideály a skutečnost. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 197–199.

1413.
VANĚČKOVÁ, Dagmar: Loučení s Janou Neumannovou. **In**: Listy, roč. 33, č. 1 (2003), s. 93.

1414.
VANEČKOVÁ, Dagmar: Ein sehr personlicher Rückblick / Dagmar Vanecek. **In**: Die Wiener Tschechen 1945–2005 : zur Geschichte einer Volksgruppe = Vídeňští Češi 1945–2005 : k dějinám národnostní menšiny . Sv. 1 / Hrsg. Helena Basler, Marie Brandeis, Jiří K. Kroupa, Jana Starek. Sien ; Praha, 2006, s. 75–80.

1415.
VANĚČKOVÁ, Dagmar: Velmi osobní ohlédnutí zpět. **In**: Die Wiener Tschechen 1945–2005 : zur Geschichte einer Volksgruppe = Vídeňští Češi 1945–2005 : k dějinám národnostní menšiny . Sv. 1 / Hrsg. Helena Basler, Marie Brandeis, Jiří K. Kroupa, Jana Starek. Sien ; Praha, 2006, s. 325–329.

1416.
VANĚK, Miroslav: The Development of a Green Opposition in Czechoslovakia : the role of international contacts. **In**: Transnational moments of change : Europe 1945, 1968, 1989 / Ed. Gerd-Rainer Horn et al. Lanham, 2004, s. 173–187.

1417.
VANĚK, Miroslav: Nedalo se tady dýchat : ekologie v českých zemích v letech 1968 až 1989. Praha : Maxdorf ; ÚSD AV ČR, 1996. 170 s. : fotogr. (Historia Nova ; Sv. 9)

1418.
VANĚK, Miroslav: Oral history and research on the opposition dutiny 1969–89 : abstract. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 342–345.

1419.
VANĚK, Miroslav: Orální historie a výzkum opozice v letech 1969–1989. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 335–341.

1420.
VANĚK, Miroslav: Ostrůvky svobody : kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu / … a kol. Praha : Ustav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002. 350 s. : fotogr. Res. angl.

1421.
VAŠÁK, Vašek: Třicet let Charty 77 / Text… ; Foto Oldřich Škácha. **In**: Xantypa, roč. 13, č. 1 (2007), s. 40–44.

1422.
VAŠÍČEK, Zdeněk: Milý Jaroslave. **In**: Když se řekne Šabata… / Ed. Jan Šabata. Brno, 1998, s. 154–162. Ot. ze samizd. edice Profily.

1423.
VAŠÍČEK, Zdeněk: O odvaze k novému nevědění. Se Zdeňkem Vašíčkem rozmlouvá Karel Hvížďala. **In**: Kritický sborník, roč. 11, č. 1 (1991), s. 60–66.

1424.
VAŠKO, Václav: Ne vším jsem byl rád : vlastní životopis / Předml. Oto Mádr. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakl. 1999. 398 s. : fotogr.

1425.
VAŠKO, Václav: Charta 77 po dvaceti letech : Charta 77 a křesťané. **In**: Katolický týdeník, roč. 8, č. 4 (1997), s. 8. Příl. Perspektivy, č. 1, s. 5.

1426.
VE jménu života vašeho / Uspoř., edičně připr. a red. Barbara Mazáčová, Veronika Pokorná, Pavel Suchánek. 1. vyd. Praha : Karolinum, 1990. 72 s. : fotogr.

1427.
VE službách společné věci : Wolfgang Scheur a Praha 1981–1989 = Im Dienst der gemeinsamen Sache : Wolfgang Scheur und Prag 1981–1989 / Uspoř. Vilém Prečan a Milan Uhde za spolupr. Ludgera Udolpha. 1. vyd. Brno : Atlantis, 2001, 333 s. : fotogr.

1428.
VEDENÍ KSČ o disentu a opozici : dokumenty z ledna 1986–října 1989 / K vyd. připr. František Koudelka ve spolupr. s Alenou Noskovou a Vilémem Prečanem. Praha : Československé dokumentační středisko ; Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999. (Studijní materiály ; Seš. 4)

1429.
VEDOUCÍ činitelé a aparáty KSČ o Chartě 77 (leden–březen 1977). **In**: Charta 77 : dokumenty. Sv. 3, Přílohy / Blanka Císařovská, Vilém Prečan. Praha, 2007, s. 139–178.

1430.
VĚCHET, Martin alias Geronimo: Nechceme tu reklamní monstra : východočeský Woodstock musí zůstat věrný svému indiánskému duchu / Rozhovor vedl Jiří Štefek. **In**: Respekt, roč. 18, č. 33 (2007), s. 22.,

1431.
VEĽKÉ a malé dejiny Milana Šimečku. Bratislava : Nadácia M. Šimečku, 1992. 90 s. : fotogr.

1432.
VESELÝ, Luboš: Underground (Charty 77). **In**: Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989 / Ed. Petr Blažek. Praha, 2005, s. 111–118.

1433.
VEVERKA, Ota: Idylka pod Ralskem. **In**: O československém vězeňství / Sest. a uspoř. Jiří Gruntorád aj. Praha, 1990, s. 31–41.

1434.
VEVODA, Rudolf: Odpírači vojenské služby jako součást agendy Nezávislého mírového sdružení – iniciativy za demilitarizaci společnosti. **In**: A nepozdvihne meč… / Ed. Petr Blažek. Praha, 2007, s. 133–155.

1435.
VILIMEK, Tomáš: Citlivě naslouchat a dívat se do minulosti : německý časopis Horch und Guck. **In**: Soudobé dějiny, roč. 11, č. 4 (2004), s. 188–198. Rec. na : Horch und Guck, Heft 1–46. Berlin, 1992–2004. Res. angl.

1436.
VILIMEK, Tomáš: East German perceptions of Charter 77 : abstract. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 308–309.

1437.
VILÍMEK, Tomáš: Charta 77 : Zielstellung und Probleme. **In**: Horch und Guck, Jhrg. 13, Nr. 45 (2004), s. 39–45.

1438.
VILÍMEK, Tomáš: Srovnání vývoje, specifických odlišností a podobností opozice v ČSSR a NDR 1968–1989. **In**: Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. 2 / Sest. Zdeněk Kárník. Praha, 2004, s. 271–310.

1439.
VILÍMEK, Tomáš: Vnímání helsinského procesu v ČSSR a NDR ze strany moci, opozice a obyvatelstva. **In**: Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. 5 / Sest. Zdeněk Kárník. Praha, 2005, s. 275–296.

1440.
VILÍMEK, Tomáš: Vnímání Charty 77 v NDR. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 301–307.

1441.
VÍTĚZOVÉ? Poražení? : životopisná interview, 1, Disent v období tzv. normalizace / Ed. Miroslav Vaněk a Pavel Urbášek. Praha : Prostor, 2005. 1121 s. : fotogr. (Obzor ; Sv. 60)

1442.
VLADISLAV, Jan: O edici Kvart po letech. Praha : Ústav pro soudobé dějiny ČSAV, 1992. 9 s. Text vyd. u příležitosti V.Z.D.O.R. = Výstavy nezávislé literatury v samizdatu a exilu 1948–1989. Praha, 1992.

1443.
VLADISLAV, Jan: O edici Kvart po letech. **In**: Umíněnost jako osud / K vyd. připr. František Kautman aj. Praha, 1998, s. 89–92.

1444.
VLADISLAV, Jan: Pařížský deník. 1, 1981/1989, Staré a nové problémy : kultura a politika. Paralelní svět a jeho problémy. Praha : Orbis, 1991. 349 s. (Ars)

1445.
VLADISLAV, Jan: Portréty a autoportréty. 1. vyd. Praha : Práce, 1991. 248 s. (Tvar)

1446.
VLADISLAV, Jan: Sedmdesát let existence. **In**: Umíněnost jako osud / K vyd. připr. František Kautman aj. Praha, 1998, s. 22–24.

1447.
VLADISLAV, Jan: Z Otevřeného deníku. **In**: Umírněnost jako osud / K vyd. připr. František Kautman aj. Praha, 1998, s. 25–88.

1448.
VLASÁK, Tomáš: Není to žádná Václaváková cesta / Zaps. Jan Machonin. **In**: Revolver Revue, roč. 33, (1997), s. 196–201.

1449.
VLK, Václav sr.: Jedovatá slina. **In**: Lidové noviny. Příl. Horizont, roč. 15, č. 13 (2002), s. 11.

1450.
VODÁKOVÁ, Alena – MAŘIKOVÁ, Hana: Problém normativity a policejní represe v předlistopadovém Československu. Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1995. 86 s. (Working Papers ; 95:7)

1451.
VODNANSKY, Jan: Zpívající memoáry aneb Když archiv zakuká. 1. vyd. Praha : Brázda, 1992. 175 s.

1452.
VOLNÁ, Kateřina: Tři dny po třiceti letech a Plastici pod velrybou : výběrový průvodce Mezinárodní konferencí k Chartě 77 z 21–23. března 2007. **In**: Most, roč. 23, č. 5 (2007), s. 93–94.

1453.
VONDRA, Alexandr – ŠUSTROVÁ, Petruška: Co spojuje Chartu 77 a ODS : je to snaha o maximální svobodu pro občany, říká vicepremiér A. Vondra, bývalý mluvčí Charty 77 : rozhovor. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 10 (2007), s. 11.

1454.
VOPĚNKA, Petr: Zpráva o mém filozofickém semináři. **In**: Listy, roč. 32, č. 5 (2002), s. 83–84.

1455.
VRABEC, Václav: Jen malé připomenutí. **In**: Historické studie / Uspoř. Oldřich Tůma. Praha, 1998, s. 21–23.

1456.
VRABEC, Václav: Osvobozující role Charty. **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 199–202.

1457.
VRABEC, Václav: To to letí... **In**: Occursus – Setkání – Begegnung / Ed. Zdeněk Pousta aj. Praha, 1996, s. 26–27.

1458.
VRANA, Karel: Právě před dvaceti lety vyšla takzvaná Anticharta. **In**: Pražské noviny Praha, roč. 2, č. 19 (1997), s. 6.

1459.
VRBA, Tomáš: Politické gesto, nebo existenciální čin? **In**: Charta 77 očima současníků / K vyd. připr. Blanka Císařovská aj. Brno ; Praha, 1997, s. 202–205.

1460.
VRKOČOVÁ, Ludmila: Čí je Charta? **In**: Metropolitní Telegraf, roč. 1, č. 66 (1992), s. 13.

1461.
VÝBĚR z písemností represivních složek státního aparátu, týkajících se Charty 77 (leden–prosinec 1977). **In**: Charta 77 : dokumenty. Sv. 3, Přílohy / Blanka Císařovská, Vilém Prečan. Praha, 2007, s. 203–234.

1462.
VYDRA, Luboš: Bez kolektivu mluvčích nespadne ani vlas z hlavy. **In**: Necenzurované noviny, roč. 3, č. 1 (1993), s. 3.

1463.
VYSTRČIL, Tomáš: Chartisté a ztracená generace. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 13 (2007), s. 11.

1464.
VÝZNAM kardinála Tomáška v období normalizace a přechodu k demokracii : sborník textů ze sympozia ke 100. výročí narození kardinála Tomáška, konaného 28.–29.9.1999. Praha : Pastorační středisko sv. Vojtěcha při Arcibiskupství pražském, 2000. 95 s.

1465.
VZPOMÍNKY přátel na Jaromíra Literu / Ed. Josef Stehlík. B.m. : vl.n., 2000. 31 s.

1466.
WEISS, Martin: Kolik a čeho nám dnes zbylo z Charty 77. **In**: Mladá fronta Dnes, roč. 8, č. 12 (1997), s. 12.

1467.
WEISS, Martin: Příklad občanské odpovědnosti. **In**: Mladá fronta Dnes, roč. 8, č. 2 (1997), s. 12.

1468.
WEISSKIRCHEN, Gert: Reprezentant nové demokracie českých zemí. **In**: Když se řekne Šabata... / Ed. Jan Šabata. Brno, 1998, s. 90–95.

1469.
WHEATON, Bernard – KAVAN, Zdeněk: The Velvet Revolution : Czechoslovakia 1988–1991. Boulder : Westview Press, 1992. xvi, 255 s.

1470.
WIHODA, Martin: Jaroslav Mezník pětasedmdesátiletý. **In**: Jižní Morava, sv. 39(42) (2003), s. 300–301.

1471.
WILKE, Manfred: Die Bewertung von Opposition und Widerstand in Ungarn, Polen und der Tschechoslowakei durch die Enquete Kommission Aufarbeit von Geschichte und Folgen der SED Diktatur in Deutschland des 12. Deutschen Bundestages. Berlin : Forschungsverbund SED Staat, 1996. 14 s. (Arbeitspapiere des Forschungsverbundes SED Staat ; 20/1996)

1472.
WILKE, Manfred: Das erste Jahr der Charta 77 in der Spiegel : Berichterstattung. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 105–109.

1473.
WILKE, Manfred: Opposition und Widerstand in der Tschechoslowakei und Polen in ihrer Bedeutung fur die deutsche Einheit. **In**: Acta contemporanea : k pětašedesátinám Viléma Prečana / Uspoř. Jindřich Pecka. Praha, 1998, s. 429–442.

1474.
WILKE, Manfred: První rok Charty 77 ve zpravodajství časopisu Der Speigel : abstrakt. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 110–113.

1475.
WINTEROVÁ, Miriam Therese: Z hlubin bezedných : příběh Ludmily Javorové vysvěcené na římskokatolického kněze / Z angl. orig. přel. Magdalena Karelová. Brno : Cesta, 2003. 259 s.

1476.
WOLF, Jiří – RAWLINGS, Stuart: Soldier Wolf : One Man's Struggle for Freedom in Czechoslovakia. Lanham ; New York ; London : University Press of America, 1994. 145 s. : fotogr.

1477.
WOLF, Jiří: Mám se stále dobře. **In**: O československém vězeňství / Sest. a uspoř. Jiří Gruntorád aj. Praha, 1990, s. 51–60.

1478.
WOLF, Jiří: Svědectví o československém vězeňství osmdesátých let / Úvod Libuše Cuhrová, Jaroslav Cuhra. **In**: Za svobodu a demokracii / Uspoř. Jaroslav Cuhra a Václav Veber. Praha, 1999, s. 228–275.

1479.
WOLCHIK, Sharon L.: Czechoslovakia. **In**: The Columbia History of Eastern Europe in the Twentieth Century / Ed. Joseph Held. New York, 1992, s. 119–163.

1480.
Z diskusí o smysl Charty 77 a cestách k realizaci jejích cílů (1977–1988). **In**: Charta 77 : dokumenty. Sv. 3, Přílohy / Blanka Císařovská, Vilém Prečan. Praha, 2007, s. 235–308.

1481.
Z literární tvorby souvisící s Chartou 77 (leden–březen 1977). **In**: Charta 77 : dokumenty. Sv. 3, Přílohy / Blanka Císařovská, Vilém Prečan. Praha, 2007, s. 67–96.

1482.
Z Rudého práva 29.01.–12.02.1977. **In**: Revolver Revue, roč. 33, (1997), s. 281–305.

1483.
ZA svobodu a demokracii. 1, Odpor proti komunistické moci / Uspoř. Jaroslav Cuhra a Václav Veber. 1. vyd. Praha : Karolinum, 1999. 333 s.

1484.
ZÁBRANA, Jan: Celý život : výbor z deníků. 2, 5. listopadu 1976–červenec 1984 / Sest. Dušan Karpatský, Jan Sulc ; ed. pozn. Jan Sulc ; Vzpomínku na Jana Zábranu naps. Václav Havel. Praha : Torst, 1992, s. 533–1109.

1485.
ZAJÍČEK, Pavel: Zápisky z podzemí 1973–1980 / K vyd. připr. a ed. pozn. Martin Machovec. 1. vyd. Praha : Torst, 2002. 548 s. Část textu vyd. v samizdatu.

1486.
ZÁZNAM panelové diskuse na téma Hnutí za lidská a občanská práva v zemích sovětského bloku a pád komunismu / Moderátor Vilém Prečan ; Účastníci: Václav Havel, Max van der Stoel, Jan Lityński, Miklós Haraszti, Miroslav Kusý, Ludmila Alexejova a Gerd Poppe. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 369–386.

1487.
ZÁZNAM výpovědí očitých svědků v panelové diskusi na téma Vznik a počátky Charty 77 / Moderátor Vilém Prečan ; Účastníci: Pavel Kohout, Dana Němcová, Petr Uhl, Jaroslav Šabata, Kamila Bendová, Radim Palouš, Jiřina Šiklová, Ján Čarnogurský, Martin M. Šimečka, Václav Černik, Petr Pithart, Jan Šimsa, Alfréd Kocáb, Miroslav Kusý. **In**: Charta 77 = Charter 77 / Ed. Markéta Devátá aj. Praha, 2007, s. 387–415.

1488.
ZÍDEK, Petr: Charta a teror. **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 11. Příl. Orientace (2007), s. IV.

1489.
ZIMMERMANN, Hans Dieter: Unterlassene Trauerarbeit : zur Zuruckweisung der Dissidenten in Warschau, Prag und Berlin. **In**: Die neue Gesellschaft/Frankfurter Hefte, Jhrg. 41, Nr. 1 (1994), s. 38–43.

1490.
ZNOJ, Milan: Marečkův případ aneb Vzestup a pád antikomunistické pravice. 1. vyd. Brno : M. Konečný, 2005. 50 s.

1491.
ZPRAVY a záznamy ministerstva zahraničí ČSSR a aparátu ÚV KSČ k mezinárodnímu ohlasu Charty 77. **In**: Charta 77 : dokumenty. Sv. 3, Přílohy / Blanka Císařovská, Vilém Prečan. Praha, 2007, s. 179–201.

1492.
ZPRÁVY o Chartě v prvních deseti měsících roku 1977. **In**: Charta 77 : dokumenty. Sv. 3, Přílohy / Blanka Císařovská, Vilém Prečan. Praha, 2007, s. 97–127.

1493.
ZPRÁVY Východoevropské informační agentury z let 1988–1989. Praha : Libri prohibiti, 1996. 95 s. Na volných listech.

1494.
»ZTROSKOTANCI a samozvanci« : zkrác. přet. článku z Rudého práva (14.1.1977). **In**: Lidové noviny, roč. 20, č. 8. Příl. AntiCharta 77 : 30 let poté (2007), s. III.

1495.
ZVERINA, Josef: Dva dopisy biskupu F. Tomáškovi o Chartě 77 / Úvod Dominik Duka. **In**: Salve, roč. 12, č. 2 (2002), s. 44–52.

1496.
ŽÁČEK, Pavel: Boje o minulost : deset let vyrovnávání se s komunistickou minulostí : pokus o předběžnou bilanci. Brno : Barrister & Principal, 2000. 132 s. : fotogr.

1497.
ŽÁČEK, Pavel: Celostátní projekt »Klín«. **In**: Securitas imperii, sv. 2 (1994), s. 60–87.

1498.
ŽÁČEK, Pavel: Hlavní správa kontrarozvědky v dokumentech (1988–89). **In**: Securitas imperii, sv. 2 (1994), s. 158–270.

1499.
ŽÁČEK, Pavel: Nástroj triedneho štátu : organizácia ministerstiev vnútra a bezpečnostných zborov 1953–1990 / Úvod prel. Patrik Košický. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2005. xxii, 389 s. (Dokumenty)

1500.
ŽÁČEK, Pavel: Proti vnitřnímu nepříteli : nástin činnosti správy StB České Budějovice v roce 1989. **In**: Jihočeský sborník historický, sv. 73 (2004), s. 215–230.

1501.
ŽÁČEK, Pavel: Přísně tajné : Státní bezpečnost za normalizace : vybrané směrnice a metodické pokyny politické policie z let 1978–1989. Praha : Votobia, 2001. 269 s.

1502.
ŽÁČEK, Pavel: Štb na Slovensku za »normalizácie« : agónia komunistickej moci v zvodkách tajnej policie. Bratislava : Ministerstvo spravodlivosti SR, 2002. 362 s. (Zrkadlo komunistickej moci ; 1)

1503.
ŽÁČEK, Pavel: Tajné služby v šedých časech : nechvalně proslulá Státní bezpečnost prošla po srpnové okupaci důkladnou čistkou a reorganizací : její metody se však do posledních dnů režimu významně nezměnily. **In**: Přítomnost, (zima 2004), s. 13–15.

1504.
ŽÁČEK, Pavel: V čele ŠtB : pád režimu v záznamoch dôstojníka tajnej polície. Bratislava : Ústav pamati národa, 2006. 260 s. (Dokumenty)

1505.
ŽAK, Václav: V čem vlastně přežívá Charta 77. **In**: Hospodářské noviny, roč. 46, č. 16 (2002), s. 10.

1506.
ŽATKULIAK, Jozef: Ľudské práva v druhej polovici 80. rokov 20. storočia a slovenská a česká spoločnosť. **In**: Historický časopis, roč. 55, č. 3 (2007), s. 531–558. Res. angl.

Jmenný rejstřík

A

ABRAMS, Bradley F. *218*
AČ, Michal *747*
ADAMS, Tenley *220*
AGETHEN, Manfred *883*
(aku) *221*
ALAN, Josef *223*
ALEXEJOVA, Ludmila *1486*
AMBROS, Veronika *224*
ANDER, Martin *1208*
ANDRLE, Vladimír *225*
ANTALOVÁ, Ingrid *407*
ANÝŽ, Daniel *228, 478, 555*
AUST, Ondřej *230*

B

BALAŠTÍK, Miroslav *583*
BALLON, Wilhelm *39*
BARFOED, Niels *72*
BÁRTA, Jan *863*
BARTOŠEK, Karel *99, 186*
BASS, Ludvík *231*
BAŠTA, Antonín *195*
BATTĚK, Rudolf *4 5–15, 228, 232–235, 555*
BAUDYŠOVÁ-KULTOVÁ, Vlasta *236*
BAUER, Eva *87*
BAUER, Jan *237*
BAUMRUCKER, Alexandra *170, 205*
BEDNÁŘOVÁ, Otta *155, 1061*
BECHER, Peter *1379*
BĚLÍKOVÁ, Jarmila *111, 632, 1061*
BĚLOHOUBEK, Antonín *238–239, 1104*
BĚLOHRADSKÝ, Václav *240–241, 365*
BENDA, Marek *242*
BENDA, Václav *6, 7, 9, 142, 155, 234, 243–245, 275, 1020, 1061, 1165*
BENDOVÁ, Kamila *246–249, 1487*
BENKO, Ján *151*
BERÁNEK, Josef *787, 916*
BEREZA, Rudolf *505*
BERNHARD, Michael *250*
BEYRAU, Ditrich *3*
BIBÓ, István *690*
BINAR, Ivan *252, 817*
BINAROVÁ, Monika *253–254*
BIŇOVEC, Karel *255*
BIRTHLER, Marianne *1000*
BLÁHOVÁ, Kateřina *257*
BLAHUŠ, Petr *258–259*
BLANTON, Thomas *260*
BLATT, Heinz *261*
BLAŽEK, Bohuslav *262*
BLAŽEK, Petr *263–283, 307, 310, 720, 882, 1171*
BLEHOVÁ, Beata *284*
BOCK, Ivo *1125*
BOEPPE, Willy *193*
BOHREN, Rudolf *636*
BOK, John *228, 367, 555, 1104*
BOLL, Heinrich *13*
BOLTON, Jonathan *285*
BOMBÍKOVÁ, Petra *407*
BONDY, Egon *9, 10, 286–288, 1167*
BORKOVEC, Petr *289*
BOROVIČKOVÁ, Adriena *1114*
BORYSZEWSKI, Pawel *290*
BOUČEK, Jaroslav *291*
BOUČKOVÁ, Tereza *292*
BOUSOGLOU, Amber *293*
BOUŠE, Zdeněk Bonaventura *294*
BRABEC, Jiří *1061*
BRABENEC, Vratislav *295*
BRAIN, A. G. *27, 64, 180*
BRANALD, Adolf *296*
BRDEČKOVÁ, Tereza *297*

BRENNER, Christiane *298*
BREZINA, Ivan *299, 1323*
BROD, Toman *1062*
BRODERSEN, Ingke *460*
BRODIN, Jonáš *300*
BRODSKÁ, Daniela *301*
BRUGEL, Johann Wolfgang *1198*
BRUSS, Joachim *460, 463*
BŘEŇOVÁ, Věra *302–303*
BUBLAN, František *573*
BUGAJSKI, Janusz *11, 12*
BUKOVSKI, Vladimír *187*
BUREŠ, Jan *304*
BUREŠOVÁ, Dagmar *712*
BURIAN, Jarka M. *14*
BURIAN, Václav *305, 523, 833, 1313*
BURIÁNEK, František *712*
BURNETKO, Krzysztof *833*
BUSTA, Petr *228, 478, 555*
BÚTORA, Martin *306, 747*
BÚTOROVÁ, Zora *1054*

C

CABÁLKOVÁ, Klára *1334*
CAJTHAML, Petr *306–310–313*
CAMPBELL, Robert *519*
CAREY, Phyllis *322*
CARTER, April *314*
CIBULKA, Petr *228, 316, 555, 648, 1104*
CÍSAŘ, Čestmír *317*
CÍSAŘOVSKÁ, Blanka *226, 318, 327, 442, 513, 552*
COLOMBO, Furio *321*
CUHRA, Jaroslav *323–328, 1184, 1478, 1483*
CUHROVÁ, Libuše *1478*
CYSAŘOVÁ, Jarmila *330*

Č

ČAPKA, František *333*
ČARNOGURSKÝ, Ján *334–335, 1487*
ČÁSLAVSKÁ, Věra *809*
ČECH, Vlado *1061*
ČECHLOVSKÁ, Magdalena *337*
ČECHOVSKÁ, Lucie *338*
ČEJKA, Karel *142*
ČELKO, Vojtech *339–342*
ČERMÁK, Miloš *343, 665*
ČERNÁ, Milena *466*
ČERNÍK, Václav *1487*
ČERNÝ, Bohumil *344–345*
ČERNÝ, Jindřich *346*
ČERNÝ, Václav *19, 239, 347, 712*
ČIVRNÝ, Lumír *131, 353, 743*
(čuk) *329, 354*
ČULÍK, Jan *355*

D

DAHLBERG, Joyce *8*
DAHRENDORF, Ralf *356*
DANEŠ, Martin *357*
DANÍČEK, Jiří *358*
DARSKI, Józef *359*
DAVIDS, Tinke *467*
DAY, Barbara *163, 360–362*
DENGLER, Robert *532*
DENIS, Ernst *518*
DEVÁTÁ, Markéta *546*
DEVÁTÝ, Stanislav *813*
DEVAUX, Sandrine *366*
DIENSTBIER, Jiří *28, 142, 155, 308, 368–370*
DIVIŠ, Vladimír *591*
DOBEŠ, Jan *373*
DOBIÁŠ, Dalibor *444*
DOLE, Robert *91*
DOLEJŠÍ, Miroslav *376–378*
DOLEŽAL, Bohumil *379–382, 512, 687, 992, 996, 1211*
DOLEŽAL, Jiří X. *383*
DOLEŽAL, Miloš *384–385*
DOSKOČIL, Zdeněk *388*

DOSTÁL, Pavel *389*
DOSTÁL, Vladimír *712*
DOUGLAS-HOME, Jessica *163*
DRÁPAL, Vladimír *390*
DRÁPALA, Milan *391, 552, 974, 1049, 1360*
DRDA, Adam *392–396, 1061*
DRCHAL, Václav *247, 397–399, 588*
DRTINA, Prokop *1006*
DRUG, Štefan *1271*
DUKA, Dominik *1495*
ĎUROVIČ, Lubomír *117*
ĎUROVIČOVÁ, Ludmila *1154*
DUS, Jan *1061*
DVOŘÁK, Ladislav *712*
DVOŘÁK, Ladislav jr. *712*

E

EAYRS, James *152*
EICHWEDE, Wolfgang *3, 402, 421, 1124*
EKSTROM, Bo *34*
ELLISON, Herbert J. *169*
ELLMENREICH, Renate *403*
ELŠÍKOVÁ, Monika *404*
ELVINSON, Lenka *745*
(em) *405*
(ep) *406*
ERIKSSON, Alvar *33*
ERRERA, Roger *58, 476*
EYAL, Gil *409*

F

FALK, Barbara J. *410–412*
FASCELL, Dante B. *91*
FELDEK, Lubomír *747*
FELDSTEIN, Petr *769*
FIALA, Jiří *868*
FIALA, Petr *413, 1002*
FIALKOVÁ, Markéta *868*
FIALOVÁ, Ivana *1153*
FILIP, Ota *414, 1379*
FISCHER, Petr *415–416*
FISCHL, Viktor *358*
FIŠER, Zbyněk VIZ BONDY, Egon
FOLLINUS, Gábor J. *114*
FORMÁNEK, Jaroslav *417*
FOURNIER, Catherine *107, 181*
FRANK, Pierre *193, 195*
FREIMANOVÁ, Anna *838*
FUCHS, Jürgen *418, 750, 1000*
FUNDÁREK, František *727*

G

GAJDOŠ, Jan *98*
GÁL, Fedor *747*
GÁL, Jozef *419*
GALMICHE, Xavier *1126*
GARTON ASH, Timothy *36, 114, 420, 428*
GAŠAJ, Norbert *1298*
GEHRKE, Bernd *422–423*
GEORGIEV, Adam *424*
GEREMEK, Bronislav *968*
GIL, Ivo *852*
GÍMEŠ. Emil *425*
GJURIČOVÁ, Adéla *426*
GLANCOVÁ, Helena *712*
GLUCKMANN, André *77*
GOETZ-STANKIEWICZOVÁ, Markéta *37, 322, 427–428*
GONCZ, Árpád *408*
GOTOVSKA-CHENCE, Teodorička *429*
(gp) *221*
GREGOR, Pavel *430*
GROSU, Jean *491*
GRUNTHALOVÁ, Pavla *1104*
GRUNTORÁD, Jiří *25, 38, 432–440, 876*
GRÜNWALD, Leopold *39*
GRUŠA, Jiří *9, 40–42, 52, 163, 170, 441–444, 462, 708, 875, 1000*
GRUŠOVÁ, Anna *420*
GUENZANI, Claudio *47*
GULDANOVÁ, Eva *844*

H

HABEL, Fritz Peter *261*
HABERMAS, Jürgen *1133*
HÁJEK, Jiří *43, 44, 259, 267, 445–446, 550, 586, 596, 616, 646, 674, 928, 1001, 1314, 1352, 1357*
HÁJEK, Miloš *447–451, 535, 543, 596, 1165*
HÁJEK, Štěpán *638, 1092*
HALÍK, Tomáš *868*
HAMERSKY, Heidrun *421, 1124–1125*
HAMPL, Mojmír *982*
HANÁK, Jiří *367, 452–453*
HANÁKOVÁ, Jitka *1132*
HANEL, Olaf *454*
HANUŠ, Jiří *413, 455*
HARASZTI, Miklós *45, 1486*
HARKINS, William E. *46*
HARTMANN, Jan *640*
HASSAIRI, Nail *456*
HAUNER, Milan *457–459*
HAVEL, Ivan M. *309, 320, 868, 917*
HAVEL, Václav *9, 34, 47–84, 131, 142, 144, 146, 155, 197, 228, 237, 300, 308, 321–322, 416, 421, 427, 460–491, 555, 588, 618, 641, 653–654, 708, 712, 731, 743, 802, 816, 833, 838, 917, 975, 1001, 1013, 1052, 1054, 1056, 1063, 1101, 1107, 1145, 1189, 1199, 1269, 1291, 1297, 1334–1335, 1367, 1374, 1484, 1486*
HAVLÍČEK, Dušan *492*
HAVLÍČEK, Karel *1061*
HAVLÍČEK, Lev *493*
HAVLOVÁ, Olga *111, 632, 692, 809*
HEARTMAN, Pawel *57, 81*
HEISS, Gernot *229*
HEJDA, Zbyněk *494–495, 712*
HEJDÁNEK, Ladislav *9, 85–87, 228, 309, 496–502, 550, 555, 1000, 1061*
HEJZLAR, Zdenek *503*
HELCL, Roman *504–505*
HELLYER, Peter *331–332*
HENEKA, A. *8*
HERMANN, Tomáš *506*
HILDEMANN, Martin *517*
HIRŠAL, Josef *88, 507, 712*
HLAVÁČ, Pavel *650*
HLAVSA, Mejla *511*
HLUŠIČKOVÁ, Růžena *336, 513*
HOLUB, Petr *514*
HOLUBOVÁ, Miloslava *515–516, 596, 957*
HOMOLOVÁ, Marie *517*
HORÁČEK, Filip *1355*
HORÁK, Petr *518–519*
HRABIK SAMAL, Mary *90, 520*
HRÁBKOVÁ, Jiřina *111, 632*
HRADÍLEK, Tomáš *228, 505, 521–524, 555, 573*
HRÁCH, Karel *712*
HROMÁDKOVÁ, Alena *525–532, 1061, 1104*
HRUBÝ, Karel *533*
HRUDKA, Jan *534*
HUBL, Milan *291, 535*
HÜBNER, Miloš *512, 536–537*
HUČÍN, Vladimír *456, 538*
HUDCOVÁ, Ivana *846*
HUMPHREY, Robin *256*
HUSÁK, Gustáv *855, 1197, 1337*
HUSÁK, Petr *539*
HUTKA, Jaroslav *343, 650*
HVÍŽĎALA, Karel *53–54, 127, 465, 468–470, 489, 540, 739, 1423*

CH

CHADIMA, Mikoláš *541–542, 647, 752, 1061*
CHATEL, Zlata *461*
CHRAMOSTOVÁ, Vlasta *346, 556–560, 809*
CHUDOŽILOV, Petr *131, 561–562, 743*
CHUCHMA, Josef *563–564*
CHURAŇ, Milan *565*
CHVATÍK, Ivan *868*

I

ILIČ, Aleksander *835*

J

JABLONICKÝ, Jozef *569–571, 1019*
JADRNÝ, Karel *1375*
JAGODZIŃSKI, Andrzej *572*
JAMEK, Václav *574–575*
JANÁT, Bohumír *576–579, 857, 1275*
JANDOUREK, Jan *580, 786*
JANIŠOVÁ, Milena *510*
JANOUCH, František *8, 71, 125, 222, 446, 551, 581–591, 745, 851, 908*
JANOUCH, Katarina *126*
JANÝR, Přemysl *592*
JÄRVINEN, Jouni *593*
JASIŃSKI, Miroslav *650*
JAVOROVÁ, Ludmila *1475*
JEDLIČKA, Josef *1370*
JÉGL, Pavel *1326*
JEHLIČKA, Ladislav *594*
JECHOVÁ, Květa *595–596*
JELÍNEK, Milan *597*
JENÍK, Zdeněk *525*
jer *598*
JEŠ, Jiří *599*
JEŽEK, Vlastimil *848*
JIČÍNSKÝ, Zdeněk *600*
JIRÁK, Jan *367*
JIRÁSKOVÁ, Marie *1122*
JIREC, Miroslav *601*
JIRÍSKOVÁ, Anna *602*
JIRKŮ, Irena *862, 1210*
JIROUS, Ivan Martin *603–604, 712, 867, 1061, 1323*
JIROUSOVÁ, Věra *111, 632, 868*
JOACHIMOVÁ, Eva *605*
(ju) *606*
JUDT, Tony *607*
JUMR, Václav *608–610*
JUNGLING, Petr *316*
JUNGMANN, Milan *104*
JUNGWIRTH, František *712*
JÜPTNEROVÁ, Hana *517*
JUSTL, Vladimír *712*

K

KABEŠ, Petr *443, 611*
KADLEČÍK, Ivan *612*
KADERA, Michal *881*
KAFKA, Tomáš *712*
KALENSKÁ, Renata *613*
KAMIŃSKI, Lukasz *614–615*
KANTOR, Lukáš *616–617, 674, 1314*
KANTŮREK, Josef *627*
KANTŮRKOVÁ, Eva *9, 105–113, 131, 142, 573, 618–635, 743, 809, 875, 1061*
KAPPEL SCHMIDT, Søren *72*
KARÁSEK, Svatopluk *636–638*
KARÁSKOVÁ, Ivana *639*
KARELOVÁ, Magdalena *1475*
KARFÍK, Vladimír *712*
KARIN, Thomas *641*
KARLÍK, Viktor *227, 642, 867*
KÁRNÍK, Zdeněk *893*
KARPATSKÝ, Dušan *1269, 1484*
KASTNEROVÁ, Irena *1306*
KATALIN, Mikó *643*
KAUTMAN, František *349, 633, 644–646, 1360*
KAVAN, Jan *211, 251, 258, 1396*
KAVAN, Zdeněk *1469*
KEANE, John *75, 653–654*
KENDE, P. *365*
KENNEY, Padraic *655–658*
KILBURN, Michael *659–661*
KIPKE, Rudiger *662*
KIRSCHNER, Zdeněk *712*
KIS, János *114*
KLÁNSKÝ, Mojmír *131, 743*
KLAUS, Václav *663, 802*
KLAUSOVÁ, Kamila *740*

KLIEMS, Alfrun *1328*
KLÍMA, Ivan *131, 664–666, 743, 875*
KLIMENT, Alexandr *875*
KLÍMOVÁ, Helena *667*
KLÍNKOVÁ, Hana *1122*
KLOBOUK, Jiří *668*
KLUSÁKOVÁ, Jana *587*
KMEŤ, Norbert *669–671*
KNOPPOVÁ, Drahomíra *1191*
KOCÁB, Alfréd *1487*
KOČÁREK, Tomáš *881*
KOHÁK, Erazim *8, 71, 116, 672–675*
KOHOUT, Jaroslav *676*
KOHOUT, Lubor *238, 677*
KOHOUT, Luboš *678–681*
KOHOUT, Pavel *131, 393, 417, 682–683, 693, 743, 875, 1142, 1487*
KOJZAR, Jaroslav *684*
KOLÁŘ, Jiří *8, 131, 170, 743, 875*
KOMÁREK, Stanislav *685*
KOMÁRKOVÁ, Božena *9, 686, 809*
KOŇÁK, Zdeněk *688*
KONEČNÝ, Jindřich *1099*
KONRÁD, George *45*
KOPEČEK, Michal *689–690*
KOPSOVÁ, Raisa *691, 727, 729, 1250*
KORDÍK, Josef *1061*
KORENÁ, Kristina *240*
KOŘÍNEK, Jiří *276, 1358*
KOŘÍNKOVÁ, Jindra *647*
KOSATÍK, Pavel *692–694, 1395*
KOSÍK, Karel *695*
KOSTA, Jiří *251*
KOSTOHRYZOVÁ, Marie *712*
KOSTÚR, Jiří *696*
KOŠICKÝ, Patrik *844, 1499*
KOTRČ, Josef *697*
KOTRLÁ, Iva *9, 698*
KOTYK, Jiří *699*
KOUBA, Pavel *868*
KOUDELA, Tomáš *316*
KOUDELKA, František *1146, 1184, 1428*
KOURA, Petr *307*
KOUTEK, Ondřej *700–701*
KOVAŘÍK, Jiří *868*
KOŽEŠNÍK, M. *472*
KOŽÍŠEK, Ivan *1061*
KOŽMÍN, Zdeněk *712*
KRÁM, Jiří *702*
KRAMER, Alexandr *1353*
KRÁTKÝ, Stanislav *703*
KRATOCHVÍLOVÁ, Alena *704*
KRAUS, Karel *705*
KREJČÍ, Jaroslav *472*
KREJČÍ, Milan *706*
KRISEOVÁ, Eda *707–708, 809*
KRISTOFORI, Jan *183*
KRIVANEK, Katia *618*
KROUPA, Daniel *309, 648, 709*
KRUML, Milan *710–711*
KRUMPHANZL, Robert *712–713*
KŘEN, Jan *714, 726, 878*
KŘENEK, Mary L. *715*
KŘESŤAN, Jiří *716*
KŘIVAN, Karel *717*
KŘÍŽ, Karel *718*
KŘIŽANOVÁ, Rebeka *719*
KŘÍŽKOVÁ, Marie Rút *9, 111, 515, 632, 712, 720–722, 1061*
KUBES, Milan *23, 97*
KUBIŠOVÁ, Marta *111, 424, 499, 550, 632, 859*
KUČERA, Martin *353*
KUČERA, Rudolf *723*
KUČERA, Vladimír *724–725*
KUČERÁK, Jozef *747*
KUDRNOVÁ, Anastázie *1227*
KUCHTOVÁ, Jana *1002*
KUKAL, Jaroslav *1061*
KUNZEL, Franz Peter *1379*
KURAL, Václav *726*
KUSÁ, Jolana *727, 1057, 1250*

KUSIN, Vladimír V. *120–121*
KUSÝ, Miroslav *9, 122–123, 174, 728–734, 1054, 1486–1487*
(kuz) *836*
KUŽVART, Petr *735*
KVASNIČKA, Václav *736*
KYNCL, Ivan *124–126, 557, 737*
KYNCL, Karel *125–126, 737, 1007*

L

LABER, Jeri *26, 125*
LAIGNET-LAVASTINE, Alexandra *738*
LALANDER, Nils *95*
LANDOVSKÝ, Pavel *127, 131, 613, 739–740, 743, 875*
LANGEROVÁ, Viera *1241*
LAQUEUR, Walter *11*
LARSSON, Peter *33*
LAUBE, Roman *272*
LAUR, Karel *741*
LAZORČÁKOVÁ, Tatjana *742*
LEDERER, Aleš *524*
LEDERER, Jiří *112, 113, 128–131, 330, 743, 875, 971, 1061, 1109*
LEDEREROVÁ, Elżbieta *111, 632, 744*
LEFTWICH, Jane *26, 29*
LENNON, John *272*
LENTZ, Gert *1245*
LEONCINI, Francesco *746*
LESER, Norbert *182*
LESŇÁK, Rudolf *748*
LESNÍ KÁMEN *176*
LEVICKÝ, Gabriel Ariel *245*
LIBERDA, Vladimír *749*
LIEBERMANN, Doris *447, 502, 750, 1206–1207, 1219*
LIEHM, Antonín Jaroslav *1062*
LINDAUR, Vojtěch *751*
LIPOLD, Jan *752*
LIS, Ladislav *911*
LITERA, Jaromír *236, 451, 697, 1017, 1201, 1232, 1465*
LITOMISKÝ, Jan *753–754*
LITYNSKI, Jan *1486*
LIVERSAGE, Toni *72*
LÍZNA, František *308, 755–757*
LOEBL, Eugen *165*
LOEWENSTEIN, Bedřich *758*
LÖFFLER, Emil F. *759*
LOJEK, Miloslav *274*
LONG, Michael *760*
LOPATKA, Jan *56, 473–474, 761–762, 1061*
LUDVÍK, Emil *763*
LUKÁŠ, Petr *852*
LUKÁŠEK, Jan *881*
LUKÁŠOVÁ, Věra *764*
LUKES, Steven *75*
LUKEŠ, Jan *765–767*
LUKEŠ, Klement *599, 706, 768–769, 880, 1224, 1270*
LUTZ, Annabelle *770*

M

MÁDR, Oto *309, 1424*
MACHÁČEK, Aleš *771–772*
MACHALICKÁ, Jana *773, 938*
MACHONIN, Jan *1307, 1448*
MACHONIN, Sergej *774–775*
MACHOVEC, Martin *776–779, 1485*
MACHOVEC, Milan *780*
MAJEWSKI, Grzegorz *269*
MALÁT, Radim *688*
MALECKÝ, Robert *273, 277, 781–782, 788, 1358, 1388*
MALÝ, Radomír *783*
MALÝ, Václav *550, 580, 596, 784–789, 1000, 1061, 1089*
MANDLER, Emanuel *401, 512, 712, 790–806, 992, 1180*
MAREČEK, Miloslav *1490*
MAREČKOVÁ, Lenka *808*
MARKOVÁ, Marta *809*
MARTÍNKOVÁ, Jana *881*

MARUŠIAK, Juraj *810*
MARVANOVÁ, Anna *947, 1061*
MAŘÍKOVÁ, Hana *1450*
MARX, Karel *288*
MASÁK, Miroslav *811*
MASARYK, Tomáš Garrigue *455, 645, 1202*
MASTNÝ, Vojtěch *169*
MATĚJKA, Iva *1055*
MATĚJKA, Jaroslav *812*
MATOUŠEK, René *598*
MATTHEWS, David *163*
MATYÁŠ, Zdeněk *813*
MATYS, Rudolf *712*
MAYER, Françoise *814*
MAZÁČOVÁ, Barbara *1426*
MAZANEC, Jan *703, 1090*
McDERMOTT, Kevin *815, 1095*
McRAE, Robert Grant *816*
MECKEL, Markus *408*
MEDEK, Ivan *119, 817–820*
MĚCHÝŘ, Jan *821–824, 870, 1062*
MEJDROVÁ, Hana *1165*
MERHAUT, Vladislav *825*
MERTA. Zdeněk *1002*
MĚŠŤAN, Antonín *22*
MEZNÍK, Jaroslav *142, 826–831, 861, 1470*
MICHAL, Jiří *832*
MICHALIČ, Sergej *747*
MICHNIK, Adam *833–835*
MIKA, Otakar *836*
MIKLOVÁ, Martina *837*
MIKŠ, František *1002*
MILLARD, Peter *135*
MILLER, Arthur *13, 165*
MILLER, Robert *256*
MILOTA, Karel *712*
MLÁDEK, Ivan *725*
MLČOCH, Luboš *537*
MLUDEK, Ivo *839*
MLYNÁRIK, Ján *841–842, 1019, 1231*
MLYNÁŘ, Zdeněk *43, 137–138, 180, 843*
MOLÁČEK, Martin *881*
MOLNÁR, Amedeo *1160*
MOLT, Petr *1325*
MORAVCOVÁ, Anna *846*
MOSSDAL, Karin *73, 745*
MOTEJL, Otakar *613*
MOUČKOVÁ, Kamila *847–848*
MOULINEAUX, Richard *849*
MOURAL, Josef *673*
MÜLLER, Adolf *146*
MÜLLER, Lubomír *850*
MULLEROVÁ, Bronislava *361*
MURAŠKO, *258*

N

NÁDVORNÍK, Pavel *852*
NAEGELE, Molton *835*
NAGLER, Gerald *18*
NAUMAN, Pavel *853–854, 1104*
NAVARA, David *456*
NAVARA, Luděk *246, 855*
NAVRÁTIL, Antonín *1014*
NAVRÁTIL, Augustin *856*
NAVRÁTIL, Jaromír *1062*
NEBOJSA, Bořivoj *858*
NEČAS, Luboš *859*
NEDVĚD, Jan *512, 687*
NEFF, Ondřej *860*
NEKUDA, Vladimír *861*
NELLEN, Klaus *934*
NĚMCOVÁ, Dana *111, 155, 235, 596, 632, 862–865, 1061, 1487*
NĚMCOVÁ, Helena *866*
NĚMCOVÁ, Markéta *1061*
NĚMEC, David *867*
NĚMEC, Jiří *140–141, 262, 585, 712, 868*
NEUBAUER, Zdeněk *84*
NEUMANOVÁ, Jana *1413*
NILATS, Natas *871*

NOSKO, Julius *1363*
NOSKOVÁ, Alena *1146, 1428*
NOSKOVÁ, Jana *869*
NOVÁK, Ladislav *712*
NOVOTNÝ, Antonín *388*
NOVOTNÝ, Jan *870–873*
NOVOTNÝ, Zdeněk *874*
NOVÝ, Ladislav *881*
NYKLOVÁ, Milena *875*
NYROP, Richard F. *17*

O

OBRUČA, Lubomír *947*
ODENSTEN, Per *144*
OEBURG, Gabriela *621, 785, 959, 1352*
OLIVA, Otmar *308*
OLSCHOWSKY, Ludwig Heinrich *566*
ONDRÁČKOVÁ, Jiřina *879*
OPASEK, Anastáz *119, 1296*
OPAT, Jaroslav *880, 1165*
OPELÍK, Jiří *712*
ORT, Alexandr *884*
OSLZLÝ, Petr *1002*
OTÁHAL, Milan *294, 336, 373, 449, 508, 796, 885–906, 1040, 1080, 1152–1153, 1165*
OTAVA, Jan *907*

P

PACINI, Gianlorenzo *47*
PACNER, Karel *908–909*
PAJER, Alan *472*
PALACH, Jan *852, 1075*
PALÁN, Aleš *1296*
PALOUŠ, Martin *550, 910–915*
PALOUŠ, Radim *142, 309, 550, 916–918, 1487*
PÁNEK, František *919–920, 995*
PANT, Navi *480*
PÁRAL, Karel *1191*
PAROUBEK, Jiří *521*
PASETTI-SWOBODA, Marianne *112–113*
PATOČKA, Jakub *921–922*
PATOČKA, Jan *59, 116, 141, 146–147, 231, 300, 432, 506, 519, 576, 645, 673, 676, 690, 738, 872, 923–936, 1001, 1096, 1158, 1329, 1334–1335*
PATOČKA, Jan jr. *529, 937*
PATOČKOVÁ, Jana *938*
PATON, Derek *364, 1027*
PAUER, Jan *148, 939–945*
PAUL, Werner *131*
PAULAS, Jan *1296*
PAVLÍČEK, František *9, 131, 557, 743, 875, 946*
PAVLÍK, Bronislav *947*
PAVLIK, Devana *331–332*
PAVLÍK, Jan *1104*
PAVLOVÁ, Alena *947–948*
PAVLŮ, Tomáš *755*
PAYNE, Jan *868*
PAŽOUT, Jaroslav *949–953*
PECKA, Jindřich *219*
PECKA, Karel *766*
PEČINKA, Bohumil *954*
PEHE, Jiří *955–956*
PECHÁČKOVÁ, Marcela *957*
PECHAR, Jiří *958*
PECHMANOVÁ, Michaela *881*
PECHR, Bohumil *512*
PELC, Jan *511*
PELIKÁN, Jiří *134, 176, 251, 959–960*
PEŇAS, Jiří *961–964*
PERNES, Jiří *965–966*
PERNICKÝ, Antonín *967*
PEROUTKA, E. *377*
PERRON, Catherine *968*
PERZI, Niklas *969*
PEŠEK, Jiří *878*
PEŠTUKOVÁ, Veronika *338*
PETRÁČEK, Zbyněk *970–971, 1016*
PETRÁŠOVÁ, Eva *378*

PETRO, Peter *972*
PETRUSEK, Miloslav *747*
PETRUŽELKA, Antonín *868*
PETŘÍČEK, Miroslav *868*
PHILLIPSOVÁ, Zdenka *1333*
PIŠTORA, Jiří *712*
PITAŠ, Stanislav *383*
PITHART, Petr *50, 408, 537, 596, 648, 934, 973–987, 1061, 1080, 1487*
PLACÁK, Bedřich *988, 1061*
PLACÁK, Petr *286, 289, 295, 385, 601, 603, 648, 919, 988–999, 1061, 1102, 1168, 1180, 1323, 1332*
PLEŞU, Andrei *491*
PLZÁK, Michal *638, 1092*
PODIVEN VIZ PŘÍHODA, Petr, PITHART, Petr, OTÁHAL, Milan
POJAR, Miloš *934*
POKORNÁ, Terezie *227, 867, 1003–1004*
POKORNÁ, Veronika *1426*
POKORNÝ, Jindřich *712, 1005–1006*
POKORNÝ, Martin *974*
POKORNÝ, Milan *1007*
POKORNÝ, Zdeněk *142*
POLÁK, Michael *1008*
POLÁKOVÁ, Jolana *579*
POLANSKÝ, Ivan *282*
POLLACK, Detlef *372*
POLLACK, Maxime *12*
PONICKÁ, Hana *151, 1009–1010*
PONTUSO, James F. *1011–1013*
POPP, Tomáš *881*
POPPE, Gerd *1486*
POSPÍCHAL, Petr *251, 573, 1014–1015*
POSPÍŠIL, Bohumil *1205*
POSPÍŠIL, Filip *272, 720*
POSPÍŠIL, Miroslav *1002*
POSPÍŠILOVÁ, Hana *1371*
POSSET, Johanna *1016*
POŠUSTA, Stanislav *1017*
POTŮČEK, Martin *747*
POUSTA, Zdeněk *878*
POVOLNÝ, Mojmír *1018*
PREČAN, Vilém *8, 55, 68–69, 98, 115, 119, 153–154, 185, 213, 219, 315, 318, 327, 364, 442, 471, 483, 510, 552–553, 1021–1053, 1125, 1146, 1252, 1360, 1427–1428, 1486–1487*
PRINCOVÁ, Květa *1055*
PROBOŠTOVÁ, Drahuše *1058–1059*
PROCHÁZKA, Jaromír *1072*
PROCHÁZKA, Michal *1073–1074*
PROCHÁZKOVÁ, Lenka *9, 852, 1075*
PROCHÁZKOVÁ, Petra *367*
PROKŠ, Petr *1076*
PŘIBÁŇ, Jiří *1078–1079*
PŘÍHODA, Petr *1080–1082*
PTÁČEK, Jaroslav *1061*
PUCI, Juraj *647*
PUTÍK, Jaroslav *131, 712, 743, 875, 1083*

R

RADIČOVÁ, Iveta *1084*
RADOŇSKÝ, Ladislav *288*
RAINER, János M. *1085–1086*
RANDÁK, Tomáš *367*
RATHKOLB, Oliver *229*
RAWLINGS, Start *1476*
REIMAN, Michal *1087*
REJCHRT, Daniel *868*
REJCHRT, Miloš *367, 1061, 1088–1093*
RENČÍN, Vladimír *320*
RENNER, Hans *1094*
RICOEUR, Paul *1096*
RIEDEL, Jaroslav *1097–1098*
RIESE, Hans Peter *13, 158, 165*
RICHTER, Ludwig *566*
RISOVÁ, Silvie *1099*
ROHLÍKOVÁ, Slavěna *302*
ROMANI ADAMI, Giancario *47*
RONFARD, Bruno *1101*
ROTH, Susanna *641*

ROTREKL, Zdeněk *1102*
ROUBALOVÁ, Věra *228, 555, 1103*
ROZEHNAL, Dušan *445*
RUBEŠ, Jan *461*
RUDENKO, Inna *1105*
RUCHNIEWICZ, Krzysztof *1106*
RUML, Jiří *160, 400, 596, 1020, 1107–1109, 1165*
RUPNIK, Jacques *161–162, 365, 408, 479, 968, 1056, 1110–1118*
RŮŽIČKA, Daniel *1119–1120*
RŮŽIČKA, Jan *1309*
RŮŽIČKA, Michal *1121*
RYBÁČKOVÁ, Jiřina *233*
RYCHETSKÝ, Lukáš *1355*
RYCHETSKÝ, Pavel *573*

S

SÁDOVSKÝ, Stanislav *584*
SAMSON, Ivo *1094*
SANETRNÍK, Tomáš *647*
SÁNCHEZOVÁ, Ilona *622*
SAPSIN-FINEOVÁ, Keitha *1127*
SAVRANSKAYA, Svetlana *1128–1129*
SCRUTON, Roger *71, 163, 1130*
SEDLÁČKOVÁ, Marcela *1096*
SEIFERT, Antonín *1131*
SEIFERT, Jaroslav *46, 590, 1061, 1122*
SEIFFE, Michaela *131*
SEIFTER.Pavel *878*
SEKANINOVÁ-ČAKRTOVÁ, Gertruda *111, 632*
SHAPIRO, Ian *1133*
SHAPIRO, Ronald *1134*
SHAPIRO, Susan G. *1134*
SCHEUR, Wolfgang *1427*
SCHILLEROVÁ, Hana *764*
SCHINDLER-WISTEN, Petra *1135–1139*
SCHNEPP, Ota *1140*
SCHOVÁNEK, Radek *283, 1141–1142*
SIDON, Karol *1143*
SIDONIUS VIZ NEUBAUER, Zdeněk
SÍGL, Miroslav *1144*
SIMMONS, Michael *1145*
SIROTEK, Jiří *865*
SKÁLA, Jan VIZ PAUER, Jan
SKÁLOVÁ, Augusta *809*
SKILLING, H. Gordon *91, 105, 166–167, 319, 1147–1151*
SKŘENKOVÁ, Eliška *535*
SLÁDEK, Miroslav *376*
SLÁDEK, Zdeněk *886, 888, 1152–1153*
SLAVÍČKOVÁ, Miloslava *222, 1154*
SLAVÍK, Herbert *1325*
SLAVÍK. Ivan *712*
SLAVÍK, Mirek *1061*
SLAVÍK, Václav *1155*
SOKOL, Jan *648, 868*
SOKOLOVÁ, Františka *868*
SOROS, George *588*
SOUSEDÍK, Stanislav *1158*
SPÁČILOVÁ, Mirka *11592*
SPENCER, Robert *152*
SPUNAR, Pavel *1160*
SRP, Karel *648, 1161–1162*
STANKOVIČ, Andrej *712, 1061, 1164*
STÁREK, František *762, 1167–1168*
STAREK, Jana *1169–1170*
STÁREK, Vladimír *1171*
STARÝ, Rudolf *1172*
STEHLÍK, Josef *1465*
STEHLÍK, Michal *1173*
STEHLÍKOVÁ, Eva *1174*
STERNOVÁ, Jana *947, 1020, 1165*
STIBBE, Matthew *815, 1095*
STIBICOVÁ, Jarmila *517*
STOEL, Max van der *933, 1175, 1486*
STOKLASA, František *1176*
STRÁSKÝ, Jan *1177*
STREJČEK, Pavel *881*
STROŽ, Daniel *1178–1180*
STRÝKO, Marcel *287*

STŘÍTECKÝ, Jaroslav *1181*
SUCHÁNEK, Pavel *1426*
SUCHÝ, Čestmír *367*
SUCHÝ, Josef *712*
SUCHÝ, Radim *1182*
SUK, Jaroslav *193, 1183*
SUK, Jiří *510, 546, 1184–1190*
SVENSSON, Sven B. *33–34, 183*
SVĚRÁKOVÁ, Tereza *1192*
SVITÁK, Ctirad *1193*
SVITÁK, Ivan *171–172, 1194*
SVOBODA, Bohumil *640*
SVOBODA, David *1195*
SVOBODOVÁ, Jana *1152*
SZYMANOWSKI, Maciej *1196*

Š

ŠABATA, Jan *573, 651, 1197*
ŠABATA, Jaroslav *143, 499, 543, 596–597, 635, 651, 686, 789, 831, 912, 1197–1205, 1313, 1347, 1349, 1422, 1487*
ŠABATOVÁ, Anna *111, 632, 809, 1061, 1206–1209*
ŠABLOVSKAJA, I. *490*
ŠAFAŘÍK, Josef *694*
ŠAFR, Pavel *804*
ŠAJTAR, Drahomír *712*
ŠALDA, František Xaver *645*
ŠÁLEK, Marek *1210*
ŠARADIN, Pavel *1211*
ŠAVEL, Martin *378*
ŠAVRDA, Jaromír *991, 1212, 1365–1366*
ŠEBEK, Jaroslav *1213–1214*
ŠÍCHA, Jan *709*
ŠIKLOVÁ, Jiřina *251, 315, 764, 1215–1231, 1487*
ŠILHÁN, Věněk *1232*
ŠILHÁNOVÁ, Libuše *111, 367, 550, 573, 596, 632, 648, 754, 1233–1238*
ŠIMEČEK, Rudolf *1239*
ŠIMEČKA, Martin Milan *151, 1054, 1240–1244, 1487*
ŠIMEČKA, Milan *9, 123, 173–183, 391, 733, 1031, 1050–1051, 1150, 1244–1256, 1431*
ŠIMSA, Jan *142, 596, 650, 993, 1257–1264, 1487*
ŠIMSOVÁ, Milena *1264–1265*
ŠINÁGL, Jan *1266*
ŠIŠKA, Miroslav *858, 1009, 1025, 1267–1268*
ŠKÁCHA, Oldřich *1421*
ŠKVORECKÝ, Josef *358*
ŠMÍD, Jaroslav *769*
ŠOMEN, Branko *1269*
ŠPAČEK, Ladislav *1270*
ŠPIRIT, Michael *474, 604, 761*
ŠPITZER, Juraj *1271*
ŠROUBOVÁ, Petra *881*
ŠŤASTNÝ, Radovan *1145*
ŠTEFEK, Jiří *702, 1430*
ŠTENCL, Richard *974, 1272*
ŠTERN, Jan *624, 1273–1279*
ŠTINDL, Karel *512, 687*
ŠTOLBOVÁ, Eva *1280, 1298*
ŠTREIT, Jindřich *1281*
ŠTROBLOVÁ, Jana *712*
ŠTUMPF, Martin *1282*
ŠUBRT, Jaroslav *705*
ŠULC, Jan *347, 475, 1484*
ŠULC, Zdislav *1283–1284*
ŠUSTROVÁ, Ivana *23, 97*
ŠUSTROVÁ, Petruška *307, 543, 656, 864, 913, 1061, 1093, 1103, 1209, 1285–1292, 1453*
ŠVAGROVÁ, Marta *292, 1293*
ŠVANTNER, Martin *881*
ŠVEHLA, Marek *297, 1294*
ŠVEHLA, Petr *293*

T

TABERY, Erik *1295*
TAJOVSKÝ, Bohumil Vít *1296*
TATARKA, Dominik *9, 407, 1297–1298*

TÄUBNER, Tanja *1299*
TEMPLIN, Wolfgang *1300–1301*
TENLEY, Adams *1302*
TESAŘ, Jan *1303–1304*
THEINER, George *125, 197*
THOMA, Jan *1306–1307*
THOMAS, Daniel C. *1308–1309*
THORSDALEN, Per *1310*
TIGRID, Pavel *187, 213, 907, 1311–1312*
TICHÁK, Tomáš *1313–1314*
TICHÝ, Jiří *1315*
TIMMERMANN, Heinz *1316*
TÖKÉS, Rudolf L. *145*
TOMÁŠEK, František *640, 1464, 1495*
TOMEK, Oldřich *1317*
TOMEK, Prokop *1318–1321*
TOMEŠ, Josef *1322*
TOMINOVÁ, Zdena *111, 211, 632*
TOMSKÝ, Alexander *68–69, 483*
TOPOL, Jáchym *1323–1324*
TOPOL, Josef *712, 875*
TOSKOVÁ, Ruth *251, 809*
TOUVAIS, Jean-Yves *193, 195*
TRAN QUOC BAO *1326*
TRÁVNÍČEK, Mojmír *712*
TREFULKA, Jan *1327*
TREPTE, Hans-Christian *1328*
TRETERA, Ivo *1329*
TRINKEWITZ, Karel *1061*
TROJAN, Jakub S. *190, 309*
TŘEŠŇÁK, Petr *297, 1330–1331*
TŘEŠŇÁK, Vlastimil *1332*
TŘEŠTÍK, Dušan *320*
TUCKER, Aviezer *1334–1335*
TŮMA, Oldřich *508, 546, 1336–1343*
TUREK, Otakar *1062*
TURNER, Gerald *1249*
TUŠL, Jiří *1143*
TYLLNER, Lubomír *1344*

U

UDOLPH, Ludger *1427*
UHDE, Milan *170, 712, 1345–1348, 1427*
UHDEOVÁ, Jitka *551, 851*
UHL, Petr *25, 142, 155, 168, 192–195, 535, 543, 550, 876, 1000, 1349–1358, 1487*
ULRICH, Adolf *1359*
URBAN, Jan *367, 1361–1364*
URBANEC, Jiří *1365–1366*
URBÁNEK, Zdeněk *196, 596, 666, 1061, 1367–1375*
URBÁŠEK, Pavel *1441*
UTTITZ, Friedrich *43*

V

VAATZ, Arnold *1000*
VACEK, Alena *618*
VACEK, Eduard *1376*
VACÍK, Miloš *712*
VACULÍK, Jaroslav *1377–1378*
VACULÍK, Ludvík *9, 131, 170, 197–205, 743, 1251, 1257, 1261, 1379–1393*
VACULÍKOVÁ, Marie *1394–1395*
VACHALOVSKÝ, Přemysl *1396*
VALENTA, Aleš *1397*
VALEŠ, Lukáš *1100, 1398*
VÁLKA, Josef *1399*
VANČURA, Jiří *251, 543, 550, 552, 1062, 1088, 1400–1409*
VANĚČEK, František *206, 1410–1411*
VANĚČKOVÁ, Dagmar *1412–1415*
VANĚK, Jiří *654*
VANĚK, Miroslav *659, 845, 905, 1062, 1416–1420, 1441*
VAŠÁK, Vašek *1421*
VAŠÍČEK, Zdeněk *1303, 1422–1423*
VAŠKO, Václav *640, 1424–1425*
VAVROUŠEK, Josef *716*
VEBER, Václav *1483*
VĚCHET, Martin *1430*
VENYŠ, Ladislav *320*

VESELÝ, Luboš *1432*
VEVERKA, Ota *1433*
VÉVODA, Rudolf *1434*
VICHREVAJA, L. *490*
VILÍMEK, Tomáš *1435–1440*
VÍŠKOVÁ, Jarmila *475*
VLADISLAV, Jan *8, 9, 58, 63, 64, 209, 476, 596, 712, 1061, 1126, 1360, 1442–1447*
VLASÁK, Tomáš *1448*
VLČEK, Vojtěch *757*
VLK, Václav sr. *1449*
VODÁKOVÁ, Alena *1450*
VODŇANSKÝ, Jan *868, 1451*
VOHRYZEK, Josef *210, 235, 754, 1061, 1164*
VOKATÝ, Zdeněk *212*
VOLNÁ, Kateřina *1452*
VONDRA, Alexandr *1453*
VOPĚNKA, Petr *1454*
VRABEC, Václav *1455–1457*
VRÁNA, Karel *1458*
VRBA, Tomáš *369, 1061, 1459*
VRKOČOVÁ, Ludmila *1460*
VYDRA, Luboš *647, 1462*
VYDRÁŘ, Josef *142*
VYSTRČIL, Tomáš *1463*

W

WALC, Jan *78*
WALLAT, Vlasta *370, 498, 750*
WALTER, Milan *87*
WEISS, Martin *521, 1466–1467*
WEISS, Tomáš *1324*
WEISSKIRCHEN, Gert *1468*
WHEATON, Bernard *1469*
WIELGOHS, Jan *372*
WIHODA, Martin *1470*
WILKE, Manfred *134, 1471–1474*
WILSON, Paul R. *61–62, 215, 319, 468–470, 482, 485–487*
WINTEROVÁ, Miriam Therese *1475*
WISEBERG, Laurie S. *93*
WOLF, Jiří *753, 1476–1478*
WOLF, Josef *26*
WOLCHIK, Sharon L. *1479*
WONKA, Pavel *25, 648, 998*
WUNSCH, Jan *307*

Z

ZÁBRANA, Jan *712, 1484*
ZAJAC, Peter *1057*
ZAJÍČEK, Pavel *1485*
ZAPLETAL, Jaroslav *308*
ZÁPOTOCKÝ, Jan *1132*
ZDRAVOMYSLOVA, Elena *256*
ZEMÁNEK, Alexandr *251*
ZÍDEK, Petr *1488*
ZIKMUND, Miroslav *875*
ZIMMERMANN, Hans Dieter *1489*
ZLÁMALOVÁ, Božena *1280*
ZNOJ, Milan *1133, 1490*
ZVĚŘINA, Josef *106, 217, 619, 699, 722, 1495*
ZWETTLER, Otto *1378*
ZYKMUND, Jakub *881*

Ž

ŽÁČEK, Pavel *265, 844, 1396, 1496–1504*
ŽÁK, Václav *228, 543, 555, 1505*
ŽANTOVSKÝ, Petr *970*
ŽATKULIAK, Jozef *1506*
ŽBODÁKOVÁ, Andrea *1220*
ŽILINA, Miloslav *712*

Česko-slovenská historická ročenka 1996

Z obsahu:

Materiály z konference „Obnova společného státu Čechů a Slováků v roce 1945. Naděje a obavy, představy a skutečnost"

Hlavní referáty:
Vilém Prečan: Promarněná příležitost nového začátku?
Ivan Kamenec: Slovenská spoločnosť na sklonku 2. svetovej vojny
Michal Barnovský: Ideové a politické prúdenie na Slovensku roku 1945
Ľubomír Lipták: Politické elity na Slovensku roku 1945
František Svátek: „Staré" a „nové" elity v českých zemích ve 20. století
Katarína Zavacká: K otázkam štátoprávneho usporiadania, práva a spravodlivosti
Vladimír Goněc: Postavení práva, problémy spravedlnosti, decentralizace, samosprávy a federalismu

Dalších 15 studií k obecné politické situaci, otázkám elit i jejich výměny a ke státoprávním problémům na počátku nového pokusu o ustavení Československa.

Recenze • Zprávy • Pranýř

Bibliografie „Slovacika v edicích na území České republiky 1990–1995" v oboru historie. Celkem 743 údajů + rejstříky.

Česko-slovenská historická ročenka 1997

Z obsahu:

Materiály z konference „Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1939"

Patnáct studií k tématům:
* Česká a slovenská společnost ve vztahu k Rusínům * Podkarpatská Rus na pařížských mírových jednáních * Američtí Rusíni a Československo * Problémy autonomie * Politické strany na Podkarpatské Rusi * Sociální a ekonomické proměny * Rozvoj tisku * Obrana Podkarpatské Rusi v letech 1938–1939 * Moskevský proces s karpatoruskými politiky v roce 1946 * Česká, slovenská a ukrajinská publicistika a historiografie o Podkarpatské Rusi

Nalezený dokument: Slovenská otázka v manipulaci českých komunistů v létě 1945

Recenze • Zprávy • Pranýř

Česko-slovenská historická ročenka 1998

Z obsahu:

Materiály z konference „Češi a Slováci 1948–1967"

Dvacetčtyři studií k tématům:
* Metamorfózy státoprávních vztahů * Názory exilu na budoucí uspořádání státu * Extrémy centralizace * Represívní charakter režimu a česko-slovenský poměr * Nárůst konfliktů v předvečer „pražského jara" * Menšinové otázky, Slováci v českých zemích, Češi na Slovensku * Paralely ekonomického vývoje * Zpolitizování industrializace Slovenska * Finance * Kultura v okovech režimu

Recenze • Kritika • Zpravodajství

Bibliografie „Bohemika v historiografii na území Slovenska za léta 1990–1997". Celkem 942 údajů a rejstříky

Česko-slovenská historická ročenka 1999

Z obsahu:

Materiály z konference „Náboženský exil v raném novověku"

* O exilu obecně * Uhry jako azylová země * Česká pobělohorská komunita v Pirně * Uherský exil v Německu * Čeští exulanti na východním Slovensku * Morava a náboženská emigrace

Studie:

* Slovensko-české vztahy * Agrární hnutí na Slovensku počátkem 20. století * Turné A. Hlinky po Čechách a Moravě 1907 * Jeden či dva národy? Dilema slovenských politiků po r. 1918 * Hospodářské aspekty česko-slovenského vztahu mezi světovými válkami * Protestantské církve na Slovensku 1968–1970

Diskuse • Recenze • Kritika • Zpravodajství

Nové dokumenty: Delegace Slovenské národní rady v Londýně (říjen–listopad 1944)

Česko-slovenská historická ročenka 2000

Súbory štúdií k česko-slovenskej problematike:

* Historiografický problém – československé dejiny, české dejiny, slovenské dejiny. Obsah a vymedzenie. Reflexia vzťahov v historickom vedomí
* Česko-slovenské a slovensko-české vzťahy na prelome 19. a 20. storočia
* České a slovenské 20. storočie

Objavené dokumenty: Záznamy V. Zorina o rozhovoroch s členmi československej vlády v Košiciach v apríli 1945

Recenzie • Správy • Pranier

Česko-slovenská historická ročenka 2001

Soubory studií:

* Židovská menšina v českých zemích, na Slovensku a na Podparpatské Rusi 1918–1945
* Gender studies v ČR a SR pro obor raného novověku a novověku *

Recenze • Kritika • Zpravodajství

Bibliografie: Slovacika v historiografii na území ČR (za léta 1996–2000)

Česko-slovenská historická ročenka 2002

Materiály z konferencí:

* Maďaři v Československu a česko-slovenské vztahy
* Německý faktor v česko-slovenských vztazích
* Rozdělení Československa v roce 1992 (první konference) *

Studie:

* K tradici nařizovací pravomoci na Slovensku * Problém integrace Slovenska do ČSR v rovině veřejné správy * Parlamentní volby na Slovensku 1925 * Československá jednota a výchova slovenského řemeslnického dorostu *

Recenze • Kritika • Zpravodajství

Česko-slovenská historická ročenka 2003

Materiály z konferencií:

* Rozdelenie Československa 1992: Príčiny a dôsledky pre súčasnú Európu + Panelová diskusia s účastníkmi-politikmi
* Česko-slovenské historické fórum – prezentácia vývoja českej historiografie po roku 1989
* XIII. liberecký seminár – Česká a slovenská historiografia na počiatku 21. storočia

Recenzie • Kritika • Spravodajstvo

Bibliografia: Bohemiká v historiografii na území SR (za roky 1998–2002)

Česko-slovenská historická ročenka 2004

Materiály z konferencí:

* Česko-slovenské příhraničí: etnická a ekonomická dynamika
* XIV. liberecký seminář – Češi a Slováci v německé válce 1939–1945

* Studie k česko-slovenským vztahům na přelomu 19. a 20. století a v meziválečném období

Dokumenty: Osobný archív J. Lettricha darovaný do SNK + Diskuse k česko-slovenskému vztahu v Radě svobodného Československa

Recenze • Kritika • Zpravodajství

Česko-slovenská historická ročenka 2005

Materiály z konferencí:

* Reflexe a sebereflexe urozenosti
* Český, slovenský a československý exil po 2. svetovej vojne
* XV. liberecký seminář – Češi a Slováci v počáteční fázi komunistické totality 1948–1956

* Studie k česko-slovenským vztahům v prostoru Těšínska (od Tranoscia k M. M. Hodžovi) a ke vzájemných vztahům v reflexi tisku (1945–1955)

Dokumenty: Polský faktor v česko-slovenském vztahu v roce 1938

Recenze • Kritika • Zpravodajství

Česko-slovenská historická ročenka 2006

Materiály z konferencií:

* Slovenská historiografia po roku 1989
* Cirkev a formovanie občianskej spoločnosti
* XVI. liberecký seminář: Svět a Československo od krize ke krizi (1962–1968)

* Stúdie k degradácii práva na Slovensku od októbra 1938 do marca 1939
a k teoretickým problémom „verejného priestranstva" historickej vedy

Recenzie • Kritika • Spravodajstvo

Česko-slovenská historická ročenka 2007

Materiály z konferencií:

* Sociální dějiny jako historiografické téma
* Rómska otázka ako faktor česko-slovenských vzťahov
* XVII. liberecký seminář: Myšlenková tvář šedesátých let 20. století

* Štúdia: Tlač, cenzúra a propaganda na Slovensku od 6. 10. 1938 do konca vojny
* Materiály: Charta 77 na Slovensku aneb Slovensko a Charta 77

Recenzie • Kritika • Spravodajstvo

Připravujeme:

Česko-slovenská historická ročenka 2009

Materiály z konferencí:

ARMÁDA JAKO FAKTOR ČESKO-SLOVENSKÝCH VZTAHŮ
* Český a slovenský model vojenství v národním hnutí 19. století * Limity asymetrie a česko-slovenské vztahy v legiích a v armádě 1918–1938 * Vztahy mezi Čechy a Slováky v zahraniční armádě za 2. světové války * Národnostní vztahy a velitelský sbor armády po 1948 *

ROK 1989 NA DOHLED
* Mezinárodní souvislosti * Slovenská společnost před rokem 1989 * Vnitropolitický vývoj na Slovensku před rokem 1989 * Vývoj v českých zemích před rokem 1989 * Budoucnost očima slovenského a českého disentu * Československý exil před rokem 1989 *
(Materiály z Libereckého semináře 2009)

STUDIE k individualizovaným tématům z dějin česko-slovenských vztahů na přelomu 19. a 20. století a v meziválečném období

Kompletný obsah vydaných zväzkov ročenky je na internetových stránkach:
www.dejiny.sk

PRODEJ
Česko-slovenské historické ročenky včetně zásilkového prodeje zajišťuje:

Knihkupectví HANA SMÍLKOVÁ
Filozofická fakulta MU
A. Nováka 1, 602 00 Brno
tel.: 549 498 734 e-mail: knihysmilkova@atlas.cz
IČO: 16310128

Vstříc Vám vyjdou rovněž:
Knihkupectví FIŠER, Praha, Kaprova ul.
Knihkupectví FIŠER, Praha, Filozofická fakulta KU
Knihkupectví ACADEMIA, Praha, Václavské nám.
Kníhkupectvo ARCHA, Bratislava, Kozia ul.

Česko-slovenská historická ročenka 2008

Vydalo nakladatelství ACADEMICUS–Coprint a Česko-slovenská komise historiků v roce 2008

Výkonný redaktor: Doc. Dr. Vladimír Goněc, J. M. Chair
Adresa redakce: 660 88 Brno, Arne Nováka 1

1. vydání, 2008 náklad 600 výtisků
Tisk Coprint, Brno-Kraví Hora

ISBN 978–80–87192–03–0
ISSN 1214–8334